

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΑ ΕΠΙΚΑΙΡΑ

ΚΩΝΣΤ. Ι. ΠΕΤΡΙΤΗ

ΣΥΜΒΟΥΛΟΥ ΤΟΥ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟΥ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟΥ
Τ. ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΟΥ

Δ Ο Κ Ι Μ Ι Ο

ΓΙΑ ΕΝΑ

Ν Ε Ο

ΑΝΑΛΥΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ

ΤΩΝ ΔΗΜΟΤΙΚΩΝ ΣΧΟΛΕΙΩΝ

•

ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ

Σ Χ Ε Δ Ι Ο

ΠΡΟΣΧΕΔΙΟ

ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΥΠΟΜΝΗΜΑ

1966

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΑ ΕΠΙΚΑΙΡΑ

ΚΩΝΣΤ. Ι. ΠΕΤΡΙΤΗ

ΣΥΜΒΟΥΛΟΥ ΤΟΥ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟΥ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟΥ

Τ. ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΟΥ

Αποθ
Α4

194

Δ Ο Κ Ι Μ Ι Ο

Γ Ι Α Ε Ν Α

Ν Ε Ο

ΑΝΑΛΥΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ

ΤΩΝ ΔΗΜΟΤΙΚΩΝ ΣΧΟΛΕΙΩΝ

ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ
Σ Χ Ε Δ Ι Ο
ΠΡΟΣΧΕΔΙΟ

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙ ΙΣΤΟΡΙΑΣ
ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΑΛΕΞΗ ΔΗΜΑΡΑ

1966

Κάθε γνήσιο αντίτυπο φέρει
την υπογραφή του συγγραφέα.

Κ. Ι. Παυλίδης

Ἀφιερώνεται

στὸν

κ. Ν. Γ. ΚΑΡΑΧΡΙΣΤΟ

τ. Πρόεδρο τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Συμβουλίου.

Σημειώσεις:

1. Ο βιαστικός αναγνώστης μπορεί να παραλείψει την ανάγνωση των ἐμβόλιμων κειμένων, με τὰ ιδιαίτερα τυπογραφικά στοιχεία, καὶ τῶν ὑποσημειώσεων.
2. Συνιστοῦμε στὸν ἀναγνώστη νὰ διαβάσει πρῶτα τὸν πίνακα περιεχομένων, ὥστε νὰ συλλάβῃ τὴ γενικὴ ἀρχιτεκτονικὴ τοῦ βιβλίου, καὶ ἔπειτα νὰ ἀρχίσει τὴ συστηματικὴ ἀνάγνωση τοῦ κειμένου.

ΤΕΥΧΟΣ ΠΡΩΤΟ

ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ

ΑΙΣΜΟΓΡΑΦΙΑ

I. ΤΟ ΜΗΝΥΜΑ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ

Ὁ Δάσκαλος τῶν δασκάλων.

Ἡ προφορική διδασκαλία μερικῶν πανεπιστημιακῶν διδασκάλων ἐπροξένησε αἰσθησι, στὸν καιρὸ τῆς, καὶ ἐσημείωσε βαθιὰ ἐπίδραση στοὺς σπουδαστές· πολλές φορές μάλιστα ἄφησε ἔγχη στὴν πνευματικὴ ζωή, ποὺ παρέμειναν ζωηρὰ καὶ σὲ μεταγενέστερους χρόνους. Γιὰ τὴν μὴ μνημονεύσωμε δικὰ μας τέτοια παραδείγματα—ὁ καθένας μπορεῖ μόνος του νὰ τὴν κάμῃ— θὰ ὑπεθυμίσωμε τὰ μαθήματα Παιδαγωγικῆς τοῦ Emile Durkheim.

Ὁ κ. Ν. Καραχρῆστος ἐδίδαξε τὴν Εἰδικὴν Διδακτικὴν στὴν Πανεπιστημιακὴ Μετεκπαίδευση Δημοδιδασκάλων ἀπὸ τὸ 1929 ὡς τὸ 1937, σχεδὸν συνεχῶς. Ἀνήγαγε τὴν ἔδρα τῆς Εἰδικῆς Διδακτικῆς σὲ περιοιπή. Τῆς προσέδωσε αἴγλη καὶ γόητρο, γιὰ τὴν Εἰδικὴν Διδακτικὴν τοῦ τὴν ἐβάσιζε σὲ μιὰ δική του Γενικὴ Διδακτικὴ καὶ αὐτὴν ὅμως τὴν ἐθεμελίωσε σὲ μιὰ δική του ἐπίσης Γενικὴ Παιδαγωγικὴ, τὴν ὅποια, πάλι, μὲ τὴν σειρά τῆς, τὴν ἐστήριξε στὴν Ψυχολογία τοῦ Παιδιοῦ. Ὁ κ. Καραχρῆστος εἶχε ἐνδιατρίψει καὶ εἶχε ἐμβαθύνει στὴν Ψυχολογία τοῦ Παιδιοῦ. Ἀκόμη, εἶχε υἰοθετήσει τὰ πιὸ πρόσφατα, γιὰ τὴν ἐποχὴ, ἐπιτεύγματά τῆς.

Γι' αὐτὸ, οἱ παραδόσεις του ξεπερνοῦσαν τὸ στενὸ πλαίσιο τῆς Εἰδικῆς Διδακτικῆς καὶ παρουσίαζαν μπροστὰ στὰ ἑκθαμβὰ μάτια τῶν σπουδαστῶν του ἓνα ὀλοκληρωμένο παιδαγωγικὸ σύστημα. Σύστημα πολὺ πιὸ διαφορετικὸ καὶ πολὺ πιὸ ριζοσπαστικὸ ἀπὸ ἐκεῖνο ποὺ παρουσίαζε ὁ Ν. Ἐξαρχόπουλος¹.

Τὴς παραδόσεις τοῦ κ. Ν. Καραχρῆστου ἐχαρακτήριζε ὄχι μόνον ἡ ἐπιστημονικὴ ἐμβρίθεια, ἀλλὰ καὶ τὸ πάθος γιὰ τὴν ἐκπαίδευση, γιὰ τὸ παιδί, γιὰ τὴν νέα ἀγωγή². Ἡ διδασκαλία του ἔδινε τὴν αἰσθησι κηρύγματος καὶ ἡ ἔδρα του ἦταν ἓνα εἶδος ἄμβωνα. Ἔτσι, ποὺ τὰ μαθήματά του δημιουργοῦσαν ἐξαρση στὸ ἀκροατήριον καὶ μιὰ ἀτμόσφαιρα μυσταγωγίας, τὴν ὅποια ὑποβοηθοῦσε τὸ μισοσκόταδο τῆς ἱστορικῆς ἐσχόλας αἰθουσῆς τῆς ὁδοῦ Μασσαλίας ἀριθ. 4, ποὺ ὑπεθυμίζε κατακόμβη.

Γιὰ τοὺς λόγους αὐτοὺς, οἱ Μετεκπαιδευόμενοι ἦταν θερμοὶ ὁπαδοὶ τοῦ κ. Ν.

1. Ἐν τούτοις, ὁ Ν. Ἐξαρχόπουλος ἦταν ὄχι μόνον ὁ διευθυντὴς σπουδῶν τῶν Μετεκπαιδευόμενων, ἀλλὰ καὶ ὁ ἐπίσημος διδάσκων καὶ τὴν Ψυχολογία τοῦ Παιδιοῦ, καὶ τὴ Γενικὴ Παιδαγωγικὴ, καὶ τὴ Γενικὴ Διδακτικὴ (ἀκόμη καὶ τὴν Εἰδικὴν Διδακτικὴν στοὺς φοιτητὰς τῶν καθηγητικῶν σχολῶν τοῦ Πανεπιστημίου).

2. Στὰ 1952, ὁ Α. Δελμούζος μοῦ ἐξεμυστηρεύθη: «Συμπᾶθὲ τὸν ἄνθρωπον αὐτὸ (τὸν κ. Καραχρῆστο), γιὰ τὴν πίστη του».

Καραχρίστου¹, τοῦ ὁποῦ ἡ πνευματικὴ σφραγίδα εἶναι ἀνεξίτηλα ἀποτυπωμένη στὴν προσωπικότητά τῶν ἐξ αὐτῶν ἐπιζώντων.

* *

Θέση.

Ὁ κ. Καραχρίστος ἄρχισε πάντα τὶς παραδόσεις του ἐπάνω στοῦ κάθε κεφάλαιο τῆς Εἰδικῆς Διδακτικῆς με ἀναδρομὴ στὶς σχετικὲς ἀντιλήψεις τοῦ Δ. Μεσσηκλή. Ἐπανελάμβανε διαρκῶς, ὅτι στοῦ Δ. Μεσσηκλή βρῖσκομε τὶς ἐρβαριτιανὲς ἀντιλήψεις διατυπωμέναι κατὰ τὸν καλύτερο δυνατὸ τρόπο. Ἡ διαπίστωση εἶναι ἀκριβής, ὕπῃρχε ὅμως καὶ προσωπικὸς λόγος, ὅπως θὰ φανῆ ἀπὸ τὰ παρακάτω. Ἄλλως τε, καὶ στὰ τεύχη Εἰδικῆς Διδακτικῆς τῶν διαφόρων μαθημάτων, τὰ ὁποῖα ὁ κ. Καραχρίστος ἐξέδωσε ἀπὸ τὸ 1948 καὶ δῶθε, ξεκινᾷ πάντοτε ἀπὸ τὸ Μεσσηκλή, γιὰ νὰ τὸν ἀνασκευάσῃ, βέβαια, καὶ νὰ τὸν ἀναιρέσῃ.

Στὴν πραγματικότητά ὅμως δὲν πρόκειται γιὰ ἀντιλήψεις καὶ γιὰ σύγγραμμα τοῦ Μεσσηκλή², ἀλλὰ γιὰ τὶς ἀντιλήψεις τοῦ ἀείμνηστου Δημ. Λάμψα.

Ἡ διδασκαλία τοῦ Δημ. Λάμψα καὶ ἡ ἀδρὴ του προσωπικότητα εἶχαν βαθιὰ ἐπίδραση ἐπάνω στοὺς μαθητὲς του, ἕνας ἀπὸ τοὺς ὁποῖους ὑπῆρξε καὶ ὁ κ. Ν. Καραχρίστος. Ὁ τελευταῖος, ἀπὸ σεβασμὸ πρὸς τὸ δάσκαλό του, ὅσες φορές θέλει νὰ ἀνασκευάσῃ τὶς ἐρβαριτιανὲς θεωρίες, μνημονεύει τὸν ἀσημάντο Δ. Μεσσηκλή³.

Ὁ Δημήτριος Λάμψας ἄρχισε τὴν ἐπιστημονικὴ παιδαγωγικὴ σταδιοδρομίαν του τότε πού τὸ ἐρβαριτιανὸ σύστημα βρισκόταν στὴν ἀκμὴ του. Αὐτὴν τὴν περίοδον τῆς σταδιοδρομίας του ἀντιπροσωπεύει τὸ βιβλίον Μεσσηκλή - Δημητράκου. Ὅμως (μαζὶ μὲ τὸν ἄλλο νεοερβαριτιανὸ, τὸ Δ. Γεωργακάκη) ἡ ὅλη σταδιοδρομία τοῦ Λάμψα ἐνσαρκιώνει τὴ μετέβαση ἀπὸ τὸν ἐρβαριτιανισμό στὸ Σχολεῖο Ἐργασίας. Τὸ βιβλίον τοῦ «Σχέδια Παιδαγωγικῆς Διδακτικῆς»⁴ ἀντιπροσωπεύει ἀκριβῶς τὴ μεταβατικὴ αὐτὴ περίοδον ἐνῶ τὰ τρία θεμελιώδη βιβλία τοῦ Εἰδικῆς Διδα-

1. Εἶναι πρὸς τιμὴν τοῦ Ν. Ἐξαρχόπουλου, ὅτι στὴν περίπτωσιν τοῦ κ. Ν. Καραχρίστου δὲν ἐξεδήλωνε ἀνεξίτηλα ἡ μισαλλοδοξία, ὅπως καμμιά φορὰ συμβαίνει στὰ πνευματικὰ ἰδρύματα. Στὸ χέρι του ἦταν νὰ μὴ τὸν προσλάβῃ ἢ νὰ τὸν ἀπομακρύνῃ ἀπὸ τῆ Μετεκπαίδευσιν.

2. Ὁ πλήρης τίτλος τοῦ βιβλίου εἶναι : «Δημητρίου Μεσσηκλέους "Διδακτικὴ Γενικὴ καὶ Εἰδικὴ καὶ τὰ κυριώτερα ἐκ τῆς κυρίως Παιδαγωγικῆς — κατὰ Δημητρίου Λάμψαν, τέως Διευθυντὴν τοῦ Διδακταλείου Ἀθηνῶν, νῦν δὲ Ἐκπαιδευτικὸν Σύμβουλον, — Ἐν Ἀθήναις — Ἐκδόσεις Βιβλιοπωλείου Δ. Δημητράκου, Σταδίου 56». Χρονολογία ἐκδόσεως δὲν ἀναγράφεται, πιθανόντα ὅμως ἐξεδόθη τὸ 1916. Στὸν Πρόλογον ἀναγράφεται : «Τὸ βιβλίον τοῦτο συνετάχθη ἐκ χειρογράφων ληρθέντων ἐκ τῶν παραδόσεων τοῦ ἐγκρίτου τῆς Παιδαγωγικῆς Ἐπιστήμης μιστοῦ κ. Δ. Λάμψα...».

3. Τὰ πνευματικὰ τέκνα ἔχουν, φαίνεται, κοινὸ χαρακτηριστικὸ μὲ τὰ φυσικὰ τέκνα, τὸ νὰ ξεκινοῦν μὲ ἀρνησιν πρὸς τὴν αὐθεντία τοῦ πνευματικοῦ πατέρα. Καὶ ὅσο στενωτέρη ἡ πνευματικὴ συγγένεια, τόσο δραστηριότερη ἡ ἀντίστασιν κατὰ τῆς πνευματικῆς κληρονομίας.

4. Ἐξεδόθη τὸ 1927, περιλαμβάνει ὅμως παλαιότερα δημοσιεύματά του (τὰ 19 Σχέδια Διδακτικῆς, ἐπὶ συνόλῳ 33 πού περιλαμβάνει ἡ συλλογὴ, εἶναι παλαιά).

κτικῆς¹, πού εἶναι διασκευές τῶν ἀντίστοιχων συγγραμμάτων τοῦ Adolf Rude, ἀνήκουν ἀναμφισβήτητα στό «Σχολεῖο Ἑργασίας»².

Νά μὴ ξεχνοῦμε ἀκόμη ὅτι τὸ Ἐπίσημο Ἀναλυτικὸ Πρόγραμμα τοῦ 1913, πού ἐξακολουθεῖ νὰ ἰσχύει στὰ δημοτικὰ σχολεῖα μας, εἶναι ἔργο τοῦ Λάμψα.

Τὸ συνέταξε τὴν ἐποχὴ πού τὸ ἐρβαρτιανὸ σύστημα εἶχε φθάσει στὸ ἀπόγειό του καὶ πού στίς προηγμένες χῶρες ἀνέτελλε τὸ Σχολεῖο Ἑργασίας. Ὁ Λάμψας κατήρτισε τὸ ἀναλυτικὸ πρόγραμμα μὲ σκελετὸ τὸ ἐρβαρτιανὸ σύστημα, ὅμως συμπεριέλαβε καὶ ὅλες τίς τελευταῖες κατακτήσεις τῆς ἐπιστήμης. Ἦταν ἀπόλυτα ἐνήμερος τῶν τελευταίων τάσεων τῆς Παιδαγωγικῆς, ἀκόμη καὶ ἐκείνων πού ἦταν ἀδιόρατες τὴν ἐποχὴ ἐκείνη. Καὶ ἤξερε νὰ διαλέγη. Πατριδογνωσία, Χειροτεχνία, συμβιωτικὲς κοινότητες στὴ Φυσικὴ Ἱστορία κλπ. ἀπέτελεσαν τολμηρὲς καινοτομίες, πού κατέστησαν τὸ Ἀναλυτικὸ μας Πρόγραμμα τοῦ 1913 πρωτοποριακὸ στὴν Εὐρώπη. Αὐτὰ πού γιὰ μᾶς κατήντησαν, ἐδῶ καὶ τόσα χρόνια, κοινοστοπίες πιά, ἀποτελοῦν, καὶ σήμερα ἀκόμη, ὄραματα γιὰ πολλὲς εὐρωπαϊκὲς χῶρες³.

* *

Ἀντίθεση.

Ὅλοι τὸ ξέρομε, ὅτι μετὰ τὸν πρῶτο παγκόσμιον πόλεμον φούντωσε τὸ παιδαγωγικὸ κινήμα. Ἐν πρώτοις στὴ Γερμανία, σὲ διάφορες ἄλλες χῶρες, ἀκόμη καὶ στὴ μικρὴ μας Ἑλλάδα. Οἱ ἐκπαιδευτικοὶ τῆς πρώτης παιδαγωγικῆς γενεᾶς, Λάμψας, Ἐξαρχόπουλος, Γεωργακάκης κλπ., θεωρήθηκαν «τῆς παλαιᾶς σχολῆς», ξεπερασμένοι.

Ἀνάμεσα στοὺς πρωτοπόρους τῆς παιδαγωγικῆς γενεᾶς τοῦ μεσοπολέμου,

1. α) Διδακτικὴ τῶν Φυσικομαθηματικῶν μαθημάτων (ἔτος ἐκδόσεως 1920 ;) β) Διδακτικὴ τῆς Γεωγραφίας (1922)· καὶ γ) Διδακτικὴ τῆς Ἀριθμητικῆς (1927).

2. Τὰ βιβλία αὐτὰ ἀνύψωσαν ἐκ τοῦ ἀφανοῦς τὴ διδακτικὴ ἐργασία στὰ σχολεῖα μας.

Χαρακτηριστικὸ τοῦ ἔθνους τοῦ Λάμψα εἶναι ἐκεῖνο πού γράφει προεισαγωγικὰ καὶ στὴ Διδακτικὴ τῆς Γεωγραφίας καὶ στὴ Διδακτικὴ τῆς Ἀριθμητικῆς : « . . . Ὁ ἀναγνώστης θὰ παρατηρήσῃ, ὅτι τὸ προκείμενον . . . ὑπερβαίνει τὰ ὅρια τῆς διασκευῆς διότι . . . τὰ τρία πέμπτα τοῦ περιεχομένου ἀποτελοῦνται ἀπὸ τὰς προσθήκας καὶ τὰς μεταβολὰς τοῦ διασκευαστοῦ. Πράγματι καταβάλλων μικρὰν ἀκόμη προσπάθειαν ὁ διασκευαστὴς θὰ ἠμποροῦσε νὰ παρουσιάσῃ ἰδικόν του βιβλίον· δὲν τὸ ἔκαμε ὅμως αὐτὸ . . . ἀναγνωρίζομενος μὲ εὐγνωμοσύνη, ὅτι τὸ βιβλίον τοῦ Rude τοῦ ἔδωκε τὰς βάσεις, ἐπάνω εἰς τὰς ὁποίας ἔχει στηριχθῆ ἡ διασκευή ».

3. Αὐτὸ δὲ σημαίνει βέβαια ὅτι τὸ Ἀναλυτικὸ μας Πρόγραμμα πρέπει νὰ παραμείνῃ ἀναλλοίωτον. Πρέπει νὰ ἀναθεωρηθῆ ριζικὰ καὶ αὐτὸ ἐπιχειροῦμε μὲ τὸ παρὸν βιβλίον. Ὅμως πρὶν μετακινηθῆ ἔστω καὶ μιὰ κεραία, πρὶν ἐγγίσομε τὸ Οἰκοδόμημα, πρέπει νὰ καταβληθῆ πολλὴ προσοχή, νὰ προηγηθῆ μεγάλη μελέτη, γιὰτὶ τὸ θέμα ζεῖ. Καὶ γιὰτὶ, αὐτὸς πού ἐφύλαξε τὸ πρόγραμμά τοῦ 1913, δὲν ἦταν ὁ τυχόν. Ἦταν μεγάλος μάστορας. Ἄλλως τε, κατὰ τὴν ὑποκειμενικὴν μὲς γνώμην, ὁ Δ. Λάμψας ἦταν πῶς προχωρημένος στίς ἀντιλήψεις του, ὡς πρὸς τὸ Σχολεῖο Ἑργασίας, ἀπὸ τοὺς ἑαυτοῦ Νεοερβαρτιανούς, λ.χ. τὸ Δ. Γεωργακάκη, ἢ καὶ αὐτὸν ἀκόμη τὸ Ν. Ἐξαρχόπουλο.

εξέχουσα θέση κατέχει ο κ. Ν. Καραχρίστος¹. Μαχητικός, συνεπέστατος στις νέες αρχές, μέχρι ριζοσπαστικότητας και αδιαλλαξίας, είναι ο τυπικότερος εκπρόσωπος της εποχής.

Το μεσουράνημα της επιστημονικής σταδιοδρομίας του κ. Ν. Καραχρίστου διαιρείται ιδεολογικά σε δυο περιόδους. Στην «περίοδο του Σχολείου 'Εργασίας»² και στην κατοπινή περίοδο, κατά την οποία ως Καθηγητής στην Πανεπιστημιακή Μετεκπαίδευση και ως 'Εκπαιδευτικός Σύμβουλος, εξεπροσώπησε τον εθνικολαϊσμό. Και των δυο περιόδων όμως κοινά υπόβαθρα είναι η εξελικτική ψυχολογία—της οποίας υπήρξεν ο πρώτος στην 'Ελλάδα εισηγητής και ο μοναδικός σχεδόν εκπρόσωπος—και η παιδοκεντρική άρχή.

* *

Σύνθεση.

Συμπυκνώνοντας αυθαίρετα και σχηματοποιώντας την 'Ελληνική παιδαγωγική πραγματικότητα του 20ου αιώνα, συγκεντρώνουμε γύρω στη διδασκαλία του Δ. Λάμψα όλες τις παιδαγωγικές τάσεις του πρώτου τετάρτου του αιώνα μας³ και γύρω στη διδασκαλία του κ. Ν. Καραχρίστου όλες τις παιδαγωγικές τάσεις του δεύτερου τετάρτου του αιώνα.

Το παρόν βιβλίο φιλοδοξεί να συνεχίσει την παιδαγωγική παράδοση των δυο αυτών Μεγάλων Δασκάλων, κατά το γνωστό έγγελειανό σχήμα: Θέση - 'Αντίθεση - Σύνθεση.

Αυτό είναι το μήνυμα του βιβλίου.

Με άλλους λόγους, το παρόν βιβλίο επιχειρεί να συνοψίσει και να έναρμονίσει όλα την 'Ελληνική παιδαγωγική παράδοση, σε συνδυασμό πάντως με τις σύγχρονες διεθνείς παιδαγωγικές κατακτήσεις⁴, ώστε να αποτελεσθεί ένα ενιαίο και ισορροπημένο για το δημοτικό σχολείο σύστημα, κατάλληλο για τις 'Ελληνικές συνθήκες, και ικανό να ισχύσει για την προσεχή δεκαπενταετία⁵.

1. Για τον Α. Δελμούζο θα γράψουμε άλλη φορά.

2. Στις 1928 ανέλαβε τη διεύθυνση του Μαρασλείου Διδασκαλείου, καρπός της οποίας υπήρξαν τα τεύχη Α' (1929) και Β' (1930) της «Διδακτικής του Σχολείου 'Εργασίας». Το Ι' τεύχος εξέδθη το 1933.

3. Πρβλ. Roger Gal: «Φαίνεται ότι έφθασε ο καιρός να έναρμονισθούν όλες αυτές οι τάσεις (της Νέας 'Αγωγής), ώστε, με τα άμοιβαία τους πλεονεκτήματα, να εξισορροπήσουν τα μειονεκτήματα που θα μπορούσαν να έχουν, εάν παρέμεναν άπομονωμένες ή εάν εξωθούντο σε άκρότητες». Στη σελίδα 134, του τεύχους «Histoire de l'Education», της σειράς Que sais-je?, Έκδοση P.U.F., 1948.

4. 'Αφού άλλως τε είναι γνωστό ότι, απλώς και μόνο για να τεθεί σταδιακά σε εφαρμογή σε όλες τις τάξεις του δημοτικού σχολείου, θα απαιτηθούν 6 ή και 7 χρόνια.

— Βλ. και το κεφάλαιο «έπιμετρο», στη σελ. 81 του παρόντος.

II. — ΠΡΟ-ΙΣΤΟΡΙΑ

Τὸ βιβλίον αὐτὸ ἔχει προϊστορία, ποὺ εἶναι μακρόχρονη. Δὲ θὰ ἦταν ὑπερβολικὸς ὁ ἰσχυρισμὸς, ὅτι ἡ ἀφετηρία τοῦ ἀνάγεται στὰ 1929, στὰ πρῶτα φτερουγίσματα ἐνὸς νεαροῦ τότε δασκάλου.

Μὲ εὐσυνειδήσια, μὲ εὐλικρίνεια καὶ μὲ συνέπεια, ὁ δάσκαλος ἐκεῖνος προσπάθησε νὰ ἐφαρμοσθῇ στὴ σχολικὴ πράξι τὶς νιόφερτες τότε παιδαγωγικὲς ἰδέες, τὶς ἀρχὲς τοῦ «Σχολεῖου Ἑργασίας». Τὶς εἶχε διδαχθῆ στὸ Διδασκαλεῖο, καὶ μάλιστα ἀπὸ σοφοῦ καὶ ἐμπνευσμένου Δασκάλου, καὶ γι' αὐτὸ πίστευε σ' αὐτὲς φανατικὰ καὶ τὶς ἀκολουθοῦσε μὲ θρησκευτικὴ εὐλάβεια.

Ἡ προσπάθειά του αὐτὴ κράτησε δεκαοχτὼ ὀλόκληρα χρόνια. Ἦταν χρόνια ἐναλλασσόμενων ἐνθουσιασμῶν καὶ ἀπογοητεύσεων, ἀγωνιωδῶν ἐρωτημάτων καὶ ἀγχώδους ἀναζητήσεως. Γιατὶ οἱ ἀρχὲς αὐτὲς ἦταν κάπως ρευστὲς· σχεδὸν ἀδοκίμαστες* μερικὲς τοὺς ἦταν καὶ χιμαιρικές.

Ἐμβαθύνοντας ἔτσι, κοπιαστικὰ ἀλλὰ ὅλο καὶ περισσότερο, στὰ σχετικὰ προβλήματα, ἀποκρυστάλλωνε, μὲ δισταγμοὺς καὶ σιγὰ - σιγὰ, μερικὰ συμπεράσματα. Αὐτὰ εἶναι ποὺ ἀποτελοῦν τὸ κρηπίδωμα, ἐπάνω στὸ ὁποῖο οἰκοδομήθηκε τὸ προτεινόμενο σχέδιον ἀναλυτικοῦ προγράμματος.

Στὸ βῆθος λοιπὸν τοῦ βιβλίου αὐτοῦ, σὰν ἓνα εἶδος στημόνι του, βρίσκεται ὁ πολὺχρονος καὶ πολὺμόχθος ἀγῶνας τοῦ Δασκάλου.

* *

Στὴ μεγάλη αἴθουσα τοῦ Β' Δημοτικοῦ Σχολεῖου Ρεθύμνης, 2 Ὀκτωβρίου 1947.

Ὁ νεοδιορισμένος Ἐπιθεωρητὴς πραγματοποιεῖ τὴν πρώτη ἐπίσημη ἐμφάνισή του ἐνώπιον τῶν Δημοδιδασκάλων τῆς Α' Ἐκπαιδευτικῆς Περιφερείας Ρεθύμνης. Μὲ τὴ σχετικὴ ὁμιλία ποὺ ἐξεφώνησε, φέρνει τότε γιὰ πρώτη φορὰ στὴ δημοσιότητα τὰ συμπεράσματά του ἐκεῖνα, ἀπὸ τὴ δασκαλικὴ προὔπηρεσία του. Ἔτσι, ἡ ὁμιλία του αὐτὴ ἀποτέλεσε τὸν πρῶτο πυρήνα τοῦ παρόντος προγράμματος.

Οἱ θεμελιώδεις θέσεις τῆς ὁμιλίας ἦταν τρεῖς: α) ὅτι ὑπάρχει κρίση στὴν Παιδαγωγικὴ, καὶ ἐιδικότερα στὴ Διδακτικὴ, ποὺ ὀφείλεται σὲ σύγχρονη μετὰ τὴ ψυχολογικῶν ἀπαιτήσεων, ἀπὸ τὴ μιὰ, καὶ κοινωνικῶν ἀπαιτήσεων, ἀπὸ τὴν ἄλλη, δηλαδὴ σύγκρουση ἀπαιτήσεων τόσο ὡς πρὸς τὴν ἐκλογὴ ὅσο καὶ ὡς πρὸς τὸ ποσὸν τῆς διδασκείας ὅλης· β) ὅτι ἡ σύγκρουση αὐτὴ μπορεῖ νὰ ἀρθῇ, ἐν μέρει τοὐλάχιστον, ἂν αὐξηθῇ ὁ χρόνος τῆς ὑποχρεωτικῆς φοιτήσεως στὸ δημοτικὸ σχολεῖο· καὶ γ) ὅτι, μολαταῦτα, κάποιοι συμβιβασμοὶ μεταξὺ τῶν ἀλληλοσυγκρουόμενων ἀπαιτήσεων εἶναι πάντως ἀναγκαῖοι.

Οἱ θέσεις αὐτὲς ἐπανεληφθῆσαν στὰ «Πορίσματα τοῦ Παιδαγωγικοῦ Συνεδρίου Α' Περιφερείας Ρεθύμνης τῆς 27ης καὶ 28ης Μαΐου 1951, περὶ τροποποιήσεως τοῦ ἰσχύοντος ἀναλυτικοῦ προγράμματος». Τὰ πορίσματα πολυγραφώθηκαν καὶ ἀπεστάλησαν δωρεάν σὲ ἀρκετὲς ἑκατοντάδες παροληπτῶν.

* *

Στό μεταξύ, στά δημοτικά σχολεία τής Α' Περιφέρειας Ρεθύμνης (καί ιδίως στά 2ο καί 3ο Πόλεως Ρεθύμνης) είχε αναληφθή κατά τά σχολικά έτη 1947 - 1951 έντατική προσπάθεια έφαρμογής πρὸς κάθε κατεύθυνση τῶν ἀρχῶν τοῦ «Νέου Σχολείου». Ίδιαίτερα, εἶχε καταβληθῆ ἐπίμονη καί μεθοδική προσπάθεια έφαρμογής τής 'Ενιαίας Διδασκαλίας, κατά τρόπο ὅμως ἀβίαστο, εἰλικρινῆ καί ρεαλιστικό.

Στὴν ἀρχή, χρησιμοποιήσαμε γιὰ βάση τής 'Ενιαίας Διδασκαλίας τίς σχολικὲς γιορτές' ἀργότερα, ὅταν κατακτήσαμε πιά τὴν τεχνική τής ὀρθῆς διεξαγωγῆς τους, χρησιμοποιήσαμε γιὰ δεύτερη βάση καί τὴν Πατριδογνωσία - Πραγματογνωσία, δηλαδή τὴ Μελέτη τοῦ Περιβάλλοντος, ὅπως θὰ λέγαμε σήμερα. Τίς πρώτες σχολικὲς γιορτές μας ὀργανώσαμε πρὸν πρῶμα, ἀπὸ τὰ Χριστούγεννα κί ὅλα τοῦ 1947. Ἀπότοκοι τῆς προσπάθειας αὐτῆς ὑπῆρξαν : ἡ «Εἰσήγησις περὶ σχολικῶν ἑορτῶν», στὸ Παγκρήτιο Παιδαγωγικὸ Συνέδριο (Νοέμβριος τοῦ 1949, στὰ Χανιά)· καί τὰ «Πορίσματα τοῦ Παιδαγωγικοῦ Συνεδρίου Α' Περιφέρειας Ρεθύμνης 30 - 31 Ἰανουαρίου 1951». Στά πορίσματα τοῦ Παιδαγωγικοῦ Συνεδρίου Μαΐου 1951, πρὸν ἀναφέραμε προηγουμένως, εἶναι ἀποτεθειμένη, σὰν ἓνα δεῦτερο γεωλογικὸ στρώμα, καί αὐτὴ ἐπίσης ἡ πείρα τῶν τεσσάρων χρόνων, ἀπὸ τὴν ἐφαρμογὴ τῆς 'Ενιαίας Διδασκαλίας σὲ συνδυασμὸ μὲ τίς σχολικὲς γιορτές καί τὴ Μελέτη τοῦ Περιβάλλοντος. Ἐννοεῖται, ὅτι ἡ μεταρρυθμιστικὴ προσπάθεια συνεχίσθη καί μετὰ τὸ 1951.

Λίγο ἀργότερα, ἀπὸ τίς 16 ὠς τίς 18 Ἰουλίου 1951, συνῆλθε στὰ Χανιά Σύσκεψη τῶν Ἐπιθεωρητῶν Κρήτης, μὲ θέμα τὸ 'Αναλυτικὸ Πρόγραμμα. Τὰ σχετικὰ «Πορίσματα Συσκέψεως Ἐπιθεωρητῶν ἐπὶ τῶν ἐπενεκτέων τροποποιήσεων τοῦ ἰσχύοντος Ἀναλυτικοῦ Προγράμματος Δημοτικῶν Σχολείων» περιλαμβάνουν (στὸ κεφάλαιο «Ἐκλογὴ τῆς ὕλης» καί στὸ κεφάλαιο «Διάταξις τῆς ὕλης») αὐτοῦσις τίς σχετικὰς θέσεις τοῦ Παιδαγωγικοῦ Συνεδρίου τῆς Α' Περιφέρειας Ρεθύμνης¹.

Ἐδῶ τελειώνει ἡ πρώτη φάσις τῆς Προϊστορίας τοῦ παρόντος Προγράμματος. Οἱ θέσεις, γιὰ τίς ὁποῖες ἔγινε λόγος προηγουμένως, ἀποτελοῦσαν γενναῖο βῆμα πρὸς κάποια ρεαλιστικὴ ἀντιμετώπισις τοῦ κεντρικοῦ προβλήματος τῆς Διδακτικῆς καί ἦταν συνεπῶς τολμηρὲς γιὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη. Μολαταῦτα, παρουσίαζαν ἀκόμη ἀρκετὴ ἀπόκλισις πρὸς τὸν παιδοκεντρισμὸ. Ἐνα συμπληρωματικὸ βῆμα ἦταν ἀναγκαῖο· λίγο ἀργότερα, ἔγινε καί αὐτό.

* * *

Δυὸ σειρὰς ἄρθρων πρὸν δημοσιεύθηκαν στὸ περιοδικὸ «Σχολεῖο καί Ζωή» μεταξύ 1953 καί 1955² ὑπόδειξαν τὴν ἀνάγκη κοσμητισματος καί «συνθέσεως»

1. Βλ. τίς σελίδες 42 κ.έ., 47 κ.έ. τῶν Πορισμάτων τῆς Συσκέψεως.

2. Μὲ τίτλους : 1) «Ὁ Καθηγητῆς J. Piaget καί ἡ ψυχολογικὴ θεωρία του» καί 2) «Παιδαγωγικὲς σπουδές».

των διαφόρων μεταρρυθμιστικῶν παιδαγωγικῶν ρευμάτων, πού ἐκδηλώθηκαν κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ μεσοπολέμου ἐπισήμαναν τὴ διαφαινόμενη στρόφη τῆς Παιδαγωγικῆς πρὸς συντηρητικότερους δρόμους¹ καὶ ὑποστήριζαν τὴν ἀνάγκη «συνθέσεως» μεταξὺ «Παλαιῶν» καὶ «Νέων» Σχολείου. Μὲ τὰ ἄρθρα αὐτὰ ἐπισημάνθηκαν ἀκόμη τὰ νέα ἐκείνα ψυχολογικά δεδομένα, πού ἐπέβαλλαν ἀναθεώρηση ὀρισμένων ἀντιλήψεων ὡς πρὸς τὴ διδασκαλία τῆς πρώτης ἀναγνώσεως, γύρω ἀπὸ τὴ μεθοδικὴ τῆς ὁποίας γινόταν ἀπὸ χρόνια μεγάλος θόρυβος.

Ἀκολούθησε ἡ πραγματεία μας «Ἡ ἀρχὴ τῆς Ὑπερβάσεως - Τὸ νέο θεμελιώδες ψυχολογικὸ - παιδαγωγικὸ ἀξίωμα». Δημοσιεύθηκε τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1957 καὶ ἀπέτελεσε ἕνα ἀκόμη βῆμα πρὸς τὰ ἔμπρός, γιατί ξεκαθάρισε ὀρισμένα θεμελιώδη ζητήματα. Τὸ πιὸ σπουδαῖο ὅμως εἶναι ὅτι μὲ τὴν πραγματεία αὐτὴ ἀποδείχτηκε, πὼς οἱ ψυχολογικὲς ἀπαιτήσεις δὲν εὐρίσκονται σὲ τόσο ὕψεια σύγκρουση πρὸς τίς κοινωνικὲς ἀπαιτήσεις, ὅπως ἐπιστεῦαμε προηγουμένως. Ἀποδείχτηκε δηλαδὴ ὅτι μιὰ λογικὴ ἱκανοποίηση τῶν κοινωνικῶν ἀπαιτήσεων δὲν ἀντιτίθεται πρὸς τίς ψυχολογικὲς ἀπαιτήσεις, ὅτι δὲν ἀποβαίνει εἰς βάρος τῆς ψυχοβιολογικῆς ἀναπτύξεως τοῦ παιδιοῦ. Ἀποδείχτηκε, συνεπῶς, ὅτι ὑπὲρ τῆς «συνθέσεως» μεταξὺ «Παλαιῶν» καὶ «Νέων» Ἀγωγῆς συνηγοροῦν καὶ ψυχολογικοὶ λόγοι.

Ἔτσι ἐκλείσει οὐσιαστικὰ καὶ ἡ δευτέρη φάση τῆς Προϊστορίας τοῦ παρόντος προγράμματος, μιὰ πού τὸ θεωρητικὸ του ὑπόβαθρο εἶχε τεθῆ ὀριστικὰ πιά.

Πραγματικὰ οἱ ἐκτενέστερες ἐργασίες μου πού ἐπακολούθησαν¹, ἀναφέρονται βέβαια στὸ πρόβλημα τοῦ Ἀναλυτικοῦ προγράμματος, οὐσιαστικὰ ὅμως ἀποτελοῦν λεπτομερέστερη ἀνάπτυξη τῶν παραπάνω θέσεων².

*
* *

Ἡ Προϊστορία τοῦ παρόντος Σχεδίου Ἀναλυτικοῦ Προγράμματος λήγει τοὺς θερινοὺς μῆνες τοῦ 1963. Ἄν χρειάζοταν μιὰ συμβατικὴ ἡμερομηνία, ἕνα εἶδος ληξιαρχικῆς πράξεως γεννήσεως, θὰ ἔπρεπε νὰ ληρθῆ ἡ 27 Ἰουλίου 1963, μολοντι καὶ μετὰ τὴν ἡμερομηνία ἐκείνη πραγματοποιήθηκε ἡ σύνταξη ὀρισμένων τμημάτων καὶ ἔγινε συμπληρωματικὴ ἐπεξεργασία τῶν ἀρχικῶν.

*
* *

1. Ὅπως : α) ἡ πραγματεία μου τοῦ 1954. «Les fêtes scolaires comme un des rôles de l'enseignement unique concentrique».

β) Τὸ βιβλίον «Μορφωτικὰ Στοιχεῖα τῆς Πόλεως Ἡρακλείου - Κρήτης», πού δημοσιεύθηκε στὰ 1960 μὲ τὴ συνεργασία τῶν δημοδιδασκάλων τῆς Ἐκπαιδευτικῆς Περιφέρειας Πεδιάδος³ καὶ γ) τὸ διόμο βιβλίον «Συμβολὴ εἰς τὴν Συγκριτικὴν Παιδαγωγικὴν — Τὸ νεώτερον ἀναλυτικὸν πρόγραμμα τῆς Γενεῆς (καὶ τῆς Γαλλίας)».

2. Μολοντι ἐξετάζου, ὅπως εἶναι φυσικὸ, καὶ σωρεῖα μερικότερων θεμάτων πού σχετίζονται πρὸς τὸ ἀναλυτικὸ πρόγραμμα.

III. — ΕΝΑΣ ΚΙΝΔΥΝΟΣ

"Όταν οι θεμελιώδεις θέσεις, τις όποιες προηγουμένως εξεθέσαμε, είδαν τό φώς τής δημοσιότητας, προκάλεσαν δυό λογίων αντίδρασεις : άνακούρισαν τό πνεύμα εκείνων οι όποιοι είχαν ζήσει έντονα τό άδιέξοδο του « νέου » σχολείου· εξέιναν εκείνους που είχαν σταματήσει στις παιδαγωγικές αντίλήψεις του 1930. Δέν έπέρασε όμως πολύς καιρός και από τό 'Εξωτερικό άρχισαν να έρχονται ένδείξεις και είδήσεις ότι ή Παιδαγωγική έμπαινε σε συντηρητικότερους δρόμους¹. "Επειτα από αυτό, αποτελούν σήμερα κοινοτοπίες, για τους πληροφορημένους βέβαια, εκείνα τά όποια έμεις είσηγηθήκαμε εδώ και λίγα χρόνια. "Όμως οι άπληροφόρητοι είναι άπείρως περισσότεροι, όπως άποδεικνύεται και από τις πρόσφατες επισκέψεις μας στα σχολεία. "Η θεωρητική δικαιολόγηση του προγράμματος ή όποια ακολουθεί, προς αυτούς κυρίως απευθύνεται.

Παράλληλα έμφανίστηκε ένας κίνδυνος, που τον είχαμε άλλως τε προβλέψει, όταν πρό δεκαετίας έδημοσιεύαμε τις θεμελιώδεις θέσεις μας. "Ο κίνδυνος προέρχεται από τό ότι ή κίνηση των ιδεών μοιάζει πολλές φορές με την κίνηση του έκκρεμους· δηλαδή περιπίπτει πολλές φορές από τή μιάν άκρότητα στην άλλη. "Ετσι και τώρα διαγράφεται ό κίνδυνος, από αντίδραση προς τις υπερβολές του « Νέου Σχολείου », να περιπέσωμε σε υπερβολές προς την αντίθετη κατεύθυνση².

"Ο κίνδυνος αυτός παρουσιάστηκε πραγματικά στο 'Εξωτερικό, όπου πολλοί φροτισμένοι ζένοι εκπαιδευτικοί τον έχουν έπισημάνει.

Στό όλίσθημα αυτό δεν ύποπίζει τό σχέδιο αναλυτικού προγράμματος που ακολουθεί. Γιατί πρωταρχική μέριμνά μας ήταν να επιτύχωμε τήν τελευταία δυνατή ίσορροπία μεταξύ των πολλών και ποικίλων άλληλοσυγκρουόμενων απαιτήσεων, ώστε και τό μορφωτικό επίπεδο να σταθί στο ύψος που πρέπει και ή όμαλή ψυχολογική άνέλιξη του παιδιού να μη κακοπάθη.

* * *

* * *

* * *

* * *

1. Βλέπε επί παραδείγματι τό άρθρο του Roger Gal : « Les caricatures de l'éducation nouvelle », στο περιοδικό Education Nationale, τεύχος 23/23 - 6 - 1960.

2. Πρβλ. Κ. Ι. Πετρίτη : « Συμβολή εις τήν Συγκριτικήν Παιδαγωγικήν », τεύχος Α', σελ. 21 κ.έ.

IV. — ΚΑΙΝΟΥΡΙΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ

Όλα αυτά, βέβαια, ανάγονται κατά κάποιον τρόπο στο παρελθόν, είτε στο σχετικά άπώτερο, είτε στο έντελώς πρόσφατο. Η κοινωνική εξέλιξη όμως είναι στις μέρες μας τόσο ραγδαία και ή κίνηση των ιδεών τόσο γοργή, ώστε « πα ρ ό ν » και για τη βραδυκίνητη Παιδαγωγική, ακόμη, δεν είναι πιά ή τρέχουσα δεκαετία, αλλά ό εφετεινός χρόνος, ίσως και ό τωρινός μήνας.

Αυτό τό φευγαλέο «παρόν» μάς θέτει καινούρια τώρα παιδαγωγικά προβλήματα' και ζητεί επιτακτικά τη λύση τους, ενώ δεν προφθάσαμε ακόμη να λύσωμε τά παλιά.

Τέτοια μεγάλα κοινωνικά προβλήματα πιεστικά για την Παιδαγωγική είναι δύο :

α) ή επιδίωξη αύξήσεως της παραγωγικότητας' και

β) ή αποχαλίνωση της έμπορικης, ή πολιτικής, ή κάθε άλλης φύσεως προπαγάνδας. Έξ άλλου, στον τομέα της Διδακτικής, εμφανίζεται σάν πελώριο έρωτηματικό τό σύστημα πού όνομάσθη «Προγραμματισμένη Διδασκαλία» και «Διδακτικές Μηχανές».

Τά θεμελιώδη αυτά προβλήματα αναλύονται σέ πληθώρα μερικότερων προβλημάτων και σχετίζονται με πολλά άλλα παράλληλα προβλήματα, ώστε για τη διερεύνησή τους να απαιτήται ή συγγραφή τόμων όλόκληρων. Η συγγραφή των τόμων αυτών έρχισε κιόλα στο Έξωτερικό.

Είναι αλήθεια ότι τά προβλήματα αυτά ενδιαφέρουν κυρίως τις σχολικές βαθμίδες, οί όποίες παραλαμβάνουν τά παιδιά μετά την άποφοίτησή τους από τό Δημοτικό Σχολείο' όμως τά σύνορα μεταξύ των επαλλήλων σχολικών βαθμίδων δεν είναι σήμερα έρμητικά κλειστά, όπως συνέβαινε κατά τό παρελθόν. Τά κοινωνικά προβλήματα, πού αναφέραμε, επηρεάζουν τό Δημοτικό σχολείο και άμεσα και έμμεσα' δηλαδή, στην τελευταία περίπτωση, μέσω των σχολικών βαθμίδων οί όποίες δέχονται τους άποφοίτους των δημοτικών σχολείων.

Ανάγκη λοιπόν να τά εξετάσωμε, έστω και άκροθιγώς :

* *

* *

* *

* *

Α' Παραγωγικότητα και άγωγή.

Την ανάπτυξη τής παραγωγικότητας επιδιώκουν αγωνιωδώς όλες σχεδόν οι χώρες του κόσμου. Οι υποανάπτυκτες για να βγούν από την οικονομική καθυστέρησή τους, οι προηγμένες για να μην υποσκελισθούν από τις ανταγωνίστριες.

Η αύξηση τής παραγωγικότητας προσεπύρισε στους πληθυσμούς πολλές υλικές ανέσεις, συγχρόνως όμως έφερε και την ψυχολογική κατάθλιψη των ατόμων, το άγχος που άποτελεί τή μάστιγα των συγχρόνων κοινωνιών.

Η μάχη για την αύξηση τής παραγωγικότητας διεξάγεται κυρίως στον τομέα τής βιομηχανίας και τής γεωργίας. Απλώθηκε όμως τώρα τελευταία και στον τομέα τής Έκπαιδευσεως, όπου προβάλλεται η άπαιτήση να γίνη στροφή προς την Τεχνική και Έπαγγελματική Έκπαίδευση.

Η θέση ή δική μας επάνω στο θέμα αυτό είναι ή ακόλουθη :

— ΝΑΙ, το σχολείο δεν επιτρέπεται να άγνοήσει την κοινωνική και έθνική αυτή ανάγκη. Όφείλει να προπαρασκευάση τους τροφίμους του, να τους κάνει ικανούς να μετάσχουν στην κοινωνική λειτουργία τής παραγωγής οικονομικών (ή πνευματικών) αγαθών, έτσι που να καταστούν μέλη του «ένεργου πληθυσμού» τής χώρας¹. Γι' αυτό κατά τή σύνταξη του αναλυτικού προγράμματος, και του δημοτικού σχολείου άκόμη, μιά από τις άρχές που θά διέπουν την έκλογή τής διδακτέας ύλης, θά είναι και ή «προπαρασκευή διά τον βίον», μολοντί ή άρχή αυτή δεν περιορίζεται στην αύξηση τής παραγωγικότητας και μόνο.

— ΝΑΙ, γιατί το άνθρωπιστικό ιδεώδες είναι σύμφωνο προς την άπαιτήση αυτή. Και τοίτο, γιατί δεν είναι τέλειος άνθρωπος, είναι λειψός, εκείνος που δεν άσκει ένα όποιοδήποτε κοινωνικά χρήσιμο έργο και δεν ύποληπτεται την εργασία. Γιατί δεν είναι ολοκληρωμένος άνθρωπος, εκείνος του όποιου οι έμφυτες τεχνικές προδιαθέσεις έχουν παρκαμείνει ανεξέλικτες ή έστω και ύπανάπτυκτες, σε σχέση προς ένα όρισμένο έλάχιστο όριο².

1. Πρβλ. κ. Σοφίας Γεδεών : «Γενική Παιδαγωγική Θεωρία», σελίς 160 : «... και το σχολείο γενικής μορφώσεως προσέχει σήμερα τον παράγοντα τής επαγγελματικής προπαρασκευής και τον προσέχει συστηματικά. Όχι με το πνεύμα του Κερσοστάινερ, αλλά αντιμετωπίζοντας το χρέος του να βοηθήσει το νέο άνθρωπο στην ένταξη του στην επαγγελματική ζωή γενικότερα».

2. Πρβλ. R. Hubert : «Histoire de la Pédagogie», έκδοση 1949, σελ. 371 : «Έχει καταργηθή πιά το διαζύγιο ανάμεσα στη φιλελεύθερη άγωγή (Education Libérale) και την επαγγελματική άγωγή, δηλαδή, το διαζύγιο ανάμεσα στη διαμόρφωση του πολίτη, ό οποίος συμμετέχει στην έθνική κυριαρχία και στη διαμόρφωση του παραγωγού. Πρέπει να συμφιλιώσωμε ένε νέου αυτές τις δύο άπόψεις του ανθρώπου, ή άν θέλετε, να ξαναβρούμε και να ξαναφτιάξωμε μέσα σ' αυτές τον άνθρωπο: πράγμα που δεν είναι δυνατόν παρά μόνον εάν ό άνθρωπος ύψωθή επίσης υπέρνω και τής μις και τής άλλης».

— Επίσης, το άλλο κλασσικό έργο του ίδιου συγγραφέα : «Traité de Pédagogie Générale», έκδοση 1952, σελ. 108 : «... Άλλά ό σύγχρονος άνθρωπος δεν άμπαροκλειώνεται πιά μέσα στη Θρησκεία, ούτε μέσα στο Κράτος, ούτε μέσα στο έπάγγελμα, ούτε μέσα σε καμμία ιδιαίτερη μορφή ζωής. Του χρειάζεται (του πρέπει) να είναι και ήθροποιούμενος, και πολίτης, και παραγωγός, και υπέρνω όλων, άνθρωπος επί τέλους, γιατί έτσι τήν άπαιτεί το επίπεδο καθολικότητας στο όποιο έφθασε ή κίνηση του Πολιτισμού...».

— ΝΑΙ, γιατί ή κοινωνικά ωφέλιμη εργασία εξευγενίζει τόν άνθρωπο από κάθε άποψη¹. Γιατί τόν συνδέει ψυχικά με όλα τά άλλα μέλη τής συνεργαζόμενης Έθνικης κοινότητας. Γιατί τόν γεμίζει ύπερηφάνεια, ότι χάρη στην παραγωγική του εργασία είναι ισότιμος προς τά άλλα μέλη τής Έθνικης κοινότητας.

Άλλά :

— ΟΧΙ, ή αύξηση τής παραγωγικότητας δέν άποτελεϊ αύτοσκοπό.

— ΟΧΙ, ό άνθρωπος δέν άποτελεϊ μέσον' ούτε για τήν αύξηση τής παραγωγικότητας, ούτε για κανέναν άλλο έξωτερικό σκοπό. Σκοπός είναι ό άνθρωπος' ό άνθρωπος άποτελεϊ σκοπό όλων τών κοινωνικών λειτουργιών.

— ΟΧΙ, ή «πρόσδος» και ή «άνθρωπότητα» δέν είναι άφηρημένα σχήματα, δέν είναι μεταφυσικές έννοιες.

— ΟΧΙ, ή πρόσδος τής «άνθρωπότητας» δέ δικαιολογει έξουθένωση ή έξανδραποδισμό τών επί μέρους ζωντανών ανθρώπων, τού Κώστα, τού Γιάννη, τής Μαρίας.

— ΟΧΙ, ό σκοπός δέν άγιάζει τά μέσα' και είναι άντικοινωνική, και είναι άνήθικη ή «Ηθική» που ύποστηρίζει ή άνέχεται κάτι τέτοιο.

— ΟΧΙ, τό σχολείο δέν έχει σκοπό νά κατασκευάση έξαρτήματα τής παραγωγικής μηχανής' σκοπό έχει νά φτιάξη ελεύθερους πολίτες. Και, όπως έτονίσαμε πριν, μέσα στην έννοια τού καλού πολίτη ένυπάρχει και ή έννοια τού παραγωγού (οικονομικών ή πνευματικών αγαθών).

* * *

ΠΟΙΕΣ ΣΥΓΚΕΚΡΙΜΕΝΕΣ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΕΣ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ π ρ έ-
πει νά συναγάγουμε από τίς θέσεις αυτές; Και ειδικότερα για
τό αναλυτικό πρόγραμμα τού δικού μας δημοτικού σχολείου;

Πρέπει :

1) Νά περιλάβουμε στο αναλυτικό πρόγραμμα και ύλη που νά προπαρασκευάζη
τά παιδιά και για τό μελλοντικό τους ρόλο ως παραγωγών.

2) Ή ειδική αυτή διδακτέα ύλη, πρέπει, νά είναι τέτοια και τόση, ώστε νά
μήν επικιαίξη τήν ύπόλοιπη ύλη και νά μη παρακωλύη τήν ομαλή ψυχολογική και
βιολογική ανέλιξη τού παιδιού. Δέ μπορούμε άλλως τε νά παραγνωρίσουμε τό γεγο-
νός ότι άκόμη και χώρες που έχουν θεοποιήσει τήν αύξηση τής παραγωγικότητας,
όπως ή Σοβιετική Ένωση και οι Ένωμένες Πολιτείες, διατηρούν τό αναλυτικό
πρόγραμμα (τουλάχιστον τών 4 πρώτων σχολικών ετών) αύστηρά μέσα στα πλαίσια
του παιδαγωγούντος σχολείου.

1. «La formation du citoyen passe par la préparation à la vie économique». Έτσι
άποφάσισται ό R. Haby, Adjoint au directeur général de la Pédagogie στο Γαλλικό Έγγραφο
γείο Παιδείας. Τεύχος 26)1-10-1964, σελ. 6, τού περιοδικού Education Nationale.

3) Πρέπει ακόμη να αντιμετωπίσουμε ρεαλιστικά και δημιουργικά το πρόβλημα και της υπόλοιπης διδασκτέας ύλης. Μάλιστα, προκειμένου για το δημοτικό σχολείο, άκριβώς στο σημείο αυτό υπάρχουν οι περισσότερες πιθανότητες, και συνεπώς ο μεγαλύτερος κίνδυνος, ύλισθήματος. Αυτό μς αναγκάζει να ασχοληθούμε εύθες άμέσως και διεξοδικά με το θέμα αυτό. Δηλαδή :

Έπειδή εκτός από την παραπάνω ειδική διδασκτέα ύλη — ή όποια προπαρασκευάζει κατά τρόπο άμεσο για το παραγωγικό λειτουργήμα — και όλη ή υπόλοιπη διδασκτέα ύλη προπαρασκευάζει έ μ μ ε σ α για το ίδιο λειτουργήμα (ιδίως ή αριθμητική ύλη), οι περιορισμοί τής προηγούμενης παραγράφου ισχύουν και για την προκειμένη περίπτωση. Δέν επιτρέπεται, δηλαδή, να περιλάβουμε στο αναλυτικό πρόγραμμα όποιαδήποτε μαθήματος, έν όνόματι τής αύξήσεως τής παραγωγικότητας, διδασκτέα ύλη ή όποια είτε κατά ποσόν είτε κατά ποιόν θά υπερέβαινε τις ψυχολογικές δυνατότητες τών παιδιών δεδομένης ήλικίας¹. Έδώ όμως ανακύπτουν

μερικά δύσκολα προβλήματα,

τά έξής :

α) Ποιές είναι οι ψυχολογικές δυνατότητες τής κάθ ε ήλικίας;

Η έπιστήμη δέν έχει καθορώσει, έως και στο μέλλον δέν θά καθορώσει, να τις καθορίσει έπακριβώς². Είναι όμως γνωστό ότι οι δυνατότητες αυτές δέν είναι οι ίδιες για όλα τα παιδιά τής αύτης ήλικίας. Αντίθετα, ή διαφορά από το ίκανότερο έως το άικανότερο, μεταξύ συνομήλικων παιδιών, είναι πολύ σημαντική φυσικά, άνάμεσα σ' αυτά τα άκραία όρια είναι διεσπαρμένος κατά τρόπο άισομερή ό υπόλοιπος παιδικός πληθυσμός τής δεδομένης ήλικίας.

Κατ' ανάγκην, λοιπόν, ό συντάκτης του αναλυτικού προγράμματος χρησιμοποιοεί σαν κριτήριο, κατά την ανεξέλεγκτη (για να μην πούμε αυθαίρετη) εκτίμησή του, την έννοια του «παιδιού - μέσου όρου».

Την έννοια αυτή καταπολέμησε, και με το δικό της, ή Παιδαγωγική του μεσοπολέμου³ και πολλές φιλότιμες προσπάθειες έγιναν και γίνονται για την εφαρμογή «έπι μέτρο άγωγής» και «έξαιτοικευμένης διδασκαλίας». Όμως, έφ' όσον άκούμε ήμασική άγωγή και διδασκαλία, άδύνατο να ξεφύγουμε όλοκληρωτικά από την έννοια του «παιδιού - μέσου όρου».

1. Η 21η Διεθνής Διάσκεψη Δημοσίας Έκπαιδεύσεως (Γενεύη, 1958) άπεράνθη σχετικά ως έξής : «Ένδείκνυται να προασπίσωμεν τους μαθητάς του δημοτικού σχολείου έναντι πάσης τάσεως έπιβολής εις αυτούς σπουδών και εύθωνών άσυμβίβαστων προς την ήλικίαν και τας ικανότητας έχάστου παιδιού».

Πρόκειται για το Considerant 9, τής Recommendation No 46 : «Εκπόνησις και εφαρμογή τών Προγραμμάτων», που παρατίθεται στη σελ. 192, του τεύχους Β' του βιβλίου μου «Συγκριτική Παιδαγωγική κλπ.».

2. Βλ. Κ. Ι. Πετρίττ : «Συμβολή εις την Συγκριτικήν Παιδαγωγικήν», τεύχος Α', σελίδες 29 - 31 και 118 - 121.

3. Βλ. Κ. Ι. Πετρίττ : «Συμβολή εις την Συγκριτικήν Παιδαγωγικήν», τεύχος Α', σελ. 64.

Ἡ ἀδυναμία αὐτῆ τῆς Ἐπιστήμης (ἡ ἀδυναμία δηλαδή τῆς Πειραματικῆς Ψυχολογίας καὶ τῆς Πειραματικῆς Παιδαγωγικῆς νὰ καθορίσουν ἐπακριβῶς καὶ μὲ κάθε λεπτομέρεια τὶς δυνατότητες τῆς κάθε ἡλικίας) γίνεται συχνὰ πρόξενος πεπλανημένης συντάξεως τῶν ἀναλυτικῶν προγραμμάτων.

Μερικὲς φορές, δηλαδή, ὁ συντάκτης τοῦ ἀναλυτικοῦ προγράμματος ἐκλαμβάνει τὸ παιδί - μέσο ὄρο γιὰ ἀνικανότερο ἀπὸ ὅ,τι πραγματικὰ εἶναι¹ καὶ τότε συντάσσει ἀναλυτικὸ πρόγραμμα κατώτερο ἀπὸ τὸ προσήκον μέτρο. Ἄλλες φορές ὁ συντάκτης τοῦ προγράμματος σκέπτεται, ἐκτιμᾷ καὶ ἐνεργεῖ κατὰ τὸν ἀντίθετο τρόπο. Αὐτὸς εἶναι ἕνας ἀπὸ τοὺς λόγους, γιὰ τοὺς ὁποίους τὰ ἀναλυτικὰ προγράμματα διαφέρουν χωρῶν (ἀναφερόμενα στὸ ἴδιο μάθημα καὶ στὴν ἴδια ἡλικία) σπάνια συμπίπτουν.

Ἐπ'αὐτῶν ὁμοίως καὶ περιπτώσεις κατὰ τὶς ὁποῖες ἡ Πολιτεία ἐνσυνείδητα τοποθετεῖ τὸ παιδί - μέσο ὄρο ὑψηλότερα τοῦ προσήκοντος. Οἱ Γάλλοι Ἐκπαιδευτικοί, γιὰ παράδειγμα, κατηγοροῦν τὸ ἀναλυτικὸ πρόγραμμα τῆς χώρας τους ὅτι εἶναι προσαρμοσμένο στὸ προικισμένον παιδί καὶ ὄχι στὸ παιδί - μέσο ὄρο¹.

Τὸ ζήτημα εἶναι σοβαρότατο καὶ ἔχει βαρὴ ἐπακλόουθα² γιατί :

Ἐὰν ὁ συντάκτης τοῦ προγράμματος κατόρθωνε νὰ τοποθετήσῃ σωστὰ (ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς ψυχολογικῆς ὀριμότητος καὶ τῆς πνευματικῆς ἰκανότητος) τὸ παιδί - μέσο ὄρο σὲ σχέση πρὸς ὅλα τὰ συνομήλικά του

καὶ ἐὰν κατόπιν κατόρθωνε νὰ προσαρμόσῃ πετυχημένα τὴ διδακτέα ὕλη πρὸς τὸ παιδί αὐτό²,

τότε, σύμφωνα μὲ τοὺς κανόνες τῆς Στατιστικῆς, τὰ 3/4 τῶν παιδιῶν θὰ κατόρθωναν νὰ ἀφομοιώσουν, λίγο - πολὺ ἰκανοποιητικὰ, αὐτὴ τὴν ὕλη.

Ἐὰν ὁμοίως τὸ πρόγραμμα, εἴτε τυχαῖα εἴτε σκόπιμα, ρυθμισθῇ σύμφωνα μὲ τὶς δυνατότητες τοῦ προικισμένου παιδιοῦ (λ.χ. ἐκείνου ποῦ εὐρίσκειται στὸ ἐπάνω τεταρτημόριον τῆς στατιστικῆς κλίμακας),

τότε, ἀντὶ νὰ ἔχωμε ποσοστὸ καθυστερημένων 25 %, ὅπως στὴν προηγούμενη περίπτωση, θὰ ἔχωμε πολὺ ὑψηλότερο, λ.χ. 50 %.

Τέτοιον ἦταν ὅταν πρωτοπαρουσιάστηκε καὶ τὸ Ἐπίσημον Ἀναλυτικὸ Πρόγραμμα (τοῦ 1913), ποῦ ἐξαικοῦσθαι νὰ ἰσχύῃ στὰ σχολεῖα μας ὡς σήμερ³· δηλαδή ἦταν πολὺ

1. Βλέπε : α) τὸ ἄρθρον «Reforme et Pédagogie» τοῦ Louis LeGrand, στὸ περιοδικὸ Education Nationale, τεύχος 26/4-10-1962, ὅπου, μετὰ τὴ διαπίστωση αὐτῆ, προβάλλεται ἡ ἀπαίτησις νὰ προσαρμοσθοῦν τὰ σχολικὰ προγράμματα στὸ μέσο μαθητὴ (γιατὶ ἐπὶ 730.000 ἐγγραφέντων στὴν Ε' τάξῃ μαθητῶν μόνον οἱ 291.000 ἦταν κανονικῆς ἡλικίας, ἐνῶ οἱ ὑπόλοιποι³ ἦταν διετείς καὶ τριτετείς).

β) τὸ ἄρθρον «Reforme des programmes et retards scolaires», στὸ ἴδιον περιοδικόν, τεύχος 28/17-10-1963³ καὶ

γ) πολλὰ ἄλλα ἄρθρα, ὅπου, ἀπὸ διαφορετικὴ κάθε φορὰ σκοπιὰ, ἐκτοξεύεται ἡ ἴδια κατηγορία.

2. Βλέπε, Κ. Ι. Πετρίτη : «Συμβολὴ εἰς τὴν Συγκριτικὴν Παιδαγωγικὴν», τεύχος Α', σελ. 73 - 76.

ύψηλό σε σχέση με τις εκπαιδευτικές και τις γενικότερες πολιτιστικές συνθήκες που επικρατούσαν κατά το 1913, εποχή της δημοσιεύσεώς του ¹.

² Ακόμη και κατά το 1931 ² το ποσοστό των απορριπτομένων ήταν καταπληκτικά ύψηλό (40 - 50%). Παραθέτουμε τη σχετική εγκύκλιο, η οποία επιρρίπτει την ευθύνη στους δασκάλους, καθώς όμως οι παιδαγωγοί της εποχής ζήτησαν είτε αναθεώρηση του αναλυτικού προγράμματος με σκοπό τη γενναία περικοπή της διδασκτέας ύλης, είτε εγκατάλειψη του αναλυτικού προγράμματος από το δάσκαλο, γιατί το εύρισκαν πολύ φορτωμένο, πολύ βαρύ, πολύ νοσηρχικό ³.

1. Βλ. Κ. Ι. Πετρίτς: «Συμβολή εις την Συγκριτικήν Παιδαγωγικήν», τεύχος Α', σελ. 124 - 125.

2. 'Όποτε: α) Είχε γενικευθῆ τὸ ἐξάχρονο δημοτικὸν σχολεῖον εἶχε καθιερωθῆ ἡ συνεκπαίδευση ἀρρένων καὶ θηλέων εἶχαν κτισθῆ διδαστήρια ὑπῆρχαν πτωχοὶ καὶ δημοδιδάσκαλοι, σὲ ἀριθμὸν ποῦ νὰ δημιουργηθῆ κοινωνικὸ πρόβλημα ἀπὸ τὴν ἀδιοριστίαν τους.

β) Εἶχαν ἀπορροφηθῆ οἱ μικρασιάτες καὶ ἄλλοι πρόσφυγες ὑπῆρχε νομισματικὴ σταθερότητα ἐγένονταν μεγάλα παραγωγικὰ ἔργα εἶχε ἀνεβῆ τὸ βιοτικὸν ἐπίπεδο.

γ) Εἶχε ἀνεβῆ ἡ πνευματικὴ στάθμη τῶν γονέων εἶχε ἀνεβῆ ἡ γενικὴ πολιτιστικὴ στάθμη ὁλόκληρης τῆς ἐλληνικῆς κοινωνίας.

3. Συστοιῶμε στὸν ἀναγνώστη νὰ μελετήσῃ τὴν εἰσήγησιν τοῦ κ. Θεοδ. Παρασκευασοῦλου, τέως Προέδρου τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Συμβουλίου, ἐνώπιον τοῦ Συνεδρίου τῶν Ἐκπαιδευτικῶν καὶ Ὑγειονομικῶν Ἐπιθεωρητῶν τοῦ Ὀκτωβρίου 1949 (Βλ. τίς σελ. 295 κ.ε. τοῦ σχετικοῦ τόμου, ποῦ ἐξεδόθη τότε ἀπὸ τὴ Διεύθυνση Σχολικῆς Ὑγιεινῆς τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας, με τὸν τίτλον: «Πρακτικὰ Συνεδρίου Ἐκπαιδευτικῶν κλπ.»).

¹ Ἀπὸ τῆ βαρυσήμαντη αὐτῆ εἰσήγησιν ἀποσποῦμε, ἐντελῶς ἐνδεικτικὰ, τὰ ἀκόλουθα ἐλάχιστα σημεία:

«... Ἀξιωματικὸι εἶναι οἱ ἀριθμοὶ τῶν ἀπορριφθέντων μαθητῶν τοῦ Δημοτικοῦ Σχολεῖου
» Χαισιῶς (ἡδὴ Φυλιῶς Ἀττικῆς) εἰς τὰ τρία διαδοχικὰ σχολικὰ ἔτη οἵτινες ἔχουσιν ὡς ἐξῆς:

Τάξεις	Ἐκ τῶν ἐξετασθέντων ἀπερρίφθησαν (τοῖς %)		
	Σχολ. ἔτος 1932 - 33	1933 - 34	1934 - 35
Α'	46	51	75
Β'	43	40	54
Γ'	35	50	45
Δ'	25	30	31
Ε'	40	61	51
ΣΤ'	46	46	25

«Τὰ μεγάλα αὐτὰ ποσοστὰ τῶν ἀπορριπτομένων μαθητῶν εἰς τὸ Δημοτικὸν σχολεῖον, εἶναι
» ἀποτέλεσμα κυρίως α) τῶν ἀντιλήψεων, ποῦ κυριαροῦν μεταξὺ τῶν διδασκάλων διὰ τὰς ἐπι-
» διώσεις τῶν Δημοτικῶν σχολείων, β) τῆς ἀδιαφορίας μας πρὸς τὰς ψυχικὰς ἀνάγκας τῆς ἡλι-
» κίας 9 - 12 ἐτῶν...

«Ἡ μάθησις εἰς τὸ Δημοτικὸν σχολεῖον δὲν εἶναι πρόσκτησις ὀρισμένου ποσοῦ γνώσεως,
» ὅπως καθορίζεται ὑπὸ τοῦ προγράμματος, οὔτε καλλιέργεια τῆς ἀφρημένης σκέψεως τῶν
» μαθητῶν. Εἶναι καὶ αὐτὰ καὶ ἄλλα ἐξ Ἰσοῦ σπουδαῖα πράγματα. Εἶναι καλλιέργεια συνηθειῶν
» ὑγείας, καλλιέργεια καὶ ἐμπέδωσις... καλλιέργεια...

«... τὸ παιδί δὲν πρέπει νὰ ὑποχρεωθῆ νὰ ἐπαναλάβῃ τὰ μαθήματα τῆς αὐτῆς τάξεως με
» τὴν αἰτιολογίαν, ὅτι δὲν κατέχει εἰς ἰκανοποιητικὸν βαθμὸν ὀρισμένον ποσὸν γνώσεως, τὰς
» ὑποίας ἀναγράφει τὸ πρόγραμμα τῶν διδασκομένων μαθημάτων...».

«Μία ἀναθεώρησις τῆς ἀξίας τῶν ἐπιδιώξεων τοῦ Δημοτικοῦ Σχολεῖου καὶ τῶν κριτηρίων
» διὰ τὴν προαγωγὴν τῶν μαθητῶν εἶναι ἀπαραίτητος...».

Νά μή γελαστούμε όμως και νομίσουμε ότι όσοι μαθητές προβιβάζονταν στην ανώτερη τάξη ήταν κάτοχοι τῆς ὄλης τοῦ προγράμματος. Πολλοί δάσκαλοι, κατωτέρων προσόντων, δέν ἦταν σέ θέση νά διδάξουν τή Φυσική Πειραματική, τή Χημεία, τή Φυσική Ἱστορία καί τή Γεωγραφία τῶν Ε' καί Στ' τάξεων. Αὐτός εἶναι ὁ λόγος, πού στίς ἐκθέσεις ἐπιθεωρήσεως τῶν πάλαιότερων ἐπιθεωρητῶν, προκειμένου στό «Συμπεράσμα» νά χαρακτηρισθῆ ὁ δάσκαλος ἀπό ἐπισταθμιακῆ πλευρᾶς, ἀντί τῶν σήμερα καθιερωμένων ἄριτων, ἱκανῶς, ἐπαρκῆς...», συναντοῦμε τόν χαρακτηρισμό: «κατέχει τήν ὄλην ἤν διδάσκει». Οἱ δάσκαλοι αὐτοί, ἐάν μὲν ὑπηρετοῦσαν σέ πολυθέσια σχολεῖα ἀπέφευγαν ν' ἀναλάβουν τίς ἀνώτερες τάξεις, ἐάν δὲ ὑπηρετοῦσαν σέ ὀλιγοθέσια, παρέλειπαν τή διδασκαλίαν τῶν μαθημάτων αὐτῶν, εἰδὼν ὅμως προβιβασίμο βαθμὸν στοὺς μαθητῆς τους. Ἀκόμη ὅμως καί πολλοὶ ἀπὸ τοὺς προσοντούλους δασκάλους παρέλειπαν τή διδασκαλίαν τῶν μαθημάτων αὐτῶν (καθὼς καί τῶν τεχνικῶν) ἢ τὰ ἐδίδασκαν κατὰ τρόπο ἐντελῶς ἀνεπαρκῆ, γιὰ τὴ θεωροῦσαν περιττὰ κατ' αὐτοὺς, κύρια μαθήματα ἦταν τὰ Ἑλληνικά καί τὰ Μαθηματικά, δευτερεύοντα τὰ φρονιμαστικά, ἅλα δὲ τὰ ὑπόλοιπα ἦταν ἄχρηστα. Ἡ κατάσταση αὐτῆ χειροτέρευε ἀπὸ τὴν ἀμεθοδίαν τῶν δασκάλων καί ἀπὸ τὴν ἐλλείψει (ἢ τὴν περιφρόνησι) ἐποπτικῶν μέσων.

Εἶναι ἀλήθεια ὅτι κατὰ τὴ σημερινὴ ἐποχὴ ἔχουν στὴ χώρα μας κατὰ πολὺ βελτιωθῆ, σὲ σχέση μὲ τὸ 1931, τόσο οἱ ἐκπαιδευτικῆς, ὅσο καί οἱ γενικότερες συνθήκες. Ὅμως εἶναι φανερό ὅτι δέν μᾶς ἐπιτρέπεται νά εἰσαγάγωμε ἀναλυτικὸ πρόγραμμα βαρύτερο στίς γενικῆς γραμμῆς τοῦ ἀπὸ τὸ Ε.Α.Π. τοῦ 1913, ὅπως ἐπίσης δέν μᾶς ἐπιτρέπεται νά καθιερώσωμε καί ἐλαφρότερο. Τοῦτο ὀφείλεται κυρίως στό ὅτι, ἡ Ψυχολογία τοῦ παιδιοῦ θέτει ὁρισμένα ὅρια τὰ ὅποια δέν μπορούμε ἀτιμωρητῆ νά παραβιάσωμε (παρ' ὅλη τὴν κοινωνικὴ πρόοδο πού ἐμεσολάβησε καί τίς σχετικῆς εὐμενεῖς ἐπιδράσεις πού ἡ πρόσδος αὐτῆ ἐξασκεῖ ἔχει μόνον ἐπάνω στοὺς ἐξωτερικοὺς παράγοντες τῆς ἀγωγῆς, ἀλλὰ ἐπάνω καί σ' αὐτὴ τὴν ἴδια τὴν ψυχολογικὴ ἀνέλιξι τῶν παιδιῶν).

Ἐξ ἄλλου, ἡ σχολικὴ πείρα μᾶς δείχνει ὅτι τὸ ὕψος τῶν ἀπαιτήσεων τοῦ Ε.Α.Π. τοῦ 1913, συνολικὰ λαμβανόμενον, ἀνταποκρίνεται κατὰ προσέγγισιν στίς δυνατότητες τῶν σημερινῶν παιδιῶν καί μάλιστα ὅτι σὲ ὁρισμένα σημεῖα τίς ὑπερβαίνει ἐλαφρῶς.

Ἀκόμη, ἡ μελέτη τῶν ἀναλυτικῶν προγραμμάτων τῶν ξένων χωρῶν μᾶς δείχνει ὅτι ἄλλα ἀπὸ τὰ προγράμματα αὐτὰ εἶναι πολὺ ἐλαφρὰ ἀπὸ τὸ Ἑλληνικόν, ἐνῶ ἄλλα εἶναι πολὺ πιὸ βαρῆ καὶ συνεπῶς τὸ Ἑλληνικὸ ἀναλυτικὸ πρόγραμμα πού βρίσκεται σὲ ἐνδιάμεσο, καλὰ εἶναι νά μείνῃ στὴν ἴδια περίπου βαθμίδα ἐπιδιώξεων.

Ὅπως δὴποτε, τὸ σχέδιον προγράμματος, πού προτείνουμε στίς ἐπόμενες σελίδες, εἶναι πλουσιότερο καί βαθύτερο ἀπὸ τὸ Ε.Α.Π. τοῦ 1913. Παρὰ ταῦτα, φρονούμε ὅτι δέν ὑπερβαίνει τίς δυνατότητες τοῦ παιδιοῦ - μέσου ὄρου, γιὰ φρονίσασμε νά τὸ συντάξωμε σύμφωνα μὲ τίς τελευταῖες κατακτήσεις τῆς Ψυχολογίας τοῦ Παιδιοῦ.

Ἰδοὺ τώρα τὸ κείμενο τῆς ἐγκυκλίου:

Ἐγκύκλιος Ὑπουργείου Παιδείας

ὑπ' ἀριθ. 52758)16-9-1931

» Κατὰ τὰς συγκεκριθεύσεως εἰς τὸ Ὑπουργεῖον πληροφορίας ὑπάρχουν δημοτικὰ » σχολεῖα, εἰς τὰ ὅποια τὸ ποσοστὸν τῶν ἀπορριφθέντων μαθητῶν » ἀνέρχεται εἰς 40 %, εἰς τινὰ δὲ φθάνει καί μέχρι 50 %. Τὸ

1. Ὑπάρχουν μάλιστα σχολεῖα, ἔχει μόνον ἰδιωτικὰ ἀλλὰ καί δημοτικά, τὰ ὅποια ἔχουν εἰσαγάγει καί ἀκολουθοῦν τυρᾶ ὁρισμένα διδασκτικὰ ἐγχειρίδια, πού περιέχουν φέρο ὄλη. Ἐστὶ καταπονοῦνται καί καταταρνανοῦνται τὰ παιδιά, ἀκόμη καί τῶν τριῶν κατωτέρων τάξεων. Διότι ἕως ἐκεῖ ἔφθασε τὸ σύστημα τῶν διδασκτικῶν ἐγχειριδίων καί τῶν γραπτῶν διαγωνισμῶν. Ἀμέθεια μερικῶν διδασκόντων, σὲ συνδυασμὸ μὲ μανία ἐπιδειξίως ὁρισμένων διευθυντῶν καί μὲ ἀδυναμία ἀσκήσεως οὐσιαστικῆς ἐποπτείας ἐκ μέρους τῶν προϊσταμένων ἀρχῶν ὀδήγησαν στὸν κατήφορο σημαντικὸ ἀριθμὸν σχολείων τῶν ἀστικῶν κέντρων.

» γεγονός τουτο προξενεί κατάπληξιν. Ν' απορρίπτονται οί ήμίσεις σχεδόν τών μαθητών,
» σημαίνει ότι ούδεμία εργασία έγινε εν τώ σχολείω, νομίζομεν δ' ότι ούδεν άλλο στοι-
» χείον απαιτείται διά τήν χαρακτηρισθῶσιν οί διδάσκαλοι ως ανεπαρκείς. Παρακαλοῦμεν
» λοιπόν νά ζητήσετε εὐθίνας παρά τῶν διευθυντῶν τῶν σχολείων τῆς περιφέρειας σας,
» εἰς τά ὅποια παρατηρεῖται τὸ φαινόμενον ἀπορρίψεως μεγάλου ἀριθμοῦ μαθητῶν, ἐπι-
» στήσης δὲ σοβαρῶς τήν προσοχὴν αὐτῶν ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου διὰ τὸ μέλλον».

X. Λέρα : «Νομοθεσία Στοιχειώδους καὶ Μέσης Ἐκπαίδευσως», τόμος Β', σελίς 180. Ἐκδόσις I. Κολλάρου (τῆς Ἐστίας), ἔτος 1933.

Ὁ κίνδυνος δὲν εἶναι ὑποθετικός· καὶ αὐτὸ τὸ ἐπιβεβαιώνει τὸ παράδειγμα τῆς Γαλλίας, ὅπου σχετικῆς ἔρευνες ἀπέδειξαν ὅτι «τὸ ποσοστὸ καθυστέρησεως αὐξάνει κανονικὰ (ἀπὸ τῆς σὲ τῆς) καὶ ὅτι στὸ τέλος τοῦ δημοτικοῦ σχολείου τὰ παιδιὰ ἔχουν κατὰ μέσον ὄρο φοιτήσαι ἓνα ἔτος περισσότερο ἀπὸ ὅσο ἐπίσημα προβλέπεται . . .».

Βλέπε τὴ μελέτη τῶν R. Zazzo καὶ M. Dabout : «Repartition des écoliers parisiens dans les cours de scolarité κτλ.», στίς σελ. 29 - 30 τοῦ βιβλίου «La psychologie scolaire», ἔκδοσις P.U.F. 1953. Ἡ συνέχεια τῆς περιουπῆς ἔχει ὡς ἑξῆς : «Στὴν περί-
» πτωσι αὐτῆ, πὼς νά ὀρίσωμε λοιπόν . . . τὸ κανονικὸ παιδί ; Αὐτὴ ἡ γενικὴ
» καθυστέρησι μπορεῖ νά ὀνομασθῆ καθυστέρησι ; Τὸ πρόβλημα δὲν εἶναι ἀπλό. Ἐνας
» ὀρισμὸς τῆς κανονικότητος ὀφείλει νά λαμβάνη ὑπ' ὄψιν του τίς διανοητικῆς δυνατότητες
» τοῦ παιδιοῦ, συνάμα δὲ καὶ τίς κοινωνικῆς, τίς παιδαγωγικῆς καὶ τίς οἰκογενειακῆς συν-
» ὀθες, μέσα στίς ὁποῖες οί δυνατότητες αὐτῆς ἀναπτύσσονται καὶ ἐκφράζονται . . .».

Βλέπε ἐπίσης τὴ μελέτη τῶν ἰδίων συγγραφέων :

«Nouveaux commentaires sur la progression scolaire et l'inégalité des enfants devant l'école», στὸ βιβλίον «L'adaptation de l'enfant au milieu scolaire», ποὺ ἀποτελεῖ εἰδικὸ τεῦχος τοῦ περιοδικοῦ Enfance (Νοέμβριος - Δεκέμβριος 1954). Ἰδίως στίς σελίδες 476 κ.ε. διαπιστώνεται ὅτι τὸ πρόγραμμα τῶν πέντε πρώτων τάξεων τοῦ Γαλλικοῦ δημοτικοῦ σχολείου ἀπαιτεῖ τὴν πραγματικότητά φοίτησι ἕξι ἐτῶν καὶ προβάλλεται ἡ ἀπαιτήσι νά κλιμακωθῆ τὸ ἴδιο αὐτὸ πρόγραμμα σὲ ἕξι τάξεις. Ἀκόμα, ἐπισημαίνονται οί κίνδυνοι ἀπὸ τὴν πρόωγη διδασκαλίᾳ γνώσεων, ποὺ κανονικὰ ἔπρεπε νά διδασθοῦν σὲ ἀνώτερη τάξη.

Ἐπειτα ἀπὸ αὐτὰ προβάλλεται τὸ ἐρώτημα :

β) Μὲ τὸ ἀναλυτικὸ μας πρόγραμμα θὰ κάνωμε πολι-
τικὴ ἐπιλογὴς τῶν ἱκανῶν ; Ὁὰ θυσιάσωμε τοὺς πολλοὺς στοὺς ὀλίγους ;

Ὅπως ἐφάνηκε ἀπὸ τὰ προηγούμενα, κάτι τέτοιο συνέβαινε στὴ Γαλλία, ὅπου τὸ ἐκπαιδευτικὸ σύστημα ἀπὸ τὴ βάση του ὡς τὴν κορυφὴν τοῦ ἀπέβλεπε στὴ δημιουργίᾳ μιᾶς Elite¹.

1. Βλ. τὸ ἄρθρο τοῦ André Perrin : «Le prix de l'élite», στὸ περιοδικὸ Education Nationale, τεῦχος 13|1-4-1965. Ἐπίσης, τοῦ ἰδίου συγγραφέα : «La démocratisation à faire», στὸ ἴδιο περιοδικὸ, τεῦχος 23|20-6-1964.—Ἀκόμα τὸ ἄρθρο τοῦ Καθηγητοῦ A. Bloch : «Une antinomie pédagogique — promotion culturelle des masses ou formation des élites», στὸ ἴδιο περιοδικὸ, τεῦχος 1|7-1-1965.

Τὸ σύστημα ὁμῶς κατηγορήθη, καὶ ὄχι ἄδικα, ὡς ὀλιγαρχικό¹.

Ἡ δική μας θέση ἐπάνω στὸ ζωτικό αὐτὸ ζήτημα συνίσταται στὸ ὅτι :

Τὸ δημοτικὸ σχολεῖο ὀφείλει νὰ εἶναι σχολεῖο ὅλων τῶν παιδιῶν· πρέπει δηλαδὴ νὰ ἐπιδιώκῃ τὴ μόρφωση ἐξ ἴσου ὅλων τῶν παιδιῶν. Τοῦτο σημαίνει, ὅτι τὸ δημοτικὸ σχολεῖο ὀφείλει νὰ προσφέρῃ σὲ ὅλα τὰ παιδιά τὶς κατάλληλες εὐκαιρίες γιὰ νὰ ἐξελιξοῦν τὶς ψυχροφυσικὲς δυνάμεις τους μέχρι τοῦ ἀνωτάτου ὅριου ἀναπτύξεως, τοῦ ὁποῖου εἶναι δεκτικὲς· καὶ μάλιστα, ὅτι τὸ δημοτικὸ σχολεῖο ὀφείλει νὰ περιβάλλῃ μὲ πρόσθετη στοργή καὶ νὰ παρέχῃ πρόσθετη βοήθεια στὰ ἀπόκληρα τῆς τύχης παιδιὰ². Αὐτὴ εἶναι ἡ ὑγιής, αὐτὴ εἶναι ἡ ἀληθινὰ δημοκρατικὴ ἀντίληψη ἐπὶ τοῦ θέματος. Ἄλλως τε, ὅπως εὐστοχα παρατηροῦν πολλοὶ διαπρεπεῖς ἐκπαιδευτικοί, ὁ καλύτερος τρόπος δημιουργίας μιᾶς Elite εἶναι ἡ διέγερση τῆς βάσεως στρατολογίας τῆς, ἡ διέγερση τῆς βάσεως ἀπὸ τὴν ὁποία αὐτοδυνάμως θὰ ἀναπηδήσουν τὰ στελέχη τὰ ὁποῖα θὰ ἀποτελέσουν τὴν Elite, καὶ ὄχι ἡ τεχνητὴ ἐπιλογή τῶν ὀλίγων, μέσω τοῦ ἀποκλεισμοῦ τῶν πολλῶν.

γ) Ἀλλὰ τί εἶναι τὸ προικισμένον παιδί; Τὸ θέμα ἀξίζει νὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ, γιὰτὶ ἀπὸ καιρὸ σὲ καιρὸ ξεσηκώνεται σχετικῶς θόρυβος στοὺς παιδαγωγικοὺς μας κύκλους, θόρυβος ὁ ὁποῖος εὐρίσκει εὐμενῆ ἀπήχηση σὲ πολλοὺς γονεῖς, ποὺ κολακεύονται νὰ πιστεῦσιν ὅτι τὸ παιδί τους ξεχωρίζει ἀπὸ τὰ ἄλλα καὶ ποὺ φιλοδοξοῦν νὰ τὸ ἴδωσιν νὰ ἐπισιμάξῃ ὅλα τὰ ὑπόλοιπα.

Κατ' ἀρχήν, τὸ θέμα τοῦ προικισμένου παιδιοῦ, ὑπὸ τὴν ἔννοια εἰδικῆς σχολικῆς μεταχειρίσεώς του, εἶναι πρόβλημα τῆς Μέσης Ἐκπαίδευσως ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς Μέσης, μερικοὶ παιδαγωγοί, δικοὶ μας καὶ ξένοι, προσπαθοῦν, ὡλοσδιόλου ἄτοπα, νὰ τὸ μεταφέρουν καὶ στὴν περιοχὴ τοῦ Δημοτικοῦ, δηλαδὴ τοῦ Λαϊκοῦ Σχολεῖου.

Καὶ εἶναι, τὸ θέμα αὐτό, πρόβλημα τῆς Μέσης Ἐκπαίδευσως, γιὰτὶ ἐκεῖ ἀπὸ τὰ ἴδια τὰ πράγματα προβάλλεται τὸ πρωταρχικὸ ἐρώτημα, ἂν ὅλα τὰ παιδιά θὰ κάνουν μακροχρόνιες σπουδές. Ἡ ἀπάντησις στὸ ἐρώτημα αὐτὸ δὲν εἶναι εὐκόλη· ἀλλὰ καὶ σὲ

1. Κατὰ Μάρτιο 1965 ἀνεκινώθη στὴ Σορβόννη διδακτορικὴ διατριβὴ τοῦ Georges Snyders, ὑπὸ τὸν τίτλο : «Ἡ Παιδαγωγικὴ κατὰ τὸν 17ο καὶ 18ο αἰῶνα». Ἡ διατριβὴ προκάλεσε αἰσθήση, ὅπως δείχνει τὸ γεγονός ὅτι ὁ γνωστὸς Gilles Ferry ἀφιέρωσε σ' αὐτὴν δύο κριτικὰ σημειώματα (Education Nationale, τεύχη : 13)1-4-1965 καὶ 19)20-5-1965), καὶ μάλιστα ἐνῶ ἡ διατριβὴ βρισκόταν ἀκόμη ὑπὸ ἐκτύπωση (ἐκδόσεις P.U.F.). Ἐκ τῆς πηγῆς αὐτῆς μαθαίνομε τὰ ἑξῆς ἐπιληκτικά : «... Ὁ Βολταῖρος ἐφρόνει ὅτι ἡ ἐκπαίδευσις δὲν εἶναι φτιαχτή γιὰ τὰ παιδιά τῶν ἀγροτῶν : «Θεωρῶ ἐνδεδειγμένο, ἔγραφε, μερικά παιδιά νὰ μάθωσιν νὰ διαβάξουν, νὰ γράφωσιν καὶ νὰ ἀριθμοῦσιν, ἀλλὰ ὁ μεγάλος ἀριθμὸς, προπάντων τὰ παιδιά τῶν γεωργικῶν, ἂς μὴ μάθωσιν παρὰ νὰ καλλιεργοῦν, γιὰτὶ δὲν ὑπάρχει ἀνάγκη παρὰ ἐνὸς ἡ δυο γραιψίδων γιὰ κάθε δικαστὴ ἢ τριακόσια μπράτσα... Καὶ αὐτὸς ἀκόμη ὁ Ντιντερό δὲν ξεφεύει ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἀντίθεση, μιλῶντι σὲ ἄλλες στιγμὲς καταγγέλλει θεαράλαξ τὴν ἀνισότητά ἐνώπιον τῆς ἐκπαίδευσως...».

2. Βλέπε τὸ εἰδικὸ τεῦχος (ἀριθ. 21 τῆς 6-6-1963) τοῦ περιοδικοῦ Education Nationale, ὑπὸ τὸν εὐχλωστο τίτλο : «Attardés ou malmenés?», δηλαδὴ «Καθησπερημένοι ἢ κακομεταχειρισμένοι»;.

καταφατική τυχόν απάντηση, αυτόματως παρουσιάζεται άμέσως τὸ δευτερογενὲς ἐρώτημα, ἐὰν ὅλα τὰ παιδιά θὰ κάνουν τίς ἴδιες σπουδές.

Ὅποτε ἀνακρίπτε, πάλι ἀπὸ τῆς συγνῆς πραγματικότητας, ἕνα καινούριον ἀγωνιώδες ἐρώτημα: πόσα καὶ ποιά ἀπὸ τὰ παιδιά θὰ κάνουν θεωρητικὴς σπουδές (θὰ ἐπιδοθῶν δηλαδή σὲ ἐκείνες ποὺ ὀδηγοῦν στὶς ἐπαγγελματικὰ ἡγετικὰ θέσεις) καὶ ποιά παιδιά θὰ κάνουν πρακτικὴς σπουδές.

Βεβαίως, ἡ διαπραγμάτευση τῶν προβλημάτων αὐτῶν εὐρίσκεται ἔξω ἀπὸ τὴν προσρισμὸ τοῦ παρόντος βιβλίου καὶ γι' αὐτὸ δὲν πρόκειται νὰ ἐπεκταθῶμε σὲ ἐξέτασή τους· ἄλλως τε, σὲ ὅλες τίς προηγμένες χώρες ἐπιχειροῦνται κάθε λογῆς λύσεις, χωρὶς καμμιά ἀπὸ αὐτὰς νὰ θεωρηθῆ ὡς τώρα ἐντελὴς ἱκανοποιητικῆ.

Ἐξ ἄλλου, θέμα εἰδικῆς σχολικῆς μεταχειρίσεως τῶν προικισμένων παιδιῶν ἄρχισε νὰ δημιουργηθῆ στὶς χώρες ἐκεῖνες, τῶν ὁποίων τὸ ἀναλυτικὸ πρόγραμμα τῶν σχολείων (τῆς μέσης ἰδίας καὶ ἀνωτέρας ἐκπαίδευσως) ἦταν χαμηλότερο τοῦ δέοντος.

Τώρα σκοντάφτομε καὶ πάλι ἐπάνω στὴν ἴδια δυσκολία: «ποῖο εἶναι τὸ δέον». Προφανῶς, τὸ πρόγραμμα αὐτὸ ἐκρίθη ἀπὸ τοὺς ἑνδιαφερομένους ὡς «χαμηλότερο τοῦ δέοντος», ἔπειτα ἀπὸ μιὰ ρηορική σύγκρισή του πρὸς τὰ ἀναλυτικὰ προγράμματα τῶν ἄλλων προηγμένων χωρῶν¹.

Ἐν τούτοις καθ' ἑαυτὸ λαμβανόμενον τὸ «χαμηλὸν» ἀναλυτικὸ πρόγραμμα προφανῶς ἀναποκρινόταν σὲ ὀρισμένες ἐθνικὲς συνθήκες καὶ τοπικὲς ἀνάγκες (λ.χ. ὑπαρξὴ μεγάλου ἀριθμοῦ παιδιῶν μεταναστῶν, ἢ ἄλλων γλωσσικῶν καὶ πολιτιστικῶν μεινοτήτων)². Ἦρθε ὁμοῦ καὶ ὀρισμένη ἱστορικὴ στιγμὴ, κατὰ τὴν ὅποια οἱ μορφωμένοι γονεῖς, πολλοὶ ἐκπαιδευτικοὶ, καθὼς καὶ ἡ πνευματικὴ ἡγεσία τῆς χώρας, βλέποντας ὅτι ἕνα σημαντικό ποσοστὸ τῶν παιδιῶν (ὄχι μεμονωμένα παιδιά) ὑποχρεώνεται νὰ ἀκολουθῆ πρόγραμμα ὀφθαλμοφανῶς χαμηλότερο ἀπὸ τίς διανοητικὲς του δυνατότητες, τίς πνευμα-

1. Πρβλ. «7. Τὸ νέον σχολεῖον ἔκαμε τὸ λάθος νὰ ὑπερτονίσῃ τὴν πρωτοβουλίαν, τὴν ἀνεξαρτησίαν καὶ τὴν ἐλευθερίαν τῶν μαθητῶν. Τοῦτο παρετήρηθη ἰδίᾳ ἐν Ἑλλάδι. Ὅτω ὁμοῦς ὁ Ἄμερικανὸς γυμνασιάρχης, ἀφῆμένος εἰς τὴν πρωτοβουλίαν καὶ τὴν ἀχαλίνωτον ἐλευθερίαν του, εἶναι ἀπὸ ἀπόψεως γνώσεων, ἐν ἀναφορᾷ μὲ τὸν Ἑυρωπαϊκὸν μέσον μαθητῆν, ἐν καθυστερήσει κατὰ δύο ἔτη ἰδίας ὅσον τὰς κλασσικὰς σπουδὰς. Οἱ Γάλλοι ὑποχρεῶνουν τοὺς Ἄμερικανούς ὡς ἀποφοίτους γυμνασίου, οἱ ὅποιοι μεταβαίνουν εἰς Παρισίους διὰ πανεπιστημιακὰς σπουδὰς νὰ φοιτήσουν πρῶτον δύο ἔτη εἰς γαλλικὸν γυμνάσιον, διὰ νὰ λάβωσιν ἡ baccalauréat καὶ μετὰ ταῦτα ἐπιτρέπουσιν εἰς αὐτούς νὰ εἰσελθῶσιν εἰς Ἄνωτάτας Σχολὰς...» Ἀπὸ τοῦ ἄρθρου τοῦ Β. Δ. Χαρώνη: «Προσφορά καὶ ὑπερβολαὶ τοῦ Σχολεῖου Ἑργασίας», ποὺ δημοσιεύθηκε στὸ περιοδικὸ «Ἑλληνοχριστιανικὴ Ἀγωγή», τεύχος 133, (Ἰανουάριος 1964).

2. Δυστυχῶς, ἡ Συγκριτικὴ Παιδαγωγικὴ δὲν εἶναι ἀκόμη προχωρημένη ὅσο θὰ ἔπρεπε, ὥστε νὰ μᾶς διαφωτίξῃ λεπτομερῶς, ἐπακριβῶς καὶ ἐγκαίρως ὡς πρὸς τὰ συμβαινόντα στὶς διάφορες χώρες καὶ ὡς πρὸς τίς γενεσιουργὰς αἰτίαι τῶν διαφόρων καταστάσεων καὶ μεταβολῶν.

2. Δυστυχῶς, οἱ ξένοι ἐπισκέπτες καὶ σπουδαστὲς προβαίνουν σὲ ἀνάλυση καὶ ἐκτίμηση τῶν ἐκπαιδευτικῶν πραγμάτων τῆς χώρας, στὴν ὅποια φιλοξενούνται, μὲ βάση τὴν ἐμπειρία ποὺ οἱ ἴδιοι ἔχουν ἀπὸ τὴ χώρα τῆς καταγωγῆς τους. Οἱ περισσότεροι ἀπὸ αὐτοὺς φαντάζονται ὅτι οἱ συνθήκες καὶ τὰ κριτήρια, ποὺ ἰσχύουσιν στὴ χώρα τῆς καταγωγῆς τους, ἰσχύουσιν καὶ γιὰ τὴν χώρα τὴν ὅποια ἐπισκέπτονται. Κατὰ κανόνα, δὲν ἔχουν ἐπαρκῆ χρόνον ὥστε νὰ ἐμβαθύνουν στὶς εἰδικὰς τοπικὰς καὶ ἱστορικὰς συνθήκες τῶν χωρῶν ποὺ ἐπισκέπτονται. Μερικοὶ τους, ἴσως δὲν ὑποψιάζονται ὅτι τὸ ἐν λόγῳ ἐκπαιδευτικὸν σύστημα εἶναι προϊόν τῶν τοπικῶν ἱστορικῶν συνθηκῶν, ἀλλὰ φαντάζονται ὅτι τὸ σύστημα αὐτὸ ἐδημιούργησαν ἐκ τοῦ μηδενὸς οἱ σοφοὶ ἄνδρες τῆς φιλοξενούσης χώρας, σύμφωνα μὲ προκαθορισμένες ὁρθεὶς ἀντιλήψεις τους, ἀνεξάρτητα ὄθην ἀπὸ κάθε δέσμευση προερχομένη ἀπὸ τὴ ζωντανὴ καὶ τὴν ἱστορικὴ πραγματικότητα.

τικές του απαιτήσεις και τις κοινωνικές του φιλοδοξίες, εξήγησαν (τόσο για το καλό των παιδιών που ανήκαν στην πολυμελή αυτή μερίδα, όσο και για το γενικότερο καλό της ενδιαφερόμενης χώρας) να μη ανακόπτεται κατά τρόπο τεχνητό ή έφρεση της κατηγορίας αυτής των μαθητών για σπουδές ανάλογες προς το δυναμισμό τους.

Ούσιαστικά δηλαδή, στην περίπτωση αυτή πρόκειται για κανονικά παιδιά, τόσο από την άποψη της ψυχοβιολογικής ωριμότητας, όσο και από την άποψη του κοινωνικο-πολιτιστικού επιπέδου. Θα μπορούσε κανείς να ισχυρισθῆ ότι στην περίπτωση των παιδιών αυτών ἡ χρησιμοποίηση του ὅρου «πρωικισμένα» ἀποτελεῖ ὑπερβολή ἢ εὐφημισμὸ· γιὰτὴν πραγματικότητα, τὰ παιδιά που ἀνήκουν στὴ μερίδα αὐτὴ τοῦ μαθητικοῦ πληθυσμοῦ φαίνονται πρωικισμένα, ἐπειδὴ, ὑποσυνείδητα, γίνεται σύγκριση (ἀπὸ τοὺς γονεῖς, τοὺς δασκάλους κτλ.) πρὸς τὸ τμήμα τοῦ μαθητικοῦ πληθυσμοῦ τὸ ὅποιο παρουσιάζει σχολικὴ καθυστέρηση, ὑφειλόμενη σὲ ποικίλες αἰτίες, οἱ ὁποῖες ἐπενεργοῦν ἀθροιστικά.

“Ὅπως λ.χ. συμβαίνει σὲ ὀρισμένα κράτη τῆς ἀμερικανικῆς ἡπείρου ὅπου ὑπάρχουν μαῦροι (ἢ ἄλλες φυλετικὲς μειονότητες), μορμόνοι (ἢ ἄλλες θρησκευτικὲς μειονότητες), γαλλοκανδοὶ (ἢ ἄλλες γλωσσικὲς μειονότητες), μετανάστες ἀπὸ διάφορες χώρες τοῦ κόσμου, νομάδες κάθε λογῆς (κιτηνοτρόφοι, ἀθιγγανοί, ναυτικοὶ τοῦ συνταξιδιέου μετὰ τις οἰκογένειές τους, ἰδίως σὲ ποταμόπλοια καὶ μαζούρες), ἀγροτικὲς οἰκογένειες διεσπαρμένες σὲ μεγάλες ἐκτάσεις (καὶ γι' αὐτὸ διαχωρισμένες ἀπὸ τὰ ἀστικά κέντρα καὶ ἡ μιὰ ἀπὸ τὴν ἄλλη ἀπὸ μεγάλες ἀποστάσεις) καὶ οὕτω καθεξῆς.

Ἐκτὸς ὅμως ἀπὸ τὴν παραπάνω ἀντίληψη γιὰ τὸ πρωικισμένο παιδί, ὑπάρχει καὶ ἡ συνηθισμένη ἀντίληψη ὅτι, δηλαδή, ἀνάμεσα ἀπὸ τὸ μεγάλο πλῆθος τῶν παιδιῶν, πού ζοῦν μέσα στὶς ἴδιες περίπου πολιτιστικὲς συνθήκες, ξεχωρίζουν μερικὲς προνομιοῦχες ἀτομικότητες, στὶς ὁποῖες ἡ Φύση φάνηκε περισσότερο γενναῖοδωρη.

Κατὰ πόσο ὅμως εὐσταθεῖ ἡ ἀντίληψη αὐτή; Καὶ τί λογῆς πλάσματα εἶναι αὐτοῦ τοῦ εἶδους τὰ «πρωικισμένα παιδιά»;

Κατὰ κανόνα πρωικοδότης τους δὲν εἶναι ἡ Φύση, ἀλλὰ ἡ πατρικὴ τους οἰκογένεια¹. Παιδομετρικὲς ἐρευνες πού ἔγιναν καὶ στὴν Ἑλλάδα, ἔδειξαν ὅτι τὰ παιδιά εὐπόρων οἰκογενειῶν εἶναι εὐρωστότερα καὶ εὐφρόστερα ἀπὸ τὰ ἄλλα, ἰδίως ὅταν οἱ γονεῖς μεριμνοῦν γιὰ τὰ παιδιά τους (ὄχι χαρτοπαιξία τῆς μητέρας, ὄχι γκουβερνάντες κλπ. κλπ.). Εὐτυχημένα τὰ παιδιά εὐπόρων, μορφωμένων καὶ σφιχτοδεμένων οἰκογενειῶν! Διατελοῦν ὑπὸ εὐμενεῖς συνθήκες διατροφῆς, ὑγιεινῆς καὶ ἐν γένει σωματικῆς ἀναπτύξεως· οἰκιοποιοῦνται αὐτομάτως γρώσιες καὶ δεξιότητες, ἀπλῶς καὶ μόνον ἐκ τῆς ἀναστροφῆς μετὰ τὰ μεγαλύτερα μέλη τῆς οἰκογένειας, τοὺς λοιποὺς συγγενεῖς καὶ τοὺς οἰκογενειακοὺς φίλους, ἀπὸ τὰ ταξίδια καὶ τὴν ἄλλη οἰκογενειακὴ ζωὴ· ἀναπτύσσεται ἐπιπροσθέτως ἡ διάνοιά τους ἐκ τῆς συνειδητῆς ἐπεμβάσεως τῶν γονέων τους ὑπὸ μορφή διδασκαλιῶν, νοουθεσιῶν, ἐρωτήσεων, ὑπεκκαύσεως πνευματικῶν φιλοδοξιῶν καὶ διαφερόντων· τέλος ἀνα-

1. Βλέπε καὶ Κωνστ. Σπετσιέρη, Καθηγητοῦ τῆς Παιδαγωγικῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν: «Θεωρία τῆς Παιδείας», ἔκδοσις 1961, σελ. 163 - 164 (Ἡ ἐπιμέλεια) καὶ σελ. 172 - 176 (Ἡ κοινωνικὴ πρόβλεψις, ἡ οἰκογενειακὴ πρόβλεψις, τὸ ἀτομικὸν ἱστορικόν). Ἐπίσης εἰς σελ. 57 κ.ἑ. τὸ κεφάλαιο: «Ἡ οἰκογένεια».

πύσσονται μέσα σε ατμόσφαιρα συναισθηματικής ευφορίας (ή όποια δέν πρέπει νά συγγέεται μέ τή νοσηρή ύπερπροστασία).

Αντίθετα, έρευνες πού έγιναν στό 'Εξωτερικό, έδειξαν τήν άρνητική επίδραση πού άσκει στήν πνευματική ανάπτυξη τών παιδιών τó δυσμενές οικογενειακό - κοινωνικό περιβάλλον : άγροτόπαιδα άπομεμονωμένων περιοχών, άθιγγανόπαιδα, παιδιά κτηνοτρόφων νομάδων, παιδιά νεοφερμένων άγροτών σέ άστικά κέντρα, παιδιά διεξυγμένων γονέων, παιδιά προσφύγων, μεταναστών, κλπ. - κλπ. ¹.

'Εξ άλλου, ένας ειδικός τύπος «προικισμένου» παιδιού, είναι τó παιδί - θάυμα ². Πρόκειται γιά δυστυχημένα πλάσματα, τά όποια είναι θύματα τής μοροφιλοδοξίας τών γονέων, ή συνηθέστερα, τών παππούδων τους. Στην καλύτερη περίπτωση, πρόκειται γιά παιδιά πού δέν έχουν παίξει άρκετά, δέν έχουν άναστροφή συνομηλικά τους, δέν έχουν κυλιστή στό χώμα, δέν έχουν σκαρφαλώσει στά δέντρα' έχουν όμως μεγάλη γλωσσική ευχέρεια και αυτό θαμπώνει τούς στοργικούς γονείς των, οί όποιοί δέν αντίλαμβάνονται ότι ή γλωσσική αυτή ευχέρεια είναι κούφιος βερμαλισμός, διότι δέν έχει ως αντίρυσμα άνάλογο πλούτο παραστάσεων και βιωμάτων.

Σχετικά, ó C. G. Jung διδάσκει τά εξής βαρυσήμαντα :

« Τó πρόβλημα πού μάς θέτει τó προικισμένο παιδί δέν είναι διόλου άπλό. Γιατί τó προικισμένο παιδί δέν έκδηλώνει τά χαρίσματά του μόνον υπό τήν ιδιότητα τού καλού μαθητή. Μπορεί νά συμβή νά μήν είναι διόλου καλός μαθητής. Μπορεί νά έμφανισθή πολύ άφηρημένος, μέ τó κεφάλι γεμάτο άπό ένα συνονθύλευμα άσυνδέτων πραγμάτων, όκηρός, τσαπατσούλης, άπρόσεκτος, πεισματάρης' μπορεί μάλιστα νά δώση καμιά φορά τήν έντύπωση κοιμισμένου παιδιού.

«Νά μήν ξεχνούμε επίσης ότι τά προικισμένα παιδιά δέν είναι πάντοτε πρόωμα' ή ανάπτυξη τους είναι μάλλον βραδεία και οί ικανότητές τους μένουν ένίοτε σέ λαθάνουσα κατάσταση επί μακρότατο χρονικό διάστημα. Για τούς λόγους αυτούς είναι δύσκολο νά τά άνακαλύψουμε. 'Εάν ó δάσκαλος επιδείξη ύπερβολικά καλή θέληση και αίσιοδοξία, μπορεί νά συμβή νά νομίση ότι άνεκάλυψε ένα μεγαλοφυές πλά-

1. Βλέπε άνάμεσα σέ πολλά άλλα :

α) Στο περιοδικό *Enfance*, τεύχος 4)1956 : «Enquête sur le rendement scolaire en première année primaire», υπό τού Institut de Pédagogie du Hainault.

β) «Enquête sur l'Education en milieu rural et en milieu urbain», υπό G. Lanneau και Ph. Malrieu, στό περιοδικό *Enfance*, τεύχη 4)1957 και 1)1958.

γ) Τή μελέτη : «Parents et Nourrissons en milieu rural», υπό τής P. Rossi - Brochay, στό περιοδικό *Enfance*, τεύχος 4)1957.

δ) Στο περιοδικό «*Courrier de la recherche pédagogique*», τó ειδικό τεύχος (ύπ' άριθ. 20, μηνός Μαρτίου 1964) υπό τόν τίτλο : «Les facteurs de l'orientation scolaire».

2. Πρβλ. και K. Σπετσιέρη, Κεθγγητού τής Παιδαγωγικής τού Πανεπιστημίου 'Αθηνών : «Θεωρία τής Παιδείας», έκδοση 1961, σελ. 174 : «... Η ψυχολογία τού μονογενούς είναι ιδιαίτερη. Η ηύξημένη άπασχόλησις τών γονέων του μέ αυτόν τού γεννά τήν ψευδαίσθησι, ότι είναι «παιδί - θάυμα», έκδηλουμένη εις τήν σχολικήν συμπεριφοράν του...».

» σμα και να πρόκειται για ένα παιδί το οποίο αργότερα
» θα άποβή ένας άποτυχημένος»¹.

Τέλος, μερικά που αναδείχτηκαν μεγαλοφυείς στην ώριμή τους ηλικία, όφειλον
τούτο είτε στο ότι υπέρβησαν από κάποιο ψυχολογικό σύμπλεγμα κατωτερότητας — το
όποιο τὰ ώθησε σε υπερανάπτυξη — είτε στο ότι υπέστησαν άπάνθρωπη μεταχείριση
κατά την παιδική τους ηλικία (ός θυμηθούμε το μουσουργό εκείνον, που όταν ήταν παι-
δάκι τον έδωκαν στο πιάνο και τον εξανάγκαζαν σε πολύωρη άσκηση) ή πάντως μονόπλευρη
άσκηση μιās ιδιότητας της ατομικότητάς τους σε βάρος των λοιπών. Τέτοια κακή μετα-
χείριση υπέστησαν όχι μόνο μεμονωμένα παιδιά, αλλά και κατηγορίες παιδιών σε όρισμέ-
νες ιστορικές στιγμές². Όποτε από την άποψη αυτή είχαν μεγάλο δικίο ο Ρουσσώ και ή
Σχολή του, που διακήρυξαν την αυτότελεια της παιδικής ηλικίας και τὸ δικαίωμα τῶν
παιδιῶν νὰ ζήσῃ σὰν παιδί και νὰ χαρή τὴν παιδική του ηλικία³.

*
* *

4. Πρέπει⁴ άκόμη τὸ ἀναλυτικὸ πρόγραμμα νὰ εἶναι παρ-
άγων ἐνισχύσεως και προαγωγῆς τῆς ἐθνικῆς ἐνότητας⁵.

Πραγματικά, από τὰ παραπάνω προκύπτει ότι τὰ παιδιά δεδομένης ηλικίας
και δεδομένης πολιτιστικῆς περιβάλλοντος εἶναι περίπου ἐξ ἴσου προικισμένα από
τὴ φύση, ἐκτός από ένα μικρὸ ποσοστὸ 2 - 4 %, που ἔρχονται στὸν κόσμο με ὀργα-
νικὲς βλάβες ἢ ἀνεπάρκειες.

Αὐτὸ τὸ εἶχε ἐπισημάνει ἤδη ὁ Durkheim και τὸ επικυρώνει ἡ σύγχρονη Ψυχολο-
γία, άκόμη και ἡ Ψυχολογική. Ἡ τελευταία — ἐνὸς ἐξέκλειψης από τὴ διαπίστωση και
τὴ μετέρση ατομικῶν διαφορῶν ὡς πρὸς τίς ἐπιδόσεις και τίς ὁπισθεν αὐτῶν ἱκανότη-
τες — κατέληξε στὸ ότι : όταν ἐξετάζουμε όχι μιὰ μεμονωμένη «ἐμφυτη ἱκανότητα», αλλά
ὁμάδες τέτοιων ἱκανῶτων, οἱ διαφορὲς από άτομο σε άτομο μετριάζονται ἢ και ἐξα-
λείφονται, γιατί ὁ ένας ὑπερτερεῖ βέβαια τοῦ άλλου ὡς πρὸς τὴν τάδε ἱκανότητα, ὕστερῶ

1. Ὁλόκληρη ἡ σχετικὴ περιεκτικὴ δημοσιεύεται στὸ περιοδικὸ Education Nationale,
τεύχος 16|30-4-1964, σελ. 7.

2. Ἀχ. οἱ δάδοχοι τοῦ Καλβίνου, γιὰ νὰ ἐξασφαλίσουν τὴ θρησκευτικὴ μεταρρύθμιση,
εἶχαν ἀνάγκη στελεχῶν και γιὰ νὰ τὰ δημιουργήσουν, κατέφυγαν σε ταχυρρυθμῆ, ὅπως θὰ λέγαμε
σήμερα, ἐκπαίδευση τῶν σπουδαστῶν τοῦ κολλεγίου των, μέχρι σημείου φθορᾶς τῆς υγείας τῶν
νέων.

3. Ἄσχετα, ἐὰν οἱ ἐπίγονοι παρεξήγησαν τὴν ἀρχὴ αὐτὴ και ἐπέδωξαν νὰ κρατήσουν
κατὰ τεχνικὸ τρόπο τὸ παιδί σε παιδαριώδεις μορφὲς συμπεριφορᾶς, άκόμη και όταν ἡ φυσιο-
λογικὴ και ψυχολογικὴ του ὀριμανση ἔφθανε σε προχωρημένα στάδια, σύμφωνα με τὴν πρόοδο
τῆς ηλικίας του.

Σχετικά, ὁ Georges Snyders, στὴ διδακτορικὴ διατριβὴ τὴν ὁποία μηχανοεῖσαμε και
προηγούμενος, ἀπορρίπτει (σύμφωνα με τὴν περιλήψη τοῦ G. Ferry) ὡς ἐξῆς : «Μὲς παρου-
» σιάζουν συνήθως τὸ Ρουσσώ σὺν τὸν πρωτοπόρο τῆς νέας ἀγωγῆς και μέλιτα σὺν τὸ μονα-
» δικὸ ἀνακαινιστὴ τῆς Παιδαγωγικῆς. Αὐτὸς εἶναι ὁ «Ρουσσώ τῶν διδασκαλείων», ὁ ὁποῖος
» ἐλάχιστα ἀναποικρινεῖται πρὸς τὸν ἀληθινὸ Ρουσσώ. Ἐπαναστάτης : τὸ θέλησε νὰ εἶναι και
» ὑπῆρξε τέτοιος, τὸσον ὡς πρὸς τὴν εἰκόνα που δίδει περὶ τῆς παιδικῆς ηλικίας ὅσο και ὡς πρὸς
» τὴν εἰκόνα που δίδει περὶ τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Ἄλλὰ ὁ Ρουσσώ μπόρεσε ἐπίσης νὰ ἀντιστάθῃ
» σε ὀρισμένες ψευδαισθήσεις τῆς ὁποίας τοῦ ἀποδίδουν πολλοί : ὁ Ρουσσώ δὲν φρονεῖ... ὅτι
» τὸ παιδί ἴθι μπόρεσε νὰ αυτοπαιδαγωγηθῇ ἐὰν ἀφῆσαν στὴν αὐθιμορμία του... Γι' αὐτὸ ὁ
» Ρουσσώ φανταίε στὸν Snyders σὺν ἴθι ἄνθρωπος τῆς συνθέσεως... ὁ ὁποῖος ἐπεξήγησε νὰ ὑπερ-
» νικήσῃ τίς παιδαγωγικὲς ἀντινομίες που ἀνένυψαν γύρω του... » Βλέπε τὸ περιοδικὸ «Edu-
» cation Nationale», τεύχος 19|20-5-1965, σελ. 25.

4. Συναγίζουμε τὰ «Πρέπει» τῶν σελίδων 17 - 18.

5. Βλέπε Κ. Σπετσιέρη : «Θεωρίαι τῆς Παιδείας», σελ. 125 : α. «Ἡ διὰ τῆς ἐθνικῆς παι-
δείας γένεσις ἐθνικῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως εἶναι ἐπιτακτικώτερα εἰς χῶρα γεωγραφικῶς τεμα-
χιζόμενες, ὅπως εἴμεθα ἡμεῖς, με νήσους και ὄρη μεγάλα διαχωρίζοντάς τὰς περιεχὰς τῆς πατρί-
δος μας...».

όμως από αυτόν ως προς την δεινα και έτσι η συνολική δυναμικότητα και των δύο είναι σχεδόν ή ίδια.

Συνεπώς, οι παρατηρούμενες διαφορές είναι κατά το πλείστον διαφορές άγωγής¹ και γι' αυτό παρουσιάζονται όσο προχωρεί η ηλικία, όποτε και μονιμοποιούνται σχεδόν, κατά τρόπο που καθιστά περίπου άδύνατη την επανάκτηση του χαμένου εδάφους. Τα παιδιά, όσα επέβρασαν τις συμπληγάδες τής Μέσης Παιδείας, βρίσκονται τότε στα πρόθυρα του Πανεπιστημίου και των άλλων άνωτάτων σχολών, έμεις δέ άτενίζοντας στατικά τή δημιουργημένη πιά κατάσταση και άγνοώντας την προϊστορία του κάθε παιδιού, νομίζομε ότι μερικά από αυτά είναι προνομιούχες φύσεις.

Σχετικά, από το ήμισπισμο όργανο του Γαλλικού Υπουργείου Παιδείας L'Education Nationale (σελίδα 14, του τεύχους 13) 1-4-1965) άντιγράφομε τά εξής :

- » 'Αριθμοί οι όποιοι μιλούν...
- » Το οικογενειακό περιβάλλον και ό προσανατολισμός.
- » Το Δελτίο Πληροφοριών του Υπουργείου Δημοσίας Υγιεινής δημοσιεύει τά άποτελέσματα μιās έρευνας που έγινε στην περιοχή των Παρισίων. Τα ποσοστά έμφανίζουν
- » την έντονη επίδραση που άσκει το οικογενειακό περιβάλλον επάνω στο σχολικό επίπεδο.

Κοινωνική προέλευση	Έπίπεδο (βαθμολογία)			
	Άριστο	Καλό	Μέσο	Μέτριο
Έργατες	4	25	33	38
Άνωτεροι ύπάλληλοι	19	36	29	16

- » Έπίσης, σύμφωνα με τον τύπο του εκπαιδευτηρίου στο όποιο φοιτούν τά παιδιά — και
- » σύμφωνα με το οικογενειακό περιβάλλον — οι επιδιώξεις των μαθητών διαφέρουν πάρα
- » πολύ.

Έκπαιδευτήριο	Έπιδιώξεις				
	Άνωτάτη Έκπαίδευση	Ακαδημαϊκό Άπολυτήριο	Τεχνικό δίπλωμα	Άπολυτήριο Γυμνασίου (κατωτέρου κύκλου)	Αναποφάσιστοι
Λύκειο	32	27	4	2	35
Κολλέγια Γενικής Έκπαίδευσης	7	14	27	15	37

1. Άνάμεσα σε πολλά άλλα, βλέπε σχετικά το άρθρο του Jean Chateau : «Les aptitudes particulieres», στο περιοδικό Education Nationale, τεύχος 23 τής 23-6-1960.

— Έπίσης το άρθρο : «Aptitudes et Developpements», στο ίδιο περιοδικό, τεύχος 29) 25-10-1962.

Είναι λυπηρό ότι στα παραπάνω κείμενα δεν διευκρινίζεται ποιάς ακριβώς ηλικίας παιδιά περιέλαβε ή έρευνα αυτή· συμπεραίνουμε όμως ότι πρόκειται για την πρώτη (Ώσως και τη δεύτερα τάξη) των σχολείων μέσης εκπαίδευσης.

Σχετικά, επίσης, παραπέμπω τον αναγνώστη στο βιβλίο μας «Συμβολή εις την Συγκριτικήν Παιδαγωγικήν», τεύχος Α', σελίδες 107 - 111, για ειδικία του όμως αναδημοσιεύω εδώ τον πίνακα της σελίδας 108, που αναφέρεται σε έρευνα που έγινε στη Σκωτία τό 1947 (71.000 παιδιά, ηλικίας 11 ετών) :

Βαθμός νοημόσνης οικογενειών πολύτέκνων.

Αριθμός τέκνων	1	2	3	4	5	6	7	8	9
Επίδοση	43,4	41,4	39,7	36,7	31,4	29,2	30,0	28,2	29,5

Πολύ δικαίως ή Πολιτεία, τώρα τελευταία, χορηγεί ύποτροφίες στα άπορα παιδιά που φέρουν τη «σφραγίδα της δωρεάς». Είναι άξιοι κάθε έπαίνου όσοι ανέλαβαν ή έβροθήθησαν την πρωτοβουλία αυτή, γιατί άληθινά πρόκειται για ένα μεγάλο βήμα προς τον έκδημοκρατισμό της Παιδείας μας και για ένα σπουδαίο μέτρο κοινωνικής δικαιοσύνης. Από την άνάλυση όμως του θέματος, ή οποία προηγήθη, συνάγεται ότι μετά τό πρώτο αυτό βήμα πρέπει και άλλα βήματα να γίνουν, πρέπει και άλλα μέτρα να ληφθούν προς την ίδια κατεύθυνση.

Δέν πρόκειται εδώ να υπεισέλθωμε στο δαιδαλώδες θέμα του έπαγγελματικού και σχολικού προσανατολισμού, που κατά τά φαινόμενα δέν πρόκειται να τό λύσουν ίκανοποιητικά οι σύγχρονες κοινωνίες (είτε καπιταλιστικού είτε κομμουνιστικού τύπου είναι αυτές), πριν περάσουν δυό ή τρείς, ή και περισσότερες γενεές. Θέλουμε μόνο να υπογραμμίσωμε ότι τό έκπαιδευτικό σύστημα καθήκον έχει να μετριάσει τις διαφορές αυτές.

«Ο προσανατολισμός όφείλει να είναι προπαντός θετική ένεργεια για να "προαγάγωμε,»
 » όσο τό δυνατόν περισσότερα παιδιά, θά έλεγα όλα τά παιδιά. Άντι να όλοφυρόμεθα
 » για τις ανεπάρκειές τους και άντι να άπορρίπτωμε τους "άνίκανους,, άς βρούμε την
 » περιοχή, τη δραστηριότητα όπου τά παιδιά πραγματοποιούν καλύτερα τον έαυτό τους,
 » που τους επιτρέπει να γνωρίσουν την επιτυχία, να ξεπεράσουν τον έαυτό τους όσο λίγο
 » και αν είναι αυτό : ίδού ό άληθινός προσανατολισμός, με τη δημοκρατική έννοια της
 » λέξεως».

Έτσι αποφάνεται ό Roger Gal, Προϊστάμενος του Τμήματος Παιδαγωγικής Έρεύνης του Έθνικού Παιδαγωγικού Ίνστιτούτου της Γαλλίας, στο ειδικό τεύχος (Μαρτίου 1964) του περιοδικού «Le courrier de la recherche pédagogique», σελ. 4. Τό τεύχος φέρει τον τίτλο : «Les facteurs de l'orientation scolaire».

Η άπαίτηση αυτή ίσχύει ιδίως για τό δημοτικό σχολείο, δηλαδή για τό κατ' έξοχην λαϊκό σχολείο, τό όποίο θά επρόδιε την άποστολή του, εάν μέσω του αναλυτικού προγράμματος — ή μέσω του συστήματος των όμοιογενών τάξεων, που είναι κατά βάθος επίσης θέμα προγράμματος — έκανε πολιτική διαχωρισμού των παιδιών σε πρόβατα και σε έρίφινα.

Σχετικά ό Καθηγητής R. Dottrens γράφει : « Διαδοχικοί διαχωρισμοί.
 » Αξίζει τον κόπο να υπενθυμίσωμε πως τό σχολείο άντέδρασε στις δυσκολίες που ανέ-
 » καθεν προέκυπταν από την παρουσία μέσα στην ίδια τάξη παιδιών προκισμένων κατά
 » διαφορετικό τρόπο.

«Εν πρώτοις απομάκρυναν τους διανοητικά καθυστερημένους και εδμηούρησαν
» γι' αυτούς τὰ ειδικὰ σχολεία. Ἀπασχολήθηκαν κατόπιν με τοὺς «ἀδύνατους», τοὺς
» βραδυμαθεῖς, καὶ εἰδικά μετὰ γεννῶνται οἱ «τάξεις ἀναπτύξεως» (Classes de dévelop-
» pement). Ἀκολούθησε ἡ ἀπομάκρυνση τῶν δόσκολων παιδιῶν (caractériels) γιὰ τὰ
» ὅποια ἄνοιξαν τάξεις παρατηρήσεως καὶ ἀναπαιδαγωγήσεως.

«Ὅτι αὐτοὶ οἱ διαδοχικοὶ διαχωρισμοὶ ὑπῆρξαν ὀφελίμοι γιὰ τὰ παιδιά στὰ ὅποια
» ἀναφέρονται, κανεὶς δὲ θὰ μπορούσε νὰ τὸ ἀρνήσῃ· ἀλλὰ ἡ βασικὴ ἐπιδιώξις ἦταν νὰ
» δημιοῦρηθῶν ὁμοιογενεῖς τάξεις (δηλαδή ἀποτελούμενες ἀπὸ τὰ ὑπόλοιπα παιδιά)
» μέσα στὶς ὅποιες θὰ μπορούσε νὰ διεξάγεται ἡ διδασκαλία κατὰ τὸ σύστημα τοῦ πα-
» λαιοῦ σχολείου, χωρὶς τίποτα νὰ ἀλλάξῃ οὔτε ὡς πρὸς τὸ πνεῦμα οὔτε ὡς πρὸς τὴς μεθό-
» δους τῆς διδασκαλίας. Πραγματικά, τὸ σύστημα τῶν τάξεων ἀπὸ ἐπίλεκτα παιδιά εἶχε
» σὴν ἀποτέλεσμα νὰ παρεμποδισθῇ κάθε ἐξέλιξις τῶν περὶ ἐκπαίδευσως ἀντιλήψεων».

Συνεχίζοντας, ὁ κ. Dottrens, εἰσάγεται ἐλάφρυνση τῶν προγραμμάτων καὶ ἐφαρ-
μογὴ τῆς μεθόδου τῆς ἐξατομικευμένης διδασκαλίας καὶ τῆς ὁμαδικῆς ἐργασίας. Βλ. τὸ
εἰδικὸ τεύχος τῆς Education Nationale, ὑπὸ τὸν τίτλο Attardés ou malmenés, No 21)
6-6-1963, σελ. 2 - 3.

Ἄς προσθέσουμε, ὅτι ἄλλοι ἐκπαιδευτικοὶ πρσβεῖον, πὼς ἡ ἀπομάκρυνση τῶν
βραδυμαθῶν μαθητῶν (δηλαδή ὄχι τῶν διανοητικῶς καθυστερημένων) ἀπὸ τὴς συνθησμένες
τάξεις καὶ ἡ συγκέντρωσὴ τους σὲ ἰδιαιτέρες «τάξεις ἀδύνατων», εἶναι ὀλέθριες γιὰ τὰ παιδιά
αὐτὰ ἀπὸ παιδαγωγικὴ ἄποψις· πρῶτα, γιὰτὶ ἡ ἀπομάκρυνση τραυματίζει σπαισθημα-
τικά τὰ παιδιά· δεύτερο, γιὰτὶ ἡ ἀπομόνωσὴ τους ἀπὸ τὰ ἰκανὰ παιδιά παρακωλύει τὴ
διανοητικὴ ἀνάπτυξη τῶν βραδυμαθῶν (ἐπειδὴ ἐκλείπουν ἡ ἄμιλλα καὶ ἡ παρέρμηξη πρὸς
ὑψηλότερες ἐπιδόσεις)· καὶ, τέλος, γιὰτὶ οἱ ἐκπαιδευτικὲς ἀρχὲς τοσθετοῦν, κατὰ προ-
τίμηση, ἐπικεφαλῆς τῶν «ἀδύνατων τάξεων» τὰ ἀνικανότερα στοιχεῖα τοῦ διδακτικοῦ
προσωπικοῦ.

Βλέπε ἐπίσης τοῦ R. Brassart : «Classes homogènes et démocratisation de l'en-
seignement», στὸ ἴδιο περιοδικό, τεύχος 7)13-2-1964. Ἄναφέρονται κυρίως στὴ Μέση
Ἐκπαίδευση, ἀλλὰ τὰ γραφόμενα ἰσχύουν κατὰ μείζονα λόγον καὶ γιὰ τὴ στοιχειώδη.

Βλέπε ἀκόμη τὸ ἄρθρο τῆς Κυρίας Καλλιόπης Μουστάκα : «Πνευματικὰ προημμένα
παιδιά», στὴν ἐφημερίδα «Βῆμα» τῆς 18-8-1963, ὅπου μεταξὺ ἄλλων γράφει : «Τὸ σύ-
»στημα αὐτὸ τοῦ χωρισμοῦ τῶν παιδιῶν (σὲ ρεῦματα = streams) ἀνάλογα μετὶ τὴς πνευ-
»ματικῆς τους ἰκανότητος εἶχαν ἐφαρμοσθῇ καὶ ἀκόμη ἐφαρμύζεται στὴν Ἀγγλία. Γρή-
»γορα ὅμως ἀπέδειξε τὰ μενονετήματά του καὶ τώρα ἄρχισα νὰ ἐγκαταλείπεται. Γιὰτὶ
»δὲν εἶναι μόνο ὁ χωρισμὸς τῶν παιδιῶν καὶ τὰ ψυχικὰ προνόμια ποὺ προκαλεῖ, ποὺ
»μᾶς κάνει νὰ ἀποτρέπουμε τὴν ἐφαρμογὴ του. Εἶναι ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος ἡ πνευματικὴ
»ἀριστοκρατία ποὺ δημιουργεῖ καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο ἡ ἐλλειψὴ περσορτισσεως ποὺ παρατη-
»ρεῖται σὲ τάξεις ὁμοιογενεῖς, ἡ ὅποια κατεβάζει τὴν ἐρεση καὶ τὴν προσπάθεια γιὰ
»τὴν ἐπιτεύξη». Συνεχίζοντας, ἡ Κυρία Μουστάκα, προτείνει : «νὰ ὀργανωθῇ ἡ διδα-
»σκαλία ὅλων τῶν μαθημάτων σὲ ἀτομικὴ βάση...», πρᾶγμα ποὺ καὶ ἐμεῖς δεχόμεσθα·
»ὄχι ὅμως κατὰ τρόπο τῶσων ἀπῶλυτο.

Τὸ ἀντίθετο, μάλιστα : ἀληθινὴ ἀποστολὴ τοῦ δημοτικοῦ σχολείου, τοῦ λαϊκοῦ
σχολείου, εἶναι νὰ μετριάσῃ καὶ, εἰ δυνατόν, νὰ ἐξαιλεψῇ τὴς διαφορὲς ποὺ φέρνουν
ἀπὸ τὸ σπίτι τους τὰ παιδιά, ὅταν τὸ σχολεῖο τὰ παραλαμβάνῃ σὲ ἡλικία ἕξι ἐτῶν
ἔτσι, ὥστε ὅταν θὰ τὰ παραδώσῃ σὲ ἡλικία 12 ἢ 14 ἐτῶν (στὴ βιοπάλη, ἢ στὶς
διάδοχες σχολικὲς βαθμίδες) νὰ ἀποτελοῦν τὰ παιδιά αὐτὰ ἓνα ἄρμονικό κατὰ τὸ
δυνατὸν σύνολο, διὰ βελτιώσεως, φυσικά, τῶν ἀδύνατων.

Στὶς ἐπόμενες σελίδες παραθέτομε στατιστικὰ στοιχεῖα ποὺ ἀποκαλύπτουν
κατὰ τρόπο ἀνάγλυφο τὸ φαινόμενο τῆς σχολικῆς καθυστερήσεως στὴ χώρα μας. Τὰ
στοιχεῖα ἀναφέρονται στὰ σχολικὰ ἔτος 1962 - 1963.

ΣΧΟΛΙΚΗΣ ΚΑΘΥΣΤΕΡΗΣΕΩΣ ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΤΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚ (Σχολ. έτος 1962-1963, έγγραφεύστες)

Τάξεις	Στήλη 1 "Ένα έτος ένομήτετα	Στήλη 2 Κατά τὸ προ- σήμερον έτος	Στήλη 3 «Κωνομικὴ ήλικία» (Στ. 1+2)	Στήλη 4 Καθυστερημέ- νοι κατά ένα έτος	Στήλη 5 Καθυστερημέ- Καθυστερημέ- κατά δύο έτη	Στήλη 6 Καθυστερημέ- κατά τρία έτη	Στήλη 7 «Καθυστερη- μένοι εν γένει» (Στ. 4+5+6)	Στήλη 8 Διαστοχὰ εἰς έτη	Στήλη 9 'Απρροσέρ- μοστοι (Στ. 5+6)	Στήλη 10 Γεν. Σύνολον (Στ. 7+8+9)
Α'	613	136.225	136.838	21.669	3.712	1.710	27.091	8	5.422	163.929
Β'	575	115.904	116.479	24.514	7.168	3.038	34.720	8	10.206	151.139
Γ'	632	105.523	106.155	26.900	10.366	5.091	42.357	7	15.457	148.512
Δ'	688	92.808	93.496	28.636	12.296	5.402	46.334	6	17.698	139.830
Ε'	735	91.817	92.352	30.600	12.773	4.718	48.091	7	17.491	140.643
ΣΤ'	805	84.979	85.784	28.298	10.331	2.771	41.400	5	13.102	127.184
Γεν. Σύνολον	4.048	627.256	631.304	160.621	56.646	22.730	239.993		79.376	871.297
Π ο σ ο σ τ ἄ %										
Α'	0,37	83,10	83,47	13,21	2,26	1,05	16,52	8	3,30	99,99
Β'	0,38	76,65	77,04	16,21	4,74	2,01	22,96	8	6,75	100,00
Γ'	0,43	71,05	71,48	18,12	6,97	3,43	28,52	7	10,40	100,00
Δ'	0,49	66,37	66,86	20,47	8,79	3,87	33,14	6	12,66	100,00
Ε'	0,53	65,28	65,81	21,75	9,09	3,35	34,19	7	12,44	100,00
ΣΤ'	0,64	66,81	67,45	22,54	8,12	2,18	32,55	5	10,30	100,00
Γεν. Σύνολον	0,46	71,99	72,45	18,44	6,50	2,60	27,54		9,10	99,99

Τ Α Ξ Ι Σ Α'

Ποσοστά %

	Κανονικώς φοιτήσαντες			Καθυστερημένοι			Σχολικῆς καθ)σεως διασπορά εις ἔτη
	Α	Θ	Μ. Ο.	Α	Θ	Μ. Ο.	
Α' Γεν. 'Επιθεώ- ρησις	86,19	86,13	86,16	13,88	13,81	13,84	6
Β' Γεν. 'Επιθεώ- ρησις	80,65	82,89	81,77	18,95	17,02	17,96	8
Γ' Γεν. 'Επιθεώ- ρησις	84,19	85,29	84,45	15,82	15,24	15,55	7
Δ' Γεν. 'Επιθεώ- ρησις	82,30	84,88	83,59	17,66	15,08	16,37	7
Ε' Γεν. 'Επιθεώ- ρησις	82,96	85,52	84,24	16,86	13,66	15,67	6
ΣΤ' Γεν. 'Επιθεώ- ρησις	83,56	83,94	83,75	16,39	16,02	16,21	8
Ζ' Γεν. 'Επιθεώ- ρησις	82,29	82,28	82,28	17,41	18,34	17,89	8
Η' Γεν. 'Επιθεώ- ρησις	80,94	80,50	80,72	19,01	19,47	19,22	7
Θ' Γεν. 'Επιθεώ- ρησις	82,80	84,36	83,58	17,15	15,57	16,36	8
Ι' Γεν. 'Επιθεώ- ρησις	83,77	84,46	84,12	16,23	15,54	15,88	3
ΙΑ' Γεν. 'Επιθεώ- ρησις	80,82	83	81,70	19,13	16,94	18,03	8
Σύνολον	82,95	84,01	83,49	16,99	15,93	16,47	

ΤΑΞΙΣ Α΄.
ΕΓΓΡΑΦΕΝΤΕΣ ΚΑΤΑ ΕΤΗ ΓΕΝΝΗΣΙΩΣ

	Κανονικής ηλικίας						Σχολική καθυστέρησης 1 έτους			Σχολική καθυστέρησης 2 ετών			Σχολική καθυστέρησης 3 ετών			Σχολική καθυστέρησης 4 ετών			Σχολική καθυστέρησης 5 ετών			Σχολική καθυστέρησης 6 ετών			Σχολική καθυστέρησης 7 ετών			Σχολική καθυστέρησης 8 ετών			Γενικών Σύνολων			Σχολικής καθυστέρησης άνω των 8 ετών
	1957			1956			1955			1954			1953			1952			1951			1950			1949			1948			Άρρενες	Θήλειες	Σύνολον	
	Α	Θ	Σύνολ.	Α	Θ	Σύνολ.	Α	Θ	Σύνολ.	Α	Θ	Σύνολ.	Α	Θ	Σύνολ.	Α	Θ	Σύνολ.	Α	Θ	Σύνολ.	Α	Θ	Σύνολ.	Α	Θ	Σύνολ.	Α	Θ	Σύνολ.				
Α΄ Γεν. 'Επιθώ- ρησης	44	34	78	10238	9324	19562	1274	1189	2463	277	242	519	75	56	131	16	5	21	9	5	14	6	7	13	1	2	3				11.940	10.864	22.804	7
Β΄ Γεν. 'Επιθώ- ρησης	42	26	68	5120	4882	10002	916	772	1688	211	129	340	59	54	113	30	32	62	8	8	16	5	7	12	3	4	7	5	4	9	6.399	5.918	12.317	8
Γ΄ Γεν. 'Επιθώ- ρησης	66	35	101	6788	6351	13139	1109	991	2100	140	124	264	23	27	50	10	7	17	3	2	5	1	3	4	1	—	1	—	—	8.141	7.540	15.681	7	
Δ΄ Γεν. 'Επιθώ- ρησης	22	14	36	9436	8912	18348	1512	1259	2771	289	208	497	157	81	238	55	28	83	12	9	21	5	3	8	3	2	5				11.491	10.516	22.007	7
Ε΄ Γεν. 'Επιθώ- ρησης	24	15	39	4914	4594	9508	830	643	1473	129	83	212	40	24	64	10	6	16	3	5	8	—	—	3	—	—	—	—	—	—	5.953	5.370	11.323	6
ΣΤ΄ Γεν. 'Επιθώ- ρησης	36	19	55	5192	5015	10207	843	806	1649	121	111	232	40	35	75	14	4	18	8	3	11	1	1	2	—	2	2	1	—	—	6.256	5.996	12.252	8
Ζ΄ Γεν. 'Επιθώ- ρησης	29	25	54	7981	7168	15149	1353	1236	2589	267	228	495	49	49	98	14	17	31	7	9	16	6	2	8	—	2	2	—	—	1	9.706	8.737	18.443	8
Η΄ Γεν. 'Επιθώ- ρησης	30	10	40	5467	5067	10534	1013	999	2012	196	151	347	46	47	93	25	11	36	9	13	22	3	7	10	2	2	4	2	2	6.791	6.307	13.098	7	
Θ΄ Γεν. 'Επιθώ- ρησης	28	12	40	4384	4233	8617	749	660	1409	119	94	213	28	24	52	8	2	10	10	3	22	—	2	10	1	1	2	1	—	—	5.328	5.031	10.359	8
Ι΄ Γεν. 'Επιθώ- ρησης	35	37	72	5119	4740	9859	817	707	1524	128	122	250	53	50	103	20	12	32	8	4	12	2	2	2	—	1	2	1	—	—	6.152	5.656	11.808	3
ΙΑ΄ Γεν. 'Επιθώ- ρησης	15	15	30	5766	5534	11300	1083	908	1991	195	148	343	62	60	122	20	12	32	8	4	12	2	—	—	1	1	2	1	1	7.152	6.685	13.837	8	
Σύνολον	371	242	613	70405	65820	136225	11499	10170	21669	2072	1640	3712	632	507	1139	202	124	326	77	61	138	32	34	66	11	16	27	8	6	14	85.309	78.620	163.929	

Κατηγορία	Αριθμός	Ποσοστό	Συνολικό
1	100	100%	100
2	100	100%	100
3	100	100%	100
4	100	100%	100
5	100	100%	100
6	100	100%	100
7	100	100%	100
8	100	100%	100
9	100	100%	100
10	100	100%	100
11	100	100%	100
12	100	100%	100
13	100	100%	100
14	100	100%	100
15	100	100%	100
16	100	100%	100
17	100	100%	100
18	100	100%	100
19	100	100%	100
20	100	100%	100
21	100	100%	100
22	100	100%	100
23	100	100%	100
24	100	100%	100
25	100	100%	100
26	100	100%	100
27	100	100%	100
28	100	100%	100
29	100	100%	100
30	100	100%	100
31	100	100%	100
32	100	100%	100
33	100	100%	100
34	100	100%	100
35	100	100%	100
36	100	100%	100
37	100	100%	100
38	100	100%	100
39	100	100%	100
40	100	100%	100
41	100	100%	100
42	100	100%	100
43	100	100%	100
44	100	100%	100
45	100	100%	100
46	100	100%	100
47	100	100%	100
48	100	100%	100
49	100	100%	100
50	100	100%	100
51	100	100%	100
52	100	100%	100
53	100	100%	100
54	100	100%	100
55	100	100%	100
56	100	100%	100
57	100	100%	100
58	100	100%	100
59	100	100%	100
60	100	100%	100
61	100	100%	100
62	100	100%	100
63	100	100%	100
64	100	100%	100
65	100	100%	100
66	100	100%	100
67	100	100%	100
68	100	100%	100
69	100	100%	100
70	100	100%	100
71	100	100%	100
72	100	100%	100
73	100	100%	100
74	100	100%	100
75	100	100%	100
76	100	100%	100
77	100	100%	100
78	100	100%	100
79	100	100%	100
80	100	100%	100
81	100	100%	100
82	100	100%	100
83	100	100%	100
84	100	100%	100
85	100	100%	100
86	100	100%	100
87	100	100%	100
88	100	100%	100
89	100	100%	100
90	100	100%	100
91	100	100%	100
92	100	100%	100
93	100	100%	100
94	100	100%	100
95	100	100%	100
96	100	100%	100
97	100	100%	100
98	100	100%	100
99	100	100%	100
100	100	100%	100

Τ Α Ξ Ι Σ Β'

Ποσοστά %

	Κανονικώς φοιτήσαντες			Καθυστερημένοι			Σχολικής καθ)σεως δυσπορά εις Ξτη
	A	Θ	M. O.	A	Θ	M. O.	
Α' Γεν. 'Επιθεώ- ρησις	80,61	82,56	81,53	19,34	17,50	18,42	7
Β' Γεν. 'Επιθεώ- ρησις	71,81	77,22	74,51	28,17	22,79	25,41	7
Γ' Γεν. 'Επιθεώ- ρησις	78,25	78,99	78,62	21,75	21,01	21,39	7
Δ' Γεν. 'Επιθεώ- ρησις	77,08	80,02	78,55	22,88	19,92	21,41	7
Ε' Γεν. 'Επιθεώ- ρησις	75,10	79,37	77,16	24,84	20,58	22,80	6
ΣΤ' Γεν. 'Επιθεώ- ρησις	75,75	75,54	75,64	24,20	24,42	24,29	6
Ζ' Γεν. 'Επιθεώ- ρησις	74,05	74	74,02	25,92	25,95	25,93	7
Η' Γεν. 'Επιθεώ- ρησις	74,19	73,79	73,99	25,76	26,17	25,96	8
Θ' Γεν. 'Επιθεώ- ρησις	74,96	78,52	76,74	25,01	21,43	23,22	7
Ι' Γεν. 'Επιθεώ- ρησις	77,29	79,09	78,14	22,71	20,91	21,87	3
ΙΑ' Γεν. 'Επιθεώ- ρησις	71,06	75,90	73,48	28,90	24,04	26,45	7
Σύνολον	75,99	78,15	77,07	23,99	21,80	22,89	

Τ Α Ξ Ι Σ Γ'

Ποσοστά %

	Κανονικώς φοιτήσαντες			Καθυστερημένοι			Σχολικής καθ'ορώσεως διασποράς εις έτη
	Α	Θ	Μ. Ο.	Α	Θ	Μ. Ο.	
Γεν. 'Επιθεώ- ρησις Α'	77,59	79,35	78,47	22,37	20,55	21,46	6
Γεν. 'Επιθεώ- ρησις Β'	67,34	71,29	69,32	32,46	28,66	30,55	6
Γεν. 'Επιθεώ- ρησις Γ'	72,22	73,67	72,94	27,73	25,42	26,57	6
Γεν. 'Επιθεώ- ρησις Δ'	69,50	74,97	72,23	30,47	25	27,72	6
Γεν. 'Επιθεώ- ρησις Ε'	69,01	73,78	71,33	30,95	26,19	28,64	6
Γεν. 'Επιθεώ- ρησις ΣΤ'	65,57	67,90	66,58	34,62	32,05	33,33	7
Γεν. 'Επιθεώ- ρησις Ζ'	67,35	68,82	68,08	32,76	31,22	31,98	7
Γεν. 'Επιθεώ- ρησις Η'	65,73	65,13	65,43	34,23	34,85	34,53	7
Γεν. 'Επιθεώ- ρησις Θ'	68,40	73,92	71,16	31,56	26,06	28,81	7
Γεν. 'Επιθεώ- ρησις Ι'	72,12	73,53	72,80	27,88	26,47	27,20	3
Γεν. 'Επιθεώ- ρησις ΙΑ'	65,42	72,32	68,87	34,55	27,63	31,07	6
Σύνολον	70,01	73,06	71,53	29,98	26,88	28,43	

Τ Α Ξ Ι Σ Δ'

Ποσοστά %

	Κανονικώς φοιτήσαντες			Καθυστερημένοι			Σχολικής καθ'ήρσεως διακοπρά εις έτη
	Α	Θ	Μ. Ο.	Α	Θ	Μ. Ο.	
Α' Γεν. 'Επιθεώ- ρησις	73,42	75,06	74,24	26,54	24,87	25,69	5
Β' Γεν. 'Επιθεώ- ρησις	88,96	88,35	88,65	11,03	11,68	11,35	5
Γ' Γεν. 'Επιθεώ- ρησις	68,08	69,78	68,93	31,91	30,22	31,06	5
Δ' Γεν. 'Επιθεώ- ρησις	64,32	70,06	67,19	35,65	29,92	32,78	5
Ε' Γεν. 'Επιθεώ- ρησις	61,69	68,91	65,30	38,20	31,04	34,62	6
ΣΤ' Γεν. 'Επιθεώ- ρησις	56,90	57,03	56,97	43,06	42,96	43,01	5
Ζ' Γεν. 'Επιθεώ- ρησις	62,50	64,90	63,70	37,51	34,93	36,22	6
Η' Γεν. 'Επιθεώ- ρησις	61,55	61,94	61,74	38,43	38,04	38,23	5
Θ' Γεν. 'Επιθεώ- ρησις	63,81	70,10	66,96	36,14	29,86	33,00	6
Ι' Γεν. 'Επιθεώ- ρησις	66,97	70,53	68,75	33,03	29,47	31,25	3
ΙΑ' Γεν. 'Επιθεώ- ρησις	59,82	66,58	63,20	40,15	33,43	36,79	6
Σύνολον	65,10	68,78	66,94	34,87	31,19	33,03	

Τ Α Ξ Ι Σ Ε'

Ποσοστά %

	Κανονικώς φοιτήσαντες			Καθυστερημένοι			Σχολικῆς καθ' ὀρήσειως δικαστορὰ εἰς ἔτη
	Α	Θ	Μ. Ο.	Α	Θ	Μ. Ο.	
Α' Γεν. 'Επιθεώ- ρησης	72,56	74,08	73,32	27,40	25,89	26,64	4
Β' Γεν. 'Επιθεώ- ρησης	62,10	68,16	65,13	37,87	31,83	34,85	4
Γ' Γεν. 'Επιθεώ- ρησης	67,23	70,36	68,79	32,77	29,64	31,21	5
Δ' Γεν. 'Επιθεώ- ρησης	62,84	70,10	66,47	37,13	29,87	33,50	5
Ε' Γεν. 'Επιθεώ- ρησης	60,25	66,56	63,41	39,71	33,41	36,56	5
ΣΤ' Γεν. 'Επιθεώ- ρησης	46,27	49,45	47,86	53,71	50,52	52,11	6
Ζ' Γεν. 'Επιθεώ- ρησης	60,31	64,72	62,51	39,67	35,28	37,48	6
Η' Γεν. 'Επιθεώ- ρησης	58,91	60,54	59,72	41,05	39,42	40,23	7
Θ' Γεν. 'Επιθεώ- ρησης	62,73	68,21	65,47	37,26	31,75	34,50	5
Ι' Γεν. 'Επιθεώ- ρησης	64,88	69,52	67,20	35,12	30,48	32,80	3
ΙΑ' Γεν. 'Επιθεώ- ρησης	57,14	64,62	60,88	42,85	35,35	39,10	5
Σύνολον	63,57	68,20	65,89	36,40	31,76	34,08	

Τ Α Ξ Ι Σ ΣΤ'

Ποσοστά %

	Κανονικός φοιτήσαντες			Καθυστερημένοι			Σχολικής καθ'ήρσεως διασπορά εις έτη
	Α	Θ	Μ. Ο.	Α	Θ	Μ. Ο.	
Α' Γεν. 'Επιθεώ- ρησης	75,28	77,47	76,37	24,67	22,50	23,58	3
Β' Γεν. 'Επιθεώ- ρησης	64,21	69,93	67,07	35,71	29,86	32,78	3
Γ' Γεν. 'Επιθεώ- ρησης	69,94	70,71	70,32	30,06	29,29	29,68	5
Δ' Γεν. 'Επιθεώ- ρησης	65,80	70,77	68,28	34,16	29,21	31,68	4
Ε' Γεν. 'Επιθεώ- ρησης	61,84	68,77	65,30	38,13	31,20	34,67	4
ΣΤ' Γεν. 'Επιθεώ- ρησης	63,75	70,81	67,28	36,24	29,17	32,71	5
Ζ' Γεν. 'Επιθεώ- ρησης	61,91	65,17	63,54	37,99	34,77	36,33	5
Η' Γεν. 'Επιθεώ- ρησης	59,61	60,77	60,19	40,38	39,38	39,88	5
Θ' Γεν. 'Επιθεώ- ρησης	65,26	70,90	68,08	34,73	29,07	31,90	5
Ι' Γεν. 'Επιθεώ- ρησης	65,81	70,63	68,22	34,19	29,37	31,78	3
ΙΑ' Γεν. 'Επιθεώ- ρησης	59,98	65,84	62,91	39,98	34,12	37,05	4
Σύνολον	65,80	69,22	67,51	34,17	30,75	30,46	

Π α ρ α τ η ρ ή σ ε ι ς

1. Είμεθα βέβαιοι ότι ο άναγνώστης θα έκτιμήσει κατ' άξίαν όχι μόνο τή σπουδαιότητα των παρατιθεμένων στατιστικών στοιχείων, αλλά και τήν οργανωτική προσπάθεια ή οποία καταβλήθη για τή συλλογή και τήν ταξινομήσή τους.

Στήν έπεξεργασία των στοιχείων μεγάλη ύπηρεσία ή συμβολή τής Κυρίας Εύτυχίας Πράττου - Γερογιώργου και του Προσωπικού των Γραφείων τής Έπιθεωρήσεως Δημοτ. Σχολείων ΣΤ' Περιφέρειας 'Αθηνών.

2. Τα άναγραφόμενα στόν άνακεφαλαιωτικό πίνακα ποσοστά δέν άποτελούν άπλή μεταφορά των τελικών δεδομένων των επί μέρους πινάκων. 'Η συναγωγή τους έγινε έξ ύπαρξης, για να έπιτευχθή μεγαλύτερη άκρίβεια. "Όπως θα διαπίστωσε ο άναγνώστης ήδη, ή διαφορά μεταξύ των ποσοστών του άνακεφαλαιωτικού πίνακα και των τελικών δεδομένων των επί μέρους πινάκων είναι σχεδόν μηδαμινή (κλάσμα τής μονάδας) και άπό πρακτική άποψη άμελητέα.

3. Τα ποσοστά καθυστερήσεως των άνωτέρων τάξεων, κατά πάσαν βεβαιότητα, είναι μεγαλύτερα (δεδομένου ότι οι καθυστερημένοι έχουν τήν τάση να διακόπτουν τή φοίτηση μόλις ύπερβούν τó ύποχρεωτικό όριο ηλικίας των 14 έτών).

4. Φαίνεται πιθανόν ότι ή Γ' Γενική Περιφέρεια δέν είχε άναγράψει στοιχεία που να ύπερβαίνουν τó τρίτο έτος σχολικής καθυστερήσεως.

5. Τó ποσοστό καθυστερήσεως των άρρένων ύπερβαίνει τó των θγλέων.

6. Φοιτούν στην πρώτη τάξη παιδιά που έπρεπε να φοιτούν στο Γυμνάσιο!!!

"Αν λάβουμε ύπ' όψη, ότι στη χώρα μας ή Ειδική 'Αγωγή (πνευματικώς και σωματικώς μειονεκτούντων παιδιών) είναι ύποτυπώδης, δικαιούμεθα να πιστεύουμε ότι όρισμένος άριθμός άπό τά παιδιά αυτά διαφεύγει σιωπηρώς τήν ύποχρεωτική φοίτηση. Κατά συνέπεια, τά ποσοστά καθυστερημένων και άπροσάρμοστων είναι στην πραγματικότητα ύψηλότερα άπό όσα εμφανίζονται στους παραπάνω πίνακες.

Αυτή λοιπόν είναι η κατάσταση στον τόπο μας, ακόμη και με το σημερινό αναλυτικό πρόγραμμα (του 1913). Έπειτα από την αποκάλυψη αυτή, ποιός θά τολμούσε να φορτώσει περισσότερο το αναλυτικό πρόγραμμα και να αυξήσει έτσι, κατά τρόπο ευθέως ανάλογο προς την τέτοια υπερφόρτωση, τα ποσοστά των καθυστερημένων και των απροσάρμοστων;

Και όμως. Το πράγμα δε σταματά εδώ! Η αληθινή κατάσταση είναι πολύ χειρότερη, από όσο οι παραπάνω πίνακες σχολικής καθυστέρησης την παρουσιάζουν!

Γιατί, δυστυχώς, εκτός από τον αριθμό των απορριπτομένων πρέπει να εξετάσουμε και την ποιότητα των προαγομένων. Στην περίπτωση αυτή δεν μπορούμε να αναγάγουμε τα σχετικά δεδομένα σε αριθμούς και σε στατιστικούς πίνακες.

Αυτό θά ήταν δυνατό, εάν όλοι οι σημερινοί μαθητές υποβάλλονταν σε όλα τα μαθήματα σε εξέταση σύμφωνα με τους κανόνες της λεγόμενης Πειραματικής Παιδαγωγικής¹. Και μάλιστα εάν είχαν υποβληθῆ σε όμοια εξέταση και οι προηγούμενες μαθητικές γενεές, λ.χ. από το 1925 και εδώ, ώστε να γίνει σύγκριση π.χ. της απόδοσης των μαθητικών γενεών 1925 - 1935 - 1945 - 1965. Όμως αυτό είναι αδύνατο όχι μόνο προκειμένου για την Ελλάδα, αλλά και για το Έξωτερικό. Έν πρώτοις, γιατί η λεγόμενη Πειραματική Παιδαγωγική είναι σχετικά νεογέννητη. Δεύτερο, γιατί η έρευνά της, από ελλείψη αριθμητικά επαρκούς ειδικευμένου προσωπικού, δε μπόρεσε να αρχικαλύψει όλα τα σχολεία και όλα τα παιδιά, ή, έστω, αντιπροσωπευτικό δείγματόλγό τους σε ικανοποιητικό ποσοστό².

Όστόσο, ένας Έπιθεωρητής ή Γενικός Έπιθεωρητής με μακροχρόνια πείρα είναι σε θέση να προβῆ σε όρισμένες διαπιστώσεις, ως προς την απόδοση της διδασκαλίας, ως προς την επίδοση των μαθητῶν στα διάφορα μαθήματα.

Υποδηλώσαμε παραπάνω (σελ. 19 κ.έ.) ότι το Ε.Α.Π. του 1913 ήταν πολύ φιλόδοξο για την εποχή εκείνη. Υποδηλώσαμε επίσης ότι ήταν βαρῦ ακόμη και για το 1931. Με λύπη μας είμαστε υποχρεωμένοι να διαπιστώσουμε ότι και σήμερα, σὰ 1966, το επίσημο αναλυτικό πρόγραμμα του 1913, σὰ σύνολο επιδιώξεων και απαιτήσεων λαμβανόμενο, όχι μόνο δεν είναι ξεπερασμένο, αλλά σε πολλά σημεία

1. Κατὰ τὴν ταπεινὴ μας γνώμη, ὁ ὅρος Πειραματικὴ Παιδαγωγικὴ (Pédagogie Expérimentale) δὲν εἶναι ἐπιτυχής. Εἶναι πομπώδης. Γι' αὐτὸ εἶναι καὶ ἀπατηλός. Δημιουργεῖ τὴν ἐντύπωση ὅτι πρόκειται περὶ διεξαγωγῆς πειραματισμοῦ, ὑπὸ τὴν ἔννοια πού ἔχει ὁ ὅρος στὶς θετικὰς ἐπιστῆμες. Στὴν πραγματικότητά ὅμως πρόκειται γιὰ ἔρευνα τῆς σχολικῆς ἀπόδοσης, σύμφωνα μὲ τοὺς κανόνες τῆς Στατιστικῆς, κατ' ἀπομίμηση τῆς στατιστικῆς ἐπεξεργασίας στὴν ὁποία ὑποβάλλονται τὰ ἀποτελέσματα τῶν tests. Στὸ Έξωτερικό, ἀρχίζουν τώρα ν' ἀντικαθιστῶνται οἱ ἐννοιαὶ δὲν εἶναι πειραματισμός.

² Όμως καὶ τὸ περιεχόμενο πού δίνει στὸν ὄρο «Πειραματικὴ Παιδαγωγικὴ» ὁ Ν. Έξαρχόπουλος, ὑποθετώντας προφανῶς τὴν ἐκδοχὴ τοῦ Ernst Meumann, δὲν ἱκανοποιεῖ. (Πρὸβλ. Ν. Έξαρχόπουλος: α' «Γενικὴ Διδακτικὴ», ἔκδοση 1η, τόμος Β', σελ. 133. β' «Εἰσαγωγὴ εἰς τὴν Παιδαγωγικὴν», ἔκδοση 4η, τόμος Α', σελ. 66 καὶ 201 - 202. γ' «Ψυχολογία τοῦ Παιδός», ἔκδοση Ο.Ε.Σ.Β., τόμος Α', σελ. 90).

2. Μιλᾶμε φυσικὰ γιὰ μεγάλες χώρες καὶ ἔχι γιὰ καντόνια καὶ κομητείες, πού ὁ μαθητικὸς πληθυσμὸς τους μάλιστα ὑπερβαίνει τὴν 10.000 παιδιά. Στὴν Ελλάδα, καλὸ θά ἦταν νὰ ἀρχίσουν τέτοιες ἔρευνες, ὑπὸ τὴν ἀγίδα ἀρμόδιου Ἰδρύματος, ἔστω καὶ σὲ περιορισμένη κλίμακα τώρα στὴν ἀρχή. Ἐὰν οἱ ἔρευνες αὐτὲς διεξαχθοῦν μὲ σεμνότητα, πολλὰ θά ὠφελήσουν.

ἀποτελεί ιδανικό, πού τὰ περισσότερα σχολεία μας δὲν φαίνεται ὅτι θὰ μπορέσουν νὰ τὸ κατακτήσουν σὲ σύντομο χρονικὸ διάστημα.

Συγκεκριμένα :

— Στὴν Ἀνάγνωση. Τεράστια πρόοδος ἔχει σημειωθῆ στὴν Ἀνάγνωση τῆς Α' τάξεως. Τὰ περισσότερα παιδιὰ (80% - 90 %) μαθαίνουν ἀνάγνωση, καὶ μάλιστα καλὴ ἀνάγνωση.

Γι' αὐτό, τὸ Σχέδιο Προγράμματος πού ἀκολουθεῖ, ἀνοψώνομε τίς ἐπιδιιώξεις τοῦ μαθήματος στὴν τάξη αὐτή, προσδιορίζοντας γιὰ στόχους : τὴν κατὰ πρόταση ἀπταιστὴ ἀνάγνωση (αὐτὸ πού κατὰ τὸ πρόγραμμα τοῦ 1913 ἀποτελεῖ σκοπὸ τῆς ἀνάγνωστικῆς διδασκαλίας τῆς Β' τάξεως) καὶ τὴν ἐπίτευξη τοῦ σκοποῦ αὐτοῦ ἀπὸ τὰ 97% τῶν παιδιῶν.

Μεγάλη πρόοδος ἔχει σημειωθῆ καὶ στὴν ἀνάγνωση τῶν τάξεων Β', Γ', Δ', Ε' καὶ Στ', γιατί σχεδὸν ἔχει ἐξαφανισθῆ¹ ἡ λαχνασιασμένη, ἡ μονότονη, ἡ ἔρρινη ψαλμωδικαστὴ ἀνάγνωση. Παρὰ ταῦτα, οἱ σκοποὶ πού θέτει τὸ Ε.Α.Π. τοῦ 1913 γιὰ τίς 4 ἀνώτερες τάξεις δὲν ἔχουν ἐπιτευχθῆ : ἡ ἀνάγνωση σπανίως εἶναι ἀπταιστή· σπανίως εἶναι ρέουσα· καὶ σπανιότερα εἶναι ἐκφραστικὴ.

Αἰτία τοῦ κακοῦ εἶναι ἡ ἀμεθοδία τῶν δασκάλων, ὀφειλόμενη ἴσως σὲ κακὴ διδασκαλία τῆς εἰδικῆς διδακτικῆς τοῦ μαθήματος αὐτοῦ στὶς Παιδαγωγικῆς Ἀκαδημίας· πάνω ἀπ' ἄλλα, αἰτία εἶναι ἡ ὑποτίμησις τῶν δυσχερειῶν τοῦ μαθήματος, καθὼς καὶ τῆς σωματικῆς προσπάθειας πού πρέπει νὰ καταβάλῃ ὁ δάσκαλος τῶν Β' καὶ Γ' τάξεων· τέλος, ἡ παρεξήγημένη ἐφαρμογὴ τοῦ Σχολείου Ἐργασίας². Οἱ ἐκτενεῖς μεθοδικῆς ὁδηγίας πού περιελήφθησαν στὸ σχετικὸ τμήμα τοῦ Σχεδίου Ἀναλυτικοῦ Προγράμματος πού ἀκολουθεῖ, τὴν κατάστασι αὐτὴ θέλουσι νὰ θεραπεύσουν.

— Στὴ Γραφὴ καὶ στὴν Καλλιγραφία. Παρατηρεῖται τὸ ἐκπληκτικὸ φαινόμενον, ἀντὶ γιὰ πρόοδο νὰ ἔχωμε ὑπισθοδρόμησι, σὲ σχέσι μετὰ τίς μαθητικὰς γενεὰς τίς προγενέστερας τοῦ 1930.

Αἰτία εἶναι καὶ πάλι ἡ παρεξήγησι τῶν ἀρχῶν τοῦ Σχολείου Ἐργασίας. Ὑποτιμήθηκε ἡ σημασία τοῦ μαθήματος, μέχρι περιφρονήσεως καὶ σιωπηρῆς καταργήσεώς του. Ἐγινε προπαγάνδα ἀπὸ γιατροὺς καὶ παιδαγωγούς ὑπὲρ τῆς ὀρθίας καὶ ἀσύνδετης γραφῆς· πολλοὶ δάσκαλοι ὅμως υἰοθέτησαν τὴ γραφὴ μετὰ κλίση πρὸς τὰ ἀριστερά, ἐνῶ ἄλλοι γράφουν τὰ γράμματα (ἰδίως τὸ κ, τὸ π, τὸ ψ καὶ τὰ κεφαλαία) μετὰ τὴν τυπογραφικὴν τους μορφήν, ὅπως στὴν Α' τάξη, καὶ κανεὶς δὲν τοὺς ἐνοχλεῖ. Ἐξ αἰτίας ὅλων αὐτῶν, πολλοὶ σημερινοὶ δάσκαλοι ἔγιναν κακογράφοι καὶ τοσαυτασούληδες, ἐνῶ στὰ 1915 κατὰ τέτοιο δὲ θὰ γινόνταν ἀνεκτὸ οὔτε ἀπὸ τοὺς προϊσταμένους οὔτε ἀπὸ τὴν κοινότητα· ὅπως δὲν γίνεται ἀνεκτὸ στὴ Γαλλία.

— Στὴν Ἀριθμητικὴ. Ὁλεθρὸς γίνεται στὴν Α' τάξη. Τὸ πρόγραμμα τοῦ 1913 ὀρίζει ἐκμάθησι τῶν μέχρι τοῦ 20 ἀριθμῶν καὶ οἱ περισσότεροι νομίζουσι ὅτι, ἂν τὸ παιδί μάθῃ νὰ παπαγαλιῆ τὴ σειρὰ 1 - 20 καὶ νὰ τὴ γράφῃ, ἐξεπληρώθη ἡ ἀπαιτήσι τοῦ προγράμματος.

Αὐτὸ εἶναι δυνατὸ νὰ γίνῃ ὡς τίς διακοπὲς τῶν Χριστουγέννων, τὸ πολὺ ὡς

1. Ὅμως δὲν ἔχει ἐντελῶς ἐξαφανισθῆ. Ἐδῶ κι' ἐκεῖ συναντοῦμε ἐπιβιώσεις τῆς.

2. Πολλοὶ δάσκαλοι τῶν κατωτέρων τάξεων καταπαταλοῦν τὴ διδακτικὴ ὥρα σὲ κλαίσι-σθητικὰς ἐπεξεργασίας πού ἀρμύζουσι σὲ ὀριμότερα παιδιὰ.

τις 'Απόκριες και κατόπιν οί δάσκαλοι αὐτοί δὲν ξέρουν τί νά κάνουν και πῶς νά σκοτώσουν τήν ὥρα τῆς 'Αριθμητικῆς.

Αὐτό τους κάνει νά πιστεῖουν ὅτι εἶναι χαμηλές οἱ ἀπαιτήσεις τοῦ προγράμματος και νά διακηρῶσουν ὅτι θά ἔπρεπε νά γίνεαι ἐκμάθηση τοῦλάχιστο τῶν μέχρι τοῦ 100 ἀριθμῶν, τήν ὅποια και ἐπιχειροῦν (ἀφοῦ δὲν ξέρουν και πῶς ἄλλως νά ἀπασχολήσουν τους μαθητές τους ἀπό τὸ Μάρτιο και ἔπειτα). Τὸ ψυχολογικὸ αὐτὸ κλίμα, ποῦ σιγά - σιγά δημιουργήθηκε, ἀπλόηκε και πρὸς τὰ ἄνω, γιατί σχεδὸν κανεὶς δὲν ἀπαιτεῖ πιά τήν ἐφαρμογὴ τοῦ Ε.Α.Π. και ἐλάχιστοι τηροῦν Βιβλίο Διδαχθεΐσης 'Υλης. 'Η κατάστασι αὐτὴ εἶναι ἀπότοκος τῆς ὀξυτάτης και εὐρύτατης πολεμικῆς, ἣ ὅποια ἐπὶ δεκαετηρίδες διεξήχθη ἐναντίον τοῦ ἐρραρτικιοῦ συστήματος, ἐναντίον τοῦ «σχολείου τῶν γνώσεων και τῆς ἑστῆς μαθησεως», σύμβολο τῶν ὁποίων ἔθεωρήθη τὸ Ε.Α.Π. τοῦ 1913. Δυσσημῆθηκε λοιπὸν τὸ Ε.Α.Π. τοῦ 1913 και κανεὶς δὲν τὸ συμβουλεύεται πιά, ὅτε ζητεῖ ἀπὸ τους ὑφισταμένους του νὰ τὸ συμβουλεύονται. Αὐτὸ ἀποτέλεσε οὐρανόπεμπο δῶρο γιὰ τὸν ἐκνηρὸ δάσκαλο (ὑπάρχουν και μερικοὶ τέτοιοι, πολὺ λίγοι, εἶναι ἣ ἀλήθεια). Αὐτὰ ἰσχύουν ἄχι μόνο γιὰ τήν 'Αριθμητικὴ, ἀλλὰ και γιὰ τὰ περισσότερα ἄλλα μαθήματα.

Μὲ λίγα λόγια, ἣ αἰσθητοποίηση τῶν ἀριθμῶν, ὅπως γίνεαι σήμερα στὰ σχολεῖα μας, εἶναι ἐντελῶς ἀνεπαρκῆς. 'Εξ ἴσου ἀνεπαρκῆς εἶναι και ἣ αἰσθητοποίηση τῶν ἀριθμητικῶν πράξεων. Εἶναι πρὸς τιμὴν τοῦ Δ. Λάμψα, ὅτι — σὲ ἀντίθεση μὲ μεταγενέστερους παιδαγωγοὺς ἐπηρεασμένους ἀπὸ τήν ψυχολογικὴ θεωρία τῆς Gestalt— τήν αἰσθητοποίηση τῶν ἀριθμῶν τήν ἀντιλαμβάνονταν ὄχι στατικὰ (σὰν φωτογράφησι ἀπὸ τὸ μάτι μικροῦ ἢ μεγάλου πλῆθους ὁμοειδῶν ἀντικειμένων). 'Ο Λάμψας, ὅπως και ὁ Καλλιάρπας, τήν αἰσθητοποίηση τοῦ ἀριθμοῦ ἀντιλαμβάνονταν σὰν κατασκευὴν ἢ ἀπλαθὴ σὰν τὸ προϊόν ἀριθμητικῶν πράξεων. Καὶ μάλιστα οἱ ἀριθμητικῆς αὐτῆς πράξεις νὰ ἐκτελοῦνται μὲ πραγματικὰ ἀντικείμενα και μὲ χειρισμοὺς τῶν μαθητῶν ἐπάνω σ' αὐτά. Οἱ μαθητές τοῦ Λάμψα, ὅταν ἔλεγαν «νά προηγήται ἐποπτικὴ λύσι τοῦ προβλήματος», ἐνοουσαν αὐτὸ ἀκριβῶς, δηλαδὴ τήν ἐμπρακτικὴ ἐκτέλεσι τῆς πράξεως, μὲ χειρισμοὺς τῶν ἴδιων τῶν παιδιῶν. 'Απὸ τήν ἄποψι αὐτῆ, και ὡς πρὸς τὸ σημεῖο αὐτὸ, τὰ διδάγματα τοῦ Λάμψα συμπίπτουν μὲ τῆς παιδαγωγικῆς συνέπειες τῆς ψυχολογικῆς θεωρίας τοῦ Piaget¹.

Στὴν Β' τάξι παρατηροῦνται τὰ ἴδια ἄτοπα ποῦ συμβαίνουν και κατὰ τήν ἀριθμητικὴ διδασκαλία τῆς Α' τάξεως. 'Εδῶ ἣ αἰσθητοποίηση ἀριθμῶν και πράξεων εἶναι ἐντελῶς ὑποτυπώδης, ἣ και ἀπουσιάζει τελείως. Σὲ πολλὰ σχολεῖα, ἀντιστάσεις μὴ οὔσης, ἔχει ἐγκαταλειφθῆ τὸ νοερῶς λογίζεσθαι και ὁ δάσκαλος ἀναθέτει ἀτέρμονες γραπτῆς ἀσκήσεις μὲ ἀφηρημένους ἀριθμοὺς. 'Επειδῆ, ἔπειτα ἀπὸ κάμποσον καιρὸ, ἣ ἐργασία αὐτὴ καταντᾷ ἀνιερῆ και γι' αὐτὸν και γιὰ τὰ παιδιὰ, ὁ δάσκαλος βιάζεται νά μπῆ στὴν ἀριθμητικὴ ὄλι τῆς Γ' τάξεως, ποῦ εἶναι περισσότερο πρόσφορη σὲ ἐργασίες μὲ τὸ τετράδιο και μὲ τὸ μολύβι.

1. Φυσικὰ, ὁ Λάμψας ἐνοουσε τὰ συμβαίνοντα κατὰ τὴ νηπικὴ ἡλικία, δηλαδὴ τὴ μὴ ἀναστρεψιμότητα (réversibilité) τῆς διανοητικῆς ἐνέργειας, ἀπὸ τήν ὅποια (μὴ ἀναστρεψιμότητα) προκύπτει ἣ μὴ διατήρησι (conservation) τῆς μάζας, τῶν ἀποστάσεων, τῶν μεγῶν, τῶν ἐπιφανειῶν, τοῦ ὄγκου, τοῦ βάρους κλπ., ἐνῶ ἐξ ἄλλου καθίσταται ἀδύνατη ἣ ἀντιστοιχία και χυλαίνουσι ἣ ταξινόμησι και τὸ ἀράδιασμα (sériation), ποῦ ὅλα αὐτὰ ἀποτελοῦν προϋποθέσεις γιὰ τὸ σχηματισμὸ τῆς ἔννοιας τοῦ ἀριθμοῦ.

Τόσο στην Α', όσο και στη Β' τάξη, παραμελούνται ιδίως τὰ ἐξῆς σπουδαῖα σημεῖα τοῦ Ε.Α.Π. τοῦ 1913 :

Α' τάξη :

— β 9. Εὗρεσις τοῦ ἀριθμοῦ ὅστις πρέπει νὰ προστεθῆ εἰς τοὺς 1 - 9, ἵνα συντελεσθῆ ὁ ἀριθμὸς 10.

— γ 5. Πρόσθεσις μονοψήφιων, ὧν τὸ ἄθροισμα ὑπερβαίνει τὸ 10, μετ' ἀνά-
λυσιν τοῦ ἐτέρου τῶν προσθετέων εἰς δύο ἀριθμούς, ὧν ὁ ἕτερος νὰ ἰσῶται τῇ ἀπὸ
τοῦ 10 διαφορᾷ τοῦ ἐτέρου προσθετέου, π.χ. $8 + 7 = 8 + 2 + 5$.

— γ 6. Ἀφαιρέσις ἀπὸ διψήφιου, μονοψηφίου ἀριθμοῦ τοιοῦτου, ὥστε ἡ δια-
φορὰ νὰ εἶναι μονοψήφιος ἀριθμὸς¹ ἄσκησις πρὸς ἀνάλυσιν τοῦ ἀφαιρετέου εἰς δύο
ἀριθμούς, ὧν ὁ ἕτερος νὰ ἰσῶται τῇ διαφορᾷ τοῦ 10 ἀπὸ τοῦ μειωτέου, π.χ.
 $15 - 8 = 15 - 5 - 3$.

Β' τάξη :

— 7. Πρόσθεσις ἀριθμοῦ ἔχοντος δεκάδας καὶ μονάδας εἰς ἀριθμὸν ἔχοντα
ὡσάυτως δεκάδας καὶ μονάδας (15 καὶ $14 = 15 + 10 + 4$). Ἀνάλυσιν τῶν μονά-
δων τοῦ ἑνός, ὅταν αὐταὶ μετὰ τῶν μονάδων τοῦ ἄλλου ἀποτελῶσιν ἀριθμὸν μεγα-
λύτερον τῆς δεκάδος, εἰς δύο ἀριθμούς, ὧν ὁ ἕτερος μετὰ τῶν μονάδων τοῦ πρώτου,
ἀποτελεῖ δεκάδα, ὡς $17 + 18 = 17 + 10 + 8 = 17 + 10 + 3 + 5$.

Τὰ σημεῖα αὐτὰ τοῦ Ε.Α.Π. τοῦ 1913 ἀποτελοῦν τοὺς πεσσοὺς, ἐπάνω στοὺς ὁποίους
στηρίζεται ὀλόκληρο τὸ οἰκοδόμημα τοῦ νοερῶς λογίζεσθαι. Τὰ σημεῖα αὐτὰ δὲν ἀπο-
τελοῦν 4 ἢ 5 ἢ περισσότερες μεθοδικὲς ἐπιτηδεῖς ἀπὸ τῆς συνηθισμένης, ποῦ, ὅταν ὁ δάσκα-
λος τις διεξέλθῃ, οἱ μαθητὲς ἔχουν πλουτίσει τὴ συνείδησίν τοις μὲ ἕνα ὀρισμένον ποσὸν
ὕλικῆς μορφώσεως. Μὲ τὰ σημεῖα αὐτὰ πρέπει νὰ καταπιστοῦν, δάσκαλος καὶ μαθητὲς,
κατὰ τὴ διάρκειαν τῶν δύο πρώτων σχολικῶν ἐτῶν, ἔαν παρστῆ ἀνάγκη καὶ κατὰ τὰ ἐπό-
μενα σχολικὰ ἔτη. Γιατὶ τὰ σημεῖα αὐτὰ ἀποβλέπουσιν στὸ νὰ ἀποκτήσουν οἱ μαθητὲς τὴν
τεχνικὴν τοῦ νοερῶς λογίζεσθαι, νὰ ἀποκτήσουν εἰδολογικὴν μὲρψωσιν.

Οἱ παλιότεροι ἐπιθεωρητὲς καὶ δάσκαλοι (οἱ προσοντοῦχοι) τὰ ἐπύρσεχαν αὐτὰ τὰ
σημεῖα. Σήμερα ἐλάχιστοι τὰ προσέχουσιν καὶ γι' αὐτὸ συναντᾷ κανεὶς μαθητὲς τῶν ἀνω-
τέρων τάξεων τοῦ δημοτικοῦ, ἢ καὶ γυμνασιῶναιδεις, οἱ ὅποιοι δυσκολεύονται νὰ λογα-
ριάσουν πόσα ρεῖστα θὰ πάρουν ἀπὸ ἑκατοντάδραχμο (καχιμὰ φορά, ἀκόμη καὶ σπουδα-
στὲς ἀνωτάτων σχολῶν, μολοντί ἀριστεῖς στὰ ἀνώτερα μαθηματικά).¹

— Λεκτικὲς ἀσκήσεις : Συνήθως γίνεται ἄσκησις κουβεντολόγημα ἢ ἀφήγησις
παραμυθιῶν, κατὰ τρόπον τυχαῖον, χωρὶς νὰ πλουτίζεται τὸ λεξιλόγιον τῶν μαθητῶν,
χωρὶς νὰ διορθώνονται ἰδιωματισμοί, χωρὶς νὰ ἐπιζητῶνται τὰ παιδιὰ στὸ νὰ ἐκφρά-
ζονται μὲ πλήρεις προτάσεις. Πολλὲς φορὲς τὰ παραμύθια εἶναι ἀκατάλληλα ἀπὸ
παιδαγωγικὴ ἄποψιν² καὶ ὅταν δὲν εἶναι τέτοια, ὁ φρονιματιστικὸς σκοπὸς ἐπι-
σκιάζει τὸ γλωσσικόν.

— Πατριδογνωσιὰ³ : Οὔτε καὶ παλιότερα τὸ μάθημα αὐτὸ διδασκόταν ἱκα-
νοποιητικᾶ. Σήμερα, κατὰ τὴ συντριπτικὴν πλειοψηφίαν τῶν σχολείων, διδάσκειται

1. Βλ. τὴν ὑποσημείωσιν τῆς σελ. 79.

2. Βλ. τὸ βιβλίον : «Μορφωτικὰ Στοιχεῖα Πόλεως Ἡρακλείου - Κρήτης», ὑπὸ Κ. Ι. Πε-
τρίτη καὶ Δημοδιδασκάλων Ἐκπαιδευτικῆς Περιφέρειας Πεδιάδος, ὅπου, στίς σελ. 7 - 36, ἀνα-
πτύσσεται τὸ θέμα : «Ἡ Μελέτη τοῦ Τοπικοῦ Περιβάλλοντος καὶ αἱ συλλογαὶ μονογραφικῶν
περὶ τῶν κατὰ τόπους μορφωτικῶν στοιχείων».

ἐπὶ τῇ βάσει ἀθλιῶν διδακτικῶν ἐγχειριδίων καὶ ἐκφυλίζεται εἴτε σὲ μάθημα Λεκτικῶν Ἀσκήσεων (πῶς πρέπει νὰ συμπεριφερώμεθα πρὸς τοὺς δασκάλους μας), εἴτε σὲ μάθημα πραγματογνωσίας (ὁ πεῦκος), ἢ τὸ πολὺ - πολὺ σὲ γενικοῦστες καὶ ἀοριστολογίες περὶ σχολείου, περὶ πλατείας, περὶ χωρίου κλπ. Λίγοι εἶναι οἱ δάσκαλοι ποὺ χρησιμοποιοῦν τὴν ἄμεση παρατήρηση τῶν μαθητῶν. Ἀκόμη λιγότεροι εἶναι ἐκεῖνοι ποὺ χρησιμοποιοῦν συστηματικὰ τὴν ἐκδρομὴν, τὴν διδακτικὴν ἐξοδὸν, τὴν ἐπίσκεψιν τῶν γειτονικῶν μορφωτικῶν στοιχείων. Ἐλάχιστοι εἶναι ἐκεῖνοι ποὺ συνεχίζουν τὴν Πατριδογνωσίαν καὶ στὴν Γ' τάξιν, σύμφωνα μὲ τὸ Ε.Α.Π., καὶ ποὺ συνάγουν τὶς γεωγραφικὰς ἔννοιαι κατὰ τὸν ὀρθὸν τρόπο. Ὑπάρχουν βέβαια καὶ μερικοὶ ἐλλεικτοὶ δάσκαλοι ποὺ τὰ ἐφαρμόζουν ὅλα αὐτὰ καὶ ἐφαρμόζουν ἀκόμη ὀρθῶς ἐνιαία πατριδογνωστικὴν διδασκαλίαν· ἀλλὰ αὐτοὶ ἀποτελοῦν κυριολεκτικὰ σταγόνα ἐν τῷ ὠκεανῷ. Ἡ συντριπτικὴ πλειοψηφία τῶν σχολείων μας βρίσκεται, καὶ στὸ μάθημα αὐτό, πολὺ πίσω ἀπὸ τὶς ἀπαιτήσεις ποὺ πρόβαλε στὰ 1913 ὁ συντάκτης τῶν ἐν ἑσχῆ ἐπισημοῦ ἀναλυτικοῦ προγράμματος.

— Γεωγραφία : Ἡ κατάστασις ἔχει βελτιωθῆ. Ἦς ἐδῶ καὶ λίγα χρόνια, οἱ δάσκαλοι ἀπερχάνονταν τὸ μάθημα. Τὸ θεωροῦσαν σὰν τὸ πιὸ δύσκολον καὶ τὸ πιὸ ἀνιερῶν τοῦτο συνέβαινε, γιὰτὶ δὲν ἤξεραν τὴν εἰδικὴν διδακτικὴν του. Χρησιμοποιοῦσαν μόνον πολιτικοὺς χάρτες, ἢ, ἂν τὸ σχολεῖο διέθετε καὶ γεωφυσικοὺς, χρησιμοποιοῦσαν τὸ γεωφυσικὸν χάρτην σὰν πολιτικόν (ξερὴ ἀπαρίθμησις γεωγραφικῶν στοιχείων, οἰκισμῶν κλπ.). Ἡ ἐκδοσις τῆς «Εἰδικῆς Διδακτικῆς τῆς Γεωγραφίας» τῶν Rilde - Λάμψα ἀποτελέσει σημαντικὴν συμβολήν καὶ ἀπὸ πολλὰς ἀπόψεις στὴν πρόδοσιν τοῦ μαθήματος. Ὡστόσο, ἡ ἀπαίτησις¹ γιὰ ἐξέτασιν τῶν διαφορῶν χωρῶν κατὰ πραγματικὰ στοιχεῖα καὶ ὄχι κατὰ λογικὰ², ἐπέφερε σύγχυσιν καὶ μεταξὺ τῶν ἐλλεικτῶν δασκάλων. Ἡ ἀπαίτησις αὕτη ἔβλαψεν τὴν γεωγραφικὴν διδασκαλίαν καὶ στὸ γυμνάσιον ἀκόμη, γιὰτὶ λ.χ. ὁ μαθητὴς τῆς Β' Γυμνασίου δὲ μπορούσε νὰ μάθῃ, οὔτε ἐνδιαφερόταν νὰ μάθῃ, ὅλες τὶς κοιλᾶδες τῆς Βουλγαρίας μὲ τὴν ἰδιότυπην περιγραφὴν τῆς καθεμιᾶς καὶ μὲ ὅλες τὶς σχετικὰς αἰτιώδεις σχέσεις, ὅπως ἀναλυτικὰ καὶ ἀνιερῶς τὶς περιέγραφε τὸ παλαιὸν διδακτικὸν βιβλίον τοῦ Ο.Ε.Σ.Β.

Γεγονὸς πάντως εἶναι ὅτι σήμερον ἡ Γεωγραφία διδάσκειται σὲ γενικὰς γραμμὰς ἀριστὰ καλὰ σὲ ὅλα τὰ δημοτικὰ μας σχολεῖα. Δηλαδή : χρησιμοποιοῦνται πολιτικὸς καὶ γεωφυσικὸς χάρτης, ἡ ἐξέτασις γίνεται ὄχι κατὰ νομοὺς (προκειμένου γιὰ τὴν Ἑλλάδα) ἀλλὰ κατὰ φυσικὰς περιοχάς, ἐπιχειρεῖται ἐξέυρεσις τῶν θεμελιωδερῶν αἰτιῶδων σχέσεων, κατὰ τὸ πλεῖστον μὲ αὐτενεργὸν συνεργασίαν τῶν μαθητῶν μεταξὺ τους καὶ μὲ τὸ δάσκαλον κλπ.

Ἐκείνον ποὺ παρατηρεῖται εἶναι ὅτι ἡ ὕλικήν γεωγραφικὴν μόρφωσιν ὑστερεῖ κάπως³. Δὲν πρέπει βέβαια νὰ ξαναπέσωμε στὴν παλιὰν κατάστασιν, ποὺ ἡ Γεω-

1. Ἀπαίτησις, ποὺ υἰοθετήθη ἀπὸ τὸ Ν. Ἐξαρχόπουλον καὶ ἄλλους παιδαγωγοὺς τῆς ἐποχῆς.

2. Ὅπως γινόνταν πρὶν ἀπὸ τὴν ἐκδοσιν τοῦ βιβλίου αὐτοῦ καὶ ὅπως γίνεται τὶς περισσότερες φορὰς καὶ σήμερον.

3. Ἐρωτᾶται π.χ. ὁ μαθητὴς : Ποῖα εἶναι ἡ πρωτεύουσα τῶν νομῶν Χανίων, Πρεβέζης, Χίου ; Καὶ ἀπαντᾷ σωστὰ. Ὅταν ἐρωτηθῆ ὁμοίως, ποῖα εἶναι ἡ πρωτεύουσα τοῦ νομοῦ Μαγνησίας, διατάζει. Τὸ ἴδιον διατάζει προκειμένου π.χ. νὰ ὀνομάσῃ τοὺς μεγάλους ποταμοὺς τῆς Ἀμερικής, ἢ τῆς Ἀφρικής.

γραφία ήταν ή ξερή απομνημόνευση τοπωνυμίων. "Άλλως τε, και τώρα υπάρχουν τὰ τοπωνύμια στο βάθος τής συνειδήσεως του μαθητή, ώστε όταν οι βιοτικές περιστάσεις τὸ καλέσουν (ανάγκωση στις ἐφημερίδες γεγονότων που συνέβησαν σε διάφορα σημεία τής Ἑλλάδας ή τής ὑψηλίου), θά έρθουν στην ἐπιφάνεια τὰ τοπωνύμια. "Όμως ανάγκη είναι, τὰ σπουδαιότερα από αυτά νά είναι πάντοτε σαφή και πρόχειρα. Για τὸ λόγο αυτό ή σύνταξη ενός προγράμματος minimum είναι απαραίτητη και θά τήν ἐπιχειρήσουμε όταν ἐπιστη ή καιρός¹, μολοντι τὸ ἐγχείρημα ἐγκλείει τὸν κίνδυνο του νά υπερφορτωθῇ τὸ ὑποχρεωτικό αυτό πρόγραμμα² και έτσι νά ἐξουδετερωθούν στην πράξη όλες οι κατακτήσεις τής Λειτουργικῆς Ψυχολογίας και Παιδαγωγικῆς.

Για όλους τούς παραπάνω λόγους, τὸ Σχέδιο και τὸ Προσχέδιο Ἐναλυτικοῦ Προγράμματος, που συντάξαμε, είναι μὲν πλουσιότερο και βαθύτερο από τὸ Ε.Α.Π. του 1913, τόσο ὅμως, ὅσο ἐπιτρέπεται και ὅσο χρειάζεται. Τὸ επικαλύπτει δηλαδή και τὸ υπερβαίνει και ἐκ τῶν κάτω, και πρὸς τὰ ἄνω, και από τὰ πλάγια: αυτά ὅμως ὄχι κατά τρόπο ἀλόγιστο, ἀλλὰ ὅσο τὸ ἐπιτρέπουν οι δυνάμεις τῶν παιδιῶν ἡλικίας 6-12 ἐτῶν, σύμφωνα με τὰ τελευταία δεδομένα τής ψυχολογίας τοῦ παιδιοῦ, και ὅσο χρειάζεται για νά είναι τὸ ἀναλυτικό πρόγραμμα, ὄργανο ὑποβοηθησεως τής ψυχολογικῆς ἀνελιξσεως τῶν παιδιῶν, ὅλων τῶν παιδιῶν.

Ἔχομε ἀκλόνητη τήν πεποίθηση ὅτι :

- ἐάν ἐκ τῶν ἄνω ὑπάρξῃ πνοή δημιουργίας,
- ἐάν ἐπιδιωχθῇ ή εφαρμογή του προγράμματος αυτοῦ με συνέπεια,
- ἐάν ὑπάρξῃ ἐνότητα ενεργειας,
- ἐάν ὅλοι οι παράγοντες, από τήν κορυφή ὡς τή βάση τής ἱεραρχίας, ἐπιδειξωμε ἀλτρουισμό,
- ἐάν ἀναβαπτισθοῦμε ὅλοι μας στα νάματα του ἐθνουσιασμοῦ και του ζήλου που κατεπλημμύριζαν τις ψυχές τῶν περασμένων διδασκαλικῶν γενεῶν, τὸ πρόγραμμα αυτό θά εφαρμοσθῇ μέχρι κεραίας.

Κάτω από τις προϋποθέσεις αυτές, ή Στοιχειώδης Ἐκπαίδευση θά βγῇ από τὸ μακρασμό, στον ὅποιο κατά τις τελευταίες δεκαετηρίδες ἐχει περιπέσει, παρά τις ἀναμφισβήτητες προόδους που σημειώθηκαν στο διδασκαλικὸ τομέα, στην αἴχληση του διδασκαλικῦ προσωπικοῦ και ἄλλους ὕλικους παράγοντες.

*
* *

1. Τὸ Προσχέδιο Ἐναλυτικοῦ Προγράμματος τῶν Ε' και Στ' τάξεων, που ἀκολουθεῖ, περιέχει μόνο γενικότερες νύξεις.

2. Με τὸ αἰτιολογικό ὅτι και αὐτή ή γνώση είναι ἀπαραίτητη και ή ἄλλη επίσης, καθώς και ή ἄλλη και ή ἄλλη. Γιατί, όταν μιὰ φορά μιὰ κανεί στο δρόμο αυτό, είναι δύσκολο ἔπειτα νά σταματήσει.

5. Πρέπει, τέλος,

Νά μή λησμονούμε ότι τὸ παιδάκι τῶν ἑξι ἐτῶν, ποὺ ἔρχεται γιὰ πρῶτη φορά στὸ δημοτικὸ σχολεῖο, ἔχει ἤδη πίσω του ἑξι ἐτῶν ἱστορία¹.

Τὸ σωστὸ μάλιστα θὰ ἦταν νὰ λογαριάσουμε καὶ τὴν προϊστορία του, δηλαδή τὸν τρόπο διαβίωσης καὶ διατροφῆς τῆς μητέρας κατὰ τὸ διάστημα τῆς κυφορίας τοῦ παιδιοῦ².

Γιὰ τὸ λόγο αὐτό, τὰ παιδάκια ποὺ μᾶς ἔρχονται κάθε Σεπτέμβριο στὴν Πρώτη τάξη τοῦ δημοτικοῦ σχολείου παρουσιάζουν μεγάλες ἀνισότητες ὡς πρὸς τὴν ψυχολογικὴ καὶ βιολογικὴ ὀριμότητά τους³.

Ἐάν εἶχαν περάσει ἀπὸ νηπιαγωγεῖο, δηλαδή ἐάν εἶχαν περάσει ἀπὸ νηπιαγωγεῖο ὅλα τὰ παιδιά τῆς χώρας ἡλικίας 4 - 6 ἐτῶν, τὸ ἔργο τοῦ δημοτικοῦ σχολείου, ἰδίως τῶν Α' καὶ Β' τάξεων, θὰ ἦταν ὀλιγότερο βαρὺ καὶ ἡ Δημοκρατία μας περισσότερο βλοκλωμένη. Γιατί, πραγματικά, γιὰ τοὺς λόγους ποὺ προαναφέραμε, στίς σύγχρονες κοινωνίες ἡ Δημοκρατία ἀρχίζει ἀπὸ τὰ θρανία τῆς Πρώτης τοῦ Δημοτικοῦ καὶ τοῦ Νηπιαγωγείου.

Περισσότερο εὐχάριστο θὰ ἦταν, ἐάν εἶχαν περάσει ἀπὸ νηπιοκομεῖο καὶ ὅλα τὰ παιδάκια ἡλικίας 2 - 4 ἐτῶν (στὰ Γαλλικὰ νηπιαγωγεῖα γίνονται δεκτὰ τὰ νήπια ἀπὸ ἡλικίας 2 ἐτῶν). Δεδομένου ὅμως ὅτι στὸν τομέα τῆς Προσχολικῆς Ἀγωγῆς ἡ χώρα μας παρουσιάζει τρομακτικὴ καθυστέρηση, πρὸς τὴν καθυστέρηση αὐτὴ εὐθέως ἀνάλογη εἶναι ἡ εὐθὺνῆ τοῦ δημοτικοῦ μας σχολείου γιὰ ὑποβοήθηση τοῦ πλήθους τῶν παραμελημένων παιδιῶν καὶ μάλιστα ἡ εὐθὺνῆ τοῦ ἀναλυτικοῦ του προγράμματος.

Ποταμοὶ μελάνης σὲ ὅλο τὸν πολιτισμένο κόσμον ἔχουν χυθῆ γιὰ ν' ἀποδείξουν ὅτι ἡ τύχη τῶν παιδιῶν κρίνεται στὴν ἡλικία τῶν 11 - 15 ἐτῶν, μεταξύ πρωτοβάθμιου καὶ δευτεροβάθμιου σχολείου. Σταυροφορία ἔχει ἀναληφθῆ καὶ ἄλλε-

1. Πρβλ. τὴ μελέτη: «Genèse de l'intelligence chez les enfants de trois milieux différents», ὑπὸ τῆς Odette Brunet, στὸ περιοδικὸ *Enfance*, τεύχος 1)1956, σελ. 85.■

— Ἐπίσης: «Education et Santé mentale», ὑπὸ W. D. Wall, ἔκδοσις Οὐνέσκο, Paris, 1955.

— Ἐπίσης, Κ. Σπετσιέρη: «Θεωρία τῆς Παιδείας», ἔκδοσις 1961, σελ. 173 - 176: «Τὸ ἀτομικὸν ἱστορικόν» καὶ εἰς σελ. 70 - 75: «Προσχολικὰ φροντίδες εὐνοϊκῆς ἀναπτύξεως».

2. Πρβλ. τὸ ἄρθρο «Grandeur et servitude du cours préparatoire», στὸ εἰδικὸ τεύχος τῆς «Education Nationale», Νο 27)8-10-1964, ὅπου προβάλλεται ἡ ἀπαιτήσις δημιουργίας α) τάξεων ἀναμονῆς (Classes d'attente) γιὰ ἀνώριμα παιδιά (σελίς 18, στήλη 2) καὶ β) τάξεων ἀνακτήσεως (Classes de rattrapage) ἀπὸ τοῦ δευτέρου τριμήνου (ἀκόμη προβάλλεται καὶ ἡ ἀπαιτήσις νὰ ἐξυψωθῆ ὁ δασκαλὸς ποὺ διδάσκει στὴν Α' τάξη, νὰ καταστῆ ἐνας spécialiste τῆς Παιδαγωγικῆς μὲ εἰδικὴ μισθολογικὴ μεταχείρισις καὶ μὲ βαθμολογία τῶν ἐκθέσεων ἐπιθεωρήσεως περισσότερο γενναῖοιδαρη).

Βλέπε ἐπίσης «Enquête sur le rendement scolaire en première année primaire» ὑπὸ τοῦ Institut de Pédagogie du Hainault, στὸ περιοδικὸ *Enfance*, τεύχος 4, Ὀκτωβρίου 1956, σελίδα 39.

πάλληλα νομοθετήματα στις περισσότερες χώρες του κόσμου προσπαθούν να ρυθμίσουν κατά τρόπο περισσότερο δίκαιο και περισσότερο φιλελεύθερο το πεδίο αυτό κοινωνικό και ήθικο θέμα.

“Όμως, όταν τα παιδιά φθάσουν στην ηλικία αυτή, ή τύχη τους έχει ήδη κριθεί. Γιατί τα παιδιά που εσκόνταψαν στις Α' και Β' τάξεις του δημοτικού, δύσκολα θα μπορέσουν να όρθοποθήσουν στην ηλικία των 12 ή 15 ετών. Αντικειμενικά βέβαια το πράγμα δεν είναι ακατόρθωτο, εάν οι ενδιαφερόμενοι υποβληθούν σε κατάλληλη αναπαιδαγωγώση (έξ ου και τα θέματα της Rééducation έχουν λάβει διαστάσεις στο Έξωτερικό), πρακτικά όμως είναι δύσκολο και γι' αυτό ο αριθμός των ευεργετουμένων είναι άσημαντος.

Από όλα αυτά προκύπτει ότι πρωταρχικός είναι ο ρόλος των Α' και Β' τάξεων του δημοτικού σχολείου, τόσο για την ευτυχία των ενδιαφερομένων ατόμων, όσο και για την πρόοδο του συνόλου και για την υπαρξη άλλων κοινωνικών δημοκρατίας.

Την αλήθεια αυτή πρέπει να κατανοήσουμε όλοι μας και πρώτα-πρώτα οι εκάστοτε κατευθύνοντες ή οι από οποιαδήποτε θέση και με οποιαδήποτε τρόπο επηρεάζοντες τα εκπαιδευτικά πράγματα της χώρας μας.

*
*

Συμπέρασμα :

Κλείνοντας την ανάλυση αυτή, που αναφέρεται στις σχέσεις παραγωγικότητας και άγωγης, θεωρούμε σιόπιμο να διευκρινίσουμε την παράγραφο 3¹, απαριθμώντας τις συγκεκριμένες σχετικές επιπτώσεις επάνω στο νέο αναλυτικό πρόγραμμα. Για όλους λοιπόν τους παραπάνω λόγους, το σχέδιο αναλυτικού προγράμματος που ακολουθεί, έπεδίαζε :

α) Να περιλάβη τέτοια και τόση ύλη, ώστε να είναι δυνατή ή άρομοίωσή της από τα 75 % των παιδιών και σε βαθμό άρικετα ίκανοποιητικό.

β) Να καταστήση άπόλυτο κτήμα όλων άνεξαίρετως των όμαλών παιδιών τα «έργαλεία του ειδέναι», δηλαδή την άνάγνωση, τη γραφή και την άριθμητική.

Λέγοντας όμαλά παιδιά, έννοουμε και τα πρώιμα, και τα κανονικά, και τα βραδυμαθή: ο άριθμός τους υπολογίζεται σε ποσοστό 97% επί του συνόλου του μαθητικού πληθους.

Το όλοιοπο 3% του μαθητικού πληθους περιλαμβάνει τους πραγματικά άπροσάρμοστους, δηλαδή εκείνους στους όποιους ή έλλειψη προσαρμογής όφειλεται σε όργανική βλάβη, μικρότερη ή μεγαλύτερη, του νευρικού συστήματος, των αισθητηρίων κλπ.

Πρέπει βέβαια και ή κατηγορία αυτή των παιδιών να άποκτήση τις «έργαλεία γνώσεις». Τοότο όμως θα γίνη εν τώ μέτρω του δυνατού και σύμφωνα με την κάθε άτομική περίπτωση. Η σχετική φροντίδα άνήκει στις ειδικές τάξεις και τα ειδικά σχολεία, δηλαδή εύρίζεται έξω από τα πλαίσια του παρόντος αναλυτικού προγράμματος.

1. Έκείνη ή όποια όρίζει ότι δεν επιτρέπεται να περιλάβουμε, εν όνόματι της αύξησης της παραγωγικότητας, διδακτέα ύλη που υπερβαίνει τις δυνατότητες των παιδιών. Βλ. σελ. 17 και 18 του παρόντος.

γ) Νά βοηθήσει, κατά τὸ δυνατόν, ὅσα παιδιὰ ἐκ τῆς ἡλικίας ἐξι ἐτῶν προσέρχονται στὴν Πρώτῃ τάξῃ τοῦ δημοτικοῦ σχολείου, χωρὶς νὰ ἔχουν τὴν ἀπαιτούμενη σχολικὴ ὀριμότητα, ἔτσι πού νὰ μπορέσουν νὰ ὀρθοποδήσουν καὶ αὐτὰ ἀκριβέστερα, ὅσο γίνεται περισσότερα ἀπὸ αὐτὰ.

* * *

Β' Προπαγάνδα — Κριτικὸ πνεῦμα — Δημιουργικότητα.

Διάσημοι ἐκπαιδευτικοὶ ὑποστηρίζουν¹ ὅτι ὁ αὐριανὸς ἐνήλικος σὲ ὅποιανδήποτε ἡλικίαν καὶ ἂν ζῆ :

α) θὰ εἶναι ἐκτεθειμένος στὴ μαζικὴ προπαγάνδα, περισσότερο ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους τῶν προηγούμενων ἱστορικῶν περιόδων·

β) θὰ ὑφίσταται ἐξ ἀπαλῶν ὀνύχων ἐπιδρομῆς πληροφοριῶν πού θὰ προέρχονται ἀπὸ ὄργανώσεις, οἱ ὁποῖες ὀλίγο θὰ ἐνδιαφέρονται γιὰ τὸ προσωπικὸ του καλὸ ἢ γιὰ τὴν πλήρη ἀνάπτυξή του·

γ) θὰ διαθέτῃ περισσότερες ἐλεύθερες ὥρες σὲ σύγκριση πρὸς κάθε προηγούμενη ἱστορικὴ περίοδο·

δ) θὰ ἔρχεται σὲ ἐπαφὴ μὲ περισσότερες ἀνθρώπινες φυλές καὶ μὲ δοξασίες διαφορετικὰ ἀπὸ τίς δικῆς του· καὶ

ε) θὰ εἶναι διαρκῶς ὑπαχρωμένος νὰ χειρίζεται τίς ἔνοιες τοῦ ἀπείρως μεγάλου (τοῦ χώρου) καὶ τοῦ ἀπείρως μικροῦ (τῶν σωματιδίων, τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν τὸν πυρῆνα τῶν ἀτόμων).

Σύμφωνα μὲ τοὺς ἴδιους μελετητές, οἱ ἀπαιτήσεις αὐτὲς τοῦ προσεχοῦς μέλλοντος θὰ προκαλέσουν βαθιὰ μεταβολὴ στὸ περιεχόμενο τῆς ἐκπαίδευσης καὶ τῆς διδασκαλίας. Ὅμως ἡ περισσότερο οὐσιώδης ἐπιδίωξις τῆς ἀγωγῆς πρέπει νὰ εἶναι ἡ ἄμυνα τοῦ πνεύματος τοῦ ἀτόμου, ἀπέναντι στὴν αὐξοῦσα καὶ συγκεντρωτικὴ πίεσις τῆς μαζικῆς κοινῆς γνώμης, εἴτε ὀργανωμένη εἶναι αὕτη, εἴτε ἀνοργάνωτη. Προστίθεται, ὅτι ὁ ἐλεγχος αὐτὸς τῆς κοινῆς γνώμης ἀσκειῖται καὶ σήμερα σὲ πολλὰς χώρες, τόσο κομμουνιστικοῦ, ὅσο καὶ καπιταλιστικοῦ καθεστώτος.

Διερωτῶνται ὅμως οἱ ἴδιες προσωπικότητες : ' Ἀλλὰ πῶς ἡ αὐριανὴ ἐκπαίδευσις θὰ μπορέσῃ νὰ βοηθήσῃ στὴν προστασία τοῦ ἀτόμου ἔναντι τῆς προσβολῆς, ἢ ὅποια προσγίνεται ἀδιακόπως κατὰ τῆς ἀμεροληψίας του ἐνώπιον τῶν γεγονότων ; ' Ἀκόμη, πῶς ἡ ἐκπαίδευσις θὰ προστατεύσῃ τὸ ἄτομο ἔναντι τῶν δυνάμεων οἱ ὁποῖες καθορίζουν — ἀπὸ τὴν πύδ τρυφερῆ κιόλα ἡλικία του — τὴν ἀπάντησή του σὲ ζητήματα τὰ ὁποῖα ὑπερβαίνουν κατὰ πολὺ τὴ νόησή του ;

' Ἀπάντησις : ' Ἐν πρώτοις, διὰ τῆς ἐπιστροφῆς, κατὰ τὰ πρῶτα στάδια τῆς παιδικῆς ἡλικίας, στὶς θεμελιώδεις μεθόδους ἀγωγῆς τίς ὁποῖες οἱ πρωτόγονοι ἄνθρωποι ἐχρησιμοποιοῦσαν κατὰ τὴν προϊστορικὴ ἐποχὴ καὶ τίς ὁποῖες ἐξακολουθοῦν νὰ χρησιμοποιοῦν ἀκόμη οἱ πρωτόγονες φυλές, ὅσες διασώζονται σὲ διάφορα

1. Βλ. τὴ μελέτη «L'enseignement de demain» τοῦ C. H. Dobinson, Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Reading (Μεγάλης Βρετανίας). Δημοσιεύθηκε στὸ περιοδικὸ Repères (Revue Européenne pour l'Expansion des Recherches Educatives et Sociales), τευχὸς 3) 1964.

σημεία της ύδρογείου. Δηλαδή, με την ανάπτυξη ως το άνωτατο δυνατό όριο των αισθήσεων του παιδιού. Και πού πέρα, με την ανάπτυξη της κριτικής του ικανότητας. Διότι, όπως έλεγε ο Ρουσό: «Εφελκύσατε την προσοχή του μαθητή σας επί των φυσικών φαινομένων. Να μη ξέρη τίποτα διότι του το είπατε σεις, αλλά διότι το κατενόησε μόνος του» να μη μάθη την έπιστήμη, αλλά να την ανακαλύψει. 'Εάν τυχόν εις το πνεύμα του αντικαταστήσετε τον όρθό λόγο διά της αυθεντίας, δέν θά στοχάζεται πιά δέν θά είναι πιά, παρά ένα έρμαιο της γνώμης των άλλων».

Συνεπώς, μέσα σ' έναν κόσμο όπου ή πάλη, για να μη καταλήξει κανείς έρμαιο οικονομικών ομάδων ή πολιτικών θεωριών, απέβη ο μεγαλύτερος αγώνας του ανθρώπου, ή πρόωμη απόκτηση εμπιστοσύνης προς τις δικές του του καθενός ικανότητες παρατηρήσεως και στοχασμού είναι θεμελιώδους σημασίας¹. 'Η χαρά της αποκαλύψεως και της ελεύθερης πνευματικής ενέργειας (Travail Libre) πρέπει να καθιστούν τη ζωή του παιδιού στο σχολείο περίοδο γοητείας και αληθινής ευτυχίας. 'Η διδακτική αρχή της ελεύθερης πνευματικής ενέργειας² πρέπει να διέπη την άγωγή και τη διδασκαλία κατά τη διάρκεια όλόκληρης της παιδικής και της εφηβικής ηλικίας³.

'Αναφερόμενος, ο κ. Dobinson, στην απαίτηση β' γράφει επί λέξει τα έξης: «... ο
» δάσκαλος, της μέσης κυρίως εκπαίδευσως... θά πρέπει να βοηθή τους μαθητές του
» να προβαίνουν σέ επιλογή, ανάμεσα σέ όλες τις πληροφορίες και ειδήσεις που τους ρί-
» πνεται, εκείνης που έχει κάποια σημασία» θά πρέπει να δείξη στους μαθητές πώς να
» αποκαλύπτουν τις πονηρίες της τέχνης του πωλείν και... εκεί όπου τεράστιες διεθνείς
» οικονομικές ομάδες κρύβονται κάτω από επιχειρήσεις εξωτερικώς άθωοτατες, θά πρέπει
» ο δάσκαλος να καταστήση τους μαθητές προσεκτικούς ως προς τις βαθιές ανακαταργές
» (remous) οι όποιες επικρατούν κάτω από την επιφάνεια του οικονομικού κόσμου όπου
» οι μαθητές ζούν».

Αυτά είναι βέβαια υπερβολές και έν πάση περιπτώσει εύρισκονται έξω από την άρμοδιότητα του δημοτικού σχολείου, τουλάχιστον του ελληνικού. Τά παραθέσαμε όμως για να δείξουμε την έκταση του προβλήματος και τον τρόπο σκέψως μιάς επίσημης προσωπικότητας, τις γνώμες της όποιας φιλοξενεί ένα επίσημο περιοδικό, όπως το Repères.

Με το θέμα αυτό ασχολείται πλατιά ο άείμνηστος Ν. 'Εξαρχόπουλος στο δίτομο έργο του «Γενική Διδακτική», για τους έξης τρεις λόγους:

'Εν πρώτοις φρονεί ότι ή «Κριτική και αυτοέλεγχος» αποτελείουν τη Δ' Γενική 'Αρχή, ή όποια πρέπει να διέπη τη διδασκαλία⁴.

1. C. H. Dobinson, Καθηγητού του Πανεπιστημίου του Reading (Μεγάλης Βρετανίας): «L'Enseignement de demain». Στο περιοδικό «Repères» (του 'Εθνικού Παιδαγωγικού 'Ινστιτούτου της Γαλλίας) τεύχος 3)1964.

2. Παρ. Hugo Gaudig - Σπ. Καλλιάρη: «Η Σύγχρονος Διδακτική», έκδοση Β', 1933. Στη σελίδα 13: «ή αρχή της ελεύθερης πνευματικής ενέργειας... άλλως καλείται και αρχή του σχολείου εργασίας...». Και στη σελ. 20: «'Ελεύθερα πνευματική ενέργεια είναι 'Αυτενέργεια».

3. 'Ο κ. Dobinson άποφάνεται ότι για να επιτευχθούν αυτά θά απαιτηθή μακρότερη σχολική ημέρα, δηλαδή περαμονή των μαθητών στο σχολείο επί περισσότερες ώρες ήμερησίως, αλλά εις αντίστανισμα θά γίνη ανάλογη μείωση των ωρών εργασίας των μαθητών στο σπίτι.

4. Ν. 'Εξαρχόπουλος: «Γενική Διδακτική», έκδοση 1946, τόμος Α', σελ. 302-306. «Όπως είναι γνωστό, κατά το Ν. 'Εξαρχόπουλο «Γενική αρχή τηρητέα κατά την διδασκαλίαν» είναι οι έξης: Α' 'Αυτενέργεια των μαθητών Β' Πρόσκτησης έμπειριών Γ' Πρόσκτησης έννοιών Δ' Κριτική και αυτοέλεγχος Ε' 'Η κατσιακή των πραγμάτων υπό των μαθητών (ή αρχή της εργασίας) και ΣΤ' 'Εισαγωγή των μαθητών εις τάς μεθόδους του έργάζεσθαι.

Ἐπίσης φρονεῖ, ὅτι ἡ ἀνάπτυξη τῆς κριτικῆς ἰκανότητος ἀποτελεῖ μέσον ρυθμίσεως τῆς διανοήσεως τοῦ παιδιοῦ¹.

Τέλος φρονεῖ, ὅτι κατὰ τὴν διδακτικὴν πορείαν² πρέπει νὰ γίνωνται «Κρίσεις ἐπὶ τῶν διδαχθέντων»³.

Οἱ κυριότερες θέσεις ποὺ παίρνει εἶναι οἱ ἐξῆς : «Τὸ ὀρθῶς κρίνειν καθιστᾷ τὸν ἄνθρωπον ἰκανὸν νὰ μὴ παρασύρηται καὶ ἀποδέχηται τυφλῶς τὰ ἐξωθεν προσφερόμενα, ἀλλὰ νὰ ὑποβάλλῃ εἰς τὸν ἀπαιτούμενον διανοητικὸν ἔλεγχον πᾶν ὅ,τι βλέπει, ἀκούει, ἀναγιγνώσκει . . .»⁴.

« . . . Ὁφείλει (ἡ διδασκαλία) νὰ ἐθίσῃ τοὺς μαθητὰς, ὥπως ὑποβάλλωσιν εἰς κρίσιν πᾶν τὸ διδασκόμενον . . . Ἀναφέρονται αὐταὶ (οἱ κρίσεις) εἰς τὸ περιεχόμενον τῶν διδασκόμενων γνώσεων, π.θ. τὰ ἐν αὐταῖς ὑπάρχοντα πραγματικὰ στοιχεῖα καὶ τὰς ἰδέας, βουλήσεις, πράξεις τῶν ὄντωντων προσώπων . . .»⁵.

« . . . Καὶ δὲν δύνανται νὰ κατανοηθῶσι καὶ ἀσκήσωσι τὰς ἀπαιτούμενας ἐπιδράσεις τὰ μαθήματα ταῦτα (τὰ φρονηματοσυστήματα), ἂν δὲν ἐξετάζωνται βαθέως καὶ ὑποβάλλωνται εἰς κρίσιν οἱ σκοποὶ, οἱ ἐκάστοτε ἐπιδιωκόμενοι ὑπὸ τῶν κατὰ τὴν διδασκαλίαν μνημονοιούμενων προσώπων, τὰ ἐλαττήρια, ἅτινα ἐκίνησαν τὰ διανοήματα καὶ τὰς πράξεις αὐτῶν, τὰ μέσα τὰ χρησιμοποιηθέντα ὑπ' αὐτῶν πρὸς ἐπίτευξιν τῶν προθέσεων των καὶ ἂν δὲν ἐξάγονται οἱ προσήκοντες χαρακτηρισμοὶ αὐτῶν καὶ τῶν πράξεων αὐτῶν μετὰ τὴν ἐπισκόπησιν τῆς ζωῆς καὶ τοῦ ἔργου των»⁶.

Ἡ ἀπαιτήση λοιπὸν γιὰ ἀνάπτυξη τοῦ κριτικοῦ πνεύματος τῶν παιδιῶν δὲν εἶναι νέα. Τὴν ἐλάμβαναν μάλιστα ὑπ' ὄψην τους καὶ οἱ Ἑρβαρτιανοί, κατὰ τρόπον ὑποτυπώδη. Ἀκριβέστερα, στὴν ἰκανοποίησιν τῆς ἀπαιτήσεως αὐτῆς ἀπέβλεπε ἐν μέρει ἡ «ἐμβάθυνση»⁷, ἡ ὁποία γινόταν κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ 2ου εἰδολογικοῦ σταδίου τῆς διδακτικῆς πορείας, ποὺ οἱ Ἑρβαρτιανοὶ τὸ ὀνόμαζαν «Σύνθεσις»⁸. Ἡ ἀπαιτήση ὅμως αὐτή, ὥπως προείπαμε, προβάλλεται σήμερον μετὰ περισσότερην ἔμφραση, λόγῳ τοῦ ἐκτροχιασμοῦ τῆς κάθε λογῆς προπαγάνδας.

Ἐπάνω στὸ θέμα αὐτό, ἐδῶ στὴν Ἑλλάδα ἔχομε συγκεντρώσει πλούσια πείρα, ὥστε νὰ μπορούμε εὐκόλως νὰ λάβωμε τὴν ὀρθὴν θέσιν. Συγκεκριμένα :

1. "Ε.ἂ., τόμος Β', σελ. 47 - 54 (Αἱ κρίσεις τοῦ παιδός. Οἱ συλλογισμοὶ τοῦ παιδός. Καλλιέργεια τῆς διανοήσεως).

2. Εἰδικότερα, στὴ β' φάση τῆς τριμεροῦς πορείας τῆς διδασκαλίας (δηλαδὴ κατὰ τὴν φάσιν τὴν ὁποία ὁ ἴδιος ὀνομάζει «ἐπεξεργασία τῶν διδαχθέντων»).

3. "Ε.ἂ., τόμος Β', σελ. 119 - 122.

4. "Ε.ἂ., τόμος Α', σελ. 303.

5. "Ε.ἂ., σελ. 302.

6. "Ε.ἂ., σελ. 304.

7. Πρβλ. τῶν P. Conrad - Δ. Γεωργακάκη : «Στοιχεῖα Παιδαγωγικῆς καὶ τῶν Βοηθητικῶν αὐτῆς Ἐπιστημῶν». Τόμος Β' : «Στοιχεῖα Γενικῆς Παιδαγωγικῆς καὶ Γενικῆς Διδακτικῆς». Ἔκδοσις 4η, ἔτους 1926, τεῦχος Β', σελ. 172 : «Οἱ παῖδες δὲν δύνανται πάντοτε νὰ διακρίνωσιν ἀσφαλῶς τὸ ἀγαθὸν ἀπὸ τοῦ κακοῦ, ἀλλ' ὀφείλουσιν νὰ διδαχθῶσιν τοῦτο βαθμῶδην καὶ κατ' ἄλγεον, ἀκούοντες νὰ κρίνωσιν ὀρθῶς διὰ φθορῶν ἀνθρώπων καὶ βουλήσεις καὶ πράξεις, προσπαθοῦντες δὲ καὶ οἱ ἴδιοι νὰ κρίνωσιν ταύτας». Ἡ ὑπογράμμισις ὑπάρχει στὸ πρωτότυπον.

8. "Ε.ἂ., σελ. 103 - 237.

"Ολοι θυμούνται ότι το «Σχολείο 'Εργασίας» κατά την πρώτη όρημητική εμφάνισή του στον τόπο μας, πρό 40 περίπου ετών, εστήριξε την πολεμική του εναντίον του «Παλαιού Σχολείου» στο έπιχείρημα ότι, το μὲν Παλαιό Σχολείο καλλιέργησε τη μνήμη και μόνο αυτή, ενώ το «Νέο Σχολείο» ήθελε την ανάπτυξη της κριτικής ικανότητας του παιδιού. Για όσους έζησαν την περίοδο εκείνη της σχολικής μας ιστορίας, είναι γνωστές οι υπερβολές και ή μονομέρεια που σημειώθηκαν.

Πρωτόματα λοιπόν οι θεωσώτες του Σχολείου 'Εργασίας έγκατέλειψαν το σύνθημα της ανάπτυξεως της κριτικής ικανότητας των παιδιών και ανάζητησαν άλλα συνθήματα, που και αυτά ήταν μονομερή. Μερικά μάλιστα από αυτά ήταν εκ διαμέτρου αντίθετα προς την απαίτηση για ανάπτυξη της κριτικής ικανότητας. Τέτοια συνθήματα ήταν εκείνα που αναφέρονταν σε υπερτροφική ανάπτυξη της βουλήσεως, ή σε δημιουργία τυφλών εθών (έθνικολαϊσμός των Kriek, Hördt κτλ.), με αποτέλεσμα τη θανάτωση του κριτικού πνεύματος των παιδιών¹.

Αυτοί, που διαπαιδαγωγήθηκαν κατ' αυτό τον τρόπο, είναι σήμερα σχεδόν ήλικιωμένοι. Όσοι από αυτούς δὲν το έφερε ή περίσταση να επανεκπαιδευθούν (είτε σε άλλα εκπαιδευτήρια, με άλλα συστήματα, είτε μέσα στη ζωή) είναι δακτυλοδεικτούμενοι. Και τούτο, γιατί οι τύποι αυτοί «αδιανουμένους» αποτελούν παθητικό για το περιβάλλον τους, τόσο από τις ανεπάρκειες της προσωπικότητάς τους, όσο και από την πληθωρικότητα όρισμένων άλλων ιδιοτήτων της.

Σχετικά ό Ν. 'Εξαρχόπουλος παρατηρεί :

«Είναι όμως εις άκρον δυσχερής ή κριτική έργασία. Αποβαίνει δὲ και επικίνδυνος, όταν δὲν τελήται όρθως. Πρόωροι και άβασάνιστοι κρίσεις των παιδιών, ανώτεροι των δυνάμεων αυτών, μη στηριζόμενοι έπί έμπειρίας και ώριμότητος αυτών, βαθείας γνώσεως των υπό κρίσιν πραγμάτων και σαφούς έπιγνώσεως της αποδοτέας αξίας εις αυτά, δύνανται να άγγάωσιν εις αντίθετα των προσδοκωμένων αποτελέσματα. Αι τοιαύται κρίσεις είναι πολλάκις πλημμελείς και κωλύουσι τους παίδας να έμβαθύνωσι και σχηματίσωσιν όρθήν αντίληψιν προσώπων και πραγμάτων. Ό τρόπος δὲ της εξαγωγής αυτών εκτός του έτι συντελεί εις το να ύφίσταται χαλάρωσιν ή δημιουργική όρμη του κρίνοντος, άκαεί έπιβλαβεστάτην έπίδρασιν και έπί τον χαρακτήρα των παιδιών. 'Εθίζει αυτούς να κρίνωσιν άβασανιστως, άσκόπως και άδικως, ούτω δ' άγει αυτούς εις την έπιπολαιότητα. Περαιτέρω όθει αυτούς, όπως υπερτιμώσιν έαυτούς δυσανάλογως προς τας ικανότητάς των, ούτω δὲ καθιστά αυτούς ολιγατίας, δοκησιόφους, άνευλαβείς προς τὰ πρόσωπα της ιστορίας και του περιβάλλοντος»².

"Όλα αυτά τὰ άτοπα μπορεί ένας δεξιότέχνης δάσκαλος να τὰ άποφύγη. 'Απο-

1. Πρβλ. το κλασσικό σύγγραμμα του René Hubert : «Histoire de la Pédagogie», στο κεφάλαιο : «L'éducation totalitaire en Allemagne». Έκδοση 1949, σελ. 146 - 152.

— Βλέπε επίσης στο άλλο κλασσικό σύγγραμμα του ίδιου συγγραφέα, «Traité de Pédagogie générale», το κεφάλαιο : «Critique du fondement de l'éducation conçue comme intégration sociale». Έκδοση 1952, σελ. 44 - 47.

— Έν τούτοις, ό ίδιος συγγραφέας, στη σελίδα 554 του ίδιου συγγράμματος άποφαιίνεται : «... Κάθε κοινωνική ζωή προϋποθέτει ένα έλάχιστο όριο κοφορμισμοϋ...».

2. "Ε.ά., τόμος Β', σελ. 49.

μένει όμως ένα άτομο, που είναι λιγότερο ζήτημα δασκάλου και περισσότερο ζήτημα προγράμματος.

Πρόκειται για τη θανάτωση της δημιουργικότητας του παιδιού. Μονομερής τυχόν ανάπτυξη της κριτικής ικανότητας — έστω και αν διεξάγεται όρθα ως προς τα λοιπά σημεία— καθιστά βέβαια το παιδί δεινό συζητητή· το κάνει ύξυδερκή παρατηρητή καταστάσεων, δηλαδή το κάνει ικανό να εισδύη βαθιά στα πράγματα και να ανακαλύπτει κρυμμένες σχέσεις, αιτίες και ελαττήρια, το κάνει ικανό να αναλύει σωστά περίπλοκες καταστάσεις.

Όμως, ή τέτοια μονομερής αγωγή, ανεξάρτητα από κάθε αγαθή πρόθεση του δασκάλου, έχει τα εξής δυσάρεστα επακόλουθα :

α) Το παιδί αποκτά βαθμιαία, αλλά αναπόφευκτα, την κακή έξη, ή οποία του γίνεται δεύτερη φύση, να παίρνει σε κάθε περίπτωση την πνευματική στάση του εξωτερικού παρατηρητή των έγκοσμίων. Ο τύπος αυτός —άκωμη και όταν διαπνέεται από τις αγαθότερες προθέσεις, άκωμη και όταν οι κρίσεις του για ό,τιδήποτε είναι και όρθες και εύμενεις— είναι άνίκανος να παράσχει πρακτική βοήθεια στην εκτέλεση ενός κοινού έργου, ή να δώσει χέρι βοήθειας στον πλησίον του, άκωμη και στον έαυτό του.

β) Έπειδή έργο της καλώς νοουμένης κριτικής είναι μεταξύ άλλων και ή αξιολόγηση πραγμάτων ή καταστάσεων, δηλαδή ή άνεύρεση και πλεονεκτημάτων και μειονεκτημάτων, και έπειδή ή τελειότητα είναι άνέφικτη,

το τέτοιο παιδί, μη βρίσκοντας στον ύπαρκτο κόσμο τίποτα που να είναι άπαλλαγμένο από μειονεκτήματα,

σκέπτεται κατ' αναλογίαν ότι και τα δικά του υλικά ή πνευματικά δημιουργήματα δε μπορεί ποτέ να είναι τέλεια σε σχέση με ένα ιδανικό πρότυπο που θα ήταν άπαλλαγμένο από μειονεκτήματα.

Τότε, το τέτοιο παιδί, και μάλιστα το πολύ εύσυνείδητο, καταλαμβάνεται από δέος. Γενιέται μέσα του ή άμφιβολία όχι μόνο για τους άλλους, αλλά και για τον ίδιο τον έαυτό του. Έτσι, ριζώνει μέσα του ή φοβία της δημιουργίας, από την οποία δεν πρόκειται ποτέ να άπαλλαγή : « Άφου, “όποιος δεν πλένει πιάτα, δε σπάει πιάτα,, , άς μη πλύνωμε κι έμεις πιάτα», σκέπτεται. Είναι ό τύπος εκείνος ό οποίος είναι και εύφύεστατος και αγαθότατος, είναι όμως στείρος.

Πολυάριθμοι είναι οι κατ' άλλα αξιόλογοι επιστήμονες, καλλιτέχνες, πολιτευόμενοι κλπ., που δεν άπέδωσαν ό,τι ή κοινωνία έδικαιούτο από αυτούς να περιμένη —και έτσι κατατάχθηκαν στην κατηγορία των άποτυχημένων— και που μοναδική αίτια της μικρής άποδόσεώς τους υπήρξε ή φοβία προς τη δημιουργία, ή έλλειψη άυτοπεποίθησεως, που πάλι τις έπροκάλεσε ή υπερτροφία της άυτοκριτικής και του άυτοελέγχου, γέννημα μιας έσφαλμένης αγωγής, συνήθως εκ μέρους των γονέων τους.

γ) Μονομερής ανάπτυξη της κριτικής ικανότητας, σημαίνει ότι κατ' ανάγκην άφαιρείται χρόνος από άλλους τομείς της παιδαγωγικής δραστηριότητας, λ.χ. από την πρόσκτηση γνώσεων και δεξιοτήτων. Όμως προϋπόθεση για καλλιέργεια της δημιουργικότητας είναι ή ύπαρξη πλούσιων γνώσεων και δεξιοτήτων. Γιατί ή

δημιουργία είναι δευτερογενές και όχι πρωτογενές πνευματικό φαινόμενο. Ἡ δημιουργία δηλαδή δὲ γεννᾷται ἐκ τοῦ μηδενός τὰ πνευματικά της προϊόντα, ἀλλὰ ἐπεξεργάζεται τὰ ἀκατέρραστα, τρόπον τινά, ὑλικά ποῦ ὑπάρχουν ἤδη στή συνείδηση¹ τὰ ἀνασυσθῆται, γιὰ νὰ φτιάξῃ καινούριους συνδυασμούς.

Βέβαια, τὸ παραγέμισμα μὲ γνώσεις, καὶ μάλιστα μὲ ξερὲς γνώσεις, καθὼς καὶ ἡ αὐτοματοποίηση τῶν δεξιότητων μέχρι στερεοτυπίας θανατώνουν τὴ δημιουργικότητα. Ὡστε καὶ ἐδῶ, ὅλο τὸ πρόβλημα ἐγκρατεῖται στήν ἐξέυρεση τοῦ μέτρου, τῆς χρυσῆς τομῆς.

Γιὰ ὅλους τοὺς παραπάνω λόγους, πολλοὶ πιστεύουν¹ ὅτι :

«Ἡ δημιουργία εἶναι ἡ οὐσία καὶ ἡ σφραγίδα τῆς ἐλευθερίας· εἶναι ἡ ρῆξη τῶν τυφλῶν συνειρμῶν ἀπὸ μιὰ βούληση ἢ ὅποια ἐπιβάλλεται καὶ γεννᾷται πρωτότυπος συνδυασμός, εἶναι ἡ κατ' ἐξοχὴν σφραγίδα τοῦ ἀνθρώπου. Κάθε φορὰ ποῦ σημειώνεται ἐφεύρεση ἢ δημιουργία, ὑπάρχει συγκίνηση καὶ βούληση,² ὑπάρχει ἐλευθερία . . . Ἡ δημιουργικὴ ἐνεργητικότητα εἶναι ἡ ποῦ ἀγνή ζωτικὴ ἐνεργητικότητα. Κάθε πολιτισμός, κάθε ἀνθρώπινο πλάσμα ποῦ παύουν νὰ δημιουργοῦν εἶναι καταδικασμένα νὰ καταστραφοῦν. Καθ' ὅμοιο τρόπο, μιὰ σκέψη ἢ ὅποια δὲ θὰ προσανατολιζόταν πρὸς μιὰ προσπάθεια δημιουργίας, θὰ βυθιζόταν σὲ λίγο μέσα στή ρουτίνα· θὰ ἐκφυλιζόταν σὲ γλωσσικούς αὐτοματισμούς καὶ σὲ στεῖρες χειρονομίες· δὲν θὰ εἶχε πιά ζωὴ² . . . Τὸ κριτικὸ πνεῦμα, ἐὰν ἀποτελῇ αὐτοσκοπὸ, ἀπομακρύνει ἀπὸ τὴ δημιουργία. Βέβαια, οὐδέποτε ἐπιτρέπεται νὰ πάψῃ νὰ θεωρῆται σὰν ἀπαραίτητο ἐργαλεῖο τῆς πνευματικῆς ἀπελευθερώσεως· ὑπὸ τὸν ὄρο πάντως ὅτι δὲν θὰ καταστῇ αὐτοσκοπός· γιὰτὶ ὁ ρόλος τοῦ κριτικοῦ πνεύματος συνίσταται σὲ νὰ ἀναλύῃ καὶ νὰ ἀποσυνδέῃ, ἐνῶ ἡ δημιουργικὴ σκέψη, μόνη αὐτή, ἐπιχειρεῖ καινούριους συνδυασμούς καὶ πρωτότυπες συνθέσεις . . . Ἄλλως τε, ἀκόμη καὶ ἡ δημιουργία προϋποθέτει τὴν ὑπαρξὴ σχετικῆς τεχνικῆς· καὶ ἡ ὄρεξις γιὰ πρόσκτηση τῆς τεχνικῆς τῆς δημιουργίας χρειάζεται ἐνθάρρυνση² . . . Τὸ ἀληθινὸ test τοῦ ἀνθρώπου δὲν εἶναι ἐκεῖνο ποῦ φέρει στή μνήμη του, οὔτε ἐκεῖνο τὸ ὅποιο μιὰ «κλίμακα μετρήσεως νοημοσύνης» μπορεῖ νὰ μετρήσῃ, οὔτε κἂν ἐκεῖνο τὸ ὅποιο ὁ ἄνθρωπος γνωρίζει, ἀλλὰ πραγματικά ἐκεῖνο τὸ ὅποιο ὁ ἄνθρωπος δημιουργεῖ. Νὰ δημιουργῆς καὶ, δημιουργώντας, νὰ δημιουργήσῃ· αὐτὴ εἶναι ἡ ὑπέροχη λέξις τοῦ σύμπαντος καὶ τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ ὀυμανισμός ποῦ θὰ τὸ λησμονοῦσε αὐτό, θὰ λησμονοῦσε τὸν ἴδιο τὸν προορισμό του».

¹ Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, πρέπει νὰ παραδεχθοῦμε ὅτι ἡ λελογισμένη καλλιέργεια τῆς κριτικῆς καὶ τοῦ αὐτοελέγχου ἀποτελεῖ μιὰ ἀπὸ τίς προϋποθέσεις γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τῆς δημιουργικότητας.

1. Βλ. στὸ ὁμαδικὸ σύγγραμμα «Activités dirigées», τῶν «Εκδόσεων Bourrelier, Paris», ἔκδοσις 3η, σελ. 21 - 23, τὸ κεφάλαιο «Activités créatrices».

2. Βλ. σχετικά καὶ «Le problème et l'acte créateur», ὑπὸ P. M. Duffieux εἰς «Éducation Nationale», τεῦχος 33|25.11.65.

Συμπέρασμα :

Σταθερή μέριμνα του παρόντος σχεδίου αναλυτικού προγράμματος υπήρξε, μεταξύ των άλλων, και η όρθη και ισόρροπη ανάπτυξη τόσο του κριτικού πνεύματος, όσο και της δημιουργικότητας. Η μέριμνα αυτή εκδηλώνεται όχι μόνο με την εισαγωγή ειδικών μαθημάτων και ασχολιών, όπως οι Κατευθυνόμενες και οι Έλευθερες Δραστηριότητες, αλλά και σά γενική αρχή που διέπειλόκληρο το Πρόγραμμα.

Τη δημιουργικότητα όμως καταπνίγει και η μονομερής τυχόν εφαρμογή της «Προγραμματισμένης Διδασκαλίας» και των «Διδακτικών Μηχανών».

* *

Γ' «Προγραμματισμένη Διδασκαλία» - «Διδακτικές Μηχανές».

Όπως προείπαμε (στή σελίδα 15), στον τομέα της Διδακτικής εμφανίζεται σάν πελώριο έρωτηματικό το σύστημα που ονομάστηκε «Προγραμματισμένη Διδασκαλία» και «Διδακτικές Μηχανές».

Τυμπανοκρουσίες άνηχούν κάθε λίγα χρόνια στο χώρο της Παιδαγωγικής και αναγγέλλουν ότι ανακάλυφθη κάποια πανάκεια. Τέτοια να είναι άραγε και η «Προγραμματισμένη Διδασκαλία», που αυτόν τον καιρό ανεβαίνει στο διεθνές προσκήνιο ;

Ό όρος Προγραμματισμένη Διδασκαλία¹ προέρχεται από την ειδική ύρολογία των εφαρμογών της Ήλεκτρονικής στην Αυτόματοποίηση και στην Κυβερνητική, όπου «πρόγραμμα» σημαίνει (προκειμένου περί αυτόματοποιημένου έργοστασίου) όχι άπλως έναν κατάλογο των έκτελεστέων εργασιών προς κατεργασία του προϊόντος² το πρόγραμμα, στην περίπτωση αυτή, αναλύει την άλληλουχία των έκτελεστέων εργασιών και οδηγεί μιá διαδοχή από στοιχειώδεις ένεργειες, ώστε ή μηχανή, έκτελώντας τις ένεργειες αυτές, να εξασφαλίση την προβλεφθεΐσα κατεργασία.

Κατ' άναλογία, το «πρόγραμμα» μιās διδασκαλίας (ύπό την έννοια της Κυβερνητικής) δέν είναι άπλως κατάλογος (διδακτέων) ύλών για άφομοίωση : το τέτοιο «πρόγραμμα» ζήτηει ν' αναλύση τη διάρθρωση των ύλών αυτών και να προσδιορίση κάποια διαδοχή από βαθμιαίους σταθμούς, ώστε το πνεύμα, διατρέχοντας τους σταθμούς αυτούς, να κατακτήση το έπιδιωκόμενο ειδέναι ή το ειδέναι - πράττειν³.

1. Στην Άμερική χρησιμοποιούνται οι όροι Programmed Learning και Programmed Instruction. Στη Γαλλία τείνει να επικρατήσει ό όρος Enseignement programmé.

2. «Programmation et Education». Έκθεση της Δι-υπουργικής Έπιτροπής (της Γαλλίας) για την Προγραμματισμένη Διδασκαλία ύπό την προεδρία του Louis Cros. Σελ. 34 του ειδικού τεύχους του περιοδικού Education Nationale, ύπό τον τίτλο «L'Enseignant et les Machines», διπλό τεύχος 15-16)29-4-1965.

Κοιτίδα τής «Προγραμματισμένης Διδασκαλίας» καί τών «Διδακτικῶν Μηχανῶν» εἶναι οἱ Ἠνωμένες Πολιτεῖες τής Ἀμερικῆς· σά χρονολογία γεννήσεώς τους μπορεῖ συμβατικά νά ληφθῆ τὸ ἔτος 1954. Στὴ Γαλλία, τὸ πρῶτο σχετικὸ ἄρθρο δημοσιεύθηκε τὸ 1961· ἀκολούθησαν διάφορα ἄλλα δημοσιεύματα καὶ παιδαγωγικὰ συνέδρια, τὸ πρῶτο ἀπὸ τὰ ὅποια ὀργανώθηκε μὲ πρωτοβουλία τής Οὐνέσκο.

Στὴν Ἑλλάδα, ὅσο τοῦλάχιστον ὁ γράφων γνωρίζει, ἡ πρώτη σχετικὴ νύξη περιέχεται στὸ ὑπ' ἀριθ. 566)20-4-1965 φύλλο τοῦ «Διδακταλικοῦ Βῆματος», στὴ σελίδα 10 τοῦ ὁποίου παρατίθεται τὸ πρόγραμμα ἐπισκέψεως κλιμακίου τής Διοικήσεως τής Διδασκαλικῆς Ὀμοσπονδίας Ἑλλάδος στὴ Λεμεσό τής Κύπρου. Ἐκεῖ, χρονολογικὰ, ἀναγράφονται τὰ ἑξῆς : «3.25' - 3.40'. Ἐπίσκεψις εἰς Β' Ἀρρεναγωγεῖον. Παρακολούθησις μαθήματος Ὁρθογραφίας διὰ τής μεθόδου τής Προγραμματισμένης Μαθήσεως». Σημειώθην, ὅτι ὅλες οἱ ἐπισκέψεις τοῦ Κλιμακίου τής Διοικήσεως τής Δ.Ο.Ε. στὴ Λεμεσό ἦταν διαρκεῖς 10 - 15'.

Ἀκολούθησε ἀξιολογώτατα τρίστηλο ἄρθρο τής Κυρίας Καλλιόπης Μουστάκα, πού δημοσιεύθηκε τὴν 13 Ἰουνίου 1965 στὴν ἑφημερίδα τῶν Ἀθηνῶν «τὸ Βῆμα», ὑπὸ τὸν τίτλο : «Μηχανὲς πού διδάσκουν»¹.

Ἡ Προγραμματισμένη Διδασκαλία βασιζέται σὲ θεωρία τής Μαθήσεως, ἡ ὁποία προῆλθε ἀπὸ τὴν Ψυχολογία τής Διαγωγῆς². Οἱ θεμελιώδεις κανόνες, οἱ ὁποῖοι διέπουν τὴν Προγραμματισμένη Διδασκαλία, εἶναι οἱ ἑξῆς :

- Συγκέντρωση τής προσοχῆς τοῦ τροφίμου σὲ ἓνα καὶ μόνον σημεῖο κάθε φορὰ.
- Διατήρηση τοῦ τροφίμου σὲ διαρκῆ ἐνεργητικότητα.
- Παρουσίαση τῶν γνώσεων κατὰ μικροῦς σταθμοῦς.
- Διάταξι τῶν σταθμῶν αὐτῶν κατὰ τὴν ἀρχὴν τής ἀνίουςης δυσχερείας.
- Πρόκληση ἀντιδράσεως τοῦ τροφίμου σὲ κάθε παρουσιαζόμενο πληροφορικὸ στοιχεῖο («ἀνοιχτὴ» ἀπάντησις).
- Ἐνημέρωση τοῦ τροφίμου ὅσο τὸ δυνατόν γρηγορώτερα γιὰ τὴν ἀκρίβεια τής ἀπαντήσεως πού ἔδωσε («ἀμοιβή»).
- Ὁ τρόφιμος πρέπει νά βεβαιωθῆ ὅτι ὁ σταθμὸς κατακτήθηκε πραγματικὰ καὶ ὀριστικὰ.
- Τέλος, ὁ τρόφιμος προχωρεῖ σύμφωνα μὲ τὸ δικό του ρυθμὸ προσκλήσεως.

Ἡ Προγραμματισμένη Διδασκαλία ἔχει ἀνάγκη βοηθητικοῦ μέσου, δηλαδή : ἡ εἰδικοῦ βιβλίου, ἡ σχετικῆς μηχανῆς.

Βιβλίον ὑπάρχουν δύο τύποι, ὁ καθένας ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἀνταποκρίνεται σὲ ἀντίστοιχη ἰδιαιτέρη θεωρητικὴ τάξι. Οἱ δύο αὐτοὶ τύποι διδακτικῶν ἐγχειριδίων εἶναι οἱ ἑξῆς :

α) Τὸ προγραμματισμένο διδακτικὸ ἐγχειρίδιο (ἀγγλικά : Programmed textbook,

1. Λίγο πρὶν ἀπὸ τὴν ἐκτύπωση τοῦ παρόντος ἤλθε στὰ χέρι μας τὸ βιβλίον τής κ. Σοφίας Γεδεῶν «Γενικὴ Παιδαγωγικὴ Θεωρία», στίς σελίδες 202 - 211 τοῦ ὁποίου ὑπάρχει τὸ κεφάλαιο «Διδακτικὲς Μηχανές». Ἀπὸ σχετικὴ ὑποσημείωσις τής κ. Γεδεῶν προκύπτει ὅτι ἔχει ἐκδοθῆ τεῦχος 70 σελίδων μὲ τίτλο «Ἡ μηχανὴ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τής Παιδείας. Ἡ διδακτοῦσα μηχανὴ καὶ ἡ προγραμματισμένη διδασκαλία», συγγραφέας τοῦ ὁποίου εἶναι ὁ κ. Γεω. Δόρμπος καὶ ἔτος ἐκδόσεως τὸ 1964.

2. Βλέπε τὸ κεφάλαιο : «Le Behaviorisme descriptif de Skinner», στίς σελ. 157 - 188 τοῦ βιβλίου : «Les théories contemporaines de l'apprentissage» τῶν L. Thorpe καὶ A. Schuller. Ἐκδοσις P.U.F., Paris, 1956.

γαλλικά : Manuel programmé), που επινόησε ο Skinner. Περιέχει τη γνώση ή ύποια πρόκειται να διδαχθῆ ὑπὸ μορφήν ἐρωτήσεων, κρίσεων, ἀσκήσεων με γράματα πρὸς συμπλήρωση, πολυειδῶν ἐκλογῶν, προβλημάτων· ὅλα αὐτὰ ἀραδικασμένα τὰ μὲν ἔπειτα ἀπὸ τὰ δε. Ἡ διαρρυθμίσθη τοῦ βιβλίου σὲ σελίδες, στῆλες, λωρίδες διαφέρει ριζικὰ ἀπὸ τῆ συνηθισμένη διαρρυθμίσθη τῶν βιβλίων. Ὁ μαθητὴς ἐτοιμάζει νοερά τὴν ἀπάντησή του καὶ τὴ συγκρίνει αὐτοστιγμῆ με τὸ ἀποτέλεσμα τὸ ὅποιο εἶναι γραμμμένο μέσα σὲ εἰδικὸ πλαίσιο. Ὁ μαθητὴς εἰσάγεται ἔτσι καὶ δεσμεύεται σὲ μιὰ ἀκαμπτὴ ἐπαλληλία, σὲ μιὰ συνεχῆ προχωρητικὴ πορεία, ἀκαταμάχητη, σελίδα πρὸς σελίδα.

β) Τὸ μεπερδεμένο (ἀκατάστατο) διδακτικὸ ἐγχειρίδιο (ἀγγλικά : Scrambled book, γαλλικά : Manuel brouillé), ποὺ επινόησε ὁ Crowder. Ἀντίθετα πρὸς τὸ προηγούμενο, στὸ ἐγχειρίδιο τοῦ Crowder τὰ ἐρωτήματα καὶ τὰ ζητήματα δὲν παρουσιάζονται σὲ αὐστηρῆ λογικὴ διάταξη, ἀλλὰ σὲ διάταξη εὐκαμπτη. Ὁ μαθητὴς, δηλαδὴ, ὄφρεια νὰ διαλέξη, ἀνάμεσα σὲ ἀπαντήσεις οἱ ὅποιας τὸν παραπέμπουν σὲ διάφορες σελίδες, ὥσπου νὰ βρῆ τὴ σωστὴ λύση. Τὸ πρόγραμμα λοιπὸν δὲν εἶναι ἀκαμπτο, ἀλλὰ «ἐμπνηυετικό».

Μολοντὶ λοιπὸν ξεκινοῦν ἀπὸ τὴν ἴδια ἀρετηρία, δηλαδὴ τὴν ἐξατομίκευση τῆς προσκτῆσεως τῶν γνώσεων, βλέπομε νὰ συγκρούονται δύο μέθοδοι ἐπαλληλίας : ἡ «εὐθύγραμμη» τοῦ Skinner καὶ ἡ «κατὰ τμηματικὴς καὶ περιοδικὴς καθοδηγήσεις» (Par aiguillages séquentiels) τοῦ Crowder.

Διδακτικῶν Μηχανῶν ὑπάρχουν 4 κύριοι τύποι :

α) Μηχανὴ ἐκλογῆς μιᾶς λύσεως, ἀνάμεσα σὲ πολλὰς προτεινόμενες. Ἡ πρώτη τέτοια μηχανὴ ἐπινοήθηκε ἀπὸ τὸν Pressey τὸ 1926.

β) Μηχανὴ ἀπαντήσεως, ποὺ ἐπινοήθηκε ἀπὸ τὸν Skinner. Ἡ μηχανὴ συγκρίνει αὐτομάτως τὴν ἀπάντησθη τοῦ μαθητῆ (γραπτῆ, ἢ συνηματικῆ) με τὴν ὀρθὴ ἀπάντησθη. Τὰ τρία τέταρτα τῶν Διδακτικῶν Μηχανῶν ἀνήκουν στὸν τύπο αὐτό.

γ) Μηχανὴ με διακλαδώσεις, ποὺ ἐπινοήθηκε ἀπὸ τὸν Crowder τὸ 1957. Ὁ μαθητὴς ποὺ τυχὸν ἔδωσε ἐσφαλμένη ἀπάντησθη, καθοδηγεῖται νὰ ἀκολουθήσθη συμπληρωματικὸ παράλληλο πρόγραμμα, ἀποτελούμενο ἀπὸ βοηθητικὴς ἐρωτήσεις, τὸ ὅποιο συμπληρώνει τὴν ἐνημέρωσή του καὶ κατόπιν τὸν ξαναφέρει στὸ ἐρώτημα ὅπου εἶχε προσκόψει.

δ) Οἱ προσαρμοστικὴς μηχανὴς (machines adaptatives τοῦ Pask) ἐπιδιώκουν νὰ ἐφαρμόσουν τις τελευταῖες τελειοποιήσεις τῆς Κυβερνητικῆς, ὥστε νὰ εἶναι προσαρμοσμένες στὴς ἀτομικὴς ἀνάγκες τοῦ μαθητῆ.

Τὰ πρῶτα ἀποτελέσματα τῆς Προγραμματισμένης Διδασκαλίας εἶναι ἀκόμη ἀποσπασματικά· ἀναφέρονται προπάντων στὴς Φυσικὴς Ἐπιστῆμες καὶ μάλιστα σὲ ἐπίπεδο Μέσης καὶ Ἀνωτέρας Ἐκπαίδεῦσεως, καθὼς καὶ στὴν Ἐπαγγελματικὴ καὶ Τεχνικὴ Ἐκπαίδεῦσθη. Ὅπως ὅμως εἶναι γνωστό, ὁ κάθε νεωτερισμὸς ἀσκει μὲγάλῃ γοητεία καὶ ἡ δύναμθη τῆς μιμήσεως εἶναι καὶ αὐτῆ μὲγάλῃ. Ἔτσι, ἡ Προγραμματισμένη Διδασκαλία εἰσέβαλε καὶ στὸ Δημοτικὸ Σχολεῖο. Συγκεκριμένα, στῆ Γαλλία γίνεται πειραματικὴ ἐφαρμογῆ στῆ Δ' τάξη τεσσάρων δημοτικῶν σχολείων στὸ Παρίσι, ὑπὸ τὴν αἰγίδα τοῦ Ἐθνικοῦ Παιδαγωγικοῦ Ἰνστιτούτου.

Ὁ πειραματισμὸς αὐτὸς ἀναφέρεται στῆ Γραμματικὴ καὶ στὴν Ἀριθμητικῆ, γιατί οἱ ἀρμόδιοι ἔκριναν ὅτι τὰ μαθήματα αὐτὰ εἶναι τὰ περισσότερο πρόσφορα γιὰ Προγραμματισμένη Διδασκαλία. Ἀξιοσημείωτο εἶναι τὸ ὅτι, ἐνὸς στῆ Γραμματικῆ διδασκαλῆ, ὀλόκληρη ἡ ὕλη, ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους τοῦ (παρόντος) σχολικοῦ ἔτους(1964 - 1965) κατὰ τὸ σύστημα τῆς Προγραμματισμένης Διδασκαλίας, στὴν Ἀριθμητικῆ διδασκαλῆ τμήματα μόνου τῆς ὕλης ποὺ ἀναγράφει τὸ Ἐπίσημο Ἀναλυτικὸ Πρόγραμμα (δηλαδὴ τὸ σχολικὸ πρόγραμμα καὶ ὄχι τὸ «ηλεκτρονικό»). Συγκεκριμένα, ἐπρόκειτο νὰ διδαχθοῦν κατὰ τὸ σύστημα τῆς Προγραμματισμένης Διδασκαλίας οἱ δεκαδικὸι ἀριθμοὶ κατὰ

τό 1ο τρίμηνο (με επανάληψη των θεμελιωδών γνώσεων τῆς Γ' τάξεως), δηλαδή 17 μαθημάτων, καί τὰ κλάσματα κατά τὸ δεύτερο τρίμηνο¹.

Ἀξιοσημείωτος ἐπίσης καί ὁ ἐξῆς περιορισμός: ἐνῶ στήν Ἀριθμητική ἔχει ἐπιτραπῆ ὁ ἀτομικός ρυθμός τοῦ κάθε παιδιοῦ, στή Γραμματική χρησιμοποιοῦται ὁ ὁμαδικός ρυθμός, δηλαδή ὁλόκληρη ἡ τάξη διατρεχεῖ ταυτόχρονα τὰ διάφορα ζήτηματα τοῦ κάθε «προγραμματισμένου» μαθήματος (Cours)· ἀλλά τότε δικαιούται νά διερωτηθῆ κανεῖς: τί ἀπομένει ἀπό τήν Προγραμματισμένη Διδασκαλία, ἐάν τῆς ἀφαιρέσῃ κανεῖς τόν ἀτομικό ρυθμό πρόδου τῶν μαθητῶν; Τά «Προγραμματισμένα μαθήματα» παρουσιάζονται στά παιδιά ὑπό μορφή πολυγραφημένων τετραδίων, ἐπάνω στά ὁποῖα ὁ κάθε μαθητής γράφει τήν ἀπάντησή του (στήν Ἀριθμητική τοῦλάχιστον)².

Τά πρώτα ἀποτελέσματα τοῦ πειραματισμοῦ (κατά τὸ πρώτο τρίμηνο τῆς ἐφαρμογῆς) εἰδείξαν ὅτι:

α) Ἡ ἑξατομικευση ἐπιτρέπει σέ ὁρισμένους μαθητές ποῦ εἶχαν ὑποκύψει ἐξ αἰτίας ἑνὸς ρυθμοῦ (τῆς τάξεως) ὑπερβολικά γοργοῦ (γι' αὐτούς), νά ἐργασθοῦν μέ τήν ἀνσῆ τους καί μέ τέτοιαν ἀκρίβεια, ὥστε νά καταταγοῦν ἀνάμεσα στούς καλύτερους.

β) Τά παιδιά, ἰδίως τὰ ἀγόρια, ἐκδηλώνουν ἀπαρέσκεια γιά τήν Προγραμματισμένη Διδασκαλία, γιὰτί τὰ ἐμποδίζει νά «ἐπικοινωνήσουν», ἔστω καί σηκώνοντας τὸ χέρι γιά νά δείξουν ὅτι τὰ ξέρουν³. Τήν ψυχολογική ἐρμηνεία τοῦ φαινομένου θά τήν ἐκθέσωμε λίγο παρακάτω.

Ἐξ ἄλλου, ὁ πολὺς C. Freinet προσεχώρησε στήν ἰδέα τῆς Προγραμματισμένης Διδασκαλίας^{3'} καί γιά νά καταστήσῃ προσιτὰ καί στά φτωχὰ παιδιά τῶν χωριῶν τὰ ἀπαραίτητα βοηθητικά μέσα, ἀπλοποίησε τίς δοκῶδες καί πολυδάπανες Διδακτικές Μηχανές, κατασκευάζοντας μιὰ συσκευή, τήν ὁποία ὀνόμασε Διδακτικό Κιβώτιο, ποῦ τροφοδοτεῖται ἀπό μιὰ Διδακτική Χαρτοταινία (Boîte et Bande Enseignante).

Ἐρπιαζε δηλαδή ἓνα κουτί ἀπό πλαστική ὕλη, μεγάλο ὅσο μιὰ φωτογραφική μηχανή, ἄθραυστο καί εὐχρηστο, ἀκόμη καί γιά παιδιὰ 5 ἐτῶν, ὅπως ὁ ἴδιος ἰσχυρίζεται. Μέσα στό κουτί τοποθετεῖται μιὰ χάρτινη ταινία τυλιγμένη σέ κύλινδρο, ὅπως τὰ φωτογραφικά φιλμ ἢ ταινία ἔχει μήκος 3 μ. καί πλάτος 0,13 μ. καί ἐπάνω στήν ταινία εἶναι γραμμένες οἱ ἐρωτήσεις καί οἱ ἀπαντήσεις. Ὁ μαθητής περιστρέφει ἓνα χειροῦλι καί τότε στό εἰδικό ἄνοιγμα τοῦ κουτιοῦ ἐμφανίζεται ἡ ἐρώτηση ἢ ἡ κατάλληλη ἀπάντηση. Ἡ κάθε ταινία περιλαμβάνει 20 ἐρωτήσεις καί 20 ἀντίστοιχες ἀπαντήσεις, ἢ 40 ζήτηματα προκειμένου γιά ταινίες, οἱ ὁποῖες προορίζονται γιά ἐργασία χωρίς ἀπαντήσεις.

Ἐχει παραχάγιε ἤδη, ὁ Freinet, κατὰ τὸ σύστημα αὐτό, τήν «Ἀριθμητική τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου», ἢ ὁποία ἀποτελεῖται ἀπὸ 100 τέτοιες ταινίες, καθὼς καί τῆ Γλωσσική Διδασκαλία (cours de français), ἢ ὁποία ἀποτελεῖται ἀπὸ 60 ταινίες.

Ἡ προσχώρησις ὁμοῦ αὐτῆ τοῦ Freinet στήν ἰδέα τῆς Προγραμματισμένης Διδασκαλίας προκάλεσε ἰδεολογικὸ ρῆγμα στὶς τάξεις τῶν παλαιῶν ὀπαδῶν του.

1. «L'Enseignement programmé dans le monde», ὑπὸ Α. Kirchberger, Περιοδικὸν Education Nationale, τεῦχος 15-16)29-4-1965, σελὶς 38.

2. Ἐ.ἄ.

3. Βλ. στό εἰδικὸ τεῦχος 15-16)29-4-1965 τοῦ περιοδικοῦ Education Nationale, ποῦ ἐμνημονεύσαμε, τὸ ἄρθρο τοῦ Freinet: «Des méthodes actives à la programmation».

Πολλοί από αυτούς είναι αντίθετοι προς την Προγραμματισμένη Διδασκαλία, γιατί φρονοούν ότι το σύστημα αυτό υποχρεώνει το παιδί να ακολουθή μια ταινία εξ ολοκλήρου έτοιμασμένη εκ των προτέρων, ότι αφήνει το παιδί να άγνοη τον επιδιωκόμενο σκοπό, ότι το στερεί από κάθε πραγματική ανάκλιση φρονοούν, δηλαδή, ότι η καινούρια αυτή τεχνική είναι ασυμβίβαστη με τις εργασίες που γίνονται στο σχολείο με άξονα την «ελεύθερη έκθεση ιδεών», ή όποια αποτέλεσε τη σημαία του παιδαγωγικού κινήματος Freinet¹.

Απαντώντας, τρόπον τινά, ό Freinet στις επικρίσεις αυτές, ισχυρίζεται² ότι «δεν έπερίμενε την αμερικάνικη μόδα των Διδακτικών Μηχανών για να ριχτή σε καινούριους δρόμους» και προς τούτο υπενθυμίζει ότι από το 1929 ήδη έδημιούργησε τη Σχολική Συνεργατική Δελτιοθήκη Τακμηρίωσης (Fichier Scolaire Coopératif Documentaire) και λίγο αργότερα τη συλλογή «Βιβλιοθήκη Έργασιών» (Collection «Bibliothèque de Travaux»), ή όποια άρριμει σήμερα 600 τεύχη, που αποτελούν ισάριθμα κέντρα ενδιαφέροντος: υπενθυμίζει επίσης ότι έδημιούργησε τις Αυτό-διορθωτικές Δελτιοθήκες (Fichier-Auto-correctifs)³ και ότι έτσι έγινε ό πρόδρομος της Προγραμματισμένης Διδασκαλίας: ότι έτσι «βρισκόταν μέσα στην Προγραμματισμένη Διδασκαλία, την όποια κάποια σύγχρονη μηχανική θα μπορούσε να αυτοματοποιήσει...». και ότι «... κατά την έτοιμασία των δελτιοθηκών αυτών (ό Freinet) προηγήθηκε όλων των σωφών θεωριών περί Προγραμματισμένης Διδασκαλίας, γύρω από τις όποιες όί σημερινοί Ειδικοί κάνουν μεγάλο όθρυβο, μιλώντας αυτοί όί ίδιοι είναι σύραχοί των 'Αμερικανών...».

Γενικά, το σύστημα της Προγραμματισμένης Διδασκαλίας, παρά την ενθάρρυνση την όποια του παρέχουν ή Ουνέσκο και όί Γαλλικές Άρχες (ή έδια ενίσχυση του παρέχεται και σε άλλες χώρες), έγινε δεκτό στη Γαλλία με αρκετές επιφυλάξεις.

Χαρακτηριστικά, ό Henri Dieuzeide, προϊστάμενος έρευνών στο Έθνικό Παιδαγωγικό Ίνστιτούτο και προϊστάμενος των σχολικών ραδιοφωνικών και τηλεοπτικών έκπομπών, γράφει: ⁴ «... ή προγραμματισμένη εκπαίδευση δεν είναι σχεδόν τίποτε άλλο» παρά μια μηχανιστική συστηματοποίηση νοσηριακών παιδαγωγικών διαδικασιών, όί «όποιες υπενθυμίζουν άκαταμάχητα το (περίφημο άπόφθεγμα του Καστίσιου): 'νά δικαι» ρης κάθε δυσκολία σε τόσα τμήματα, όσα θά ήταν δυνατόν,,...».

1. Βλ. το άρθρο του R. Melet, διευθυντού σπουδών των Ύποψηφίων Έπιθεωρητών Δημοτ. Σχολείων στο 'Ανώτερο Διδακταλείο του Saint - Cloud, υπό τον τίτλο «Pédagogie et Programmation», στο τεύχος 15-16)29-4-1965, του περιοδικού Education Nationale, σελ. 55 - 56.

2. Στο άρθρο του: «Des méthodes actives à la programmation», που έμνημνεύσαμε προηγουμένως.

3. Οί Αυτόδιορθωτικές Δελτιοθήκες περιλαμβάνουν δελτάρια (καρτέλλες) σχήματος 10,5X13,5, όί όποιες είναι δύο ειδών: δελτάρια έρωτήσεων, από κίτρινο χαρτόνι και δελτάρια άπαντήσεων, από κόκκινο. Το παιδί παίρνει το δελτάριο έρωτήσεως, έκτελεί την έργασία κατά τη στιγμή και κατά το ρυθμό που του ταίριαζουν και κατόπιν πηγαίνει μόνο του να ελέγξει το αποτέλεσμα στο δελτάριο άπαντήσεως, που φέρει τον ίδιο αριθμό. Συνεπώς, το σύστημα αυτό είναι παραπλήσιο προς το σύστημα της Έξατομικευμένης Διδασκαλίας (Enseignement individualisé) του όποιου εισηγητής ύπήρξε ό Καθηγητής R. Dottrens. Όπως είναι γνωστό, το τελευταίο αυτό σύστημα, με τη σειρά του, είναι άπότοκο του συστήματος Dalton και του συστήματος Winnetka.

4. Περιοδικό Education Nationale, τεύχος 24)19-9-1963, σελ. 10, στήλη 2.

Ἐπίσης γράφει: ¹ «... Στὴ Γαλλία... ἡ προτίμησις τῶν διδασκόντων στρέφεται πρὸς τὸ ἐνδεχόμενον μιᾶς μηχανοποιημένης ἐργασίας, ἡ ὅποια θὰ ἐνσωματωνόταν στὴν ἀνέλιξη τῶν συνήθων σχολικῶν δραστηριοτήτων· γιὰτὶ τόσο πολλὴ εἶναι ἀγκιστρωμένη στὴν ἐκπαίδευσί μας ἡ ἰδέα ὅτι: ἡ ἐμπέδωσις τῆς γνώσεως περνάει πάντοτε ἀπὸ τὴν κ ο υ - ν ω ν ι κ ο π ο ῖ ῆ σ η ² τῆς προσωπικῆς γνώσεως καὶ ἀπὸ τὴν πειθαρχία τοῦ διαλόγου.» Ἐναρκεῖται κανεὶς, ἐὰν ἡ συστηματικὴ χρησιμοποίησις τῆς μηχανῆς δὲν θέτει ὑπὸ ἀμφισβήτησις αὐτὴ τὴν ἰδίαν τὴν ἔννοια τῆς τάξεως. Ἄρα ὁ κάθε μαθητὴς θὰ προχωρῇ σύμφωνα μετὰ τὸν ἀτομικὸν τοῦ ρυθμὸν, ἡ (παιδαγωγικὴ) ἀρχὴ περὶ (ἐνταῦθα) ἐπιπέδου κοινῶν σπουδῶν — ἡ ὅποια εἶναι τὸ θεμέλιον κάθε τάξεως — παύει νὰ εἶναι καθοριστικὴ· συνεπῶς, κινδυνεύει νὰ ἐξαφανισθῇ καὶ ἡ ἰδέα μιᾶς ἀπὸ κοινὸν ἀναζητήσεως τῆς γνώσεως, ἐκ μέρους μιᾶς κοινότητος ἀποτελουμένης ἐξ ἀλληλεγγύων μελῶν. Στὸ τέλος, ὁ δάσκαλος θὰ γίνεταν ἀτομικὸς σύμβουλος μαθητῶν, οἱ ὅποιοι θὰ ἀνασυντάσσονταν σὲ ομάδας σύμφωνα μετὰ τὴν ταχύτητά τους γιὰ πρόσκτηση. Ρόλος τοῦ δασκάλου θὰ ἦταν τότε νὰ ἐνισχύσῃ καὶ νὰ ἀνελιξῇ τίς ἀτομικὲς διαφορὰς τῶν μαθητῶν του ³, διαφορὰς τίς ὁποῖες ἡ συστηματικὴ χρησιμοποίησις τῆς Προγραμματισμένης Διδασκαλίας ἀναπόφευκτα θὰ ἐστεινε νὰ σφουρηλατήσῃ...» ⁴.

Ἐν συνεχείᾳ, ὁ κ. Dieuzeide ἐκφράζει τὴ γνώμη ὅτι ἡ Προγραμματισμένη Διδασκαλία θὰ ἦταν χρήσιμη στὶς ὑπανάπτυκτες χώρας τῆς Ἀφρικής ⁵.

Φρονεῖ ἐπίσης, ὁ κ. Dieuzeide, ὅτι οἱ διδασκτικὲς Μηχανὲς εἶναι χρήσιμες γιὰ τὴν ἐξάσκησιν στὴν Ἀριθμητικὴν, γιὰ τὴν ἐκμάθησιν Ἑξῶν Γλωσσῶν καὶ γιὰ τὴν πρόσκτησιν ὀριζήτων πληροφοριῶν βιομηχανικοῦ τύπου, θεωρεῖ ὅμως συζητήσιμη τὴν χρησιμοποίησίν τους ὅταν πρόκειται γιὰ θέματα περισσότερο διαχρωμαζόμενα, περισσότερο περίπλοκα, τὰ ὅποια ἀπαιτοῦν ἐφεύρεσιν λύσεων.

Διερωτάται, ἐὰν μὴ θεωρεῖται τῆς μαθήσεως ποὺ βασίζεται στὴν ἀμοιβή, εἶναι ἀνωτέρη ἀπὸ ἐκείνη ποὺ βασίζεται ἐπάνω στὴν εἰδολογικὴ μόρφωση.

ὑποτείνεται, ὅτι ἡ Προγραμματισμένη Διδασκαλία εἶναι μιὰ τελευταία μετενσάρκωσις τῆς ἀφηρημένης, τῆς βερβαλιστικῆς καὶ τῆς ἀπὸ τὰ βιβλία μαθήσεως. «Γιὰτὶ ἡ ἀντίληψις ὅτι πρέπει νὰ διαμελλῆται ὑποκλιθεὶς γνώσις, ὥστε νὰ κατορθωθῇ ἡ παρουσίασίς τῆς μόριον πρὸς μόριον ἀπὸ τὴν ὀθόνη μιᾶς μηχανῆς, ἀνήκει σὲ μιὰ ῥηχὴ Παιδαγωγικὴ τῆς Μαθήσεως, βασισμένη στὴν ἐπανάληψιν. Ἡ ἀντίληψις αὐτὴ ἀρνεῖται ἐκ προθέσεως τὰ πορίσματα τῆς Γενετικῆς καὶ Πραξιολογικῆς Ψυχολογίας (Psychologie Génétique et Opératoire) ⁶, ἡ ὅποια ὑπεγράμμισε, ἐδῶ καὶ εἴκοσι χρόνια, τὴ σημασίαν τῶν διαχρώσεων τῆς σκέψεως, τὴ σημασίαν τῆς προσωπικῆς δυναμικῆς τῆς διανοητικῆς ἐργασίας καὶ τὴ σημασίαν τῶν γίνεσθαι τῆς ἀφομοιώσεως. Ἡ ἀντίληψις αὐτὴ ἀρνεῖται στὸ μαθητὴν κάθε συνολικὴν θεώρησιν τῆς γνώσεως τὴν ὅποια πρόκειται αὐτὸς νὰ ἀποκτήσῃ, ἡ τὴν ὅποια ἔδιδε ἀπέκτησε, καὶ θέτει στὸ ἴδιον ἐπίπεδον ὅλα τὰ στοιχεῖα τῆς γνώσεως ποὺ πρόκειται νὰ ἀποκτηθῇ. Φαίνεται ὅτι τὸ «προγραμματισμένον κείμενον» ἀρνεῖται τὴν ὑπαρξὴν —παράλληλα πρὸς τὴν εὐθύγραμμη μετατόπισιν ἡ ὅποια ἐξελλίσσεται κατὰ τὸ χρόνο τῆς συλλήψεως βῆμα πρὸς βῆμα— μιᾶς ἄλλης ἐπὶ ἀλλήλιας μέσῃ αὐτὸ τὸν ἴδιον χῶρον τῆς γνώσεως». Ἀκόμη καὶ ἡ χρησιμοποίησις τοῦ βιβλίου (ἡ ὅποια φαινομενικῶς γίνεταί στίχῳ πρὸς στίχῳ καὶ σελίδῃ μετὰ ἀπὸ σελίδῃ) γίνεταί

1. Στὸ ἴδιον περιοδικόν, τεύχος 25|26-9-1963.

2. Ἡ ὑπογράμμισις εἶναι τοῦ κειμένου.

3. Ἡ ὑπογράμμισις εἶναι δική μας.

4. Ἐ.ἀ., σελ. 10.

5. Πραξιολογικὴ θεωρία εἶναι ἡ ψυχολογικὴ θεωρία τοῦ Piaget. Βλέπε σχετικὰ τὸ Vocabulaire de la psychologie τοῦ H. Piéron, ἔκδοσις 1951, στὴ σελίδα 197 (Théorie opératoire).

6. Ἡ ὑπογράμμισις εἶναι τοῦ κειμένου.

» με άναδρομές στα προηγούμενα, με ξεφύλλισμα τῶν ἐπομένων σελίδων καὶ με φευγα-
» λές ματιές στοὺς τίτλους, με προσφυγή στὸν πίνακα περιεχομένων καὶ στὰ εὐρετήρια
» προσώπων, πραγμάτων κλπ. Διαρωτώμαι, ἐάν μπορῶ νὰ μάθω κανεὶς, χωρὶς νὰ λάβῃ
» ὑπ' ὄψιν τοῦ αὐτὰ τὰ πράγματα¹ καὶ ἐάν ἡ ἐπαρῆ με τὴν ἴδια τὴ διὰ ρ θ ρ σ η¹ τῆς
» γνώσεως δὲν εἶναι ἀπαραίτητη γιὰ νὰ ἀποτελεσθῆ ἓνα ὄ ρ γ α ν ω μ ἔ ν ο ε ἰ δ ἔ ν α ι²...»

Ἐπίσης ὁ R. Melet, στὸ ἄρθρο του «Pédagogie et Programmation», ποῦ ἐμνη-
μνεύσαμε προηγουμένως, γράφει :

«... Διακρίνομε ἀπὸ τώρα ὅτι ἡ Προγραμματισμένη Διδασκαλία βρίσκεται ἴσως
» πολὺ μακρύτερα ἀπὸ τὸ Νέο Σχολεῖο παρὰ ἀπὸ τὸ Παλαιὸ Σχολεῖο. Πράγματι, ἡ Προ-
» γραμματισμένη Διδασκαλία εἶναι ἐξατομικευμένη ὡς πρὸς ἓνα καὶ μόνον σημεῖο : τὸ ρυθμῶ,
» ἐφ' ὅσον ὁ κάθε μαθητὴς μπορεῖ νὰ ἐργασθῆ σύμφωνα με τὴ δική του ταχύτητα³ ἀλλὰ
» ἡ Προγραμματισμένη Διδασκαλία δὲν λαμβάνει καθόλου ὑπ' ὄψιν τῆς τῆς ἰδιομορφίας
» τοῦ κάθε παιδιοῦ. Εἶναι γνωστὸ ὅτι στίς Ἰνωμένες Πολιτείες, πρὶν ἀπὸ τὴν εἰσαγωγή
» τῆς Προγραμματισμένης Διδασκαλίας, εἶχαν γίνει πολὺ προχωρημένες προσπάθειες
» ἐξατομικεύσεως τῆς διδασκαλίας : Σχέδιο Dalton καὶ σύστημα Winnetka. Πολλές
» φορές κατατάσσονται (ἀπὸ διάφορους συγγραφεῖς) τὰ παιδαγωγικὰ αὐτὰ συστήματα
» μεταξύ τῶν ἐφαρμογῶν τοῦ Σχολεῖου Ἐργασίας (parmi les méthodes actives)⁴. Ἀλλὰ
» ὀρισμένοι πρωτοπόροι τοῦ Σχολεῖου Ἐργασίας ἔχουν κατηγορηματικὰ καταδικάσει τὰ
» συστήματα αὐτὰ, γιατί, μολοντί ἐξατομικεύουν τὴ διδασκαλία, παραμελοῦν τῆς περισ-
» σότερες ἀπὸ τῆς οὐσιώδεις ἀρχές τοῦ Σχολεῖου Ἐργασίας. Ἐτσι, ὁ Ferrière εἶπε σχε-
» τικὰ με τῆς ἀπόπειρας αὐτές : «διατρουῦν τὰ παλιὰ διδακτικὰ ἐγχειρίδια, τῆς παλιῆς
» βερμπαλιστικῆς καὶ ἀπομνημονευτικῆς μεθόδου, με δυὸ λόγια ὅλες τῆς παλιῆς συνθη-
» σμένες πλάνες, ...».

Παρὰ ταῦτα, ὁ κ. Melet δὲν καταδικάζει ἐξ ὀλοκλήρου τὴν Προγραμματισμένη Δι-
δασκαλία. Τὸ συμπέρασμα του εἶναι ὅτι ἡ Προγραμματισμένη Διδασκαλία ἀπελευθερώνει
τὸ δάσκαλο ἀπὸ πολλὰς καθημερινῆς ἀγγαρείας, ὥστε ὁ δάσκαλος νὰ μπορέσῃ νὰ ἀριε-
ρώσῃ τὸ χρόνο του σὲ ἄλλες παιδαγωγικῆς δραστηριότητες, ὅπως ἡ ὀργάνωση ἐπισκέψεων,
ἐκθέσεων, ὁμαδιῶν ἐργασιῶν, μορφωτικῆς ψυχαγωγίας κλπ.

Τέλος, ἀρχίζει νὰ ἐπικρατῆ ἡ ἰδέα ὅτι τόσο ἡ Προγραμματισμένη Διδασκαλία,
ὅσο καὶ τὰ Ἀκουστικο-ὄπτικὰ μέσα⁵ ἀποτελοῦν βοηθήματα γιὰ τὸ δάσκαλο, τὰ
ὅποια ἀλλήλοσυμπληρώνονται.

Ἡ ἀποψη αὐτὴ ὑποθλώνεται ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι τὸ εἰδικὸ τεῦχος τοῦ περιοδικοῦ
Education Nationale, ποῦ προαναφέραμε⁶, ἔχει διακριθῆ σὲ δυὸ μέρη : τὸ πρῶτο, ἀριε-
ρωμένο στὰ Ἀκουστικο-ὄπτικὰ μέσα, τὸ δευτέρου ἀριερωμένο στὴν Προγραμματισμένη
Διδασκαλία. Ἐπικυρώνεται μάλιστα, ἡ ἀποψη αὐτὴ, ἀπὸ τὸ ἄρθρο «L'écran et le pro-

1. Ἡ ὑπογράμμιση εἶναι τοῦ κειμένου.

2. Ἡ ὑπογράμμιση εἶναι δική μας.

3. Πρὸς. R. Hubert : «Histoire de la Pédagogie», ἔκδοσις 1949, σελ. 129, ὑποσημείω-
σις : Ὁ P. Bovet τὸν γερμανικὸν ὄρον arbeitsschule ἀποδίδει στὰ Γαλλικὰ με τὸν ὄρον école active.

4. Βλ. στὸ περιοδικὸ «Σχολεῖο καὶ Ζωή», τεῦχος 10/1955, σελίδα 417, Κ. Ι. Πετρίτση :
«Τὰ ἀκουστικο-ὄπτικὰ μέσα». Εἶναι τὸ πρῶτο ἄρθρο ποῦ δημοσιεύθηκε στὴν Ἑλληνικὴ πύνα
στὸ ὄμα αὐτὸ.

5. Νο 15-16/29-4-1965, ὑπὸ τὸν τίτλο : «L'enseignant et les machines».

grammes¹, πού αποτελεί τὸ συμπέρασμα ὁλόκληρου τοῦ τεύχους καὶ πού συνοψίζεται στὸν παρακάτω συγκριτικὸ πῖνακα :

Ἀκουστικο-ὀπτικό (παραδοσιακὸ)	Προγραμματισμένη Διδακταλία (ὁρθόδοξη)
Τρόπος παρουσιάσεως ὁμαδικὸς (ὀθόνη).	Παρουσίαση ἀτομικὴ (βιβλίο ἢ μηχανή).
Ρυθμὸς ἀναγκαστικὸς.	Ρυθμὸς προσωπικὸς.
Ὅχι ἐξωτερικὴ ἀντίδραση τοῦ θεατῆ.	Ἐνεργητικὴ συμμετοχὴ.
Παρουσίαση συνολικὴ.	Παρουσίαση ἀναλυτικὴ.
Μήνυμα ὀπτικὸ ἢ ἀκουστικὸ.	Μήνυμα γλωσσικὸ.
Συναίσθημα.	Αὐστηρὰ λογικὴ πορεία.
Ἀνθρώπινη παρουσία - Ρεαλισμὸς.	Μηχανικὴ - Ἀποδεκτικὴ.

Σ ὑ μ π έ ρ α σ μ α :

Ἡ Προγραμματισμένη Διδακταλία εἶναι σύστημα παραπλήσιο πρὸς τὴν Ἐξατομικευμένη Διδακταλία τοῦ Καθηγητῆ R. Dottrens καὶ πρὸς τὰ Αὐτοδιορθωτικὰ Δελτάρια τοῦ Freinet, πρόδρομοι τῶν ὁποίων ὑπῆρξαν τὸ σύστημα Winnetka καὶ τὸ Plan Dalton.

Τὰ παραπάνω συστήματα γεννήθηκαν βέβαια ἀπὸ ὀρισμένες θεωρητικὲς ψυχολογικὲς καὶ παιδαγωγικὲς ἀντιλήψεις ἢ ἐπιτυχία τους ἦσαν, σὲ ὅσες περιφέρειες ἐκυριάρχησαν, ὀφείλεται, πολλὲς φορές, στὸ ὅτι ἀποτελέσαν τὸ ἀντιφάρμακο γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τοπικῶν ὑλικῶν ἐκπαιδευτικῶν ἀναγκῶν. Τέτοιες πεζὲς ἀνάγκες εἶναι ἡ ἀριθμητικὴ ἀνεπάρκεια τοῦ ὑπάρχοντος διδακτικοῦ προσωπικοῦ καὶ ἡ ἄτακτὴ φοίτηση τῶν μαθητῶν². Οἱ ἀνάγκες ἀντιμετωπίζονται, μερικὰ τοῦλάχιστον, μὲ τὰ παραπάνω συστήματα, γιὰτὶ ὁ βαθύτερος χαρακτῆρας τῶν συστημάτων αὐτῶν εἶναι αὐτοδιδασκτικὸς.

Ὁ συντάκτης ἀναλυτικοῦ προγράμματος γιὰ τὰ σχολεῖα μιᾶς χώρας μὲ μακροχρονὴ καὶ στερεὴ ἐκπαιδευτικὴ καὶ παιδαγωγικὴ παράδοση, ὅπως ἡ Ἑλλάδα, ἔχει σὰν ἀποστολὴ νὰ ἀξιοποιήσῃ τὴν παράδοση αὐτῆ, νὰ τὴν κωδικοποιήσῃ, νὰ τὴν πλουτίσῃ μὲ νέα στοιχεῖα σύμφωνα μὲ τὰ καινούρια ἐπιστημονικὰ δεδομένα, νὰ τὴν ἀποκαθάρσῃ ἀπὸ ὅσα στοιχεῖα πανθομολογουμένως ἐπάλλωσαν καὶ ἀχρηστεύθηκαν πιά, νὰ ἀνακατατάξῃ καινούρια καὶ παλιὰ στοιχεῖα, ὥστε ὅλα μαζί νὰ ἀποτελέσουν ἐνιαῖο καὶ ἁρμονικὸ σύνολο. Ἐδῶ τελειώνει ἡ ἀποστολὴ του. Δὲν τοῦ ἐπιτρέπεται δηλαδὴ νὰ θεωρήσῃ ὡς πανάκεια κάποιο σύστημα, πού διαφημίζεται στὸ

1. Τὸ ἄρθρο εἶναι γραμμένο ἀπὸ τὸν H. Dieuzeide καὶ φέρει τὸν ὑπέρτιτο «Conclusion», δηλαδὴ «συμπέρασμα».

2. Πού συνήθως ὀφείλεται στὴ μεγάλη διασπορὰ τῶν κατοικιῶν μέσα σὲ ἄγαντες πεδιάδες, στὴ μεγάλη ἀπόστασή τους ἀπὸ τὸ σχολεῖο, σὲ δύσκολες κλιματικὲς συνθήκες.

έξωτερικό σάν τέτοια και νά επιχειρήση νά ξηλώση από τὰ θεμέλια τή ντόπια εκπαιδευτική και παιδαγωγική παράδοση, για νά βάλη στή θέση της τὸ καινούριο σύστημα. Ἄς μελετηθῆ θεωρητικά ἀπὸ τοὺς παιδαγωγούς μας τὸ κάθε καινούριο σύστημα, ἄς δοκιμασθῆ σὲ περιορισμένη κλίμακα στή σχολική μας πράξη και ὅταν, μὲ τὸν τρόπο αὐτό, μπῆ και τὸ σύστημα αὐτὸ στὴν παιδαγωγική και εκπαιδευτική μας παράδοση, θά ἔρθη μετὰ μερικά χρόνια ἕνας ἄλλος συντάκτης ἐνὸς πῶ καινούριου ἀναλυτικοῦ προγράμματος νά υιοθετήση ἀπὸ τὸ σύστημα αὐτὸ ὅσα στοιχεῖα του εἶναι γόνιμα και ἀνταποκρίνονται στὶς δικές μας κοινωνικὲς και πνευματικὲς συνθήκες και ἀνάγκες.

Ὅταν ὁ γράφων ἄρχισε τὴ σύνταξη τοῦ παρόντος Προσχεδίου Ἀναλυτικοῦ Προγράμματος, δὲν εἶχε ὑπ' ὄψη του τὴν Προγραμματισμένη Διδασκαλία¹, εἶχε ὅμως ὑπ' ὄψη του τὴν Ἐξατομικευμένη Διδασκαλία, τὴ μεγαλύτερη ἀδελφή της, ἄς ποῦμε και γι' αὐτὸ προέβλεψε στὸ παρὸν προσχέδιο ἀναλυτικοῦ προγράμματος ἕνα χῶρο και γι' αὐτήν. Τὸ χῶρο αὐτὸν ἄς τὸν μοιρασθοῦν στὸ ἐξῆς και οἱ δύο ἀδελφές μαζί, ἐὰν ὁ ὑπεύθυνος δάσκαλος τῆς τάξεως θελήσῃ νά εφαρμόσῃ και τὰ δύο συστήματα και ἀκόμη, κατὰ τὴν κρίση τοῦ διδάσκοντος, ἄς παραχωρηθῆ περισσότερο μερίδιο ἀπὸ τὸ χῶρο αὐτὸ εἴτε στὸ ἕνα εἴτε στὸ ἄλλο ἀπὸ τὰ δύο συστήματα.

Γιατί, κατὰ τὴ γνώμη τοῦ γράφοντος, ἡ Ἐξατομικευμένη και ἡ Προγραμματισμένη Διδασκαλία δὲν ἐπιτρέπεται, βέβαια, νά καλύψουν ὀλόκληρο τὸ χῶρο τοῦ ἀναλυτικοῦ και ὠρολογίου προγράμματος²· ὅμως, νά τίς ἐξοστρακίσουμε δὲν εἶναι ὀρθό. Πραγματικά, ἡ Ἐξατομικευμένη και ἡ Προγραμματισμένη Διδασκαλία μποροῦν νά προσφέρουν στὸ μαθητὴ δύο εἰδῶν πολυτίμες ὑπηρεσίες :

Πρῶτον, νά βοηθήσουν ὅσα παιδιὰ χωλαίνουν σὲ ὀρισμένο μάθημα. Εἶναι σήμερα γενικὰ παραδεκτό, ὅτι ἡ σχολικὴ καθυστέρηση σπανιότατα ὀφείλεται σὲ κληρονομικὲς βλάβες. Συνήθως ὀφείλεται σὲ σφάλματα, σὲ παραλείψεις, σὲ ἀνεπάρκειες τῶν μορφωτικῶν παραγόντων ποὺ ἐπιδρῶν ἐπάνω στὸ παιδί : τοῦ δασκάλου τοῦ παιδιοῦ, τῆς σχολικῆς ὀργανώσεως, τῶν γονέων, τοῦ γενικότερου οικογενειακοῦ περιβάλλοντος κλπ. Για τὸ λόγο αὐτὸ στὴν ἡμερήσια διάταξη τῆς διεθνοῦς Παιδαγωγικῆς βρίσκεται τὸ σύνθημα : νά μὴν ἀφήσουμε νά καταποντισθοῦν τὰ παιδιὰ αὐτὰ ποὺ γιὰ τὸν ἕνα ἢ τὸν ἄλλο λόγο γλύστησαν. Για τὸ λόγο αὐτὸ αὐξάνονται μὲ γοργὸ ρυθμὸ οἱ Ἰατροπαιδαγωγικοὶ Σταθμοὶ και τὰ Ψυχολογικὰ Κέντρα, ἢ ὅπως ἄλλωὲς ὀνομάζονται τὰ ἰδρύματα ποὺ προσωρισμὸ τους ἔχουν τὴν ἀνάκτηση (rattrapage) τῶν παιδιῶν. Για τὸ λόγο αὐτό, τὸ κυριότερο μέσο ποὺ χρησιμοποιοῦν εἶναι ἡ ἀναπαιδαγώγησι (rééducation) τῶν παιδιῶν στὴν ὄλη ποὺ σκοντάφτουν³. Και ἀκριβῶς, ἡ ἀναπαιδαγώγησι συνίσταται στὴν ἀνέφρεση τοῦ «ἐλλείποντος κρίκου» στὴν ἀλυσίδα τῶν γνώσεων. Εἶναι λοιπὸν φα-

1. Ὅπως ἀναφέραμε και παραπάνω, ἡ Προγραμματισμένη Διδασκαλία γεννήθηκε στὶς Ἠνωμένες Πολιτεῖες τὸ 1954 και εἰσήχθη στὴ Γαλλία τὸ 1961. Στὴ Ρωσία εἰσήχθη τὸ 1962 και στὴ Μεγάλη Βρετανία τὸ 1963 (Education Nationale, τεύχος 15-16)29-4-1965, σελ. 37).

2. Για τοὺς λόγους ποὺ πλατιά ἀναπτύχθηκαν προηγουμένως.

3. Λέμε κυριότερο, γιατί σὲ πολλὲς περιπτώσεις παρέχονται και ἱατρικὲς βοήθειες ἢ ψυχολογικὲς βοήθειες (και εἰδικότερα ψυχολογικὲς).

νερό, ότι η Έξατομικευμένη και η Προγραμματισμένη Διδασκαλία αποτελούν άριστα μέσα και για την άνευρεση και για την αποκατάσταση του έλλειποντος κρίκου.

Αυτή η έννοια του «έλλειποντος κρίκου» αποτελεί μεγάλη κατάκτηση της σύγχρονης ψυχολογίας, μολοντί το πράγμα ήταν από παλιά γνωστό στους άσφοιους αλλά πεπειραμένους δασκάλους.

Σχετικά, παραθέτουμε χαρακτηριστικό απόσπασμα από άρθρο του Καθηγητή στο Πανεπιστήμιο του Μπρντώ κ. Jean Chateau :¹

«Προσπαθήσαμε να καταδείξωμεν εις τὸ προηγούμενον ἄρθρον μας ὅτι πρέπει νὰ εἰμεθα πολὺ ἐπιφυλακτικοὶ ὅταν ὀμιλοῦμεν περὶ σχολικῶν ἱκανότητων. Ὡς εἶδομεν, αἱ ἱκανότητες αὗται δὲν ἐμφανίζονται πρὸ τοῦ τέλους τῆς 3ης γυμνασιακῆς τάξεως, ὅταν τὰς ἀναζητοῦμεν διὰ τῶν ἐν χρῆσει στατιστικῶν τεχνικῶν (μεθόδων). Ἄλλὰ καὶ τοῦτο εἶναι ὑπερβολικόν, ὡς ἴδωμεν εὐθὺς ἑξῆς».

Θὰ ἐπιχειρήσωμεν νὰ ἴδωμεν σήμερον τί εἶναι ἡ ἱκανότης (aptitude). Καὶ ἐν συνεχείᾳ, τὸ τί εἶναι ἡ ἀνικανότης (inaptitude), διότι εἰς τὸν τομέα αὐτὸν φαίνεται ὅτι πρέπει μᾶλλον τὰς ἀνικανότητας νὰ λαμβάνωμεν ὑπ' ὄψιν, δεδομένου ὅτι αἱ τελευταῖαι ἐμφανίζονται ὑπὸ μορφῆν λίαν ἐξειδικευμένην ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς ἱκανότητας αἱ ὅποια, εἰς τὴν πραγματικότητά, εἶναι ἀρκετὰ εὐρεταί.

Μάλιστα, ὁ τύπος (=τὸ πρότυπον) τῶν ἐμφύτων (constitutionnelles) ἱκανότητων μᾶς ἐφάνη ἐπὶ μακρὸν ὅτι ἦτο ἡ μουσικὴ ἱκανότης, ἡ μᾶλλον αἱ πρὸς μουσικὴν ἱκανότητες (διότι, εἰς τὴν πραγματικότητά, οἱ ψυχολόγοι διακρίνουσιν πολλὰς διαφορετικὰς ἱκανότητας). Ἐνῶ, προκειμένου περὶ τῶν λοιπῶν ἱκανότητων, ἡ ἐμφάνισις τούτων πραγματοποιεῖται προοδευτικῶς εἰς μίαν ὀρισμένην ἡλικίαν, γεγονόςς τὸ ὅποιον φαίνεται ἀποδεικνύον ὅτι αὗται εἶναι ἐπικτήται, ἀντιθέτως, αἱ μουσικαὶ ἱκανότητες φαίνεται ὅτι εἶναι δεδομέναι ἐξ αὐτῆς τῆς ὄργανικῆς συγκροτήσεως : ἔχει κανεὶς «αὐτί» ἢ δὲν ἔχει. Πρόκειται συνεπῶς ἐδῶ περὶ μιᾶς περιπτώσεως ἐξῆχως εὐμενοῦς διὰ τοὺς ὁπαδοὺς τῶν ἐμφύτων καὶ εἰδικῶν ἱκανότητων.

Ἐν τούτοις, καὶ εἰς αὐτὸν ἀκόμη τὸν τομέα, ὀφειλομένη σήμερον νὰ ἀνακρούσωμεν πρῶτον. Αἱ ἀξιόλογοι ἔρευναί αἱ ὅποια ἔγινον ἐν Ρωσσίᾳ ὑπὸ τοῦ Λεόντιεφ καὶ τῶν μαθητῶν του μᾶς δεικνύουσιν ὅτι τοιαῦται ἀνικανότητες ἐξαρτῶνται ἀναμφιβόλως περισσότερο ἀπὸ τὰς συμπτωματικὰς ἐμπειρίας τοῦ παιδιοῦ παρὰ ἀπὸ συγγενεῖς (ἐκ γενετῆς) ἐλλείψεις. Χρησιμοποιῶν, ὁ Λεόντιεφ, μίαν εἰδικὴν μέθωδον κατορθώνει εἰς ὀλίγας μόνον συνεδρίας νὰ ἔξαναδῶσιν εἰς ἕνα παιδί τὴν ἱκανότητα ἐκείνην ἢ ὅποια ἐφάνητο ὅτι τοῦ ἔλειπε ἀπὸ τῆς γενήσεώς του ἦδη. Πρὸς τοῦτο, ἀρκεὶ νὰ εὐρεθῇ ἐκεῖνο τὸ ὅποιον ὁ Λεόντιεφ ἀποκαλεῖ «ἔλλείποντα κρίκου... Πράγματι, ἐὰν ληθῇ ὑπ' ὄψιν τὸ γεγονός ὅτι αἱ διάφοροι δραστηριότητες μᾶς συνειροῦνται αἱ μὲν πρὸς τὰς δὲ (ὡς μία σειρά ἐξηρητημένων ἀνακλαστικῶν διὰ τοὺς Ρώσους ὁπαδοὺς τοῦ Παυλόφ), δυνατὸν νὰ συμβῇ ὥστε ἡ μὴ πρόσκτησις μιᾶς περιορισμένης δραστηριότητος νὰ σταματήσῃ ὀλόκληρον τὴν μεταγενεστέρην ἀνάπτυξιν : ἄς ὑποθέσωμεν, ἐπὶ παραδείγματι, ἕνα μαθητὴν ὁ ὅποιος δὲν κατανοεὶ τὸν πολλαπλασιασμὸν εἶναι ἐντελῶς βέβαιον ὅτι, ἐν συνεχείᾳ, ἡ μαθηματικὴ «ἱκανότης», τὸ ὅθ' παραλείπει λίαν περιορισμένη. Θὰ τοῦ λείψῃ ἐκεῖνο τὸ ὅποιον ὁ διδάσκαλος ὀνομάζει «αἱ βῆσεις... Ἡ ρωσικὴ θεωρία τοῦ «ἔλλειποντος κρίκου», ἀναφέρεται συνεπῶς εἰς φαινόμενα γνωστότατα εἰς τοὺς πεπειραμένους διδασκάλους. Εὐνόητον, κατόπιν τούτου, ὅτι μία μεθοδικὴ ἐπανάληψις τῶν ἀναγκαιῶν «κρίκων... ὅθ' κατορθώσῃ νὰ ἀνακαλύψῃ τὸν ἐλλείποντα κρίκον καὶ νὰ ἐπιτρέψῃ εἰς τὸν μαθητὴν νὰ ἐκινήσῃ ἐκ νέου. Εἰς τὰ περιγράμματα τοῦ Λεόντιεφ (1954), λαμβάνονται ὑποκειμένα ἀνίκαινα ὄχι μόνον «νὰ ἀναπαράγῃ»

1. Δημοσιεύθηκε στὸ ὑπ' ἀριθ. 23|23-6-1960 τεῦχος τοῦ περιοδικοῦ «Education Nationale».

μίαν δεδομένην μουσικήν νόταν... αλλά ακόμη και “να συμφωνήσουν τήν φωνήν των πρὸς τήν μουσικήν νόταν ἢ ἑποία τούς ἐδίδετο (δηλαδή οἱ ὅποιοι ἠδυνάτουσαν νὰ τραγουδήσουν ἀπὸ κοινού)... Προβαίνουν τις μεθοδικῶς, δύναται νὰ ἀποκταστήσῃ εἰς τὰ περι ὧν πρόκειται ὑποκείμενα τούς ἀπόντας ἀκουστικῶς καὶ φωνητικῶς συνδέσμους.

Ἀνάλογοι ἔρευναί, αἱ ὅποια ἔγιναν εἰς ἄλλους τομεῖς, ὠδήγησαν εἰς ἀνάλογα परिήματα, ὡς ἐπὶ παραδείγματι ἔρευναί ἀναφερόμεναι εἰς τὸ νοερῶς λογίζεσθαι καὶ εἰς τὰς γεωμετρικὰς ἐνοίας. Ἰδιαιτέρως αἱ ἔρευναί Slavina (1951), αἱ ἀναφερόμεναι εἰς μαθητὰς ὑπεροπύτους εἰς τὴν ἀριθμητικὴν, ἀπέδειξαν ὅτι “ὁ μηχανισμὸς τῶν στοιχειώδους λογαριασμοῦ ἦτο κακῶς σχηματισμένος,” διὰ τῆς ἐπαναφορᾶς τούτων εἰς τὸν σταθμὸν ἐκείνου εἰς τὸν ὅποιον θὰ ὄφειλε νὰ εἶχε σχηματισθῆ ὁ ἑλλείπων κρίκος τοῦ ἐν λόγῳ μηχανισμοῦ, “ἀπεδείχθη ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ ἐξελείψωμεν κατὰ τρόπον ταχύν καὶ ριζικόν τὴν καθυστέρησιν τῶν μαθητῶν εἰς τὴν περι ἧς πρόκειται ὄλην... Τοιαῦτα ἀποτελέσματα ἐπιτρέπουν εἰς τὸν Λεόντιεφ νὰ γράψῃ ὅτι “αἱ ψυχικαὶ ιδιότητες καὶ αἱ ἰδιαιτερότητες τῶν ἀνθρώπων δὲν εἶναι ἔμφυτοι, ἀλλὰ σχηματίζονται πάντοτε κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἀνεξέλιξος καὶ τῆς ἀγωγῆς τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ γνώσις τῶν νόμων οἱ ὅποιοι διέπουν τὸν σχηματισμὸν των ἐπιτρέπει εἰς ἡμᾶς νὰ κατευθύνωμεν τὰ γίνεσθαι ταῦτα... .”

Μολοντί πρόκειται ἐνταῦθα περὶ ἐκτεταμένης σειρᾶς πειραμάτων, εἶναι δυνατόν βεβαίως νὰ τεθῆ ἀκόμη ὑπὸ συζήτησιν ἡ γενικότης των, νὰ προβληθῆ ἄρνησις μέχρι νεωτέρας διαταγῆς εἰς τὴν ἀποδοχὴν πορισμάτων τόσοσ ὀριστικῶν. Ἄλλὰ θὰ ἐσήμαιεν ὅτι ἐπιθυμῶμεν νὰ βουλώσωμε τὰ αὐτιά μας, ἐὰν ἠρνούμεθα νὰ ἀκούσωμεν προειδοποιήσεις αὐτοῦ τοῦ εἶδους. Εἶναι πιθανόν ὅτι ἡ πλειονότης —ἐὰν ὄχι ἡ ὁλότης— τῶν δῆθεν ἀνικανοτήτων εἶναι, προκειμένου περὶ ὁμαλῶν μαθητῶν, τὸ ἀποτέλεσμα ἀνεπαρκοῦς ἐμπειρίας¹. Λέγοντες τοῦτο δὲν σημαίνει ὅτι ἐνοχοποιούμεν κατ’ ἀνάγκην τὸ σχολεῖον, διότι ὀρισμένους ἀριθμὸς τῶν ἐμπειριῶν ἐπὶ τῶν ὁποίων ἀνεγείρεται τὸ διανοητικὸν οἰκοδόμημα εἶναι ἐμπειρίαί τὰς ὅποιαις καθὲ παιδί, συνήθως, ἀποκτᾶ χωρὶς οἱ ἐνήλικες νὰ τὸ ἀντιληφθῶν, μερικὰς μάλιστα τὰς ἀποκτᾶ κατὰ τὴν νηπιακὴν ἡλικίαν... .»

Δεῦτερο, νὰ συνθίσουν τὸ παιδί στὴν αὐτοδιδασχῆ. Τὸ αἴτημα γιὰ αὐτοαγωγὴ εἶναι παλιό. Χρονολογεῖται πρὶν ἀπὸ τὸ Σχολεῖο Ἑργασίας. Ἀπὸ τότε ποῦ ἡ Παιδαγωγικὴ καὶ ἡ Διδακτικὴ ἔθεταν μεγάλους σκοπούς, ἐνῶ τὰ ὕλικα τῶν μέσων, ἰδίως ὁ χρόνος φοιτήσεως τῶν παιδιῶν στὰ σχολεῖα, ἦταν πολὺ περιορισμένα. Οἱ Ἑρβαρτιανοί, οἱ ὅποιοι ἐνοιῶσαν τὴν ἀντινομία αὐτή, ἔθεσαν ὡς σκοπὸ τῆς διδασκαλίας ὄχι τὴν πρόσκτησιν ὁλόκληρου τοῦ θησαυροῦ τῶν γνώσεων —πράγμα ποῦ εἶναι καὶ σήμερα ἀκόμη ἀδύνατον, παρ’ ὄλη τὴν γενίκευσιν τῆς ὑποχρεωτικῆς φοιτήσεως καὶ τὴν αὐξήσιν τῶν ἐτῶν τῆς φοιτήσεως— ἀλλὰ τὴν καλλιέργειαν πολυμεροῦς ἰσορροποῦ διακρίνοντος, ὥστε τὸ παιδί μετὰ τὴν ἀποφοίτησίν του ἀπὸ τὸ σχολεῖον νὰ ἐπιθυμῆ νὰ πλουτίσῃ τὸ φτωχικὸ ἀπόθεμα γνώσεων καὶ δεξιότητων ποῦ εἶχε ἀποκτήσῃ κατὰ τὰ τέσσερα ἢ τὰ ἑξὶ χρόνια τῆς φοιτήσεώς του στὸ σχολεῖον.

Τὸ Σχολεῖο Ἑργασίας, καὶ γενικότερα τὸ Νέο Σχολεῖο, πρόβαλε τὸ αἴτημα αὐτὸ μὲ περισσώτερη ἔμφραση.

Ὁ κυριώτερος λόγος εἶναι ὅτι τὸ Σχολεῖο Ἑργασίας, ἀπὸ τῆ φύσιν του, μετέδιδε λιγότερες γνώσεις, σὲ σχέσιν μὲ τὸ Ἑρβαρτιανὸν Σχολεῖον, καὶ ἀκριβῶς τὸ σημεῖον αὐτὸ συγκέντρωσε τις περισσώτερες ἐπικρίσεις. Τότε οἱ ὑπέρμαχοι τοῦ Νέου Σχολεῖου πρόβαλαν σὰν μὴ ἀπὸ τις θεμελιακὰς διδακτικὰς ἀρχὰς τὴν ἀπαίτησιν γιὰ

1. Ἡ ὑπογράμμιση εἶναι δική μας.

«είσχωργή τῶν μαθητῶν εἰς τὰς μεθόδους τοῦ ἐργάζεσθαι»¹, τὴν ὁποία, ἀπαιτήση, ὁ Καθηγητὴς τῆς Παιδαγωγικῆς στὸ Πανεπιστήμιον τῆς Γενεύης κ. R. Dottrens συνόψισε στὴν ἐξῆς ἐπιγραμματικὴ καὶ κομψὴ διατύπωση: «Apprendre à apprendre»².

Ἡ ἀπαιτήση, νὰ καταστοῦν τὰ παιδιά ἱκανὰ γιὰ αὐτοαγωγή καὶ αὐτοδιδάχῃ μετὰ τὴν ἀποφοίτησή τους ἀπὸ τὸ σχολεῖο, διατηρεῖ ὅλη τὴν ἀξία της καὶ κατὰ τὴ σημερινὴ ἐποχὴ³, μολονότι οἱ γνώσεις δὲν ὑποτιμῶνται σήμερον πιά, ὅπως συχνὰ συνέβαινε κατὰ τὴν περίοδον τοῦ μεσοπολέμου· καὶ μολονότι ἡ φοίτησις στὰ σχολεῖα ἔχει ἀυξηθῆ χρονικὰ καὶ ἔχει ἀγκαλιᾶσαι εὐρύτερα στρώματα τοῦ πληθυσμοῦ.

Δύο εἶναι οἱ λόγοι γιὰ τοὺς ὁποίους δὲν ἔχει ἀτονήσει ἡ ἀπαιτήση αὕτη. Ὁ πρῶτος εἶναι ὅτι τὸ πνευματικὸν περιεχόμενον τοῦ πολιτισμοῦ ἀυξήθηκε ἀπότομα κατὰ τὰ τελευταῖα χρόνια καὶ ἐξακολουθεῖ νὰ αὐξάνεται· καὶ ραγδαίῳ ρυθμῷ ἔτσι ποῦ γιὰ νὰ εἶναι κανεὶς συγχρονισμένος, γιὰ νὰ μπορῇ νὰ ἀντεπεξέρχεται στὶς ἀπαιτήσεις τῆς σύγχρονης κοινωνικῆς ζωῆς, πρέπει νὰ ἐκπαιδεύεται καὶ νὰ μετεκπαιδεύεται ἀπὸ τὴ γέννησή του ὡς τὰ βαθιὰ γηρατειά του.

Ὁ δεῦτερος λόγος εἶναι, ὅτι ἡ τεχνολογικὴ πρόοδος στὶς μέρες μας εἶναι ραγδαία καὶ αὐτὸ ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα νὰ ἀχρηστεύωνται κάθε τόσο διάφορα ἐπαγγέλματα⁴. Γεννιέται τότε ἐπιτακτικὴ ἡ ἀνάγκη, αὐτοὶ ποῦ ἀκούσαν τὰ ἐπαγγέλματα αὐτὰ νὰ ἀναπροσανατολισθοῦν ἐπαγγελματικὰ⁵. Γιὰ τέτοιον ὅμως ἐπαγγελματικὸν ἀναπροσανατολισμὸν δὲν εἶναι ἱκανὰ τὰ ἄτομα ποῦ πάσχουν ἀπὸ πνευματικὴ ἀκαμψία· ἐκεῖνα δηλαδὴ ποῦ ἔλαβαν ἀπὸ τὸ δάσκαλό τους ἢ ἀπὸ τὸν πρωτομάστορα μερικὰ στοιχεῖα ἐξειδικευμένης ἐπαγγελματικῆς μορφώσεως, μετὰ τὴν ἰδέαν ὅτι τὰ ἔμαθαν μὴ γιὰ πάντα, ὅτι τοὺς φτάνουν γιὰ ὅλη τους τὴ ζωὴ. Εἶναι οἱ τύποι ποῦ αὐτοεπαναλαμβάνονται στερεότυπα σὲ ὅλο τους τὸν ἐπαγγελματικὸν βίον. Οἱ τύποι αὐτοὶ εἶναι καταδικασμένοι. Γιὰ τὸ λόγο αὐτό, τὸ σχολεῖο — ἔχι μόνον τὸ σχολεῖο γενικῆς μορφώσεως, ἀλλὰ καὶ τὸ ἐπαγγελματικὸν — δὲν πρέπει νὰ διαμορφώῃ τὸν τρόφιμον σὰ νὰ ἦταν προορισμένος νὰ εὐδοκίμησῃ σὲ ὀλίγηρῃ τῇ σταδιοδρομίᾳ του μετὰ τὰ φτωχικὰ σχολικὰ ἐφόδια ποῦ πῆρε κατὰ τὰ παιδικὰ καὶ ἐφηβικὰ χρόνια του. Ἀντίθετα, τὸ σχολεῖο τῆς δευτεροβάθμιας παιδείας, γενικῆς ἢ ἐπαγγελματικῆς, πρέπει νὰ θεμελιώνεται ἐπάνω σὲ ἓνα κύκλον μαθημάτων γενικῆς μορφώσεως· ἀλλὰ καὶ τὰ ἐιδικότερα μαθήματα πρέπει νὰ ἔχουν χαρακτῆρα πλατύτερης προπαρασκευῆς γιὰ τὸν ἐπαγγελματικὸν βίον, ὥστε ἀποφοιτώντας ὁ τρόφιμος νὰ εἰδικεύεται μετὰ ἀτομικὴν του προσπάθειαν καὶ μετὰ ἀτομικὴν του προσπάθειαν

1. Βλ. Ν. Ἐξαρχοπούλου: «Γενικὴ Διδακτικὴ».

2. Δηλαδὴ, σκοπὸς τῆς διδασκαλίης δὲν εἶναι νὰ μάθῃ στὸ παιδί ὅσο τὸ δυνατὸν περισσότερα πράγματα, ἀλλὰ ἀνὰ τὸ μάθῃ νὰ μαθαίνει».

3. Βλ. κ. Σοφίας Γεδεών: «Γενικὴ Παιδαγωγικὴ Θεωρία», στή σελ. 143 κ.ε., τὸ κεφάλαιον «Πρὸς αὐτοαγωγή καὶ αὐτοπαιδείαν».

4. Γιὰ παράδειγμα, στὴν Ἑλλάδα κατὰ τὶς τελευταῖες δεκαετηρίδας ἀχρηστεύθηκαν οἱ ἀμαξάδες, οἱ βαρκάρηδες, οἱ τραμβαγέρηδες κλπ.

5. Γιὰ παράδειγμα, οἱ ἀμαξάδες ἔγιναν ὁδηγοὶ αὐτοκινήτων.

πάλι να είναι ικανός, εάν χρειασθῆ, να μεταπηδήσῃ σὲ γειτονικό ἐπαγγελματικό κλάδο ¹.

Προκειμένου γιὰ τὸ δημοτικὸ σχολεῖο, ἢ ὑποχρέωση τῆς ἀγωγῆς πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτὴ πηγάζει, πρῶτον ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι πολλοὶ ἀπόφοιτοὶ του ῥίχνονται ἀμέσως στὴ ζωὴ καί, δεύτερο, ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι οἱ ἀπόφοιτοὶ του πού θὰ συνεχίσουν σπουδὲς σὲ δευτεροβάθμια σχολεῖα, πρέπει νὰ ἔχουν ἀποκτήσει καὶ τὴ διάθεση γιὰ αὐτοδιδασχὴ καὶ τὴ σχετικὴ τεχνικὴ ἰδίως τὴν πνευματικὴ αὐτοπειθαρχία πού ἀπαιτεῖ ἡ αὐτοδιδασχὴ. Τοὺς σκοποὺς αὐτοὺς πρόκειται νὰ ὑπηρετήσῃ ἡ μετρημένη εἰσαγωγή στὸ πρόγραμμα τοῦ δημοτικοῦ σχολείου τῆς Ἐξατομικευμένης καὶ τῆς Προγραμματισμένης Διδασκαλίας.

Ἐπιβοηθητικά πρὸς τὰ παρπάνω, ἂς προστεθῆ ὅτι ἡ Ἐξατομικευμένη καὶ ἡ Προγραμματισμένη Διδασκαλία μποροῦν νὰ ἐνταχθοῦν στὴ φάση τῆς ἐμπεδώσεως, τῆς διδακτικῆς πορείας, καὶ ἔτσι νὰ προσφέρουν μεγάλες ὑπηρεσίες ὄχι μόνον στὸ μαθητὴ, ἀλλὰ καὶ στὸ δάσκαλο. Ἀπὸ τὴν τελευταία αὐτὴ ἀποψη, ἰδιαιτέρα πολὺτιμες μποροῦν νὰ φανοῦν στὸ δάσκαλο τοῦ ὀλιγοθέσιου σχολείου, ὁ ὅποιος θὰ πράξῃ ἀριστα ἐάν τις χρησιμοποίησῃ κατὰ τὴ διάρκεια τῶν σιωπηρῶν ἀσχολιῶν.

Παλαιὸς συνεργάτης μου, ὁ κ. Ἰωάννης Ἀλεξάκης, δημοδιδάσκαλος τοῦ Μονοθεσίου Δημοτικοῦ Σχολείου Ἀλαγνίου - Πεδιάδος, ἀντλεῖ ἀπὸ τὴν πολυετῆ πείρα του χρηστικὲς διαπιστώσεις ², μετὴ διαφορά ὅτι σὰ μέσο θεραπείας βλέπει μόνον τὸ βοηθητικὸ διδακτικὸ ἐγχειρίδιο. Γράφει ὁ κ. Ἀλεξάκης: «Ὁ. Μὲ τὴ χρησιμοποίηση τῶν βοηθητικῶν στὰ σχο-
» λεία ἀξιοποιεῖται ὅλος ὁ χρόνος τοῦ μαθητῆ δεδομένου ὅτι στὰ 1) θέσια κυρίως ἀπὸ
» τις ἐξ ἐργασίμων ὥρες τῆς ἡμέρας ὁ δάσκαλος ἐργάζεται δύο περίπου ὥρες μὲ καθένα
» ἀπὸ τὰ συνεργαζόμενα τμήματα (Α', Β', Γ', Δ' καὶ Ε', Στ' τάξη), τις δὲ ὑπόλοιπες
» 4 ὥρες καθ' ἓνα ἀπὸ τὰ τμήματα αὐτὰ πρέπει νὰ ἐργάζεται μόνον του. Ὁ χρόνος αὐτός
» δὲν μπορεῖ νὰ ἐξαντληθῆ μὲ ἀντιγραφὲς ἢ ἰχνογραφήσεις καὶ καλλιγραφίες. Εἶναι ἀνάγκη
» νὰ ἀξιοποιηθῆ εὐρύτερα μὲ λύσεις προβλημάτων, μὲ γραμματικὲς ἀσκήσεις, χαρτογρα-
» φίες, προπαρασκευαστικὲς ἐρευνες, συστηματοποιήσεις ὕλης κλπ., ἐργασίες δηλαδὴ
» γιὰ τις ὁποῖες εἶναι ἀπαραίτητὴ ἡ χρῆση ὅλων τῶν βοηθητικῶν βιβλίων ἀπὸ τὸν μα-
»θητῆ. . . . » 7. Ἡ χρῆση τοῦ καλοῦ βοηθητικοῦ στὴν αἴθουσα τοῦ ὀλιγο-
» θεσίου ἀνακουφίζει τὸν δάσκαλο ἀπὸ μέρος τοῦ φόρτου
» ἐργασίας πού ἔχει ὅταν διδῇ αὐτὸς ὅλες τις σιωπηρὲς
» ἐργασίες κάθε ὥραν εἰς τὰ μὴ συνεργαζόμενα ἀμέσως μὲ αὐτὸν τμήματα. Ἀνάγκη
» νὰ εὐρίσκωνται μελετημένες ἔτοιμες σιωπηρὲς ἐργασίες στὰ βοηθητικά, π.χ. προβλή-
»ματα, ἀσκήσεις, κλπ. Ἀλλὰ καὶ κάθε ἀνάγκωσι, εἰσαγωγὴ περιλήψεων, εὔρεση καλοῦ-
» γικῶν στοιχείων, ἀπομνημόνευση, ἐκτὸς τοῦ ὅτι ἀποτελεῖ μορφή ἐργασίας, εἶναι καὶ
» σιωπηρὴ ἐργασία διδομένη ἀπὸ τὸ βοηθητικόν. Τὸ βιβλίον γίνεται τότε δευτέρως δάσκα-
»λος, βοηθὸς τοῦ δασκάλου στὸ ἔργο τῆς διδασκαλίας. Καὶ μὲ τὸ βοηθὸ του αὐτὸ ὁ
» δάσκαλος ἀνακουφίζεται ἀπὸ τὸν ἐπιπλέον τῆς παιδαγωγικῆς καὶ διδακτικῆς ἀπάσχο-
» λῆσεως τῶν τάξεων πού δὲν ἐργάζονται μαζί του.

1. Μὲ τὸν ὄρο ἀτομικὴ προσπάθεια ἐνοοῦμε καὶ τὴν ἐθελουσία ἐγγραφή τοῦ ἐνδιαφερομένου σὲ νυκτερινὰ φροντιστήρια τῆς ειδικότητάς του, τὴν παρακολούθησι μαθημάτων δι' ἀλληλογραφίας, τὴν ἐκμάθησι ξένων γλωσσῶν μὲ δίσκους γραμμοφώνου, τὴ μελέτη βιβλίων κλπ. - κλπ.

2. Βλ. τὸ περιοδικὸ «Ἐπιστημονικὸ Βῆμα τοῦ Διδασκάλου», τεύχος Μαΐου - Ἰουνίου 1965, σελ. 26.

V.—ΓΙΑ ΤΗΝ ΤΕΧΝΙΚΗ ΤΗΣ ΣΥΝΤΑΞΕΩΣ ΤΩΝ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΩΝ

α) Μερικά ειδικότερα προβλήματα ¹.

1. Προγράμματα λεπτομερῆ ἢ ἐνδείξεις γενικῆς φύσεως :

Μερικοὶ φρονοῦν ὅτι τὰ λεπτομερῆ προγράμματα εἶναι ἀσυμβίβαστα πρὸς τὴν ἐλευθερίαν τὴν ὅποια πρέπει νὰ ἔχη ὁ δάσκαλος.

Ἐν τούτοις, οἱ ἴδιοι οἱ δημοδιδάσκαλοι ὀρισμένων χωρῶν ἐζήτησαν νὰ περιέχουν τὰ προγράμματα λεπτομερεῖς ἐνδείξεις γιὰ νὰ ἐπιτευχθῆ καλύτερη ὁργάνωση τῆς ἐργασίας τῆς τάξεως, γιὰ νὰ ξέρη ὁ δάσκαλος πού ἀκριβῶς βαδίζει.

2. Προγράμματα maxima καὶ προγράμματα minima.

Μιὰ τέτοια διάκριση μπορεῖ νὰ γίνῃ ἀνεκτὴ προκειμένου γιὰ τὰ θεμελιώδη μαθήματα. Προπάντων ὅταν ἡ «Πειραματικὴ Παιδαγωγικὴ» κατορθώσῃ νὰ πολλαπλασιάσῃ τὶς ἐργαστηριακὰς τῆς ἔρευνας καὶ νὰ προσδιορίσῃ γιὰ κάθε ἡλικία μιὰ κλίμακα γνώσεων τῆ στιγμῆ ἐκείνη, τὸ σχολεῖο θὰ διαθέτῃ ἕνα ἀσφαλὲς μέσο, τὸ ὅποιο θὰ διευκολύνῃ τοὺς ἐλέγχους, τὶς ἐξετάσεις καὶ τὶς προαγωγὰς.

3. Ἐνιαία διδασκαλία ἢ διδασκαλία κατανεμημένη σὲ μαθήματα :

Τὸ παρὸν σχέδιο ἀναλυτικοῦ προγράμματος καταπιάνεται θαρραλέα μὲ τὸ ἀκινῶδες αὐτὸ πρόβλημα καὶ τὸ ἐπίλυει κατὰ τρόπο ριζικόν, ὅπως πιστεύει ὁ συντάκτης του. Ἀπὸ τὴν ἄποψη αὐτή, τὸ παρὸν σχέδιο ἀναλυτικοῦ προγράμματος, κατὰ τὴ γνώμη τοῦ συντάκτη του, ὑπερέχει τῶν προγραμμάτων πολλῶν ξένων χωρῶν. Ἡ τιμὴ ἀνῆκει ὄχι στὸν συντάκτη τοῦ προγράμματος τούτου, ἀλλὰ σὲ ὅλους ἐκείνους —ἐπιφανεῖς Ἑλλήνες παιδαγωγούς καὶ ἀφανεῖς Ἑλλήνες δασκάλους— πού ἀπὸ τὸ 1925 καὶ δῶθε δούλεψαν θεωρητικὰ καὶ πρακτικὰ τὸ πρόβλημα αὐτό, ὥστε σήμερα νὰ ἔχωμε στὴ χώρα μας συγκεντρώσει μιὰ πολὺ πλούσια ἐμπειρία.

4. Κύρια καὶ δευτερεύοντα μαθήματα.

Ἡ χρησιμοποίησις τῶν προσωνομιῶν αὐτῶν φανερῶνει μιὰ εἰδικὴ παιδαγωγικὴ νοσηρότητα. Μολονότι σὲ μερικὰ μαθήματα ἀφιερώνεται περισσότερος χρόνος καὶ σὲ ἄλλα λιγότερος, ὅλα τὰ μαθήματα εἶναι ἀπαραίτητα γιὰ τὴν ἁρμονικὴ ψυχοφυσικὴ ἀνέλιξιν τοῦ παιδιοῦ. Θὰ μπορούσε μάλιστα κανεὶς νὰ ἰσχυρισθῆ, μὲ κάποια δόση ὑπερβολῆς, ἀλλὰ χωρὶς νὰ θεωρηθῆ τοῦτο παραδοξολόγημα, ὅτι τὰ μαθήματα τὰ ὅποια ὡς τώρα ἐθεωροῦντο «δευτερεύοντα» (χειροτεχνία, ἰχθυογραφία, ὠδικὴ γυμναστικὴ κλπ., δηλαδὴ τὰ μὴ γλωσσικὰ μαθήματα καὶ ἐκφραστικὰ μέσα), εἶναι ἐκεῖνα στὰ ὅποια θὰ ἔπρεπε νὰ ἀποδίδουν περισσότερὴ σημασίαν ὅσοι δέχονται ὅτι σκοπὸς τῆς ἀγωγῆς εἶναι νὰ ἐξελιξῆ ὅλες τὶς λαμβάνουσας δυνατότητες τοῦ ἀνα-

1. Βλ. R. Dottrens : «L'amélioration des programmes scolaires et la Pédagogie expérimentale», στὴ σειρά «Actualités pédagogiques et psychologiques» τῶν ἐκδόσεων Delachaux et Niestlé, ἔκδοσις 1957, σελ. 134 - 138.

πτυσσόμενου ανθρώπου. Τοῦτο δὲν σημαίνει βέβαια, ὅτι κατὰ τὴ βαθμολόγηση τῶν μαθητῶν λ.χ. τῆς Α' τάξεως¹ ὁ μερικός βαθμὸς στὸ μάθημα τῆς χειροτεχνίας θὰ πρέπει νὰ ρυθμίζῃ τὴν προαγωγή ἢ τὴν ἀπόρριψη τοῦ παιδιοῦ. Σημαίνει ὅμως, στὸ παράδειγμά μας, ὅτι ἡ χειροτεχνία ἔχει ὑψίστη σημασία γιὰ τὴ διανοητικὴ ἀνέλιξη τοῦ παιδιοῦ καὶ ἀκόμη γιὰ τὴν πρόσκτηση τῆς γραφῆς, τῆς ἀριθμητικῆς, ἐν μέρει καὶ τῆς ἀναγνώσεως, ὅπως ὑποδηλώνεται στὰ οἰκεία κεφάλαια τοῦ ἀνά χειρας Σχεδίου Ἀναλυτικοῦ Προγράμματος.

5. Σ χ ε δ ι α ἐ ρ γ α σ ί α ς.

Κατὰ κανόνα, στὶς διάφορες χώρες, ζητεῖται ἀπὸ τὸ δημοδιδάσκαλο νὰ προετοιμάξῃ τὸ ἐτήσιο, μηνιαῖο καὶ ἡμερήσιο ἔργο του, κατανέμοντας ἀντιστοίχως τὴν ὕλη τῆς διδασκαλίας του. Ἡ προετοιμασία αὕτη εἶναι υποχρεωτικὴ στὴ Γαλλία, Λουξεμβούργο, Οὐγγαρία, Πολωνία (κατὰ τὰ τρία πρῶτα χρόνια τῆς σταδιαδρομίας του), Σοβιετικὴ Ἑνωσῆ, Τουρκία καὶ Τσεχοσλοβακία, ἐν μέρει δὲ καὶ στὴν Αὐστρία καὶ Ἑλβετία. Σὲ ὅλες τὶς παραπάνω χώρες ἡ προπαρασκευὴ αὕτη τοῦ δασκάλου ἐλέγχεται ἀπὸ τὸν Ἐπιθεωρητῆ. Κατὰ τὸν κ. Dottrens, ἡ προπαρασκευὴ αὕτη εἶναι ἀπαραίτητη στὶς περιπτώσεις ὅπου τὸ ἀναλυτικὸ πρόγραμμα παρέχει γενικὲς μόνο ἐνδείξεις καὶ ὄχι ὅταν τὸ πρόγραμμα ἀποτελεῖ μόνο του ἓνα σχῆμα ἀρκετὸ γιὰ νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν κανονικότητα καὶ τὴν τάξιν κατὰ τὴ διεξαγωγή τῆς διδασκαλίας ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ὡς τὸ τέλος τοῦ διδακτικοῦ ἔτους.

Τὸ παρὸν σχέδιο ἀναλυτικοῦ προγράμματος προβάλλει τὴν ἀπαιτήσιν ἐκπονήσεως ἀπὸ τὸ δάσκαλο σχεδίου διδακτικῆς ἐνέργειας, προκειμένου γιὰ τὴν Ἑνιαία Διδασκαλία καὶ τὶς Κατευθυνόμενες Δραστηριότητες.

6. Προγράμματα ἀστικῶν κέντρων καὶ προγράμματα ἀγροτικῶν σχολείων.

Μὲ τὸ πρόβλημα αὐτὸ ἀσχοληθήκαμε πλατιά στὸ βιβλίον μας «Συμβολὴ εἰς τὴν Συγκριτικὴν Παιδαγωγικὴν κλπ.»², ὅπου τὸ κεφάλαιον «Διαφοροποιημένον ἢ Πανελλήνιον Πρόγραμμα»³ καὶ στὸ ὅπου παραπέμπομε τὸν ἀναγνώστη. Στὸ ἴδιον βιβλίον μας⁴ παραθέτομε πλήρη μετάφρασιν τῆς «Συστάσεως ὑπ' ἀριθ. 47», τὴν ὅποιαν ἐξέδωκε ἡ 21η Διεθνὴς Συνδιάσκεψις Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως (Γενεύη, 1958). Ἡ Σύστασις αὕτη φέρει τὸν τίτλον : «Οἱ δυνατότητες ἐκπαιδεύσεως στὶς ἀγροτικὰ ζῶνες» καὶ ἀποτελεῖται ἀπὸ 47 ἄρθρα⁴ ἀναδημοσιευόμε ἐδῶ τὰ ἄρθρα 22 καὶ 23 :

«22. Τὸ πᾶν δέον νὰ τεθῇ εἰς κίνησιν ἵνα ἀποφευχθῇ (τὸ ἄτοπον) τοῦ νὰ εἶναι τὰ προγράμματα τῶν ἀγροτικῶν σχολείων κατώτερα —εἰς ποιότητα ἢ ἔκτασιν— τῶν προγραμμάτων τῶν ἀστικῶν σχολείων. Οὕτω θὰ ἐπιτραπῇ εἰς τοὺς μαθητὰς τῆς ἀγροτικῆς στοιχειώδους ἐκπαιδεύσεως νὰ ἀποκτήσουν τοὺς βασικοὺς μηχανισμοὺς⁴,

1. Ἐὰν θὰ ἔπρεπε νὰ ὑπάρχῃ βαθμολόγησις τῶν μαθητῶν τῆς τάξεως αὐτῆς, καὶ ἐὰν θὰ ἔπρεπε ἡ βαθμολόγησις νὰ γίνεται μὲ μερικοὺς βαθμοὺς καὶ μάλιστα κατὰ διμῆνα.

2. Τεύχος Α', σελίδες 114 - 140. Βλέπε ἰδίως τὰ «Συμπεράσματα», σελ. 136 - 140.

3. Τεύχος Β', σελ. 197 - 210. Βλέπε ἰδίως τὸ κεφάλαιον «Αναλυτικὰ Προγράμματα καὶ μέθοδοι», σελ. 204.

4. Σημ. Μετ. Ἐνωσὲ τὰς δεξιότητας ἀναγνώσεως, γραφῆς κλπ.

τάς γνώσεις και τούς τρόπους σκέψευς ο΄τινες είναι απαραίτητοι διά νά επιδοθούν άνευ λύσεως τ΄ης συνεχείας εις σπουδάς μέσου βαθμού, επί ποδός Ισότητος πρὸς τούς συμμαθητάς των τῶν άστικῶν σχολείων.

23. Έν τούτοις, ἐνδείκνυται ὅπως ἡ ἀγροτική ἐκπαίδευσις —χωρίς ν' ἀποβῆ ἔνεκα τούτου ἐκπαίδευσις επαγγελματικοῦ τύπου— ἐμπνέηται ἀπὸ τὰς βιοτικὰς συνθήκας καὶ τὰς ἐργασίας τ΄ης ὑπαίθρου ἕνα δῶση εἰς τούς μαθητάς τ΄ης κάποιαν πρακτικὴν πνευματικὴν κατεύθυνσιν (un tour d'esprit pratique), ἕνα συντελέσῃ εἰς τὴν βελτίωσιν τοῦ βιοτικοῦ ἐπιπέδου τοῦ πληθυσμοῦ καὶ ἕνα καταστήσῃ καλλίτερον κατανοητὴν τὴν σχέσιν ἢ ὅποια ὑφίσταται μεταξύ τ΄ης τοιαύτης βελτιώσεως τοῦ βιοτικοῦ ἐπιπέδου καὶ τ΄ης ὀρθολογιστικῆς χρησιμοποίησεως τῶν φυσικῶν πόρων».

Τὸ ἀνά χειρας Σχέδιο Ἀναλυτικοῦ Προγράμματος, μὲ τὴν πλατιὰ ἐλευθερία ποῦ ἀφήνει στὸ δάσκαλο καὶ τὴ σημασία ποῦ ἀποδίδει στὴ Μελέτῃ τοῦ Τοπικοῦ Περιβάλλοντος, θεραπεύει τὶς εἰδικὰς παιδευτικὰς ἀπαιτήσεις τῶν ἀγροτικῶν σχολείων, χωρὶς νὰ διαφοροποιῇ καὶ νὰ ζημιώῃ τὰ ἀγροτόπαιδα.

Σχετικὰ, ὁ καθηγητὴς Dottrens γράφει τὰ ἑξῆς : « . . . Τὸ ἀγροτικὸ σχολεῖο ὀφείλει » νὰ ἀντιλαμβάνεται τὶς δραστηριότητές του ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὶς τοπικὰς ἀνάγκας καὶ » τὰ τοπικὰ διαφέροντα» δηλαδὴ, τὰ σχολικὰ προγράμματα πρέπει νὰ καταρτίζονται ἐπὶ » τῆ βάσει τῶν πόρων τ΄ης ἀνθρώπινης κοινότητος . . . »¹. « Ἀγροτικὰς ζῶνας :² τὰ » προγράμματα σχολικῆς φοιτήσεως, καθὼς καὶ τὰ προγράμματα τ΄ης ἐκπαίδευσσεως, δὲν » μποροῦν νὰ διαχωρισθούν ἀπὸ τὰ πλατύτερα προγράμματα, τὰ ὅποια τείνουσιν νὰ καλυ- » τερέψουν τὶς οικονομικὰς συνθήκας καὶ νὰ εἰσαγάγουν τὶς οὐσιώδεις ἀνέσεις (commo- » dités) τ΄ης ζωῆς . . . »³. « Ἐν τούτοις, δὲν πρέπει νὰ λησμονοῦμε ὅτι ὁ κάτοικος τῶν » ἀγροτικῶν ζωνῶν ἔχει ὅλο καὶ πῶς πολὺ τὶς ἴδιες δυνατότητες ἐνημερώσεως μὲ τὸν κάτοικο » τῶν άστικῶν ζωνῶν . . . »

« Ἀκόμη καὶ ἂν τὰ παιδιὰ τῶν ἀγροτικῶν σχολείων πρόκειται νὰ παραμείνουν στὴ » γῆ, ἡ ἐκβιομηχάνισις καὶ ἡ μηχανοποίηση, ποῦ προοδευτικὰ εἰσάγονται στὴ γεωργία, » μὴς ὑποχρεώνουν νὰ δώσωμε στὰ παιδιὰ αὐτὰ ἕνα ἀπόθεμα γνώσεων καὶ τεχνικῶν (με- » θόδων) τὸ ὅποιο γιὰ τούς πατέρες τους θὰ μπορούσε νὰ ἦταν ἀχρεῖαστο . . . »⁴. « Ἐὰν » καταρτίζωμε τὰ προγράμματα τῶν ἀγροτικῶν σχολείων κατὰ τέτοιον τρόπο, ὥστε νὰ » ἀνταποκρίνωμαι στὶς ἰδιαιτέρες συνθήκας τοῦ (τοπικοῦ) περιβάλλοντος, χωρὶς ὅμως » νὰ δημιουργοῦν διακρίσιν μεταξύ τ΄ης ἀξίας τ΄ης ἐκπαίδευσσεως τὴν ὅποια τὰ προγράμ- » ματα αὐτὰ παρέχουν καὶ τ΄ης ἀξίας τῶν προγραμμάτων ποῦ ἀπολαμβάνουν οἱ μικροὶ » κάτοικοι τῶν πόλεων »⁵.

Ἐὰν τὸ δημοτικὸ μας σχολεῖο ἦταν ὀκτάχρονο, θὰ μπορούσαμε στὸ ἀναλυ-
τικὸ μας πρόγραμμα νὰ κάνωμε ἕνα βῆμα παραπάνω καὶ —κάτω ἀπὸ τὶς προϋπο-

1. R. Dottrens : « Programmes et plans d'études κ.λπ. », ἔκδοσις Οὐνέσκο, 1961, σελί-
δες 65 - 66.

2. Προφανῶς ἐννοεῖ τῶν καθυστερημένων χωρῶν.

3. Ἐ.ά., σελ. 67.

4. Ἐ.ά., σελ. 68.

5. Ἐ.ά., σελ. 75.

θέσεις και τις έγγραφουσες για ύψη παιδευτική μεταχείριση των άγροτοπαίδων— να εισαγάγουμε ένα μικρό ποσοστό ειδικής πρακτικής ύλης για παιδιά σχολείων της υπαίθρου, καθώς επίσης άλλο μικρό ποσοστό ειδικής πρακτικής ύλης για παιδιά σχολείων των έργατικών συνοικιών των μεγάλων πόλεων ¹.

β) 'Η αναθεώρηση των προγραμμάτων ².

Δέν πρέπει να γίνεται σπασμοδικά. Πρέπει να αποτελεί διαρκή μέριμνα των αρμόδιων αρχών. Είναι έργο μακράς πνοής. Τό ιδεώδες θά ήταν να διέρχεται από τις εξής φάσεις: ³

— Κριτική ανάλυση της εκπαιδευτικής καταστάσεως και των λόγων οι όποιοι υπαγορεύουν την αναθεώρηση. ⁴

— Έκπόνηση μελετών Συγκριτικής Παιδαγωγικής έπάνω σε προγράμματα ξένων χωρών, έπάνω σε παρίσματα διεθνών συνεδρίων, έπάνω σε συγκριτικές μελέτες και σε σχετικές έρευνες που έγιναν σε ξένες χώρες.

— Διεξαγωγή, σύμφωνα με τους κανόνες της «Πειραματικής Παιδαγωγικής», έρευνών που να αναφέρονται στην απόδοση της διδασκαλίας κατά ηλικίες και κατά μαθήματα.

— Διεξαγωγή έρευνών, ατομικού ή ομαδικού χαρακτήρα, μεταξύ των δημοδιδασκάλων και των επιθεωρητών, καθώς και των επαγγελματικών οργανώσεών τους, με βάση σχετικά ερωτηματολόγια, που πρέπει να είναι λεπτομερή και σαφή.

— Σύntαξη προσχεδίου από μεικτές επιτροπές, στις όποιες να μετέχουν σε πλατιά αναλογία και οι διδάσκοντες.

— Δοκιμαστική εφαρμογή σε πειραματικά σχολεία, δηλαδή σε σχολεία που να είναι πλήρως αντιπροσωπευτικά του γενικού περιβάλλοντος ή του κατά τόπους περιβάλλοντος. 'Η δοκιμαστική εφαρμογή να γίνεται σύμφωνα με τους κανόνες του παιδαγωγικού πειραματισμού και κάτω από διαρκή έλεγχο της αρμόδιας για τό πρόγραμμα υπηρεσίας, με συστηματική καταγραφή των γεγονότων, των επικρίσεων, των υποδείξεων.

— Όριστικός καταρτισμός του προγράμματος και δημοσίευσή του στην Έφημερίδα της Κυβερνήσεως.

— Παρουσίαση του προγράμματος στο σύνολο των δασκάλων και έπακριβής ενημέρωσή τους για τις τροποποιήσεις που έγιναν και τό γενικό πνεύμα τό όποίο διέπει τό καινούριο πρόγραμμα.

— Ίδρυση ενός μόνιμου οργανισμού, επιφορτισμένου να συγκεντρώνει όλες τις

1. Βλ. Κ. Ι. Πετρίτη: «Παράταση της ύπηρεσιακής φοιτήσεως - Εισήγηση επί του δικτυωθέντος κατά την υπ' αριθ. 5)15-7-1960 Πράξιν του Α.Σ.Ε.Π. Έρωτήματος του κυρίου επί της Παιδείας Υπουργού».

2. Βλ. και την υπ' αριθ. 46 «Σύσταση» της 21ης Διεθνούς Διακρίσεως Δημοσίας Έκπαιδεύσεως (Γενεύη, 1958): «Έκπόνησις και εφαρμογή των Προγραμμάτων». Είς Κ. Ι. Πετρίτη: «Συμβολή εις την Συγκριτικήν Παιδαγωγικήν κλπ.», τεύχος Β', σελ. 191-197.

3. R. Dottrens: «L'amélioration des programmes κλπ.», σελ. 164-165.

4. Στην Ελλάδα παραμελείται ή απαίτηση αυτή, καθώς και οι έπομενες. Μας άρέσουν οι αυτοσχεδιασμοί, με αποτέλεσμα να αποτυγχάνουν οι μεταρρυθμίσεις.

πληροφορίες, τὰ τεκμήρια, τὶς παρατηρήσεις κλπ., πού θά ἐπιτρέψουν νά καταρτί-
ζεται κατὰ διχοτμήματα ἕνας «συγκεντρωτικός πίνακας γιά τήν ἀξία τοῦ προγράμ-
ματος» καί ἕνας «συγκεντρωτικός πίνακας τῶν ἀναγκῶν», πού θά καταστήσουν
εὐχερέστερη τήν ἐν καιρῷ βελτίωση τοῦ προγράμματος.

γ) Μεθοδικές ὁδηγίες — Διάρθρωση καί ὄγκος τοῦ ἀναλυτικοῦ προγράμματος.

Οἱ γνώμες διχάζονται ὡς πρὸς τήν ἀξία καί τήν ἔκταση τῶν μεθοδικῶν ὁδη-
γιῶν οἱ ὁποῖες συνοδεύουν τὰ προγράμματα. Γιά παράδειγμα, τὸ Ἑλληνικὸ ἀνα-
λυτικὸ πρόγραμμα τοῦ 1913 ἐλάχιστες μεθοδικές ὁδηγίες περιέχει, ἐνῶ τὸ Γαλ-
λικὸ ἀναλυτικὸ πρόγραμμα εἶναι μὲν λακωνικότερο, ὡς πρὸς τὸ κύριο σῶμά του,
συνοδεύεται ὅμως ἀπὸ ἐκτενέστερες Instructions, οἱ ὁποῖες ἀποτελοῦν τόμο ἑξή-
κκληρο. Ἐπίσης τὸ ἀναλυτικὸ πρόγραμμα τῆς Γενεύης τοῦ 1957¹ καί ἰδίως τὸ
ἀναλυτικὸ πρόγραμμα τοῦ Βελγίου τοῦ 1957 (τεῦχος ἀπὸ 170 καί πλέον πυκνο-
τυπωμένες σελίδες), ἀποτελοῦν ἕνα εἶδος ἐγχειριδίων Γενικῆς καί Εἰδικῆς Διδα-
κτικῆς.

Σχετικὰ ὁ Καθηγητὴς κ. Dottrens² γράφει: «Φρονῶ ὅτι τὰ προγράμματα
δὲν θά ἔπρεπε νά ἀποτελοῦνται μόνο ἀπὸ μιὰ ξερὴ ἀπαρίθμηση διδακτέων ὑλῶν
ἀνὰ σχολικὰ ἔτη. Θά ἔπρεπε, ἀντίθετα, νά ἀποτελοῦν ἀληθινὰ βοηθήματα ἐργασίας,
τὰ ὅποια ἀδιάκοπα νά συμπληρώνονται σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὶς μεθόδους, τὶς τεχνικές,
τὴν τεκμηρίωση . . .». Συνεχίζοντας, ὁ ἴδιος Καθηγητὴς, γράφει ὅτι μερικοὶ φρο-
νοῦν πῶς αὐτὸ εἶναι ἔργο τῶν εἰδικῶν συγγραμμάτων, τῶν ἐκπαιδευτικῶν ἐφημε-
ρίδων καί περιοδικῶν, τῶν παιδαγωγικῶν βιβλιοθηκῶν καί τῶν κέντρων παιδαγω-
γικῆς ἐνημερώσεως, σκοπὸς καί λόγος ὑπάρξεως τῶν ὁποίων ἀκριβῶς εἶναι ἡ ἐριμη-
νεῖα καί ἡ καλύτερη ἐκμετάλλευση τοῦ ἀναλυτικοῦ προγράμματος. "Ὅμως, ὁ κ.
Dottrens, ἀπὸ τῆ μιὰ διαβλέπει τὸν κίνδυνον νά ἀπομυμνοῦνται δουλικά οἱ δάσκαλοι
τὰ ἔτοιμα ὑποδείγματα πού τοὺς παρέχουν τὰ διάφορα παιδαγωγικὰ περιοδικὰ
κλπ., ἐνῶ ἀπὸ τήν ἄλλη θεωρεῖ ὅτι πρέπει νά παρέχουμε στὸ δημοδιδάσκαλο τὰ
στηρίγματα τὰ ὅποια θά ἦταν δύσκολο σ' αὐτὸν νά τὰ συγκεντρώσῃ μόνος του·
πάντως, στὸ δάσκαλο ἐναπόκειται νά τὰ θέσῃ σὲ ἐφαρμογὴ καί νά τὰ χρησιμοποιοῦσῃ
ἐπιωφελῶς, γιατί ὁ ἀληθινὸς δάσκαλος δὲν εἶναι ἕνας χειρῶναξ τῆς διδασκαλίας,
ἀλλὰ ἕνας τεχνίτης ὑψηλῆς ποιότητος, ἄκρως εἰδικευμένος στὴν ἀγωγή.

¹ Ἐπάνω στὸ θέμα αὐτὸ ἔλαβε θέση καί ἡ 21η Διεθνὴς Διάσκεψις Δημοσίας
Ἐκπαιδευσεως (Γενεύη, 1958) ἡ Σύσταση ὕπ' ἀριθ. 46, τὴν ὁποία
ἐξέδωσε³, στὰ ἄρθρα 4 καί 20 διαλαμβάνει τὰ ἑξῆς: «4. Κάθε ἀναλυτικὸν πρό-

1. Βλ. Κ. Ι. Πετρίτη: «Συμβολὴ εἰς τὴν Συγκριτικὴν Παιδαγωγικὴν — Τὸ Νεώτερον
Ἀναλυτικὸν Πρόγραμμα τῆς Γενεύης», τεῦχος Β'.

2. Βλ. «L'amélioration des programmes scolaires κλπ.», σελ. 137.

3. Βλ. Κ. Ι. Πετρίτη: «Συμβολὴ εἰς τὴν Συγκριτικὴν Παιδαγωγικὴν κλπ.», σελ. 187 κ.ε.

γραμμά θά ὄφειλε νά ἐμπεριέχῃ τρία στοιχεῖα : τὰς ἀφομοιωθησομένας γνώσεις, τὰς κτηθησομένας τεχνικάς, (τέλος) τὰ κατάλληλα μέσα πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς φυσικῆς ἀνελλιξέως καὶ πρὸς ἱκανοποίησιν τῶν συναισθηματικῶν, καλαισθητικῶν καὶ πνευματικῶν ἀναγκῶν, τόσον ἀτομικῆς ὅσον καὶ κοινωνικῆς φύσεως . . . 20. Λίαν πλεονεκτικὸν εἶναι τὸ νά παρουσιάζωνται τὰ προγράμματα τῇ συνοδείᾳ μεθοδολογικῶν ὁδηγιῶν, αἵτινες θά ὑπεθυμίζουσιν εἰς τὸν διδάσκαλον τοὺς ἐπιδιωκομένους σκοποὺς καὶ θά παρέχουσιν εἰς αὐτὸν τὰ δεδομένα τὰ ὅποια εἶναι ἀναγκαῖα διὰ τὴν πρακτικὴν τῶν ἐφαρμογῶν».

Ἡ Καθηγητὴς Dottrens ἐπανήλθε ἐν ἐκτάσει στὸ ἴδιο θέμα¹ καὶ διεπίστωσε ὅτι : ἐκεῖνος ποὺ μελετᾷ τὰ ἐπίσημα ἀναλυτικὰ προγράμματα τῶν διαφόρων χωρῶν «ἐκπληρῶσεται ἐνώπιον τῆς ποικιλίας τῶν προσωνυμιῶν ποὺ δίδονται σὲ διοικητικὰ τεκμήρια τῶν ὁποίων ὁ προσρισμὸς εἶναι ταυτόσημος»². Καὶ προσθέτει : «Καθὼς μπορεῖ νά διαπιστώσῃ ὅποιοι . . . ξεφυλλίσῃ τὰ τεκμήρια αὐτά, κατὰ τὴν σύνταξίν τους ἔχουν ληφθῆ ὑπ' ὄψιν δυὸ ἀπόψεις τῆς ἐργασίας τοῦ δασκάλου καὶ τῶν μαθητῶν ἀπόψεις ποὺ εἶναι διαφορετικῆς μεταξὺ τους, ἀλλὰ εἶναι ἀδιαχώριστες μέσα στὴν καθημερινὴν πράξιν. Οἱ δυὸ ὅμως αὐτὲς ἀπόψεις ἐνῶ σὲ μερικὰ προγράμματα λαμβάνονται ταυτόχρονα ὑπ' ὄψιν, σὲ ἄλλα προγράμματα λαμβάνονται ὑπ' ὄψιν ξεχωρισμένα. Δηλαδή, λαμβάνεται ὑπ' ὄψιν : ἀπὸ τῆ μιᾶ, ἡ διδασκαλία³, μὲ τὴ στενὴ σημασίαν τοῦ ὅρου (ἡ παρουσίασιν τῶν γνώσεων καὶ τῶν δεξιοτήτων ποὺ πρέπει νά γίνουσιν κτῆμα τῶν μαθητῶν) ἀπὸ τὴν ἄλληλ, τὸ σύνολο τῶν δραστηριοτήτων⁴ καὶ ὁ τρόπος διεξαγωγῆς τῶν δραστηριοτήτων αὐτῶν καὶ μέσα καὶ ἔξω ἀπὸ τὴν τάξιν . . .».

Καὶ συμπεραίνει⁵ ὅτι : «Δὲν πρόκειται λοιπὸν πιά, στὸ δημοτικὸ σχολεῖο νά ἱκανοποιηθῶμε μὲ μιὰν ἀπαρίθμηση τῶν διδασκτέων ὕλων, ἀλλὰ νά προσφέρωμε στοὺς δημοδιδασκάλους ἕνα τεκμήριον —τὸ πρόγραμμα !— μὲ τὸ ὅποιο θά τοὺς παράσχωμε . . . ὑποδείξεις καὶ παραδείγματα ὅσον τὸ δυνατὸν πλουσιότερα ἐπὶ τῶν τρόπων μὲ τοὺς ὁποίους πρέπει νά ἐνεργοῦν καὶ νά συμπεριφέρονται γιὰ νά προσελκύσουν τοὺς μαθητὲς πρὸς τοὺς σκοποὺς τοὺς ὁποίους ἐπιδιώκει τὸ σχολεῖον».

Τὸ βιβλίον τελειώνει⁶ ὡς ἑξῆς : «Θὰ τελειώσωμε προτείνοντας νά χαραχθῆ μιὰ σαφῆς διὰκρίσις μεταξὺ προγραμμάτων ἀγωγῆς καὶ προγραμμάτων σπουδῶν».

1. Βλέπε, στὸ βιβλίον του : «Programmes et plans d'études dans l'enseignement primaire», τὸ κεφάλαιον «La notion de programme et celle de plan d'études», σελ. 79. Τὸ βιβλίον ἔγραψε κατ' ἐντολήν τῆς Οὐνέσκο, ἡ ὅποια καὶ τὸ ἐξέδωσε τὸ 1961.

2. Ἐν προκειμένῳ ὁ κ. Dottrens ἀπαριθμεῖ 9 σχετικῆς προσωνυμίας (στὴ γαλλικῆ γλώσσᾳ). Στὶς γαλλόφωνες χώρας, γιὰ νά δηλώσουν τὸ ἀναλυτικὸ πρόγραμμα χρησιμοποιοῦσαν συνήθως τὸν ὄρο «Plan d'études». Ὁ ὄρος «programme» ἦταν σπανιότερος. Ἡδη ἐπιχειρεῖται νά δοθῆ εἰδικὸ περιεχόμενον στὸν καθένα ἀπὸ τοὺς δυὸ αὐτοὺς ὄρους, ὥστε στὸ ἐξῆς νά μὴ χρησιμοποιῶνται ἀδιαφόρως ὁ ἕνας ἀντὶ τοῦ ἄλλου.

3. Ἡ ὑπογράμμιση εἶναι δική μας.

4. Ἐ.ἀ., σελ. 89.

5. R. Dottrens : «Programmes et plans d'études dans l'enseignement primaire», ἔκδοσις Οὐνέσκο, 1961, σελ. 274.

« Τὰ πρῶτα ὀφείλου νὰ προσφέρουν στοὺς δημοδιδασκάλους οἱ ὅποιοι θὰ τὰ χρησι-
 » μοποιήσουν : α) Τὴν ἐκθεσὶ τῆς φιλοσοφίας τῆς ἀγωγῆς, ἡ ὁποία δικαιολογεῖ τοὺς γενι-
 » κούς σκοποὺς πού προσδιορίζονται στὸ δημοτικὸ σχολεῖο σὲ κάθε χώρα (ἡ ἐκθεσὶ αὐτὴ
 » θὰ ἔπρεπε νὰ βασιζέται στὴν Παγκόσμια Διακήρυξὴ τῶν Δικαιωμάτων τοῦ Ἄνθρώπου...).
 » β) Μεθοδολογικὲς κατευθυντήριες ἀπόψεις, ἀναφερόμενες
 » στὶς διὰφορες διδακτικέες ὕλες τοῦ προγράμματος π.σ.υ.
 » δ'ων, οἱ ὁποῖες, κατευθυντήριες ἀπόψεις, νὰ συνοδεύονται
 » ἀπὸ ὑπόμνηση τῶν ψυχολογικῶν φαινομένων τὰ ὅποια τις
 » καθορίζουν¹. γ) Ὑποδείξεις σχετικὲς μὲ τὸ ὠρολόγιον πρόγραμμα καὶ τὴν ὀργά-
 » νωση τῶν σχολικῶν δραστηριοτήτων. δ) Ποικίλες ὑποδείξεις σχετικὲς μὲ τὸν τρόπο
 » ἐπιτεύσεως τῶν σκοπῶν τῆς ἀγωγῆς... στοὺς ἐξῆς τομεῖς : φυσικὴ καὶ διανοητικὴ
 » ὑγεία· ἑσωτερικὴ ἰσορροπία· ξεδιπλωμα τῆς προσωπικότητας· χαρὰ γιὰ τὴν ἐργασία
 » καὶ γιὰ τὴν προσπάθεια· διέγερση τῆς διανοῆς καὶ δημιουργικῆς σκέψεως.

« Ὡς πρὸς τὸ πρόγραμμα σπουδῶν, τοῦτο θὰ ἔπρεπε νὰ περιέχῃ, γιὰ κάθε ἔτος
 » σπουδῶν, τὴν ἀπαριθμηση τῶν ἀπαιτούμενων στὰ διάφορα μαθήματα γνώσεων καὶ
 » δεξιότητων, κατανεμημένων σὲ δύο ὁμάδες : α) Τὶς γνώσεις καὶ δεξιότητες πού ἔχουν
 » οὐσιώδη καὶ ὑποχρεωτικὸ χαρακτῆρα¹ καὶ πού πρέπει νὰ γίνῃ ἀφο-
 » μοίωσή τους γιὰ νὰ μπορέσῃ ὁ μαθητὴς νὰ προαχθῇ στὴν ἀνώτερη τάξη... β) Γνώ-
 » σεως, ἐνδεχομένως καὶ δεξιότητες, συμπληρωματικῶς χαρακτῆρα¹,
 » ὑποχρεωτικῆς ἢ προαιρετικῆς, πού δὲν θὰ λαμβάνονται ὑπ' ὄψιν κατὰ τὴν προαγωγή τῶν
 » μαθητῶν — γνώσεις καὶ δεξιότητες πού θ' ἀφήνονται στὴν προαίρεση τοῦ δασκάλου
 » καὶ θὰ καθορίζονται ἀπὸ τὰ διαφέροντα τῶν παιδιῶν καὶ τὶς εὐκαιρίες πού παρέχει
 » τὸ περιβάλλον καὶ θὰ δίδουν λαβὴ γιὰ ἐλεῦθερες ἢ κατευθυνόμενες δρα-
 » στηριότητες¹ γιὰ νὰ διευκολυνθῇ ἡ ἀπόκτηση μεθόδου ἐργασίας καὶ ἡ προπό-
 » νηση στὴν ἐκούσια προσπάθεια».

Συμπληρωματικὰ ἀξίζει νὰ σημειωθῇ ὅτι τὸ Διεθνὲς Γραφεῖο Ἀγωγῆς υιοθέτησε
 κατ' ἀρχὴν τὶς γνώσεις τοῦ κ. Dottrens, ἔλαβε ὅμως κάπως διαφορετικὴ θέση στὸ θέμα
 τῆς ὀρολογίας. Συγκεκριμένα, στὸ «Bulletin du Bureau International d'Education»²
 ἀναγράφονται τὰ ἐξῆς : «Δὲν εἶναι εὐκόλο νὰ γίνῃ σαφὴς διάκρισις ἀνάμεσα στὰ «σχέδια
 » σπουδῶν» (plans d'études) καὶ στὰ «προγράμματα» (programmes). Τὸ καθ' ἑμᾶς,
 » ὑπάγομε στὴν πρώτη κατηγορίαν τὶς ἀλλαγές πού ἐπῆλθαν στὸν ἀριθμὸ τῶν διδακτῶν
 » μαθημάτων καὶ στὴ σημασία ἡ ὁποία τοὺς ἀποδίδεται· καὶ κρατοῦμε γιὰ τὴν ἐπιγραφὴ
 » (rubrique) «προγράμματα» τὶς τροποποιήσεις πού ἔγιναν στὸ περιεχόμενο κάθε διδα-
 » κτέου μαθήματος»¹.

Γιὰ τοὺς λόγους αὐτούς, ἡ διάρθρωση τοῦ «Σχεδίου Ἀναλυτικοῦ Προγράμ-
 » ματος», πού συντάξαμε, διαφέρει ριζικὰ ἀπὸ τὴ διάρθρωση τοῦ Ε.Α.Π. τοῦ 1913.
 Οἱ κυριότερες καινοτομίες του εἶναι οἱ ἐξῆς :

Ἐν πρώτοις, προηγείται πλατικὰ θεωρητικὴ δικαιολόγησις τοῦ ὅλου προγράμ-
 » ματος· ἡ δικαιολόγησις αὐτὴ εἶναι ἀπαραίτητη γιὰ τὸ δάσκαλο ἐκεῖνον πού θέλει
 » νὰ κἀνῃ συνειδητὰ τὴ δουλειά του, συνάμα δὲ ἀποτελεῖ ἐγγύρησις ὅτι κατὰ τὴ σύν-
 » ταξὴ δὲν ἐνεπιλοχώρησαν προχειρότητες ἢ ἀβιαιρεσίες.

1. Ἡ ὑπογράμμιση εἶναι δική μας.

2. Βλέπε στὰ προηγούμενα, τὴν παράγραφο α2 «Προγράμματα maxima καὶ προγράμ-
 » ματα minima».

3. Νο 142, 1er trimestre 1962, σελ. 3, τελευταία παράγραφο.

4. Βλ. καὶ τὸ «Annuaire International de l'Education 1960», Vol. XXII, 1960, publi-
 » cation No 223.

Δεύτερο, αναλύονται πλατιά και αντιμετωπίζονται θαρρετά, κατηγορηματικά και με σαφήνεια, χωρίς υπεκφυγές και περιστροφές, τὰ ζητήματα τῆς 'Ενιαίας Διδασκαλίας' με συνέπεια, στο ἐξῆς, και ὁ πιὸ ἀκαταπόπιστος δάσκαλος νὰ μπορῆ, με ἴσως βοήθημα τὸ ἀναλυτικὸ αὐτὸ πρόγραμμα, νὰ ἐφαρμόξῃ, και μάλιστα ὀρθά, τὴν 'Ενιαία Διδασκαλία' ἔτσι, ὥστε νὰ λείψῃ ὁ κικεῶνας ποὺ ἐπικρατεῖ σήμερα. Κάτι περισσότερο μάλιστα περιμένουμε ὅτι, χάρις στοῦ ἀνὰ χεῖρας προγράμματος, και ὁ πιὸ καθυστερημένος δάσκαλος θὰ κἀνῃ ἐνιαία διδασκαλία, χωρίς νὰ τὸ νοιώθῃ, ὅπως ὁ 'Αρχοντοχωριάτης τοῦ Μολιέρου ἔκανε πρόζα.

Τρίτο, προκειμένου γιὰ τὰ ἐπὶ μέρους μαθήματα, ἀκολουθοῦμε κατὰ κανὸνα τὸ ἐξῆς τριμερὲς σχῆμα : α) προτάσσεται πάντοτε ἓνα κεφάλαιο ποὺ περιέχει τίς «Κατευθυντήριες ἀπόψεις» β) ἀκολουθεῖ ἡ διδακτέα ὕλη τοῦ μαθήματος και γ) ἔπονται γενικὲς μεθοδικὲς ὁδηγίες. Δὲ θελήσαμε ὅμως τὸ σχῆμα αὐτὸ νὰ εἶναι ἄκαμπτο, νὰ εἶναι νεκρὸ λογικὸ καλοῦπι. 'Εν πρώτοις, περιλάβαμε μόνο μεθοδικὲς ὁδηγίες ποὺ πραγματικὰ χρειάζονται και, δεύτερο, συχνὰ ὑπάρχουν εἰδικὲς μεθοδικὲς ὁδηγίες, ποὺ εἶναι ἐγκατεσπαρμένες μέσα στὸν κατάλογο τῆς διδακτέας ὕλης, βλαμμένες ἀκριβῶς δίπλα στὶς μεθοδικὲς ἐνόητες στὶς ὅποιες ἀναφέρονται. Τοῦτο δὲν σημαίνει ἀκαταστασία, ἀλλὰ ὅτι τὸ λογικὸ σχῆμα ὑποτάσσεται στῆ ζωντάνια τοῦ προγράμματος, δηλαδὴ ὅτι δὲν τὸ καταδυναστεύει, ὅτι τὸ λογικὸ σχῆμα δὲν μεταβάλλεται σὲ κρεβάτι τοῦ Προκρούστη. Αὐτοὶ εἶναι οἱ λόγοι γιὰ τοὺς ὁποίους σὲ ὀρισμένα μαθήματα λείπει τὸ τρίτο μέρος τοῦ σχήματος και εἶναι διογκωμένο τὸ δεύτερο, ἢ και τὸ πρῶτο.

Γιὰ τὸν ἴδιον λόγο, γιὰ νὰ μὴν υπαγάγωμε δηλαδὴ τὸ πρόγραμμα σὲ ἓνα ἄκαμπτο λογικὸ καλοῦπι¹, στο πρῶτο μέρος τοῦ τριμεροῦς σχήματός μας ἐδώσαμε τὴν προσωνομία «Κατευθυντήριον ἀπόψεις» και ἔχῃ τὴν προσωνομία «Σκοπὸς τοῦ μαθήματος». Οἱ δύο ὄροι συγγενεῖουσιν, ἀλλὰ ὁ πρῶτος εἶναι περισσότερο εὐρὺς και ἔτσι λιγότερο δεσμευτικός. Κυρίως, μᾶς ἐπιτρέπει νὰ ἀποφυγῶμε τοὺς γενικοὺς σκοποὺς τοῦ κάθε μαθήματος. Θὰ διερωτηθῇ κανεὶς, με ἀγανάκτηση ἴσως, γιὰτὶ δὲν τοὺς ἀποφυγῶμε ; 'Απαντοῦμε : Διότι αὐτὸ ἀποτελεῖ πράξῃ φρονήσεως. 'Εν πρώτοις, ἡ ἀναγραφή γενικῶν σκοπῶν τοῦ κάθε μαθήματος περιττεύει, ἐφ' ὅσον εἶναι γνωστὸ ὅτι ὁ ἀπώτερος σκοπὸς τοῦ κάθε μαθήματος συμπίπτει με τὸ σκοπὸ τῆς ἀγωγῆς. Δεύτερο, γιὰτὶ τὸ ζήτημα τῶν γενικῶν σκοπῶν συνδέεται με ἀντιτιθέμενες φιλοσοφικὲς και ψυχολογικὲς δοξασίες και ἔχει προκαλέσει ἀτέρμονες θεωρητικὲς συζητήσεις, μάλιστα χωρίς μεγάλη πρακτικὴ σημασία, ἐφ' ὅσον λ.χ. γενικὰ εἶναι παραδεκτὸ ὅτι ἡ 'Ιστορία ἢ ἡ Γεωγραφία κτλ. πρέπει νὰ διδάσκωνται στο σχολεῖο² ἄλλως τε, ἡ Ψυχολογία ἔγινε ἐπιστῆμη ἀπὸ τότε ποὺ ἐγκατέλειψε τίς ἄγονες συζητήσεις περὶ ψυχῆς και ἄρχισε νὰ ἐρευνᾷ τὰ ψυχικὰ φαινόμενα. Θὰ ἀναρωτηθῇ κανεὶς και πάλι : Μὰ εἶναι τόσο δύσκολο νὰ ἐπικίνδυνο τὸ ζήτημα τῶν σκοπῶν ; Βεβαίως, εἶναι. 'Εκτὸς ἀν προκειται νὰ καταγράψωμε αὐθαίρετα 4 - 5 σκοποὺς, σύμφωνα με τῆ στιγμιαία ἔμπνευσή μας, ἀπλῶς και μόνο γιὰ νὰ ἰκα-

1. Ποὺ εἶναι ἄλλως τε ἀντιγραφή τοῦ γνωστοῦ τετραμεροῦς σχήματος ποὺ χρησιμοποιεῖ ἡ Εἰδικὴ Διδακτικὴ κατὰ τὴ διαπραγματεύση τῶν θεμάτων τῆς : Σκοπὸς — Ὑλη — Μέθοδος — Μέσα.

νοποιηθῆ τὸ λογικὸ σχῆμα καὶ ἡ ὁμοιομορφία — κρεβάτι τοῦ Προκρούστη. Ἡ παιδαγωγικὴ μας φιλολογία γνωρίζει τέτοιες προχειρότητες καὶ ἐμπειρικές πρωτοβουλίες, πού ἔχουν ἅν ἀποτέλεσμα νὰ εἶναι ξεκάρφωτοι μεταζῦ τους καὶ μὲ τὸ γενικὸ σκοπὸ τῆς ἀγωγῆς καὶ τῆς διδασκαλίας οἱ διάφοροι μερικοὶ σκοποὶ, ἧ καὶ νὰ ἀλληλοφρονθοκοποῦνται. Παρὰ ταῦτα, στὸ Σχέδιο Ἀναλυτικοῦ Προγράμματος πού συντάξαμε, ὑπάρχουν σὲ ὀρισμένα μαθήματα καὶ σκοποὶ, διότι στὶς περιπτώσεις αὐτὲς ἔπρεπε νὰ μποῦν. Δυὸ παραδείγματα : α) Σκοποὶ ἔχουν τεθῆ στὸ μάθημα τῆς ἀκινήσεως¹ στὴν πραγματικότητα ὅμως οἱ σκοποὶ αὐτοὶ ἀποτελοῦν κατὰ κάποιον τρόπο τὴν ὕλη τοῦ μαθήματος², ὥστε δὲν πρόκειται γιὰ τοὺς γενικούς σκοποὺς τοῦ μαθήματος τῆς ἀκινήσεως. β) Τὸ ἀντίθετο συμβαίνει μὲ τὴν Ἀριθμητικὴ, ὅπου ἔχει τεθῆ γενικὸς σκοπός. Τοῦτο ἔγινε ἀναγκαῖο ἀπὸ τὴ σύγχυση πού ἐπικρατεῖ γύρω ἀπὸ τὸ μάθημα αὐτό. Ἐδῶ ἦταν ἀπαραίτητο ὁ συντάκτης τοῦ προγράμματος νὰ χαράξῃ γραμμὴ πλεύσεως³ ἀνάμεσα στὴν ἀνεμοζάλη καὶ τὴς ὑφάλους, ἦταν ἀνάγκη νὰ χαράξῃ πορεία πρὸς καινούριους ὀρίζοντες⁴ καὶ τὸ ἔπραξε.

Τέλος, καὶ τὴν ἀπαίτηση γιὰ πρόγραμμα maximum καὶ πρόγραμμα minimum ἐλάβαμε κατὰ τὸ δυνατόν ὑπ' ὄψιν⁵, μολοντί ἡ ἀπαίτηση αὐτὴ⁶ ἰσχύει κυρίως γιὰ χώρες μὲ βαρὺ ἀναλυτικὸ πρόγραμμα καὶ μὲ καταθλιπτικὸ σύστημα παιδείας ἀπὸ τάξιν σὲ τάξιν. Ἀπὸ τὴ μιὰ, δηλαδή, ἐμπάσαμε στὸ πρόγραμμά μας τὴς Κατευθυνόμενες Δραστηριότητες, τὴς Ἐλεύθερες Δραστηριότητες⁷, τὴν Ἐξατομικευμένη καὶ Προγραμματισμένη Διδασκαλία, ἀκόμη καὶ τὴν Ἑνιαία Διδασκαλία καὶ τὴν Ξένη Γλῶσσα, ὅπου τὸ πᾶν σχεδὸν ἐμπιστευόμενα στὴν ἀπὸ τὸ δάσκαλο ἐκτίμηση τῆς «παιδευτικῆς πραγματικότητος» ἐνῶ, ἀπὸ τὴν ἄλλη, καὶ στὰ ὑπόλοιπα μαθήματα ἀφήνομε μεγάλη ἐλευθερία στὸ δάσκαλο νὰ προσθέτῃ καὶ νὰ ἀφαιρῆ ὕλη, πρᾶγμα πού σημαίνει ὅτι ὁ ὑποχρεωτικὸς πυρήνας περιορίζεται στὸ ἐλάχιστο. Βέβαια, λεπτομερῆ κατάλογο τῶν ὑποχρεωτικῶν ὑλῶν, δηλαδή τοῦ προγράμματος minimum, δὲν καταρτίσαμε. Ἐνῶ τέτοιον κατάλογο φαίνεται νὰ ζητῆ ὁ R. Gal, μολοντί δὲν τὸ λέει καθαρά. Εἶδαμε ὅμως ὅτι ὁ κ. Dottrens, ὁ ὁποῖος υἱοθέτησε τὴν ἀπόψη γιὰ προγράμματα maxima καὶ minima, δὲν ζητᾷ κάτι τέτοιον⁸. Ἄλ-

1. Βλ., ἐπὶ παραδείγματι, στὸ σχετικὸ κεφάλαιο τοῦ Προγράμματος : Σκοπὸς τῆς ἀκινήσεως εἰς τὴν Α' τάξιν εἶναι ἡ κατὰ πρότασιν ἄπειστος ἀκίνησις.

2. Τόσο γιὰ τὸ δάσκαλο, ὅσο καὶ γιὰ τὸν ἴδιον τὸν ἐαυτὸ του, ὥστε νὰ μὴ συντάξῃ πρόγραμμα μονομερῆ ἢ ἀλλοπρόσβαλλο.

3. Βλ. προηγουμένως σελ. 68 καὶ σελ. 74.

4. Περιέχεται σὲ ἐκθεση τοῦ R. Gal, περὶ ἐλαφρόνσεως τῶν προγραμμάτων, πού ὑπεβλήθη στὴ Γαλλικὴ Ἐπιτροπὴ τῆς Οὐνέσκο. Βλ. R. Dottrens : « Programmes et plans d'études κλπ. », σελ. 275.

5. Ὅπως τὸ εἰρήτησε δὲ ὁ Dottrens στὴν περικοπὴ πού ἐμνημονεύσαμε, στὴ σελ. 74.

6. Ζητεῖ μόνον «Κατευθυνόμενες καὶ Ἐλεύθερες Δραστηριότητες», ἐνῶ ἄλλου ρητῶς ἀποφαίνεται ὅτι γιὰ νὰ γίνῃ τέτοιος κατάλογος ὅθ' ἀπαιτηθοῦν ἐκτεταμένες καὶ μακροχρόνιες ἐρευνες «Πειραματικῆς Παιδαγωγικῆς». Βλ. τὸ «L'amélioration des programmes κλπ.», σελίδες 135 - 136.

λως τε, όσο έμείς τουλάχιστο γνωρίζουμε, τέτοιος κατάλογος δέν έχει καταρτισθί σέ καμμιά χώρα του κόσμου¹. Και άν όμως ήταν δυνατή ή κατάρτιση ενός τέτοιου λεπτομερούς καταλόγου, είναι συζητήσιμο άν θα ήταν και συμφέρουσα ή εφαρμογή του γιατί, κατά τή γνώμη μας, ένας τέτοιος κατάλογος θα ήταν πολύ δεσμευτικός για τό δάσκαλο. Πραγματικά, ό μέσος δάσκαλος, ό δικός μας τουλάχιστον, ξέρει ότι πρέπει νά μετριάξει (και πόσο νά μετριάξει) τίς απαιτήσεις του, δυνάμει τής άρχης τής αυτενεργείας και τών άλλων γενικών διδακτικών άρχών· ξέρει επίσης πόση πρέπει νά είναι ή πρόοδος του παιδιού στήν ανάγνωση, στους άλλους γλωσσικούς κλάδους, στήν αριθμητική κλπ., για νά του δώσει προβιβάσιμο βαθμό. Στήν εκτίμησή του αυτή, έρχεται βοηθός ό Έπιθεωρητής και ό Γενικός Έπιθεωρητής, ώστε κατά τό δυνατόν οι μαθητές τής τάδε τάξεως του δείνα σχολείου νά μη παρουσιάζουν ύπερβολική και άδικαιολόγητη καθυστέρηση σέ σύγκριση με τους μαθητές τής ίδιας τάξεως του γειτονικού σχολείου. Έπάρχει φόβος, εάν δώσουμε στό δάσκαλο κατάλογο ύποχρεωτικού (minimum) προγράμματος νά φθάσουμε σέ αντίθετο αποτέλεσμα. Νά φθάσουμε δηλαδή σέ κατανάγκασμό του μαθητή για εκμάθηση του ύποχρεωτικού προγράμματος σέ χρησιμοποίηση πνευματικών μεθόδων σέ συγκέντρωση όλης τής προσπάθειας δασκάλων και μαθητών στήν εκμάθηση τής ύποχρεωτικής ύλης και μόνο, με αποτέλεσμα νά ύποτιμούν τίς μη ύποχρεωτικές, αλλά τόσο παιδαγωγικές, ύπόλοιπες ύλες και δραστηριότητες και νά τίς παραμελούν, είτε έπ' όφελεία τών ύποχρεωτικών ύλών, είτε άπλώς νά κατασπαταλούν τίς σχετικές ώρες του προγράμματος.

* *

Τό κείμενο προγράμματος, που ακολουθεί, ύποδικαίρεται σέ δυό μεγάλα τμήματα, τά έξής : α) Σχέδιο 'Αναλυτικού Προγράμματος' και β) Προσχέδιο 'Αναλυτικού Προγράμματος'.

Τό «Σχέδιο 'Αναλυτικού Προγράμματος» τό όνομάζουμε έτσι, γιατί είναι έτοιμο για πειραματική εφαρμογή στή σχολική πράξη.

Τό «Προσχέδιο 'Αναλυτικού Προγράμματος» αναφέρεται στίς τέσσερις άνώτερες τάξεις του έξάχρονου δημοτικού σχολείου. Τό όνομάζουμε «Προσχέδιο», γιατί κατά τό πλεϊστον περιέχει γενικότατες μόνο ένδείξεις και τουτο για δυό λόγους :

1. Ό κ. Dottrens, σέ ύποσημείωση τής σελίδας 136 του παραπάνω έργου του, παραθέτει 8 γενικότατα σημεία, τά όποια ή Γενική Συνέλευση του 1952 τής Γαλλικής Διδασκαλικής Όμοσπονδίας προσδιόρισε ότι αποτελούν τό επίπεδο στό όποιο τό παιδί που τελειώνει την Πέμπτη τάξη του δημοτικού σχολείου πρέπει νά έχη φθάσει. Άσφαλώς όμως, κανείς δέ θα τολμούσε νά ισχυρισθί, ότι οι όκτώ αυτοί τυπωμένοι στίχοι αποτελούν άναλυτικό πρόγραμμα, άκόμη και άν τό περιεχόμενό τους γινόταν δεκτό άσυζητητέ.

² Γίως σαν τέτοιο πρόγραμμα θα έπρεπε νά θεωρηθί ή «Όνοματολογία Γεωγραφίας» του 'Αναλυτικού Προγράμματος τής Γενούς (Βλ. Κ. Ι. Πετρίτη : «Συμβολή εις τόν Συγριπτικήν Παιδαγωγικήν κλπ.», τεύχος Β', σελ. 76 - 79).

³ Όπως ύπεδηλώσαμε και στή σελίδα 46 πρόθεσή μας είναι νά επιχειρήσουμε έν καιρό τή σύνταξη προγράμματος minimum για τή Γεωγραφία, με τίς προϋποθέσεις που έξεθέσαμε εκεί.

Πρώτα - πρώτα, γιατί δὲν παύομε νὰ ἐλπίζομε ὅτι θὰ γίνη ὑπεράχρονον τὸ δημοτικὸ σχολεῖο, μέσα στὸ χρονικὸ διάστημα τῶν 2 - 3 ἐτῶν ποῦ θὰ ἀπαιτηθῆ γιὰ τὴν ἐφαρμογὴ στὴ σχολικὴ πράξη τοῦ πρώτου τμήματος, δηλαδὴ τοῦ «Σχεδίου Ἀναλυτικοῦ Προγράμματος». Ἀλλά, ἐὰν τὸ δημοτικὸ σχολεῖο γίνη ὑπεράχρονον, τότε τὸ ἀναλυτικὸ πρόγραμμα τῶν τάξεων Γ', Δ', Ε' καὶ ΣΤ' θὰ πρέπει νὰ ρυθμισθῆ κάπως διαφορετικὰ.

Καί, δεύτερο, γιατί μέσα στὸ διάστημα τῶν 2 - 3 αὐτῶν ἐτῶν, προφανῶς θὰ ἔχωμε καινούριες παιδαγωγικὲς ἐξελίξεις, τίς ὅποιες πρέπει νὰ μὴ ἀγνοῆθῆ ἓνα καινούριο πρόγραμμα¹.

Συνεπῶς, δὲν θέλομε νὰ ἀποκλείσωμε ἐκ τῶν προτέρων τὸ ἐνδεχόμενο καὶ τὴ δυνατότητα ριζικῆς τροποποιήσεως ὀρισμένων κεφαλαίων τοῦ «Προσχεδίου». Ἄλλως τε, ἐὰν ὅλοι οἱ ἐνδιαφερόμενοι συμφωνήσωμε στὸ σκελετὸ τοῦ προγράμματος, ἡ ἐπεξεργασία τῶν λεπτομερειῶν θὰ εἶναι σχετικὰ εὐκόηη.

* *

Ἀπὸ τὸ κείμενο ποῦ ἀκολουθεῖ ἐλλεῖπει τὸ πρόγραμμα τῶν μαθημάτων ἐκεῖνων, τῶν ὁποίων ἡ ἐκλογή τῆς διδασκαλίας ὕλης, ἐν μέρει καὶ ἡ διάταξη τῆς ὕλης, ἐμπέιπει κατὰ κύριο λόγο στὴν ἀρροδιότητα ἐιδικῶν κατὰ ἐπιστημονικὸ κλάδο προσώπων - δηλαδὴ: τῶν Θεολόγων γιὰ τὸ πρόγραμμα τῶν Θρησκευτικῶν, τῶν Γυμναστῶν γιὰ τὸ μάθημα τῆς Σωματικῆς Ἀγωγῆς καὶ τῆς Ρυθμικῆς Γυμναστικῆς, τῶν Μουσικῶν γιὰ τὸ μάθημα τῆς Ὡδικῆς. Γιὰ τὰ μαθήματα ἰχνογραφίας - χειροτεχνίας ὑπάρχουν ἀρκετὲς νύξεις, λ.χ. ἐπ' εὐκαιρία τοῦ προγράμματος Γραφῆς καὶ Καλλιγραφίας: ὅμως ἐπιθυμητὴ θὰ ἦταν ἡ συνεργασία μὲ ἐιδικοὺς τῶν Τεχνικῶν Μαθημάτων γιὰ τὴ λεπτομερέστερη διατύπωση τοῦ προγράμματος².

Ἐν πάσῃ περιπτώσει, εἶναι λυπηρὸ τὸ γεγονός ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ παιδαγωγικὴ βιβλιογραφία παρουσιάζεται πολὺ πενιχρὴ στοὺς τομεῖς αὐτοὺς. Πῶς νὰ ἐξηγήσωμε τὸ φαινόμενο; Πρέπει καὶ μῆπως γιὰ ὑποτίμησιν τῶν μαθημάτων αὐτῶν, ἢ τοῦλάχιστον τῆς δυσκολίας ποῦ παρουσιάζει ἡ διδασκαλία τους; δηλαδὴ ἐπικρατεῖ μῆπως ἡ γνώμη ὅτι ἀρκοῦν οἱ ἐκ τοῦ προχείρου (τραγουδήστε ὅτι σὰς ἀρεσεί) αὐτοσχεδισμοὶ τοῦ δασκάλου; Μῆπως, ἀντίθετα, οἱ παιδαγωγοὶ διστάζουν νὰ ριψοκινδυνεύσουν σὲ ἐπιστημονικὸ ἔδαφος ποῦ δὲν τοὺς εἶναι πολὺ οἰκείο, ἐνῶ παράλληλα οἱ ἐιδικοὶ ἐπιστήμονες ἀδιαφοροῦν γιὰ τὸ δημοτικὸ σχολεῖο καὶ ἀγνοοῦν

1. Ἄλλως τε, τώρα ποῦ ξαναδιαβάζομε τὸ πρῶτο τμήμα, δηλαδὴ τὸ «Σχέδιο Ἀναλυτικοῦ Προγράμματος», βλέπομε ὅτι ἐδῶ κι' ἐκεῖ ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ μικροσυμπληρώσεις (θὰ μπορούσαμε λ.χ. νὰ προσκομίσωμε πολλὰ βιβλιογραφικὰ δεδομένα γιὰ τὴ διδασκαλία τῶν ξένων γλωσσῶν στὸ δημοτικὸ σχολεῖο, ἀκόμη καὶ στὸ νηπιαγωγεῖο). Ἄν ἐπιχειρήσωμε ὅμως νὰ ξαναδουλέψωμε λεπτομερικὰ τὸ κείμενο ἀπὸ τὴν ἀρχή, θὰ ἀπαιτηθῆ ἀρκετὸς χρόνος. Στὸ μεταξύ θὰ παρουσιασθοῦν νέα δεδομένα, τὰ ὁποῖα μὲ τὴ σειρά τους θὰ ἔπρεπε νὰ μπουῖν στὸ πρόγραμμα καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς, ὥστε τὸ πρόγραμμα δὲ θὰ τέλειωνε ποτέ.

2. Πάντως, ἀπὸ τὴν ψυχολογία τοῦ παιδιοῦ καὶ ἀπὸ τὴ διεθνή σχολικὴ πράξη ὑπάρχουν πλῆθος σχετικὰ δεδομένα, ὥστε ἐν ἀνάγκῃ θὰ μπορούσαμε νὰ τὸ φτιάξωμε καὶ μόνοι ἐμεῖς.

Ψα ψυχολογικά, παιδαγωγικά και διδακτικά θέματα τῆς ειδικότητάς τους αναφέρονται στήν ἡλικία τῶν 6 - 12 ἐτῶν ;

“Ο,τιδήποτε καί ἂν συμβαίνει, ἔργο τοῦ συντάκτη τοῦ ἀναλυτικοῦ προγράμματος δέν εἶναι νά δημιουργήσει αὐτός τήν Εἰδική Διδακτική τοῦ κάθε μαθήματος. Αὐτό θά ἦταν μεγάλη πλάνη. Ἔργο του εἶναι νά κωδικοποιήσει τήν ὑπάρχουσα παιδαγωγική φιλολογία, νά κοσινίσει καί νά συνθέσει τίς ὑπάρχουσες ἐπιστημονικές τάσεις.

Καί τί νά γίνη λοιπόν ὅταν ἐμφανίζεται τέτοιο κενό ; Ἄς συστήσῃ τὸ Ὑπουργεῖο Εἰδικές Μεικτές Ἐπιτροπές κατὰ μάθημα, ἀποτελούμενες ἀπὸ παιδαγωγούς, ἀπὸ δασκάλους καί ἀπὸ εἰδικούς ἐπιστήμονες, οἱ ὁποῖες νά ἐκπονήσουν τὸ πρόγραμμα τοῦ κάθε τέτοιου «ἀδίκημένου» μαθήματος.

* * *

Ἡ ἐσωτερικὴ οἰκονομία τοῦ κειμένου τοῦ «Σχεδίου Ἀναλυτικοῦ Προγράμματος» τῶν δυὸ κατωτέρων τάξεων δέν εἶχε ἀρχικὰ τὴ μορφή πού ὁ ἀναγνώστης θά συναντήσει στὰ ἐπόμενα. Ἀρχικὰ, ἡ σειρά τῶν κεφαλαίων ἦταν ἡ ἐξῆς : Ἐνιαία Διδακκαλία — Πατριδογνωσία — Πραγματογνωσία (Μάθημα Παρατηρήσεως) — Ἀριθμητικὴ — Κατευθυνόμενες Δραστηριότητες — Ἐλεύθερες Δραστηριότητες — Ὑπόλοιπα Μαθήματα. Καί τοῦτο, γιὰ δυὸ λόγους : ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά, γιὰ νά δεῖξομε περισσότερο καθαρὰ τὸ καινὸ πνεῦμα πού πρέπει νά ἐμφυγχῶν τὴ ζωὴ καί τὴ διδασκαλία τῶν δυὸ κατωτέρων τάξεων τοῦ δημοτικοῦ σχολείου¹ καί ἀπὸ τὴν ἄλλη, γιὰ νά διευκολύνωμε τὸ δάσκαλο στήν ἀνεύρεση τῶν νημάτων πού ἐσωτερικὰ συνδέουν τὴν πατριδογνωστικὴν, τὴν πραγματογνωστικὴν καί τὴν ἀριθμητικὴν διδασκαλία· τὰ ὅποια, προεκτεινόμενα καί πρὸς τὴ γλωσσικὴ διδασκαλία, δημιουργοῦν, κατὰ τρόπο ἐντελῶς φυσικὸ καί ἀβίαστο, Κέντρα Ἐνδιαφέροντος ἀντίστοιχα πρὸς τίς ἐνόητες Ἐνιαίας Διδακκαλίας πού περιλάβαμε στὸ σχετικὸ κεφάλαιο² ἐπὶ πού

1. Πού ἡ σημασία τους εἶναι θεμελιώδης, καθὼς εἶδαμε, γιὰ τὴν ὅλη πνευματικὴ ἀνέλιξη καί γιὰ τὴ μεταγενέστερη σχολικὴ καί ἀκαδημαϊκὴ σταδιοδρομία τοῦ ἀναπτυσσόμενου ἀνθρώπου.

Σχετικὰ, παραθέτομε ἐδῶ καί χαρακτηριστικὰς περιουπὲς (πού δέν προφθάσαμε νά καταχωρίσωμε στὴ σελίδα.. 44 τοῦ παρόντος) ἀπὸ ἄρθρο τοῦ R. Mandra ὑπὸ τὸν τίτλον «L' évaporation pédagogique», πού δημοσιεύθηκε στὸ τεῦχος 26)7.10.1965 τοῦ περιοδικοῦ Education Nationale :

«... Ἀποκτοῦμε συνείδηση τοῦ θεμελιώδους ρόλου πού μπορεῖ νά παίξῃ τὸ σχολεῖο γιὰ » νά ἀπαλείψῃ τίς ἀνισότητες κοινωνικῆς καί μορφωτικῆς κληρονομίας, σύμφωνα μὲ μιὰν » ἀντιλήψη περισσότερο δημοκρατικὴν...

«Τὸ νηπιαγωγεῖο δέν θεωρεῖται πιά σὰν ἄστυλο, ἀλλὰ σὰν τόπος ἀπαραίτητος γιὰ ἀφύ- » πιστη καί διαμόρφωση ἢ πρώτη δημοτικὴ δὲν εἶναι πιά ἡ «πρώτη μικρὴ», ἀλλὰ ἡ τάξη » ὅπου μερικὲς φορές διακυβεύεται ἡ μελλοντικὴ σχολικὴ εὐδοκίμηση. Ὅλο καί πιά συχνὰ » βλέπομε τοὺς καθηγητὲς τῆς μέσης καί τῆς ἀνωτάτης ἐκπαιδεύσεως νά ἀναζητοῦν τὰ αἴτια » τῶν δυσκολιῶν τῶν σπουδαστῶν τους στήν ἀνεπαρκῆ κυριαρχία τους ἐπὶ τῶν στοιχειῶδων » (γνώσεων καί δεξιοτήτων). Πόσες πανεπιστημιακὲς συζητήσεις ἐπὶ τῶν δυσκολιῶν τῶν φοι- » τητῶν καταλήγουν (νὰ τίς ἀποδίδουν) στὶς μεθόδους ἐκμάθησεως τῆς πρώτης ἀναγνώσεως... » Ἔτσι ἡ σπουδαιότητα τοῦ νηπιαγωγείου καί τοῦ στοιχειώδους σχολείου παρουσιάζεται οὐσιώ- » δης γιὰ τὴν ἐπιτυχία κάθε δημοκρατικῆς (σχολικῆς) μεταρρυθμίσεως...».

και ὁ τυχὸν ἀνίδεος δάσκαλος νὰ ὀδηγηθῆ ἐκ τῶν πραγμάτων νὰ κἀνῃ Ἑνιαία Διδασκαλία καὶ μάλιστα ἀληθινή, δηλαδὴ ἀπαλλαγμένη ἀπὸ κάθε βερμπαλισμὸ καὶ ἀπὸ κάθε ἐκζητήση.

Ὅμως, ἔπειτα ἀπὸ μακρὰς ἀμφιταλαντεύσεις ἀποφασίσαμε νὰ μὴ ἐγκαταλείψωμε τὴν πεπατημένην καὶ τοῦτο, γιὰ νὰ μὴ ξενίσωμε τὸ δάσκαλο ποὺ ἀπὸ παλιὰ ἔχει συνηθίσει νὰ βρίσκῃ στὸ πρόγραμμα τὸ κάθε μάθημα σὲ ὀρισμένη θέση, σύμφωνα μὲ μιὰ διαδοχὴ ποὺ πιθανότατα καθιερώθηκε μὲ κριτήρια ἀξιοκρατικά: πρῶτα τὰ Θρησκευτικὰ (ἢ ἢ Ἡθικὴ Ἀγωγή στὰ ξένα προγράμματα), ἔπειτα τὰ Γλωσσικά, κατόπιν ἡ Ἱστορία κλπ. κλπ.

Ἐπειτα ἀπ' αὐτό, στὸν ἀναγνώστη ἐναπόκειται, γιὰ κάθε ἐνότητα Ἑνιαίας Διδασκαλίας νὰ ἀνατρέξῃ στὶς ἀντίστοιχες ἐνότητες Πατριδογνωσίας — Πραγματογνωσίας κλπ. ¹, ἢ καὶ ἀντίστροφα.

* *

* *

* *

1. Ὁ ἀναγνώστης διευκολύνεται στὴν προσπάθειά του αὐτὴ ἀπὸ τὸ ὅτι, δίπλα σὲ κάθε ἐνότητα Ἑνιαίας Διδασκαλίας, παραθέτομε μέσα σὲ παρένθεση καὶ τὸν αὐξῶντα ἀριθμὸ τῶν ἀντιστοιχῶν ἐνοτήτων τῆς Πατριδογνωσίας.

VI.— ΕΠΙΜΕΤΡΟ

Ἐδῶ καὶ ἐξήντα χρόνια . . . Ἀκμάζουσι ὁ Binet στὴ Γαλλία καὶ ὁ Dewey στὶς Ἡνωμένες Πολιτεῖες, ἐνῶ ἀκόμη καὶ οἱ Νεοεβραϊτικοί, ἰδίως ὁ Rein, μποροῦν καὶ αὐτοὶ νὰ θεωρηθοῦν σὰν προάγγελοι τοῦ «Νέου Σχολείου».

Ἐδῶ καὶ σαράντα τόσα χρόνια . . . Ἐκεῖ γύρω στὰ 1920 μὲ 1925. Συνεχίζοντας τὴν παλιὰ παιδαγωγικὴ τῆς παράδοσης, ἐξακολουθεῖ ἡ Γερμανία νὰ παραμένῃ ἡ τῆς Ἐπαγγελίας γιὰ τὴν παγκόσμια Παιδαγωγικὴ, μὲ κύριους ἐκπρόσωπους τοὺς Kerschensteiner καὶ Gaudig, ἀλλὰ καὶ τόσους καὶ τόσους ἄλλους· εἶναι τῶρα πιά (ἢ ἀκόμη) ἡ Φιλελεύθερη Γερμανία τοῦ Συντάγματος τῆς Βαϊμάρης.

Τὴν ἴδια ἐποχὴ μεσουρανοῦν ὁ Claparède στὴν Ἑλβετία, ὁ Decroly στὸ Βέλγιο, ἡ Montessori στὴν Ἰταλία· ἔχουν ξεδιπλώσει τὰ φτερά τους ἀπὸ τὶς ἀρχὲς κιόλα τοῦ αἰῶνα.¹

Διαφορετικὲς οἱ τάσεις καὶ ὁ δρόμος ποὺ ἀκολούθησε ὁ καθένας τους, ἕνας ὅμως ὁ σκοπὸς ὅλων : ὁ ἐξευγενισμὸς τοῦ ἀνθρώπου.

Σὲ ὅλους αὐτοὺς ἐμαθῆτεψαν οἱ Ἕλληνες παιδαγωγοί, ποὺ διέπρεψαν κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ μεσοπολέμου. Καὶ τοῦτοι, μὲ τὴ σειρά τους, ἀνάθρεψαν τὴ Διδασκαλικὴ Γενιά ποὺ ἐφοίτησε στὰ Διδασκαλεῖα, στὶς Παιδαγωγικὲς Ἀκαδημίες καὶ στὴν Πανεπιστημιακὴ Μετεκπαίδευση ἐκεῖ κάπου ἀνάμεσα στὰ 1925 καὶ στὰ 1940. Ἄς τὴν ὀνομάσουμε Διδασκαλικὴ Γενιά τοῦ 1930.

Ἡ ἐποχὴ εἶχε πνευματικότητα· δραματισμοὺς. Παλμοὶ ὑψηλοὶ τὴν ἐμφύσωνα. Ἡ Διδασκαλικὴ Ἡγεσία τῆς ἐποχῆς ἦταν ἐμπνευσμένη ἀπὸ ἀνώτερα ἰδανικὰ ἦταν ἐνθουσιώδης καὶ ἐφρονημάτιζε τοὺς νεώτερους. Ἐνσὶ, μέσα ἀπὸ τὶς τάξεις τους ἄρχισε νὰ ἀναδύεται μιὰ διδασκαλικὴ ἰντελιγκέντσια, ἄωρη ἀκόμη, ποὺ ὑποσχοῦνταν ὅμως πολλά . . .

* *

Πολὸς γίνεταί λόγος γιὰ τὴ Λογοτεχνικὴ Γενιά τοῦ 1930. Ὅσο γιὰ τὴ Διδασκαλικὴ Γενιά τοῦ 1930, δραματικὴ ἢ Μοῖρα τῆς. Θρεμμένη μὲ τὶς νύφερτες τότε παιδαγωγικὲς ἰδέες, ποὺ κοινὴ τους ἐπιδίωξη εἶχαν τὴν ἀπελευθέρωση τοῦ παιδιοῦ, ἀγωνίστηκαν νὰ τὶς μεταβάλλῃ σὲ παιδαγωγικὴ πράξη. Δὲν τὸ κατάφεραν. Ἰσως, γιὰτὶ οἱ ἰδέες αὐτὲς ἦταν ἀδοκίμαστες, ρευστὲς, μερικὲς τους καὶ χιμαιρικές, ὅπως τὸ σημειώσαμε κιόλα.

Τὴν ἴδια ἐποχὴ συνέβησαν ἄλλως τε καὶ συνταρακτικὰ γεγονότα ποὺ ἐπέτειναν τὴν πνευματικὴ σύγχυση : παγκόσμια οἰκονομικὴ κρίση, ἐσωτερικὲς καὶ διε-

1. Gaudig	(?)	- 1922	.....	.....	.....
Kerschensteiner	1854 - 1938	Στὰ 1905	εἶναι	51	ἐτῶν
Binet	1857 - 1911	»	»	»	48
Dewey	1859 - 1952	»	»	»	46
Montessori	1870 - 1952	»	»	»	35
Decroly	1871 - 1932	»	»	»	34
Claparède	1873 - 1940.	»	»	»	32

θνεῖς ἀναστατώσεις, παγκόσμιος πόλεμος στὰ 1939, Ἑλληνοϊταλικὸς καὶ Ἑλληνο-
γερμανικὸς πόλεμος στὰ 1940 - 41 κλπ.

Ἡ Διδασκαλικὴ Γενιὰ τοῦ 1930 προσφέρει βαρῦτατο φόρο αἵματος στὴν
Ἀλβανία καὶ μετέπειτα, ἔτσι πού τὸ 1950 τὴν εὐρίσκει δεκατισμένη. Ρίχνω μιὰ
μακτιὰ γύρω μου. Θεέ μου, πόσοι ἀπουσιάζουν! Τί φοβερὴ αἱμορραγία! Καὶ ὅλα
αὐτὰ ἔχουν τὸν ἀντίκτυπό τους καὶ στὸ σχολεῖο.

Μεταξὺ 1950 καὶ 1965 οἱ ἐπιζῶντες κατέχουν τὰ κλειδιά τῆς Στοιχειώδους
Ἐκπαίδευσης : τίς Διευθύνσεις καὶ τίς Ἐπιθεωρήσεις τῶν δημοτικῶν σχολείων,
τὰ Πρότυπα τῶν Παιδαγωγικῶν Ἀκαδημιῶν, ἄλλες ἀνώτερες θέσεις. Εἶναι ὅμως,
οἱ περισσότεροι, κουρασμένοι ἀπὸ τὴν τόσο πολυτάραχη ζωὴ. Ἔχουν ἐγκαταλείψει
τὰ νεανικά τους ὄνειρα, ἔχουν βρῆ καταφύγιο στὴν ὑπηρεσιακὴ ρουτίνα, λογαριάζουν
τὰ συντάξιμα χρόνια τους καὶ . . . ἕνας - ἕνας ἀποσύρονται ἀπὸ τὴν ἐνεργὴ
ἐπαγγελματικὴ ζωὴ. Μὲ τὸ νόμο περὶ τριακονταπενταετίας τῶν δημοσίων ὑπάλ-
λῳων φεύγουν καὶ οἱ τελευταῖοι τους. Ἡ Διδασκαλικὴ Γενιὰ τοῦ 1930 σχεδὸν
παρῆλθε.

— Τί ἀφήνει πίσω της ;

— Κάτι πού ἦταν νὰ γεννηθῆ καὶ δὲ γεννήθηκε. Κάτι πού πρέπει ὅμως νὰ
γεννηθῆ.

Παρῆλθε καὶ ἡ Γενιὰ τῶν Παιδαγωγῶν, ἐκείνων πού ἐξέπαιδευσαν τοὺς δασκά-
λους τοῦ 1930· καὶ ἦταν ἀδρὲς προσωπικότητες, οἱ περισσότεροι ἀπὸ αὐτούς. Παρῆλ-
θε, χωρὶς νὰ ἀφήσῃ καὶ αὐτὴ ἄμεσους πνευματικούς διαδόχους της, ἐκτὸς ἀπὸ
μιὰ - δυὸ ἐξαιρέσεις. Γι' αὐτὸ ἀφήνει πίσω της ἕνα χάσμα.

Μαζὶ μὲ ὅλους αὐτούς, μὲ ὅλους ἐμᾶς, κινδυνεύει νὰ κοπῆ, κινδυνεύει νὰ χαθῆ,
ἡ μεγάλη παιδαγωγικὴ παράδοση πού ἄρχισε νὰ δημιουργηθῆ στὴν Ἑλλάδα εὐθὺς
μετὰ τὴν πτώση τῆς ἀλληλοδιδασκαλικῆς μεθόδου.

Ἀόριστο, ἀλλὰ καταθλιπτικὸ, τὸ συναίσθημα κάποιου πνευματικοῦ κενοῦ,
κάποιας ἀβεβαιότητας, αἰωρεῖται στὸν παιδαγωγικὸ μας χῶρο καὶ περισφίγγει
τὸν εὐσυνείδητο δάσκαλο.

Γιὰ νὰ ἐξουδετερωθῆ τὸ κενὸ αὐτό· γιὰ νὰ γεφυρωθῆ τὸ χάσμα πού τείνει
ν' ἀνοιχθῆ ἀνάμεσα στὸ παιδαγωγικὸ χτές, τὸ σήμερα καὶ τὸ αὔριο· γιὰ νὰ χαρ-
χθῆ στὸ δάσκαλο ἕνας ἀσφαλὴς δρόμος, ἄς φροντίσωμε ὅλοι μας. Αὐτὰ ἐπιδιώκει
καὶ τὸ παρὸν βιβλίον. Δὲ θὰ δώσῃ ἴσως ἀπάντησιν σὲ ὅλα τὰ ἐρωτήματα, ἄς βοηθή-
σουν ὅμως καὶ ἄλλοι σ' αὐτό.

Κ. Ι. ΠΕΤΡΙΤΗΣ

Φεβρουάριος - Νοέμβριος 1965

ΤΕΥΧΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΣΧΕΔΙΟΝ
ΑΝΑΛΥΤΙΚΟΥ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ

Δηλαδή :

Σκελετός του Προγράμματος.

Λεπτομερές πρόγραμμα των βασικών μαθημάτων των Α' και Β' τάξεων, καθώς και μερικών μαθημάτων των άλλων τάξεων.

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΕΡΕΥΝΑΣ ΚΑΙ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ
ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ «ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΔΙΑ ΒΙΩΣΙΜΗΣ ΜΑΘΗΣΗΣ»

ΠΡΟΤΥΠΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ ΚΑΙ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ
ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ «ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΔΙΑ ΒΙΩΣΙΜΗΣ ΜΑΘΗΣΗΣ»

ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ «ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΔΙΑ ΒΙΩΣΙΜΗΣ ΜΑΘΗΣΗΣ»
ΠΡΟΤΥΠΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ ΚΑΙ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ «ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΔΙΑ ΒΙΩΣΙΜΗΣ ΜΑΘΗΣΗΣ»
ΠΡΟΤΥΠΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ ΚΑΙ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ «ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΔΙΑ ΒΙΩΣΙΜΗΣ ΜΑΘΗΣΗΣ»
ΠΡΟΤΥΠΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ ΚΑΙ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ «ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΔΙΑ ΒΙΩΣΙΜΗΣ ΜΑΘΗΣΗΣ»
ΠΡΟΤΥΠΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ ΚΑΙ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ «ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΔΙΑ ΒΙΩΣΙΜΗΣ ΜΑΘΗΣΗΣ»
ΠΡΟΤΥΠΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ ΚΑΙ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ «ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΔΙΑ ΒΙΩΣΙΜΗΣ ΜΑΘΗΣΗΣ»
ΠΡΟΤΥΠΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ ΚΑΙ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1. Τὸ ἐν ἰσχύϊ Ἐπίσημον Ἀναλυτικὸν Πρόγραμμα τοῦ 1913 ὑπῆρξεν ἄριστον καὶ προοδευτικὸν διὰ τὴν ἐποχὴν του, εἰς τὰς ἀρετάς του δὲ αὐτὰς ὑφείλεται ἡ ἐπιβίωσις του ἐπὶ ὀλόκληρον πεντηκονταετίαν.

2. Τὸ Ε.Α.Π. τοῦ 1913 ἐπεκρίθη σφοδρῶς κατὰ τὸ μεταξὺ τῶν δύο παγκοσμίων πολέμων χρονικὸν διάστημα, διότι ἐθεωρήθη ὅτι διεπνέετο ὑπὸ ἐγκυκλοπαιδισμοῦ καὶ νοησιαρχίας.

3. Μετὰ τὸν δεύτερον παγκόσμιον πόλεμον αἱ κατηγορίαι αὐταὶ ἠτόνησαν, διότι ἀνεγνωρίσθη καὶ αὖθις ἡ πολλαπλῆ παιδευτικὴ ἀξία τῆς πολυμεροῦς καὶ ἰσορροποῦ γενικῆς μορφώσεως, ἰδιαιτέρως δὲ ἡ ἀξία ἦν αἱ ὀργανωμέναι γνώσεις ἐνέχουν καὶ δι' αὐτὴν ταύτην τὴν εἰδολογικὴν μὲρρωσιν τοῦ ἀτόμου.

4. Παρὰ ταῦτα, ἡ σύνταξις νέου ἀναλυτικοῦ προγράμματος τῶν Δημοτικῶν Σχολείων κατέστη ἐπιβεβλημένη, διότι :

ἀφ' ἐνὸς μὲν τὸ περιεχόμενον πολλῶν ἐπὶ μέρους μαθημάτων χρῆζει ἀναθεωρήσεως, συνεπείχ τῶν προόδων τὰς ὁποίας ἐσημείωσαν ἐν τῷ μεταξὺ αἱ οἰκτεῖαι ἐπιστήμαι καὶ ἡ Διδακτικὴ

ἀφ' ἑτέρου δὲ, διότι καὶ ἡ ὅλη διάρθρωσις τοῦ προγράμματος χρῆζει ἀναμορφώσεως, ἐν ὅψει τῶν ἐν τῷ μεταξὺ δημιουργηθειῶν νέων κοινωνικῶν συνθηκῶν (ἐκβιομηχανίσις τῆς χώρας κλπ.) καὶ τῶν νέων κατακτήσεων τῆς ψυχολογίας καὶ τῆς παιδαγωγικῆς.

5. Ἐπὶ τούτοις, εὐχταία κρίνεται ἡ ἀπὸ τοῦδε παράτασις τῆς ὑποχρεωτικῆς φοιτήσεως (καὶ εἰς τὸ δημοτικὸν σχολεῖον) κατὰ δύο ἔτη, μετὰ προβλέψεως περαιτέρω παρατάσεως αὐτῆς, εὐθὺς ὡς ἡ ἀνάπτυξις τῆς Ἐθνικῆς Οἰκονομίας καταστήσῃ δυνατὴν τὴν νέαν ταύτην παράτασιν.

Πράγματι, δοθέντος ὅτι ἡ διάρκεια φοιτήσεως εἰς τὸ δημοτικὸν σχολεῖον παραμένει ἑξαετής καὶ ὅτι ἐκτείνεται αὕτη ἀπὸ τῆς ἡλικίας τῶν ἑξ ἑτῶν μέχρι τῆς ἡλικίας τῶν δώδεκα ἐτῶν, δοθέντος ἐπίσης ὅτι κατὰ τὴν περίοδον ταύτην πρόκειται κυρίως νὰ ἐφοδισθῇ ὁ παῖς μὲ τὰ ἐργαλεῖα τοῦ εἰδέναι καὶ νὰ πραγματοποιηθῇ ὁ θεμελιώδης διανοητικὸς ἐξοπλισμὸς του,

ἐπειτα ὅτι κατὰ τὴν ἐκλογὴν τῆς διδακτέας ὕλης αἱ πρόοδοι τῆς ἐπιστήμης καὶ ἡ ἐξέλιξις τῶν βιολογικῶν συνθηκῶν θὰ ληφθῶν ὑλγιώτερον ὑπ' ὄψιν παρὰ κατὰ τὰ μεταγενέστερα στάδια τῆς ψυχολογικῆς ἀνελιξέως,

διότι αἱ «ἐργαλεῖακαὶ» καὶ λοιπαὶ θεμελιώδεις γνώσεις, δεξιότητες καὶ ἀρεταὶ

παραμένον αναλλοίωτοι (εις ἴσον βαθμὸν πρὸς τὸ βάθος τοῦ πολιτισμοῦ, ὃ ὁποῖος τὰς ἐπιβάλλει), ἕνεκα τούτου δὲ αἱ στοιχειώδεις σχολικαὶ γνώσεις, δεξιότητες καὶ ἀρεταί, ἀποτελοῦν σταθερὸν καὶ μόνιμον κεφάλαιον, συναντώμενον μάλιστα εἰς τὰ ἀναλυτικὰ προγράμματα ὅλων τῶν χωρῶν αἱ ὅποια συγγενεῶς πολιτιστικῶς.

6. Ὅθεν, ἐκ τῶν πραγμάτων, τὸ νέον ἀναλυτικὸν πρόγραμμα (παρὰ τὸν τέλειον ἐκσυγχρονισμόν ὅστις πρέπει νὰ τὸ διακρίνη) δέον νὰ ἀποτελῇ ἐξελικτικὴν προέκτασιν τοῦ ἐν ἰσχύϊ Ε.Α.Π. τοῦ 1913, τοῦ ὁποῖου ἐπίσης αἱ ρίζαι δύνανται νὰ ἀναζητηθοῦν εἰς τὸ προγενέστερον αὐτοῦ πρόγραμμα, καθ' ὃν ἀκριβῶς τρόπον ἢ σημερινῇ Ἑλληνικῇ κοινωνίᾳ ἀποτελεῖ ἐξελικτικὴν προέκτασιν τῆς κοινωνίας τὴν ὁποῖαν ἐγγώρισαν ἢ παλαιότερα καὶ ἢ παρελθούσα γενεά.

Ὅτω, κατ' εὐτυχίαν συγκρίσαν καὶ κατὰ τρόπον ὅπως φυσικὸν καὶ ἀβίαστον, ἀποφεύγεται καὶ τὸ ρῆγμα τὸ ὅποιον θὰ ἦτο δυνατόν νὰ δημιουργηθῆ μεταξύ τῶν μαθητικῶν ἡλικιῶν, αἱ ὅποια ἔχουν διαπαιδαγωγηθῆ βάσει τοῦ Ε.Α.Π. τοῦ 1913 καὶ ἐκείνων αἱ ὅποια μέλλουν νὰ διαπαιδαγωγηθοῦν βάσει τοῦ νέου προγράμματος, ρῆγμα λίαν ἀσύμφορον ἀπὸ Ἐθνικῆς, κοινωνικῆς καὶ οἰκογενειακῆς ἀπόψεως.

7. Κατὰ τὴν σύνταξιν τοῦ παρόντος ἀναλυτικοῦ προγράμματος, ἐλήφθησαν ὑπ' ὄψιν ὅλα τὰ προεσχυσάντα τοιαῦτα προγράμματα, ἰδιαιτέρως δὲ τὸ ὑπὸ τοῦ Κεντρικοῦ Διοικητικοῦ καὶ Γνωμοδοτικοῦ Συμβουλίου Ἐκπαιδεύσεως ἐκπονηθὲν ἀναλυτικὸν πρόγραμμα τῶν Δημοτικῶν Σχολείων, μέρος τοῦ ὁποῖου ἐδημοσιεύθη εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 14/30-1-1957 Φ.Ε.Κ. (Τ.Α').

8. Ὡσαύτως, ἐλήφθησαν ὑπ' ὄψιν τὰ ὑπὸ τῶν ἐπιφανέστερων Ἑλλήνων παιδαγωγῶν ἐκδοθέντα σχετικὰ εἰδικὰ συγγράμματα, αἱ σχετικαὶ συζητήσεις καὶ ἀποφάσεις διεθνῶν εκπαιδευτικῶν συνεδρίων, τὰ ἀντίστοιχα ἀναλυτικὰ προγράμματα πολλῶν προηγμένων ξένων χωρῶν καὶ τὰ πρόσφατα πορίσματα τῆς Ψυχολογίας καὶ τῆς Παιδαγωγικῆς, ὅσα δύνανται νὰ ἔχουν ἄμεσον ἢ ἔμμεσον ἐπίδρασιν ἐπὶ τὴν ἐκλογὴν καὶ τὴν διάταξιν τῆς διδακτέας ὕλης καὶ τὴν ἐν γένει ὀργάνωσιν τῆς σχολικῆς ἐργασίας καὶ ζωῆς.

9. Ἰδιαιτέρως, τέλος, ἐλήφθη ὑπ' ὄψιν ἡ σχετικὴ ἐκ τῆς σχολικῆς πράξεως ἐμπειρία τοῦ διδακτικοῦ καὶ ἐποπτικοῦ προσωπικοῦ, ὡς αὕτη διετυπώθη εἰς πορίσματα παιδαγωγικῶν συνεδρίων, δημοσιεύματα κλπ.

10. Ἐκ παραλλήλου ἐλήφθησαν ὑπ' ὄψιν τὰ σημερινὰ δημογραφικὰ καὶ ἄλλα στατιστικὰ δεδομένα, ἵνα τὸ νέον ἀναλυτικὸν πρόγραμμα εἶναι προσηρμοσμένον πρὸς τὰς ἐθνικὰς συνθήκας τοῦ παρόντος καὶ τοῦ προσεχοῦς μέλλοντος, καθισταμένης ἀπαραιτήτου τῆς συντάξεως ἐτέρου ἀναλυτικοῦ προγράμματος μετὰ πάροδον ἐτῶν τινῶν, λόγῳ τῆς συναφοῦς μεταβολῆς τῶν σημερινῶν βιοτικῶν συνθηκῶν.

11. Ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ νέου ἀναλυτικοῦ προγράμματος δέον νὰ γίνῃ σταδιακῶς. Εἰδικώτερον :

Κατὰ τὴν ἐναρξιν τοῦ πρώτου μετὰ τὴν δημοσίευσιν τοῦ σχετικοῦ Βασ. Διατάγματος σχολικοῦ ἔτους, θὰ ἐφαρμοσθῆ τὸ νέον ἀναλυτικὸν πρόγραμμα μόνον εἰς τὰς Α' καὶ Β' τάξεις τῶν Δημοτικῶν Σχολείων, ἐνῶ εἰς τὰς λοιπὰς θὰ συνεχισθῆ ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ παλαιοῦ.

Κατά τὸ ἐπόμενον σχολ. ἔτος θὰ ἐφαρμοσθῇ τὸ νέον ἀναλυτικὸν πρόγραμμα καὶ εἰς τὴν Γ' τάξιν, κατὰ δὲ τὸ μεθεπόμενον θὰ ἐφαρμοσθῇ τοῦτο καὶ εἰς τὴν Δ' τάξιν.

Τέλος, κατὰ τὰ ἀκόλουθα δύο σχολικά ἔτη θὰ εἰσαχθῇ τὸ νέον ἀναλυτικὸν πρόγραμμα ἐν πρώτοις εἰς τὴν Πέμπτην τάξιν, εἶτα δὲ καὶ εἰς τὴν Ἑκτην.

12. Ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ νέου ἀναλυτικοῦ προγράμματος δεόν νὰ συνδυασθῇ μετὰ τὴν λήψιν τῶν κάτωθι διοικητικῶν μέτρων :

α) Τροποποιουμένης τῆς σχετικῆς διατάξεως τοῦ ἐδ. 2, ἄρθρου 1 τοῦ Ν.Δ. 1461/42, δεόν νὰ ὀρισθῇ ὅτι τὰ διθέσια δημοτικὰ σχολεῖα θὰ προάγονται εἰς τριθέσια οὐχὶ ὅταν οἱ μαθηταὶ τῶν ὑπερβῶν τοὺς 80, ἀλλ' ὅταν οἱ μαθηταὶ τοῦ ἀνωτέρου συνδιδασκαμένου τμήματος, ἦτοι τῶν τάξεων Γ', Δ', Ε' καὶ ΣΤ' ὑπερβῶν τοὺς 40.

β) Τροποποιουμένων τῶν σχετικῶν διατάξεων τοῦ Προεδρικοῦ διατάγματος τῆς 18/21-11-1929 «περὶ ἐγγραφῶν, ἐξετάσεων κλπ. ἐν τοῖς σχολείοις στοιχειώδους ἐκπαίδευσεως», ὡς ἐτροποποιήθη διὰ τοῦ ἀπὸ 22-6/6-7-1940 Βασιλικοῦ Διατάγματος, δεόν ὅπως ἐπενεχθῶν αἱ κάτωθι μεταρρυθμίσεις :

1. Κατάργησις πασῶν τῶν ὑπὸ τοῦ ἄρθρου 10 τοῦ ὡς ἄνω Διατάγματος προβλεπομένων γραπτῶν ἐξετάσεων, πλην τῆς ἀπολυτηρίου ἐξετάσεως τῶν μαθητῶν τῆς ΣΤ' τάξεως, διενεργουμένης τοῦ λοιποῦ ἐντὸς τοῦ δευτέρου δεκαήμερου τοῦ Ἰουνίου ἐκάστου ἔτους (καταργούμεναι : Φεβρουαρίου Ε' καὶ ΣΤ' τάξεων καὶ Ἰουνίου Ε' τάξεως).

2. Ἐναρξίς τῶν μαθημάτων τὴν 15ην Σεπτεμβρίου¹, τῶν ἐγγραφῶν τῶν μαθητῶν διενεργουμένων εἰς τὸ ἐξῆς κατὰ τὸ χρονικὸν διάστημα 10 - 15 Σεπτεμβρίου, ὅπερ εἶναι ἐπαρκές².

3. Ληξίς μαθημάτων (ἐξάντησις τῆς διδασκαλίας ὕλης) τὴν 31ην Μαΐου.

4. Ὁ ἐκ τῶν ἀνωτέρω μέτρων ἐξοικονομούμενος χρόνος ἀφιερῶνται : εἰς διεξαγωγήν «Κατευθυνομένων Δραστηριοτήτων», ἢ εἰς ἐπεξεργασίαν ἐνοτήτων Ἑνίκιας Διδασκαλίας, ἢ, προκειμένου περὶ πολυθεσίων σχολείων, εἰς Ἐξατομικευμένην (βάσει δελταρίων) Διδασκαλίαν, ὡς καὶ εἰς Προγραμματισμένην Διδασκαλίαν, ὅπου ὑπάρχουν σχετικαὶ εὐμενεῖς προϋποθέσεις.

Εἰς τὴν Ἑκτην τάξιν, καὶ κατὰ τὸ μεταξὺ 1ης Ἰουνίου καὶ ἐναρξέως ἀπολυτηρίων ἐξετάσεων χρονικὸν διάστημα, δύναται, κατὰ τὴν κρίσιν τοῦ διδάσκοντος, νὰ τελεῖται συνολικὴ ἀνακεφαλαίωσις τῆς διδασκαλίας ὕλης, ἐπιτρέπεται δὲ καὶ ὀργάνωσις ἐκδρομῆς διημέρου διαρκείας (τῶν μαθητῶν πάντοτε τῆς τάξεως ταύτης) κατόπιν ἐγκρίσεως τοῦ ἀρμοδίου Ἐπιθεωρητοῦ.

5. Τὸ σύστημα βαθμολογίας τῶν μαθητῶν, τῶν κατωτέρων ἰδίᾳ τάξεων, χρήζει ἀναθεωρήσεως.

1. Εἰς τὴν Κάτω Σαξωνίαν τὰ μαθήματα ἐπαναλαμβάνονται τὴν 8ην Αὐγούστου, εἰς δὲ τὴν Γενεύην τὴν 30ην Αὐγούστου.

2. Λαμβανόμενον μάλιστα ὑπ' ὄψιν ὅτι εἰς πολλὰς προηγμένας εὐρωπαϊκὰς χώρας οὐδὲ μὴ κἄν ἡμέρα διατίθεται πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον, τῆς ἐγγραφῆς τῶν μαθητῶν διενεργουμένης αὐτεπαγγέλτως ὑπὸ τοῦ διευθυντοῦ τοῦ σχολείου.

ΜΕΡΟΣ Ι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'

Προεισαγωγικά παρατηρήσεις διὰ τοὺς διδάσκοντας.

1. Τὸ παρὸν ἀναλυτικὸν πρόγραμμα, ἀποτελοῦν ἔκφρασιν τῆς Ἐθνικῆς ἐνό-
τητος τῶν Ἑλλήνων καὶ τῆς θελήσεως πρὸς διατήρησίν τῆς, τυγχάνει ἐν ν α ῖ ο ν
δι' ὀλόκληρον τὴν Ἐπικράτειαν. Ἐνδείκνυται ἐν τούτοις ἡ συμπλήρωσίς του, ὡς αὐτὴς
παρίσταται τοιαύτη ἀνάγκη, διὰ τ ο π ι κ ῆ ς ὕ λ η ς, ἰδίᾳ ἱστορικῆς ἢ φυσιογνω-
στικῆς, ἀναλόγως τῶν ἰδιαίτερον συνθηκῶν ἐκάστου Σχολείου.

2. Κατὰ τὴν σύνταξιν τοῦ παρόντος ἀναλυτικοῦ προγράμματος ἐλήφθη ὑπ' ὄψιν
ἡ πνευματικὴ β α θ μ ι ς ἐκάστης μαθητικῆς ἡλικίας, πρὸς τὴν ὁποίαν
ἐπίσης πρέπει νὰ μεριμνᾷ ὁ διδάσκαλος ὅπως προσαρμύξῃ καὶ τὴν μέθοδον διδα-
σκαλίας του.

3. Ἡ λελογισμένη καλλιέργεια τῆς ἰ δ ι ο φ υ ῖ α ς ἐκάστου μαθητοῦ ὑπάγει-
ται εἰς τὴν ἀποκλειστικὴν ἀρμοδιότητα τοῦ διδασκάλου.

Μεταξὺ τῶν μέτρων τῶν συντελούντων εἰς τὴν θεραπείαν τῆς ἰδιοφυίας τῶν
μαθητῶν συγκαταλέγεται καὶ τὸ σύστημα τῆς β ἄ σ η ς δ ε λ τ α ρ ῖ ο ν (καρτελλῶν) ἐ ξ α-
τ ο μ ι κ ε υ μ ἔ ν η ς δ ι δ α σ κ α λ ῖ α ς. Τοῦτο ἐνδείκνυται νὰ χρησιμοποιηθῇ ὡς
συμπλήρωμα τῆς κυρίως διδασκαλίας καὶ οὐχὶ ὡς ὑποκατάστατον ταύτης, ἐξαι-
ρετον δὲ εὐκαιρίαν παρέχουν σχετικῶς αἰ σιωπηραὶ ἐργασίαι τῶν ὀλιγοθεσιῶν
σχολείων.

Τὸ σύστημα τοῦτο ἀποτελεῖ καὶ σπουδαῖον ὄπλον εἰς τὸν ἀγῶνα ἐναντίον τῆς
σ χ ο λ ι κ ῆ ς κ α θ υ σ τ ε ρ ῆ ς ε ω ς (retard scolaire), διότι συντελεῖ εἰς τὴν
ἀποκατάστασιν τοῦ «ἐλλείποντος κρίκου» εἰς τὴν ἄλυσιν τῶν γνώσεων.

4. Ὁσαύτως, ἡ δημιουργία πλουσίας σχολικῆς ζωῆς, ἡ καλὴ χρησιμοποίησις
τοῦ ἐλευθέρου χρόνου τῶν μαθητῶν καὶ ἡ ὀργάνωσις ὑγινοῦς ψυχαγωγίας αὐτῶν
ἐναπόκεινται κυρίως εἰς τὸν διδάσκαλον, μελονότι τὸ παρὸν ἀναλυτικὸν πρόγραμμα
μεριμνᾷ διὰ τὴν διευκόλυνσιν τῶν ὑψηλῆς παιδαγωγικῆς ἀξίας δραστηριοτήτων
τούτων.

5. Γενικῶς εἰπεῖν, τὸ παρὸν πρόγραμμα εἶναι, ὡς ἀπαιτεῖ ἡ σύγχρονος παι-
δαγωγικὴ ἐπιστήμη, διμερές. Ἀφ' ἑνὸς περιλαμβάνεται ἐν αὐτῷ ὕλη ἡ ὁποία εἶναι
ὑποχρεωτικὴ δι' ἅπαντας τοὺς Ἑλληνόπαιδας καὶ ἡ ὁποία ἀποτελεῖ οὕτω τὸ «ἐλά-

χιστον πρόγραμμα»¹· ἀφ' ἐτέρου προβλέπεται ὑπ' αὐτοῦ ὕλη (γνώσεις, δεξιότητες, ικανότητες, μέθοδοι ἐργασίας, βιώματα), ἡ ἐκλογή καὶ διάταξις τῆς ὁποίας ἐπαφίεται εἰς τὸν διδάσκαλον, ὑπὸ μορφὴν Ἑνιαίας Διδασκαλίας, Εὐκαιρικῆς Διδασκαλίας, Ἐξατομικευμένης Διδασκαλίας, Κατευθυνομένων Δραστηριοτήτων, Ἐλευθέρων Δραστηριοτήτων, Κοινωνικῶν Ὑπηρεσιῶν καὶ ἐν γένει Σχολικῆς Ζωῆς, τὰ μεταξὺ τῶν ὁποίων ὅρια εἶναι ἄλλως τε δυσδιάκριτα.

* *

* *

* *

---

1. Βλ. σχετικῶς τὴν λιπτομερῆ ἀνάπτυξιν τοῦ θέματος, ἡ ὁποία ἐγένε εἰς τὰ «Προλεγόμενα».

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'

Γενικαὶ ἀρχαὶ

διέπουσιν τὸ παρὸν ἀναλυτικὸν πρόγραμμα καὶ τὰς ὁποίας δεόν νὰ ἔχουν ὑπ' ὄψει τῶν οἱ διδάσκοντες.

1. Τὸ Δημοτικὸν Σχολεῖον εἶναι παιδαγωγοῦν σχολεῖον, καθ' ὅσον ὕψιστον ἔχει σκοπὸν τὴν γενικὴν μόρφωσιν τῶν παιδιῶν, τὴν διάπλασιν αὐτῶν εἰς ἀνθρώπους ἐν τῇ εὐγενεῖ σιμασίᾳ τῆς λέξεως¹, συμφώνως πρὸς τὰ ἰδεώδη τοῦ Ἑλληνοχριστιανικοῦ πολιτισμοῦ².

2. Ἡ γενικὴ μόρφωσις συνίσταται³ εἰς τὴν πρόσκτησιν πολυμερῶν γνώσεων καὶ δεξιοτήτων εἰλημμένων ἐκ πληθῆος ἀσχέτων πρὸς ἀλλήλας ἐπιστημῶν, ἐκ τῆς λογοτεχνίας καὶ ἐκ τῆς τεχνικῆς. Σὺν τῷ πλουτισμῷ ἡμῶς τῆς συνειδήσεως τοῦ παιδιοῦ διὰ γνώσεων, ἡ ὀρθῶς τελουμένη διδασκαλία χρησιμοποιοῖ αὐτάς, ὅπως ἀσκήσῃ καὶ ἐξελιξῇ τὰς ψυχικὰς δεξιότητάς τοῦ παιδιοῦ³.

Διακρίνεται δὲ ἡ γενικὴ μόρφωσις ἀπὸ τοῦ στεῖρου ἐγκυκλοπαιδισμοῦ κατὰ τὸ ὅτι ὁ τελευταῖος συνίσταται εἰς σωρεῖαν καὶ δὴ ἀσυνδέτων γνώσεων, ἀτελῶς ἐκ τῶν λόγων τούτων ἀφομοιουμένων, παρακοιλουσῶν δὲ τὴν εἰδολογικὴν μόρφωσιν ἔνεκα τοῦ ἀνοργανώτου αὐτῶν καὶ τῆς μὴ συμμετροῦ πρὸς τὴν παιδικὴν φύσιν παροχῆς των.

3. Ἀναγνωρίζομένης τῆς αὐτοτελείας τῆς παιδικῆς ἡλικίας καὶ τῆς κατὰ στάδια τελουμένης ψυχοσωματικῆς ἀνελιξεως, ἀναγνωρίζεται ἐπίσης ὅτι τελικὴ φάσις καὶ σκοπὸς τῆς τοιαύτης ἀνελιξεως εἶναι ἡ ἀνάδειξις τοῦ ἀτόμου εἰς ὄριμον ἄνθρωπον, ἐντελῶς προσηρμοσμένον εἰς τὸ φυσικὸν καὶ κοινωνικὸν περιβάλλον ἐντὸς τοῦ ὁποίου προορίζεται νὰ ζήσῃ. Καθῆκον συνεπῶς τοῦ σχολείου εἶναι νὰ σέβηται τὴν αὐτοτέλειαν τῆς παιδικῆς ἡλικίας, χωρὶς οὐδέποτε νὰ χάνῃ ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν τὸν τελικὸν τούτων σκοπὸν. (Ἀρχὴ τῆς Ὑπερβάσεως).

4. Ἐξ ἄλλου, ἀναγνωρίζομένης καὶ αὐτῆς τῆς μεγάλης ἀξίας τῆς παιδοκεν-

1. Ν. Ἐξαρχοπούλου : Γενικὴ Διδακτικὴ, τόμος Α', σελὶς 9.

2. Σύνταγμα τῆς Ἑλλάδος, ἄρθρον 16 : «Εἰς πάντα τὰ σχολεῖα μέσης καὶ στοιχειώδους ἐκπαιδεύσεως ἡ διδασκαλία ἀποσκοπεῖ τὴν ἠθικὴν καὶ πνευματικὴν ἀγωγὴν καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἔθνικης συνειδήσεως τῶν νέων ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἰδεολογικῶν κατευθύνσεων τοῦ Ἑλληνοχριστιανικοῦ πολιτισμοῦ. — Βλ. ἐπίσης καὶ τὴν ὑπ' ἀριθ. 80083]28.9.1949 ἐγκύκλιον τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας (ὑπογραφομένην ὑπὸ τοῦ τότε ὑπουργοῦ κ. Κ. Τσάτσου). «... Πρῶτος σκοπὸς τῆς ζωῆς δὲν εἶναι ἡ δημιουργία ὑπερατομικῶν ὀργανισμῶν, τῶν ὁποίων ὁ ἄνθρωπος ἀποτελεῖ ἀπλῶς στοιχεῖον, ἀλλὰ ἡ δημιουργία ἀνθρώπων ἀκεραίων, αὐτάρκων, αὐτόνομων καὶ ἐλευθέρων. Πρῶτος σκοπὸς τῆς ζωῆς διὰ τὸν Ἑλληνα εἶναι ἡ κατ' ἰδέαν ἄνθρωπίνην προσωπικότης...». Ὁλόκληρος ἡ ἐγκύκλιος ἀποτελεῖται ἐξ 7 περίπου σελίδων, εἶναι δὲ ἐντυπος.

3. Ἐξαρχοπούλου, ἔνθα ἀνωτέρω, σελὶς 40. — Βλ. ἐπίσης Κ. Ι. Πετριτῆ : Συμβολὴ εἰς τὴν Συγκριτικὴν Παιδαγωγικὴν», τεύχος Α', ἰδίως εἰς τὰς σελ. 12 - 13.

τρικῆς ἀρχῆς καὶ τῶν ἐκ ταύτης ἀπορρυσσῶν παιδαγωγικῶν ἀπαιτήσεων, διαπιστοῦται ἐκ παραλλήλου ἢ αὐξήσις κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετίαι τῶν κοινωνικῶν ἀπαιτήσεων πρὸς πληρεστέραν προπαρασκευὴν τοῦ μαθητοῦ διὰ τὸν μέλλοντα βίον του ὡς οικονομικοῦ παράγοντος ἀφ' ἑνὸς καὶ ὡς ἐλευθέρου πολίτου ἐφ' ἑτέρου, ἐξ ὧν καὶ ἡ ἀνάγκη παρατάσεως τοῦ χρόνου δι' ὑποχρεωτικῆς φοιτήσεως.

5. Ἐνεκα πάντων τῶν ἀνωτέρω λόγων, ἐγένετο ἡ προσαρμογὴ τοῦ περιεχομένου τοῦ παρόντος ἀναλυτικοῦ προγράμματος εἰς τὰς ἐπιτελεύσεις (παλαιὰς καὶ νεωτέρας) τῶν ἐπὶ μέρους ἐπιστημῶν συμφώνως πρὸς τὰ πορίσματα τῆς συγχρόνου Ψυχολογίας,

ὑπὸ τὴν ἀπαράβατον πάντως (ἐλαχίστην) προϋπόθεσιν τοῦ νὰ μὴ ἐπέλθῃ ὑποβιβασμὸς τοῦ πνευματικοῦ ἐπιπέδου, τὸ ὅποιον εἶχεν ἐξασφαλισθῆ εἰς τὸν Ἑλληνικὸν λαὸν διὰ τοῦ Ἐπιστήμου Ἀναλυτικοῦ Προγράμματος τοῦ 1913.

Καὶ ἐιδικώτερον : Ἐπειδὴ τὸ ἰσχύον Ε.Α.Π. τοῦ 1913 περιλαμβάνει τὸ ἐλάχιστον ὄριον τῶν κοινωνικῶν ἀπαιτήσεων κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην καὶ ἐπειδὴ διὰ τῆς ἐν τῷ μεταξὺ προόδου τοῦ πολιτισμοῦ προσετέθησαν καὶ νέαι, τὸ παρὸν Ἀναλυτικὸν Πρόγραμμα ἐπιδιώκει τὴν μετάδοσιν ὅσον τὸ δυνατόν εὐρύτερου πολιτιστικοῦ περιεχομένου μὲ τὰς μικροτέρας δυνατὰς ἀβαρίας εἰς ἱκανοποιήσιν παιδολογικῶν ἀπαιτήσεων.

6. Προσέτι, πλὴν τῶν προμνησθειῶν ἀρχῶν (Ἰεραρχίας, Κοινωνικῆς καὶ Παιδοκεντρικῆς), ἐλήφθησαν ὑπ' ὄψιν κατὰ τὴν ἐκλογὴν τῆς ὕλης : ὁ ἠθικὸς παράγων, ὁ τῆς ἀμέσου προπαρασκευῆς διὰ τὸν βίον, ὁ τῆς παροχῆς γνώσεων ἐπιστημονικῶς ἀπληροβωμένων, ὁ τῆς ἀρμονικῆς ἀναπτύξεως ψυχῆς καὶ σώματος, ὁ τῆς παροχῆς γνώσεων καλλιεργουσῶν τὴν ἰδιοφυίαν ἐκάστου μαθητοῦ, ὁ τῆς εἰσαγωγῆς τῶν μαθητῶν εἰς τὰς μεθόδους τοῦ ἐργάζεσθαι.

Σημειωτέον ὅτι, ὁ πατριδωστικὸς καὶ ἐθνικολογικὸς παράγων συνάπτονται στενωῶς μὲ τὸν Ἑθνικόν, ὁ δὲ τῆς ἀμέσου προπαρασκευῆς διὰ τὸν βίον μὲ τὸν κοινωνικόν, καίτοι δὲν ταυτίζονται ἀπολύτως μὲ τοὺς παράγοντας τούτους. Εἰδικώτερον :

α) Πατριδωστικὴ ἀρχή : Ἡ φύσις καὶ ὁ βίος τῆς στενωτέρας πατρίδος δέον νὰ ἀποτελέσουν ἀντικείμενον τῆς διδασκαλίας εἰς ἕκαστην μεγαλύτεραν ἢ ἄχρι τοῦδε, διότι ἀφ' ἑνὸς συνηγοροῦν πρὸς τοῦτο αἰ γνωσταὶ ψυχολογικαὶ ἀπαιτήσεις (ἐκ τῶν πλησίον εἰς τὰ μακρὰν κλπ.), ἀφ' ἑτέρου διότι ἀβιάστως δημιουργοῦνται ἐνότητες ἐνιαίας διδασκαλίας καὶ τέλος διότι ἀναγνωρίζεται ἡ στενωτέρα Πατρίς ὡς αὐτοτελὴς μορφωτικὴ ἀξία¹.

Ἐκ παραλλήλου ὁμοίως δὲν πρέπει νὰ ἀγνοῖται ὁ κίνδυνος ἐκ τυχόν μονομεροῦς καὶ ἐξεζητημένης ἐφαρμογῆς τῆς πατριδωστικῆς ἀρχῆς, διότι τοιαύτη ἐσφαλμένη ἐφαρμογὴ τῆς θὰ συνεπήγετο ἐν Ἑλλάδι ἄγρονον τοπικισμόν, χαλάρωσιν τῆς ἐθνικῆς ἐνότητος καὶ καθήλωσιν τῆς νέας γενεᾶς εἰς τὸ στενὸν ἐπαρχικὸν πνεῦμα καὶ τὰς πεπερασμένας μορφὰς τοῦ βίου.

β) Ἐθνικολογικὴ ἀρχή, καθ' ἣν : «Ἡ ζωὴ μορφώνει, ὅλοι μορφώνουν ὅλους». Αὕτη συγγενεὴ μὲ τὴν πατριδωστικὴν, ἀλλὰ δὲν ταυτίζεται μετ' αὐτῆς καθ' ὅσον :

1. Σημειωτέον ἐν τούτοις ὅτι τὸ Βελγικὸν Ἀναλυτικὸν Πρόγραμμα τοῦ 1957, μολοντί ἐν σελίδι 5 ὀρίζει ὅτι ἡ σπουδὴ τοῦ περιβάλλοντος θεωρεῖται ὡς τὸ ὑπόβαθρον ὅλων τῶν δραστηριοτήτων τῆς τάξεως, ἐν σελίδι 8, παράγρ. 1, διευκρινίζει ὅτι : «Il n'est pas question d'étudier le milieu pour lui - même . . .».

— Αποβλέπει ουχί εις έρευναν του βίου της στενωτέρας πατρίδος, άλλ' εις άμεσον συμμετοχήν εις αυτόν και δη εις τας έφορταστικές εκδηλώσεις.

— Επιδιώκει την υιοθέτησιν και άπομίμησιν υπό του σχολείου των φυσικών και αυτόματων μορφών της άγωγής.

Ή άρχή αυτή έκυριάρχησεν έν Γερμανία κατά την άμέσως πρό του δευτέρου παγκο-

— Στρέφεται κυρίως προς τον βίον της στενωτέρας πατρίδος.

σμίου πολέμου περίοδον και έσχεν ευρύτερην άπήχρησιν και έν Ελλάδα. Ύπογραμμίζεται επίσης ό κίνδυνος έκ τυχόν μονομερούς έφαρμογής της, ένδεικνυται όμως ή οργάνωσις άριθμού σχολικών έορτών και δη υπό μορφήν ένότητων Ένιαίας Διδασκαλίας.

γ) Άρχή της άμέσου προπαρασκευής διά τον σύγχρονον βίον. Έμμέσως διά τον βίον προπαρασκευάζουν άπασαι αι διδασκαλίες ύλαι και λοιπαί σχολικά δραστηριότητες. Ώρισμένοι όμως ύλαι και δραστηριότητες, έντασσόμεναι εις τό πρόγραμμα των άνωτέρων ιδιχ τάξεων, αποβλέπουσιν εις άμεσον προπαρασκευήν των μαθητών διά τον σύγχρονον βίον.

7. Διά την έπαλληλίαν της ύλης ισχύουν πάντοτε αι καθιερωμένοι άρχαι: της άνιούσης δυσχερείας, της προπαρασκευής της κατανοήσεως των έπομένων διδασκτέων γνώσεων, της χρονολογικής προτεραιότητας, των όμοκέντρων κύκλων και των συμβιοτικών κοινοτήτων, έν συνδυασμῶ κατά περίπτωσιν προς την ιδιαιτέραν φύσιν εκάστου μαθήματος, προς τας άπαιτήσεις της παιδοκεντρικής ως και της πατριδογνωστικής άρχής.

Εις τας κατωτέρας ιδιχ τάξεις, έννεκα των άπαιτήσεων της Ένιαίας και της έπ' ευκαιρία διδασκαλίας ή έπαλληλία ώρισμένων ύλων δύναται νά μή είναι παγία άλλ' άπλοῦν πλαίσιον.

Συγγενές προς την άρχήν της καθ' όμοκέντρους κύκλους διάταξιν είναι και τό σύστημα κατά τό όποιον εις μίαν τάξιν γίνεται άπλή «παρουσίασις» ώρισμένης γνώσεως ή ομάδος γνώσεων, εις την έπομένην τάξιν γίνεται διεξοδική διδασκαλία των αυτών γνώσεων, ένδεχομένης δε και εις την μεθεπομένην τάξιν ασχολούνται οι μαθηται με τας αυτάς γνώσεις υπό μορφήν έφαρμογής ή βαθυτέρας έμβαθύνσεως.

8. Η επαλληλία της ύλης διέπεται υπό της άρχής της συγκεντρώσεως της διδασκαλίας, υπερτάτην μορφήν της όποίας αποτελεί τό σύστημα της ένιαίας διδασκαλίας. Έξ άλλου, εις τας κατωτέρας ιδιχ τάξεις, των όποιων οι μαθηται διακρίνονται διά τά στιγμιαία διαφέροντά των, ένδεικνυται ή εύρεία έφαρμογή της έπ' ευκαιρία διδασκαλίας.

9. Κατά την σύνταξιν του παρόντος, καταβλήθη προσπάθεια έντάξεως εις τό Ώρολόγιον Πρόγραμμα ολοκληρού του έργασίμου χρόνου.

Πράγματι, εις τά ώρολόγια προγράμματα του 1913 δέν εμφανίζεται αριθμητικῶς τό ποσόν των εργασίμων ώρων του άπογεύματος της Τετάρτης, αϊτινες άμειροῦνται εις άσχολίας άπαιτούσας τρίωρον περίπου διάρκειαν, όποτε τό σύνολον των κατά τό πρόγραμμα εκείνο ώρων διδασκαλίας έν μέν τη Α' τάξει άναβιβάζεται εις 25 (22 + 3), έν δε τη ΣΤ' τάξει εις 35 (32 + 3). Τό σύνολον των ώρων τούτων έδει ώσάτως νά προσαυξηθῆ με τας ώρας αι όποια χρησιμοποιούνται διά παρασκευήν σχολικών έορτών, εκθέσεων χειροτεχνίας, γυμναστικών επιδείξεων κλπ.

1. Ν. Έξαρχοπούλου «Γενική Διδακτική».

10. Αναγνωρίζεται ότι, κατά κανόνα, η καθαρώς διανοητική εργασία δεν πρέπει να υπερβαίνει εν τῷ δημοτικῷ σχολείῳ τὰς 15 - 20 ὥρας ἑβδομαδιαίως¹.

Δεδομένου ὅμως ὅτι τὸ ἔργον τῆς διδασκαλίας, ἔτι δὲ τὸ ἔργον τῆς ἀγωγῆς, ἐκτείνεται πολὺ πέραν τῆς διανοητικῆς ἀγωγῆς, ὁ χρόνος παρουσίας τῶν μαθητῶν ἐν τῷ σχολείῳ εἶναι πάντοτε μεγαλύτερος τοῦ ὑπὸ τοῦ ἀνωτέρου κανόνος προσδιοριζομένου.

Ὅθεν, ὁ ἀκριβὴς καθορισμὸς τοῦ χρόνου παρουσίας ἐν τῷ σχολείῳ ἀποτελεῖ συνάρτησιν καὶ ἄλλων πολλῶν παραγόντων, ἀποβαίνει δὲ ἕνεκα τούτου δυσπύλουτον πρόβλημα.

Σχετικῶς, προκειμένου ἰδίᾳ περὶ τῆς Α' καὶ λοιπῶν κατωτέρων τάξεων, παρατηροῦνται διεθνῶς δύο ἀντίθετοι τάσεις²:

Κατὰ τὴν πρώτην ἐξ αὐτῶν, ὁ χρόνος παρουσίας τῶν μαθητῶν ἐν τῷ σχολείῳ εἶναι ὁ ἐλάχιστος δυνατός, ἵνα ἐξασφαλισθῇ εἰς αὐτοὺς ἡ ὀμαλὴ μετὰβασις ἀπὸ τοῦ οἰκονομικοῦ βίου εἰς τὸν σχολικόν, ἢ καὶ διὰ πρακτικωτέρους λόγους, ἤτοι πρὸς ἐξοικονόμησιν διδακτηρίων καὶ διδασκάλων³.

Κατὰ τὴν ἑτέραν τάσιν, ἐπιβάλλεται εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς εἰς τοὺς μικροὺς μαθητὰς ὥραριον παρουσίας ἐν τῷ σχολείῳ ἀνάλογον διαρκείας πρὸς τὸ ὥραριον τῶν ἀνωτέρω τάξεων⁴. Ὑπάρχουν μάλιστα καὶ τινες γῶραι εἰς τὰς ὑποίας τὸ ὥραριον τῶν μικρῶν εἶναι μεγαλύτερον ἀπὸ τὸ ὥραριον τῶν μεγαλύτερων τάξεων⁵. Καὶ ἡ δευτέρα αὕτη τάσις ἐπικαλεῖται ἐπίσης ἐπιχειρήματα τῶν παιδαγωγικῆς, ὅσον καὶ κοινωνικῆς φύσεως (περισυλλογῆν τῶν τέκνων τῶν ἐργαζομένων γυναικῶν).

Τὸ Ἑλληνικὸν πρόγραμμα τοῦ 1913 φαίνεται ἀκολουθοῦν μέσθιν τινὰ ὁδὸν μεταξὺ τῶν τάσεων τούτων⁶.

Τὸ παρὸν πρόγραμμα ἀκολουθεῖ ἐν τῇ Α' τάξει παρομοίαν ἐπίσης ὁδόν, με ὀρισμένην ἀπόκλισιν πρὸς τὴν δευτέραν ἐκ τῶν ἀνωτέρω μνημονευθειῶν τάσεων, διότι θεωρεῖ τὴν τάσιν ταύτην ὡς πληρέστερον ἀναποκρινομένην πρὸς τὰς συγχρόνους ψυχολογικὰς καὶ παιδαγωγικὰς ἀντιλήψεις. Θεωρεῖ δηλαδὴ ὅτι εἶναι ἀναγκαίαι ἡ παρουσία τῶν μικρῶν μαθητῶν ἐν τῷ σχολείῳ ἐπὶ περισσοτέρας ὥρας, ἀφιερωμένας εἰς παιγνιώδεις ἀσχολίας (εἶτε κατεθυνόμενας, εἶτε αὐθαρημένους τῆς ἐλευθέρως ἐκλογῆς των), διότι αἱ ἀσχολίαι αὗται εἶναι ὑψηλῆς μορφωτικῆς ἀξίας καὶ σύμφωνοι πρὸς τὴν φύσιν καὶ τὰ διακρίματα

1. Τὸν κανόνα τούτου ἔθεσαν ἡ ὑπὸ τὸν H. Piéron ὑποεπιτροπὴ τῆς περιουσίᾳ Ἐπιτροπῆς Langevin, τὰ πορίσματα τῆς ὁποίας ἀπετέλεσαν τὴν ἀφιετηρίαν ὅλον τῶν μεταπολεμικῶν σχεδίων ἐκπαιδευτικῆς μεταρρυθμίσεως ἐν Γαλλίᾳ. Πρόκειται δὲ περὶ πλῆθρον ὥρων (διαρκείας 60 πρώτων λεπτῶν) καὶ με σχολικὴν ἑβδομάδα τῶν πέντε ἡμερῶν, διότι ἐν Γαλλίᾳ οὗτοι ὑπολογίζονται πάντοτε αἱ ὥραι τῶν προγραμμάτων. Ὁ ἀνωτέρου κανὼν μνημονεύεται ἐν σελ. 164 τοῦ κατ' ἐντολήν τῆς Ὀυδέσης συγγραφέντος ὑπὸ τοῦ Καθηγητοῦ R. Dottrens βιβλίου «Programmes et plans d'études dans l'enseignement primaire».

2. R. Dottrens : «Programmes et plans d'études κλπ.», ἐν σελ. 93.

3. Ἐνθα ἀνωτέρω, εἰς σελ. 93.— Καὶ ἐν σελίδι 96, προκειμένου περὶ τῆς Α' τάξεως: "Ἐσση Γερμανίας 18 ὥραι, Γαλλία 27 1/2 (+ 2 1/2) ὥραι.

Ἄλλοθεν τῆς Γερμανίας 21 ἢ 26 ὥραι ("Ὁρα R. Dottrens : «L'amélioration des programmes Scolaires», εἰς πῖνακα τῆς σελ. 43).

4. R. Dottrens : «Programmes et plans d'études κλπ.», σελ. 93, ὑποσημείωσις.

5. Ἐν τῇ Α' τάξει περιλαμβάνει 22 ὥρας ἑβδομαδιαίως, εἰς τὰς ὁποίας δέον νὰ προστεθοῦν καὶ 2 - 3 ὥραι διὰ τὴν ἐκδρομὴν τοῦ ἀπογεύματος τῆς Τετάρτης, ἤτοι περιλαμβάνει 24 ἕως 25 ὥρας ἑβδομαδιαίως. Ἐξ αὐτῶν μόνον αἱ 11 ὥραι (Ἑλληνικὴ γλῶσσα ὥραι 8 καὶ Ἀριθμητικὴ ὥραι 3), ἢ τὸ πολὺ αἱ 15 ὥραι (Θρησκευτικὰ 2/2 καὶ Πατριδωγασία ὥραι 3) δύνανται νὰ χαρακτηρισθῶν, ὡς ἀφιερωμέναι εἰς διανοητικὴν ἐργασίαν. Σημειῶν καὶ τοῦτο τῆς προοδευτικότητος τοῦ προγράμματος ἐκείνου. ἘΞ ἄλλου, τὸ πάλαιον Ἑλληνικὸν Πρόγραμμα (τοῦ 1894) ὥριζεν 26 ὥρας διὰ τὴν Α' τάξιν καὶ 36 ὥρας διὰ τὴν Δ' τάξιν, ἤτις τότε ἦτο ἡ ἀνωτέρα.

της ηλικίας ταύτης, έχουσαι ἐκ τοῦ λόγου τούτου τὴν ιδιότητα νὰ καθιστοῦν τὸν ἐν τῷ σχολείῳ βίον προέκτασιν τοῦ ἐν τῇ οἰκογενείᾳ καὶ τῷ νηπιαγωγείῳ βίου.

Πράγματι, ἐὰν τὸ παρὸν πρόγραμμα ἠκολούθει τὴν πρώτην τάσιν θὰ καθίστατο μονομερῶς νοησιαρχικόν, ἢ διὰ νὰ ἀποφύγη τοῦτο θὰ περιέκοπτεν ὄρας ἐκ τῆς γλωσσικῆς καὶ ἀριθμητικῆς διδασκαλίας, ὅπερ ἄτοπον. Ἐξ ἄλλου καὶ ἡ ἀπόφιν περὶ τῆς κοινωνικῆς ἀνάγκης περισυλλογῆς ἐν τῷ σχολείῳ τῶν τέκνων τῶν ἐργαζομένων γυναικῶν ἐκρίθη εὐσταθοῦσα.

Ἀνάλογον πνεῦμα ἐπρυτάνευσε καὶ κατὰ τὴν σύνταξιν τοῦ ὠρολογίου προγράμματος τῶν λοιπῶν τάξεων, μάλιστα δὲ τῶν Β' καὶ Γ'.

*
* *

*
* *

*
* *

ΜΕΡΟΣ ΙΙ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'

'Ενιαία Διδασκαλία.

Α' Κατευθυντήριοι άπόψεις.

1. Είς τόν διδάσκαλον έναπόκειται νά προτιμήσῃ τὸ σύστημα τῶν χωριστῶν μαθημάτων ἢ τὸ σύστημα τῆς ἐνιαίας διδασκαλίας.

'Η ἐποπτεύουσα τὸν διδάσκαλον Ἀρχὴ παρακολουθεῖ ἐὰν οὗτος ἐφαρμόξῃ ἱκανοποιητικῶς τὸ σύστημα τῆς Ἐνιαίας Διδασκαλίας, παρέχει τὰς δεούσας ὁδηγίας καὶ διατάσσει τὴν διακοπὴν ἐν περιπτώσει ὀριστικῆς ἀποτυχίας του.

2. Ἡ Ἐνιαία Διδασκαλία ἔχει θέσιν κυρίως εἰς τὰς δύο κατωτέρας τάξεις, συνδυαζομένη καταλλήλως ἢ ἐναλλασσομένη μὲ τὴν ἐπ' εὐκαιρίᾳ διδασκαλίαν.

3. Εἰς τὰς ἀνωτέρας τάξεις ἡ διδασκαλία δεόν νά τελῆται κατὰ μαθήματα, συμφώνως πρὸς τὰ καθιερωμένα, δυνατόν ὅμως νά ὑπάρχουν καὶ ἐγκατεσπαρμένα ἐνόητες Ἐνιαίας Διδασκαλίας, ὅπου ἡ σύνδεσις τῶν ἐπὶ μέρους μαθημάτων καθίσταται δυνατὴ κατὰ τρόπον ἀβίαστον (π.χ. σχολικὴ ἐορτὴ Τριῶν Ἱεραρχῶν).

4. Ἡ διδασκαλία Ἀναγνώσεως, Γραφῆς καὶ Ἀριθμητικῆς εἰς τὰς Α' καὶ Β' τάξεις, δύναται μὲν ἐν μέρει νά ἐνυφάνηται εἰς τὴν Ἐνιαίαν Διδασκαλίαν, ἀπαιτητικῶς ὅμως τὰ δύο τρίτα τοῦλάχιστον τῶν ὑπὸ τοῦ Προγράμματος ὀριζομένων διὰ τὰ μαθήματα ταῦτα διδακτικῶν ὥρῶν θά ἀφιεροῦνται εἰς εἰδικὰς ἀσκήσεις τελοῦμένας κατὰ τὸν ἰδιόζοντα εἰς ἕκαστον τῶν μαθημάτων τούτων τρόπον. Σκοπὸς τῆς ἀναγνωστικῆς, γραφικῆς, ὀρθογραφικῆς καὶ ἀριθμητικῆς ἀσχολίας ἐντὸς τοῦ πλαισίου τῆς Ἐνιαίας Διδασκαλίας εἶναι ἡ παρόρμησις πρὸς τοὺς κλάδους τούτους ἢ ἡ ἐφαρμογὴ τῶν μεμαθημένων, ἐνῶ σκοπὸς τῶν εἰδικῶν ἀσκήσεων (ἧτοι ἰδιαίτερον μαθημάτων ἀναγνώσεως, γραφῆς, ἀριθμητικῆς) εἶναι ἡ ἀσφαλὴς κατῆσις τῶν δεξιότητων.

Δικαίωμα τοῦ διδασκάλου εἶναι νά ἐφαρμόσῃ τὴν Ἐνιαίαν Διδασκαλίαν ὑπὸ ἀκόμη πλέον δεδουλευμένην μορφήν, ἀποχωρίζων ἀπὸ αὐτῆς καὶ ἄλλα μαθήματα.

Εἰς τὰς Ε' καὶ Στ' τάξεις ἐπιτρέπεται, κατὰ τὴν κρίσιν τοῦ διδασκάλου, ἡ ἐνσωμάτωσις καὶ τῆς Ἀναγνώσεως καὶ τῆς Καλλιγραφίας καὶ τῆς Ἀριθμητικῆς ἐντὸς τῶν ἐνοτήτων Ἐνιαίας Διδασκαλίας, ἀφ' ἐνὸς διότι αἱ τοιαῦται ἐνόητες θά εἶναι ἐλάχισται καὶ ἀφ' ἑτέρου διότι οἱ μαθηταὶ εἶναι ἤδη κάτοχοι εἰς ἱκανὸν βαθμὸν τῶν μαθήσεων τούτων.

5. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, εἰς τὸ τέλος τοῦ διδακτικοῦ ἔτους ὁ μαθητὴς δεόν νά εἶναι κάτοχος τῶν γνώσεων καὶ δεξιότητων, ὥσει νά εἶχε διδαχθῆ βάσει τοῦ συστήματος τῶν χωριστῶν μαθημάτων.

6. Αί μεγάλοι ἐνόητες Ἐνιαίας Διδασκαλίας θὰ ἀποτελεσθῶσιν :

α) Ἀπὸ σχολικῆς ἐορτᾶς (οὐχὶ πλείονας τῶν πέντε ἐτησίως) ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῶν μεγάλων Θρησκευτικῶν, Ἐθνικῶν καὶ Τοπικῶν λαϊκῶν ἐορτασμῶν (λ.χ. Χριστουγέννων, Ἀπόκριω, 25ης Μαρτίου, λήξεως σχολ. ἔτους) ὑπὸ τὸν ὄρον πλημύρας τῆς περιβαλλούσης κοινωνικῆς ζωῆς ἐξ ἐορταστικοῦ πνεύματος καὶ ἀναλόγῳ δεσμεύσεως τοῦ παιδικοῦ διαφέροντος.

β) Ἀπὸ ἐνόητας πατριδογνωστικῆς καὶ βιογνωστικῆς καὶ

γ) Ἀπὸ ἐνόητας Φυσικῆς Ἱστορίας, ἐν συνδυασμῷ πρὸς καλλιέργειαν σχολικοῦ κήπου, καταρτισμὸν συλλογῶν φυσικῆς ἱστορίας, ἐξόρμησιν διὰ τὰ πράσινα, ὀργάνωσιν ἐκθέσεων.

7. Εἰς σχολεῖα μὲ ἀλλοθρήσκους ἢ ἑτεροδόξους μαθητὰς τὰ Θρησκευτικὰ δὲν περιλαμβάνονται εἰς τὴν Ἐνιαίαν Διδασκαλίαν, ἀλλὰ διδάσκονται εἰς ἰδιαιτέρας ὥρας.

8. Σκόπιμον εἶναι, ὅπως τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ συστήματος τῆς Ἐνιαίας Διδασκαλίας προηγήται μεταβατικὴ περίοδος βαθμιαίας προσαρμογῆς καὶ ἐξοικειώσεως πρὸς αὐτὸ τῶν μαθητῶν, τῶν γονέων, ἀκόμη καὶ μέρους τοῦ διδακτικοῦ προσωπικοῦ. Κατὰ τὴν μεταβατικὴν ταύτην περίοδον θὰ ἐπιδιωχθῆ ἡ ὀργάνωσις ἀρτίως παρεσκευασμένων ὑπὸ τὴν σύγχρονον ἔννοιαν σχολικῶν ἐορτῶν, καλῆ διδασκαλίας τῆς Πατριδογνωσίας, ὡς καὶ τῆς Φυσικῆς Ἱστορίας μετὰ συνδεδασμένης καλῆς χρησιμοποιήσεως τοῦ σχολικοῦ κήπου καὶ καταρτισμοῦ σχολικοῦ μουσείου.

9. Συγγενὲς πρὸς τὴν Ἐνιαίαν Διδασκαλίαν τυγχάνει καὶ τὸ σύστημα (ἢ μάθημα) τῶν «Κατευθυνόμενων Δραστηριοτήτων», περὶ τοῦ ὁποίου γίνεται ὁ προσήκων λόγος ἐν τοῖς ἐπομένοις.

10. Παρατίθεται ἐν συνεχείᾳ πρόγραμμα ἐνοτήτων Ἐνιαίας Διδασκαλίας, ἔχον χαρακτῆρα ὅλως ἐνδεικτικόν, ἐξ ἐπόψεως τῆς τε ἐκλογῆς καὶ διατάξεως τῆς ὕλης.

Ἐ ρ μ η ν ε υ τ ι κ ᾶ Σ χ ὄ λ ι α :

Τὸ ὅπωςδῆποτε, κατὰ σχολεῖον ἢ ὁμάδα σχολείων, συνταχθεῖσιν πρόγραμμα ἐνοτήτων Ἐνιαίας Διδασκαλίας δὲν θὰ εἶναι πάγιον, ἀλλὰ θὰ ἐπιτρέπηται παρέκκλισις ἀπ' αὐτοῦ, συμφώνως πρὸς τὰς ἐκάστοτε παρουσιαζόμενας ἀνάγκας καὶ εὐκαιρίας.

— Οἱ τίτλοι τῶν κατωτέρω παρατιθεμένων μειζῶνον ἐνοτήτων ἐνιαίας διδασκαλίας διετυπώθησαν, ἐφ' ὅσον τοῦτο ἦτο δυνατόν, κατὰ τρόπον συναίσθηματικόν διὰ νὰ καταδειχθῆ εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ὁ χαρούμενος καὶ ἀφελὴς τόνος ὁ ὁποῖος ἀρμόζει εἰς τὰς σχετικὰ ἀσχολίας τῆς τάξεως. Ἐνεκα τούτου πολλοὶ ἐκ τῶν κατωτέρω τίτλων φαίνονται πολὺ λακωνικοὶ, γενικοὶ καὶ ἀόριστοι. Τοῦτο διευκολύνει τὴν πρωτοβουλίαν τῶν πεπεραμένων διδασκῶν καὶ ἀφήνει πλήρη ἐλευθερίαν εἰς αὐτοὺς πρὸς δημιουργικὸν χειρισμὸν τοῦ θέματος. Οἱ πρωτόπειροι ὁμῶς διδάσκαλοι, διὰ νὰ ἀποφύγουν τυχόν ἀσκότους πελαγοδρομίας, καλὸν θὰ ἦτο νὰ συμβουλευθοῦν καὶ τὸ ἀντίστοιχον πρόγραμμα τῆς Πατριδογνωσίας. Πρὸς διευκρίνισιν των, παραπλεύρως ἐκάστης ἐνόητος Ἐνιαίας Διδασκαλίας παρατίθεται ἐντὸς παρενθέσεως καὶ ὁ ἀύξων ἀριθμὸς τῶν ἀντιστοίχων ἐνοτήτων τῆς Πατριδογνωσίας. Περιττὸν νὰ τοισθῆ ὅτι, ἡ Ἐνιαία Διδασκαλία συγγενεῖ, ἀλλὰ δὲν ταυτίζεται μὲ τὴν Πατριδογνωσίαν.

— Προκειμένου περὶ σχολείων τοῦ Κέντρου τῶν Ἀθηνῶν, ἢ καὶ ἄλλων μεγάλων πόλεων, τῶν ὁποίων αἱ συνθήκαι εἶναι ἰδιότυποι, οἱ οἰκείοι διδάσκαλοι ἄς ἀναπτύξουν σχετικὴν πρωτοβουλίαν, ἀνατρέχοντες καὶ εἰς τὰ σχετικά περὶ Ἐνιαίας Διδασκαλίας δημοσιεύματα τοῦ Παιδαγωγικοῦ Σχολείου Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν καὶ τοῦ ἀειμνήστου Ν. Ἐξαρχοπούλου.

Β' — Πρόγραμμα Ένοτήτων Ένιαίας Διδασκαλίας.

Τ Α Ξ Ι Σ Α'

— Εισαγωγή εις τὸν μαθητικὸν βίον : Παράστασις εις τὸν ἀγασμὸν ἐπὶ τῇ ἐνάρξει τῶν μαθημάτων, λήψις πρώτης ἐπαφῆς τοῦ διδασκάλου μετὰ τοὺς ἀρχαίους μαθητὰς τοῦ κλπ. κλπ. - (1 - 15).

— Ἡ ζωντανὴ γωνιά τῆς τάξεως καὶ ὁ σχολικὸς κήπος : ἀνάληψις σχετικῶν εὐθυνῶν (8, 11).

— Ὁ τρυγητὸς (7).

— Τὰ Πρωτοβόρεια (9).

— «Χρόνια πολλά Δημητράκη». Ὁργάνωσις μικρᾶς δεξιώσεως ἐν τῷ σχολεῖω.

— Στοιχειώδης συμμετοχὴ εἰς τὸν ἐορτασμὸν τῆς 28ης Ὀκτωβρίου.

— Ἐτοιμάσαμε τὸ σχολικὸν κήπο καὶ φυτεύομε κουκιὰ καὶ κρεμμύδια (ἢ βολβοὺς καλλωπιστικῶν) (8).

— Χρυσάνθεμα — χελιδόνια — ὀργώματα — τὰ φύλλα πέφτουν — μαζεύομε τίς ἐλιές (10, 12).

— Ρόδια — κάστανα — μανταρίνια — πορτοκάλια (10).

— Ραδίκια — λάχανα — κουνουπίδια (10).

— Ἡ αἴθουσα τῆς διδασκαλίας καὶ τὸ διδακτήριον (13 - 15).

— Πήζομε γαούρτι (16).

— Προστοιμαζόμεθα γιὰ νὰ ὑποδεχθοῦμε τὸ χειμῶνα (17).

— Προπρασκευὴ διὰ στοιχειώδη συμμετοχὴν τῆς τάξεως εἰς τὴν Χριστουγεννιάτικην ἐορτὴν τοῦ σχολείου. Κάλαντα — Φάτνη — Χριστουγεννιάτικο δένδρον.

— Εὐχετήρια εἰκονογραφημένα δελτάρια (κάρτ - ποστάλ). Τὸ ταχυδρομεῖον (18).

— Ἡ ἐορτὴ τοῦ Μανωλάκη (τοῦ Χριστοῦ), τοῦ Βασιλάκη, τοῦ Φώτη, τοῦ Γιαννάκη. Ὁργάνωσις δεξιώσεως ἐν τῷ σχολεῖω.

— Ἡ πρὸς τοῦ διδασκαστοῦ ὁδὸς (19).

— Ὁ χιονάνθρωπος (20 - 21).

— Ὁ συμμαθητὴς μας ἐκρουλόγησε (22).

— Δενδροφυτεύομε τὴν πλατεῖα. Βοηθοῦμε στὸν καθαρισμὸ τῶν πεύκων ἀπὸ τίς κάμπιες. Βοηθοῦμε ἐκείνους ποὺ κλαδεύουν τὰ δένδρα τοῦ σχολικοῦ κήπου καὶ τὴν δενδροστοιχίαν τῆς γειτονίας (23 - 25).

— Ἐτοιμασθήτε γιὰ τὴν ἀποκριάτικην σχολικὴν ἐορτὴν μας (26).

— Ποῦ ἐπεράσαμε τὰ κούλουμα (26).

— Ἡ οἰκία καὶ ἡ οἰκογένεια (27).

— Ἡ ἀνθισμένη ἀμυγδαλιά (καὶ ἄλλα προμηνύματα τῆς ἀνοιξέως) (28).

— Σκαλιζομε τὸν κήπο μας. Ἐτοιμάζομε μαρουλοσαλάτα.

— Ἐκλώσασθε ἢ ὄρνιθα (ἢ τὸ περιστέρι τοῦ σχολικοῦ ζωοτροφείου) καὶ παρακολουθοῦμε τὴν ἐπώασθ.

— Ἐρχονται τὰ χελιδόνια.

- 'Ετοιμαζόμεθα για τὸν ἑορτασμό τῆς 25ης Μαρτίου.
- Τί ὄρα εἶναι ; (29).
- Τὰ γενέθλια τῆς Κατίνας. Δεξιώσεις.
- Ζυμώνομε μιὰ κουλούρα για τοῦ Λαζάρου (ἢ ἕνα πρόσφορο). Τὸ ἀρτοποιεῖον, ὁ ἀλευρόμυλος κλπ. (30).
- Βάφομε ἀγά για τὸ Πάσχα (31).
- Πλέκομε στεφάνι για τὴν Πρωτομαγιά (31).
- 'Ἡ συνοικία τοῦ σχολείου (32).
- 'Ἡ ἑορτὴ τοῦ Κωστάκη, τῆς Ντίνας καὶ τῆς 'Ελένης. 'Οργάνωσις δεξιώσεως ἐν τῷ σχολείῳ.
- 'Ετοιμαζόμεθα για τίς γυμναστικές ἐπιδείξεις.
- Μαζεύομε τὰ κουκιά καὶ τὰ κρεμμύδια ἀπὸ τὸ σχολικὸ μας κῆπο. Φροντίζομε τοὺς μεταξοσκώληκες ποὺ θὰ πλέξουν κουκούλι.
- 'Ανοίγομε τὸν κλήδονα (33 - 34).
- Φεγγαράκι μου λαμπρὸ (35).
- Γλυκὰ φουσαεὶ ὁ μπάτης (36).
- 'Ετοιμασθῆτε για τὴ σχολικὴ ἑορτὴ μας.

Τ Α Ξ Ι Σ Β'

- 'Αγιασμός καὶ νοικοκύρευμα διδασκηρίου καὶ σχολικοῦ κῆπου ἐπὶ τῇ ἐπαλήψει τῶν μαθημάτων.
- "Εναρξίς ἡμερολογίων : α) σχολικῆς ἑβδομαδιαίας δράσεως· β) καιρικῶν μεταβολῶν καὶ ἀτμοσφαιρικῶν παρατηρήσεων· γ) κινήσεων τοῦ ἡλίου (2 - 3).
- Ποῦ καὶ πῶς ἐπεράσαμε τὸ καλοκαίρι.
- 'Ἡ κεντρικὴ συνοικία τῆς πόλεως (ἢ τὸ μικρὸν χωρίον μας, βαθύτερον) (5).
- 'Αγροτικαὶ ἐργασίαι δεσπόζουσαι τοῦ κοινωνικοῦ βίου καὶ δεσμεύουσαι τὸ παιδικὸν διαφέρον (π.χ. τρυγητός, ἡ σπορά, ἡ ἔλαιουσυγκομιδῆ). Προκειμένου περὶ πόλεως, αἱ λοιπαὶ συνοικίαι τῆς πόλεως (4 - 10).
- Συμμετοχὴ τῆς τάξεως εἰς τὸν ἑορτασμόν τῆς 28ης 'Οκτωβρίου.
- Τὰ γενέθλια τῆς Σοφίας. 'Οργάνωσις μικρᾶς δεξιώσεως ἐν τῷ σχολείῳ.
- Τὰ Πρωτοβρόγια — Φθινόπωρον. Οἱ πέριξ ἀγροί, ἢ ἐκδρομαὶ εἰς τὴν γειτονικὴν πόλιν (προκειμένου περὶ χωρίων) (4 - 10).
- 'Ἡ ὀνομαστικὴ ἑορτὴ τῆς Μαρίας : Τὰ Εἰσόδια τῆς Θεοτόκου — Παναγία ἢ Μισσοπορίτισσα.
- Τὰ γειτονικὰ ὑψώματα (11 - 12, 15).
- 'Ἡ γειτονικὴ πεδιάς (13, 15).
- 'Ἡ ὀνομαστικὴ ἑορτὴ τῆς Κατίνας, τοῦ Στέλιου, τοῦ Νίκου, τοῦ Σπύρου.
- 'Οργάνωσις μικρῶν δεξιώσεων ἐν τῷ σχολείῳ.
- 'Ο δημόσιος κῆπος, τὸ ἄλσος, τὸ δάσος (14, 16).
- Προετοιμασία σχολικῆς Χριστουγεννιάτικης ἑορτῆς. 'Εκμάθησις τῶν καλάνδων.

- Πῶς ἐπεράσαμε τις ἑορτές.
- Ὁ χειμῶνας.
- Χερσαῖα μέσα συγκοινωνίας (9, 18, 19, 20, 21, 22). Τὰ σχολεῖα παραλίω οἰκισμῶν ἐπεξεργάζονται τὰς ἐνόητας κλιμῆν, «πλοῖον» καὶ «θάλασσα».
- Ὁργάνωσις σχολικῆς ἀποκριάτικης ἑορτῆς.
- Ἐτοιμάζομε χαρταετούς γιὰ τὴν Καθαρὰ Δευτέρα.
- Τὸ μνημόσυνο τῶν Πεσότων.
- Συμμετοχὴ εἰς τὴν ἑβδομάδα τοῦ πρασίνου.
- Τὸ ταχυδρομεῖον καὶ τὰ μέσα ἐπικοινωνίας (26 - 28).
- Προστοιμασία σχολικῆς ἑορτῆς 25ης Μαρτίου.
- Ἡ ἄνοιξη.
- Ἐπίσκεψις εἰς τὸν γειτονικὸν λιμένα (23 - 24).
- Πλησιάζει ἡ Μεγάλῃ Ἑβδομάδα καὶ τὸ Πάσχα.
- Πῶς ἐπεράσαμε τις διακοπὰς τοῦ Πάσχα.
- Ψεκάζομε τὸν κῆπο μας. Προσοχὴ στὰ φυτοφάρμακα. Εἶναι ἐπικίνδυνα !
- Πρωτομαγιά.
- Βραβεύομε τὴν ὠραιότερη γλάστρα ! Ὁργάνωσις μικρᾶς ἀνθοκομικῆς ἐκθέσεως.
- Ἐκδρομὴ εἰς τὴν θάλασσα (17). Οἱ μαθηταὶ παραλίω πόλεων ἐπισκέπτονται σιδηροδρομικὸν κόμβον, μεσόγεια καὶ ὄρεινὰ χωρία, πρὸς ἐπεξεργασίαν τῆς ἐνόητος «Χερσαῖα μέσα συγκοινωνίας».
- Τὴν παραμονὴ τῆς Ἀναλήψεως κατεβήκαμε στὴ θάλασσα.
- Περιποιούμεθα τοὺς μεταξοσκώληκας μας.
- Τὸ ἀεροπλάνον (25).
- Ἀγροτικὰ ἔργασίαι δεσπόζουσαι τοῦ κοινωνικοῦ βίου καὶ δεσμεύουσαι τὸ διαφέρον τῶν μαθητῶν (π.χ. καλλιέργεια ἀμπέλων καὶ λαχανοκήπων, ἡ ἔναρξις θερισμοῦ κλπ.).
- Ἡ Ἀγροτικὴ Τράπεζα ἐχορήγησε δάνειο στὸν πατέρα κλπ. (31).
- Προστοιμαζόμεθα διὰ τὰς γυμναστικὰς ἐπιδείξεις.
- Ὁ κ. Νομάρχης (ἢ ὁ Μητροπολίτης, ἢ ὁ Εἰσαγγελεὺς) ἐπεσκέφθη τὴν Κοινότητά μας. Ὁ κ. Νομάρχης ἐχορήγησε χρήματα γιὰ τὴν ἐπέκτασις τοῦ διδακτηρίου μας, ἢ γιὰ τὴν ὕδρευσις τοῦ χωριοῦ μας κλπ. (30).
- Μπήκαμε στὸ καλοκαίρι.
- Τελικὴ ἐπεξεργασία καὶ συγκεφαλαίωσις τῶν ἡμερολογίων τὰ ὅποια κατήρτισεν ἡ τάξις (32).
- Προστοιμασία σχολικῆς ἑορτῆς ἐπὶ τῇ λήξει τοῦ ἔτους.
- Ἐτοιμάζομε ἔκθεσις χειροτεχνίας καὶ ἰχνογραφίας.
- Λαμβάνομε μέτρα γιὰ τὴν συντήρησις τοῦ σχολικοῦ κήπου κατὰ τὰς θερινὰς διακοπὰς.
- «Ἀνοίγομε τὸν κλήδονα μὲ τ' "Αἶ - Γιαννιοῦ τῆ χάρη κι ὅποιο παιδί εἶναι καλὸ ἐνδεικτικὸ θὰ πάρη !».
- Ποῦ καὶ πῶς θὰ περάσωμε τὰς θερινὰς διακοπὰς μας.

Γ' Συμπληρωματικαὶ παρατηρήσεις.

1. Ὁ ἐφαρμόζων τὴν Ἑνιαίαν Διδασκαλίαν ὀφείλει κατὰ τὴν ἔναρξιν τοῦ σχολικοῦ ἔτους νὰ συντάσῃ γενικὸν διάγραμμα τῆς ἐργασίας του δι' ὅλοκληρον τὸ διδακτικὸν ἔτος.

Ἐπίγραφον τοῦ διαγράμματος ὑποβάλλει εἰς διπλοῦν, διὰ τοῦ διευθυντοῦ τοῦ σχολείου, εἰς τὸν οἰκείου Ἐπιθεωρητὴν πρὸς ἔγκρισιν, ὅστις ἐπιστρέφει τὸ ἐν ἐξ αὐτῶν, ἵνα κατατεθῆ εἰς τὸ ἀρχεῖον τοῦ σχολείου. Ἀπὸ τοῦ διαγράμματος τούτου ἐπιτρέπεται παρέκκλισις.

2. Ὁ ἐφαρμόζων τὴν Ἑνιαίαν Διδασκαλίαν συντάσσει ἐκάστοτε διάγραμμα τῆς μείζονος ἐνότητος τὴν ὁποίαν θὰ ἐπεξεργασθῆ μετὰ τῆς τάξεώς του. Καὶ ἀπὸ τοῦ διαγράμματος τούτου ἐπιτρέπεται παρέκκλισις.

3. Ἄμα τῷ πέρατι τῆς ἐργασίας τῆς ἡμέρας θὰ ἐνημερώνηται τὸ καθιερωμένον βιβλίον Διδαχθεΐσης Ὑλῆς.

4. Προσέτι, ὑποχρεοῦται ὁ ἐφαρμόζων τὴν Ἑνιαίαν Διδασκαλίαν νὰ τηρῆ «Βιβλίον Ἡμερολογίου», ἐν τῷ ὁποίῳ θὰ ἀναγράφῃ περιληπτικῶς καθ' ἐκάστην ἑσπέραν τὰς ἀσχολίας τῆς τάξεως κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην, τὰς κρίσεις καὶ παρατηρήσεις του.

5. Κατὰ τὰς ἐπισκέψεις του εἰς τὸ σχολεῖον καὶ πρὸ τῆς ἐπιθεωρήσεως τῆς τάξεως, ὁ Ἐπιθεωρητὴς ὀφείλει νὰ λαμβάνῃ γνώσιν ὅλων τῶν ἀνωτέρω στοιχείων καὶ νὰ ποιῆται σχετικὴν μνείαν εἰς τὴν συνταχθησομένην ἔκθεσιν ἐπιθεωρήσεως.

* *

* *

* *

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Β'

Ώρολόγιον Πρόγραμμα.

Α' Κατευθυντήριοι ἀπόψεις.

1. Θεμελιώδης διδασκτική μονάς είναι ἡ διδασκτική ὥρα, δευτερεύουσα δὲ τὸ διδασκτικὸν ἡμῶριον.

2. Ἡ χρονομετρικὴ ὥρα τῶν 60 πρώτων λεπτῶν κατανέμεται ὡς ἀκολούθως :

α) Λεπτὰ πέντε διὰ τὴν κάθοδον τῶν μαθητῶν ἐκ τῶν αἰθουσῶν διδασκαλίας εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ σχολείου καὶ διὰ τὴν ἐπάνοδον αὐτῶν εἰς τὴν αἴθουσαν καὶ τὴν ἐγκατάστασίν των εἰς τὰ θρανία των.

β) Λεπτὰ δέκα διὰ τὴν παραμονὴν τῶν μαθητῶν εἰς τὴν αὐλὴν κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ διαλείμματος.

γ) Λεπτὰ τεσσαράκοντα πέντε διὰ τὴν διεξαγωγὴν τῆς διδασκαλίας (= διδασκτικὴ ὥρα).

3. Τὸ διδασκτικὸν ἡμῶριον εἶναι πάντοτε διαρκείας εἰκοσιπέντε λεπτῶν. Μεταξὺ δύο ἀλλεπαλλήλων ἡμῶριων οὐδέποτε μεσολαβεῖ διάλειμμα.

4. Τὸ δεῦτερον πρωινὸν διάλειμμα εἶναι διαρκείας δεκαπέντε λεπτῶν, ἄνευ περικοπῆς τῆς ἀντιστοίχου διδασκτικῆς ὥρας, ὅπερ ἐπιτυγχάνεται διὰ καταλλήλου διαρρυθμίσεως τοῦ ὥραριου κρούσεως τοῦ κώδωνος διὰ τὴν εἴσοδον καὶ ἐξοδον τῶν μαθητῶν.

Ἐνδεικτικῶς παρατίθεται κατωτέρω παράδειγμα τοιοῦτου ὥραριου.

Πρὸ μεσημβρίας :

Ώρα 8.00' - 8.10' : Σύνταξις. Πρωινὴ κοινὴ προσευχὴ.

Ἄνοδος εἰς τὴν αἴθουσαν διδασκαλίας.

» 8.10' - 8.55' : Μάθημα.

» 8.55' - 9.10' : Πρῶτον διάλειμμα, συμπεριλαμβανομένων καθόδου τῶν μαθητῶν εἰς τὴν αὐλὴν καὶ ἐπάνοδου των εἰς τὴν αἴθουσαν διδασκαλίας.

» 9.10' - 9.55' : Μάθημα.

Ώρα 9.55' - 10.15' : Δεῦτερον διάλειμμα, ὡς ἀνωτέρω.

» 10.15' - 11.00' : Μάθημα.

» 11.00' - 11.15' : Τρίτον διάλειμμα, ὡς ἀνωτέρω.

» 11.15' - 12.00' : Τελευταῖον πρωινὸν μάθημα.

» 12.00' - 12.05' : Ἀποχώρησις μαθητῶν.

Μετὰ μεσημβρίαν:

Ώρα 3.00' - 3.05' : Σύνταξις καὶ εἴσοδος εἰς τὴν αἴθουσαν διδασκαλίας.

» 3.05' - 3.50' : Μάθημα.

» 3.50' - 4.05' : Διάλειμμα, ὡς ἀνωτέρω.

» 4.05' - 4.50' : Μάθημα.

» 4.50' - 4.55' : Ἀποχώρησις μαθητῶν καὶ ἐξασφάλισις τῆς αἴθουσας.

Ἐν περιπτώσει χορηγήσεως συσσιτίου κατὰ τὴν ὥραν ἐνδὸς τῶν διαλειμμάτων, ἡ διάρκεια τοῦ διαλείμματος τούτου παρατείνεται ἄντιστοίχως ὅμως ὀρίζεται ἐνωρίτερον ἢ πρῶν ἡ προσέλευσις τῶν μαθητῶν.

Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ ὁσάκις λόγῳ δυσμενῶν διδακτηριακῶν συνθηκῶν παρατηρεῖται χρονοτριβὴ περὶ τὴν εἴσοδον καὶ ἐξοδον τῶν μαθητῶν.

Εἰς πᾶσαν περίπτωσιν, ὁ ἀριθμὸς καὶ ἡ διάρκεια τῶν διαλειμμάτων παραμένουν ἀπαραβίαστα.

Ἡ ἀδίκαιολόγητος παράτασις τῶν διαλειμμάτων ἢ ἡ βραδύτης περὶ τὴν ἔναρξιν τῶν μαθημάτων συνιστοῦν πειθαρχικὸν παράπτωμα.

5. Τὸ μεταμεσημβρινὸν διάλειμμα δύναται νὰ παραλείπεται, πάντως ἂνευ ἀντιστοίχου περικοπῆς τοῦ χρόνου παρουσίας τῶν μαθητῶν καὶ διδασκάλων ἐν τῷ σχολεῖῳ, εἰς ὅσας περιπτώσεις ἡ ἀπογευματινὴ ἐργασία ἀφιερῶται εἰς καλλιέργειαν σχολικοῦ κήπου, σωματικὴν ἀγωγὴν, χειροτεχνίαν καὶ ἄλλας ἐν γένει δραστηριότητος ἐνθα κυριαρχεῖ τὸ κινητικὸν στοιχεῖον, λαμβανομένης πάντοτε τῆς προσηκούσης μερίμνης διὰ τὴν ἱκανοποίησιν τῆς διψῆς ἢ ἄλλων ἐκτάκτων ἀναγκῶν τῶν μαθητῶν.

6. Μεταξὺ πρῶινῶν καὶ ἀπογευματινῶν μαθημάτων δέον νὰ μεσολαβῇ τρίωρον τοῦλάχιστον χρονικὸν διάστημα ἀναπαύσεως, ἐξαιρέσει τῶν σχολεῖων εἰς τὰ ὅποια ἀναγκαστικῶς διημερεύουν μαθηταὶ ἐκ γειτονικῶν χωρίων προσερχόμενοι.

Ἑρμηνευτικὰ Σχόλια

Οἱ διδάσκαλοι ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τῶν γονέων ὑφείλουν νὰ ἐπιδιώκουν τὴν ἄνευ χρονοτριβῆς μετάβασιν τῶν μαθητῶν ἀπὸ τοῦ σχολείου εἰς τὴν οἰκίαν των καὶ τάνάπαινον, τὴν ἐγκαιρον μεσημβρινὴν ἐστίασιν τούτων καὶ τὴν κατέκλισίν των ἐπὶ μίαν ὥραν τοῦλάχιστον, ἀπαγορευομένης τῆς ἀναθέσεως πάσης κατ' οἶκον σχολικῆς ἐργασίας κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς μεσημβρινῆς διακοπῆς τῶν μαθημάτων.

Κατὰ τὴν θερινὴν ἐποχὴν τοῦ ἔτους, εἰς ὅσους οἰκισμοὺς ἡ μεσημβρινὴ ἐξωτερικὴ θερμοκρασία ὑπερβαίνει τοὺς 25 βαθμοὺς, τὰ πρῶινὰ μαθήματα δέον νὰ διακοπῶνται τὴν 11ην ὥραν, τὰ δὲ ἀπογευματινὰ νὰ ἀρχῶνται μετὰ τὴν 16ην ὥραν. Ἡ κατ' οἶκον σχολικῆς φύσεως ἐσπερινὴ ἐργασία τῶν μαθητῶν οὐδέποτε ἐπιτρέπεται νὰ ὑπερβαίῃ τὴν μίαν ὥραν προκειμένου περὶ μαθητῶν τῶν μεγαλύτερων τάξεων, τὴν ἡμίσειαν δὲ ὥραν προκειμένου περὶ τῶν μικροτέρων.

7. Τὸ ἀπόγευμα τῆς Τετάρτης εἶναι πάντοτε ἐργάσιμον, ἀφιερῶται δέ, ἐφ' ὅσον τοῦτο καθίσταται ἐφικτὸν, εἰς τὴν διεξαγωγὴν Κατευθυνομένων Δραστηριοτήτων, Ἐξατομικευμένης ἢ Προγραμματισμένης Διδακτικῆς καὶ εἰς ἐκδηλώσεις σχολικῆς ζωῆς.

8. Τὸ διδακτικὸν ἔτος διαιρεῖται εἰς δύο ἐξάμηνα. Τὸ πρῶτον διδακτικὸν ἐξάμηνον ἐκτείνεται μετὰ τῆς ἐνάρξεως τῶν μαθημάτων καὶ τῆς 31ης Ἰανουαρίου, τὸ δὲ δευτέρον μετὰ τῆς 1ης Φεβρουαρίου καὶ τῆς σχολικῆς ἐορτῆς ἐπὶ τῇ λήξει τοῦ διδακτικοῦ ἔτους.

* *

* *

* *

Β' ΩΡΟΛΟΓΙΟΝ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
ΤΩΝ ΕΞΑΘΕΣΙΩΝ ΔΗΜΟΤΙΚΩΝ ΣΧΟΛΕΙΩΝ

Α/Α	Διδακτέα μαθήματα	Τάξεις						Σύνολον ώρων
		Α'	Β'	Γ'	Δ'	Ε'	ΣΤ'	
—	Ανάγνωσις	6	6	6	6	6	5	53
—	Λοιπά γλωσσικά	6/2	6/2	6/2	6/2	6/2	6/2	
1	Ἑλληνικῆς γλώσσης Σύνολον	9	9	9	9	9	8	
2	Ξένης γλώσσης [προαιρετικῶς] στοιχεία					2/2	3/2	2 1/2
3	Φρησκευτικὰ	2/2	2/2	2	2	3	3	12
4	Ἀγωγή τοῦ πολίτου					1	1	2
5	Ἱστορία				2	2	2	6
5α	Ἱστορικὴ προπαίδεια			2/2				1
6	Πατριδογνωσία	2	2	1				5
7	Γεωγραφία			1	2	2	2	7
8	Μάθημα Παρατηρήσεως (Πραγματογνωσία)	2/2	2/2					2
9	Φυσικὴ Ἱστορία			2	2	2	2	8
9α	Πρακτικαὶ ἀσκήσεις Φ. Ἱστορίας			1/2	1/2			1
10	Φυσικὴ καὶ Χημεία					2	2	4
10α	Πρακτικαὶ ἀσκήσεις Φυσικῆς καὶ Χημείας					2/2	2/2	2
11	Ἀριθμητικὴ	} 8/2	} 8/2	} 8/2	} 8/2	6/2	6/2	} 24
11α	Γεωμετρία					2/2	2/2	
12	Καλλιγραφία - Γραφὴ	1/2	2/2	3/2	3/2	1/2		5
13	Ἰκνογραφία	3/2	3/2	3/2	3/2	2/2	3/2	8 1/2
14	Χειροτεχνία	3/2	3/2	2	2	2/2	2/2	9
15	Οἰκοκυριακὰ						1/2	1/2
16	Ὡδική	3/2	3/2	2/2	3/2	2/2	2/2	7 1/2
17	Γυμναστικὴ	3/2	3/2	2/2	3/2	3/2	3/2	8 1/2
17α	Ρυθμικὴ Γυμναστικὴ	2/2	2/2	2/2				3
18	Ἐξάτομικευμένη καὶ Προγραμματισμένη Διδασκαλία				2/2	2/2	2/2	3
19	Κατευθυνόμενα Δραστηριότητες	} 3 1/2	} 3	3/2	3/2	2/2	2/2	} 13 1/2
19α	Ἐλεύθερα Δραστηριότητες			2/2	2/2			
	Σύνολον ὥρων	28	28	31	33	34	34	188

Γ' Παρατηρήσεις:

1. Ἐκαστος διδάσκαλος διδάσκει ὑποχρεωτικῶς τὰς ὑπὸ τοῦ ἐδαφ. 3 τοῦ ἔργου 1 τοῦ Ν.Δ. 1461/1942 καθοριζομένης ἐβδομαδιαίας ὥρας διδασκαλίας, ἧτοι ὁ μὲν διευθυντὴς 28 ὥρας, οἱ δὲ διδάσκαλοι 32.

2. Τὸ ἀπόγευμα τοῦ Σαββάτου παραμένει κενόν.

3. Οἱ μαθηταὶ τῶν Α' καὶ Β' τάξεων ἐργάζονται ἐπὶ τριῶρον καθ' ἑκάστην πρωτῶν καὶ ἐπὶ δίωρον καθ' ἑκαστον ἐργάσιμον ἀπόγευμα. Οἱ μαθηταὶ τῶν Ε' καὶ ΣΤ' τάξεων ἐργάζονται ἐπὶ τετράωρον καθ' ἑκάστην πρωτῶν καὶ ἐπὶ δίωρον κατὰ τὰ ἀπογεύματα.

Οἱ μαθηταὶ τῶν Γ' καὶ Δ' τάξεων ἐργάζονται ἐπὶ τριῶρον ἢ τετράωρον, κατὰ περίπτωσιν, καθ' ἑκάστην πρωτῶν καὶ ἐπὶ δίωρον καθ' ἑκαστον ἀπόγευμα.

4. Εἰς ὅσα σχολεῖα λειτουργεῖ μαθητικὸν συσσίτιον ὑπὸ τύπον πρωϊνοῦ ροφίματος, τὸ ὥραριον διδακτικῆς ἐργασίας τοῦ ὑπευθύνου διδασκάλου (ἢ τῶν ὑπευ-

θύων) διὰ τὴν παρασκευὴν καὶ διανομὴν τοῦ συσσίτιου περιορίζεται κατὰ 20 %, διὰ περικοπῆς ἐκ τοῦ ὠρολογίου προγράμματος τοῦ περὶ οὗ πρόκειται διδασκάλου ἀναλόγου ἀριθμοῦ διδακτικῶν μονάδων. Ἡ περικοπὴ αὕτη ἐπιτρέπεται μόνον καθ' ἑξῆς ἡμέρας λειτουργεῖ τὸ συσσίτιον.

Προκειμένου περὶ σχολείων εἰς τὰ ὅποια χορηγεῖται εἰς τοὺς μαθητὰς θερμὸν μεσημβρινὸν γεῦμα, τὸ ὥραριον διδακτικῆς ἐργασίας τοῦ ὑπευθύνου διδασκάλου περιορίζεται κατὰ 50 %, τοῦ δὲ Βοηθοῦ του κατὰ 30 %.

Ἑρμηνευτικὸν σχόλιον.

Ἐπειδὴ ἐνδεχομένη ἀντίστοιχος περικοπὴ τῶν διδακτικῶν ὥρῶν θὰ ἦτο διὰ τοὺς μαθητὰς ἐπιζήμιος πέραν παντὸς ἀνεκτοῦ ὅριου, ἐπιβάλλεται ἡ πρόσληψις προσθέτου διδασκάλου ὅθεν, δέον νὰ ληφθῇ νομοθετικὴ μέριμνα πρὸς συμπλήρωσιν τῶν ἰσχυουσῶν διατάξεων περὶ προσωρινῶν ἀναπληρωτῶν δημοδιδασκάλων, ἐπιτρεπομένου ἐφεξῆς τοῦ διορισμοῦ προσωρινῶν διδασκάλων καὶ εἰς σχολεῖα ἐνθα λειτουργεῖ μεσημβρινὸν συσσίτιον.

5. Εἰς τὰ Θρησκευτικὰ δὲν ἔχει συνυπολογισθῆ ὁ χρόνος τῆς πρωΐνης κοινῆς προσευχῆς, ἥτις πάντως εἶναι ὑποχρεωτικὴ, ἀνερχόμενος ἐβδομαδιαίως εἰς 30 περίπου πρῶτα λεπτὰ (ἦτοι 6 X 5 πρῶτα λεπτὰ ἡμερησίως).

6. Ἐπιτρέπεται ἡ συγχώνευσις ἡμιωρίων ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ μαθήματος εἰς πλήρεις διδακτικὰς ὥρας. Ἐπίσης ἐπιτρέπεται ὁ συνδυασμὸς ἡμιωρίων, ἢ ὥρῶν μετὰ ἡμιωρίων, μεταξὺ συγγενῶν μαθημάτων, ἀσκήσεων καὶ δραστηριοτήτων.

Ἐπιτρέπεται ἐξ ἄλλου εἰς τὸν διδάσκαλον τῆς Α' τάξεως νὰ διασπᾶται τὸ ἡμιώριον τῆς Καλλιγραφίας εἰς τρεῖς διδακτικὰς μονάδας τῶν δέκα πρῶτων λεπτῶν, ἢ καὶ εἰς περισσοτέρας τῶν ὀλιγωτέρων λεπτῶν, τὰς ὅποιας καὶ νὰ προσαρτήσῃ εἰς τὸ μάθημα τῆς ἀναγνώσεως ἢ τῆς ἀριθμητικῆς.

Παιγνιώδεις μορφαὶ ἐνεργεῖας δύνανται νὰ ἐφαρμόζωνται ὅχι μόνον κατὰ τὰς τακτὰς ὥρας τῶν Ἐλευθέρων καὶ Κατευθυνομένων Δραστηριοτήτων ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ πλαισίῳ τῆς συνήθους διδασκαλίας, λαμβανομένου πάντως ὑπ' ὅψιν ὅτι τυχὸν κατάχρησις τεχνητῶν διδακτικῶν παιγνιδιῶν καθιστᾷ ταῦτα ἀνιαρὰ, ἐνῶ, ἀντιθέτως, πολλὰ καθαρῶς σχολικὰ ἀσκήσεις εἶναι δυνατὸν νὰ ἔχουν διὰ τὸν μαθητὴν παιγνιώδη χαρακτῆρα, ἐφ' ὅσον θὰ διεξήγοντο κατὰ παιδαγωγικῶς ὀρθὸν τρόπον¹.

Ἀκριβῶς, ἡ ἀναγραφὴ πολλῶν ἡμιωρίων ἐν τῷ Προγράμματι ἀποβλέπει εἰς τὸ νὰ παράσχῃ τὴν δυνατότητα πεφωτισμένης εὐελιξίας εἰς τὸν διδάσκαλον. Ἐπίσης ἀποβλέπει εἰς τὸ νὰ γενικεύσῃ τὴν χρησιμοποίησιν ὀρισμένων διδακτικῶν καὶ παιδαγωγικῶν μέτρων, τὰ ὅποια σποραδικῶς ἢ φευγαλέως ἐφηρμόζοντο πρότερον.

Πράγματι, βαθυτέρα ἐπιδιώξις τοῦ προγράμματος εἶναι ἡ ἐνοποιήσις καὶ οὐχὶ ὁ κατακερματισμὸς τῆς διδακτικῆς καὶ παιδαγωγικῆς ἐνεργείας.

7. Ὅσῳς δι' οἰονδήποτε λόγον ἡ διδασκαλία τῆς Ξένης Γλώσσης δὲν καθίσταται ἐφικτὴ, προσαυξάνεται κατὰ μίαν ὥραν ἢ γλωσσικὴ διδασκαλία τῆς Ἐκτῆς τάξεως, ὁ δὲ ὑπόλοιπος πλεονάζων χρόνος τῶν Ε' καὶ Στ' τάξεων προστίθεται εἰς τὰς Κατευθυνόμενας καὶ Ἐλευθέρως Δραστηριότητας.

8. Ὑπὸ τύπον προσωρινότητος πάντως, προστίθεται ἐπίσης εἰς τὰς Κατευθυνόμενας καὶ Ἐλευθέρως Δραστηριότητας ὁ χρόνος τῆς Ἐξατομικευμένης (βάσει

1. Βελγικὸν Ἀναλυτικὸν Πρόγραμμα τοῦ 1957, ἐν σελίδι 11, παρ. 4.

ειδικῶν δελταρίων) Διδασκαλίας, ὡσάκις ἡ ἐφαρμογή τοῦ συστήματος τούτου προσκρούει εἰς ἀνυπερβλήτους δυσχερείας.

9. Ἐκ παραλλήλου πρὸς τὴν σύνταξιν τοῦ ὠρολογίου προγράμματος, ἕκαστος διδάσκαλος ὀφείλει πρὸ τῆς ἐνάρξεως τοῦ διδακτικοῦ ἔτους νὰ καταρτίξῃ ἐν γενικῇ καὶ γραμματικῇ καὶ ἐτήσιον πρόγραμμα ἐργασίας τῆς τάξεώς του.

Ἐρμηνευτικά σχόλια.

Ὁ προγραμματισμὸς οὗτος δέν νὰ περιλαμβάνῃ τρία μέρη :

Τὸ πρῶτον ἐξ αὐτῶν θὰ προσδιορίξῃ τὴν τοπικὴν ὕλην ἢ ὅποια θὰ διδαχθῇ εἴτε ὑπὸ μορφήν Ἑνιαίας Διδασκαλίας καὶ Κατευθυνομένων Δραστηριοτήτων, εἴτε ὑπὸ μορφήν προσθέτων μεθοδικῶν ἐνοτήτων ἐντὸς τοῦ πλαισίου τῶν καθ' ἕκαστα ἰδιαίτερον μαθημάτων.

Τὸ δεύτερον μέρος θὰ προσδιορίξῃ τὰς τυχόν μεγάλας ἐνοτήτας Ἑνιαίας Διδασκαλίας καὶ τὰ κατὰ προσέγγισιν χρονικὰ ὅρια διεξελεύσεως τούτων. Πρὸς τούτους θὰ προσδιορίξῃ ἀδρομερῶς τὸ εἶδος καὶ τὴν ἔκτασιν τῶν Κατευθυνομένων Δραστηριοτήτων καὶ τῆς Ἐξατομικευμένης ἢ Προγραμματισμένης Διδασκαλίας καὶ θὰ προγραμματίξῃ ποια καὶ πόσαι ἐξ αὐτῶν καὶ κατὰ ποίαν περίπου σειρὰν θὰ ἐνταχθοῦν εἰς τὸ σύνθετος ἐβδομαδιαῖον ὠρολόγιον πρόγραμμα, μάλιστα δὲ θὰ προγραμματίξῃ καθ' ὅμοιον τρόπον τὸν χρόνον ὃ ὅποιοι ἄλλοτε κατεῖχτο ὑπὸ τῶν γραπτῶν ἐξετάσεως καὶ τῶν ἐγγραφῶν, ἤτοι ὅθι προγραμματίξῃ τὴν σχολικὴν ἐργασίαν τῆς πρώτης διδακτικῆς ἐβδομάδος τοῦ Σεπτεμβρίου, τοῦ πρώτου δεκαημέρου τοῦ μηνὸς Φεβρουαρίου καὶ τῶν ἐργασίμων ἐβδομάδων τοῦ μηνὸς Ἰουνίου.

Τέλος, τὸ τρίτον μέρος τοῦ προγραμματισμοῦ θὰ κατανέμῃ χρονικῶς τὴν κατὰ τὸ παρὸν πρόγραμμα διδακτέαν ὕλην ἐκάστου μαθήματος, εἰς τρόπον ὥστε μέχρι τέλους Μαΐου νὰ ἔχῃ αὕτη ἐξαντληθῇ, προκειμένου περὶ τῶν τεσσάρων ἀνωτέρων τάξεων. Πρὸς τοῦτο ὁ διδάσκαλος δέν νὰ ὑπολογίσῃ προκαταβολικῶς καὶ κατὰ μάθημα τὸν ἀριθμὸν τῶν διδακτικῶν μονάδων αἵτινες πρόκειται νὰ ἀπωλεσθοῦν ἕνεκα τοῦ ἑορτολογίου τοῦ ὑπὸ προγραμματισμὸν διδακτικοῦ ἔτους, ὡς καὶ τῶν διδακτικῶν μονάδων αἵτινες πρόκειται νὰ διατεθοῦν εἰς ἀνακεφαλαιώσεις καὶ ἐπαναλήψεις.

Ὁ τοιοῦτος προγραμματισμὸς ἀποτελεῖ ἀπαραίτητον προϋπόθεσιν ἐπιτυχίας τῆς κατὰ τὸ νέον ἀναλυτικὸν πρόγραμμα σχολικῆς ἐργασίας, διότι ἐπὶ τοῦ προγραμματισμοῦ τούτου ἐρεῖδονται αἱ σπουδαιότεραι καινοτομίαι τοῦ νέου ἀναλυτικοῦ προγράμματος, ἤτοι ἡ διάκρισις εἰς ἐλάχιστον κοινὸν καὶ εἰς μέγιστον τοπικὸν πρόγραμμα μετὰ πρωτοβουλίας τοῦ διδασκάλου πρὸς συμπλήρωσιν τοῦ ἐλαχίστου κοινοῦ προγράμματος ἵνα ἀποβῇ μέγιστον τοπικόν. Μολοντί ὅμως ἡ ἀνάθεσις εἰς τὸν διδάσκαλον τόσον ἐκτεταμένης πρωτοβουλίας καὶ εὐθῆνης ὑπῆρξεν ἐπιμόνον αἴτημα πολλῶν παιδαγωγῶν, ἐπιθεωρητῶν καὶ διδασκάλων, τυγχάνει προφανὲς ὅτι εἰς ἀρκετὰς περιπτώσεις τὸ ἐγχεῖρημα δέν θὰ εἶναι εὐκρινόν. Διὰ τοὺς λόγους τούτους ἐνδείκνυται ἡ σύγκλησις τοπικῶν παιδαγωγικῶν συνεδρίων, μὲ θέμα τὸν προσήκοντα τρόπον συντάξεως ἐτησίου προγράμματος σχολικῆς ἐργασίας συμφώνως πρὸς τὰς ἑκασταχοῦ τοπικὰς συνθήκας.

* * *

* * *

* * *

ΜΕΡΟΣ ΙΙΙ.

ΕΙΔΙΚΑ ΜΑΘΗΜΑΤΑ

Ι. ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ

Δι' άπάσας τάς τάξεις τοῦ δημοτικοῦ σχολείου προτείνεται ἡ υἱοθέτησις τοῦ ἀναλυτικοῦ προγράμματος Θρησκευτικῶν, τὸ ὁποῖον κατηρτίσθη ὑπὸ τοῦ Κ.Γ.Δ.Σ.Ε. (Ἀριθ. Πράξεως 129/20-11-1955), ἐφ' ὅσον τὸ πρόγραμμα τοῦτο ἔθελε κριθῆ καὶ αὐθις κατάλληλον ὑπὸ τῶν εἰδικῶν.

ΜΕΡΟΣ Β

ΕΙΔΙΚΑ ΜΑΘΗΜΑΤΑ

Γ. ΓΡΗΚΕΥΤΙΚΑ

Το παρόν βιβλίο αποτελεί το πρώτο μέρος της σειράς «ΕΙΔΙΚΑ ΜΑΘΗΜΑΤΑ Γ. ΓΡΗΚΕΥΤΙΚΑ» και περιλαμβάνει τα κεφάλαια 1-10. Η σειρά αυτή είναι απαραίτητη για τους μαθητές των Γυμνασίων και Λυκείων που επιθυμούν να προετοιμαστούν για τις εξετάσεις των Ειδικών Μαθημάτων Γ. Γρηκευτικά. Το βιβλίο είναι γραμμένο με απλό και κατανοητό ύφος, με στόχο να βοηθήσει τον μαθητή στην κατανόηση και την απόκτηση των απαραίτητων γνώσεων και δεξιοτήτων.

2. ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ

Α' Ανάγνωσις.

ΤΑΞΙΣ ΠΡΩΤΗ

Α' Κατευθυντήριοι απόψεις.

1. Σκοπός τῆς ἀναγνώσεως ἐν τῇ τάξει αὐτῇ εἶναι ἡ κατὰ πρότασιν ἄπταιστος ἀναγνώσις.

Ὁ σκοπός οὗτος δέον νὰ ἐπιδιώκηται ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τοῦ διδακτικοῦ ἔτους καὶ νὰ ἔχῃ ἐπιτευχθῆ κατὰ τὴν λήξιν αὐτοῦ.

Εἰς τὰ πολυθέσια σχολεῖα, τὰ λειτουργοῦντα ὑπὸ ἀπολύτως εὐνοϊκᾶς συνθήκας, εἰς τὸ ἀνωτέρω ἐπίπεδον δέον νὰ φθάσουν τὰ 97% περίπου τῶν πρωτοετῶν μαθητῶν τῆς Α' τάξεως¹.

2. Ἄπταιστος διὰ νὰ εἶναι ἡ ἀναγνώσις, δέον ὁ μαθητὴς ἐν πρώτοις νὰ ἀναγνωρίζῃ καὶ ἐκφωνῇ ὀρθῶς τὰ γραπτὰ σύμβολα. Ἐπιπροσθέτως ὁ μαθητὴς δέον ὅπως ὀδηγῆται ἀπὸ τῆς πρώτης ἡμέρας εἰς τὸ νὰ προσδίδῃ εἰς τὰ στοματικά του ὄργανα τὴν κατάλληλον θέσιν, ὅποτε καὶ μόνον ἐπιτυγχάνεται ἡ ἀρτία προφορὰ τῶν φθόγγων καὶ ἡ καλὴ ἄρθρωσις, συμφώνως πρὸς τὰ ἐν τῷ οἰκείῳ μέρει τῆς Νεοελληνικῆς Γραμματικῆς ὀριζόμενα. Ἐντελῶς διακεκριμένη πρέπει νὰ εἶναι ἡ προφορὰ τοῦ φθόγγου **α** ἀπὸ τὴν τοῦ φθόγγου **ο** καὶ τοῦ **ε** ἀπὸ τὴν τοῦ **ι**. Εἰς περιοχὰς ἐνθα ἐνδημεῖ εἰσέτι ἡ ἰδιωματικὴ προφορὰ τῶν φωνηέντων, δέον ὁ διδάσκαλος νὰ μεριμνᾷ πρῶτον διὰ τὴν μὴ παράλειψιν αὐτῶν (ὡς π'δὶ ἀντὶ παιδί), εἶτα δὲ διὰ τὴν μὴ παραμόρφωσιν των (ὡς οὐ Μήτρους ἀντὶ ὁ Μήτρος). Κατὰ τὴν ἐκφώνησιν τῶν συμφώνων, πρέπει ὁ διδάσκαλος νὰ ἐπαγρυπνῇ ἐν πρώτοις ἵνα αἱ κινήσεις τῆς γλώσσης ὀλοκληρῶνται, καθ' ὅσον ἐν περιπτώσει ὑποτυπώδους κινήσεως τῆς ἐπέρχεται παράλειψις τοῦ συμφώνου (ὡς **ἄλέπω** ἀντὶ βλέπω, **λὰ'ι** ἀντὶ λάδι), ἡ δὲ ὑποχρέωσις αὕτη τοῦ διδασκάλου εἶναι ἐπιτακτικωτέρα εἰς περιοχὰς ἐνθα καὶ οἱ ἐνήλικες καταπνίγουν ὀρισμένα σύμφωνα (ὡς **κατέω** ἀντὶ τοῦ κατέχω). Πρὸς τοῦτοις δέον, ὅπως μεριμνᾷ ὁ διδάσκαλος ἵνα καὶ ἡ τροχιά τῆς κινήσεως

— 1. Ἐρευναι διεξαχθεῖσαι ἐν Γαλλίᾳ ὑπὸ ὁμάδος εἰδικῶν, ἔδειξαν ὅτι μεταξὺ παιδιῶν ὀρισμένης ἡλικίας ὑπάρχει ποσοστὸν 3,30% ἐλαφρῶς καθυστερημένων, 0,35% μετρίως καθυστερημένων καὶ 0,2% κινητικῶς ἀναπήρων. Εὐνόητον ὅτι οἱ ἀριθμοὶ αὗτοι δυνατὸν νὰ ποικίλλουν ἀπὸ περιφερείας εἰς περιφέρειαν. (Περιοδικὸν «Education Nationale», τεῦχος 25/30.9.1965, σελ. 8).

— «Les infirmités réelles concernant l'intégration et l'organisation des symboles de la lecture semblent ne pas dépasser 3% de la population». Περιοδικὸν «Education Nationale» numéroté spécial: «Savoir lire». Τεῦχος 9/27.2.64, σελὶς 12, στήλη 2.

τῆς γλώσσης εἶναι ὀρθή (πρβλ. τὴν μετατροπὴν τοῦ χειλεοφώνου συμφώνου εἰς οὐρανισκόφωνον, λ.χ. ἀντί βλέπω, γλέπω, ἤ γλιέπω).

Ἡ ἄπταιστος ἀνάγνωσις ἔχει καὶ ἄλλας ἀπαιτήσεις, δι' ἃ τελειοποιεῖται αὕτη ἐν τῇ Β' τάξει κατὰ τὰ ἐν τῷ οἰκείῳ προγράμματι ὀριζόμενα (ὅρα ἰδίως τὰς Μεθοδικὰς Ἑποδείξεις).

3. Κατὰ πρότασιν διὰ νὰ καταστή ἡ ἀνάγνωσις, πλὴν ἄλλων μέσων, δέον ἐνωρίτατα ὁ διδάσκαλος νὰ ἀπαιτῇ συνεκφώνησιν τῶν μονοσυλλάβων λέξεων μετὰ τῶν φωνητικῶς συναηχουσῶν πολυσυλλάβων (τὸ μωρό, τὸ μωρόμας, ἤτοι: «τομωρόμας» καὶ οὐχὶ «τὸ μωρό /μας», ἢ τὸ ἔτι χεῖρον «τὸ μω /ρό /μας»), συμφώνως πρὸς τὰ πορίσματα τῆς Νεοελληνικῆς Γραμματικῆς, περὶ διαίρεσεως τῆς γλώσσης α) εἰς ἐνότητας πνευστικὰς καὶ β) εἰς ἐνότητας τονικὰς¹.

4. Παλαιότερον, ἡ ἀναγνωστικὴ διδασκαλία ἐν τῇ Α' τάξει περιελάμβανε διὰδοχικῶς: α) Πρῶτασκήσεις, συνισταμένας κυρίως εἰς προφορικὴν ἀνάγνωσιν τῶν φράσεων καὶ λέξεων εἰς συλλαβὰς καὶ φθόγγους, τελουμένας δὲ κατὰ τὰς πρώτας ἑβδομάδας τῆς φοιτήσεως, β) Πρώτην ἀνάγνωσιν, συνισταμένην εἰς ἐκμάθησιν τῶν γραπτῶν συμβόλων καὶ γραφικῶν συμπλεγμάτων τῶν ἀντιστοιχοῦντων εἰς τοὺς διαφόρους φθόγγους τῆς γλώσσης μας, διεξαγομένην δὲ κατὰ τὸ πρῶτον ἐξάμηνον τοῦ διδακτικοῦ ἔτους, συμφώνως πρὸς τὸ Α' τεῦχος τοῦ ἐγκριμένου ἀλφαβηταρίου· καὶ γ) Κυρίως ἀνάγνωσιν, τελουμένην κατὰ τοὺς τελευταίους μῆνας τοῦ διδακτικοῦ ἔτους, συμφώνως πρὸς τὸ Β' τεῦχος, ἢ τὸ Β' μέρος τοῦ ἐπισήμου ἀλφαβηταρίου.

Ἡ τοιαύτη ὀνοματολογία ἐκρίθη σκόπιμον ὅπως διατηρηθῇ καὶ ἐν τῷ παρόντι ἀναλυτικῷ προγράμματι, κυρίως διὰ λόγους σαφηνείας· ἐν τούτοις οὔτε ἡ διαδοχὴ οὔτε τὰ ὅρια μεταξὺ τῶν τριῶν ὡς ἄνω κατηγοριῶν θὰ εἶναι ἐν τῇ σχολικῇ πράξει αὐστηρῶς διακεκριμένα· ἐπὶ παραδείγματι, θὰ ἔχῃ ὁ διδάσκαλος τὴν εὐχέρειαν νὰ διεξάγῃ (ἐὰν βεβαίως συντρέχῃ ἀποχωρῶν λόγος πρὸς τοῦτο) διακούσῃ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ἑβδομάδος, ἢ ἀκόμη μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ἡμέρας, ποικίλας ἀναγνωστικὰς ἀσχολίας δυναμένας νὰ χαρακτηρισθοῦν καὶ ὡς πρώτην ἀνάγνωσιν καὶ ὡς κυρίως ἀνάγνωσιν.

Τέλος, αἱ ὡς ἄνω τρεῖς κατηγορίαι ἀναγνωστικῶν ἀσχολιῶν θὰ εἶναι νῦν καὶ ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενον τῶν ἐλαφρῶς διάφοροι τῶν ἀντιστοίχως πρότερον τελουμένων τοιούτων ἀσχολιῶν· ἐπὶ παραδείγματι, αἱ προασκήσεις θὰ εἶναι τοῦ λοιποῦ ποικιλώτεροι καὶ πλουσιώτεροι, ἀποβλέπουσαι εἰς εὐρύτερους ἢ κατὰ τὸ παρελθὸν σκοπούς.

* * *

* * *

* * *

1. Εἰς «Education Nationale» 9/27.2.64, σελὶς 9 «Lire, le plus tôt possible, les phrases...» καὶ εἰς σελ. 19: «... Lire les mots... par groupe de 2-4... il saisit des unités de pensée, d'idées, de concepts...».

Β' Πρόγραμμα.

Ι. Προασχήσεις :

1. Παιγνιώδεις και λοιπαί προασχήσεις αποβλέπουν εις την έν γενεί πνευματικήν και γλωσσικήν ανάπτυξιν του μαθητού, συμφώνως προς τὰ οικεία προγράμματα τής πατριδογνωστικής, πραγματογνωστικής και άριθμητικής διδασκαλίας, ως και τής λοιπής (πλήν τής άναγνώσεως) γλωσσικής διδασκαλίας¹.

2. Παιγνιώδεις και λοιπαί προασχήσεις¹ προάγουν τας όπτικές «άντιληπτικές δραστηριότητας» και την όπτικήν «άντιληπτικήν μάθησιν» των μαθητών,² ως επί παραδείγματι :

— Τοποθέτησις εις σειράς των εικόνων διαφόρων όμοίων άντικειμένων (άθυρμάτων, ζώων κλπ.), μεταξύ των όποιων περιλαμβάνεται και άντικείμενον διαφέρον των λοιπών είτε κατά τὸ μέγεθος, είτε κατά τὸ χρώμα, είτε κατά τὸ σχῆμα· ὁ μαθητὴς προκαλεῖται νὰ άνακαλύψῃ τὸ άνόμοιον άντικείμενον και νὰ προσδιορίσῃ τὸ διακριτικόν χαρακτηριστικόν του.

— Τοποθέτησις όμοίων άντικειμένων, ἢ εικόνων ἢ γραμμάτων ἀνὰ ζεύγη, εις τρόπον ὥστε νὰ άποτελεσθοῦν δύο στήλαι, λαμβανομένης ὅμως μερίμνης ὅπως τὰ άποτελοῦντα ἕκαστον ζεύγος άντικείμενα μὴ εὑρίσκωνται ἀπέναντι ἀλλήλων· ὁ μαθητὴς καλεῖται νὰ άνεύρῃ ἕκαστον ζεύγος, ἥτοι νὰ ένώσῃ διὰ νήματος τὰ όμοια, ἐν ἀπὸ κάθε στήλην.

— Τοποθέτησις εικόνων όμοίων άντικειμένων εις σειράς. "Εν ἐξ αὐτῶν νὰ ἀτενίσῃ προς αντίθετον κατεύθυνσιν ἐν σχέσει προς τὰ ὑπόλοιπα. "Ο μαθητὴς καλεῖται νὰ καταδείξῃ ἐκεῖνο τὸ ὅποιον διαφέρει, ἐν συνεχείᾳ δὲ και νὰ προσδιορίσῃ τὴν διεύθυνσιν προς τὴν ὅποιαν τοῦτο εἶναι ἐστραμμένον.

— "Αλλαι κατάλληλοι παιγνιώδεις προασχήσεις τὰς ὅποιας ἤθελεν ἐπινοήσῃ ὁ διδάσκαλος προς καλλιέργειαν ἐκάστης ἐπὶ μέρος κατηγορίας άντιληπτικῶν δραστηριοτήτων.

Ἑρμηνευτικὰ σχόλια :

α) Κατὰ τὸν καθηγητὴν J. Piaget αἱ άντιληπτικαὶ δραστηριότητες κατατάσσονται εις ὅκτω κατηγορίας, αἵτινες εἶναι αἱ ἐξῆς : 1) ἡ ἐξερευνητικὴ δραστηριότης· 2) ἡ μεταφορά ἐν χρόνῳ· 3) αἱ συγκρίσεις· 4) αἱ μεταφοραὶ ἐν χρόνῳ· 5) αἱ μεταθέσεις (transpositions)· 6) αἱ άντιληπτικαὶ προγνώσεις (anticipations perceptives)· 7) αἱ συσχετίσεις προς σύστημα τι άναφορᾶς· και 8) αἱ ὑπὸ τῆς νοημοσύνης προσηματολοισμένα κατ' αἰσθησιν άντιλήψεις (perceptions orientées par des activités opératoires)³.

β) Εἰνόητον ὅτι και ἡ διδασκαλία τῆς πρώτης άναγνώσεως άποτελεῖ ἄριστον μέσον καλλιέργειας των όπτικῶν άντιληπτικῶν δραστηριοτήτων.

1. «Recherche de la maturité à l'apprentissage lexique». — «Des exercices sensorimoteurs et d'orientation visant à favoriser l'apprentissage des signes graphiques et leur organisation». Περιοδικὸν «Education Nationale», numéro spécial : «Savoir lire», τεῦχος 9/27.2.64, σελὶς 15, στήλη 2, τελευταῖοι στίχοι. "Ομοίως, εἰς σελ. 28.

2. Βλ. και Γ. Π. Μαραγκουδάκη : «Σγῆδιον Ἀναλυτικοῦ Προγράμματος τῆς Α τάξεως τοῦ Δημοτ., Σχολείου». Εἰς περιοδικὸν «Παιδαγωγικὴ και ψυχολογικὴ ἐπιθεώρησις» τεῦχος 3/1963.

3. «Bulletin de psychologie», τόμος VII, τεῦχος 12 - 13, σελ. 654 - 666.

γ) Διὰ τῶν ἀνωτέρω, ἤ καὶ ἄλλων, παιγνιδῶν προασκήσεων δεῖν προσέτι νὰ ἐπιδικῶνται ἢ πρὸς τὰ κάτω καὶ ἄνω, πρὸς τὰ δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ κινήσεις τῶν ὀφθαλμῶν τῶν μαθητῶν, ἥτοι ἡ προαγωγή τῆς ἱκανότητος τῶν μαθητῶν πρὸς κατακόρυφον καὶ ὀριζοντιαν κίνησιν τῶν ὀφθαλμῶν των, μετ' ἐπιπέδου σκοπὸν τὸν ἐπιπέδον εἰς τὴν ἐξ ἀριστερῶν πρὸς τὰ δεξιὰ κίνησιν.

3. Παιγνιδῶεις καὶ λοιπαὶ προασκήσεις προάγουσαι τὴν ἱκανότητα πρὸς ἀκουστικὰ ἀντιλήψεις¹, ὡς ἐπὶ παραδείγματι :

— Παρουσίασις ἀντικειμένων, ἢ εἰκόνων ἀντικειμένων, τὰ ὀνόματα τῶν ὁποίων ἀρχίζουσι ἀπὸ τὸν ἴδιον φθόγγον· μεταξὺ αὐτῶν ὑπάρχουσι ἐν τῇ δύο ἀντικείμενα τὰ ὅποια ἀρχίζουσι ἀπὸ διαφορετικῶν φθόγγων. Ὁ μαθητὴς καλεῖται νὰ ἀπομακρύνῃ τὰ ἀντικείμενα τὰ ὅποια ἔχουσι διαφορετικοὺς τοὺς ἀρχικοὺς φθόγγους.

— Τοποθέτησις εἰς σειρὰν ἀντικειμένων, ἢ εἰκόνων ἀντικειμένων, τὰ ὅποια ὁμοιοκαταληκτοῦν· μεταξὺ αὐτῶν ὑπάρχουσι ἐν τῇ δύο ἀντικείμενα τὰ ὅποια δὲν ὁμοιοκαταληκτοῦν. Ὁ μαθητὴς καλεῖται νὰ ἀνακαλύψῃ τὰ μὴ ὁμοιοκαταληκτοῦντα.

— Ἡ ἀντίθετος τῆς προηγουμένης ἀσκήσεως.

— Ἀφελῆ λαϊκὰ στιχορρογήματα, ἐπαναλήψεως δικῆν ἐπωδῶν ὠρισμένων φωνητικῶν συμπλεγμάτων, ἐνίοτε στερούμενα ἐννοιολογικοῦ περιεχομένου (λ.χ. ἄμ, στράμ, ντάμ, τὸ ψωμί τὸ λένε ντάμ . . .)².

— Αἱ κατὰ τὸ παλαιὸν σύστημα προφορικαὶ ἀναλύσεις φράσεων εἰς λέξεις, συλλαβὰς καὶ φθόγγους.

— Παιγνιδῶεις ἀσκήσεις συνθέσεως φθόγγων εἰς συλλαβὰς καὶ εἰς λέξεις, εἴτε κατὰ τὸ παλαιὸν σύστημα εἴτε κατὰ τρόπους ἐπινοηθησομένους τυχόν ὑπὸ τοῦ διδασκάλου.

II. Π ρ ὶ τ ῆ ἀ ν ά γ ν ω σ ι ς καὶ κ υ ρ ῖ ω ς ἀ ν ά γ ν ω σ ι ς.

1. Παρέχεται ἐλευθερία εἰς τὸν διδάσκαλον ὅπως διαχωρίσῃ ἢ οὐ τὰ δύο ταῦτα εἶδη ἀναγνώσεως.

2. Ἡ ἀνάγνωσις θά τελεῖται :

— Βάσει τοῦ ἐγκεκριμένου ἀλφαβηταρίου, παρεχομένης ἐλευθερίας εἰς τὸν διδάσκαλον, ὅπως χρησιμοποίησῃ τοῦτο εἴτε εὐθὺς ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ διδακτικοῦ ἔτους, εἴτε ὀλίγον βραδύτερον, ἐφ' ὅσον δὲν θά ἔχῃ διατυπωθῆ ρητὴ ἀντίρρησης τοῦ ἀρμοδίου Ἐπιθεωρητοῦ. Ἐναρξίς χρησιμοποίησεως τοῦ ἀλφαβηταρίου κατὰ Ἰανουάριον, ἢ καὶ βραδύτερον, ἐπιτρέπεται κατόπιν ἐγγράφου ἀδείας τοῦ ἀρμοδίου Ἐπιθεωρητοῦ.

— Βάσει ἀναγνωστικῶν παιγνιδῶν.

— Βάσει βραχυτάτων κειμένων ἀναφερομένων εἰς βιώματα τῶν μαθητῶν,

1. Γ. Π. Μαργκουδάκη, ἔθθα ἀνωτέρω.

2. Εἰς περιοδικὸν «Education Nationale» numéro spécial : «Savoir lire», τεῦχος 9 τῆς 27.2.1964, σελίς 28 (ἄρθρον τοῦ H. Canac, ὑπὸ τὸν τίτλον «Petite histoire des méthodes d'initiation à la lecture».

συντασσομένων δὲ τῇ συνεργασίᾳ τάξεως καὶ διδασκάλου, τὰ ὅποια δυνατὸν καὶ νὰ ἐκτυπῶνται ὑπὸ τῶν μαθητῶν ἐν τῷ σχολικῷ τυπογραφεῖῳ.

— Βάσει διαφόρων ἐπιγραφῶν καὶ πινακίδων ἀναρτωμένων ἐν τῇ αἰθούσῃ διδασκαλίας, ἐν τῷ σχολικῷ κήπῳ καὶ ἀλλαχοῦ.

— Βάσει καταλλήλου ἀναγνωστικοῦ ὕλικου μὲ τὸ ὅποιον ἔρχονται εἰς ἐπαφὴν οἱ μαθηταί, ἢ τὸ ὅποιον δημιουργοῦν οἱ ἴδιοι, διαρκούσης τῆς Ἑνιαίας Διδασκαλίας ἢ τῆς ἐπ' εὐκαιρίᾳ διδασκαλίας.

*

Γ' Γενικαὶ μεθοδικαὶ ὑποδείξεις.

1. Κατάλληλος μέθοδος διδασκαλίας τῆς πρώτης ἀναγνώσεως εἶναι ἐκείνη τὴν ὅποιαν κατέχει καὶ ἐφαρμόζει ἄριστα ὁ διδάσκαλος, ἀρκεῖ αὕτη νὰ συγκαταλέγεται μεταξὺ τῶν ἀνεγνωρισμένων ὑπὸ τῆς Διδακτικῆς μεθόδου.

2. Ὁ διδάσκαλος ὀφείλει νὰ ἔχη διαρκῶς πρὸ ὀφθαλμῶν τόσον τὴν ψυχολογικὴν ἀρχὴν περὶ τῆς ὑπὸ τῶν μαθητῶν «ὀλικῆς ἀντιλήψεως» τῶν πραγμάτων, ὅσον καὶ τὴν ψυχολογικὴν ἀρχὴν περὶ «ἀντιληπτικῶν δραστηριοτήτων».

3. Ὁ διδάσκαλος ὀφείλει ἀφ' ἐνός νὰ ἐπιδιώκῃ ἀδικαίπτως τὴν πραγμάτων τῶν προηγουμένων (ἐν παραγρ. 1) τεθέντος σκοποῦ, ἐνῶ ἀφ' ἑτέρου ὀφείλει νὰ μεριμνᾷ, ὅπως μὴ ἐπισυμβῆνῃ ἐκ τούτου καταναγκασμὸς τοῦ παιδὸς (διαφέρει δὲ ριζικῶς ὁ καταναγκασμὸς ἀπὸ τὴν φυσιολογικὴν προσπάθειαν τὴν ὅποιαν δύναται νὰ προσφέρει ὁ παῖς καὶ δικαιοῦται ν' ἀπαιτήσῃ ἀπὸ αὐτὸν ὁ διδάσκαλος).

4. Φευκτέα πᾶσα μέθοδος περὶ τῆς ὅποιας ὑπάρχουν βᾶσιμοι ὑπόνοιαι ὅτι ὑποθάλλει τὴν δυσλεξίαν.

5. Ἐν συμπεράσματι, ὁ στεῖρος ἀνταγωνισμὸς μεταξὺ ὀλικῆς καὶ ἀναλυτικο-συνθετικῆς μεθόδου, ὁ ὅποιος ἐπὶ μακρὸν ἐταλάνισε τὴν ἐκπαίδευσιν, δὲν ἔχει λόγον ὑπάρξεως κατόπιν τῆς συνεχοῦς ἐξελιξέως τῆς Εἰδικῆς Διδακτικῆς τῆς πρώτης ἀναγνώσεως καὶ τῆς ἐκ τῆς ἐξελιξέως ταύτης ἐπελθούσης προσεγγίσεως μεταξὺ τῶν περὶ ὧν πρόκειται μεθόδων, ἔνεκα τῆς ὅποιας καὶ οἱ ὅπαδοι τῆς ὀλικῆς μεθόδου¹ ἀναγνωρίζουν σήμερον τὴν ἀνάγκην συστηματικῶν ἀσκήσεων ἀναλύσεως².

* * *

Τ Α Ξ Ι Σ Δ Ε Ψ Τ Ε Ρ Α

Α' Κατευθυντήριαι ἀπόψεις.

1. Ἡ ἀναγνωστικὴ διδασκαλία θεωρεῖται σήμερον πολυσύνθετος διδακτικὴ δραστηριότης, διότι

ἀφ' ἐνός μὲν ἢ ἐκ τοῦ ἀναγνωστικοῦ βιβλίου καθημερινῆ ἄσκησις — ἡ ὅποια ἄχρι τοῦδε ἦτο κατὰ κανόνα μηχανικὴ — δεόν νὰ συνδυάζεται μὲ ἕτερα εἶδη προφορικῆς ἀναγνώσεως καὶ μὲ σιωπηρὰν ἀνάγνωσιν,

1. Βελγικὸν ἀναλυτικὸν πρόγραμμα, ἔτους 1957, σελ. 39, στίχ. 17: «Nos préférences vont à la méthode globale».

2. Ἐνθα ἀνωτέρω, στίχος 26: «Quelle que soit la méthode employée, des exercices systématiques d'analyse isoleront les éléments...».

— Ὁμοίως, εἰς τὸ προμνημονευθὲν ἄρθρον τοῦ κ. Canac εἰς σελ. 26: «Méthodes mixtes» καὶ εἰς σελ. 25-26: τὸ παιδί ἐκδηλώνει «Intérêt pour la technique du déchiffrage».

ἀφ' ἑτέρου δὲ διότι εἰσήχθησαν καὶ καθιερώθησαν νῦν συμπληρωματικὰ ἀναγνωστικὰ ἀσχολία.

2. Ἐνῶ εἰς τὴν Α' τάξιν ὁ μαθητὴς εἰσάγεται καὶ ἐκμανθάνει τὴν στοιχειώδη τεχνικὴν τῆς ἀναγνώσεως, εἰς τὴν Β' τάξιν ὀφείλει αὐτός νὰ κατακτήσῃ τὴν κυρίως ἀνάγνωσιν, ἥτοι τὴν καλὴν ἀνάγνωσιν, τὴν ὁποίαν θὰ τελειοποιήσῃ εἰς τὰς ἐπομένας τάξεις.

3. Ἡ ἀνάγνωσις ἀποτελεῖ δεξιότητα, καὶ δὴ πολυσύνθετον. Πράγματι, πρὸς ἀναγνώρισιν τῶν γραπτῶν συμβόλων - λέξεων, δεῖν νὰ τεθοῦν εἰς ἐνέργειαν, σχεδὸν ταυτοχρόνως, λειτουργίαι ὀπτικά καὶ μυϊκά, προσέτι δὲ καὶ νοητικά, ἐνίοτε μάλιστα καὶ ἀκουστικά.

Ὁ μαθητὴς γνωρίζει ν' ἀναγινώσκῃ, ὅταν ἀπαγγέλλῃ ἄνευ δισταγμοῦ καὶ μετὰ κατανόσεως τὰς λέξεις — καὶ φράσεις — κειμένου τινός, τοῦ ὁποίου ἡ ἔννοια δὲν ὑπερβαίνει τὸ πνευματικὸν τοῦ ἐπίπεδον.

*

Β' Π ρ ό γ ρ α μ μ α .

1. Θὰ καλλιεργηθῇ κυρίως μὲν ἡ προφορικὴ ἀνάγνωσις, χωρὶς ὅμως νὰ παραμεληθῇ καὶ ἡ σιωπηρά.

2. Σκοπὸς τῆς προφορικῆς ἀναγνώσεως ἐν τῇ τάξει αὐτῇ εἶναι ἡ κατὰ περιόδον λόγου καὶ ἀπειριστοῦ ἀνάγνωσις (τὰ σχετικὰ κείμενα δεῖν νὰ εἶναι βραχυπερίοδα). Πρὸς τούτοις, αὕτη δεῖν νὰ εἶναι ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐντελῶς φυσική, ἀφ' ἑτέρου δὲ καὶ ρέουσα. Κατὰ τὸ δυνατόν ἄς εἶναι καὶ ἐκφραστική, ἀποφυγεμένης ὅμως πάσης σχετικῆς ὑπερβολῆς καὶ ἐκζητήσεως.

Πλὴν τῆς συνήθους προφορικῆς ἀναγνώσεως, περὶ ἧς τὸ προηγούμενον ἐδάφιον, δεῖν ἐν τῇ τάξει αὐτῇ νὰ ἀρχίσουν καλλιεργούμενα στοιχειωδῶς τόσον ἡ ταχεῖα προφορικὴ ἀνάγνωσις, ὅσον καὶ ἡ ἐρμηνευμένη ἀνάγνωσις.

3. Σκοπὸς τῆς σιωπηρᾶς ἀναγνώσεως ἐν τῇ Β' τάξει εἶναι ἡ ἐναρξὶς ἐξοικειώσεως τοῦ μαθητοῦ μὲ τὸ εἶδος τοῦτο τῆς ἀναγνώσεως, ὅπερ χρησιμοποιεῖται εἰς τὰς περισσοτέρας ἐκδηλώσεις τοῦ κοινωνικοῦ βίου.

Ἡ σιωπηρὰ ἀνάγνωσις εἶναι ἡ ἀληθὴς ἀνάγνωσις¹, θεμελιούται ὅμως ἐπὶ τῆς προφορικῆς.

4. Φυσικὴ χαρακτηρίζεται ἡ ἀνάγνωσις κατ' ἀντιδιαστολὴν πρὸς τὴν μονότονον.

Ρέουσα εἶναι ἡ ἀνάγνωσις, ὅταν βάλῃ ἄνευ ἀνακοπῶν καὶ ἄνευ ἐπαναλήψεων τῆς αὐτῆς συλλαβῆς ἢ τῆς αὐτῆς λέξεως.

Ἡ ἐν σπουδῇ ἀνάγνωσις σπανίως εἶναι ρέουσα, οὐδέποτε δὲ εἶναι φυσική.

1. Βελγικὸν ἀναλυτικὸν πρόγραμμα, ἔτους 1957, σελὶς 38.

Διὰ τὴν καταστάσιν ἢ ἀνάγκωσις φυσικὴ καὶ βέουσα, ἀνάγκη, πλὴν τῶν γενικῶν, νὰ ληφθῶν καὶ τὰ ἀκόλουθα εἰδικὰ μέτρα: ¹

Ἐθισμὸς τῶν μαθητῶν

— εἰς ἔξαρσιν τῆς κυρίας λέξεως τῆς προτάσεως·

— εἰς λύρισμα τῆς φωνῆς ὅπου κόμμα·

— εἰς πτώσιν τῆς φωνῆς ὅπου τελεία στιγμὴ (ἢ ἀπλῆ ἀνακοπή δὲν ἀποτελεῖ στίξιν).

— εἰς λύρισμα τῆς φωνῆς, ὅπου, συνεπιεῖα συνδέσμου, ἄρχεται νέα πρότασις.

Ἰδιαιτέρα προσοχὴ εἰς τὸν σύνδεσμον **καὶ**, ἵνα ὅταν οὗτος συνδέῃ ἀπλῶς λέξιν μὲ λέξιν (χωρὶς νὰ εἰσάγῃ νέαν πρότασιν) μὴ τελῆται ἀνακοπή.

Ὡς καὶ ἐν τῇ Α' τάξει, ἐπιμονὴ εἰς τὴν συνεκφάνωσιν τῶν μονοσυλλάβων λέξεων μετὰ τῶν φωνητικῶν συνανηκουσῶν πολυσυλλάβων, ἰδιαιτέρα δὲ προσοχὴ εἰς τὴν συνεκφάνωσιν τοῦ συνδέσμου **κι** μετὰ τοῦ ἀρκτικοῦ φωνήεντος τῆς ἐπομένης λέξεως.

5. Ἡ ἐκφραστικὴ ἀνάγκωσις ἀποτελεῖ τὴν ὑψηλοτέραν μορφήν τῆς φυσικῆς (προφορικῆς) ἀναγνώσεως ², συγγενεῖε δὲ πρὸς τὴν ἀπαγγελίαν ποιημάτων.

Προσέτι, ἀποτελεῖ αὕτη ἀπόδειξιν τῆς ὑπὸ τοῦ μαθητοῦ κατανοήσεως τοῦ περιεχομένου ³.

Αἱ διακυμάνσεις τοῦ τόνου τῆς φωνῆς, ἢ κατ'ἀλλήλους μιμικὴ τοῦ προσώπου καὶ αἱ συνδυαστικαὶ χειρονομίαι, δεόν ν' ἀνταποκρίνονται εἰς εἰλικρινεῖς συγκινήσεις ⁴, ἔχουν δὲ θέσιν ἰδίως κατὰ τὴν ἀπαγγελίαν ποιημάτων, καὶ μάλιστα ἐν ταῖς ἀνωτέροις τάξεσιν, ἐνῶ εἰς τὴν παροῦσαν τάξιν τίθενται ἀπλῶς τὰ θεμέλια.

6. Ἀσκήσεις ταχείας προφορικῆς ἀναγνώσεως ⁴ διεξάγονται κατὰ τὸ δεύτερον ἐξάμηνον τοῦ διδακτικοῦ ἔτους καὶ ἀνὰ δεκαπενθήμερον. Αὗται ἀναφέρονται εἰς σύντομα κείμενα, τῶν ὁποίων ἔχει προηγηθῆ λεπτομερῆς ἐπεξεργασία ἀπὸ πραγματικῆς καὶ γλωσσικῆς ἀπόψεως, ὡς καὶ πλήρης ἐκμάθησις ἀπὸ συνήθους ἀναγνωστικῆς ἀπόψεως.

Αἱ ἀσκήσεις ταχείας ἀναγνώσεως τελοῦνται ἐφ' ὅσον ἡ ἀναγνωστικὴ ἱκανότης τῶν μαθητῶν εἶναι προηγημένη.

7. Ἐρμηνευμένη ἀνάγκωσις διεξάγεται ἐπίσης κατὰ τὸ δεύτερον ἐξάμηνον τοῦ διδακτικοῦ ἔτους καὶ ἀνὰ δεκαπενθήμερον.

Τὸ εἶδος τοῦτο τῆς ἀναγνώσεως, ὅταν ἐφαρμόζεται ἐν ὅλῃ τῇ πληρότητί του, δηλαδὴ εἰς τὴν ἀνωτέραν τάξιν τοῦ ἐξαταξίου δημοτικοῦ σχολείου ἢ καὶ πέραν αὐτῆς συνίσταται εἰς:

— ἐρμηνείαν τῶν ἀγνώστων λέξεων·

1. Ἐκαστον τῶν ὁπίων ἀνταποκρίνεται εἰς μερικόν τι γνῶρισμα τῆς φυσικῆς καὶ βέουσης ἀναγνώσεως.

2. Βελγικοῦ Προγράμματος σελίδες 38 - 39.

3. Γαλλικοῦ Προγράμματος Instructions, ἔκδοσις S.U.D.E.L., σελ. 95. Ἐπίσης τοῦ Προγράμματος τῆς Γενεῦσης, σελὲς 23 καὶ 25.

4. Βλέπε πλὴν ἄλλων καὶ «La lecture rapide» ὑπὸ J. E. Andoff, εἰς περιοδικὸν «Education Nationale», numéρο spécial: «Savoir lire», τεῦχος 9/27.2.64, σελίδες 19 - 20.— Ὁμοίως εἰς σελ. 8, στήλην 3, τὴν παράγραφον: «Dès le départ: lire vite».

— απόδοσιν τοῦ περιεχομένου τοῦ ἀναγνωστικομένου κειμένου·
— ἐξαγωγήν περιλήψεως αὐτοῦ καὶ ἀναζήτησιν τοῦ σχεδίου κατὰ τὸ ὅποιον εἶναι διηρθρωμένον τὸ κείμενον·

— ἐρμηνεῖαν τῶν δυσχερῶν ἐκφράσεων·

— ἐξαρσιν καὶ σχολιασμὸν τῶν χαρακτηριστικῶν ἐκφράσεων καὶ ἐν γένει σπουδῆν τοῦ ὕφους τοῦ κειμένου. Κατὰ γενικὸν τρόπον, ἡ ἐρμηνευμένη ἀνάγνωσις ὀφείλει νὰ ἐπιτρέπη εἰς τὸν ἀναγνώστην νὰ ἐπανευρίσκη τὴν σκέψιν καὶ τὰ συναισθήματα τοῦ συγγραφέως, προσέτι δὲ νὰ παρέχη εἰς τὸν μαθητὴν εὐκαιρίαν πρὸς διακρίφωσιν καὶ ἐξάσκησιν τῆς κριτικῆς του ἰκανότητος¹.

Ἐν τούτοις, ἐν τῇ Β' τάξει τοῦ δημοτικοῦ σχολείου αἱ βλέψεις τῆς ἐρμηνευμένης ἀναγνώσεως, δεόν νὰ εἶναι πολὺ μετρίοφρονες. Ἀποκλείονται ἐν πρώτοις ἐξ αὐτῆς τόσον ἡ σπουδῆ τοῦ ὕφους, ὅσον καὶ ἡ ἀναζήτησις τοῦ σχεδίου κατὰ τὸ ὅποιον εἶναι διηρθρωμένον τὸ κείμενον. Προσέτι, ἡ ἐξαγωγή περιλήψεως τοῦ περιεχομένου θὰ περιορίζηται συνήθως εἰς τὴν ἐξέυρεσιν ἀπλῆς καταλλήλου ἐπιγραφῆς· διαπιστουμένης τυχὸν σχετικῆς ἀδυναμίας τῶν μαθητῶν, τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην θὰ προσφέρῃ ὁ διδάσκαλος (ἀφοῦ προηγουμένως θὰ ἔχη ἐξαντλήσει πάντα τὰ πρὸς ὑποβοήθησιν τῶν μαθητῶν μέσα, πρὶν ἢ ἡ κατάστασις περιέλθῃ εἰς ἀδιέξοδον καὶ δημιουργηθῇ ἐκ τούτου καταθλιπτικὴ ἐν τῇ τάξει ψυχολογικὴ ἀτμόσφαιρα. Ἐξ ἄλλου, ἡ ἐξαρσις καὶ ὁ σχολιασμὸς τῶν χαρακτηριστικῶν ἐκφράσεων θὰ γίνονται κατὰ τρόπον προσιτὸν εἰς τὴν ἡλικίαν αὐτήν, μόνον δὲ ὅσας ὑπάρχουν πράγματι εἰς τὸ κείμενον τοιαῦται ἀξιόλογοι ἐκφράσεις· θὰ προσπαθῇ πάντως ὁ διδάσκαλος νὰ διεξάγῃ τὴν ἐρμηνευμένην ἀνάγνωσιν βάσει κειμένων τὰ ὅποια εἶναι πράγματι ἀξιόλογα. Τέλος, ἡ ἐρμηνεῖα τῶν ἀγνώστων λέξεων εἶναι ἀπαραίτητος, ἐπίσης δὲ καὶ ἡ ἀπόδοσις τοῦ περιεχομένου· ἡ τελευταία ἂς μὴ γίνεταί κατὰ τρόπον στερεότυπον καὶ ἂς μὴ ἐκυφλίττεται εἰς ἀπλῆν παράφρασιν τοῦ κειμένου, ὅποτε κατανατᾷ πνευματικῶς στεῖρα, ἔνεκα τούτου δὲ καὶ ἀνικρὰ διὰ τοὺς μαθητάς, ἐργασία.

Ἐρμηνευτικὸν σχολεῖον.

Μεταξὺ τῶν ὡς ἄνω τεθέντων ἀρχαίων ὁρίων ἐπιδιώξεις (ἀνωτέρας τάξεως καὶ Β' τάξεως), οἱ διδάσκαλοι τῶν ἐνδιαμέσων τάξεων θὰ ρυθμίζουν τὴν διδασκαλίαν τῆς ἐρμηνευμένης ἀναγνώσεως κλιμακῶδόν, λαμβάνοντες ὑπ' ὄψιν οὐ μόνον τὴν ἡλικίαν τῶν μαθητῶν, ἀλλὰ καὶ τὴν ἰδιοσυστασίαν τῆς ἐνώπιον αὐτῶν συγκεκριμένης μαθητικῆς τάξεως.

Ἡ καθιέρωσις τακτῶν ὥρῶν ἐρμηνευμένης ἀναγνώσεως δὲν σημαίνει ἐξοστρακισμόν παντὸς ἔχους ἐρμηνείας καὶ παντὸς ἐπικαίρου σχολίου ἀπὸ τὰς λοιπὰς ἀναγνωστικὰς ἀσχολίας τῶν μαθητῶν τῆς Β', ὡς καὶ τῶν ἐπομένων τάξεων.

Ἀπαραίτητον τυγχάνει, ὅπως, τόσον κατὰ τὸ πρῶτον ἐξάμηνον τῆς Β' τάξεως ὅσον καὶ καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς σχολικῆς φοιτήσεως, τὴν ἀνάγνωσιν οἰοῦδηποτε κειμένου, μάλιστα δὲ τὴν σιωπηράν, ἀκολουθεῖ :

— ἀνεύρεσις τῶν ἀγνώστων λέξεων·

— ἐρμηνεῖα αὐτῶν, ὡς καὶ τῶν τυχόν δυσχερῶν φράσεων·

— περιγραφή τῆς δράσεως καὶ συντομώταται παρατηρήσεις περὶ τοῦ τύπου

1. Γενεὺς ἀναλυτικὸν πρόγραμμα, ἔτους 1951 (πολυγραφημένον), εἰς σελ. 21 καὶ 25.

ἐν τῷ ὅποιῳ αὐτὴ λαμβάνει χώραν, περὶ τῆς χρονικῆς στιγμῆς καὶ τῆς χρονικῆς διαρκείας τῆς δράσεως, περὶ τῶν περιστάσεων ὑπὸ τὰς ὁποίας ἀναπτύσσεται ἡ δράσις, περὶ τῶν δρώντων προσώπων, τῆς στάσεώς των κλπ.

Ἑρμηνευτικὸν σχόλιον.

Πρόκειται δηλονότι περὶ προακήσεως εἰς τὴν ἑρμηνευμένην ἀνάγνωσιν, ἐντασσομένης εἰς τὴν συνήθη καθημερινὴν ἀναγνωστικὴν διδασκαλίαν. Σχετικῶς παρέχεται κατωτέρω (ἐν παραγράφῳ Γα1) διάγραμμα πορείας τῆς διδασκαλίας, ἔχον ἐνδεικτικὸν ὅπως χαρακτηρεῖται.

Τοιοῦτοτρόπως προπαρασκευάζεται ὁ μαθητῆς πρὸς βαθυτέραν ἐξέτασιν οἰοῦδήποτε κειμένου καὶ πρὸς ἐκτίμησιν τῶν λογοτεχνικῶν κειμένων, τὰ ὅποια θὰ τεθοῦν ὑπ' ὄψιν του ἐν εὐθέτῳ χρόνῳ, ἤτοι εἰς τὰς ἀνωτέρας τάξεις καὶ ἐν τῷ πλαίσῳ τῶν τακτῶν ὥρῶν τῆς ἑρμηνευμένης ἀναγνώσεως ¹.

8. Σιωπηρὰ ἀνάγνωσις. Γενικῶς εἰπεῖν, διὰ τῆς σιωπηρᾶς ἀναγνώσεως ἐξοικριβοῦται ἐὰν ἡ κατανόησις ἐνὸς κειμένου ὑπῆρξε πλήρης, δι' τὸ εἶδος τοῦτο τῆς ἀναγνώσεως ἐφαρμόζεται ἤδη ἐν τῇ Α' τάξει ¹ ὑπὸ μορφήν ἀναγνωστικῶν παιγνίων (ταχυδρόμος, κολομβικὴ λέξις) καὶ τέστ.

Ἐν τῇ Β' καὶ ἐν ταῖς ἐπομέναις τάξεσιν, ἡ σιωπηρὰ ἀνάγνωσις συγχάκις λαμβάνει χώραν εὐκαιρικῶς (ἀνάγνωσις τῶν πρὸς λύσιν ἀριθμητικῶν προβλημάτων, ἀνάγνωσις διδασκτικῶν ἐγχειριδίων καὶ βοηθημάτων, βιβλίον τῆς σχολικῆς βιβλιοθήκης κλπ.). Τοιαῦται εὐκαιρίαι σιωπηρᾶς ἀναγνώσεως παρέχονται ὑπὸ τῶν διαφόρων μαθημάτων, ὑπὸ τῆς Ἑνιαίας Διδασκαλίας, ὑφ' ὅλης τῆς σχολικῆς, ἐτι δὲ καὶ τῆς ἐξωσχολικῆς ζωῆς τῶν μαθητῶν. Τὸ σχολεῖον ὀφείλει νὰ πολλαπλασιάσῃ τὰς τοιαύτας εὐκαιρίας, ὑποσδῆποτε ἑμῶς ἡ εὐκαιρικῶς καλλιέργεια τῆς σιωπηρᾶς ἀναγνώσεως τυγχάνει ἀνεπαρκῆς.

Ἐὰν ἡ σιωπηρὰ ἀνάγνωσις δέον ν' ἀποτελέσῃ τὸ ἀντικείμενον εἰδικῶν ἀσκήσεων ². Καίτοι ὑπὸ τοῦ παρόντος προγράμματος δὲν προβλέπονται εἰδικαὶ τακταὶ ὥραι σιωπηρᾶς ἀναγνώσεως, ὁ διδάσκαλος, τῶν ἀνωτέρων ἰδίᾳ τάξεων, δύναται ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν νὰ ἀφιερῶν ὀλοκλήρους διδασκτικὰς ὥρας εἰς σιωπηρὰν ἀνάγνωσιν, συμφωνῶσα πρὸς τὰς ὑπαγορευθείσας τῆς λοιπῆς σχολικῆς ζωῆς. Εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην, ἡ ἐπιλογή τῶν κειμένων θὰ γίνεται μετὰ τῆς δεούσης προσοχῆς, ὁ δὲ διδάσκαλος θὰ εἶναι ἐπιμελῶς προπαρασκευασμένος, ἵνα διεξαγάγῃ τὰς ἀσκήσεις αἱ ὅποια προσιδιάζουσι εἰς τὴν ἑρμηνευμένην ἀνάγνωσιν, ὡς αὐταὶ ἐξετέθησαν εἰς τὴν προηγουμένην παράγραφον, ἤτοι ἀσκήσεις προοριζομένας νὰ ἐλέγξου τὴν κατανόησιν τοῦ κειμένου καὶ νὰ προκαλέσουν τὸν στοχασμὸν τοῦ μαθητοῦ καὶ τὴν ἐρευναν ³. Τῇ ἀληθείᾳ, ἡ σιωπηρὰ ἀνάγνωσις εἶναι ὡς ἐκ τῆς φύσεώς της

1. Γενεῖς ἀναλυτικὸν πρόγραμμα, ἔτους 1951 (πολυγραφημένον) εἰς σελ. 21.

— Γενεῖς ἀναλυτικὸν πρόγραμμα ἔτους 1957 σελ. 23, 24, 25.

2. Βελγικὸν ἀναλυτικὸν πρόγραμμα ἔτους 1957, σελ. 38.

— Ὅμοιος εἰς «Education Nationale», τεύχος 9/27.2.64, σελ. 9.

3. Βελγικὸν ἀναλυτικὸν πρόγραμμα, ἔτους 1957, σελ. 38.

σπενως συνδεδεμένη με την έρμηνευμένην ανάγκωσιν, τής όποίας δύναται νά λεχθῆ ότι άποτελεῖ τήν εισαγωγικήν φάσιν¹.

Έν τῇ Β' τάξει, άνεξαρτήτως πάντων τῶν άνωτέρω μέτρων, ειδικαί άσκήσεις σιωπηρῶς άναγνώσεως θά τελώνται έντός τοῦ πλαισίου τής ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ έγκεικριμένου άναγνώστικοῦ βιβλίου διεξαγομένης συνήθους άναγνώστικῆς διδασκαλίας. Αἱ άσκήσεις αὗται θά τελώνται καθημερινῶς καί εὐθύς ἀπό τῆς έναρξεως τοῦ διδακτικοῦ έτους.

Κατωτέρω (ἤτοι ἐν παραγράφῳ Γα1) παρατίθεται ένδεικτικῶς διάγραμμα πορείας τῆς τοιαύτης άναγνώστικῆς διδασκαλίας, ἐν τῷ όποίῳ έμφαίνεται καί ἡ θέσις τόσοσ τῆς άσκήσεως εἰς τήν σιωπηράν άνάγνωσιν, ὅσον καί τῆς προακήσεως εἰς τήν έρμηνευμένην άνάγνωσιν, περι ἧς τό προτελευταίον εδάφιον τῆς ὑπ' ἀριθ. 7 παραγράφου.

9. Ἡ άνάγνωσις θά τελῆται :

— Βάσει τοῦ έγκεικριμένου άναγνώστικοῦ.

— Βάσει πάντοσειδῶν κειμένων, συμφώνως πρὸς τὰς ὑπὸ τῆς έναίαις διδασκαλίας παρεχομένης πλουσίαις δυνατότητας (έπιγραφαί καταστημάτων, έντυποι ὁδηγίαι τῆς Γεωγραφικῆς Ἑγπρεσίαις, δρομολόγια συγκοινωνιακῶν μέσων, κάλανθα, μικροί διάλογοι καί ποιήματα διὰ τὰς σχολικὰς εορτάς κλπ. κλπ.).

— Βάσει τῆς σχολικῆς ἀλληλογραφίας καί ἄλλων μαθητικῶν κειμένων.

— Βάσει τοῦ μαθητικοῦ περιοδικοῦ, τό όποῖον τυχόν συντάσσου καί έκτυπῶνουν αὐτοί οὔτοι οἱ μαθηταί, καί βάσει τῶν ἀναλόγων μαθητικῶν περιοδικῶν τὰ όποία άποστέλλονται αὐτοῖς ὑπὸ ἄλλων σχολείων.

— Βάσει τῶν βιβλίων καί περιοδικῶν τῆς βιβλιοθήκης τῆς τάξεως, ὡς καί βάσει τῆς άναγνώσεως βιβλίων καί περιοδικῶν, κατόπιν αὐτοερένης τῶν μαθητῶν εἰς τό οἰκογενειακόν καί φιλικόν περιβάλλον των ἐν τῷ πλαισίῳ τῶν Κατευθυνομένων καί Ἑλευθέρων Δραστηριοτήτων.

(Ἐνα κατωτέρω καί τὰς «Γενικὰς Μεθοδικὰς Ἑποδείξεις», εἰς παράγραφον Γβ2).

*

Γ' Γενικαί μεθοδικαί ὑποδείξεις

Ἡ σημασία τῆς Β' τάξεως, ἰδίᾳ εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ εἰς τήν εκμάθησιν τῆς άναγνώσεως, εἶναι κεφαλαίωδης.

Μεταξὺ τῶν διδασκάλων εὐρύτατα εἶναι διαδεδομένη ἡ πρόληψις, καθ' ἣν ἡ Β' τάξις εἶναι ἡ εὐκολωτέρα πασσῶν, σχεδόν άμελητέα ποσότης. Εἰς τήν πρόληψιν ταύτην ὀφείλεται κατὰ κύριον λόγον τό θλιβερόν φαινόμενον τοῦ νά συναναῖ τις εἰς τὰς άνωτέρας τάξεις τοῦ δημοτικοῦ σχολείου, ἀκόμη δέ καί εἰς τό γυμνάσιον, μαθητὰς κακῶς άναγινώσκοντας, κακογράφους ἢ ἀδυνατοῦντας νά έκτελέσουσ νοσερῶς τὰς άπλουστέραις τῶν ἀριθμητικῶν πράξεων, ὡς λ.χ. ἡ νοερά πρόσθεσις διψηφίων ἀριθμῶν².

1. Γενεῆς ἀναλυτικῶν πρόγραμμα, έτος 1951* (πολυγραφημένο) σελ. 21 : «Lecture analytique . . . on posera des questions sur l'histoire que les enfants viennent de lire silencieusement . . .».

2. Βλ. σχετικῶς τήν ὑπ' ἀριθ. 1 ὑποσημείωσιν τῆς σελίδος 79.

“Οθεν, ανάγκη νά κατανοηθῆ παρὰ πάντων ὅτι, ἐνῶ εἰς τὴν Α' τάξιν μολθάνει ὁ παῖς ἀπλῶς τὴν ἀνάγνωσιν, τὴν γραφὴν κλπ., εἰς τὴν Β' τάξιν μολθάνει οὗτος τὴν καλὴν ἀνάγνωσιν, τὴν καλὴν γραφὴν (καλλιγραφίαν) κ.ο.κ. Ἐάν δὲ ὁ μαθητὴς ἀποκτήσῃ ἐσφαλμένους σχετικούς ἐθισμοὺς ἐν τῇ τάξει ταύτῃ, δυσχερεστάτῃ, ἀν μὴ ἀδύνατος, ἀποβαίνει ἢ ἐκ τῶν ὑστέρων διόρθωσις αὐτῶν εἰς τὰς ἐπομένους σχολικὰς βαθμίδας¹, τοῦτο δὲ ἀσχέτως τοῦ προσθέτως δαπανηθησομένου χρόνου.

Ἐνεκα τῆς ἐν τῇ Β' τάξει τοσαύτης βαρύτητος τοῦ μαθήματος τῆς ἀναγνώσεως², παρέχονται αἱ κατωτέρω ἀναλυτικαὶ πωσ ὁδηγίαι, αἵτινες ἄλλως τε ἔχουν ἰσχὺν καὶ διὰ τὰς ἀμέσως ἐπομένους τάξεις, ἐν μέρει δὲ καὶ διὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς καθαρουσύσης ἐν ταῖς ἀνωτέροις τάξεσιν τοῦ δημοτικοῦ σχολείου.

Εἰς τὸν διδάσκαλον πάντως ἐπαφίενται ὁ τρόπος καὶ ἡ ἔκτασις ἐφαρμογῆς τῶν περὶ ὧν πρόκειται ὁδηγιῶν, συμφώνως πρὸς τὰς ἐκασταχοῦ τοπικὰς συνθήκας, διότι αἱ ἀναγνωστικαὶ δυνατότητες καὶ ἀνάγκαι τῶν μαθητῶν ποικίλλουν ἀπὸ τόπου εἰς τόπον, ἀκόμη δὲ καὶ ἀπὸ συνοικίας εἰς συνοικίαν.

α) Ὅδηγίαι

ἀναφερόμεναι εἰς τὴν συνήθη, βάσει τοῦ ἀναγνωστικοῦ βιβλίου, καθημερινὴν ἀναγνωστικὴν διδασκαλίαν.

1. Διότι ὅτι ἡ ἀνάγνωσις ἀποτελεῖ δεξιότητα, γνωστοῦ δὲ ὄντος ὅτι αἱ δεξιότητες προσκτώνται διὰ τοῦ παραδείγματος καὶ σταθεροποιοῦνται διὰ τῆς ἀσκήσεως, ἔπεται ὅτι τὸ κέντρον τοῦ βάρους τῆς διδασκαλικῆς ἐνεργείας θὰ τοποθετῆται εἰς τὴν πρόσκτισιν καὶ τὴν ἐμπέδωσιν - ἄσκησιν.

Κατὰ ταῦτα, ἐφαρμογὴν ἐν προκειμένῳ ἔχει ἡ ὑποδειγματικὴ μορφή τῆς διδασκαλίας, κυρίως. Δὲν θὰ παραλείπηται ὅμως καὶ ἡ ἐπεξεργασία, δεδομένου ὅτι εἰς τὴν ἔννοιαν τῆς ἀναγνώσεως ἐμπεριέχεται καὶ τὸ στοιχεῖον τῆς κατανοήσεως καὶ ὅτι δὲν ἐπιτρέπεται νά ἀρκεσθῶμεν ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν αὐτόματον καὶ μόνον κατανοήσιν. Σημειωτέον πρὸς τούτοις ὅτι, προδευτικῶς, ἐν ᾧ μέτρῳ θὰ προάγεται ἡ ἀναγνωστικὴ δεξιότης τῶν μαθητῶν, θὰ εἶναι δυνατόν νά συντομεύονται αἱ φάσεις τῆς προσκτισέσεως καὶ τῆς ἀσκήσεως, ἐπ' ὠφελείᾳ τῆς ἐπεξεργασίας.

“Οθεν, ἡ συνήθης βάσει τοῦ ἀναγνωστικοῦ βιβλίου ἀναγνωστικὴ διδασκαλία δύναται νά διεξαχθῆ (ἐν τῇ τάξει ταύτῃ) κατὰ τὸ ἀκόλουθον διάγραμμα, ὅπερ ἔχει ἐνδεικτικῶν ἀπλῶς χαρακτῆρα :

Π ρ ο ε ἰ σ α γ ω γ ι κ ῶ σ :

Σύντομος ἀφόρμησις ἐκ τῆς ἐννοίας τοῦ προηγουμένου μαθήματος, ἢ ἐκ τῆς εἰκόνας τοῦ ἀναγνωστικοῦ, ἢ ἐξ ἐπικαίρου γεγονότος, ἢ ἐκ τῆς Ἐνιαίας Διδασκαλίας, ἢ ἐκ τῆς Πατριδογνωσίας, ἢ ἐξ ἑτέρου τινὸς μαθήματος καὶ δημιουργία προσδοκιῶν περὶ τοῦ νέου. Μετὰ ταῦτα τελεῖται :

1. Βλ. καὶ πάλιν τὴν ὑποσημείωσιν 1 τῆς σελίδος 79.

2. «... L'apprentissage de la lecture... doit se poursuivre... jusqu'à l'âge adulte». Εἰς περιδικὸν «Education Nationale», τεύχος 9/27.2.64, σελ. 9. Ὁμοίως εἰς σελ. 5, στήλην 2αν. Ὁμοίως, εἰς σελ. 7, στήλην 1, παραγρ. 1.

Α' Π ρ ό σ κ η τ η σ ι ς :

— 'Ο διδάσκαλος αναγινώσκει υποδειγματικῶς 2 - 4 φορές τὸ νέον, οἱ δὲ μαθηταὶ παρακολουθοῦν εἰς τὰ βιβλία των.

— Σιωπηρὰ ἀνάγνωσις τῶν μαθητῶν.

Β' Ἐ π ε ξ ε ρ γ α σ ί α (συντόμως) :

— Προβολὴ ὑπὸ τῶν μαθητῶν τῶν ἀγνώστων λέξεων.

— Ἐρμηνεία τῶν ἀγνώστων λέξεων, τῇ συνεργασίᾳ τάξεως καὶ διδασκάλου.

— Ἀπόδοσις τῆς ἐννοίας, ἀδρομερῶς.

— (Ἐπὶ ὀρμηωτέρων μαθητῶν, ὀλίγα καλαισθητικά, ἠθικὰ ἢ ἄλλης φύσεως παρατηρήσεις. Πάντοτε συντόμως).

Γ' Ἐ μ π έ δ ω σ ι ς :

— Αὕτη ὑποδύεται ἐνίοτε τὴν μορφήν τῆς δραματοποιήσεως.

— Συνήθως ὅμως ὑποδύεται τὴν μορφήν ἀσκήσεως εἰς τὸ νέον.

Ἐ ρ μ η ν ε υ τ ι κ ὶ ὄ ν σ χ ὄ λ ι ο ν .

Καὶ πρὸς τοῦτο :

'Ο διδάσκαλος ἀναθέτει εἰς μαθητὴν μέσης ἱκανότητος ν' ἀναγνώσῃ τὸ νέον.

'Η ἀνάγνωσις τοῦ μαθητοῦ ἀποβλέπει οὐχὶ εἰς παραδειγματισμὸν τῶν λοιπῶν (ὅπερ εἶναι ἔργον τῆς προσκλήσεως), ἀλλ' εἰς σφυγμομέτρησιν τῆς τάξεως. Δηλαδή, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, ὅπου προσκόψῃ ὁ ἀναγινώσκων μέσης δυνάμεως μαθητῆς, θὰ προσκόπτουν καὶ οἱ πλείστοι ἐκ τῶν λοιπῶν. Ἐπιλαμβανόμεθα συνεπῶς τῆς εὐκαιρίας τοῦ διαπραχθέντος σφάλματος, ἵνα διορθώσωμεν αὐτό. Ἡ τοιαύτη διόρθωσις δὲν ἀρκεῖ. Πρέπει καὶ νὰ ἐντυπώσωμεν τὸ ὄρθόν. Νὰ ἐντυπώσωμεν τὸ ὄρθόν ὄχι μόνον εἰς τὸν σφαλέντα, ἀλλ' εἰς ὅλοκληρον τὴν τάξιν. Ἡ τεχνικὴ τῆς ἐντυπώσεως εἶναι γνωστὴ. Ἐπαναλαμβάνομεν τὸ ὄρθόν ὅσας φορές εἶναι ἀπαραίτητον, μέχρι τελείας ἐντυπώσεως. Ἐνίοτε ἀπαιτεῖται ἀνάγνωσις προφορικὴ ἢ γραπτὴ. Ἡ ἐργασία αὕτη εἶναι κωραστικὴ καὶ ἀναρὰ, ὡς πᾶσα ἀσκήσις, ἀλλ' ἀναπόφευκτος. Πάντως, μετὰ τινὰς ἐβδομάδας τὰ ἀποτελέσματα εἶναι ἀπτά.

Πρὸς διευκόλυνσιν τῆς ἐργασίας ταύτης, ἄς ἀναθέτωμεν κατ' ἀρχὰς μικρὸν κείμενον πρὸς ἐκμάθησιν. Τοῦτο προσδευτικῶς θὰ αὐξάνομεν, ἐν ᾧ μέτρῳ οἱ μαθηταὶ κατακτοῦν τὴν ἀναγνωστικὴν δεξιότητα. Τέλος, ἄς ἔχωμεν ὑπ' ὄψιν μας, ὅτι προκειμένου περὶ τάξεως καθυστερημένης, δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ ἀσκῶμεν τοὺς μαθητὰς εἰς ὀλόκληρον τὸ ἀναγνωστέον κείμενον. Ἀρκεῖ κατ' ἀρχὰς ἀσκήσις εἰς ὀλίγους στίχους, ἔστω 2 - 3. Τὸ κέρδος ἐκ τῆς βαθείας ἀσκήσεως θὰ ἐγκριεῖται εἰς τοῦτο : τὴν ἐπομένην ἡμέραν οἱ μαθηταὶ δὲν θὰ γνωρίζουν ἀπλῶς 2 - 3 στίχους, ἀλλ' ἐπὶ πλεόν τούτου θὰ ἔχουν καταστῆ κατὰ ἕνα ποσοστὸν δυναμικώτεροι. Θὰ ἔχουν ἕνα ποσοστὸν λανθανούσης ἱκανότητος πρὸς καλὴν ἀνάγνωσιν. Προστιθεμένου καθημερινῶς ἐνὸς εἰσέτι ποσοστοῦ τοιαύτης λανθανούσης ἱκανότητος, ἔρχεται ἡ στιγμή καθ' ἣν οἱ μαθηταὶ εἶναι πλήρως ἱκανοὶ δι' ἀνάγνωσιν οἰουδήποτε κειμένου.

'Όταν ἐπιστῇ ἡ στιγμή τῆς τοιαύτης πλήρους κατακτήσεως τῆς ἀναγνωστικῆς δεξιότητος (συνήθως κατὰ τὸ 5ον καὶ 6ον σχολικὸν ἔτος, ὅταν πρόκειται διὰ παιδιὰ Ε' καὶ Στ' τάξεως ἐπὶ κειμένον δημοτικῆς γλώσσης), τότε ἡ διδασκαλίαι τοῦ μαθήματος τῆς ἀναγνώσεως θὰ ἀποβλέπῃ εἰς συντήρησιν καὶ παγιοποίησιν τῆς μόλις κτηθείσης δεξιότητος.

'Ἄλλ' ἡ τοιαύτη συντήρησις καὶ παγιοποίησις τῆς δεξιότητος δὲν ἀπορροφᾷ πολλὸν χρόνον ὡς πρότερον. Δύναται τώρα ὁ διδάσκαλος νὰ μετατοπίσῃ τὸ κέντρον τοῦ βάρους τῆς διδασκαλίας του ἀπὸ τῆς προσκλήσεως καὶ ἀσκήσεως εἰς τὴν ἐπεξεργασίαν.

2. Προκειμένου πάντοτε περὶ τῆς συνήθους καθημερινῆς ἀναγνωστικῆς διδασκαλίας, ἀνάγκη :

Νὰ μὴ παρέχονται ἀπαρατήρητα τὰ ὑπὸ τῶν μαθητῶν διαπραττόμενα ἀναγνωστικά σφάλματα. Ταῦτα θὰ διορθῶνται αὐτενεργῶς ὑπ' αὐτοῦ τοῦ σφαλέντος μαθητοῦ.

Ἑρμηνευτικὸν σχόλιον.

Πρὸς τοῦτο, εὐθὺς ὡς διαπραχθῆ σφάλμα, ὁ διδάσκαλος ἀποφεύγει νὰ διορθῶσθαι τοῦτο ὁ ἴδιος, συνάμα δὲ ἀπαγορεύει καὶ ἐπέμβρῃσιν τῶν λοιπῶν μαθητῶν· συγχρόνως ἐπιστᾶ τὴν προσοχὴν τοῦ σφαλέντος διὰ τοῦ μονολεκτικοῦ παραγγέλματος «πρόσεξε», κατόπιν τοῦ ὁποίου ὁ μαθητὴς ὀφείλει νὰ ἐπαναλάβῃ ὀρθῶς τὴν λέξιν (αὐτὴν καὶ μόνην) ἐνθα τὸ σφάλμα. Ἐὰν ὁ μαθητὴς ἀποτύχῃ, ὁ διδάσκαλος ἐντοπίζει τὴν προσοχὴν τοῦ μαθητοῦ διὰ τοῦ παραγγέλματος «πρόσεξε εἰς τὸν τόνον, ἢ εἰς τὴν λήγουσαν κλπ.». Ἐὰν καὶ πάλιν ὁ μαθητὴς ἀποτύχῃ, τότε ὁ διδάσκαλος ἀναθέτει εἰς ἄλλον μαθητὴν ν' ἀναγνώσῃ τὴν λέξιν ὀρθῶς. Τοιοῦτοτρόπως, ἡ τάξις διαμορφοῦται εἰς συνεργαζομένην κοινότητα καὶ διατηρεῖται ἐν ἐργηγρόρει ἢ προσοχῇ καὶ τὸ διαφέρων ὅλων τῶν μαθητῶν. Ἀπαραίτητως, μετὰ ταῦτα, θ' ἀναγνώσῃ καὶ ὁ σφαλὲν μαθητὴς τὴν λέξιν καὶ τέλος θὰ ἐπαναλάβῃ τὴν πρότασιν ἐντὸς τῆς ὁποίας ἡ ἐπίμαχος λέξις.

Ἡ βαρύτερῃ τῶν σφαλμάτων κλιμακοῦται περίπου ὡς ἐξῆς : παράλειψις κόμματος, ἀνακοπή, ἐσφαλμένους τονισμός, παράλειψις τελείας, παράλειψις γράμματος, ὡς λ.χ. βιβίο, προσθήκη γράμματος, ὡς λ.χ. βλιβλίο, παραμόρφωσις γράμματος ὡς λ.χ. ἀντί θρανίο - βρανίο, παράλειψις λέξεως, προσθήκη λέξεως.

Τινὰ τῶν σφαλμάτων τούτων δυνατὸν νὰ ὀφείλωνται εἰς ἐλαττωματικὴν ἄρθρωσιν, δι' ὃ ν' ἀπαιτῶμεν τελείαν τοιαύτην.

Τινὰ τῶν σφαλμάτων ὀφείλωνται εἰς τὸ τοπικὸν ἰδίωμα (λ.χ. ἡ παράλειψις τῶν τελικῶν ς καὶ ν), δι' ὃ χρειάζεται ἐπίμονος καταπολέμησις τοῦ ἀτόπου.

3. Ἀπαραίτητον τυγχάνει, ὅπως ἅπαντες οἱ διδάσκαλοι προπαρασκευάζωνται καὶ εἰς τὴν ἀνάγνωσιν.

Ἑρμηνευτικὰ σχόλια.

— Μερικοὶ διδάσκαλοι κατὰ τὴν ὑποδειγματικὴν τῶν ἀναγνώσων περιπέττου εἰς ἀναγνωστικά σφάλματα. Πολλοὶ ἀναγινώσκουν μετὰ σπουδῆς. Τινὲς ὑπὲρ τὸ δέον βραδέως. Ἄλλοι δὲν τηροῦν ὀρθὸν τόνον ἐν τῇ προτάσει. Τὰ τελευταῖα ἄτοπα δύνανται νὰ διορθωθῶσιν ἐὰν ὁ διδάσκαλος παρακολουθῇ ραδιοφωνικὰς ἐκπομπὰς ἀναγνώσεως λογοτεχνικῶν κειμένων.

— Ὁ διδάσκαλος ὀφείλει νὰ ἔχῃ ἐκ τῶν προτέρων ἐπισημάνει τὰς πιθανὰς ἀγνώστους λέξεις καὶ νὰ ἔχῃ ἐξέυρει τὴν ἐρμηνεῖαν τῶν καὶ τὰ κατὰλληλα παραδείγματα.

4. Οἱ μαθηταὶ νὰ ἔχωσιν ἀναγνωστικά βιβλία μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ἐκδόσεως (κατὰ προτίμησιν τῆς τελευταίας), καθ' ὅσον παρατηροῦνται διαφοραὶ ἀπὸ ἐκδόσεως εἰς ἐκδοσιν. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, τὰ τυχὸν εἰς χεῖρας τῶν μαθητῶν κείμενα τῶν παλαιότερων ἐκδόσεων δέον νὰ προσαρμύζωνται προκαταβολικῶς πρὸς τὸ κείμενον τῆς τελευταίας ἐκδόσεως.

5. Οἱ συγγραφεῖς διδασκτικῶν βιβλίων δέον ν' ἀποδώσιν ἰδιαίτερον προσοχὴν εἰς τὸ ἀναγνωστικὸν βιβλίον τῆς Β' τάξεως, εἰς τρόπον ὥστε τὰ πρῶτα κεφάλαια

τούτου να είναι υποδιηρημένα εις κείμενα καθημερινῆς ἐπεξεργασίας οὐχὶ μεγαλύτερα τῶν 10 στίχων, ἢ ἕκτασις δὲ τοῦ ὅλου κεφαλαίου νὰ εἶναι τοιαύτη, ὥστε νὰ ἐπιτρέπη τὴν διδακτικὴν ἐπεξεργασίαν δύο τοῦλάχιστον κεφαλαίων ἐντὸς μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ἑβδομάδος.

β) Ὁδηγίαι

ἀναφερόμεναι εἰς τὰς συμπληρωματικὰς ἀναγνώστικὰς ἀσχολίαις.

1. Ἐν τῷ ἐξωσχολικῷ κοινωνικῷ βίῳ ἡ προφορικὴ ἀνάγνωσις λαμβάνει χώραν ἐνώπιον ἀκρατῶν προσεκτικῶν καὶ εἰσδεκτικῶν, διότι τὸ ἀνάγνωσμα εἶναι ἄγνωστον εἰς αὐτούς, τὸ δὲ κείμενον εὐρίσκεται εἰς χεῖρας μόνον τοῦ ἀναγνώσκοντος.

Τὸν φυσικὸν τοῦτον τρόπον προφορικῆς ἀναγνώσεως ἀπομιμούμενον τὸ σχολεῖον, ὀφείλει νὰ δημιουργῇ σχετικὰς εὐκαιρίας. Ὁ ἀναγνώσκων μαθητῆς ὀφείλει νὰ εἶναι καλῶς παρεσκευασμένος¹.

2. Τὰ πρὸς ἀνάγνωσιν κείμενα δύνανται νὰ εἶναι :

— Ὁμαδικὰ κείμενα, ἔλκοντα τὴν προέλευσίν των ἀπὸ μίαν παρατήρησιν (παράβαλε τὸ πρόγραμμα τῆς Πατριδογνωσίας καὶ τῆς Πραγματογνωσίας), ἀπὸ μίαν δραστηριότητα, ἀπὸ ἓνα βίωμα κ.λ.π. Ταῦτα δυνάτων κατὰ τοὺς πρώτους μῆνας νὰ συντάσσονται τῇ συνεργασίᾳ τῆς ἐνδιαφερομένης ὁμάδος μετὰ τοῦ διδασκάλου, ἐν τοιαύτῃ δὲ περιπτώσει ὁ διδάσκαλος φροντίζει νὰ ἀναπλάσσουν οἱ μαθηταὶ πιστῶς τὰ γεγονότα, κατὰ δὲ τὴν καταγραφὴν αὐτῶν νὰ περισωθοῦν αἱ ἰδέαι καὶ αἱ λέξεις τῆς προφορικῆς ἐκφράσεως τῶν μαθητῶν².

— Ἐλεύθερα παιδικὰ κείμενα, συντασσόμενα ἐπ' εὐκαιρίᾳ βιωμάτων τινος, ἢ ὀραίας τινὸς διηγήσεως, ἢ χάριν τῆς ἐφημερίδος τῆς τάξεως κ.λ.π. Ταῦτα ἀναγινώσκονται ἐν πρώτοις παρὰ τοῦ συγγραφέως².

— Βελτιωμένα κείμενα. Ταῦτα διορθοῦνται τῇ συνεργασίᾳ διδασκάλου καὶ μαθητῶν, συμπληροῦνται καὶ πλουτίζονται μετ' ἀφετηρίαν ἐλευθερόν τι κείμενον².

— Κείμενα ἐνηλίκων. Ψυχολογικά, ἢ περιεχομένου σχετιζομένου πρὸς τὰς δραστηριότητας τῆς τάξεως². (Ἐρευνα τῶν μαθητῶν εἰς τὴν βιβλιοθήκην τῆς τάξεως - αὐτοέρευνα κατ' οἶκον).

— Κείμενα σιωπηρᾶς ἀναγνώσεως : γραπταὶ ἐντολαὶ πρὸς ἐκτέλεσιν, ἱστορία διακεκομμένα πρὸς ἀποκατάστασιν, ἐρωτηματολόγια, ἰχνογραφήματα συμφώνως πρὸς φράσεις (ἰχνογράφησις οἰκίας μετ' ἓνα θύραν, δύο παράθυρα, ἓν δένδρον ἀριστερὰ καὶ τρία δεξιὰ), ταξινομήσεις λέξεων, ἐκλογή μεταξὺ πολλῶν ἀπαντήσεων κ.λ.π.²

— Κείμενα ἐκ τῆς ἐνιαίας διδασκαλίας κ.λ.π. (συμφώνως πρὸς τὴν παράγραφον 9 τοῦ προγράμματος).

3. Τὰ πρὸς ἀνάγνωσιν κείμενα δεόν νὰ εἶναι βραχυπερίοδα.

1. Βελγικὸν ἀναλυτικὸν πρόγραμμα, ἔτος 1957, σελ. 38, παρ. 5.

2. Βελγικὸν ἀναλυτικὸν πρόγραμμα, ἔτος 1957, σελ. 39, «Les textes à lire».

Κατά τὰς πρώτας ἐβδομάδας τῆς Β' τάξεως τὰ πρὸς ἀνάγνωσιν κείμενα δὲν πρέπει νὰ ὑπερβαίνουν τοὺς 10 στίχους.

Ἄμφοτέρως τὰς ἀπαιτήσεις ταύτας δέον νὰ ἔχουν ὑπ' ὄψει των οἱ συγγραφεῖς διδακτικῶν βιβλίων τῆς Β' τάξεως.

4. Ἐν τῷ πλαισίῳ τῆς Ἑνιαίας Διδασκαλίας, ἣ καὶ ἐκτὸς αὐτῆς, ὁ διδάσκαλος δέον νὰ προσπαθῇ ν' ἀφυπνίσῃ τὴν ἀγάπην τῶν μαθητῶν τοῦ πρὸς τὰ βιβλία. Πρὸς τοῦτο, ἄς τοὺς ὀδηγῇ καταλλήλως ὡς πρὸς τὴν ἐκλογὴν τῶν ἀναγνωσμάτων των καὶ ἄς τοὺς ἐνθαρρύνῃ νὰ χρησιμοποιοῦν τὴν βιβλιοθήκην τῆς τάξεως, τὴν σχολικὴν βιβλιοθήκην, ἀκόμη δὲ καὶ τὰς ἐξωσχολικὰς βιβλιοθήκας, ὅπου τυχὸν ὑπάρχουν. Πρὸς παραδειγματισμὸν, κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ διδακτικοῦ ἔτους, ἄς ἀναγινώσκῃ ὁ διδάσκαλος εἰς ἐπήκουσιν τῶν μαθητῶν μερικὰ (ἐκτενῆ) κείμενα συνεχοῦς περιεχομένου¹.

Πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν ἄς χρησιμοποιῇ ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν καὶ ἐφ' ὅσον ὑπάρχουν τὰ σχετικὰ μέσα, ἀκρόασιν δίσκων γραμμοφώνου μὲ καταλλήλους ἀπαγγελίας εἰς πεζὸν ἢ ποιητικὸν λόγον, ἀκρόασιν ραδιοφωνικῶν ἐκπομπῶν καὶ ταινιῶν μαγνητοφώνου.

5. Ἀπὸ τῆς τάξεως ταύτης δέον νὰ ἄρχηται, ἐντὸς λογικῶν ὁρίων, ἡ πρώτη μύησις τῶν μαθητῶν εἰς τὴν χρῆσιν τοῦ Λεξικοῦ, ἐνδείκνυται δὲ ὅπως καὶ οἱ μαθηταὶ καταρτίζουσι ὑπὸ τὴν ὀδηγίαν τοῦ διδασκάλου των ἀτομικὸν λεξικόν, βαθμιαίως συμπληρούμενον καθ' ἕλην τὴν διάρκειαν τοῦ διδακτικοῦ ἔτους.

6. Δι' ὧλων τῶν ἀνωτέρω μέσων δέον νὰ ἐπιδιώκηται οὐχὶ μόνον ἡ κτῆσις τῆς ἀναγνωστικῆς δεξιότητος καὶ ἡ χρησιμοθηρικὴ ἐν γένει ἀνάγνωσις, ἀλλὰ καὶ ἡ θεμελιώσις τῆς λογοτεχνικῆς ἀγωγῆς τῶν μαθητῶν.

* *

* *

* *

1. Γενεῆς ἀναλυτικὸν πρόγραμμα, ἔτους 1957, εἰς σελ. 23, τελευταία παράγραφος.

Β' Γραμματική και ὀρθογραφική διδασκαλία.

ΤΑΞΕΙΣ ΠΡΩΤΗ ΚΑΙ ΔΕΥΤΕΡΑ

Προτείνεται ὅπως ἐπὶ τοῦ παρόντος συνεχισθῇ ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ ἀναλυτικοῦ προγράμματος τοῦ 1917.

— Παρουσίασις τῆς Ἀλφαβήτου ἐν τῇ Α' τάξει, ἅμα τῷ πέρατι τοῦ Α' μέρους τοῦ ἀλφαβηταρίου. Ἐκμάθησις τῆς ἀλφαβήτου ὀλίγον πρὸ τῆς λήξεως τοῦ διδακτικοῦ ἔτους (Α' τάξεως).

* *

* *

* *

Γ' Λοιπή γλωσσική καλλιέργεια.

ΤΑΞΕΙΣ ΠΡΩΤΗ ΚΑΙ ΔΕΥΤΕΡΑ

Α' Κατευθυντήριοι απόψεις.

1. Έν τῷ ἄξει τοῦδε ἰσχύοντι Ε.Α.Π. τοῦ 1913, ἡ πέραν τῆς ἀναγνωστικῆς καὶ γραμματικῆς διδασκαλίας γλωσσικὴ ἀγωγή τῶν μαθητῶν Α' καὶ Β' τάξεων ἐφέρετο ὑπὸ τὴν ὀνομασίαν Λεκτικαὶ Ἀσκήσεις, ἤτις, ὀνομασία, ἦτο πράγματι λίαν διαφωτιστικὴ τόσον περὶ τῆς φύσεως τῆς τοιαύτης ἀγωγῆς (Ἀσκήσεις), ὅσον καὶ περὶ τῆς στενότητός της (Λεκτικαὶ). Ἡ ὀνομασία αὕτη ἀντικατεστάθη ἐν τῷ παρόντι προγράμματι διὰ τοῦ ὅρου «Λοιπὴ γλωσσικὴ καλλιέργεια», ἵνα καταδειχθῇ ἐναργῶς καὶ εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ὅτι, κατὰ τὰς κρατούσας σήμερον παιδαγωγικὰς ἀντιλήψεις, δὲν πρόκειται ἀπλῶς περὶ «ἀσκήσεων», οὐδὲ καὶ περὶ «διδασκαλίας», καὶ δὴ στενῶς λεκτικῆς, ἀλλὰ περὶ καθολικωτέρας ἀγωγῆς τοῦ γλωσσικοῦ ὄργανου ἐν γένει.

2. Ἡ γλῶσσα ἀποτελεῖ ἔκφρασιν τῆς σκέψεως καὶ διὰ τοῦτο ἡ πνευματικὴ ἀνάπτυξις τοῦ μαθητοῦ ἀποτελεῖ προϋπόθεσιν τῆς γλωσσικῆς του ἀναπτύξεως. Ἐξ ἄλλου, πηγὰι τοῦ πνευματικοῦ βίου εἶναι ἀφ' ἐνὸς ἡ ἐμπειρία (τὴν ὁποίαν μορφοῦ ὁ μαθητὴς παρατηρῶν τὴν φύσιν), ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ ἀναστροφή μετὰ τῶν προσώπων.

Συνεπῶς, τὸ σχολεῖον ὀφείλει νὰ συνάπτῃ στενῶς τὴν διδασκαλίαν τῆς μητρικῆς γλώσσης μετὰ τὸν βίον τῶν μαθητῶν. Ὁ σχολικὸς βίος θὰ τροφοδοτῇ τὴν παιδικὴν διάνοιαν, πᾶν δὲ τὸ ὅποιον θὰ ἀντιληφθῇ καὶ θὰ ἐπεξεργασθῇ ὁ μαθητὴς, ὀφείλει οὗτος νὰ δύναται καὶ νὰ τὸ ἐκφράσῃ. Οὕτω, αἱ λέξεις θὰ συνάπτονται στενώτατα πρὸς τὰ πράγματα καὶ τὰ ἔμψυχα ὄντα, πρὸς τὰς πράξεις, τὰς ἰδέας καὶ τὰ συναισθήματα¹. Ἐν συμπεράσματι, ἀνάγκη νὰ πλουτίζηται ἡ ἐμπειρία τῶν μαθητῶν, διότι ἀληθὴς πρὸδος κατὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς μητρικῆς γλώσσης πραγματοποιεῖται μόνον ἐὰν ὁ διδάσκαλος συνάπτῃ τὴν παρατήρησιν τῶν πραγμάτων μετὰ τὰς ἀσκήσεις πρὸς ἔκφρασιν των².

3. Ἡ γλῶσσα εἶναι φαινόμενον κατ' ἐξοχὴν κοινωνικόν, δι' ὃ οἱ μαθηταὶ δύνανται νὰ τὴν οἰκειοποιηθῶν μόνον διὰ τῆς χρήσεώς της. Συνεπῶς, τὸ σχολεῖον ὀφείλει νὰ εὐνοῇ τὴν ἀνταλλαγὴν τῶν ἰδεῶν καὶ τὴν προσωπικὴν ἔκφρασιν τῶν συναισθημάτων¹.

4. Οἱ τὸ πρῶτον ἐρχόμενοι εἰς τὸ σχολεῖον παῖδες φέρουν μεθ' ἑαυτῶν πτωχὸν λεξιλόγιον καὶ πολλοὺς ἰδιωματισμούς. Ἐπὶ πλεόν ἡ δομὴ τοῦ λόγου εἶναι παρ' αὐ-

1. Βελγικὸν ἀναλυτικὸν πρόγραμμα, ἔτους 1957, σελ. 33.

2. Βελγικὸν ἀναλυτικὸν πρόγραμμα, ἔτους 1957, σελ. 34, παρ. 8.

τοῖς χαλαρὰ καὶ ἀτελῆς, παρουσιάζουσα χάσματα, ἀδυναμίαν αὐτῶν περὶ τὴν κυριαλεξίαν, ἀδεξιότητα περὶ τὴν γραμματικὴν καὶ συντακτικὴν ἀρχιτεκτονικὴν τοῦ λόγου.

Ἡ διδασκαλία ἐπομένως ὀφείλει νὰ πλουτίσῃ τὸ λεξιλόγιον τοῦ μαθητοῦ, νὰ ἀποκαθάρσῃ τὴν γλῶσσαν αὐτοῦ ἀπὸ τοὺς ἰδιωματισμούς, νὰ ἀσκήσῃ αὐτὸν εἰς τὴν ἐκλογὴν τῶν καταλλήλων ἐκάστοτε λέξεων διὰ τὴν ἔκφρασιν τῆς σκέψεώς του καὶ εἰς τὴν ὀρθὴν προφορὰν αὐτῶν, νὰ ἀσκήσῃ τοῦτον πρακτικῶς, ἀλλ' ἀνεπιγνώστως, ἐν ἀρχῇ τοὐλάχιστον, εἰς τὴν ὀρθὴν γραμματικῶς καὶ συντακτικῶς δομὴν τῆς φράσεως¹.

5. Ὁ παῖς ἔχει φυσικὴν τὴν τάσιν πρὸς ἔκφρασιν τοῦ ψυχικοῦ του κόσμου. Καθῆκον τοῦ σχολείου εἶναι νὰ ἐνισχύσῃ τὴν τάσιν αὐτὴν διὰ τῆς παροχῆς τῶν ἀπαιτουμένων πρὸς τοῦτο μέσων καὶ εὐκαιριῶν².

Εἰδικώτερον :

Αὐθορμήτως ὁ μαθητὴς ὁμιλεῖ περὶ ἑαυτοῦ, περὶ ἐκείνων τὰ ὅποια πράττει, βλέπει, ἀγαπᾷ ἢ ἀντιπαθεῖ. Ὁ διδάσκαλος ἄς σεβασθῇ καὶ ἄς ἐνθαρρύνῃ τὴν τοιαύτην αὐθορμησίαν. Οὕτω, ἄς ἐπιτρέπῃ κατ' ἀρχὰς τὴν παιδικὴν γλῶσσαν, τὰς λακωνικὰς ἀπαντήσεις, τὰ ἐπιφωνήματα, τὰς χειρονομίας, ἀποφεύγων νὰ ἀνακόψῃ τὴν ὁρμὴν τῶν μαθητῶν με ἀκαίρους διορθώσεις καὶ παραγγέλματα. Ἐν τούτοις με τὴν πάροδον ἐκάστης ἡμέρας ὁ μαθητὴς ὀφείλει νὰ ἐκφράζεται ὀρθότερον².

Πρὸς τοῦτο ὁ διδάσκαλος ὀφείλει :

- νὰ ἐπιμελήται τῆς ἰδίας αὐτοῦ γλώσσης καὶ προφορᾶς
- νὰ ἐφαρμόξῃ καταλλήλους εἰδικὰς λεκτικὰς ἀσκήσεις
- νὰ διορθώῃ τὴν προφορικὴν ἔκφρασιν τῶν μαθητῶν, ὁσάκις ἢ ἐπέμβασις του δὲν δημιουργεῖ κίνδυνον διὰ τὴν αὐθορμησίαν των (ἀκυρολεξίαι, ἰδιωματικαὶ λέξεις, διαλεκτικαὶ ἔκφράσεις κ.λ.π.)
- νὰ προκαλῆ εὗρεσιν τοῦ καταλλήλου ὅρου καὶ χρησιμοποίησιν τῶν νέων λέξεων
- νὰ διορθώῃ τὴν προφορὰν τῶν μαθητῶν καὶ τὰ σφάλματα τὰ ὀφειλόμενα εἰς τὸν ἰδιάζοντα τοπικὸν τόνον προφορᾶς².

6. Διὰ τὴν σαφεστέραν καὶ μόνον διατύπωσιν τοῦ πράγματος, τὸ ἐνιαῖον φαινόμενον τῆς γενικωτέρας γλωσσικῆς καλλιέργειας τῶν μαθητῶν δύναται σχηματικῶς νὰ ἀναλυθῇ εἰς τὰς ἐξῆς διδακτικὰς περιπτώσεις : Ἀνακοινώσεις - Συνδιαλέξεις - Παραμύθια - Λεξιλογικὰς Ἀσκήσεις (αἕτινες δὲν πρέπει νὰ συγχέωνται πρὸς τὰς Λεκτικὰς Ἀσκήσεις τοῦ παλαιοῦ προγράμματος).

7. Ἡ περὶ ἧς πρόκειται καθολικωτέρα γλωσσικὴ καλλιέργεια τελεῖται ἐν τῷ πλαισίῳ τῆς Ἐνιαίας Διδασκαλίας.

Ἄλλὰ καὶ εἰς ὅσα σχολεῖα δὲν ἐφαρμόζεται τὸ σύστημα τῆς Ἐνιαίας Διδασκαλίας, ἢ περὶ ἧς ὁ λόγος γλωσσικὴ καλλιέργεια εὐρίσκειται εἰς στενὸν σύνδεσμον

1. Σχέδιον ἀναλυτικοῦ προγράμματος καταρτισθὲν ὑπὸ τοῦ Κ.Γ.Δ.Σ.Ε. Ἀριθμὸς πράξεως 37/1-4-1955 (Μάθημα : Ἀνακοινώσεις καὶ Συζητήσεις).

2. Βελγικὸν Ἀναλυτικὸν Πρόγραμμα, ἔτος 1957, σελ. 33.

ἀφ' ἑνὸς μὲν πρὸς τὰς ἀγνωστικὰς ἀσχολίας τῶν μαθητῶν, ἢ πρὸς τὴν Πατριδογνωσίαν, τὴν Πραγματογνωσίαν καὶ ἄλλα εἰδικὰ μαθήματα, ἐξ ὧν λαμβάνει ἀφορμῆσεις, ἀφ' ἑτέρου δὲ πρὸς τὴν Γραμματικὴν καὶ Ὀρθογραφικὴν Διδασκαλίαν, εἰς τὴν ὅποιαν φυσιολογικῶς καταλήγει. Οὕτω, καὶ ἡ τοιαύτη γλωσσικὴ καλλιέργεια, ἀποτελοῦσα συνδετικὸν κρίκον μεταξὺ διαφόρων παιδευτικῶν ἀσχολιῶν, συντελεῖ κατὰ τρόπον ἀβίαστον καὶ οἰονεὶ αὐτόματον, εἰς τὴν πραγματοποίησιν Ἑνιαίας Διδασκαλίας, ὑπὸ περιορισμένην ἔστω μορφήν.

*

Β' ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ

Ἀνακοινώσεις

καὶ

Συνδιαλέξεις

Διὰ τὴν ἐκδηλώσιν ὁ μαθητὴς τὴν τάσιν του πρὸς ἀνακοίνωσιν, ἀφ' ἑνὸς μὲν πρέπει νὰ ὑπάρξῃ ἢ κατάλληλος πρὸς τοῦτο ἀφορμὴ, ἀφ' ἑτέρου δὲ πρέπει νὰ ἔχῃ οὗτος νὰ ἀνακοινώσῃ κάτι τὸ ἐνδιαφέρον, τοῦτέστιν γεγονότα καὶ ἐν γένει βιώματα ἀ τ ο μ ι κ ᾶ, ἄξια ὅμως νὰ κινήσουν τὸ διαφέρον τῶν συμμαθητῶν του, ὅπως ἐκινήσων καὶ τὸ ἰδικόν του¹.

Σπουδαῖον ἐπίσης μέσον διὰ τὴν καλλιέργειαν τῆς ἐκφραστικῆς ἰκανότητος τοῦ μαθητοῦ καὶ τὴν ἐν γένει γλωσσικὴν ἀνάπτυξίν του ἀποτελεῖ ἡ ἀβίαστος καὶ ἐλευθέρως μεταξὺ τῶν μαθητῶν συζήτησις ἐπὶ γεγονότων καὶ ἐντυπώσεων κ ο ι ν ῶ ν δι ᾶ π ᾶ ν τ α ς.¹

Κατὰ τὰυτα, αὕτη αὕτη ἡ φύσις, τόσον τῶν Ἀνακοινώσεων, ὅσον καὶ τῶν Συνδιαλέξεων εἶναι ἀσυμβίβαστος πρὸς τὴν χρησιμοποίησιν αὐστηρῶς καθορισμένων καὶ ἀμετακινήτων διδασκτικῶν τύπων κατὰ τὴν διεξαγωγὴν των πρὸς σαφεστέραν ὅμως ἐκθεσιν τῶν ἐν τῇ σχολικῇ πράξει συνήθως ἐμφανιζομένων σχετικῶν εὐκαιριῶν, ἀμφότερα αἱ δραστηριότητες αὗται δύνανται κατὰ σχηματικὸν πῶς τρόπον νὰ ὑπαχθῶν εἰς τὰς ἀκολουθοῦσας κατηγορίας :

— Ἐλευθέραι ἀνακοινώσεις προφορικαί, ἐνίοτε δὲ καὶ γραπταί¹. Αὗται δύνανται νὰ τελῶνται ἐντὸς τοῦ πλαισίου τῆς Ἑνιαίας Διδασκαλίας, ἢ τῶν ἐπὶ μέρους εἰδικῶν μαθημάτων, ἢ καὶ νὰ χρησιμοποιῶνται ὡς ἀφετηρία τῆς ἀγνωστικῆς καὶ λοιπῆς διδασκαλίας.

— Ἐλευθέραι εὐκαιριακαὶ ἀνακοινώσεις, ἀνέκδοτα καὶ ἀφηγήσεις² παρέχοντα διέξοδον εἰς στιγμιαία διαφέροντα, εἰς στιγμιαίας ἐμπνεύσεις καὶ ἐν γένει εἰς τὴν ἀκόλουτον αὐθορμησίαν τῶν μαθητῶν.

— Ἀνακοινώσεις παρατηρήσεων καὶ καταγραφή τούτων ὑπὸ τύπον ἡμερολογίου, κατ' ἀκολουθίαν τοῦ προγράμματος τῆς Πατριδογνωσίας καὶ τῆς Πραγματογνωσίας.

— Βραχεῖαι προφορικαὶ ἐκθέσεις, ὡς καὶ παιδικαὶ συνδιαλέξεις, ἐπ' εὐκαιρίᾳ

1. Κ.Γ.Δ.Σ.Ε. πράξις ὑπ' ἀριθ. 37/1-4-1955.

2. Γενεῖς Ἀναλυτικὸν Πρόγραμμα, ἔτος 1957, σελ. 21.

επισκέψεις τινος, ταξιδίου, άτυχήματος, διηγήσεως τήν όποιαν ήκουσεν ή άνέγνωσεν ό μαθητής, προσωπικού τινος ίχνογραφήματος κ.λ.π.

— Άφελείς συνομιλία κατά τήν διάρκειαν τών όποιών τά παιδάκια έξωτερικεύουν τόν έσωτερικόν των κόσμον και όμιλούν άβιάστως περι εκείνων τά όποια είδον, έπιθυμοῦν, προτίθενται νά πράξουν, κατέχουν εις τήν κυριότητά των κ.λ.π.

— Άκράσις συντόμων άναγνώσεων ή άφηγήσεων εις τάς όποιάς προβαίνει ό διδάσκαλος. Παρακολούθησις κουκλοθεάτρου. Έπακολουθεί είτε φιλική συνομιλία επ' αυτών¹, είτε προφορική άπόδοσις του περιεχομένου των².

— Σκηναί παιδικού θεάτρου (δραματοποιήσεις και κουκλοθέατρον), κατά τάς όποιάς αυτοί οῦτοι οι μαθηταί έπινουσιν και άπαγγέλλουν τάς έρωταποκρίσεις των ρόλων τους όποιους ύποδύονται³.

— Παρατήρησις εικόνων και στοιχειώδης έρμηνεία των εικονιζόμενων σκηνών⁴. Εύκαιρίας προς τοῦτο παρέχει οῦ μόνον τό έγκριμένον άναγνωστικόν βιβλίον, αλλά και όλόκληρος ό σχολικός βίος.

— Κατάλληλοι Λεκτικά Άσκήσεις, συστηματικώς διεξαγόμεναι, άναφερόμεναι εις γεγονότα οικεία εις τόν μαθητή⁵. Σύνοψις προτάσεων και άπλών περιόδων λόγου καταφατικών, άρνητικών και έρωτηματικών, μετ' έναλλαγής εις τήν διάταξιν των λέξεων⁶.

Έρμηνευτικά σχόλια.

α) Αί συστηματικώς διεξαγόμεναι Λεκτικά Άσκήσεις, περι ών τό προηγούμενον έδάφιον, δέν αποτελοῦν ιδιαιτέρην κατηγορίαν διδακτέας ύλης. Άπλως και μόνον, ό διδάσκαλος επιλέγει από καιρού εις καιρόν, ώρισμένας μαθητικάς άνακoinώσεις ή συνδιαλέξεις τάς όποιάς έπεξεργάζεται μετá τής τάξεως συστηματικώτερον και βοηθετερον.

β) Ως προελέχθη, ό διδάσκαλος θά μεριμνή, όπως, εν τώ πλαίσιω τής Ένιαίας Διδασκαλίας ή των διαφόρων ειδικών μαθημάτων και τής εν γένει σχολικής ζωής, παρέχη εις τους μαθητάς πλουσίαις εύκαιρίας προς άνακoinώσεις και συνδιαλέξεις. Δέν θά άρκηται όμως εις τοῦτο και μόνον. Άφ' ενός, όταν άκούη επαναλαμβανόμενον συχνά ιδιοματισμόν τινά γλωσσικόν — είτε ως προς τό λεξιλόγιον, είτε ως προς τό τυπικόν, είτε ως προς τήν φωνητικήν — δέν όπως επαναλαμβάνη ό ίδιος τήν φράσιν του μαθητου με παρεστημένον επιτηδεύειν τόν πανελλήνιον τύπον, τόν όποιον θά έπρεπε νά μεταχειρισθή εις τήν περίστασιν αυτήν ό μαθητής (λχ. αντί τής επιχωριαζούσης λέξεως «κοπέλι», τήν πανελλήνιον λέξιν «παιδίον»). Άφ' έτέρου, από καιρού εις καιρόν θά προκαλή διά καταλλήλου τρόπου τους μαθητάς νά όλόκληρώνουσιν τάς τυχόν ήμικτελείς φράσεις των ή νά διορθώνουσιν τά χονδροειδέστερα των λοιπών γλωσσικών σφαλμάτων των. Η τοιαύτη διακριτική έπέμβασις του διδασκαλου θά λαμβάνη χώραν κατά τήν διάρκειαν πασών των ως άνω γλωσσικών δραστηριοτήτων τής τάξεως.

1. Βελγικόν Άναλυτικόν Πρόγραμμα, έτους 1957, σελ. 34.

2. Γαλλικόν Άναλυτικόν Πρόγραμμα, έκδοσις S.U.D.E.L., σελ. 38 και 40.

— Γενεύς Άναλυτικόν Πρόγραμμα, έτους 1957, σελ. 20 και 21.

3. Βελγικόν Άναλυτικόν Πρόγραμμα, σελ. 35.

— Γενεύς Άναλυτικόν Πρόγραμμα, σελ. 20.

4. L. Poitral : Pédagogie, Έκδοσις 1934, σελ. 194.

5. Γαλλικόν Άναλυτικόν Πρόγραμμα, έκδοσις S.U.D.E.L., σελ. 40.

— Γενεύς Άναλυτικόν Πρόγραμμα, έτους 1957, σελ. 21.

6. Γαλλικόν Άναλυτικόν Πρόγραμμα, έκδοσις S.U.D.E.L., σελ. 41.

γ) Κατά τὴν διάρκειαν τῶν εἰδικῶν Λεκτικῶν Ἀσκήσεων ὁ διδάσκαλος: 1) Θὰ διορθῶνῃ τὰς ἐν τῷ προηγουμένῳ ἐδάφιῳ γλωσσικὰς ἀτελείας, δι' ἀμεσωτέρας ὁμοίας ἐπεμβάσεώς του, θὰ ἐπιμένῃ δὲ καὶ εἰς τὴν ἐντύπωσιν τοῦ ὀρθοῦ. 2) Θὰ ἀπαιτῆ κυριολεξίαν, ἀνάλογον πάντως πρὸς τὴν πνευματικὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἡλικίας αὐτῆς. 3) Ἐν συνδυασμῷ καὶ πρὸς τὴν προηγουμένην ἀπαιτήσιν, θὰ πλουτίζῃ ἐκάστοτε τὸ λεξιλόγιον τῶν μαθητῶν διὰ 3 - 5 νέων λέξεων, τὰς ὁποίας κατὰ κανόνα δέον ἐκ τῶν προτέρων νὰ ἔχῃ κατὰ νοῦν ὁ διδάσκαλος. 4) Συνεργαζόμενος μὲ τοὺς μαθητάς, θὰ ὀδηγῆ αὐτοὺς νὰ διατυπώσων τὰ λεγθέντα εἰς ὀλίγας μὲν καὶ λιτάς, πλήρεις ὁμοίως προτάσεις, καλῶς διηρθρωμένας μεταξὺ τῶν εἰς σύντομον ἐνιαῖον κείμενον. 5) Τέλος, ἀφοῦ ἀσκηθῶν οἱ μαθηταὶ εἰς τὴν προφορικὴν ἀπαγγελίαν τοῦ ἐν λόγῳ κειμένου θὰ καταγράφεται τοῦτο ὑπὸ τοῦ διδασκάλου εἰς τὸν πίνακα, ἵνα ἐνδεχομένως ἀποτελέσῃ ἀφετηρίαν ἄλλων ἀσχυλῶν, λ.χ. γραφῆς, ὀρθογραφίας, ἀναγνώσεως, ἱστογραφίας κλπ.

δ) Εἰς τὸ Βιβλίον Διδαχθείσης Ἐπιπέδου θὰ καταγράφωνται ὑποχρεωτικῶς μόνον αἱ συστηματικαὶ Λεκτικαὶ Ἀσκήσεις, ἧτοι αἱ διεξαγόμεναι καθ' ὃν τρόπον τὸ προηγουμένον ἐδάφιον (γ') ὑποδεικνύει. Ἐντὺς ἐκάστου διδακτικοῦ ἔτους δέον νὰ ἔγουν διεξαχθῆ 25 - 40 τοιαῦται ἀσκήσεις.

* * * * *

Πα ρ α μ ῦ θ ι α καὶ

πα ρ α μ ῦ θ ο ε ἰ δ ε ἰ ς ἀ φ η γ ῆ σ ε ἰ ς.

1. Ἡ διδασκαλία τῶν παραμυθῶν ἐνέχει πολλαπλὴν παιδαγωγικὴν ἀξίαν, καθ' ὅσον αὐτὴ συντελεῖ:

α) εἰς τὸν φρονηματισμὸν τῶν μαθητῶν, ἧτοι εἰς τὴν μετάδοσιν εἰς αὐτοὺς τῶν βασικῶν ἀρχῶν τῶν διεπουσῶν τὰς ὀρθὰς διαπροσωπικὰς σχέσεις καὶ εἰς τὴν ὑπ' αὐτῶν υἰοθέτησιν ὀρθῆς στάσεως ἔναντι τῶν συνανθρώπων, ὡς καὶ εἰς τὴν καλλιέργειαν εὐγενῶν φιλοδοξιῶν, προσδοκιῶν καὶ σκοπῶν.

β) εἰς τὴν ψυχαγωγίαν τῶν μαθητῶν.

γ) εἰς τὴν ψυχοθεραπείαν, τῶν τυχόν ἐχόντων ἀνάγκην τοιαύτης, διότι διὰ κατὰλλήλων παραμυθῶν καὶ παραμυθοειδῶν ἀφηγήσεων ἐπιτυγχάνεται πολλαίαις «κάθαρσις», ἧτοι ἐκτόνωσις καταθλιπτικῶν ψυχολογικῶν καταστάσεων.

δ) εἰς τὴν λογοτεχνικὴν ἀγωγὴν καὶ

ε) εἰς τὴν γλωσσικὴν καλλιέργειαν τῶν μαθητῶν.

2. Τὸ παραμῦθον ἀποτελεῖ διήγησιν περὶ συμβάντων θαυμασιῶν, ἢ ὅποια ἀναφέρεται εἰς τὸν κόσμον τοῦ μαγικοῦ, δὲν ὑπόκειται εἰς τοὺς νόμους τῆς πραγματικῆς ζωῆς καί ται εἶναι ἐξω τόπου καὶ χρόνου¹.

Ἀνάγκη ὁμοίως νὰ καταβάλληται προσοχὴ περὶ τὴν ἐκλογὴν, ὅσον ἀφορᾷ τὸ περιεχόμενον· πρέπει νὰ μὴ διεγείρεται ἢ φαντασία ὑπὲρ τὸ δέον, νὰ ἀποκλείωνται δὲ τὰ τρομακτικὰ ἢ τὰ περιέχοντα φρικιαστικὰς καὶ ἀποτροπαίους σκηνάς, ὡς καὶ τὰ προκαλοῦντα φοβίαν· ἀντιθέτως πρέπει νὰ καλλιερῶνται τὰ διάφορα εὐγενῆ συναίσθηματα, ὡς τὸ ἠθικόν, τὸ θρησκευτικόν, τὸ κοινωνικόν κ.λ.π. Τοιοῦτοτρόπως ἐξασφαλίζεται ἡ εὐεργετικὴ ἐπίδρασις τοῦ παραμυθιοῦ ἐπὶ τὴν προσήκουσαν καλλιέρ-

1. Πρᾶξις Κ.Γ.Δ.Σ.Ε. ὑπ' ἀριθ. 43/26-4-1955.

γειαν τῆς φαντασίας τοῦ παιδὸς καὶ ἐπὶ τὴν ἀνάπτυξιν παρ' αὐτῷ εὐαρέστων συναισθημάτων διὰ τῆς ἐπικρατήσεως τῆς ἠθικῆς τάξεως.

3. Τὸ παραμῦθι συντελεῖ εἰς τὴν λογοτεχνικὴν καὶ γλωσσικὴν ἀγωγὴν τῶν μαθητῶν διὰ τῆς καλλιτεργείας τῆς ὀρθέως αὐτῶν πρὸς ὠραίας διηγήσεις καὶ διὰ τῆς παροχής εἰς αὐτοὺς ὑποδειγμάτων καλολογικῆς, σαφοῦς καὶ ἐκφραστικῆς ἐν συνεχεῖ λόγῳ ἀφηγήσεως. Ἐπιβάλλεται συνεπῶς, τὸ παραμῦθι νὰ εἶναι πρότυπον ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς.

4. Θὰ προτιμῶνται τὰ ἄριστα ἐκ τῶν λαϊκῶν πανελληνίων, ὡς καὶ τὰ κατάλληλα ἐκ τῶν ἐπιχωρίων παραμυθίων, μὲ γινώμονα πάντοτε τόσον τὴν παιδαγωγικὴν ἀξίαν τοῦ περιεχομένου ὅσον καὶ τὸ ὑποδειγματικὸν τῆς γλώσσης.

Θὰ χρησιμοποιῶνται ἐπίσης εὐρέως τὰ ὑπὸ δοκίμων Ἑλλήνων παιδικῶν συγγραφέων ἐκδοθέντα παραμύθια, ὡς καὶ μεταφράσεις παραμυθίων ξένων συγγραφέων διεθνοῦς κύρους, ἐπὶ παραδείγματι τοῦ Ἄντερσεν, ἐφ' ὅσον τὰ τελευταῖα δὲν ἀντιβαίνουν πρὸς τὰ ἑλληνικὰ ἤθη καὶ ἔθιμα.

5. Ἡ ἀφήγησις τῶν παραμυθίων θὰ γίνεταί κατὰ κανόνα ὑπὸ τοῦ διδασκάλου, θὰ ἐπιτρέπεται ὅμως καὶ εἰς τοὺς μαθητὰς νὰ ἀφηγηθοῦν παραμύθια τὰ ὅποια ἀνέγνωσαν ἐκ τινος βιβλίου ἢ ἔμαθον εἰς τὴν οἰκίαν των, ἐφ' ὅσον ὁ διδάσκαλος θὰ ἔχη προηγουμένως ἐξασκῆσάσθαι ὅτι δὲν πρόκειται οὗτοι νὰ ἀφηγηθοῦν ἐπιλήψιμῳ τι.

6. Ἡ μετὰ τὴν ἀφήγησιν περαιτέρω διδακτικὴ ἐπεξεργασία — ὅσῳκιν κρίνεταί χρήσιμος — θὰ ἀποβλέπῃ κυρίως οὐχὶ εἰς τὴν ἀπομνημόνευσιν τοῦ περιεχομένου, ἀλλ' εἰς τὴν συναγωγὴν ἠθικοῦ συμπεράσματος, ἢ εἰς τὴν γλωσσικὴν ἀσκήσιν τῶν μαθητῶν κατὰ τὸν τρόπον παραπλήσιον πρὸς τὸν τρόπον διεξαγωγῆς τῶν Λεκτικῶν Ἀσκήσεων.

7. Ἐντὸς ἐκάστου διδακτικοῦ ἔτους δέον νὰ ἔχουν διδαχθῆ 12-18 παραμύθια, μὴ συμπεριλαμβανομένων τῶν συντόμων παραμυθοειδῶν ἀφηγήσεων, αἱ ὅποια δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ καταγράφωνται εἰς τὸ Βιβλίον Διδαχθείσης Ὑλῆς.

* * *

Λεξιλογικαὶ Ἀσκήσεις.

1. Σκοπὸς τῶν Λεξιλογικῶν Ἀσκήσεων ἐν ταῖς Α' καὶ Β' τάξεσιν τοῦ δημοτικοῦ σχολείου εἶναι νὰ ἐφοδιασθῆ ὁ μαθητὴς μὲ τὸ ἀπαραίτητον λεξιλόγιον καὶ τὴν εἰδικὴν ὀρολογίαν διὰ τὰς ἀνάγκας τῆς πρακτικῆς ζωῆς¹.

2. Κατὰ τὴν ἡλικίαν αὐτὴν τὸ λεξιλόγιον τοῦ μαθητοῦ πλουτίζεται καὶ διακρίβουται κυρίως μὲν διὰ τοῦ ἐμπλουτισμοῦ τῆς ἐμπειρίας αὐτοῦ καὶ διὰ τῆς ἀδικλείπτου χρησιμοποίησεως ὀρθῆς γλωσσικῆς ἐκφράσεως, ἐν μέρει δὲ καὶ διὰ συστηματικωτέρων πῶς ἀσκήσεων².

3. Ἡ ὕλη τῶν Λεξιλογικῶν Ἀσκήσεων θὰ λαμβάνεταί ἐκ τῶν ἀνακοινώσεων τῶν μαθητῶν, ἐκ τῆς διδασκαλίας τῶν μαθημάτων¹, ἐκ τῶν ποικίλων

1. Πρᾶξις Κ.Γ.Δ.Σ.Ε. ὑπ' ἀριθ. 37/1-4-1955.

2. Βελγικὸν Ἀναλυτικὸν Πρόγραμμα, ἔτους 1957, εἰς σελ. 35.

βιωμάτων και ἀφορμῶν τὰς ὁποίας παρέχουν ἡ Ἑνιαία Διδασκαλία καὶ ὁ ὅλος σχολικὸς βίος.

Ἑρμηνευτικὸν σχόλιον.

Διὰ τοὺς ἀνωτέρω λόγους, ὡς καὶ διὰ τοὺς κατωτέρω ἐπιτεθησομένους, ἐν παραγρ. 4, 5 καὶ 6, περιττεῖται ἡ παράθεσις εἰδικῶν προγράμματος Λεξιλογικῶν Ἀσκήσεων.

4. Δοθέντος ὅτι ἡ Ἑνιαία Διδασκαλία, ἡ Πατριδογνωσία καὶ ἡ Πραγματογνωσία ἀποτελοῦν τὰς κυριωτέρας πηγὰς τῶν Λεξιλογικῶν Ἀσκήσεων, ἔπεται ὅτι τὰ προγράμματα τῆς Ἑνιαίας Διδασκαλίας, τῆς Πατριδογνωσίας καὶ τῆς Πραγματογνωσίας προδιαγράφουν τὴν γενικὴν τροχίαν τὴν ὅποιαν θὰ ἀκολουθῇ τὸ πρόγραμμα τῶν Λεξιλογικῶν Ἀσκήσεων.

Ἑρμηνευτικὰ σχόλια.

α) Πρὸς μεγαλυτέραν ὑποβοήθησιν τοῦ διδασκάλου εἰς τὴν διεξαγωγὴν τῶν Λεξιλογικῶν Ἀσκήσεων, τὸ περιεχόμενον ἐκάστης ἐνότητος Πατριδογνωσίας καὶ Πραγματογνωσίας ἀναγράφεται ἀναλυτικῶς πῶς ἐν τοῖς οἰκείοις τμήμασιν τοῦ παρόντος προγράμματος.

β) Πέραν τούτου, κατεχωρίσθησαν εἰς πολλὰς ἐκ τῶν ἐνοτήτων αὐτῶν καὶ χαρακτηριστικαὶ τινες λεπτομέρειαι, ἀποβλέπουσαι ἀκριβῶς εἰς τὸ νὰ στρέψουν τὴν προσοχὴν τοῦ διδασκάλου πρὸς τὰς Λεξιλογικὰς Ἀσκήσεις τὰς ὁποίας οὗτος ἐν συνεχείᾳ (ἢ ἐν συναφείᾳ) πρὸς τὴν πατριδογνωστικὴν ἢ πραγματογνωστικὴν ἐνότητα ὀφείλει νὰ διεξαγάγῃ. Οὕτω, ἐπὶ παραδείγματι, εἰς τὸ πρόγραμμα Πατριδογνωσίας τῆς Α' τάξεως, ἡ ὑπ' ἀριθ. 20 ἐνότης ὑποβάλλει τὰς ἐνοίας καὶ λέξεις «χιονιάς, νερόχιμον, ξεροβόριον», εἰς δὲ τὸ πρόγραμμα Πραγματογνωσίας τῆς αὐτῆς τάξεως αἱ ὑπ' ἀριθ. 23 καὶ 24 ἐνότητες περιλαμβάνουν μεταξύ ἄλλων καὶ τὰς ἐνοίας καὶ λέξεις «στρόφιγγες, σύρτης, κλειδαριὰ, κλειδί, χεροῦλι... ὑπέρθρον (πρέκι), κατώφλιον, τετράζυλον (κάσα)... ἐσόθυρα, ἐξώθυρα, αὐλόθυρα...».

5. Ἐτέρᾳ σημαντικῇ πηγῇ ὕλης Λεξιλογικῶν Ἀσκήσεων εἶναι τὸ μάθημα τῆς Ἀναγνώσεως καὶ τὸ ἐγκεκριμένον ἀναγνωστικὸν βιβλίον. Ὡς γνωστόν, ἡ διδασκαλία τῆς ἀναγνώσεως, δηλαδὴ ἡ ἐκλογή τῶν ἀναγνωσμάτων δέον νὰ ἄγῃται εἰς ἀναφορὰν πρὸς τὴν Ἑνιαίαν Διδασκαλίαν, ἥτοι ὀφείλει κατὰ τὸ δυνατόν νὰ ἀκολουθῇ τὰ ἔγγραφα τῆς Ἑνιαίας Διδασκαλίας - Πατριδογνωσίας - Πραγματογνωσίας τοῦτο, ὡς εἰκόσ, ἐξασφαλιζέτω εἰς σημαντικὸν βαθμὸν καὶ τὴν ἐνότητα τοῦ προγράμματος τῶν Λεξιλογικῶν Ἀσκήσεων.

Ἑρμηνευτικὰ σχόλια.

α) Διεξαγωγὴν Λεξιλογικῶν Ἀσκήσεων ἀποτελεῖ ἤδη ἡ «ἐρμηνεία τῶν ἀγνωστων λέξεων»¹, περὶ τῆς ὁποίας προβλέπει τὸ πρόγραμμα διδασκαλίας τοῦ μαθήματος τῆς Ἀναγνώσεως. Ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς Α' τάξεως τὸ μάθημα τῆς Ἀναγνώσεως εἰσάγει νέας λέξεις, ὡς καὶ χαρακτηρισμένας ἐκφράσεις πρὸς δῆλωσιν εὐγενῶν τρόπων διαγωγῆς καὶ ἐκλεπτισμένων σχετικῶς συναισθημάτων, καίτοι μὴ ἀρισταμένον τῆς προσδιαιρούσης εἰς τὴν ἡλικίαν ταύτην ἀπλότητος καὶ ἀφελείας. Ὁ διδάσκαλος θὰ ἐξηγῇ τὰς λέξεις καὶ ἐκφράσεις ταύτας : 1) δι' αὐτῶν τούτων τῶν π ρ α γ μ ἄ τ ω ν, διὰ καταλλήλων χ ε ι ρ ο υ σ μ ῶ ν, μορφασμῶν καὶ στάσεων, δι' εἰκότων, δι' ἐχθροπραφῆσεως² ἐπίσης καὶ διὰ τῶν σ υ μ φ ρ α ζ ο μένων καὶ διὰ περιφράσεων³.

1. «Le but pratique de l'étude du vocabulaire est d'abord d'enseigner aux élèves le sens des mots nouveaux qu'ils lisent ou entendent, et déterminer l'emploi exact de ces mots». L. Leterrier : «Programmes - Instructions», εἰς σελίδα 101.

2. Βελγικὸν Ἀναλυτικὸν Πρόγραμμα, ἔτους 1957, σελ. 35.

— Γενεῦς Ἀναλυτικὸν Πρόγραμμα, σελ. 31.

β) Πρὸς τοῦτους, ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν, λ.χ. ἀπᾶς τῆς ἐβδομάδος, σκόπιμον εἶναι ὅπως ὁ διδάσκαλος τῆς Β' τάξεως μετὰ τὴν ὀλοκλήρωσιν τῆς πορείας τῆς διδασκαλίας τῆς ἀναγνωσεως ὠρισμένου κειμένου, προέρχεται εἰς βαθυτέραν ἐπεξεργασίαν 1-3 νέων λέξεων, ἐξ ἐκείνων αἵτινες ἔχουν ἤδη ἐρμηνευθῆ ἐν τῇ πορείᾳ τῆς διδασκαλίας τῆς ἀναγνωσεως κατὰ τὴν συνοπτικὴν διαδικασίαν τῆς παραγράφου α'.

Ἡ τοιαύτη βαθυτέρα ἐπεξεργασία συνίσταται εἰς σπουδῆν τῆς ἀκριβοῦς ἐννοίας τῆς λέξεως διὰ χρησιμοποίησιν: 1) τῶν λοιπῶν λέξεων τῆς φράσεως. 2) τῆς γενικῆς ἐννοίας τοῦ ἀναγνωσθέντος κειμένου καὶ 3) τῶν λεπτομερειῶν τῶν περιεχομένων ἐν τῇ ὑπὸ συζήτησιν χαρακτηριστικῇ ἐκφράσει, αἵτινες ὑπαγορεύουν ὠρισμένην ἐρμηνείαν ἢ προσδίδουν ὠρισμένην ἰδιάζουσαν ἀπόχρωσιν εἰς τὴν ἐπίμαχον λέξιν.

Ἡ τοιαύτη σπουδὴ ὠρισμένου λέξεων «ἐν τῷ κειμένῳ καὶ διὰ τοῦ κειμένου» εἶναι ἀπαραίτητος¹, διότι, καίτοι δυσχερῆς, ἀποτελεῖ ἰδιαίτερον μορφὴν εἰδολογικῆς μορφώσεως.

6. Ἡ κατὰ τοὺς ὡς ἄνω δύο τρόπους (τῶν παρ. 4-5) σπουδῆ τῶν νέων λέξεων συμπληροῦται διὰ προφορικῶν ἢ γραπτῶν ἐφαρμογῶν, κατὰ τὰς ὁποίας οἱ μαθηταὶ ἐντάσσουσιν τὴν νέαν λέξιν ἐντὸς καταλλήλου φράσεως. Αἱ ἐφαρμογαὶ αὗται εἶναι ἄλλοτε μὲν παιγνιώδεις, ἄλλοτε δὲ καθαρῶς σχολικῆς μορφῆς.

Ἐρμηνευτικὰ σχόλια.

α) Εἰς τὰς παιγνιώδεις ἐφαρμογὰς δύνανται νὰ συγκαταλεχθοῦν αἱ ἀπομνηστικὰ κρυγῶν καὶ θορύβων τῆς ἀγορᾶς, χειρονομίῶν καὶ κινήσεων τοῦ ξυλουργοῦ ἢ τῆς οἰκουρᾶς κλπ., ὡς καὶ ἐπεξηγηματικοὶ ὑπότιτλοι ἰχνογραφημάτων τῶν μαθητῶν².

β) Εἰς τὰς σχολικῆς μορφῆς ἐφαρμογὰς, ἡ συνεργασία τοῦ διδασκάλου εἶναι συχνάκις ἀπαραίτητος, διότι οἱ μαθηταὶ δυσκολεύονται εἰς τὴν ἐπινοήσιν καταστάσεων τὰς ὁποίας θὰ ἤρμοζε νὰ δηλώσῃ τις διὰ φράσεων περιεχουσῶν τὴν νέαν λέξιν. Οὕτω, εἰς τὴν δυσκολίαν τῆς ὀρθῆς χρησιμοποίησεως τῆς νέας λέξεως προστίθεται καὶ ἡ δυσκολία τῆς ἐπινοήσεως τῆς καταλλήλου ἀποτοπῆς, τοῦ νὰ ἐπαναλαμβάνουν οἱ μαθηταὶ μηχανικῶς, μέγα, ὅσον καὶ συνήθιστατον ἄτοπον, τοῦ νὰ ἐπαναλαμβάνουν οἱ μαθηταὶ μηχανικῶς, ἐλαφρῶς δὲ μόνον παρηλλαγμένας εἴτε τὴν πρότυπον φράσιν τοῦ ἀναγνωστικοῦ, εἴτε ἐκείνην τὴν ὁποίαν ἐχρησιμοποίησεν ὁ διδάσκαλος. Πρὸς ἀποφυγὴν τούτου ἐνδείκνυται, ὅπως ὁ διδάσκαλος παρέχῃ στῆρίγματα εἰς τοὺς μαθητὰς, δίδων ἐπὶ παραδείγματι τὸ ρῆμα, ἢ τὸ ὑποκείμενον τῆς ἀπλῆς προτάσεως τὴν ὁποίαν οἱ μαθηταὶ ὀφείλουσιν νὰ κατασκευάσουν, ἢ παρέχων τὴν πρότυπὴν ἐκ δύο κατὰ παράταξιν συνδεδεμένων προτάσεων, τὴν ἑτέραν τῶν ὁποίων ὀφείλουσιν νὰ ἐπινοήσουν οἱ μαθηταὶ³.

7. Αἱ ποικίλαι δραστηριότητες τοῦ ἐν γένει σχολικοῦ βίου, ὡς καὶ αἱ τελοῦμεναι ἐν τῷ πλαισίῳ τῶν μειζόνων ἐνοτήτων Ἑνιαίας Διδασκαλίας, παρέχουσιν συχνάκις ἀφορμὰς καὶ δημιουργοῦν εὐκαιρίας πρὸς Λεξιλογικὰς Ἀσκήσεις καὶ δὴ ἀσκήσεις συγκροτήσεως κοίκογενειῶν λέξεων⁴.

Ἐρμηνευτικὰ σχόλια.

α) Ἡ Ἑνιαία Διδασκαλία ἐπιτρέπει τὴν κατὰ τρόπον φυσικὸν καὶ ἀβίαστον συγκέντρωσιν τῶν λέξεων περὶξ συγκεκριμένων δραστηριοτήτων, τούτου δὲ ἐξασφαλίζει τὴν ἐν τῇ μνήμῃ μόνιμον διατήρησιν.

1. L. Leterrier «Programmes - Instructions», σελ. 102.
2. Βελγικῶν Ἀναλυτικῶν Πρόγραμμάτων, ἔτους 1957, σελ. 35. — Γενεῆς Ἀναλυτικῶν προγράμματα, σελὲς 31.
3. Βελγικῶν Ἀναλυτικῶν Πρόγραμματα, 1957, σ. 35.
4. L. Leterrier «Programmes - Instructions», σελ. 103 - 104.

Ἐπί παραδείγματι, προκειμένου περί τῆς ὑπ' ἀριθ. 2 ἐνότῃτος Ἑνιαίας Διδακταλίας τῆς Α' τάξεως καί τῆς σχετικῆς πρὸς αὐτὴν ὑπ' ἀριθ. 16 ἐνότῃτος τῆς Πραγματογωσίας, ὅποτε οἱ μαθηταὶ ἀνανεύθουν τὸ ὕδωρ τοῦ ἐνυδρείου (τῆς γυάλας) εἶναι δυνατόν νὰ χρησιμοποιηθοῦν αἱ λέξεις: «γεμίζω, ἀπογεμίζω, μισογεμίζω, γεμίζω ξέχειλα, ξεχειλίζω»· ἀλλὰζόμε τὸ νερὸ κάθε ἡμέρα, δύο φορές τὴν ἡμέρα, κάθε δύο ἡμέρες, ἡμέρα παρ' ἡμέρα».

β) Συγκροτῆσις «Οἰκογενειῶν ἐκ λέξεων ἀναφερομένων εἰς ὀρισμένην ιδέαν», αἵτινες ἄλλως καλοῦνται «σημαντικαὶ οἰκογένεια», ἕνεκα τοῦ ὅτι ζητεῖται ἀπὸ τοὺς μαθητὰς ν' ἀνεύθουν ἐπιθετα κατὰλληλα ἵνα προσδιορῶσιν ὀρισμένον οὐσιαστικόν, γενικώτερον δὲ ν' ἀνεύθουν λέξεις (οὐσιαστικὰ, ἐπιθετα, ῥήματα), ἐχούσας σχέσιν πρὸς ὀρισμένην ιδέαν.

Εἰς τὸ παράδειγμα τῆς παραγράφου α' δύναται νὰ συγκροτηθοῦν πολυάριθμοι τοιαῦται οἰκογένεια: «νερὸ δροσερὸ, κρῦο, παγωμένον - χλιαρὸ, ζεστό, ζεματιστό»· «νερὸ καθαρὸ, θολὸ, γάργαρο, διυγέει»· «νερὸ πόσιμο, μὴ πόσιμο, διότι εἶναι μολυσμένο ἢ γλυφὸ, ἀρμυρὸν»· «νερὸ μεταλλικόν, ἰαματικόν, πηγαδίσσιον καὶ φρεατικόν, τῆς βρύσης καὶ πηγῶν» κλπ. - κλπ.¹.

γ) Αἱ ἀσκήσεις τῆς παραγράφου β' εἶναι σχετικῶς δυσχερέστεραι, δι' ὃ ἔχουν θέσιν κυρίας ἐν τῇ Β' τάξει.

δ) Εἰς πᾶσαν περίπτωσιν, αἱ λέξεις αἱ ὅποια θὰ συγκροτηθοῦν ἵνα ἀποτελέσωσιν οἰκογένειαν δεόν νὰ εἶναι ἤδη γνωσταὶ εἰς τοὺς μαθητὰς¹ εἴτε ἐκ τῆς καθημερινῆς ἐμπειρίας των, εἴτε ἐκ τῆς προηγουμένης διδασκαλίας.

8. Ὁ διδάσκαλος θὰ μεριμνᾷ ἀδιαλείπτως, ἵνα οἱ μαθηταὶ χρησιμοποιοῦν ἐκἄστοτε τὴν κατάλληλον λέξιν ἐπίσης, ὅπως ἀποφεύγουν τοὺς στερεοτύπως ἐπαναλαμβανομένους ἀόριστους ὄρους τοὺς μαρτυροῦντας οὐχὶ μόνον πτωχεῖαν λεξιλογίου ἀλλὰ καὶ πνεύματος, ὡς λ.χ. «ὄ ἀπὸ τέτοιος» ἢ «τὸ κόλλω», ἀντὶ τοῦ «χρῆσις» ἢ τοῦ ῥήματος «κάνει» ἀτόπως ὑπεισερχομένου εἰς τὴν θέσιν τῶν ὀρθῶν ἐκφράσεων «λέγει, ἀπαντᾷ, ἀνεβαίνει στὸ βουνό, τηλεφωνεῖ» κλπ.

9. Θὰ ἀποφεύγονται οἱ τεχνικὸι ὄροι καὶ αἱ σπάνια λέξεις, ἐν γένει δὲ θὰ καταβάλλεται πᾶσα φροντίς ἵνα μὴ τὸ μάθημα περιπέσῃ εἰς ἄγονον καὶ ἀνικρὰν λεξιθρίαν.

10. Σκόπιμος εἶναι ἡ προαιρετικὴ τήρησις εἰδικοῦ τετραδίου «Λεξιλογίου - Ὁρθογραφίας». Ὡσαύτως, ἡ τήρησις ὀμαδικοῦ «Λεξικοῦ», καταρτιζομένου βάσει «αἰδεολογικῆς ταξινομήσεως»² (κατὰ τὸ ἀνωτέρω ἐρμηνευτικὸν σχόλιον ὑπὸ στοιχείων β') π.χ. Γεωργία, καταγραφή γεωργικῶν ἐπαγγελμάτων, γεωργικῶν ἐργαλείων, γεωργικῶν παροιμιῶν κ.λπ.³. Ὁμοίως ἡ ἱχθυογράφησις⁴, ὅπου εἶναι δυνατόν, τῶν ἀντικειμένων καὶ ἢ ἐπ' αὐτῶν σημείωσις τῆς ὀνοματολογίας τῶν μερῶν καὶ ἐξαρτημάτων αὐτῶν⁴.

11. Εἰς τὸ Βιβλίον Διδαχθείσης Ἴλης ὁ διδάσκαλος τῆς Β' τάξεως θὰ καταγράφῃ ὑποχρεωτικῶς τὰς σπουδαιότερας μόνον τῶν Λεξιλογικῶν Ἀσκήσεων τὰς ὅποιας διεξήγαγε μετὰ τῆς τάξεώς του. Ἐντὸς τοῦ διδακτικοῦ ἔτους δεόν νὰ ἔχουν διεξαχθῇ καὶ καταγραφῇ 25-40 τοιαῦται ἀσκήσεις.

1. Βελγικὸν Ἀναλυτικὸν Πρόγραμμα 1957, σελ. 35.

— L. Letetrier: «Programmes - Instructions», σελ. 107 - 110.

2. Βελγικὸν Ἀναλυτικὸν Πρόγραμμα, ἔτους 1957, σελ. 35.

3. Κ.Γ.Δ.Σ.Ε. Πρᾶξις ὑπ' ἀριθ. 37/1-4-1955.

4. Κ. Ι. Πετρίτῃ κλπ. «Μορφωτικὰ στοιχεῖα Πόλεως Ἡρακλείου», εἰς σελ. 42 - 44 καὶ 48.

Διευκρινήσεις:

Κατά τόν Χρ. Λέφα: «Τὸ (ἀναλυτικὸν) πρόγραμμα τοῦ 1913 ἐν σχέσει πρὸς τὸ πρόγραμμα τοῦ 1894 παρουσιάζει τὴν σημαντικὴν διαφορὰν, ὅτι προσπαθεῖ νὰ μεταφέρῃ τὸ κέντρον τοῦ βάρους τῆς διδασκαλίας ἀπὸ τῶν γλωσσικῶν εἰς τὰ πρακτικὰ καὶ τεχνικὰ μαθήματα. Περιορίζει τὰς ὥρας τῆς διδασκαλίας τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ ἀξίζει τὰς ὥρας τῶν τεχνικῶν μαθημάτων, προσθέτει δὲ καὶ τὸ μάθημα τῆς χειροτεχνίας...»¹.

Ἐξ ἄλλου, κατὰ τὸν καθηγητὴν R. Dottrens², ὅταν ἐξετάζῃ κανεὶς τὰ ἀναλυτικὰ προγράμματα τῶν διαφόρων χωρῶν καὶ συγκρίνῃ τὰ ὠρολόγια προγράμματα τῆς Ἑκτῆς τάξεως πρὸς τὰ ὠρολόγια προγράμματα τῆς Πρώτης τάξεως τῶν δημοτικῶν σχολείων, διαπιστώνει ὅτι εἰς τὴν Ἑκτὴν τάξιν παρατηρεῖται μείωσις τῶν ὠρῶν διδασκαλίας τῆς μητρικῆς γλώσσης. Εἰς μερικὰς μάλιστα χώρας ἡ μείωσις ὑπερβαίνει τὸ ἐν τρίτον, ἢ καὶ τὸ ἕμισυ τῶν ὠρῶν. Κατ' ἐξίρρεσιν ὁμοῦ ἐκ τοῦ ἀνωτέρου κανόνος, εἰς τὰ ἀναλυτικὰ προγράμματα τῆς Ἑλλάδος, τῆς Αὐστρίας, τῆς Ὁλλανδίας, τῆς Κεϋλλάνης, τοῦ Σουδάν καὶ τῆς Νοτίου Ἀφρικῆς ἡ διδασκαλία τῆς μητρικῆς γλώσσης καταλαμβάνει περισσοτέρας ὥρας εἰς τὰ ὠρολόγια προγράμματα τῆς ἀνωτέρας τάξεως³.

Πράγματι, τὸ μὲν Ε. Α. Π. τοῦ 1913 ἀφιερώνει (προκειμένου περὶ ἐξατάξιον σχολείων) 8 ὥρας γλωσσικῆς διδασκαλίας εἰς τὴν Α' τάξιν καὶ ἀνὰ 9 ὥρας εἰς τὰς ὑπολοίπους, τὸ δὲ Διάταγμα τῆς 4. 6)16. 7. 1934, «Περὶ Ὁρολογίου καὶ Ἀναλυτικοῦ προγράμματος τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης (ἀπλῆς καθαρουργίας) ἐν τῇ Ε' καὶ ΣΤ' τάξει τοῦ δημοτικοῦ σχολείου», ἀφιερώνει 9 ὥρας εἰς τὴν γλωσσικὴν διδασκαλίαν τῆς ΣΤ' τάξεως καὶ 10 ὥρας εἰς τὴν γλωσσικὴν διδασκαλίαν τῆς Ε' τάξεως.

Τὸ ἀνὰ χεῖρας «Δοκίμιον Νέου Ἀναλυτικοῦ Προγράμματος» προβλέπει⁴ 9 ὥρας γλωσσικῆς διδασκαλίας ἐν τῇ Α' τάξει.

Προβαίνει δηλαδὴ εἰς ἀύξησιν ἐν τῇ Α' τάξει κατὰ μίαν ὥραν ἐβδομαδιαίως τοῦ κλάδου «Λοιπὰ γλωσσικὰ μαθήματα», εἰς ἀντίστοιχον δὲ μείωσιν ἐν τῇ Στ' τάξει κατὰ μίαν ὥραν τοῦ μαθήματος τῆς Ἀναγνώσεως (γνωστοῦ ὄντος ὅτι εἰς τὴν τάξιν αὐτήν αἱ 5 ὥραι Ἀναγνώσεως ἐβδομαδιαίως εἶναι ὑπερμερισταί).

Ἐν τούτοις, τὸ σύνολον τῶν ἐβδομαδιαίων ὠρῶν διδασκαλίας τοῦ γλωσσικοῦ μαθήματος εἰς ἀπάσας ἀθροιστικῶς τὰς τάξεις ἀφήσαμεν ἀμετάβλητον, ἦτοι 58 ὥρας ἐβδομαδιαίως, ὡς καὶ ἐν τῷ Ε. Α. Π. τοῦ 1913, διότι ἐκρίναμεν ὅτι παρ' ἡμῖν ἐνδείκνυται ἡῴξημένη γλωσσικὴ καλλιέργεια.

* * *

* * *

* * *

1. Χρ. Λέφα: «Ἱστορία τῆς Ἑκπαιδεύσεως». Ἐκδόσεις Ο. Ε. Σ. Β., 1942, σελ. 113.
2. R. Dottrens: «Programmes et plans d'études dans l'enseignement primaire». Ἐκδόσεις Unesco, 1961, σελ. 92.
3. R. Dottrens, ἔθνα ἀνωτέρω, σελ. 92, ὑποσημείωσις ὑπ' ἀριθμ. 1.
4. Βλ. σελίδα 103 τοῦ παρόντος.

3. ΜΕΛΕΤΗ ΤΟΥ ΤΟΠΙΚΟΥ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ

Κατευθυντήριοι άπόψεις.

Τό «μάθημα» τούτο εισήχθη εις τό πρόγραμμα τού δημοτικού σχολείου διά τού άρθρου 7, παρ. 2, τού Ν.Δ. 4379)1964 «περί Όργανώσεως και Διοικήσεως τής Γενικής (Στοιχειώδους και Μέσης) Έκπαιδεύσεως»¹, ενώ, έξ άλλου, τό Προεδρικών Διάταγμα τής 18)21.11.1929 «περί έγγραφών, εξετάσεων κλπ. έν τοις σχολείοις Στοιχειώδους Έκπαιδεύσεως», ώς έτροποποιήθη μεταγενεστέρας, όρίζει εις τό άρθρον 3, παράγραφον 4, τά εξής: «Κατά τό πρόσ έγγραφήν χρονικών διάστημα ό Διευθυντής τού σχολείου α)... β)... γ)... δ)... ε) Μελετά τό περιβάλλον τού σχολείου του, διά νά γνωρίση τήν φύσιν, έτι δέ και τήν ιστορίαν και τόν λαϊκόν πολιτισμόν τού τόπου, πρόσ χρησιμοποίησιν τούτου εις τό μορφωτικόν έργον του».

Ή εισαγωγή τής Μελέτης τού Τοπικού Περιβάλλοντος εις τά προγράμματα τών σχολείων ύπέρξε σταθερά επιδιώξις τής συγχρόνου Έλληνικής Παιδαγωγικής.

Έρμηνευτικά σχόλια.

Ένδεικτικώς παραθέτομε χαρακτηριστικά άποσπάσματα έπισήμων εισηγήσεων άφ' ενός μόν τού Α. Δελμούζου, άφ' έτέρου δέ τού κ. Κ. Δ. Γεωργιούλη.

Ό γενάρχης τού εκπαιδευτικού δημοτικισμού, ό Αλέξανδρος Δελμούζος, εις τήν εισήγησίν του επί τού θέματος «Κατευθύνσεις τής Παιδείας» —ένόπιον τού 'Ανωτάτου Έκπαιδευτικού Συμβουλίου, τό όποϊον συνέληθεν εις τάς Αθήνας άπό 5 - 24 Οκτωβρίου 1931— ειπε μεταξύ άλλων² και τά εξής:

« Άπό τό σκοπό τής παιδείας, καθώς και άπό τήν έννοια και τούς όρους τής άγωγής προκύβουν αίτήματα βασικά τού δίνου γενικές κατευθύνσεις στήν παιδεία:

« Πρώτο αίτημα είναι (ή παιδεία νά γίνη πραγματικά δημοκρατική και στήν όργάνωση και στήν διοικήσή της...).

« Δεύτερο αίτημα (ή παιδεία νά είναι ένιαία: όλα δηλαδή τά σχολεία της, όποιου βαθμού και τύπου και άν είναι, νά τά έμπνέη τό ίδιο πνεύμα...).

« Τρίτο αίτημα είναι νά μελετήσωμε τόν τόπο μας, τή ζωή του και τόν πολιτισμό του»³.

« Τή βάση στά σχολικά προγράμματα θά τή δώση ό σύγχρονος πολιτισμός μας και τά έκφραστικά του μέσα, ή σύγχρονή μας πραγματικότητα. Βάση θά είναι ή παιδαγωγική, ή στενότερη και πλατύτερη πατριδα. Αυτή

1. Διά τού ύπ' άρθρ. 672/61 Β.Δ. (Φ.Ε.Κ. 160/13-9-1961, τ.Α'), «περί τού αναλυτικού και όρωλογίου προγράμματος τών Γυμνασίων τής πρώτης βαθμίδας», είχαν εισαχθί εις τήν Β' τάξιν τού Γυμνασίου μάθημα ύπό τόν τίτλον «Σπουδή τού Περιβάλλοντος» και είχαν καθορισθί (διά τού άρθρου 9) ό σκοπός και ή διδακτέα ύλη τού μαθήματος, πλην όμως οι σχετικαί διατάξεις δέν έφημερόσθησαν κατά κύριον λόγον έπεδιώκετο ή σπουδή τών δραστηριοτήτων τών ανθρώπων πρόσ καθιποτάξιν και εκμετάλλευσιν τής φύσεως, ώς εκδηλούνται αύται εις τούς διαφόρους κλάδους τής Έθνικής Οικονομίας».

2. Βλ. τόν τόμον: «Ανώτατον Έκπαιδευτικόν Συμβούλιον—Πρακτικά συνεδριάσεων 5 - 24 Οκτωβρίου 1931», Αθήνα, σελ. 451 κ.έ.

3. Ή όπογραμμισσις είναι ιδιική μας.

» πρέπει να γνωρίσουν τα παιδιά από πολλές απόψεις και από αυτήν θ' απλό-
» νωνται σε πλατύτερον όριζοντα, ανάλογα με το βαθμό και τον τύπο του σχολείου, γιά
» να ξαναγυρίσουν τέλος πάλι σ' αυτή. 'Η πατριδογνωσία όμως σε μάς είναι συγγόντατα
» λέξη μονάχα χωρίς περιεχόμενο. 'Ετσι πραγματική μόρφωση δέν μπορεί νά σταθή.
» Γι' αυτό ανάγκη νά γίνη γενική ή στρωφή σε όλη την πνευματική μας κίνηση πρὸς αὐτή
» τήν κατεύθυνση: "Όσοι μπορούν νά μελετοῦν πρῶτα ἀπ' ὅλα τὸν
» τὸσο μας καί τή δική μας ζωή¹ ὁ καθένας ἀπό τή δική του ἀποψη.

«Τέταρτο αἴτημα είναι (νά κάνουμε σωστή ἐπιλογή στά στοιχεία τοῦ πολιτισμοῦ μας...)

'Εξ ἄλλου, ἀπό τόν κ. Κ. Δ. Γεωργιόλην, κατά τὸ Συνέδριον τῶν Ἐκπαιδευτικῶν
καί Ὑγειονομικῶν Ἐπιθεωρητῶν, τὸ ὅποιον συνήλθεν εἰς τὰς Ἀθήνας ἀπὸ 17 - 22 Ὀκτω-
βρίου 1949² διετυπώθη ἡ ἀπαίτησις: «... θὰ μελετήσῃ (ὁ Ἐπιθεωρητής) τήν παιδευ-
» τικήν ἐν γένει πραγματικότητα (τῆς Περιφέρειας του)... Λέγοντες παιδευτικὴν πρα-
» γματικότητα νοοῦμεν ὄχι μόνον τὰ παιδιά... ἀλλὰ καί τὰ παιδευτικὰ στοι-
» χεῖα³, τὰ ὅποια περιεῖχε ἡ περιόχῃ... τὰς εὐκαιρίας, ἅς δίδει τὸ περιβάλλον ἀπὸ
» μορφωτικῆς ἀπόψεως, τὰς ζωντανὰς πηγὰς ἀπὸ τὰς ὁποίας ἀκτινοβολεῖται παιδευτικὴ
» ἐπίδρασις... τὴν ὕλην τῆς πατριδογραφίας ἐκάστου τόπου⁴,
» τὴν ὅποιαν δυστυχῶς δέν ἔχομεν μελετήσει». Ἐν συνεχείᾳ ἐζητήθη ὑπὸ τοῦ ὁμιλητοῦ
ἐπὶ τῇ βάσει τῆς μελέτης τούτης τῆς παιδευτικῆς πραγματικότητος ἀναπροσαρμογὴ τοῦ
ἔργου τῆς παιδείσεως. Καί ἀκόμη ἐτονίσθη² ὅτι: «Ὁφείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι
» δέν κατορθώσαμεν εἰσέτι νὰ συλλέξωμεν ὕλικόν διὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς πατριδογρα-
» φίας καί ἱστορίας τῆς τέχνης. Μία τοιαύτη συλλογὴ ὕλικῷ θὰ ἤξιζε νὰ καταστῇ ἀντι-
» κείμενον μερίμνης τῶν ἐπιθεωρητῶν. Θὰ ἦτο δυνατόν οἱ Ἐπιθεωρηταὶ νὰ
» κατευθύνουν τὴν κοινὴν τῶν διδασκόντων ἐργασίαν¹, ἵνα
» σὺν τῷ χρόνῳ καταρτισθοῦν συλλογαὶ ὕλικῷ¹ ἀναφερόμεναι εἰς ὅλα τὰ ἀντι-
» κείμενα διδασκαλίας καί ἀγωγῆς, ἅτινα παρέχει ἡ στενότερον νοουμένη πατρίς τοῦ
» μαθητοῦ...».

Κυρίως εἰπεῖν, ἡ Μελέτη τοῦ Τοπικοῦ Περιβάλλοντος δέν ἀποτελεῖ μάθημα
ὑπὸ τὴν συνήθη σημασίαν τοῦ ὅρου³, ἀλλὰ ἔνωσιν μαθημάτων κατ' αὐτήν,
ἄλλοτε μὲν κυριαρχεῖ τὸ γεωγραφικὸν στοιχεῖον, ἄλλοτε τὸ φυσιογνωστικὸν καὶ ἄλ-
λοτε τὸ βιογνωστικὸν (ἱστορικὸν-λαογραφικὸν-δημογραφικὸν-λαογνωστικὸν κ.λ.π.).

Διὰ τὸν λόγον τοῦτον, μερικοὶ χρησιμοποιοῦν τὸν ὅρον «Μελέτη τοῦ Περιβάλ-
λοντος» ἀντὶ τοῦ ὅρου «Ἐνιαία Διδασκαλία»: ἀποφεύγουν δὲ οὗτοι τὸν τελευταῖον,
διότι θεωροῦν ὅτι ὁ ὅρος «Ἐνιαία Διδασκαλία» ἐρθάξῃ ἔνεκα τῆς γενομένης κακίης
ἐφαρμογῆς τοῦ συστήματος, ἐτι δὲ διότι τρέφουν τὴν ἐμπέδα ὅτι ἡ ἀλλαγὴ τῆς ὀνομα-
σίας θὰ ἐπιφέρῃ καί τὴν ἀνακαινίσιν τοῦ συστήματος⁴.

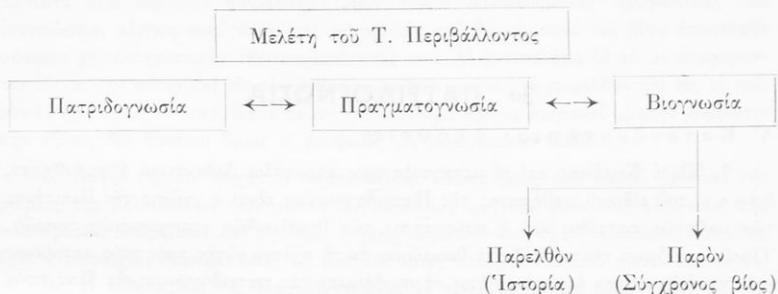
1. Ἡ ὑπογράμμισις εἶναι ἰδική μας.

2. Βλ. τὸν τόμον: «Πρακτικά συνεδρίου Ἐκπαιδευτικῶν — Γεν. Ἐπιθεωρητῶν Μέσης καί
Στοιχειώδους Ἐκπαίδευσσεως, Ἐπιθεωρητῶν Δημοτικῶν Σχολείων καί Ὑγειονομικῶν Ἐπιθεω-
ρητῶν Σχολείων — Ἐν Ἀθήναις 17 - 22 Ὀκτωβρίου 1949», σελ. 328 - 329.

3. Διὰ περισσοτέρας λεπτομερείας παραπέμπομεν εἰς ὀλίγηρον μὲν τὸ βιβλίον «Μορφο-
τικά Στοιχεῖα τῆς Πόλεως Ἡρακλείου - Κρήτης», ὑπὸ Κ. Ι. Πετρίτη καί δημοδιδασκάλου τῆς
Ἐκπαιδευτικῆς Περιφέρειας Πεδιάδος, ἰδίως δὲ εἰς σελ. 20, τελευταῖον παράγραφον.

4. Ὑπάρχουν ὅμως καὶ ἄλλοι, οἱ ὅποιοι φρονοῦν ὅτι ὑπὸ τὸν ὅρον «Μελέτη τοῦ Περιβάλ-
λοντος» θὰ διευκολυνθῇ ἡ εἰσαγωγὴ τοῦ συστήματος τῆς Ἐνιαίας Διδασκαλίας καὶ εἰς τὰς ἀνο-
τέρας τάξεις τοῦ δημοτικοῦ σχολείου καὶ εἰς τὸ γυμνάσιον. Ὅπως ὑπάρχουν καὶ οἱ φρονούντες,
ὅτι διὰ τοῦ ἐν λόγω μαθήματος θὰ διευκολυνθῇ ἡ ἐν τῷ σχολείῳ σπουδὴ τῶν κοινοτικῶν φαι-
νομένων.

Σχηματικῶς τὸ πρᾶγμα θὰ ἠδύνατο νὰ παρασταθῇ ὡς ἐξῆς :

Εἰς τὸ παρὸν πρόγραμμα, ἡ Μελέτη τοῦ Τοπικοῦ Περιβάλλοντος περιλαμβάνει: α) τὴν Πατριδογνωσίαν καὶ τὴν μετ' αὐτῆς ἀναποσπάστως συνδεδεμένην Βιογνωσίαν· β) τὴν Πραγματογνωσίαν, ἣτις ἐν τῷ παρόντι προγράμματι φέρεται ὑπὸ τὴν ὀνομασίαν «Μάθημα Παρατηρήσεως»· καί, ἐν μέρει, γ) τὰς Κατευθυνόμενας Δραστηριότητες¹.

* *

* *

* *

1. Λέγομεν «ἐν μέρει», διότι αἱ Κατευθυνόμεναι Δραστηριότητες θηρεύουν καὶ ἄλλους σκοπούς, ὡς ἐν τῷ οἰκίῳ τόπῳ ἐκτίθεται.

3α ΠΑΤΡΙΔΟΓΝΩΣΙΑ

Α' Κατευθυντήριοι απόψεις.

1. Ός ὁ Κομῆσιος καὶ οἱ μεταγενέστεροι κορυφαῖοι Διδακτικοὶ ἀπεφάνθησαν, ἔργον τοῦ εἰδικοῦ μαθήματος τῆς Πατριδογνωσίας εἶναι ἡ γνώσις τῆς ἰδιαίτερας τῶν μαθητῶν πατρίδος καὶ ἡ πρόσκτησις τῶν θεμελιωδῶν γεωγραφικῶν ἐννοιῶν. Ὀφείλομεν ὅμως τὴν πατρίδα νὰ θεωρῶμεν ἐν τῇ σχέσει αὐτῆς πρὸς τοὺς κατοικοῦντας καὶ τὴν ἀνθρωπίνην ἐργασίαν, ἥτοι νὰ συνδέωμεν τὰς πατριδογνωστικὰς ὕλας πρὸς τὰς φυσικὰς, βιογνωστικὰς καὶ τεχνολογικὰς.

2. Ἡ παιδαγωγικὴ σημασία τῆς Πατριδογνωσίας εἶναι πολλαπλῆ, ἀλλὰ καὶ γνωστή, ὥστε παρέλκει ἡ ἀνάπτυξις τῆς. Ἐνίοτε ὅμως δὲν ὑπογραμμίζεται ἀρκούντως ἡ ἀξία τῆς Πατριδογνωσίας διὰ τὸν σχηματισμὸν παρὰ τῷ παιδί τῆς θεμελιώδους ἐννοίας τοῦ χώρου, ἐν μέρει δὲ καὶ τῆς τοῦ χρόνου, αἵτινες ἀποτελοῦν τὸ ὑπόβαθρον τῆς διανοήσεως.

3. Τὸ Ἑλληνικὸν ἀναλυτικὸν πρόγραμμα τοῦ 1894 προέβλεπεν ἀφ' ἑνὸς μὲν εἰδικὸν μάθημα Πατριδογνωσίας, ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰδικὸν μάθημα Πραγματογνωσίας. Τὸ Ἑλληνικὸν ἀναλυτικὸν πρόγραμμα τοῦ 1913 δὲν προέβλεπεν εἰδικὸν μάθημα Πραγματογνωσίας τὴν πραγματογνωστικὴν ὕλην ἐνέτασεν εἰς τὴν Πατριδογνωσίαν, ἐν μέρει δὲ καὶ εἰς τὰς Λεκτικὰς Ἀσκήσεις, ἐξυπονοουμένου ὅτι ὁ διδάσκαλος θὰ ὤφειλε καὶ θὰ ἦτο ἱκανὸς νὰ ἐφαρμόσῃ ἐπὶ τῶν πραγματογνωστικῶν ὕλων τὰς προσ-ιδιάζουσας εἰς τὰς ὕλας αὐτάς διδακτικὰς μεθόδους ἢ πείρα ὅμως ἀπέδειξεν ὅτι ἐν τῇ σχολικῇ πράξει παρεγνωρίσθη ἡ ἀπαίτησις αὕτη, ἐπὶ ζημίᾳ οὐχὶ μόνον τοῦ πραγματογνωστικοῦ ἀλλὰ καὶ αὐτοῦ τούτου τοῦ πατριδογνωστικοῦ μαθήματος. Ἐνεκα τούτων, εἰς τὸ παρὸν ἀναλυτικὸν πρόγραμμα ἐπανεμφανίζεται αὐτοτελῶς ἡ Πραγματογνωσία ὑπὸ τὴν ὀνομασίαν «Μάθημα Παρατηρήσεως», δύναται ὅμως καὶ ὀφείλει ὁ διδάσκαλος ἀφ' ἑνὸς μὲν νὰ διδάσκη ἐντὸς τοῦ πλαισίου τῆς Πατριδογνωσίας ὀρισμέναις ὕλας κατὰ τὰς μεθόδους τὰς προσιδιάζουσας εἰς τὴν Πραγματογνωσίαν, ἀφ' ἑτέρου δὲ νὰ ἀντλή ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν ἐκ τοῦ ὄραριου τοῦ Μαθήματος τῆς Παρατηρήσεως ὀρισμένα διδακτικὰ ἡμίωρια πρὸς διεξαγωγὴν συνδεδασμένης πατριδο-πραγματογνωστικῆς διδασκαλίας, ὡς ἐν τῷ εἰδικῷ κεφαλαίῳ περὶ τοῦ Μαθήματος τῆς Παρατηρήσεως λεπτομερέστερον ὀρίζεται.

4. Στενωτέρα πατρίς¹ εἶναι ὁ τόπος τῆς κατοικίας τοῦ μαθητοῦ μετὰ τῶν ἀμέσως γειτονικῶν περιχώρων του, ἥτοι ἡ περιχὴ τὴν ὅποιαν ἔχει οὗτος γνωρίζει διὰ τῆς ἰδίας κατ' αἴσθησιν ἀντιλήψεως, δύναται δὲ νὰ διαδράμῃ εἰς τοὺς περιπάτους του (γεωγραφικὴ ἐννοία). Εἶναι δηλαδὴ τὸ τεμάχιον ἐκεῖνο τῆς γῆς, μετὰ τὴν φύσιν του

1. A. Rude — Δ. Λάμψα : «Εἰδικὴ Διδακτικὴ κ.λ.π. Διδακτικὴ τῆς Γεωγραφίας». Ἐκδοσις 1922, σελ. 38 - 39.

καὶ τοὺς ἀνθρώπους του, εἰς τὸ ὅποιον ἕκαστος χρεωστεῖ τὰς πρώτας διαρκεῖς καὶ πάντοτε ὑπὸ ἰσχυρῶν συναισθηματικῶν τόνων συνοδευόμενα προσωπικὰς του ἐντυπώσεις, αἵτινες παρ' ἄλλας τὰς μεταβολὰς τοῦ ἐσωτερικοῦ του βίου ἀποτελοῦν μόνιμον χαρακτηριστικὸν τῆς ἀτομικότητός του. Αἱ ἐντυπώσεις δὲ αὗται ἀναφέρονται εἰς τε τὴν φύσιν καὶ εἰς τὸν ἀνθρώπινον βίον καὶ εἰς τὸ παρελθὸν καὶ εἰς τὸ παρὸν (ψυχολογικὴ ἔννοια). Κατὰ ταῦτα ἡ στενωτέρα πατρὶς ἀποτελεῖ ὑψηλὴν μορφωτικὴν ἀξίαν, δὲν δύναται ὅμως ν' ἀνυψωθῇ εἰς μορφωτικὸν ἰδεώδες.

5. Λόγῳ τῆς ἐπ' ἐσχάτων σημειωθείσης ἀναπτύξεως τοῦ ὀδικοῦ δικτύου τῆς χώρας, τῆς βελτιώσεως τῶν μέσων συγκοινωνίας καὶ τῆς συναφοῦς αὐξήσεως τῆς κυκλοφορίας ἀνθρώπων καὶ ἀγαθῶν, ἡ γεωγραφικὴ ἔννοια τῆς στενωτέρας πατρίδος ἔχει ἀντιστοιχῶς διαπλατυθῆ, εἰς βαθμὸν ὅμως ποικίλοντα ἀπὸ τόπου εἰς τόπον.

6. Ἡ διδασκαλία τῆς Πατριδογνωσίας ἐν γένει ἐκτείνεται κυρίως μὲν εἰς τὰς Α' καὶ Β' τάξεις τοῦ δημοτικοῦ σχολείου, ἐν μέρει δὲ καὶ εἰς τὴν Γ' τάξιν. Ὁφείλει ὅμως νὰ προεκτείνηται καὶ εἰς τὰς ἀνωτέρας τάξεις ὑπὸ μορφήν Κατευθυνομένων Δραστηριοτήτων καὶ ἐνοτήτων Ἑθνικῆς Διδασκαλίας, τόσον πρὸς βαθυτέραν Σπουδὴν τοῦ Τοπικοῦ Περιβάλλοντος, ὅσον καὶ πρὸς ἐθισμόν τοῦ μαθητοῦ εἰς τὴν διεξαγωγὴν συνθετικῶν ἐρευνητικῶν ἐργασιῶν, τῶν ὁποίων ὁ δεσπότης χαρακτηρῶν ἄλλοτε μὲν θὰ εἶναι γεωγραφικός, ἄλλοτε ἱστορικός, ἄλλοτε φυσιογνωστικός κ.ο.κ.

* *

Β' Π ρ ό γ ρ α μ μ α

ΤΑΞΙΣ ΠΡΩΤΗ

I. Ἴ κ α ν ό τ η τ ε ς : Ἐξοικειώσις τοῦ ἀρχαίου μαθητοῦ πρὸς τὸ σχολικὸν περιβάλλον. Συνεργατικότης. Πρόληψις ὀδίκων καὶ παντοειδῶν ἄλλων ἀτυχημάτων. Τήρησις κανόνων ὑγιεινῆς καὶ καθαριότητος, ἐν τε τῷ σχολείῳ καὶ τῇ οἰκίᾳ. Ἀπλοῖ τινες χειρισμοὶ καὶ ἐνέργειαι χρήσιμοι εἰς τὸν καθημερινὸν βίον (λ.χ. χρήσις τῶν ὑδραυλικῶν ἐγκαταστάσεων, παρατήρησις τοῦ ὥρολογίου καὶ ἀνάγνωσις τῆς ὥρας, ταχυδρόμησις ἐπιστολῆς, ἐκτέλεσις ὀρισμένης ἀποστολῆς ἄνευ περιττῆς καθυστερήσεως, μετὰβασις εἰς ὀρισμένην οἰκίαν ἢ κατάστημα βάσει τῆς πινακίδος τῆς ὁδοῦ καὶ τοῦ ὀδικοῦ ἀριθμοῦ τοῦ οἰκοδομήματος, ἐκμάθησις καὶ ἀπταιστος ἀπαγγελία τῆς διευθύνσεως τῆς κατοικίας του, προδιαγραφὴ τῆς διαδρομῆς τὴν ὁποίαν θὰ ἀκολουθῆσῃ διὰ νὰ φθάσῃ εἰς γνωστὸν του σημεῖον τῆς συνοικίας, προσανατολισμὸς του ἐν τῇ συνοικίᾳ βάσει μεγάλων οἰκοδομημάτων ἢ ἄλλων χαρακτηριστικῶν σημείων, κ.λ.π. κ.λ.π.).

— Πρὸ παντὸς ὅμως καλλιέργεια ὅλων ἐκείνων τῶν ἱκανοτήτων αἱ ὁποῖαι εὐθέως ἀνάγονται εἰς τοὺς εἰδικούς σκοποὺς τῆς πατριδογνωστικῆς διδασκαλίας (ἀντίληψις τοῦ χώρου, μετρήσεις, ἀναγνώρισις τοπίων βάσει φωτογραφιῶν, εἰσαγωγή εἰς τὴν ἔννοιαν τῆς κλίμακος καὶ τοῦ γεωγραφικοῦ χάρτου, κ.λ.π. κ.λ.π.).

II. Δι δ α κ τ έ α ὕ λ η :

I. Μετὰ τὸν ἀρχισμόν ἐπὶ τῇ ἐνάρξει τῶν μαθημάτων καὶ τὴν λήξιν πρώτης

ἐπαφῆς τοῦ διδασκάλου μὲ τοὺς ἀρχαίους μαθητὰς του ἐν τῇ αὐτῇ καὶ ἐν τῇ αἰθούσῃ διδασκαλίας, γίνεται σύντομος ἐπίσκεψις ὁλοκλήρου τοῦ διδακτηρίου, ἐν φιλικῷ πνεύματι καὶ ἄνευ οὐδεμιᾶς ἐπεξεργασίας ἢ φορτικότητος.

2. Ἐγκατάστασις εἰς τὴν αἰθουσαν διδασκαλίας, χρησιμότης τῶν θρανίων, τῆς τραπεζοέδρας καὶ τοῦ πίνακος, ὀνομασία τούτων. Ὀνόματα μαθητῶν. Πῶς οἱ μαθηταὶ προσαγορεύουν τὸν διδάσκαλον. Πῶς λαμβάνουν τὸν λόγον. Πῶς χαιρετοῦν κ.λ.π. κ.λ.π.

3. Εἰς πόσας καὶ ποίας τάξεις διαίρεται τὸ σχολεῖον, ὄνομα διδασκάλου ἐκάστης τάξεως. Ὁ διευθυντὴς τοῦ σχολείου καὶ ὀνοματεπώνυμόν του. Ἄλλα τυχόν πρόσωπα ἐργαζόμενα ἐν τῷ σχολείῳ (καθαρίστρια, μαγείρισσα). (Μία διδακτικὴ μονάδα).

4. Τὰ λοιπὰ ἐν τῇ αἰθούσῃ διδασκαλίας ἐπιπλα καὶ σκεύη. Χρησιμότης καὶ ὀνομασία αὐτῶν. Ἀπόπειρα πλαστικῆς καὶ ἱχνογραφικῆς ἀναπαράστασις τινῶν ἐξ αὐτῶν. Στοιχειωδεστάτη πραγματωστικὴ ἐξέτασις ἐνός ἐξ αὐτῶν.

(Διδακτικὴ μονάδα 2).

5. Πῶς ἐπιστρέφομεν ἀπὸ τοῦ σχολείου εἰς τὴν κατοικίαν μας : Σύντομος ἀνακοίνωσις 2-3 μαθητῶν περὶ τοῦ ποῦ κατοικοῦν καὶ πόθεν διέρχονται κατὰ τὴν ἐπιστροφὴν εἰς τὴν οἰκίαν των, μετὰ στοιχειωδῶν τινῶν σχετικῶν συμβουλῶν τοῦ διδασκάλου. Πλαστικὴ καὶ ἱχνογραφικὴ ἀναπαράστασις οἰκίας. (Μία διδακτικὴ μονάδα).

6. Ἡμέρα καὶ νύξ. Πρωΐα - μεσημβρία - ἑσπέρα. Ἱχνογραφικὴ ἀναπαράστασις. (Διδακτικὴ μονάδα 1-2).

7. Ὁ τρυγητὸς καὶ οἱ μουστιές. Ἐπίσκεψις εἰς ληνόν. Πραγματωστικὴ ἐξέτασις σταφυλῆς καὶ βαρελιοῦ. Σχετικὰ πλαστικὰ καὶ ἱχνογραφικὰ ἀναπαράστασις κατ' ἐλευθέρην ἐκλογὴν τῶν μαθητῶν. (Διδακτικὴ μονάδα 2-4). Ἡ ἐνόητος αὕτη παραλείπεται προκειμένου περὶ οἰκισμῶν ἐνθα τὸ πρᾶγμα εἶναι ἄγνωστον.

8. Ἐγκατάστασις εἰς τὸν σχολικὸν κήπον καὶ ἀνάληψις σχετικῶν εὐθυνῶν. Πραγματωστικὴ ἐξέτασις ἐνός κηπουρικῶ ἐργαλείου. (Διδακτικὴ μονάδα 1-2).

9. Τὰ πρωτοβόρχεια καὶ ἡ σπορά. Ἀστραπή, βροντὴ, κεραυνός. Πραγματωστικὴ ἐξέτασις τοῦ ἀρότρου. (Διδακτικὴ μονάδα 2-3).

10. Ἡ ἐξοχὴ (ἡ-ἡ πόλις) κατὰ τὸ φθινόπωρον. Ἐπισκέψεις εἰς τὴν ἐξοχὴν, εἰς τὸν δημόσιον κήπον, εἰς τὰ ὀπωροπωλεῖα καὶ λαχανοπωλεῖα. (Διδακτικὴ μονάδα 2-3).

11. Ἐναρξίς λειτουργίας ἐνυδρείου καὶ ζωοτροφείου τῆς τάξεως καὶ ἀνάληψις σχετικῶν εὐθυνῶν. Θὰ ληφθῇ πᾶσα μέριμνα ὅπως προληφθῇ παντὸς εἶδους βασιανισμὸς καὶ κακομεταχειρίσις τῶν ζώων, θ' ἀποκλεισθοῦν δὲ σαρκώδη διατροφόμενα μὲ μικρότερα ζῶα (ἐν ζῳῇ). Ἀπαγορεύεται πᾶσα ἐνέργεια ἢ πείραγμα ἀντιστρατευόμενον εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ σχολείου ἐπιδιωκομένην ἐξήμερωσιν τῶν μαθητῶν.

12. Ἡ ἐλασιοσυγκομιδὴ καὶ ἡ ἐκθλιψις τῶν ἐλαίων. Ἐπίσκεψις εἰς ἐλαιοτριβεῖον. Πραγματωστικὴ ἐξέτασις ἐλαίας (καρποῦ) καὶ ἐλαιοπυρήνης. Σχετικὰ πλαστικὰ

και ἰχνογραφικαὶ ἀναπαράστασις κατ' ἐλευθέραν ἐκλογὴν τῶν μαθητῶν. (Διδακτικαὶ μονάδες 2-3). Καὶ ἡ ἐνότῃς αὕτη παραλείπεται, ὅπου τὸ πρᾶγμα εἶναι ἄγνωστον.

13. Ἡ αἰθουσα διδασκαλίας τοπογραφικῶς: Ἀπαρίθμησις¹ τῶν τοίχων, τῶν θυρῶν, τῶν παραθύρων, τῶν ἐντετοιχισμένων ἐρμαρίων. Τὸ δάπεδον καὶ ἡ ὀροφή. Μῆκος καὶ πλάτος τῆς αἰθούσης. Καταμέτρησις τούτων διὰ φυσικῶν μονάδων μετρήσεως (βήματα, ἢ πόδια). Εὐμεγέθῃς ἀναπαράστασις ὁμαδικῶς τῆς κατόψεως τῆς αἰθούσης διὰ τεμαχίων ξύλου, ἢ τούβλων καὶ ἄλλων ὑλικῶν, τῇ συνεργασίᾳ τοῦ διδασκάλου. Τοποθέτησις ἐντὸς τοῦ κατασκευάσματος τούτου ὁμοιωμάτων θρανίων καὶ λοιπῶν ἐπίπλων. Ἰχνογραφικὴ (χαρτογραφικὴ) ἀναπαράστασις, πρῶτον ὑπὸ τοῦ διδασκάλου ὑποδειγματικῶς, ἔπειτα δὲ καὶ ὑπὸ τῶν μαθητῶν, ἀτομικῶς. (Διδακτικαὶ μονάδες 2-5).

14. Τὸ διδακτήριον (ἢ οἰκοδομὴ) τοπογραφικῶς. (Διδακτικαὶ μονάδες 1-2).

15. Τὸ διδακτήριον (λόκληρος ὁ σχολικὸς χώρος) τοπογραφικῶς.

(Διδακτικαὶ μονάδες 1-2).

16. Κάθodos τῶν ποιμνίων εἰς τὰ χειμαδιά. Ὁ βοσκός. Τὸ ἔριον. Παρασκευὴ γκουρτιῶ ἐν τῷ σχολείῳ.

(Διδακτικαὶ μονάδες 2-3).

17. Προτοιμασίαι τῶν κατοίκων διὰ τὴν ὑποδοχὴν τοῦ χειμῶνος. Πραγματογνωστικὴ ἐξέτασις μιᾶς θερμάστρας, ἢ ἐτέρου τινὸς μέσου θερμάνσεως. Παρατήρησις τῆς προθήκης τῶν ὑφασματεμπορικῶν καταστημάτων. Πραγματογνωστικὴ ἐξέτασις ἑνὸς χειμερινοῦ ἐνδύματος. Εἰς τὸ μάθημα τῆς χειροτεχνίας αἱ μαθήτριαί πλέκουσιν κασκὸν διὰ τὴν κούβαν των.

(Διδακτικαὶ μονάδες 4-6).

18. Εὐχετήρια εἰκονογραφημένα δελτία (κάρτ ποστάλ) ἐπὶ ταῖς ἐορταῖς Χριστουγέννων καὶ Νέου Ἑτους. Τὸ ταχυδρομεῖον (ἀπλὴ ἐπίσκεψις). Τὸ γραμματοκιβώτιον (χερῆσις). Τὸ γραμματόσημον (στοιχειώδης πραγματογνωστικὴ ἐξέτασις). Ὁ ταχυδρομικὸς διανομέης.

(Διδακτικαὶ μονάδες 2-4).

19. Ἡ πρὸ τοῦ διδακτηρίου ὁδός. Ἡ πινακὴς μετ' τὴν ὀνομασίαν τῆς ὁδοῦ καὶ σύντομος ἐπεξηγήσις ταύτης. Ὁ ἀριθμὸς τοῦ διδακτηρίου καὶ τὸ σύστημα ἀριθμώσεως τῶν οἰκοδομημάτων τῆς ὁδοῦ. Πόθεν ἄρχεται καὶ ποῦ καταλήγει ἡ ὁδός, τὸ πλάτος τῆς ὁδοῦ. Ἔννοια τῆς παρόδου καὶ κυριώτεραι πάροδοι τῆς πρὸ τοῦ διδακτηρίου ὁδοῦ. Χαρτογραφία. Τὸ κατάστρωμα τῆς ὁδοῦ, τὰ κρσπεδορεῖθρα, τὰ πεζοδρόμια. Πῶς κατεσκευάσθη ἡ ὁδός. Ἡ δειροστοχία. Ὁ ὁδοκαθαριστής. Ὁ φωτισμὸς τῆς ὁδοῦ. Ἡ σηματοδότησις τῆς ὁδοῦ, ὁ τρόπος κυκλοφορίας ὀχημάτων καὶ πεζῶν, ὁ προχρόνος. Ἡ ὑπόνομος, οἱ ὑπόγειοι σωλῆνες ὑδρεύσεως. Τὸ ὑπόγειον ἢ ἐναέριον σύστημα διανομῆς ἤλεκτρικοῦ ρεύματος καὶ τηλεφωνικῆς ἐπικοινωνίας.

1. Συμφώνως πρὸς τὰ ἐν τῷ προγράμματι τῆς ἀριθμητικῆς διδασκαλίας διαλαμβάνόμενα.

Ποικίλοι αναπαραστάσεις και παιγνιώδεις σχετικές ασχολίες. (Διδακτικά μονάδες 8-12).

20. Τὸ πρῶτο χιόνι εἰς τὴν πόλιν μας (ἢ εἰς τὰ περίεξ ὄρη). Χιονιάς, νερόχινο, ξεροβόρι. Παγετός, ὀλισθήματα, χιονοδρομία. (Διδακτικά μονάδες 1-2).

21. Κοντὰ στὴ φωτιά: εἶδη οἰκιακῆς θερμάνσεως. (Μία διδακτικὴ μονάς). Καταστήματα καὶ ἔμποροι καυσίμων ὑδάτων. (Μία διδακτικὴ μονάς).

22. Ὁ συμμαθητὴς μας ἐκρυσλόγησε: ἰατρός, συνταγὴ, φάρμακα, φαρμακεῖον, φαρμακοποιός. Προφύλαξις. (Διδακτικά μονάδες 2 κατὰ προσέγγισιν).

23. Φύτευσις νεαρῶν δενδρυλλίων εἰς τὸν σχολικὸν κήπον. Δενδρσφύτευσις κοινοχρήστων χώρων.

24. Τὸ κλάδευμα τῶν ὕπωροφύρων δένδρων, τῶν δενδροστοιχιῶν καὶ τῶν ἀμπέλων. (Μία διδακτικὴ μονάς). Πραγματογνωστικὴ ἐξέτασις τῆς κηπουρικῆς ψαλίδας. (Μία διδακτικὴ μονάς).

25. Ἡ ἐξοχὴ (ἢ ἡ πόλις) κατὰ τὸν χειμῶνα. Ἐπισκέψεις εἰς τὴν ἐξοχὴν, εἰς τὸν δημόσιον κήπον, εἰς τὰ ὕπωροπωλεῖα, καὶ λαχνοπωλεῖα. (Διδακτικά μονάδες 2-3).

26. Αἱ ἀπόκρεφ καὶ τὰ κούλουμα. Ὀργάνωσις σχετικῶν ἐκδηλώσεων.

27. Ἡ οἰκία καὶ ἡ οἰκογένεια :

α) Αἱ ἐκατέρωθεν τῆς ὁδοῦ τοῦ σχολείου οἰκίαι. Ἀγροτικαὶ καὶ ἀστικαὶ οἰκίαι. Μονοκατοικίαι, διποικατοικίαι, πολυκατοικίαι. Ἐπόγειον, ἰσόγειον, πρῶτος ὄροφος, δεύτερος, τρίτος κ.λ.π. Ἡ ἐσωτερικὴ διαρρυθμισίς τούτων. Κύρια δωμάτια, βοηθητικοὶ χώροι, κοινόχρηστοι χώροι, κοινόχρηστοι ἐγκαταστάσεις. Ἐγκαταστάσεις ὑγιεινῆς καὶ τήρησις τῶν ὕδρων καθαριότητος καὶ ὑγιεινῆς τῆς κατοικίας. Αἱ μεταξὺ τῶν συνοικούντων ὀρθαὶ σχέσεις. Ὁ θυρωρὸς τῆς πολυκατοικίας. Ὁ διαχειριστής. Πλαστικά, ἰχνογραφικὰ καὶ χαρτογραφικὰ ἀναπαραστάσεις.

β) Τὰ συνοικοῦντα μέλη τῆς οἰκογενείας. Τὰ λοιπὰ μέλη τῆς οἰκογενείας. Καταμερισμὸς τῶν ἔργων μεταξὺ τῶν συνοικούντων μελῶν τῆς οἰκογενείας. Καθῆκοντα πρὸς τοὺς γονεῖς, πρὸς τοὺς μικροτέρους καὶ μεγαλυτέρους ἀδελφοὺς. Ὁ παππούς, ἡ γιανιά, οἱ θεοὶ, οἱ ἐξάδελφοι, ὁ νόθος, ὁ βαπτιστικός, ὁ κομμάρος. Οἱ οἰκογενειακοὶ φίλοι. Οἰκογενειακὰ ἔορτα, συγγενικὰ καὶ φιλικὰ κοινωνικὰ σχέσεις, κανόνες καλῆς συμπεριφορᾶς. Ἡ ψυχγωγία τῆς οἰκογενείας, ἡ ὀρθὴ ψυχγωγία τῶν παιδιῶν.

γ) Ἡ οἰκοδομή. Ἀλλεπάλληλοι ἐπισκέψεις εἰς καταδαφιζομένας καὶ εἰς ἀνεγειρομένας οἰκοδομὰς πρὸς κατανόησιν τοῦ τρόπου καὶ παρακαλούθησιν τῶν φάσεων τῆς ἀνεγέρσεως. Προκειμένου περὶ πόλεων: ὁ ἐκσκαφεύς, ἡ μπετονέρα, τὸ ἀναβατόριον (ἀπλὴ μνεία τούτων). Οἱ εἰδικοὶ οἱ ὅποιοι συνεργάζονται διὰ τὴν πραγματοποίησιν τῆς ἀνεγέρσεως τῆς οἰκοδομῆς καὶ ὁ ρόλος ἑκάστης εἰδικότητος: ἀρχιτέκτων, πολιτικὸς μηχανικός, ἐργολάβος οἰκοδομῶν, ἐργάται οἰκοδόμοι, κτῆσται, ξυλουργοί, ὕδραυλικοὶ κ.λ.π. κ.λ.π. Πλαστικά καὶ ἰχνογραφικὰ ἀναπαρα-

στάσεις. Τὰ χρήσιμα πρὸς κατασκευὴν οἰκῶν ὕλικα καὶ ἡ προέλευσις των, ἐν συντομίᾳ. (Διδακτικαὶ μονάδες 10-15).

28. Προμηνύματα τῆς ἀνοιξέως. Ἐπιμήκυνσις τῆς ἡμέρας καὶ ἐπιβράχυνσις τῆς νυκτός, αὐξήσις τῆς ἡλιοφανεῖας, ἀνοδος τῆς θερμοκρασίας κατὰ τὴν ἡμέραν. Ἄνεμοι νότιοι, ἢ νηνεμία. Ἡ ἀνθισμένη ἀμυγδαλιά, ὁ κοσμὸς τῶν βατραχῶν, αἱ ἀνεμῶναί, ἡ καρδερίνα, ὁ τσαλαπετεινός, (ἡ ἕτερα ἐπίκαιρα πτηνά). Πάχνη, αἰθρία (ζαστεριά), δρόσος.

Ἅ ἥλιος : λάμπει, ζωογονεῖ· ἀνατολή, μεσουράνημα, δύσις τοῦ ἡλίου. Ἐπισήμανσις διὰ κλωθῆς (ἢ ἄλλως πως) τῶν διακυμάνσεων τῆς σκιᾶς κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἡμέρας.

(Διδακτικαὶ μονάδες 2-4).

29. Τὸ ὥρολόγιον : Πραγματογνωστικὴ ἐξέτασις. Ἐκμάθησις τῆς εὐρέσεως τῆς ὥρας. Αἱ στοιχειώδεις μονάδες μετρήσεως τοῦ χρόνου (ὑποδιαίρεσεις τῆς ὥρας, ἑβδομάς, αἱ ἡμέραι τῆς ἑβδομάδος, ὁ μῆν), συμφῶνως πρὸς τὸ πρόγραμμα τῆς ἀριθμητικῆς διδασκαλίας. (Διδακτικαὶ μονάδες 2-4).

30. Ὁ ἀλευρόμυλος καὶ τὸ ἀρτοποιεῖον. Ἐπίσκεψις τούτων. Τὸ προζύμι. Παρασκευὴ ἄρτου ἐν τῷ σχολεῖῳ. (Διδακτικαὶ μονάδες 3-5).

31. Πασχάλια - Πρωτομαγιά : Ἡ ἐξοχή (ἢ ἡ πόλις) κατὰ τὴν ἀνοιξιν. Ἐπισκέψεις εἰς τὴν ἐξοχὴν, εἰς τὸν δημόσιον κήπον, εἰς τὰ ὕπωροπωλεῖα καὶ λαχανοπωλεῖα. Δρόσος, γάλαζα, καταιγίς, θύελλα. (Διδακτικαὶ μονάδες 2-3). Ἡ ἐνότις αὐτῆ διδάσκαται εὐθὺς πρὸ ἢ εὐθὺς μετὰ τὸ Πάσχα.

32. Ἡ συνοικία τοῦ σχολείου. α) Τὰ σπουδαιότερα οἰκοδομήματα τῆς συνοικίας. Τὰ δημόσια καταστήματα καὶ κοινωφελῆ ἰδρύματα τῆς συνοικίας. Ὁ τυχὸν χωρισμὸς τῆς συνοικίας εἰς αὐτοτελεῖς σχολικὰς περιφερείας ἢ εἰς ἰδιαιτέρας ἐνορίας. β) Ἡ ἐκκλησία τῆς ἐνορίας τοῦ σχολείου : τοπογραφικῶς καὶ πρᾶγματογνωστικῶς χρόνος καὶ τρόπος ἀνεγέρσεως, ἡμερομηνία ἐορτασμοῦ—βίος τοῦ ἐπωνύμου ἀγίου—τρόπος πανηγυρισμοῦ· χειροτεχνικὰ καὶ ἰχνογραφικὰ ἀναπαραστάσεις, τοπογραφικὸν σχεδιάγραμμα. Αἱ τυχὸν ἕτεροι ἐκκλησῖαι τῆς συνοικίας. Ὁ ἱερεὺς—ὁ ἀρχιμανδρίτης—ὁ διάκονος, ὁ νεοκώρος, οἱ ἱεροψάλται, οἱ ἐπίτροποι.

γ) Ἡ πλατεῖα τῆς συνοικίας καὶ τὰ ἐν αὐτῇ δένδρα καὶ μνημεῖα, ἀδρομερές ἱστορικὸν τῶν ἐπωνύμων ἥρώων, αἱ ὁδοὶ προσπελάσεως· αἱ τυχὸν ἐν αὐτῇ ἀφιετηρία ἀστικῶν καὶ ὑπεραστικῶν συγκοινωνιῶν, βραχεῖαι ἀνακοινώσεις τῶν μαθητῶν περὶ τοῦ ποῖαν διαδρομῆν ἐκάστη τούτων ἀκολουθεῖ καὶ τοῦ τερματίζεται· χειροτεχνικὰ-ἰχνογραφικὰ-τοπογραφικὰ ἀναπαραστάσεις.

δ) Ἡ ἀγορὰ τῆς συνοικίας καὶ τὰ ἐν αὐτῇ καταστήματα. Αἱ ὁδοὶ προσπελάσεως.

ε) Αἱ σπουδαιότεραι ὁδοὶ καὶ τὰ τυχὸν ἀξιοθέατα τῆς συνοικίας.

στ) Ἀναπαραστάσεις τῆς συνοικίας εἰς τὸ ἀμμοδοχεῖον. Χάρτης τῆς συνοικίας.

Διδακτικαὶ μονάδες : Ἡ μεῖζων αὐτῆ ἐνότις, ἀποτελοῦσα τὸ κορυφωμα τῆς πατριδογνωστικῆς διδασκαλίας ἐν τῇ Α' τάξει ἐκτείνεται κατὰ προσέγγισιν ἀπὸ τῶν διακοπῶν τοῦ Πάσχα μέχρι τῶν παραμονῶν τῆς λήξεως τοῦ διδακτικοῦ ἔτους.

33. Ἡ ἐξοχή (ἢ ἡ πόλις) κατὰ τὸ θέρος. Ἐπισκέψεις εἰς τὴν ἐξοχὴν, εἰς τὸν δημόσιον κήπον, εἰς τὰ ὑπορωπολεῖα, λαχνοπολεῖα καὶ ἰχθυοπολεῖα. (Διδακτικαὶ μονάδες 2-3).

34. Αἱ τέσσαρες ἐποχαὶ τοῦ ἔτους (συγκεφαλαίως). Οἱ δώδεκα μῆνες. Ἡ μεγαλύτερα ἡμέρα τοῦ ἔτους. Ὀργάνωσις κλήδονα μὲ δίστιχα μορφωτικοῦ περιεχομένου. Συμβολαὶ διὰ τὴν πρόληψιν πυρκαϊῶν καὶ ἐγκαυμάτων, ἢ ἄλλων ζημιῶν καὶ ἀτυχημάτων κατὰ τὸ ἔθιμον τῆς πυρᾶς τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου.

(Διδακτικαὶ μονάδες 1-2).

35. Πανσέληνος, νέα σελήνη, σελήνης πρῶτον τέταρτον (παρουσίασις), σελήνοφως. Σχετικὰ λαϊκὰ δίστιχα, γνωμικὰ κ.λ.π. (Φεγγαράκι μου λαμπρό. Τοῦ Αὐγούστου τὸ φεγγάρι παρ' ἄλλοις νὰ εἶναι μέρα. Γενάρη μῆνα κλάδευε φεγγάρι μὴ γυρεύεις κ.λ.π.). (Δύο διδακτικαὶ μονάδες).

36. Ποῦ θὰ παραθερίσουν ὄσοι ζητοῦν δροσιά (εἰς τὰ ὄρενά, εἰς παραλίαν, ἰδίως ἀπενίζουσιν πρὸς βορρᾶν, εἰς δάσος κ.λ.π.). Τὰ τέσσαρα σημεῖα τοῦ ὀρίζοντος (παρουσίασις). Τὰ μελτέμικα, ὁ μπάτης, τὸ ἀπόγειον, ὁ λίβας (ἐφ' ὅσον ἐμφανίζονται εἰς τὸν οὐρανὸν ἐνθα τὸ σχολεῖον).

(Διδακτικαὶ μονάδες 1-2).

Π α ρ α τ η ρ ῆ σ ε ι ς :

1. Ὅπου γίνεται λόγος περὶ πραγματογνωστικῆς ἐξετάσεως ἀντικειμένων, ὁ διδάσκαλος δύναται νὰ προσθέτῃ εἰς τὴν πατριδογνωσίαν διδακτικὰς μονάδας διὰ περιεκτικῆς ἀντιστοίχων διδακτικῶν μονάδων τοῦ εἰδικοῦ «Μαθήματος Παρατηρήσεως».

2. Ἐπίσης, δύναται νὰ ἐνισχύῃ τὴν πατριδογνωστικὴν διδασκαλίαν διὰ διδακτικῶν μονάδων λαμβανόμενων ἐκ τῆς χειροτεχνίας καὶ ἰχθυογραφίας, πρὸς διεξαγωγὴν τῶν πλαστικῶν καὶ ἰχθυογραφικῶν ἀναπαραστάσεων.

3. Ὡσάυτως, ὡσάκις παρίσταται ἀνάγκη, δύναται νὰ ἐνισχύῃ τὴν πατριδογνωστικὴν διδασκαλίαν του καὶ διὰ διδακτικῶν μονάδων λαμβανόμενων ἐκ τῶν Κατευθυνόμενων Δραστηριοτήτων, δεδομένου ὅτι ἡ διδασκαλία τῆς Πατριδογνωσίας προϋποθέτει πολλὰς ἐξόδους (ἐκδρομὰς) καὶ ποικίλας κατασκευὰς καὶ ἀσχολίας.

4. Ἐπιτρέπεται περικοπὴ ἢ προσθήκη ὕλης ἐν τῷ πλαισίῳ ἐκάστης μεζζονος ἐνότητος.

5. Ἐπιτρέπεται ἢ εἰς περιορισμένην κλίμακα καὶ δεύτως ἠτιολογημένη μεταβολὴ τῆς σειρᾶς τῶν μεζζονων ἐνοτήτων.

6. Ἐπιτρέπεται ἢ παράλειψις ἢ ἀντικατάστασις δευτερευούσης τινὸς μεζζονος ἐνότητος, ἐὰν αἱ τοπικαὶ συνθῆκαι εἶναι ἀπρόσφοροι διὰ τὴν διεξαγωγὴν τῆς.

Τ Α Ξ Ι Σ Β'

I. Γ κ α ν ό τ η τ ε ς :

'Ως ἐν τῇ Α' τάξει, πρὸς δὲ ἀνάγνωσις τοῦ θερμομέτρου.

II. Δ ι δ α κ τ ε ς ὕ λ η :

1. Τὰ τέσσαρα σημεῖα τοῦ ὀρίζοντος : ἐν τῇ ἀλλῇ τοῦ σχολείου, ἐν τῇ αἰθούσῃ διδασκαλίας, ἐν τῇ γειτονικῇ ἐξοχῇ.

2. "Εναρξίς τηρήσεως ἡμερολογίου κινήσεων τοῦ ἡλίου : α) πόθεν ἀκριβῶς ἀνατέλλει· β) ὕψος τοῦ ἡλίου (ἐπισήμανσις διὰ κιμαῶλιας τοῦ ἡλιολόουστου τμήματος τῆς αἰθούσης διδασκαλίας)· ἢ ἐπισήμανσις τῆς σκιᾶς γειτονικῆς καπνοδόχου, δένδρου κ.λ.π. γ) διάρκεια τῆς ἡμέρας.

3. 'Εξ ἀφορμῆς τῆς ἐνιαίας διδασκαλίας ἢ καταλλήλων εὐκαιριῶν, ἑναρξίς τηρήσεως ἡμερολογίων καὶ διαγραμμάτων καιρικῶν μεταβολῶν καὶ μετεωρολογικῶν παρατηρήσεων. Θερμοκρασία : διακυμάνσεις αὐτῆς κατὰ τὴν διάρκειαν μιᾶς ἡμέρας — μιᾶς ἐβδομάδος — γραφικῆ παράστασις τῶν διακυμάνσεων διὰ καταλλήλων κμπύλης.

Κατ' ἀρχὰς χρονικὰ διαστήματα γίνεται συγκεφαλαίωσις τοῦ περιεχομένου τῶν ἡμερολογίων, διδομένης οὕτω εὐκαιρίας πρὸς ἐπανάληψιν καὶ ἐμβάθυνσιν εἰς τὴν κατὰ τὸ προηγουμένον ἔτος διδασχθεῖσκαν ὕλην περὶ ἐποχῶν, μηνῶν, φάσεων τῆς σελήνης κ.λ.π.

4. "Εναρξίς ψυχγωγικῶν καὶ διδακτικῶν περιπάτων, τόσον ἐντὸς ὅσον καὶ ἐκτὸς τῆς πόλεως, ἄλλοτε πεζῇ καὶ ἄλλοτε διὰ μεταφορικῶν μέσων, πρὸς βαθμιαῖον σχηματισμὸν κινήσιαισθητικῶς τῆς ἐννοίας τῆς ὁδοιπορικῆς ὥρας καὶ τῆς χιλιομετρικῆς ἀποστάσεως.

5. 'Η κεντρικὴ συνοικία τῆς πόλεως. 'Εξερεύνησις ταύτης δι' ἀλεπαλλήλων ἐπισκέψεων. Θέσις τῆς κεντρικῆς συνοικίας ἐν σχέσει πρὸς τὴν συνοικίαν τοῦ σχολείου. 'Απόστασις τοῦ κεντρικωτέρου σημείου τῆς πόλεως ἀπὸ τοῦ σχολείου, μετρομένη καὶ ἐκφραζομένη εἰς βήματα (προκειμένου περὶ μικρῶν οἰκισμῶν) ἢ εἰς χρόνον πεζοπορίας, ἢ εἰς χρονικὴν διάρκειαν διαδρομῆς διὰ λεωφορείου, ἢ εἰς χιλιόμετρα¹. Τὰ σπουδαιότερα οικοδομήματα, δημόσια καταστήματα καὶ κοινωφελῆ ἰδρύματα τῆς συνοικίας.

Συστηματικωτέρα ἐξέτασις 1-2 ἐξ αὐτῶν (Τοποθέτησις τοῦ μορφωτικοῦ

1. Γενικὴ μεθοδικὴ ὁδηγία :

'Η διδασκαλία ἀναχωροῦσα ἀπὸ τὰς φυσικὰς μονάδας μετρήσεως (σπιθαμῆ, ὄργυια, βῆμα, χούφτα, γουλιὰ κλπ.) ὀφείλει νὰ ὀδηγῇ βαθμιαίως τὸν μαθητὴν πρὸς ἀκριβεστέραις μονάδας μετρήσεως (κουταλιὰ σούπας, φλυτζάνι κλπ.), ἐν τέλει δὲ εἰς τὰς ἐπιστημονικὰς μονάδας (μέτρον, λίτρον, χιλιόγραμμον κλπ.).

άντικειμένου ἐν τῷ χώρῳ — Γενική ἄποψις αὐτοῦ — Συστηματικὴ παρατήρησις καὶ περιγραφή τῶν ἐπὶ μέρους τμημάτων - Χειροτεχνικαί, ἰχθυογραφικαί καὶ χερτογραφικαὶ ἀναπαραστάσεις). Τὰ λοιπὰ ἀξιωθέατα τῆς συνοικίας, ὡς προηγουμένως. Τὰ ἐμπορικὰ καταστήματα, συνοπτικῶς.

6. Μία ἐμπορικὴ ὁδός : Προθήκη, περιεχόμενον. "Ἐν κατάστημα νεωτερισμῶν : Ἡ θέσις του. Ἡ ἐσωτερικὴ διαρρυθμισις, τὰ ἐμπορευμάτα, οἱ πωληταὶ ταμείον, ἡ Ταμίαις, ἡ πληρωμὴ τῶν πωληθέντων ἐμπορευμάτων, τὰ χερτονομίσματα, τὰ ρέστα. Ἡ παραλαβὴ τῶν ἀγορασθέντων, ἡ συσκευασίαι, ἡ ὑπάλληλος.

"Ἐν κατάστημα τροφίμων. Ὡς ἀνωτέρω, ἐπὶ πλέον δέ : ἡ ζυγαριά, τὰ σταθμά, ἡ ζύγισις τῶν ἀγορασθέντων. Χειροτεχνικαί, ἰχθυογραφικαί, χερτογραφικαί, δραματικαὶ (παγινιώδεις) ἀναπαραστάσεις.

7. Αἱ λοιπαὶ συνοικίαι τῆς πόλεως, συντόμως.

8. Ἡ λεωφόρος. Ἀπὸ ποῦ ἀρχίζει, πόθεν διέρχεται καὶ ποῦ καταλήγει. Ἐπανάληψις καὶ συμπλήρωσις τῶν περὶ ὁδοῦ (κυριωτέρων σημείων). Τὰ ἐκατέρωθεν τῆς λεωφόρου τεχνικὰ ἔργα. Αἱ πρὸ τῶν οἰκιῶν ὑποχρεωτικαὶ πρασιαὶ. Τὸ εἰς τὸ μέσον αὐτῆς ἀνάχωμα μὲ τὴν πρασιάν. Αἱ διαβάσεις πεζῶν, αἱ νησιδῆς ἀσφαλείας, οἱ ὁδικοὶ κόμβοι, αἱ ἀνισόπεδοι διαβάσεις καὶ οἱ κυριώτεροι κινῶνες κυκλοφορίας πεζῶν, ζώων, δικύκλων καὶ ὀχημάτων¹.

9. Ἀστικὰ λεωφορεῖα καὶ τρόλεϋ. Πραγματογνωστικὴ ἐξέτασις. Οἱ ὑπάλληλοι τούτων. Ἡ διαδρομὴ τῶν κυριωτέρων ἐξ αὐτῶν. Τὸ μήκος τῆς διαδρομῆς καὶ τὸ ἀντίτιμον τοῦ εἰσιτηρίου. Πραγματοποιήσις διαδρομῶν ὑπὸ τῆς τάξεως, ἐφ' ὅσον εἶναι ὀλιγάριθμος ἢ δύναται νὰ διαιρεθῇ εἰς ομάδας ἐξ εἴκοσιν τὸ πολὺ μαθητῶν ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν καὶ ἐτέρου διδασκάλου τοῦ σχολείου. Σηματοδότησις τῶν στάσεων. Πραγματογνωστικὴ ἐξέτασις. Στέγαστρα διὰ τοὺς ἀναμένοντας ἐπιβάτας καὶ τοὺς ὑπάλληλους. Κανόνες συμπεριφορᾶς τῶν ἐπιβατῶν κατὰ τὴν ἄνοδον εἰς τὸ ὄχημα, τὴν κάθοδον καὶ ἐντὸς τοῦ ὀχήματος¹.

10. Αἱ ἐξωτερικαὶ συνοικίαι τῆς πόλεως καὶ τὰ προάστια τῆς, συντόμως. Πλαστικὴ ἀναπαραστάσις καὶ χερτογραφία, μετὰ τῶν κυριωτέρων ὀδικῶν ἀρτηριῶν καὶ ἀστικῶν λεωφορειακῶν συγκοινωνιῶν¹.

11. Μετάβασις εἰς τὸν γειτονικὸν λόφον. Ἐμπειρικὴ ἔννοια τῆς κορυφῆς, κλιτύων, προπόδων. Ἀναπαραστάσεις. Μετάβασις ἐν καιρῷ εἰς ἕτερον γειτονικὸν λόφον, εἰ δυνατόν καὶ εἰς τρίτον, μεθ' ἧς συναγωγὴ τῆς ἔννοιαις τοῦ λόφου.

12. Τὸ ὄρος. Τὰ παρὰ τὴν πόλιν ὄρη. Ὅψις τούτων κατὰ τὰς διαφόρους ἐποχὰς τοῦ ἔτους. Τὰ μέρη τοῦ ὄρους. Αἱ κοιλάδες, αἱ φάραγγες κ.λ.π. Πλαστικαὶ ἀναπαραστάσεις.

13. Ἡ πεδιάς. Ἡ παρὰ τὸν οἰκισμὸν πεδιάς. Ἐπίσκεψις ταύτης κατὰ τὰς διαφόρους ἐποχὰς τοῦ ἔτους, χρήσις σχετικῶν φωτογραφιῶν. Τὸ λεκανοπέδιον, τὸ ὄροσπέδιον.

1. Προκειμένου περὶ σχολείων τῆς ὑπαίθρου, ἡ ἐνότης αὕτη παραλείπεται, ἢ περιορίζεται εἰς ἐλάχιστα, συμφωνῶς πρὸς τυχὸν ὑπαρχούσας δυνατότητας ἀμέσου παρατηρήσεως ἢ προὑπαρχούσας προσλαμβάνουσας παραστάσεις.

14. Ὁ δημόσιος κήπος. Ἐπίσκεψις τούτου κατὰ τὰς διαφόρους ἐποχὰς τοῦ ἔτους. Θέσις, κατάστασις, σχῆμα, πρασιὰ, ὕδατοδεξαμεναί, κυριώτερα ἄνθη καὶ ἀρώματα, ἔντομα, πτηνά, οἱ συνήθεις ἐπισκέπται τοῦ κήπου (νήπια, συνοδοί, περιπατηταί). Φύλλακες καὶ λοιπὸν προσωπικὸν τοῦ κήπου. Ἀναπαραστάσεις. Καλλιέργεια τοῦ δημοσίου κήπου καὶ σύγκρισις μὲ τὸ ὑπὸ τῶν μαθητῶν καλλιφεροῦμενον τμήμα τοῦ σχολικοῦ κήπου¹.

15. Τὰ ὕδατα. Αἱ πηγαί, τὰ ρυάκια, οἱ χεῖμαρροι, τὰ ἔλη, οἱ ποταμοί, αἱ λίμναι. Ἐπίσκεψις τούτων. Χρησιμοποίησις τῶν βεβύτων ὑδάτων. Τὰ ἐντὸς ἢ πλησίον τῶν γλυκέων ὑδάτων διαβιούντα ζῶα καὶ φυτά.

16. Τὸ δάσος. Τὰ παρὰ τὴν πόλιν δάση. Ἐπίσκεψις τούτων. Γενικὴ εἰκὼν τοῦ δάσους. Τὰ δένδρα καὶ τὰ ζῶα τοῦ δάσους. Αἱ ἐκ τοῦ δάσους ὠφέλεια. Ὁ ὕλοτόμος, ὁ κυνηγός. Προστασία τοῦ δάσους.

17. Ἡ θάλασσα. Πραγματογνωστικὴ ἐξέτασις τοῦ μαγειρικοῦ ἄλατος. Ὁψις τῆς θαλάσσης ἐν τρικυμίᾳ καὶ ἐν γαλήνῃ. Ἡ παραλία : ἡ (βραχώδης) ἀκτὴ, ἡ ἀμμουδιά (αἰγιατός), ἡ πλάξ. Ἡ νῆσος. Ἡ χερσονήσος, τὸ ἀκρωτήριον. Ὁ σκόπελος, ἡ ὕφαλος. Φάροι καὶ φανοί. Ὁ κόλπος, ὁ ὄρμος, ὁ μυχός. Ὁ πορθμός, ὁ ἰσθμός. Ἄμεσος τούτων ἀντίληψις, ἢ αἰσθητοποιήσις ἐν γειτονικῇ λίμνῃ ἢ ποταμῷ. Χρῆσις συμπληρωματικῶν μέσων αἰσθητοποιήσεως. Ἐκδρομαὶ σχολείων μεσογειῶν οἰκισμῶν εἰς παραθαλασσίους τόπους, κατόπιν ἐπιμελοῦς παιδαγωγικῆς προπαρασκευῆς, λαμβανομένων δὲ ὅλων τῶν ἐνδεδειγμένων μέτρων πρὸς ἀσφάλειαν τῶν μαθητῶν. Ποικίλαι ἀναπαραστάσεις. Κατασκευὴ ἐν τῇ αὐτῇ τοῦ σχολείου ὁμοιωμάτων νήσου, χερσονήσου, ἰσθμοῦ καὶ πορθμοῦ.

18. Ὁ ἐν τῷ οἰκισμῷ σταθμὸς ἢ πρακτορεῖον ὑπεραστικῶν λεωφορείων.

19. Αἱ πλησίον τοῦ οἰκισμοῦ διερχόμεναι ἐπαρχιακὰ ἢ ἐθνικὰ ὁδοί, ἢ αὐτοκινητόδρομοι. Ὅμοιότητες καὶ διαφοραὶ ἐν συγκρίσει πρὸς τὰς συνήθεις ὁδοὺς καὶ λεωφόρους. Τρόπος κατασκευῆς : διάνοιξις, ὑποδομή, σκυρόστρωσις, ἀσφαλτόστρωσις. Πόθεν ἄρχονται καὶ ποῦ καταλήγουν, κυριώτερα ἐνδιάμεσα κέντρα τὰ ὅποια συνδέουν (ἀπλῆ μεία). Πρόληψις ἀτυχημάτων.

20. Τὰ φορητὰ αὐτοκίνητα καὶ ἡ σημασία των.

21. Ὁ σιδηρόδρομος : Σιδηροτροχιαί, ἀτμομηχανή, ὄχημα (βαγόνι), ἀμαξοστοιχία. Ἀμαξοστοιχιαὶ ἀτιμήλατοι, ἠλεκτροκίνητοι, αὐτοκινήταμαξαι (ὄτομοτρίες). Τηρητέοι κανόνες ἀσφαλείας. Ποικίλαι ἀναπαραστάσεις. Χρῆσις ἀθυρμάτων. Χρῆσις ἀκουστικο-ὀπτικῶν μέσων.

22. Ἡ ἐγγὺς τοῦ οἰκισμοῦ σιδηροδρομικὴ γραμμὴ (πόθεν ἄρχεται καὶ ποῦ καταλήγει, ἐνδιάμεσοι σταθμοὶ γνωστοὶ ἐξ ἀκοῆς εἰς τοὺς μαθητὰς) καὶ ὁ σιδηροδρομικὸς σταθμὸς (προαιρετικῶς). Αἱ ἐν τῷ σιδηροδρομικῷ σταθμῷ κτιριακὰ καὶ ἄλλα ἐγκαταστάσεις. Χρῆσις ἀθυρμάτων, ὡς καὶ ἀκουστικο-ὀπτικῶν μέσων. Τὸ

1. Προκειμένου περὶ σχολείων τῆς ὑπαίθρου, ἢ ἐνότης αὕτη παραλείπεται, ἢ περιορίζεται εἰς ἐλάχιστα, συμφώνως πρὸς τυχὸν ὑπαρχούσας δυνατότητας ἀμέσου παρατηρήσεως ἢ προὑπαρχούσας προσλαμβάνουσας παραστάσεις.

υπαλληλικόν προσωπικόν. Τὰ δρομολόγια. Ἡ κίνησις ἐπιβατῶν καὶ ἐμπορευμάτων. Τὰ περίξ τοῦ σιδηροδρομικοῦ σταθμοῦ καὶ τὰ συναφῆ ἐπαγγέλματα: ξενοδοχεῖα ὕπνου, σταθμοὶ αὐτοκινήτων ταξί, τελωνεῖα ἐμπορευμάτων, πρακτορεῖα μεταφορῶν, ὑποκαταστήματα τραπεζῶν κ.λ.π.

23. Ὁ ἐγγυὸς τοῦ οἰκισμοῦ λιμῆν. Οἱ λιμενοβραχίονες, τὸ στόμιον τοῦ λιμένος, οἱ ἐκατέρωθεν αὐτοῦ φανοί, οἱ προστατευτικοὶ ὄγκολιθοί. Αἱ ἀποβάθραι, οἱ γερανοὶ καὶ λοιπαὶ ἐγκαταστάσεις, αἱ φορτηγίδες, οἱ λεμβοῦχοι. Ἡ ἰχθυόσκαλα, τὸ τμήμα ἱστιοφόρων, ἐπιβατηγῶν κ.λ.π. Τὸ λιμεναρχεῖον, ὁ λιμενάρχης, οἱ λιμενοφύλακες. Τὸ τελωνεῖον, ὁ τελώνης, οἱ τελωνοφύλακες. Αἱ ἀποθήκαι τοῦ τελωνείου, οἱ φορτοεκφορτωταί. Τὰ παρὰ τὸν λιμένα εἰδικὰ γραφεῖα καὶ καταστήματα: ναυτικὰ πρακτορεῖα, γραφεῖα ἐκτελωνιστῶν, καταστήματα ναυτικῶν εἰδῶν, ξενοδοχεῖα ὕπνου, ἐστιατόρια, σταθμοὶ φορτηγῶν αὐτοκινήτων, ταξί κ.λ.π. κ.λ.π. Κατασκευὴ ὁμοιώματος λιμένος εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ σχολείου, τῆ συνεργασίᾳ μαθητῶν καὶ διδασκάλου. Χρήσις ἀκουστικο-ὀπτικῶν μέσων.

24. Τὸ ἐπιβατηγῶν ἀτμόπλοιον (εἰ δυνατόν ἐπίσκεψις τούτου). Τὸ πορθμεῖον, τὸ ὄχηματαγωγόν¹ χρήσις ἀθυρμάτων. Ἡ ἀκτοπλοικὴ γραμμὴ τὴν ὅποιαν ἐξυπηρετεῖ: πόθεν ἄρχεται, ποῦ καταλήγει καὶ κυριώτεροι ἐνδιάμεσοι προσεγγίσεις (ἀπλῆ μνεῖα). Τιμὰ εἰσιτηρίων, εἰ δυνατόν πραγματογνωστικὴ ἐξέτασις εἰσιτηρίου¹.

25. Ὁ ἐγγυὸς τοῦ οἰκισμοῦ ἀερολιμῆν. Διάδρομοι προσγειώσεως. Κτιριακαὶ καὶ λοιπαὶ ἐγκαταστάσεις. Πύργος ἐλέγχου. Ἡ ἀεροπορικὴ γραμμὴ: πόθεν ἄρχεται, ποῦ καταλήγει, τυχόν ἐνδιάμεσοι σταθμοὶ. Δρομολόγια. Εἰσιτήρια. Κίνησις ἐπιβατῶν καὶ ἐμπορευμάτων (πρακτορεῖα ἐντὸς τῆς πόλεως καὶ μεταφορὰ μέχρι τοῦ ἀερολιμένος). Ἰπτάμενον προσωπικόν. Προσωπικὸν ἐδάφους. Μετεωρολογικὸς σταθμὸς, μετεωρολογικὸν δελτίον¹. Πυξίς, ἀνεμοδείκτης, ἀνεμόμετρον, ἀνεμολόγιον. Μῦθος τοῦ Ἰκάρου. Χρήσις ἀθυρμάτων. Χρήσις ἀκουστικο-ὀπτικῶν μέσων.

26. Τὸ ταχυδρομεῖον τοῦ οἰκισμοῦ. Λεπτομερεστέρᾳ ἢ κατὰ τὸ παρελθόν ἔτος ἐξέτασις: Θέσις, ἐξωτερικὴ ἡπόψις, ἐσωτερικὴ διαρρύθμισις, ὄργανωσις εἰς ἐπὶ μέρους ὑπηρεσίας (λ.χ. συστημένων ἐπιστολῶν, ταχυδρομικῶν ἐπιταγῶν ταχυδρομικῶν δεμάτων, ταχυδρομικοῦ ταμιευτηρίου).

Προσπάθεια διευρύνσεως τοῦ γεωγραφικοῦ διαφέροντος τῶν μαθητῶν: λ.χ. ποίους ἄλλους οἰκισμοὺς ἐξυπηρετεῖ ὁ ἀγροτικὸς μας διανομὸς, ποῖα ἢ ἀφετηρία καὶ ποῦν τὸ δρομολόγιον τῆς πορείας του¹ πόθεν ἐλάμβανεν ἢ ποῦ ἀπεστείλαμεν ταχυδρομικὴν ἐπιταγὴν¹ εἰ δυνατόν, ἐπὶ τοῦ φακέλλου ληφθεῖσας ἐπιστολῆς ἀναγνώρισις τῶν ταχυδρομικῶν σφραγίδων τοῦ τόπου προελεύσεως καὶ ἐνδιαμέσων ταχυδρομικῶν γραφείων. Οἱ ταχυδρομικοὶ ὑπάλληλοι. Τὸ κοινόν. Ἐναρξίς ἀλληλογραφίας τῆς τάξεως μετ' ἄλλα σχολεῖα. Βιβλιᾶριον καταθέσεων τῆς μαθητικῆς κοινότητος. Κατάρτισις συλλογῆς γραμματοσῆμων ὑπὸ τῆς τάξεως.

27. Τὸ τηλεγραφεῖον καὶ αἱ συναφεῖς ἐγκαταστάσεις καὶ συσκευαί. Τὸ τηλεγράφημα. Οἱ ὑπάλληλοι καὶ τὸ κοινόν.

1. Ἐὰν αἱ τοπικαὶ συνθήκαι δὲν εἶναι πρόσφοροι, ἢ ἐνότῃς αὕτη περιστελλεται εἰς τὰ κυριώτερα, ἢ καὶ ὅλως παραλείπεται.

28. Τὸ κοινοτικὸν τηλεφωνεῖον καὶ αἱ συναφεῖς ἐγκαταστάσεις καὶ συσκευαί.
Ἡ τηλεφωνικὴ συνδιάλεξις. Ὁ ὑπάλληλος καὶ τὸ κοινόν.

29. Τὰ τυχόν ἀξιοθάατα ἐν τῇ ἐξοχῇ ὡς λ.χ. μοναστήρια, ὑδραγωγεῖον, βιομη-
χανικαὶ ἐγκαταστάσεις κ.λ.π.

30. Αἱ Ἀρχαὶ τῆς πόλεως : Ἐκκλησιαστικαί, Ἐκπαιδευτικαί, Πολιτικαί
Ἀστυνομικαί, Δικαστικαί, Στρατιωτικαί¹.

31. Τράπεζαι, Ἐπιμελητήρια, Γεωργικὸὶ Συνεταιρισμοί, Συντεχνίαι, Φιλαν-
θρωπικὰ σωματεῖα καὶ ἄλλαι κοινωνικαὶ ὀργανώσεις (προσκοπικαί, χριστιανικαί,
ἀναγκηρικαί) καὶ κοινωφελεῖς ὑπηρεσίαι (λ.χ. πυροσβεστικὴ, I.K.A., O.G.A. Κοινο-
τικὰ Ἱατρεῖα) ὑφιστάμεναι ἐν τῷ οἰκισμῷ, καθ' ὃν τρόπον καὶ ἐν τῷ μέτρῳ δύνανται
νὰ γίνουσι ἀντιληπταὶ ὑπὸ τῶν μαθητῶν¹.

32. Τελικὴ ἐπεξεργασία καὶ συγκεφαλαίωσις τῶν ἡμερολογίων καὶ διηγεματά-
των κινήσεων τοῦ ἡλίου, καιρικῶν μεταβολῶν κ.λ.π. Ἀνεμολόγιον. Ἐπισήμενας
τοῦ χειμερινοῦ (καὶ τοῦ θερινοῦ) ἡλιοστασίου καὶ τῆς ἐαρινῆς ἰσημερίας.

33. Ποῦ καὶ πῶς θὰ περάσωμε τὰς θερινὰς διακοπὰς μας. Ὀλίγα καὶ ἀπλά τινας
ὁδηγίαι περὶ ὀρθῆς ὀργανώσεως τῆς ψυχγωγίας καὶ περὶ καλῆς διαγωγῆς τῶν μα-
θητῶν. Κατάρτισις ἐθελοντικῆς ὁμάδος συντηρήσεως τοῦ σχολικοῦ κήπου.

Π α ρ α τ η ρ ῆ σ ε ι ς :

1. Ἰσχύουν κατ' ἀναλογίαν αἱ παρατηρήσεις αἱ ὅποια ἐγένοντο εἰς τὸ πρό-
γραμμα τῆς Α' τάξεως.

2. Εἰς τὴν Α' τάξιν ἡ ἐπαλληλία τῆς ὕλης ἐρρυθμίσθη κατὰ τὸ δυνατόν συμ-
φῶνως πρὸς τὰ ἐποχικὰ δεδομένα. Τοῦτο ὅμως δὲν καθίσταται εἰς τὸν αὐτὸν βα-
θμὸν ἐφικτὸν ἐν τῇ Β' τάξει, λόγῳ τῆς ἀπεριόριστου ποικιλίας τῶν τοπικῶν συν-
θηκῶν καὶ τοῦ ἀσταθμήτου τῶν καιρικῶν μεταβολῶν αἱ ὅποια σπουδαίως ἐπι-
δροῦν ἐπὶ τῶν διδακτικῶν περιπτώσεων τῆς τάξεως εἰς τὴν ἐξοχὴν. Μεγίστη κατ' ἀκο-
λουθίαν ἐλευθερία ἀφίεται εἰς τὸν διδάσκαλον ὅπως κινηθῆ ἔντος τοῦ ἀνωτέρου
πλακίου (προγράμματος), ὡς αὐτὸς ὁ ἴδιος ἤθελε κρίνη λυσιτελέστερον ἕνεκα
τοῦτου ὅμως ἐξ ἴσου μεγίστη εἶναι καὶ ἡ εὐθύνη του. Ὁρεῖται ἄρα ὁ διδάσκαλος
ὅπως ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τοῦ διδακτικοῦ ἔτους προγραμματίσῃ τὴν ἐργασίαν του
πρὸς τοῦτο ὀφείλει νὰ προσδιορίσῃ :

α) Ποίαις ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἐνοτήτων θὰ παραλείψῃ.

β) Ποίαις καὶ κατὰ ποῖον ποσοστὸν θὰ περιστείλῃ.

γ) Ποίαν τυχόν ὕλην θὰ προσθέσῃ.

δ) Κατὰ ποῖον τρόπον θὰ συνδυάσῃ τὴν πατριδογνωστικὴν διδασκαλίαν μετὰ τὸ
Μάθημα Παρατηρήσεως, ἢ μετὰ τὰς Κατευθυνόμενας Δραστηριότητας, ἢ μετὰ ἄλλα
τυχόν μαθήματα.

ε) Ποίαις προεκτάσεις θὰ ἔχῃ ἡ πατριδογνωστικὴ καὶ πραγματογνωστικὴ

1. Ἡ ἐνόησις αὕτη διδάσκειται ἐφ' ὅσον ἐπαρκεῖ ὁ χρόνος. Ἄλλως, μετατίθεται εἰς τὸ ἐπό-
μενον σχολικὸν ἔτος.

διδασκαλία του πρὸς τὴν πλευρὰν τοῦ γλωσσικοῦ μαθήματος ('Ανακρινώσεις — Συζητήσεις — Λεξιλογικὰς Ἀσκήσεις κλπ.), ἢ τῶν μαθηματικῶν κλπ.

στ) Τὸ καὶ κυριώτερον, πῶς θὰ καταναεῖται χρονικῶς τὴν ὕλην εἰς τρόπον ὥστε νὰ διδασχθοῦν ἀνέτως ἀπασαι αἱ θεμελιώδεις γεωγραφικαὶ ἐννοιαι (ἕρος, πεδιάς, νῆσος, κόλπος κλπ.) καὶ πῶς θὰ κατορθώσῃ ὥστε νὰ μὴ παρεμποδίσθωσιν ὑπὸ τῆς κακοκαιρίας αἱ σχετικαὶ ἐκδρομαὶ τῆς τάξεως εἰς τὴν ἐξοχήν, αἱ ὁποῖαι πρέπει νὰ εἶναι πολυάριθμοι.

Ἐφείλει συνεπῶς ὁ διδάσκαλος νὰ προσδιορίσῃ χονδρικῶς ἐκ τῶν προτέρων πόσας διδακτικὰς μονάδας θὰ ἀφιερῶσιν εἰς ἐκάστην μείζονα ἐνότητα, πόσας περιπού διδακτικὰς μονάδας θὰ ἀντλήσῃ ἐκ τοῦ Μαθήματος τῆς Παρατηρήσεως, τῶν Κατεπιθυνομένων Δραστηριοτήτων κλπ. καὶ κατὰ ποῖον μῆνα θὰ διδασχθῇ ἐκάστη ἐνότης.

3. Κατὰ τὴν διδασκαλίαν ἐκάστης ἐνότητος δέον, ἐν τῷ μέτρῳ τοῦ δυνατοῦ καὶ τῆς ἀντιληπτικότητος τῶν μαθητῶν, νὰ πλουτίζηται καταλλήλως καὶ ὁ λεξιλογικὸς θησαυρὸς τῶν μαθητῶν : ἡ πηγὴ, αἱ ἔχθαι, αἱ ἐκβολαὶ τοῦ ποταμοῦ κλπ., ὁ οὐρανὸς εἶναι αἴθριος, νεφελώδης, νεφροσκεπὴς κλπ.

Πλὴν τῶν γεωγραφικῶν ἐνοιῶν νὰ συνάγωνται καὶ ἀπλούσταταί τινες γεωγραφικαὶ ἀλήθειαι : τὸ νερὸ ρεεῖ πάντοτε πρὸς τὰ χαμηλότερα ὅταν ὁ ἄνεμος εἶναι δυνατός, τὰ σύννεφα κινεῦνται γρηγορώτερα κατὰ Νοέμβριον ἔβρεξε πολὺ.

4. Ἐνδείκνυται ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν ἡ ἀπλὴ ταξινόμησις ὑπὸ μορφήν ἀτομικῶν ἢ ὁμαδικῶν λευκωμάτων ἀπαρτιζομένων ἐξ εἰκόνων συγγενοῦς περιεχομένου ἐπὶ παραδειγματι : ἡ κατοικία — ὄπωρικά ἐντόπια καὶ ὄπωρικά ξενικὰ — ζῶα τοῦ τόπου μας καὶ ζῶα ἄλλων τόπων — θαλάσσια, ἐπίγειοι, ἐναεριοὶ μεταφοραὶ — ἀσχολίαι τῶν κατοίκων συμφώνως πρὸς τὰς διαφόρους ἐποχὰς τοῦ ἔτους.

Τ Α Ξ Ι Σ Γ'

Αἱ ἐν τῷ ὁρολογίῳ προγράμματι ἀναγραφόμεναι ἐβδομαδικαίως μία ὥρα Πατριδογνωσίας καὶ μία Γεωγραφίας ἀνακατανέμονται οὕτω :

- α) δύο ὥραι Πατριδογνωσίας κατὰ τὸ πρῶτον ἐξάμηνον καὶ
- β) δύο ὥραι Γεωγραφίας κατὰ τὸ δεῦτερον ἐξάμηνον.

Α'

1. Ἐναρξῆς τηρήσεως ἡμερολογίων, ὡς ἐν τῇ προηγουμένη τάξει. Ἡμερολόγια κοινὰ (ὅλης τῆς τάξεως), ὁμαδικὰ, ἀτομικὰ.

Κατὰ τὸ τρίτον σχολικὸν ἔτος αἱ παρατηρήσεις δέον νὰ γίνωνται ἀκριβέστερον ἢ κατὰ τὰ προηγούμενα ἔτη. Ἐπὶ φύλλου χάρτου ὑποδιηρημένου εἰς τετραγωνίδια δύνανται νὰ σημειῶνται αἱ διακυμάνσεις τῆς θερμοκρασίας πρὸς σχηματισμὸν διαγραμμάτων, ἢ διεύθυνσις τοῦ ἀνέμου, ἢ κατὰστασις τοῦ οὐρανοῦ, αἱ βροχοπτώσεις κλπ. Ἐνδεικτικῶς παρατίθενται τὰ ἐξῆς δυνατὰ εἶδη παρατηρήσεων : Ἀριθμὸς βροχερῶν ἡμερῶν κατὰ μῆνα ἢ κατὰ ἐποχὴν. Ποσότης βροχῆς εἰς χιλιοστάμετρα.

Ἡμέραι ὁμίλης, πάχνης, παγετοῦ, καταιγίδων (ἡμερομηνία, χαρακτηριστικά). Σύγκρισις τῶν ὑπὸ τῶν μαθητῶν γενομένων παρατηρήσεων πρὸς τὰ ἐπίσημα μετεωρολογικὰ δελτία. Σημεῖα (προγνωστικά) ἀλλαγῆς τοῦ καιροῦ, κατὰ τὰς ἐπιτοπίους παραδόσεις· πρακτικὰ συμπεράσματα, παροιμίαι κλπ.

2. Ὁ ἑναστρὸς οὐρανὸς (ὀλίγα λέξεις, εἰσαγωγικῶς). Ὁ Γαλαξίας — λαϊκὰ δοξασία : Ἰορδάνης ποταμός, Ζώνη τῆς Παναγίας, τοῦ κουμπάρου τ' ἄχυρα.

3. Ὁ πλανήτης Ἀφροδίτη (ἀγερινὸς - ἀποσπερίτης).

4. Οἱ ἀστερισμοὶ τῆς Μεγάλης καὶ τῆς Μικρᾶς Ἄρκτου. Ὁ Πολικὸς Ἀστὴρ.

5. Αἱ φάσεις τῆς σελήνης. Ἐπανάληψις καὶ συμπλήρωσις τῆς γνωστῆς ὕλης.

6. Τὸ ἡμερονύκτιον - ὁ ἥλιος. Ἐπανάληψις καὶ συμπλήρωσις τῆς γνωστῆς ὕλης. Μεσονύκτιον, μεσημβρία, λυκαυγές, λυκόφως (σοῦρουπο). Μῦθος τοῦ Φαέθοντος.

7. Αἱ τέσσαρες ἐποχαὶ τοῦ ἔτους. Ἐπανάληψις καὶ συμπλήρωσις. Ἡλιοστάσια - ἰσημερία. Ὁ θερμότερος καὶ ψυχρότερος, ὁ βροχερώτερος καὶ ὁ ξηρότερος, μὴν τοῦ ἔτους εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ σχολείου. Σύγκρισις μὲ τὰς γειτονικὰς περιοχὰς (πότε θερίζομε ἐδῶ καὶ πότε θερίζουν ἐκεῖ, πότε ἀνθίζουν ἐδῶ οἱ ἀμυγδαλιές καὶ πότε ἐκεῖ, κ.ο.κ.) ἐξαιρομένης τῆς σημασίας τοῦ ὑψομετρικοῦ παράγοντος. Χρησιμοποίησις τοῦ μετεωρολογικοῦ δελτίου πρὸς σύγκρισιν μὲ τὰς Ἀθῆνας ἢ ἄλλας περιοχὰς καὶ καταδείξιν τῆς σημασίας τοῦ γεωγραφικοῦ πλάτους.

8. Οἱ ἐπικρατοῦντες εἰς τὴν περιοχὴν κατὰ τὰς διαφόρους ἐποχὰς ἄνεμοι. Ἐπίδρασις αὐτῶν ἐπὶ τὰς ἐκάστοτε διακυμάνσεις τῆς θερμοκρασίας καὶ τυχόν ἐπίδρασίς των ἐπὶ τὴν πορείαν τῶν καλλιεργείων, τὰς θαλασσίας μεταφορὰς καὶ τὰ ταξίδια. Ἀνεμοδείκτης - ἀνεμολόγιον (ἐπανάληψις καὶ συμπλήρωσις τῶν περὶ κυρίων καὶ δευτερευόντων σημείων τοῦ ὀρίζοντος).

9. Προσδιορισμὸς τῆς θέσεως τῶν περὶ τὸ ὕψωματων καὶ λοιπῶν γεωγραφικῶν στοιχείων ἐν σχέσει πρὸς τὸν οἰκισμὸν. Ἄλλαι ἀσκήσεις προσανατολισμοῦ ἐν τῷ χώρῳ : α) βάσει διακριτικῶν σημείων τῆς περιβαλλούσης φύσεως· β) βάσει τῆς θέσεως τοῦ ἡλίου κατὰ τὴν ἡμέραν καί, εἰ δυνατόν, βάσει τοῦ πολικοῦ ἀστέρος· γ) βάσει πυξίδος.

10. Ἀσκήσεις προσανατολισμοῦ ἐν τῷ τοπογραφικῷ σχεδιαγράμματι (βραδύτερον καὶ ἐν τῷ ἀναγλύφῳ καὶ ἐν τῷ συνήθει γεωγραφικῷ χάρτι) : α) εἰς ὀριζοντίαν θέσιν· β) εἰς κατακόρυφον θέσιν (ἀνάρτησις εἰς τὸν βόρειον τοῖχον τῆς αἰθούσης διδασκαλίας).

11. Ἀσκήσεις ἀναγνωρίσεως μνημείων καὶ τοπίων βάσει φωτογραφικῶν, ἀεροφωτογραφικῶν καὶ σκιαριφημάτων.

Β'

12. Τὸ συνοικιακὸν (ἢ κοινοτικὸν) ἱατρεῖον : τοπογραφικῶς, πραγματογνω-

στικῶς, βιογνωστικῶς. Ἄλλα τυχόν δημοτικά, ὑγειονομικά ἢ φιλανθρωπικά ἰδρύματα (συντόμως).

13. Τὰ τυχόν ἀξιόθεατα ἐν τῇ πόλει, τὰ ὅποια ἐλλιπῶς ἢ οὐδόλως ἐξηγάσθησαν κατὰ τὰ προηγούμενα ἔτη. Ἡ ὕδρευσις τῆς πόλεως, ὁ φωτισμός, ἡ καθαριότης, ἡ ἀποχέτευσις καὶ ἡ ἱστορία αὐτῶν. Αἱ κοινοτικαὶ ἢ δημοτικαὶ ἀρχαὶ καὶ ὑπερσεΐαι.

14. Ὅμοιος, τὰ τυχόν ἀξιόθεατα ἐν τῇ ἐξοχῇ : ἱστορικὰ μνημεῖα, τουριστικαὶ ἐγκαταστάσεις, ἀρδευτικὰ ἔργα, ἐργοστάσια, ναυπηγεῖα, λατομεῖα, ὄρυγεῖα, ἀβυσσοκάμινοι, βουστάσια, πτηνοτροφεῖα, μελισσοκομεῖα κλπ.

Τὰ ὄργανα τῆς διοικήσεως ἐν τῇ περιοχῇ : φύλαξ ἀρχαιοτήτων, ἀγοροφύλαξ, δασοφύλαξ, τελωνοφύλαξ κλπ.

Πόθεν ἔλκει τὴν ὀνομασίαν τοῦ ὁ οἰκισμός.

Γ'

15. Ἐπίσκεψις εἰς τὰ σχολεῖα τῶν γειτονικῶν χωρίων. Θέσις, ἀπόστασις καὶ μέγεθος ἐκάστου χωρίου. Ἀξιόθεατα. Προϊόντα καὶ ἀσχολίαι τῶν κατοίκων. Πληθυσμός. Ἡ μετὰ τῶν χωρίων τούτων συγκοινωνία. Πλαστικὰ καὶ χαρτογραφικὰ ἀναπαράστασις.

Ἡ περιοχὴ ὡς σύνολον. Παρατήρησις ἀπὸ ὑψηλοῦ σημείου. Πλαστικὴ καὶ χαρτογραφικὴ ἀναπαράστασις τῆς περιοχῆς. Προϊόντα καὶ πληθυσμὸς τῆς περιοχῆς. Ποικίλαι συμβολικαὶ παραστάσεις πρὸς αἰσθητοποίησιν τούτων.

Εὐκαιρικὰ ἐπανάληψις τῶν ἐν τῇ Β' τάξει συναχθεισῶν γεωγραφικῶν ἑνοιῶν καὶ ἀληθειῶν. Συναγωγὴ καὶ ἄλλων γεωγραφικῶν ἑνοιῶν καὶ ἀληθειῶν.

16. Τὰ ἀπώτερα χωρία τοῦ δήμου, ὡς ἀνωτέρω. Ἐκδρομαὶ εἰς τὰ κυριώτερα ἐξ αὐτῶν. Ἐπισκόπησις τῶν λοιπῶν ἐκ τοῦ μακρόθεν. Ἡ περιοχὴ ὡς σύνολον, κατὰ τὰ ἀνωτέρω.

17. Οἱ λοιποὶ δῆμοι τῆς ἐπαρχίας. Ἐκδρομαὶ εἰς τοὺς πλέον προσιτοὺς ἐξ αὐτῶν. Ἐπισκόπησις καὶ τῶν λοιπῶν ἐκ τοῦ μακρόθεν. Πλαστικὴ καὶ χαρτογραφικὴ ἀναπαράστασις αὐτῶν. Χρησιμοποίησις ἀναγλύφου χάρτου. Συγκέντρωσις καὶ ἄλλου ἐποπτικοῦ ὕλικου. Κατάρτισις λευκωμάτων.

18. Ἡ ἐπαρχία ὡς σύνολον. Χρησιμοποίησις ἀναγλύφου χάρτου μεγάλης κλίμακος καὶ ἀνεύρεσις ἐν αὐτῷ τῶν ἐκ τῆς προηγουμένης διδασκαλίας γνωστῶν γεωγραφικῶν στοιχείων.

Συγκέντρωσις σχετικοῦ ἐποπτικοῦ ὕλικου καὶ κατάρτισις λευκωμάτων. Πόθεν ἔλκει τὴν ὀνομασίαν τῆς ἢ ἐπαρχίας. Συναγωγὴ καὶ ἄλλων γεωγραφικῶν ἑνοιῶν καὶ ἀληθειῶν, ὡς ἀνωτέρω.

Χρησιμοποίησις γεωφυσικοῦ χάρτου μεγάλης κλίμακος, παραλληλισμὸς πρὸς τὸν ἀνάγλυφον, ἐπεξηγήσις τῶν συμβόλων, ἰδιῶν τῶν ὑψομετρικῶν. Ἀνεύρεσις ἐν αὐτῷ τῶν ἐκ τῶν προηγουμένων μαθημάτων γνωστῶν γεωγραφικῶν στοιχείων.

Ἡ πρωτεύουσα τῆς ἐπαρχίας καὶ αἱ ἐν αὐτῇ ἑδρεύουσαι ἐπαρχικαὶ δημόσιαι

ἀρχαὶ καὶ κοινωφελεῖς ὑπηρεσίαι (Ἐπίσκοπος, ἐκπαιδευτικὰ ἰδρύματα, ἐπαρχιακὸς γεωπόνος, Ὑποδιοικήσις Χωροφυλακῆς, Εἰρηνοδικεῖον, Δημόσιον Ταμεῖον, Ὑποκατάστημα Ἀγροτικῆς Τραπέζης, Ἐνωσις Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν, Ὑπηρεσίαι καὶ Ἐπιχειρήσεις ἐναποθηκείσεως, διακινήσεως ἢ βιομηχανικῆς ἐπεξεργασίας ἐγγυωρίων προϊόντων κλπ.).

Σχέσις τοῦ χωρίου πρὸς τὴν πρωτεύουσαν τῆς ἐπαρχίας.

Γ' ΓΕΝΙΚΑΙ ΜΕΘΟΔΙΚΑΙ ΥΠΟΔΕΙΞΕΙΣ

1. Κατὰ τὴν πρόσκτησιν, ἐξαιρέται ἡ σημασία τῆς κατ' αἴσθησιν ἀντιλήψεως καὶ δὴ ἡ ἀνάγκη βαθμιαίου ἐθισμού τοῦ μαθητοῦ εἰς συστηματικὴν παρατήρησιν. Θὰ ἀποφεύγηται συνεπῶς πᾶσα λογοκοπία καὶ ἡ χρῆσις ἐγχειριδίων δῆθεν πατριδογνωστικῶν.

— Ἀρετηρία τῆς πατριδογνωστικῆς διδασκαλίας θὰ εἶναι ἀπαραίτητος ἡ διδακτικὴ ἐξοδος (ἐκδρομὴ), διαρκείας 10 ἕως 20 λεπτῶν τῆς ὥρας, πρὸς ἄμεσον παρατήρησιν τοῦ διδακτέου ἀντικειμένου.

— Σποραδικῶς δέον νὰ γίνεται παρατήρησις καὶ ἐρμηνεῖα καταλλήλων φωτογραφικῶν. Ἡ παρατήρησις φωτογραφικῶν ἐνδείκνυται ὡσάντις δὲν εἶναι δυνατὴ δι' οἰονδήποτε λόγον ἢ ἄμεσος παρατήρησις, ἀποτελεῖ ὅμως αὐτὴ καὶ ἄριστον συμπλήρωμα τῆς ἀμέσου παρατηρήσεως. Ἐκάστη φωτογραφικὴ ἀποψις δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῆται ὡς μίᾳ ἀπλῇ εἰκῶν, ἀλλ' ὡς τεκμήριον τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ μελετηθῆ κατὰ τρόπον προσεκτικῶν καὶ μεθοδικῶν.

2. Τὰ φαινόμενα τοῦ οὐρανοῦ θὰ παρατηρῶνται κατὰ τακτὰς ἡμέρας, αἱ δὲ σχετικαὶ παρατηρήσεις θὰ καταγράφονται ἐν ἡμερολόγιῳ, εὐθὺς ὡς οἱ μαθηταὶ προσδεύσουσιν εἰς τὴν γραφὴν.

— Τὰ φαινόμενα τῆς ἀτμοσφαιρας (λ.χ. θερμοκρασία, νέφουςις) θὰ παρατηρῶνται ὡσαύτως κατὰ τακτὰ χρονικὰ διαστήματα, θὰ καταγράφονται ἐν ἡμερολόγιῳ, αἱ δὲ διακυμάνσεις των θὰ παριστῶνται συμβολικῶς διὰ καταλλήλων σηκαριφημάτων, ἢ γραφικῶς ὑπὸ μορφῆν καμπύλης γραμμῆς.

— Τὰ λοιπὰ φαινόμενα τῆς ἀτμοσφαιρας (λ.χ. βροχὴ, χάλαζα) θὰ παρατηρῶνται καὶ θὰ διδάσκονται ἐπ' εὐκαιρίᾳ.

3. Ἐξαγωγή γεωγραφικῶν ἐνοιῶν (ἕρος, πεδιάς, κόλπος κλπ.) δὲν θὰ ἐπιχειρῆται πρὸ τοῦ δευτέρου ἐξαμήνου τοῦ δευτέρου σχολικοῦ ἔτους.

— Ὅμοίως καὶ ἡ ἐξαγωγή γεωγραφικῶν ἀληθειῶν (λ.χ. αἱ ἐκβολαὶ τῶν ποταμῶν εὐρίσκονται πάντοτε χαμηλότερον τῶν πηγῶν των).

— Ἡ συναγωγή γεωγραφικῶν ἐνοιῶν καὶ ἀληθειῶν θὰ ἐπιχειρῆται μόνον ἀφοῦ θὰ ἔχουν διδαχθῆ προηγουμένως 2-3 τοὐλάχιστον ἀντιπρόσωποι.

4. Ἡ διδακτικὴ ἀρχὴ τῆς κατασκευῆς τῶν πραγμάτων ὑπὸ τῶν μαθητῶν δέον νὰ τηρῆται αὐστηρῶς. Οὕτω :

— Ἡ διδασκαλία ἐκάστου τοπίου θὰ καταλήγη πάντοτε εἰς χειροτεχνικὴν ἀναπαράστασιν. Θὰ προηγήται πλαστικὴ ἀναπαράστασις εἰς τὸ ἀμμοδοχεῖον ἢ διὰ

πηλοῦ κλπ., θὰ ἀκολουθῆ δὲ καὶ ἰχνογραφικὴ (χαρτογραφικὴ) ἀναπαράστασις πρὸς βαθμιαίαν μύησιν τῶν μαθητῶν εἰς τὴν ἔννοιαν τῆς κλίμακος καὶ εἰσαγωγὴν αὐτῶν εἰς τὸν χάρτην.

— Εἰς ἄλλας περιπτώσεις, συμφώνως πρὸς τὴν φύσιν τῆς διδασκτέας μεθοδικῆς ἐνότητος, ἡ διδασκαλία θὰ καταλήγῃ ἢ θὰ συνδυάζεται μὲ τὴν σύνταξιν συμβολικῶν σκαριφημάτων, γραφικῶν παραστάσεων κλπ., ἢ μὲ τὴν κατάρτισιν συλλογῶν καὶ λευκωμάτων.

5. Εἰς τὴν αἴθουσαν διδασκαλίας δεόν νὰ ὑπάρχῃ ἀμμοδοχεῖον.

— Ὡσαύτως δεόν νὰ ὑπάρχῃ εὐμεγέθης πινακίς, εἰς τὴν ὁποίαν διδάσκαλος καὶ μαθηταὶ θὰ ἐπικολλοῦν σχετικὸν πρὸς τὴν διδασκομένην ἐνότητα ὑλικόν, ὡς εἰκονογραφήματα, εἰκόνας, ἐκθέσεις μαθητῶν, ἀποκόμματα ἐφημερίδων καὶ περιοδικῶν. Τὸ ὑλικόν τοῦτο δύναται νὰ χρησιμοποιῆται καὶ διὰ τὴν σύνταξιν σχετικῶν λευκωμάτων.

— Πλησίον τῆς πινακίδος δεόν νὰ ὑπάρχῃ κατάλληλος τράπεζα διὰ τὴν ἐκθεσιν ὑλικοῦ σχετιζομένου πρὸς τὴν ἐνότητα. Τοιαῦτα τεκμήρια δυνατὸν νὰ εἶναι : κείμενα ἀναφερόμενα εἰς τὴν περιοχὴν καὶ τοὺς κατοίκους τῆς, βιογραφίαι διασημῶν ἀνδρῶν, δείγματα ὀρυκτῶν, φυτῶν, χειροτεχνικῶν προϊόντων, ἐνδεχομένως δὲ καὶ δίσκοι γραμμωφώνου κλπ.

6. Ὑποτυπώδης μετεωρολογικὸς σταθμὸς.

* *

* *

* *

3Β ΜΑΘΗΜΑ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΩΣ

(Πραγματογνωσία)

Α' Κατευθυντήριοι απόψεις.

1. Τά μικρᾶς ἡλικίας παιδιά χαρακτηρίζει ὁ «συγκρητισμός» δηλαδή ἐν εἶδος θέας, ἢ γνώσεως, τὸ ὅποσον ἐνώνει τὰς ιδιότητας τοῦ ἀντικειμένου διὰ συγκρίσεως μιᾶς ἐκάστης πρὸς τὸ σύνολον αὐτῶν, ὡς καὶ τοῦ συνόλου τῶν ιδιοτήτων πρὸς ἐκάστην τούτων. Συχνάκις μάλιστα τὰ μέρη τοῦ ἀντικειμένου ἐκλαμβάνονται ὡς τὸ ὅλον, τὸ δὲ ὅλον ἐκλαμβάνεται ὡς τὰ μέρη. Τὰ παιδιά, συνεπῶς, ἔχουν ἀόριστον καὶ συγκεχυμένην, ἀλλὰ γενικὴν, ἰδέαν περὶ τοῦ ἀντικειμένου, κατὰ τὴν ὁποίαν ἐνίστε κυριαρχοῦν ἐπιδράσεις συναισθηματικαὶ ἢ πρακτικαὶ ¹.

Τὸ Μάθημα τῆς παρατηρήσεως ἔργον ἔχει λοιπὸν νὰ βοηθήσῃ τὸ παιδί εἰς τὸ νὰ ἐξαγάγῃ τὸ ἀντικείμενον ἀπὸ τὴν σύγχυσιν αὐτὴν καὶ κατόπιν νὰ διακρίνῃ τὰς ιδιότητάς του ¹.

2. Ἡ ἀνάπτυξις τῆς παρατηρητικότητος τοῦ μαθητοῦ ἀποτελεῖ καθήκον καὶ πάντων τῶν λοιπῶν μαθημάτων.

Ἐξ ἄλλου, ἐπειδὴ ἡ ψυχολογικὴ «κατασκευὴ» τῆς ἐννοίας τοῦ ἀντικειμένου παρὰ τῷ παιδί συντελεῖται ἐν συναρτήσει πρὸς τὴν ὅλην διανοητικὴν καὶ ψυχοφυσικὴν αὐτοῦ ἀνάπτυξιν, προκύπτει ὅτι καὶ ἡ ὅλη σχολικὴ καὶ ἐξωσχολικὴ ἀγωγή συντελεῖ εἰς τὸν ἀνωτέρω σκοπὸν.

3. Ἡ σκοπιμότης διαχωρισμοῦ τοῦ Μαθήματος τῆς Παρατηρήσεως (Πραγματογνωσίας) ἀπὸ τῆς πατριδογνωστικῆς διδασκαλίας, ἀλλὰ καὶ ἡ στενὴ σχέσις μεταξὺ τῶν δύο μαθημάτων, ὑπεδείχθησαν ἐν τῷ περὶ Πατριδογνωσίας μέρει (εἰς τὴν παράγραφον 3 τοῦ κεφαλαίου Α') τοῦ παρόντος. Ἐξ ἄλλου, τὸ 'Αναλυτικὸν Πρόγραμμα τοῦ 1894 ἐθεώρει τὴν Πραγματογνωσίαν ὡς κλάδον τῶν «Ἑλληνικῶν». "Ὅθεν πρὸς πληρεστέραν διευκρίνησιν τῆς ἀληθοῦς φύσεως τοῦ Μαθήματος τῆς Παρατηρήσεως, ἀνάγκη ὁ διδάσκαλος νὰ ἔχῃ ὑπ' ὄψει του ὅτι :

α) Σκοπὸς τοῦ Μαθήματος τῆς Παρατηρήσεως εἶναι νὰ καταστήσῃ τὸν μαθητὴν ἱκανὸν εἰς τὸ νὰ παρατηρῇ βαθύτερον καὶ συστηματικώτερον. Συνεπῶς, ἡ γλωσσικὴ καλλιέργεια εἶναι παρεπόμενον τοῦ σκοποῦ τούτου, ὠφέλιμον βεβαίως, ἀλλὰ μὴ δυνάμενον νὰ ὑποκαταστήσῃ τὸν κύριον σκοπὸν. Ἐν τούτοις κατὰ τὴν διεξαγωγὴν τοῦ Μαθήματος τῆς Παρατηρήσεως ὑποχρεωτικῶς πλουτίζεται τὸ λεξιλόγιον τῶν μαθητῶν, τὸν δὲ πλοῦτον αὐτὸν ὀφείλει νὰ ἐκμεταλλευθῇ καταλλήλως ἡ γλωσσικὴ διδασκαλία.

1. Πρβλ. H. Wallon : «L'œuvre du Dr O. Decroly», εἰς σελ. 8 - 9.

β) Τὸ Μάθημα τῆς Παρατηρήσεως διανοίγει ἐνώπιον τῶν μαθητῶν τρία εὐρέα στάδια : τὴν φυσικὴν ἱστορίαν, τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας, τὰς χρησίμους τέχνας, ἢ πᾶν ὅ,τι χρησιμεύει εἰς τὰς καθημερινὰς ἀνάγκας τῆς συνήθους ζωῆς.

γ) Ἐναφέρεται εἰς ἀντικείμενα καὶ φαινόμενα οἰκεῖα εἰς τοὺς μαθητάς, τὰ ὅποια οὗτοι γνωρίζουν ἤδη ἐν μέρει, καὶ προσπαθεῖ νὰ γνωρίσῃ ταῦτα καλλίτερον εἰς αὐτοὺς, ἥτοι συμπληρώνει τὴν ἔνοιαν τὴν ὅποιαν ἔχουν δι' αὐτά, προσθέτον τὰς ιδιότητας τὰς ὁποίας εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς δὲν εἶχον οὗτοι προσέξει.

δ) Δημιουργεῖ διαφέρον διὰ τὰ πράγματα καθ' ἑαυτὰ καὶ διὰ τὴν χρῆσιν των.

ε) Ἡ παρατήρησις γίνεται ἐκ τοῦ σύνεργου, εἶναι τρόπον τινὰ μικροσκοπική, ἐνῶ ἡ γεωγραφικὴ παρατήρησις εἶναι μακροσκοπική.

στ) Τέλος, ἡ τοιαύτη παρατήρησις ἀπαιτεῖ μεγαλύτεραν ἔντασιν καὶ μεγαλύτεραν συγκέντρωσιν προσοχῆς, ἀφ' ὅ,τι ἡ μακροσκοπικὴ (πατριδογνωστικὴ) παρατήρησις. Ταῦτα συνιστοῦν ἰδιότυπον εἰδολογικὴν μύρφωσιν καὶ ἀποτελοῦν ἀρίστην προπαρασκευὴν διὰ τὴν μεταγενεστέραν διδασκαλίαν τῶν φυσιογνωστικῶν μαθημάτων, διὰ τὸν ἐπαγγελματικὸν βίον καὶ διὰ τὴν καθημερινὴν πρακτικὴν ζωὴν.

Β' ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ

ΤΑΞΙΣ Α'

Ι.— Ἰκανότητες — Συνηθειαι.

— Ἀνάπτυξις τῆς παρατηρητικότητος, ἥτοι τῆς ὑπὸ πλείστας μορφὰς ἐκδηλουμένης ἐνεργητικῆς κατ' αἴσθησιν ἀντιλήψεως (Activités perceptives). Ἀντίστοιχος ἀνάπτυξις τῆς προσοχῆς καὶ δὴ τῆς ἐκουσίας. Βαθμιαία ἀνώψωσις τοῦ νεαροῦ μαθητοῦ ἀπὸ τῆς διανοητικῆς βαθμίδος τῆς ἐποπτικῆς σκέψεως (pensée intuitive) εἰς τὴν βαθμίδα τῶν συγκεκριμένων (λογικῶν-ἀριθμητικῶν καὶ χωροχρονικῶν) πράξεων (opérations concrètes). Ταῦτα πάντα ἐμπέτουν βεβαίως εἰς τὸν γενικὸν σκοπὸν τῆς διδασκαλιᾶς ἀποτελοῦν καθήκον ἄλλων σχεδὸν τῶν μαθητῶν καὶ συμμάτων, κατ' ἐξοχὴν ὅμως τοῦ Μαθήματος τῆς Παρατηρήσεως.

— Ἀπόκτησις ὑπὸ τοῦ μαθητοῦ τῆς τεχνικῆς τοῦ παρατηρεῖν.

— Ἐπιμέλεια, ἀκρίβεια, καθαριότης καὶ ἄλλαι συναφεῖς ἀρεταὶ καὶ ιδιότητες τοῦ χαρακτήρος.

— Χρήσιμοι μαθητικαὶ συνήθειαι (λ.χ. πῶς νὰ διατηρῶ τὰ τετράδια, τὰ βιβλία, τὸν χαρτοφύλακά μου).

— Ὑγιεινὰ συνήθειαι (λ.χ. περιποίησης ὀδόντων).

— Πρακτικὰ ἐνέργειαι (χρῆσις ὑδραυλικῶν ἐγκαταστάσεων, χρῆσις τηλεφώνου, περιποίησης φυτῶν καὶ μικρῶν ζώων κλπ.).

II.— Διδασκτέα ὕλη.

Αὕτη περιλαμβάνει : α) τὰς ἐνόητας αἴτινες ἐνετάχθησαν ἤδη εἰς τὸ πρόγραμμα τῆς Πατριδογνωσίας, ὡς εἶναι λ.χ. αἱ ἐνόητες «σταφυλὴ» καὶ «βαρέλι»,

αί ύποταί ένετάχθησαν εις τήν ύπ' αριθμόν 7 πατριδογνωστικήν ένότητα· β) άπροσ-
διόριστον αριθμόν ένότητων, τās ύποίας θά έπιλέξη ό διδάσκαλος έκ του τοπικού
περιβάλλοντος, συμφώνως πρὸς τās άπαιτήσεις τῆς ένιαίας διδασκαλίας, τῆς εύκαι-
ριακῆς διδασκαλίας, τῆς πατριδογνωστικῆς ἢ τῆς διδασκαλίας τῶν λοιπῶν μαθη-
μάτων· και γ) τās κατωτέρω παρατιθεμένας ένότητας. Αί ένότητες τῆς τελευταίας
ταύτης κατηγορίας (έλάχιστον κοινόν πρόγραμμα) εἶναι ύποχρεωτικά. Κατ' έξαι-
ρεσιν όμως έπιτρέπεται ἢ αντικατάστασις και ώρισμένων έκ τῶν ένότητων τούτων,
έφ' ὅσον ἤθελε προκύψῃ σοβαρός λόγος, άγνωριζόμενος ώς τοιοῦτος και ύπὸ
του οίκειου Έπιθεωρητοῦ.

1. Τὸ τετράδιον : Έξώφυλλον, φύλλα, έπένδυσις, έτικέττα. Δέν έγγίζομε τὸ
τετράδιόν, πρὶν σαπουνίσωμε τὰ χέρια. Πῶς γυρίζομε τὰ φύλλα, πῶς τοποθετοῦμε
τὸ τετράδιον μέσα εις τὸν χαρτοφύλακα κλπ. Εἰς τὸ σπίτι, πρῶτα καθαρίζομε τὸ
τραπέζι, στρώνομε καθαρὸν τραπεζομάνδηλο ἢ έφημερίδα και μόνον μετὰ ταῦτα
άκουμβόμεν τὸ τετράδιον και γράφομεν.

2. Παιγνιώδεις προασκήσεις συγκεκριμένων λογικο-αριθμητικῶν και χωρο-
χρονικῶν πράξεων, κατὰ τὸ σχετικόν λεπτομερὲς πρόγραμμα διδασκαλίας τῆς 'Αρι-
θμητικῆς έν τῇ Α' τάξει.

3. Τὸ δόντι (ἢ Έλενίτσα αλλάζει δόντια).

4. Ἡ ὀδοντόκρεμα. Ὁ ὀδοντίατρος.

5. Τὸ μολυβδοκόνδυλον.

6. Παιγνιώδεις προασκήσεις λογικομαθηματικῶν πράξεων, ώς άνωτέρω.

7. Τὸ σαλιγκάρι.

8. Τὸ κουκί.

9. Τὸ κρεμμύδι.

10. Παιγνιώδεις προασκήσεις λογικο-μαθηματικῶν πράξεων, ώς άνωτέρω.

11. Τὸ τόπι (ποδόσφαιρα) : ὁ αεροθάλαμος, χρῆσις τῆς αεραντλίας.

12. Τὸ σχολικόν τυπογραφεῖον (έν ύπάρχει τοιοῦτον έν τῇ τάξει και πρό-
κειται νὰ τεθῆ εις λειτουργίαν).

13. Βλάστησις σπόρων έντός ύαλίνου δοχείου και κατόπιν φύτευσις έντός
γλαστρας πρὸς περαιτέρω παρακολούθησιν τῆς αναπτύξεως του φυτοῦ.

14. Καθημερινῇ περιποίησης τῶν γλαστρῶν και του σχολικοῦ κήπου.

15. Έκτροφή μικροῦ ζῴου, λ.χ. πτηνοῦ ἢ κονιάκου (προκειμένου περὶ σχο-
λείων άστικῶν κέντρων).

16. Τὸ ψαράκι του ένυδρείου τῆς τάξεως. Καθημερινῇ περιποίησης.

17. Τὰ μέρη του ανθρώπινου σώματος. Δεξιὰ και άριστερὰ χεῖρ. Ὅμοιος :
πόδι, μάτι, αὐτί. Γενικῇ καθαριότης ὀλοκλήρου του σώματος, ειδικῇ περιποίησης
προσώπου, χερῶν, κώμης, ὀνύγων. Τὸ σαποῦνι.

18. Ἡ δρχαμή. Ἄλλα κέρματα. Χαρτονομίσματα.

19. Βελόνα — μακροβελόνα — σακκοράφα. Κοινὰ χαρακτηριστικά — διαφορικά.
Ἄσκησις εις τὸ πέρασμα τῆς κλωστής. Χαρτοκεντητικῇ.

20. Τὸ ψωμί. Ἄλευρι, πίτουρα, προζύμι. Ἄρτοσκευάσματα (έπίδειξις και
ὀνομασία, άνευ περαιτέρω συνεχείας).

21. Θηλειά — φιόγος — κόμβος. Δένω μόνος τὰ καρδόνια τῶν παπουτσιῶν μου.
22. Ἡ τηλεφωνικὴ συσκευή καὶ ἡ χρῆσις τῆς.
23. Πῶς ἀνοίγει καὶ κλείνει ἢ ἐξώθουρα : στρόφιγγες, σύρτης, κλειδαριά, κλειδί, χειροῦλι. Σχετικοὶ κανόνες καλῆς συμπεριφορᾶς. (Ἰδιαίτερα παρατήρησις τῆς στρόφιγγος καὶ τοῦ τρόπου λειτουργίας τῆς, ὁμοίως δὲ καὶ τοῦ κλειδιοῦ).
24. Τὸ ὑπέρθυρον (πρέκι), τὸ κατώφλιον, τὸ τετράζυλον (κάσα). Εἶδη θυρῶν : ἐσώθυρα, ἐξώθυρα, ἀλλόθυρα, μπαλκονόπορτα, τζαμόπορτα, ἀλλόπορτα· πύλη (Ἔραία Πύλη).
25. Παρακολουθοῦμε τὴν ἐπόαση τῆς ὄρνιθας (ἢ τοῦ περιστεριοῦ) τοῦ σχολικοῦ ζωοτροφείου καὶ τὴν ἐκκόλαψή τῶν νεοσσῶν.
26. Ἡ βρύση. Ὁ κρουνοῦς — αἱ σωληνώσεις — οἱ διακόπται. Αἱ λοιπὰ ὑδραυλικὰ ἐγκαταστάσεις, ἰδίως ὑγιεινῆς, καὶ τρόπος χρήσεως αὐτῶν. (Ἀποσύνδεσις καὶ ἀνασύνδεσις τοῦ κρουνοῦ ὑπὸ τοῦ διδασκάλου).

ΤΑΞΙΣ Β'

I.— Ἰ κ α ν ὅ τ η τ ε ς — Σ υ ν ἡ θ ε ι α ι :

Ὡς καὶ ἐν τῇ Α' τάξει.

II.— Δ ι δ α κ τ έ α ὕ λ η :

— Ἰσχύουν ἀντιστοίχως ὅσα ἐν εἴδει προοιμίου ἐσημειώθησαν προκειμένου περὶ τῆς Α' τάξεως.

1. Τὸ καινούριον μου βιβλίον. Ἐσωτερικὴ ἐπανάληψις τῶν ἐπὶ τοῦ τετραδίου παρατηρηθέντων καὶ διδασθέντων. Ἡ σελίς, ἡ εἰκονογράφησις. Σύγκρισις πρὸς τὸ ἀλφαβητάριον. Κανόνες ὀρθῆς χρήσεως καὶ συντηρήσεως τοῦ βιβλίου.
2. Ἡ μελάνη, τὸ μελανοδοχεῖον, ὁ κονδυλοφόρος, ἡ γραφίς. Τρόπος χρήσεως καὶ λεπτετέρα μέτρα. (Διδακτικαὶ μονάδες 2 - 3).
3. Ἐκτροφή μικροῦ ζῴου, λ.χ. πτηνοῦ ἢ κονιόλου, προκειμένου περὶ σχολείων ἀστικῶν κέντρων.
4. Ἡ ὕαλος : ιδιότητες (σκληρά, λεία, διαφανῆς κλπ.), χρήσις. Ἐνδεχομένως ἐλάχιστα λέξεις περὶ τῶν ἐργαστασίων ἐνθα κατασκευάζεται καὶ περὶ τῆς ἰστορίας τῆς, εἰ δυνατόν προβολὴ σχετικῆς ταινίας.
5. Βλάστησις σπόρων, ὡς κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος, μετὰ τηρήσεως ἡμερολογίου. Καθημερινὴ περιποίησις γλαστρῶν, σχολικοῦ κήπου, ἐνυδρείου. Ἀπαραίτητος ἢ ὑπαρξίς ὑαλίνου δοχείου περιέχοντος ἐν ᾗ δύο χρυσόψαρα, εἰς τοὺς μακρὰν τῆς θαλάσσης οἰκισμοῦ.
6. Τὸ σφυρί. Ἀσκήσεις σφυροκοπήματος καρφίου (πρῶτον ἐπὶ καυσοξύλου, κατόπιν ἐπὶ τεμαγίων σανίδος πρὸς κατασκευὴν ἀθυρμάτων).
7. Τὸ ἀνάστημα τῶν μαθητῶν : διάφοροι μετρήσεις καὶ συγκρίσεις.

8. Ἡ (ἀπλῆ) ζυγαριά. Σταθμά ἐκ χαλκοῦ καὶ χυτοσιδήρου.

9. Ἡ ρωμαϊκὴ ζυγαριά (πελάντζα), ἡ ζυγαριά φαρμακείου, ἡ πλάστιγξ, ἡ γεφυροπλάστιγξ, ἡ αὐτόματος ζυγαριά.

10. Τὸ βάρος τῶν μαθητῶν : διάφοροι ζυγίσεις καὶ συγκρίσεις.

11. Τὸ ποδῆλατον. Ἀποσύνδεσις καὶ ἀνασύνδεσις ὑπὸ τοῦ διδασκάλου.

12. Ἡ ἀξίνη. Ἄλλα σκαπτικὰ ἐργαλεῖα (ἀπλῆ ἐπίδειξις καὶ ὀνομασία).

13. Τὸ πορτοκάλι (ἢ τὸ λεμόνι).

14. Τὸ αὐτοκίνητον ἢ ὁ ἐλκυστήρ (τρακτέρ).

15. Προσωρινὴ φιλοξενία εἰς τὸ σχολεῖον δι' ὀλίγας ἡμέρας διαφόρων ἀκινδύνων μικρῶν ζώων, εἰς τὰ ὅποια ἀποδίδεται ἐγκαίρως ἡ ἐλευθερία των (λ.χ. χελώνης, ἀκανθοχοίρου, πέρδικας κλπ.).

16. Τὸ ξύλον. Ἡ ξύλευσις καὶ ἡ ὕλοτομία. Ἡ ξυλεῖα οἰκοδομῶν : δοκάρια, καθρόνια, μαδέρια, σανίδες (τάβλες - σκουρέτα). Ὁ ὕλοτόμος, ὁ ξυλοουργός, ὁ ἐπιπλοποιός, ὁ ξυλογλύπτης, ὁ ναυπηγὸς λέμβων, ὁ καρποποιός, ὁ βαρελοποιός.

17. Κάστανα, σταφίδες καὶ λοιποὶ ξηροὶ καρποί. Τόποι προελεύσεως. Ἰδιαιτέρα πραγματογνωστικὴ ἐξέτασις τοῦ ἀμυγδάλου (ἢ τοῦ καρυδιοῦ), καὶ τῆς σταφίδος. Σπορὰ ἀμυγδάλων (ἢ ἄλλων πυρήνων) ἐντὸς κιβωτίων καὶ εἰς τὸν σχολ. κῆπον.

18. Μπανάνες, χουρμάδες καὶ ἄλλα τυγῶν ὀπωρικὰ ἢ ξηροὶ καρποὶ προελεύσεως ἐξωτερικοῦ. Τόποι προελεύσεως. Ἰδιαιτέρα πραγματογνωστικὴ ἐξέτασις τῆς μπανάνας ἢ τοῦ χουρμά.

19. Μοσχεύματα καὶ καταβολάδες ἐντὸς φιάλης ἢ καταλλήλου δοχείου πρὸς παρατήρησιν τῆς ἀναπτύξεως ριζῶν.

20. Τὸ ψαλίδι καὶ τὸ κηπουρικὸ ψαλίδι.

21. Τὸ μαγειρικὸν ἄλας.

22. Τὸ πλοῖον.

α) Μία μικρὴ βάρκα (χωρὶς πανί). Ἡ πλώρη, ἡ πρύμη, ἡ τρόπις (καρίνα). Χρῆσις ἄθροματῶν. Τὰ κουπιὰ καὶ οἱ σκαρμοί. Εἰς τὸ μάθημα τῆς χειροτεχνίας (χαρτοδιπλωτικὴ, πηλοπλαστικὴ, ξυλοτεχνία) κατασκευὴ ὁμοιωμάτων λέμβου. Σχετικὰ ποιήματα, ᾄσματα, μικρὰ πεζὰ κείμενα.

β) Μία μικρὴ ψαρόβαρκα : τὸ καμάκι, τὸ παραγάδι, τὸ δίχτυ, τὸ γυαλί. Ὁ ἀλιεύς, ὁ ἰχθυοπώλης. Ἡ τράτα, ἡ ψαροπούλα, τὸ γρι - γρι (ἀπλῆ μνεία).

γ) Τὸ ἀγκίστρι.

δ) Μία μεγάλῃ βάρκα. Τὸ κατάρτι καὶ τὸ πανί. Τὸ τιμόνι καὶ τὸ δοιάκι (ἢ λαγυδέρα). Ἡ σαβούρα (ἔριμα). Ἡ ἄγκυρα. Τὸ παλαμάρι. Ὁ Ἅγιος Νικόλαος προστάτης τῶν ναυτικῶν.

ε) Μία βενζινοκίνητος λέμβος : ἡ ἑλιξ, ἡ μηχανή.

στ) Ἰστιοφόρα καὶ ἀτιμόπλοια. Ὁ πλοίαρχος, τὸ πλήρωμα, ὁ ναυτικὸς πράκτωρ, ὁ ἐφοπλιστής. Ὁ θεὸς Ποσειδῶν (μῦθος Ποσειδῶνος καὶ Ἀθηναῖς). Πολεμικὸς στόλος.

Εἰς ὅλας τὰς ἀνωτέρω περιπτώσεις : χρήσις σχετικῶν ἀθυρμάτων, εἰκονογραφημένου ὕλικου, κινηματογραφικῶν ταινιῶν, λογοτεχνικῶν κειμένων. Ποικίλαι χειροτεχνικαὶ καὶ ἱχνογραφικαὶ ἀναπαραστάσεις. Ἡ ἐνότης «πλοῦτον» περιορίζεται εἰς τὰ κυριώτερα, ἐν περιπτώσει ἐξαιρετικῶς δυσμενῶν τοπικῶν συνθηκῶν.

23. Τὸ αὐγὸ. Κέλυσος, μεμβράνη, λεύκιωμα, κροκός. Πειράματα : ζύγρισις, ροή, βρασμός, τηγάνισμα κλπ. Βάφομε κόκκινα αὐγά.

24. Ἐκτροφή μεταξοσκώληκος, μετὰ τηρήσεως ἡμερολογίου. Μεταμορφώσεις τοῦ μεταξοσκώληκος.

25. Τὸ ἀεροπλάνον. Χρήσις ἀθυρμάτων. Παραλληλισμὸς πρὸς τὸ αὐτοκίνητον. Χειροτεχνικαὶ καὶ ἱχνογραφικαὶ ἀναπαραστάσεις. Μῦθος τοῦ Ἰακάρου.

26. Ἡ κανέλλα (ἢ τὸ πιπέρι).

27. Τὸ σιδηροδρομικὸν ὄχημα (βαγόνι). Χρήσις ἀθυρμάτων. Χειροτεχνικαὶ καὶ ἱχνογραφικαὶ ἀναπαραστάσεις. Τὸ φορτηγὸν σιδηροδρομικὸν ὄχημα.

28. Αἱ σιδηροτροχιαί. Χρήσις ἀθυρμάτων.

29. Ἡ κινίνη.

30. Ὁ κόνδυλος τοῦ γεωμήλου. Πῶς φυτρώνει.

31. Ὁ σιδηρός. Σιδηρᾶ ἐργαλεῖα καὶ σιεύη. Ράβδοι χυτοσιδήρου, ἐλάσματα (λαμαρίνες), σιδηροσωλήνες. Ὁ χάλυψ. Ἡ σκυρία. Προστατευτικὰ μέτρα (βάφομε μὲ μίνιον καὶ ἐλαιόχρωμα, λαδώνομε τίς κλειδαριές). Σκευὴ ἐμαγιέ. Ὁ σιδηρουργός (ἐπίσκεψις εἰς σιδηρουργεῖον). Σύγκρισις τοῦ σιδήρου μὲ τὸ ἀλουμίνιον.

32. Ὁ χαλκός. Ἡ καρβάνια σκουριάζει (γανιάζει). Κίνδυνος δηλητηριάσεων. Κασσιτέρωσις.

33. Ὁ κασσίτερος. Ὁ κασσιτερωτής.

34. Ἡ ἄσβεστος. Διάφοροι πρακτικαὶ ἐφαρμογαί. Μέτρα προλήψεως ἐνδεχομένων ἀτυχημάτων. Ὁ ἀμοκονιαστής ἐπὶ τὸ ἔργον. Μερεμέτισμα τοῦ μανδρατοίχου τοῦ σχολικοῦ κήπου, ὑπὸ εἰδικουῦ τεχνίτου ἐνώπιον τῶν μαθητῶν, ὅπου τοῦτο εἶναι δυνατὸν.

35. Τὸ τσιμέντο (ὡς ἀνωτέρω).

36. Ἡ βενζίνη. Τὰ λοιπὰ ὑγρά καύσιμα.

Γ' ΓΕΝΙΚΑΙ ΜΕΘΟΔΙΚΑΙ ΥΠΟΔΕΙΞΕΙΣ

1. Κατὰ κανόνα, ἀφετηρία τῆς διδασκαλίας δεόν νὰ εἶναι ἐκδρομὴ εἰς τὸν τόπον ὅπου λειτουργικῶς ἀνήκει τὸ διδακτέον ἀντικείμενον (λιμὴν - πλοῖον)¹, ἢ εἰάν πρόκειται περὶ συνθεστάτου ἀντικειμένου, προσκομίζεται τοῦτο εἰς τὸ σχολεῖον.

2. Ὅσῳκις πρόκειται περὶ διδασκαλίας μεμονωμένων ἀπλῶν ἀντικειμένων (πορτοκάλι, βαρέλι κλπ.) προκαλοῦνται οἱ μαθηταὶ νὰ παρατηρήσουν (καὶ νὰ διατυπώσουν γλωσσικῶς) : τὸ χρῶμα τοῦ ἀντικειμένου, τὸ σχῆμα, τὴν ὕλην ἢ τὰ συστατικὰ στοιχεῖα αὐτοῦ, τέλος δὲ τὴν χρῆσιν του. Ἐνίοτε, ἢ διδασκαλίᾳ δύναται

1. Διότι ὡς προσφῶς παρατηρεῖ τὸ Βελγικὸν Ἀναλυτικὸν Πρόγραμμα, «μὰ πάντα ἐντὸς κινήσεως καὶ πλοῦτος νὰ εἶναι πάντα».

νά άρχηται από τής χρήσεως, μάλιστα δέ ύταν πρόκειται περι άντικειμένων άγνωστων εις τούς μαθητάς. Ή διδασκαλία δέον νά συνοδεύηται υπό ζυγίσεων, μετρήσεων, ποικίλων πειραματισμών, ίχνογραφήσεων του διδασκάλου, συγκρίσεων πρός ύμοια ή αντίθετα άντικείμενα κλπ.

3. Πλήν τής όράσεως άς κινητοποιώνται και αί λοιπά αισθήσεις. "Άλλως τε, τό πρόγραμμα περιλαμβάνει και πολλήν ύλην συνισταμένην, είτε εις άλληπαλλήλους διαδοχικάς παρατηρήσεις μετά τηρήσεως ήμερολογίου, είτε εις τήν δι' άναστροφής με ζώα και φυτά άπόκτησιν σχετικών βιωμάτων και έμπειριών, είτε εις τήν άποσύνδεσιν και άνασύνδεσιν έργαλείων, όπότε και πάλιν δεσπόζει τό κινητικόν στοιχείον.

4. Ή διδασκαλία άς κατάλληλη εις ίχνογραφικάς και χειροτεχνικάς αναπαραστάσεις και εις παντοειδείς πρακτικάς εφαρμογάς.

5. Ό διδάσκαλος δέον ν' άποφεύγη τούς εξής δύο κινδύνους :

α) τό νά περιορισθούν οι μαθητάι εις γλωσσικήν διατύπωσιν εκείνων μόνον των ιδιοτήτων αί όποιαί είναι άπολύτως γνωσταί εις αυτούς εκ τής προηγουμένης εξωσχολικής έμπειρίας των και

β) τό ν' άπαιτήση τυχόν από τούς μαθητάς του νά ανακαλύδουν πάσας άνεξαιρέτως τάς ιδιότητες του διδασκτέου άντικειμένου, όσει νά έπρόκειτο περι ώρίμων έπιστημών ή τεχνικών. Ή όρθή μέση όδός είναι : με άρετηριαν τήν έμπειριαν των μαθητών και τάς εις αυτούς γνωστάς ιδιότητες, νά ανακαλυφθούν όλίγη άκόμη ιδιότητες, αί κυριώτεροι και πλέον προσιταί εις τήν ήλικίαν αύτήν.

6. Ουδέποτε νά λησμονήται ότι εις τών σκοπών τής διδασκαλίας του μαθήματος τούτου είναι τό νά εισαχθούν οι μαθητάι εις τάς μεθόδους του έργάζεσθαι, ήτοι εις τό ν' άποκτήσουν τήν τεχνικήν του παρατηρεΐν, του τηρεΐν ήμερολόγια κλπ.

7. Τό Μάθημα τής Παρατηρήσεως δύναται νά προεκτείνηται εις τάς Κατευθυνόμενας Δραστηριότητας, τήν Ήχνογραφίαν, τήν Χειροτεχνίαν. Δύναται ώσαύτως νά συνδυάζηται με τήν Ώδιικήν και τήν Πατριδογνωσίαν. Πλουτίζον τό λεξιλόγιον και τόν παραστατικόν κύκλον του μαθητού, δύναται νά χρησιμεύση ως ύπόβαθρον τής γλωσσικής διδασκαλίας. Άσχολούμενον με ποσότητα, μεγέθη κλπ., δύναται νά χρησιμεύση ως ύπόβαθρον τής διδασκαλίας τής Αριθμητικής και Γεωμετρίας. Εις τήν δεξιοτεχνίαν του διδασκάλου έπαφίεται, όπως διά τών καταλλήλων συνδασμών εκμεταλλευθή εις τό έπακρον τάς υπό του μαθήματος τούτου προσφερομένας πολλαπλάς δυνατότητας.

8. Έν όψει των άπαιτήσεων των προερχομένων εκ τής άρχής τής συγκεντρώσεως τής διδασκαλίας, τής έπ' ευκαιρία διδασκαλίας και των τοπικών συνθηκών, επιτρέπεται μεταβολή τής εν τώ παρόντι προγράμματαί έπαλληλίας των ενότητων.

* *

* *

* *

4. ΑΡΙΘΜΗΤΙΚΗ

Α' Κατευθυντήριοι απόψεις.

1. Σκοπός της διδασκαλίας της 'Αριθμητικής είναι η ανάπτυξη των εκάστοτε υπάρχουσών πνευματικών και ψυχικών Ικανοτήτων των μαθητών, ως και η παραγωγή εις αυτούς ύλικής και πρακτικής αριθμητικής μορφώσεως, διά των προσδιαζουσών εις εκάστην πνευματικήν βαθμίδα ύλης και μορφών ενεργείας.

Έρμηνευτικά σχόλια.

α) Κορυφαίοι παιδαγωγοί, μεταξύ των οποίων και ο Πισταλότσι¹, έθεσαν ως σκοπὸν τῆς ἀριθμητικῆς διδασκαλίας τὴν «ἀνάπτυξιν τῶν πνευματικῶν δυνάμεων τῶν μαθητῶν»². Ἄλλοι ὅμως παιδαγωγοί έθεσαν ὡς σκοπὸν τῆς διδασκαλίας τῆς 'Αριθμητικῆς τὸ νὰ καταστοῦν οἱ μαθηταὶ ἱκανοὶ νὰ λύουν μὲ ταχύτητα καὶ μὲ ἐτοιμότητα τὰ προβλήματα τοῦ πρακτικοῦ βίου»³. Τέλος, κατὰ τρίτην τινὰ παιδαγωγικὴν ἀντιλήψιν, ἡ ἀριθμητικὴ διδασκαλία ἔχει καὶ ὕλικὸν σκοπὸν, ἤτοι τὸν πλουτισμὸν τῶν ἀριθμητικῶν γνώσεων τῶν μαθητῶν⁴. Τὸ παρὸν πρόγραμμα, πρὸς ἀποφυγὴν πάσης μονομερείας, υἱοθετεῖ καὶ συμπεριλαμβάνει εἰς τὸν σκοπὸν τοῦ μαθήματος καὶ τὰ τρία ταῦτα σημεῖα (εἰδηλογικὴν, ὕλικὴν καὶ πρακτικὴν μόρφωσιν), διότι ταῦτα δὲν ἀντιτίθενται πρὸς ἄλληλα, ἀντιθέτως δὲ ἀλληλοσυμπληροῦνται.

β) Τὸ παιδί δὲν εἶναι homunculus, ὡς ἐπρέσβευεν ἡ παλαιότερα παιδαγωγικὴ. Αἱ διάφοροι ψυχικαὶ ἰδιότητες (δεξιότητες) εὐρίσκονται κατ' ἄρχας εἰς λαθάνουσαν κατάστασιν, ὑπὸ μορφὴν ἐμφύτων προδιαθέσεων. Ἡ ἐκδηλωσίς των δὲν συμβαίνει ταυτοχρόνως καὶ ἡ ἀνάπτυξις των προοίσης τῆς ἡλικίας δὲν ἐπιτελεῖται ἰσοταχῶς, ἐνῶ ἐκ παραλλήλου καὶ δι' ἄτομα τῆς αὐτῆς ἡλικίας δὲν τελεῖται ὁμοιόμορφως. Κατὰ ταῦτα, ἡ διανοητικὴ ἀνάπτυξις, ἀλλὰ καὶ γενικώτερον ἡ ὅλη ψυχροσωματικὴ ἀνάπτυξις τοῦ παιδιοῦ δὲν εἶναι ὁμοιόμορφος, ἀλλ' ἀφ' ἑνὸς μὲν ὑποδικαίρεται αὐτὴ εἰς στάδια, ἀφ' ἑτέρου δὲ ποικίλλει ἀπὸ ἄτόμου εἰς ἄτομον. Διὰ τὸν λόγον τούτου, εἰς τὸν ὑπὸ τῆς παραγράφου 1 θεθέντα σκο-

1. Rude - Λάμψα: «Εἰδικὴ Διδακτικὴ τῆς 'Αριθμητικῆς», σελ. 34 «... σκοπὸς τῆς δὲν ἤμποροῦσε νὰ εἶναι ἄλλος παρὰ ὁ σκοπὸς τῆς ὅλης παιδαγωγούσης διδασκαλίας, ὁ ὁποῖος συνίστατο κατὰ τὸν Π. εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν πνευματικῶν δυνάμεων τῶν παιδίων, ἤτοι εἰς τὴν ἐξολογικὴν μόρφωσιν των».

2. Ἐνθα ἄνωτέρω εἰς σελ. 6: «... Ὁ σκοπὸς δὲ αὐτὸς συνίσταται εἰς τὴν ἀνάπτυξιν ὅλων ἐκείνων τῶν παιδαγωγικῶν διαφερόντων τῶν μαθητῶν, ὅσα ἤμπορεῖ ἐκ φύσεως νὰ καλλιεργήσῃ εἰς αὐτοὺς ἡ ἀσχολία των μὲ τὴν ἀριθμητικὴν».

3. Ν. Καραχρίστου: «Ἡ 'Αριθμητικὴ καὶ ἡ Γεωμετρία στὸ Δημοτικὸν μαθ. Σχολεῖον», σελ. 36. Ὁμοίως καὶ εἰς σελ. 30 - 31. Σημειώτεον, ὅτι ὁ ἐν λόγῳ συγγραφεὺς μνημονεῖ τὸν σκοπὸν αὐτὸν διὰ τὸν ἀνεπίσητον.

4. Rude - Λάμψα: «Εἰδικὴ Διδακτικὴ τῆς 'Αριθμητικῆς», σελ. 7: «Ἀμέσως ἤμπορεῖ νὰ ἀναπτύξῃ ἡ ἀριθμητικὴ διδασκαλία τὸ διαφέρειν τῶν μαθητῶν πρὸς τὴν γνώσιν τῆς ἰδίας τῆς ἀριθμητικῆς».

Προσέτι, εἰς σελ. 13: «Ἡ ἀριθμητικὴ διδασκαλία, μεταδίδουσα τὴν γνώσιν τῆς ἀριθμητικῆς, παρέχει εἰς τὴν διδασκαλίαν κάθε πραγματικοῦ μαθήματος, τὸ ἀπαραίτητον μέσον, ὅπως ἐξετάξῃ τὸ ὑποκειμένον τῆς καὶ ἀπὸ τῆς ἀριθμητικῆς τὸν ἀποψιν, κατορθώνῃ δὲ μὲ τὴν ἐξέτασιν αὐτὴν νὰ μεταδίδῃ εἰς τοὺς μαθητὰς γνώσεις κατὰ τὸ δυνατὸν τελείας, συντελεῖ δὲ οὕτω ἐμμέσως εἰς τὴν ἐξέγερσιν τοῦ διαφερόντος τῶν παιδίων πρὸς τὴν γνώσιν τῶν ἀντικειμένων καὶ τῶν φαινομένων τῆς φύσεως καὶ τῆς ἀνθρωπίνης δημιουργίας».

πὸν τῆς ἀριθμητικῆς διδασκαλίας δὲν γίνεται λόγος περὶ ἀναπτύξεως τῶν πνευματικῶν δυναμῶν τοῦ παιδὸς γενικῶς καὶ ἀορίστως, ἀλλὰ περὶ ἀναπτύξεως «τῶν ἐκάστοτε ὑπαρχουσῶν πνευματικῶν καὶ ψυχικῶν ἱκανοτήτων».

— Εἰδικώτερον, τοὺς μαθητὰς ἡλικίας μέχρι 8 ἐτῶν χαρακτηρίζει ζωηρὰ συναισθηματο-κινητικὴ κατάστασις, ἐνῶ ἡ νόησις αὐτῶν εἶναι «θαμπή»¹. Εἰς τὴν ψυχολογικὴν αὐτὴν κατάστασιν προσδιάζουσι αἱ παιγνιώδεις μορφαὶ ἐνεργείας¹. Διὰ τὸν λόγον τούτων εἰς τὸν ὑπὸ τῆς παραγράφου 1 τεθέντα σκοπὸν τῆς ἀριθμητικῆς διδασκαλίας ὀρίζεται ὅτι ἡ εἰδολογική, ὕλική καὶ πρακτικὴ μὀρφωσις τῶν μαθητῶν θὰ ἐπιδιωχθῇ «διὰ τῶν προσδιαζουσῶν εἰς ἐκάστην βαθμίδα ὕλης καὶ μορφῶν ἐνεργείας»².

— Τέλος, ἡ σύγχρονος ψυχολογικὴ ἔρευνα³ διηκρίνησε τὰ τῆς νοημοσύνης, ὥστε ἤδη γνωρίζομεν ἀκριτὰ λεπτομερῶς τὴν φύσιν τῆς νοημοσύνης, τὰ στάδια εἰς τὰ ὅποια ὑποδιαιρεῖται ἡ διανοητικὴ ἀνέλιξις καὶ τὰ χαρακτηριστικὰ ἐκάστου σταδίου, οὕτω δὲ εἰςμεθὰ σήμερον εἰς θέσιν νὰ γνωρίζομεν καλλίτερον «τὰς ἐκάστοτε ὑπαρχούσας πνευματικὰς ἱκανότητας».

— Εἰς τὴν ἐπομένῃν παράγραφον (ὑπ' ἀριθ. 2) περιέχονται νόησις τινὲς περὶ τῶν ἐκάστοτε ὑπαρχουσῶν πνευματικῶν ἱκανοτήτων ἐξ ἐπόψεως ἀριθμητικῶν ἐνοσιῶν.

2. Περὶ τῆς φύσεως τοῦ ἀριθμοῦ οἱ παλαιότεροι ἐφρόνουσι, ἄλλοι μὲν ὅτι οὗτος εἶναι ἀντιληπτικὸν πλῆθος, ἄλλοι ὅτι εἶναι στοιχεῖον λογικῆς τάξεως καὶ ἄλλοι ὅτι εἶναι σειρὰ.

Κατὰ τὰς συγχρόνους ἐπιστημονικὰς ἀντιλήψεις, ἡ φύσις τοῦ ἀριθμοῦ εἶναι ψυχολογικῶς διττὴ :

— Χρονολογικῶς ἐμφανίζονται πρῶτοι οἱ «ἐποπτικοὶ ἀριθμοί», χαρακτηριζόμενοι οὕτω διότι εἶναι συνδεδεμένοι μὲ τὴν κατ' αἰσθησιν ἀντιλήψιν. Ἐνεκα τούτου οἱ περὶ ὧν πρόκειται ἀριθμοὶ εἶναι ἀσταθεῖς. Τοιαύτης φύσεως εἶναι οἱ ἀριθμοὶ 1 - 6 οἵτινες ἐμφανίζονται μέχρι τῆς ἡλικίας τῶν ἑξ ἐτῶν.

— Ὁ ἀληθὴς ἀριθμὸς ἐμφανίζεται εὐθὺς ὡς ὁ παῖς καταστῆ ἱκανός : α) πρὸς ταξινόμησιν β) πρὸς κατασκευὴν σειρῶν ἐκ σχέσεων ἀσυμμετρικῶν καὶ γ) πρὸς σύντηξιν ἀμφοτέρων τούτων τῶν διανοητικῶν πράξεων εἰς ἓν ἐνιαῖον σύνολον κατὰ τὸ ὅποσον ἡ μονὰς 1 εἶναι ταυτοχρόνως καὶ στοιχεῖον λογικῆς τάξεως (τὸ 1 περιλαμβανόμενον ἐντὸς τοῦ 2) καὶ στοιχεῖον σειρᾶς (τὸ πρῶτον 1 πρὸ τοῦ δευτέρου 1 κλπ.). Οὕτω, ὁ ἀριθμὸς εἶναι πλῆθος ἀντικειμένων θεωρουμένων ταυτοχρόνως καὶ ὡς ἰσοτίμων καὶ ὡς ἐπιδεικτικῶν ἐντάξεώς των εἰς σειρὰν ὅποτε αἱ μόναι διαφοραὶ μεταξὺ τῶν ἀντικειμένων τούτων καταλήγει νὰ εἶναι ἐκεῖναι αἱ ὅποια ἀναφέρονται εἰς τὴν θέσιν των³.

3. Ἡ ὕλη τῆς ἀριθμητικῆς, συνεπῶς, θὰ περιλαμβάνη εἰς τὰς δύο κατωτέρω

1. Ὁ κ. Ν. Καραχρίστος εἶναι ὁ κυριώτερος ἐν Ἑλλάδι ἐκπρόσωπος τῆς ἀντιλήψεως ταύτης.

2. Ὁ κ. Ν. Καραχρίστος ὑπῆρξεν ἐν Ἑλλάδι ὁ ἐνθερμότερος ἐκπρόσωπος τῆς ἀντιλήψεως ταύτης.

— Πρβλ. ἐπίσης Ν. Ἐξαρχοπούλου : «Εἰσαγωγή εἰς τὴν Παιδαγωγικὴν», ἑκδόσις τετάρτη, τόμος πρῶτος, σελὶς 358 : «... Καθορίζει (ὁ Φραϊμπελ), ὅτι ἡ ἀγωγή ὀφείλει νὰ ἐξελίσῃ τὰς προδιαθέσεις τοῦ παιδὸς ἐν τῇ διαδοχικῇ σειρᾷ, κατὰ τὴν ὅποιαν αὐταὶ φύσει ἀναφαίνονται παρ' αὐτῷ. Μετὰ τὴν βρεφικὴν ἡλικίαν ἐπακολουθεῖ ἡ νηπιακὴ καὶ μετὰ ταύτην ἡ κυρία παιδική. Ἐπομένως ἐπιβάλλεται, ὅπως ἡ ἐκάστοτε ἐπέμβασις τῆς ἀγωγῆς εἶναι ἀνάλογος πρὸς τὴν βαθμίδα τῆς ἐξελίξεως τοῦ παιδὸς καὶ τελεῖται κατὰ τρόπον ἄμεσον, διότι δύναμις, ἥτις δὲν ἀσκειται κατὰ τὴν προσήκουσαν στιγμὴν, ἀπόλλυται».

3. Ἐργασίαι τοῦ Καθηγητοῦ J. Piaget.

ρας τάξεις: ποικίλας αισθητοποιήσεις, πρὸς θεραπείαν τοῦ ἐποπτικῷ ἀριθμοῦ παιγνιώδεις προακμήσεις διατάξεις (εἰς σειρὰν) ἀνίσων μεγεθῶν καὶ προακμήσεις ταξινομήσεως, πρὸς προπαρασκευὴν τοῦ καθ' ἑαυτὸ ἀριθμοῦ· ἀφθόνοις ἀπαριθμήσεις, ἀναλύσεις καὶ ἐκτέλεσιν ἀριθμητικῶν πράξεων πρὸς σχηματισμὸν, σταθεροποίησιν καὶ προαγωγὴν τοῦ καθ' ἑαυτὸ ἀριθμοῦ. Αἱ προακμήσεις καὶ ἀπαριθμήσεις δύνανται νὰ τελῶνται καὶ ἐντὸς τοῦ πλαισίου τῆς Ἑνιαίας Διδασκαλίας, ὅπου ἐφαρμόζεται τὸ σύστημα τοῦτο, ἐνῶ αἱ αισθητοποιήσεις καὶ ἀναλύσεις θὰ τελῶνται κατὰ τὴν τακτὴν ὥραν τῆς εἰδικῆς ἀριθμητικῆς ἀσκήσεως.

4. Καὶ εἰς τὰς λοιπὰς τάξεις ἡ ἀριθμητικὴ διδασκαλία θὰ ἀναχωρῇ ἐκ τῆς ἐποπτείας καὶ τοῦ συγκεκριμένου, θὰ διατελῇ δὲ πάντοτε εἰς στενὸν σύνδεσμον πρὸς τὴν ζωὴν. Πρὸς τοῦτο, τὰ προβλήματα θὰ σχετίζονται ὅσον τὸ δυνατόν περισσότερον πρὸς τὰς γνώσεις, πρὸς τὰ διαφέροντα καὶ πρὸς τὰς ἀπασχολήσεις τῶν μαθητῶν. Ἐξ ἄλλου, προτοῦ ἐκτελέσουν τὰς πράξεις πρὸς λύσιν τοῦ προβλήματος, οἱ μαθηταὶ ὀφείλουσι νὰ ἀναπαραστήσουν ἐναργῶς τὰ δεδομένα καὶ νὰ ἀπαγγείλουν συνειδητῶς τὸ τιθέμενον ὑπὸ τοῦ προβλήματος ἐρώτημα. Ἀφοῦ διατυπωθῇ ἡ σκέψις περὶ τῆς ἀκολουθητέας ὁδοῦ πρὸς λύσιν τοῦ προβλήματος, νὰ χρησιμοποιηθῆται τὸ νοερῶς λογιζέσθαι διὰ νὰ προσδιορίζωνται τὰ ὅρια ἐντὸς τῶν ὁποίων τοποθετεῖται ἡ ἀπάντησις.

Συνιστᾶται: Ν' ἀποφεύγωνται κατ' ἀρχὴν τὰ σύνθετα προβλήματα, πλὴν ὀλίγων τοιούτων, διδομένων εἰς τὸ τέλος ἐκάστης κατηγορίας προβλημάτων καὶ ἀφοῦ προηγουμένως ἔχει κτηθῆ ἡ δέουσα εὐχέρεια καὶ ἀσφάλεια περὶ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἐπιμέρους πράξεων. Νὰ δίδωνται πρωτίστως προβλήματα καὶ ἐπιβοηθητικῶς μόνον ἀσκήσεις μετ' ἀφρημένους ἀριθμούς.

5. Εἰς τὰς κατωτέρας ἰδίαι τάξεις, ἡ ἐκτέλεσις ἀριθμητικῶν πράξεων — εἴτε χάριν «αἰσθητοποιήσεως» τῶν ἀριθμῶν εἴτε πρὸς διδασκαλίαν αὐτῶν τούτων τῶν πράξεων — ὀφείλει νὰ πραγματοποιηθῆται βάσει συγκεκριμένων ἀντικειμένων, τὰ ὁποῖα οἱ μαθηταὶ δέουσι μόνον νὰ παρατηροῦν, ἀλλὰ καὶ νὰ χ ε ρ ι ζ ω ν τ α ι, νὰ ἐκτελοῦν δηλαδὴ ἐπ' αὐτῶν καὶ δι' αὐτῶν τὰς ἀριθμητικὰς πράξεις. Μετὰ τοῦτο δύναται νὰ γίνηται καὶ χρῆσις ἀριθμητικῶν εἰκόνων. Τελευταῖον, δύναται νὰ γίνηται χρῆσις καὶ συμβατικῶν ἐποπτικῶν μέσων (χαρτονομισμάτων, ἢ κατὰ συνθήκην δεκάδων καὶ ἑκατοντάδων, ὡς πολλοὶ χρησιμοποιοῦν κυττὰ διαφορετικῶν μεγεθῶν). Μόνον μετὰ τὴν πλήρη ἐξάσκησιν τῶν μαθητῶν εἰς τὴν ἐμπρακτον κατασκευὴν τοῦ ἀριθμοῦ ἢ τὴν ἐμπρακτον ἐκτέλεσιν τῆς ἀριθμητικῆς πράξεως, θὰ γίνηται χρῆσις τῶν ἀριθμητικῶν ψηφίων καὶ λοιπῶν ἀριθμητικῶν συμβόλων, δηλαδὴ ἡ γραφὴ τοῦ ἀριθμοῦ ἢ ἡ γραπτὴ ἐκτέλεσις τῆς πράξεως.

Διδασκαλοὶ τινες διεξάγουσι τὴν διδασκαλίαν τῶν ἀριθμητικῶν πράξεων βάσει ἀριθμητικῶν εἰκόνων ἐμφανιζουσῶν κύκλους ἢ κεράσια καὶ ἄλλους καρπούς κατὰ σταθερὰν γεωμετρικὴν διάταξιν, λ.χ. 0 0 0 0 0 + 0 0 0 = 0 0 0 0 0 0 0 0

Ἐν πρώτῳ παρατηρητέον ὅτι, αἱ ἀριθμητικαὶ πράξεις (ὡς καὶ οἱ ἀριθμοὶ) δέουσι νὰ διδάσκωνται βάσει πραγματικῶν ἀντικειμένων. Δεύτερον, ὅτι αἱ ἀριθμητικαὶ πράξεις ἀντιστοιχοῦν πρὸς πραγματικὰς πράξεις, δι' ὃ καὶ ἡ διδασκαλία τῶν ἀρι-

θημικῶν πράξεων δέον νὰ διεξάγῃται βάσει χειρισμῶν τῶν μαθητῶν, ἐπιχειροῦντων ἐμπράκτως τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ἀριθμητικῆς πράξεως. Καὶ τρίτον, ὅτι ὁ ὀφθαλμὸς τοῦ μαθητοῦ δύναται νὰ συλλάβῃ καὶ ἀναγνωρίσῃ ἀριθμητικῶς πλῆθος ὁμοειδῶν ἀντικειμένων τὸ πολὺ μέχρι πέντε. Ἡ εἰκὼν, πρᾶγμα στατικόν, μὲ ἐσωτερικὴν διάταξιν στερεότυπον, ἀντιστρατεύεται πρὸς τὴν ἀριθμητικὴν πράξιν ἢ ὑποία εἶναι πρᾶξις λογικὴ καὶ ἐμπρακτος. Πάντως, ὡς ἐποπτικὸν μέσον δευτερευούσης σημασίας διὰ τὴν διδασκαλίαν τῶν ἀριθμητικῶν πράξεων, δύναται νὰ δεχθῇ τις ἀριθμητικὰς εἰκόνας ὑποδηλούσας ἐνέργειαν - πρᾶξιν : π.χ. ἐξ χειδιόνα καθήμενα ἐπὶ τηλεγραφικοῦ σύρματος καὶ ἕτερα τρία τὰ ὑποία προσέρχονται ἰπτάμενα ἕνα καθήσους καὶ αὐτά. Ἡ, μία πορτοκαλιὰ μὲ ἐξ πορτοκαλίου, ἀπὸ τὴν ὅποιαν ἕνα παιδί ἔχει ἀποκόψει ἤδη τὰ τρία. Ὅπως γίνεται φανερόν, αἱ δυνατότητες τοιαύτης ἐξεικονίσεως εἶναι περιορισμέναι.

6. Ἐποπτικὰ μέσα τῆς ἀριθμητικῆς διδασκαλίας εἶναι : τὰ διάφορα συναισθηματικὰ ἀντικείμενα¹ τὰ ἀντικείμενα - σύμβολα² αἱ μετροταινίαι¹ ὄσπρια, καρποί, ξυλλάρια καὶ δέσμαι αὐτῶν κυττὰ διαφόρων μεγεθῶν, νομίσματα καὶ χαρτονομίσματα¹ ἀριθμητικαὶ εἰκόνας, ἀριθμητικαὶ πινακίδες, ἀριθμητήρια, ὡς καὶ διάφορα ἀντικείμενα καθημερινῆς χρήσεως. Πάντα ταῦτα δέον νὰ χρησιμοποιῶνται προσηκόντως καὶ ἐκ περιτροπῆς.

Ἐπογραμμίζεται ὅτι, διὰ τὴν προσήκουσαν ἀριθμητικὴν διδασκαλίαν, τῆς Α' τάξεως ἰδίως, δέον νὰ γίνῃται χρήσις πολλῶν καὶ ποικίλων ἐποπτικῶν μέσων, διότι αὐτὴ αὕτη ἢ φύσις τοῦ μαθήματος ἀπαιτεῖ τὴν τοιαύτην ποικιλίαν. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἓν καὶ μοναδικόν, τέλειον, ἐποπτικὸν μέσον, ὡς ἐθεωρεῖτο παλαιότερον τὸ κλασικὸν ἀριθμητήριον.

Β' Π Ρ Ο Γ Ρ Α Μ Μ Α ΤΑΞΙΣ ΠΡΩΤΗ

Κατὰ τὰς πρώτας ἡμέρας γίνονται μόνον παιγνιώδεις προασκήσεις καὶ ἀπαριθμήσεις. Βραδύτερον, παραλλήλως πρὸς τὰς ὡς ἄνω προασκήσεις καὶ ἀπαριθμήσεις γίνονται καὶ ἀισθητοποιήσεις καὶ ἀναλύσεις τῶν ἀριθμῶν. Ἀκόμη βραδύτερον συνεχίζονται αἱ ἀπαριθμήσεις, ἐκτείνονται τὸ πολὺ μέχρι τοῦ 50, ἐκτελοῦνται δὲ καὶ προσθέσεις καὶ ἀφαιρέσεις ἐντὸς τοῦ 20. Πολλαπλασιασμός καὶ διαιρέσεις μόνον σποραδικῶς καὶ εὐκαιρικῶς τελοῦνται, δύναται δὲ καὶ ἐντελῶς νὰ παραλείπωνται².

I. Παιγνιώδεις προασκήσεις.

Α' Παιγνιώδεις προασκήσεις συγκεκριμένων λογικομαθηματικῶν ἐν γένει πράξεων :

1. Συντήρησις ἀποστάσεων καὶ μετῶν.

α) Ἀνέρχονται οἱ μαθηταὶ κλίμακα ἢ μικρὰν ἀνωφέρειαν, εἶτα δὲ ἐπανέρ-

1. Ν. Καραχρίστου.

2. Πρβλ. Ν. Καραχρίστου : «Ἡ Ἀριθμητικὴ καὶ ἡ Γεωμετρία στὸ Δημοτικὸ μαθ Σχολεῖο», σελ. 53 : «Ὁ πολλαπλασιασμός καὶ ἡ διαιρέση οὐδέποτε ἐμφανίζονται σ' αὐτά...» (παρὰ διὰ τῆς Α' τάξεως).

γονται εις τὸ σημεῖον ἀπὸ τὸ ὁποῖον ἐξεκίνησαν. Ἐρωτᾶται : Ἡ διανυθεῖσα ἀπόστασις κατὰ τὴν ἄνοδον εἶναι ἢ αὐτὴ μετὰ τὴν διανυθεῖσαν κατὰ τὴν κάθοδον ; Ἐπαλήθευσις (διὰ νήματος κλπ.).

β) Ἐπὶ τῆς τραπέζης τοποθετοῦμεν δύο ἀθύρματα (λ.χ. ἓν δένδρον καὶ μίαν κούκλαν). Ἐρωτῶμεν : Ἡ ἀπόστασις ἀπὸ τῆς κούκλας μέχρι τοῦ δένδρου εἶναι ἢ αὐτὴ μετὰ τὴν ἀπόστασιν ἀπὸ τοῦ δένδρου μέχρι τῆς κούκλας ; Ἐπαλήθευσις (διὰ νήματος κλπ.).

γ) Ἐπὶ τῆς τραπέζης τοποθετοῦμεν δύο ἄλλα ἀθύρματα. Μεταξὺ αὐτῶν τοποθετοῦμεν διάφραγμα ἐκ χονδροῦ χαρτονίου. Ἐρωτῶμεν : Εἶναι τώρα ἢ ἰδίᾳ ἀπόστασις μεταξὺ των, ὡς καὶ προηγουμένης ; Ἐπαλήθευσις (διὰ νήματος κλπ.).

δ) Λαμβάνομεν δύο ραβδία ἴσα μεταξὺ των καὶ τοποθετοῦμεν αὐτὰ παραλλήλων, ἀλλ' οὐχὶ ἐντελῶς ἀπέναντι ἀλλήλων (ὡς πρὸς τὰ ἄκρα των). Ἐρωτῶμεν ἂν εἶναι ἴσα μεταξὺ των. Ἐπαλήθευσις.

ε) Λαμβάνομεν ὅκτω πυρεῖα καὶ τὰ τοποθετοῦμεν ἀνὰ τέσσαρα, εἰς δύο παραλλήλους στήλας ἀπέναντι ἀλλήλων (ὡς πρὸς τὰ ἄκρα των). Καλεῖται ὁ μαθητῆς νὰ διαπιστώσῃ ὅτι αἱ δύο στήλαι εἶναι ἴσαι κατὰ τὸ μήκος. Ἀκολούθως ἢ ἑτέρα τῶν στηλῶν κάμπτεται ὥστε νὰ σχηματίσῃ γωνίαν. Εἶναι τώρα αἱ δύο στήλαι τοῦ αὐτοῦ μήκους ; (Διάταξις τῆς τετλασμένης στήλης : πρῶτον τρία πυρεῖα ὡς καὶ πρότερον τὸ δὲ τέταρτον κεκαμμένον κατόπιν δύο καὶ δύο τέλος ἓν καὶ τρία κεκαμμένα).

2. Συνηρησις ἐπιφανειῶν.

α) Ἐξ τετραγωνίδιου ἐκ χαρτονίου, συνηρησμένη ἐπὶ τῆς τραπέζης ὥστε νὰ ἀποτελοῦν ὀρθογώνιον παραλληλόγραμμον (2 X 3). Μεταβαλλομένης τῆς διατάξεως τῶν τετραγωνιδίων (λ.χ. εἰς σχῆμα Γ) αὐξάνεται ἢ ἐπιφάνεια ; ἐλαττοῦται ; (Κατ' ἀρχὰς ἐλαφρὰ μεταβολὴ τῆς διατάξεως, διὰ μεταθέσεως τοῦ ἐνὸς μόνου ἐκ τῶν τετραγωνιδίων).

β) Ἐπὶ τῆς τραπέζης δύο ἰσομεγέθη πράσινα χαρτόνια παριστάνουν δύο λιβάδια ἴσης ἐπιφανείας. Ἐντὸς ἐκάστου λιβαδίου τοποθετοῦμεν πρόβατον (ἄθυμα). Ἐρωτῶμεν : Ἐχουν καὶ τὰ δύο πρόβατα τὸ ἴδιον χόρτο νὰ βοσκήσουν ; Ὁ ἰδιοκτῆτης τοῦ πρώτου λιβαδίου ἔκτισεν ἓνα οἰκίσκον εἰς τὴν γωνίαν τοῦ λιβαδιοῦ (τοποθέτησις ὁμοιώματος οἰκίσκου) καὶ ὁ ἰδιοκτῆτης τοῦ δευτέρου λιβαδιοῦ ἔκτισεν οἰκίσκον εἰς τὸ μέσον τοῦ ἰδιοῦ του λιβαδιοῦ (τοποθέτησις οἰκίσκου τῶν αὐτῶν διαστάσεων). Ποῖον ἀπὸ τὰ δύο λιβάδια περιέχει τώρα περισσότερον χόρτον διὰ νὰ βοσκήσῃ τὸ πρόβατον ; Ἐν συνεχείᾳ τοποθετεῖται καὶ δεύτερος καὶ τρίτος οἰκίσκος εἰς ἐκάτερον τῶν λιβαδίων, ἀλλ' εἰς μὲν τὸ πρῶτον λιβάδι τοποθετοῦνται οὗτοι εἰς τρόπον ὥστε νὰ ἐφάπτωνται μεταξὺ των, εἰς δὲ τὸ δεύτερον λιβάδι νὰ εἶναι διεσπαρμένοι ἐντὸς αὐτοῦ.

3. Συνηρησις ἀσυνεχῶν καὶ συνεχῶν ποσοτήτων.

α) Δύο ποτηράκια (Α' καὶ Β') τοῦ αὐτοῦ σχήματος καὶ τῶν αὐτῶν διαστάσεων. Ὁ μαθητῆς γεμίζει καὶ τὰ δύο, τὸ ἓν μετὰ χάνδρες (λ.χ. 10) ἐρυθροῦ χρώματος,

τὸ ἄλλο μὲ Ἰσακίθιμους χάνδρες πρασίνου χρώματος, λαμβάνων ἐκάστοτε διὰ τῆς μίαις χειρὸς ἀνὰ μίαν ἐρυθρὰν καὶ ταυτοχρόνως διὰ τῆς ἐτέρας χειρὸς ἀνὰ μίαν πρασίνην χάνδραν. Ἀκολουθῶς, ἀδειάζει τὸ περιεχόμενον τοῦ ἐνὸς ποτηρίου (λ.χ. τοῦ Β') ἐντὸς ἐτέρου ποτηρίου (Γ') ἔχοντος διαφορετικὸν σχῆμα, ἐνῶ τὸ πρῶτον ποτήριον (Α') παραμένει ἄθικτον ὡς κριτήριον. Ἐρωτᾶται ὁ μαθητὴς : Ἡ ποσότης τῶν χανδρῶν, αἱ ὁποῖαι μετεφέρθησαν (εἰς τὸ Γ') ἔχει ἀλλάξει ; Πρὸς ἐπαλήθευσιν ὁ μαθητὴς συνάπτει διὰ νήματος τὰς ἐρυθρὰς χάνδρας, δίκην κομβολογίου, καὶ δι' ἰδιαιτέρου νήματος τὰς πρασίνας, μεθ' ὃ συγκρίνει δι' ἐπιθέσεως τὸ μῆκος ἀμφοτέρων.

β) Ἡ αὐτὴ ἄσκησις διὰ χρησιμοποίησεως ἐγχρωμῶν ὑγρῶν.

γ) Ποτήριον πλήρες ἐγχρωμοῦ ὑγροῦ. Ἀδειάζομεν τὸ ὑγρὸν εἰς δύο μικρότερα ποτήρια. Ἐρωτᾶται ὁ μαθητὴς : Ἡ πορτοκαλάδα ἡ ὁποία εὐρίσκεται εἰς τὰ δύο ποτηράκια εἶναι ἴση πρὸς ἐκεῖνην ἢ ὁποία εὐρίσκειτο πρὶν εἰς τὸ μεγάλο ποτήρι ;

δ) Ἡ αὐτὴ ἄσκησις διὰ προσθήκης καὶ τρίτου μικροῦ ποτηρίου, κατόπιν δὲ καὶ περισσοτέρων.

ε) Ποσότης πλαστικῆς σφαιροειδοῦς σχήματος (καρβελίου). Προσδίδομεν εἰς αὐτὴν ἐπιμηκῆς σχῆμα (φραντζόλας).

Ἐρωτῶμεν τὸν μαθητὴν : Τὸ καρβέλι εἶχε περισσότερο ψωμί, ἢ τὴν ἴσην φραντζόλα ;

* *

Β' Παιγνιώδεις προασκήσεις ἀμέσου προπαρασκευῆς τῆς ἐννοίας τοῦ ἀριθμοῦ.

1) Ἀσκήσεις ταξινομήσεως (ἀντικειμένων καὶ εἰκόνων).

2) Ἀσκήσεις κατασκευῆς σειρῶν κατ' ἀνωῦσαν καὶ κατιῦσαν διάταξιν : ραβδίων (κριτήριον τὸ ὕψος ἐκάστου), ἐπιφανειῶν, ὄγκων (κυτίων καὶ ἄλλων ἀντικειμένων), ἐνδεχομένως καὶ βαρῶν. Ἐναρξίς ἀπὸ τῆς διατάξεως τριῶν στοιχείων. Βαθμηδὸν μειῶμεν τὴν διαφορὰν (ὡς πρὸς τὸ μέγεθος) τῶν πρὸς διάταξιν στοιχείων.

3) Ἀσκήσεις ἀντιστοιχίας :

— Τὰ κέρματα : Τοποθετοῦμεν εἰς εὐθεῖαν γραμμὴν ἐξ ἐγχρωμα κέρματα (μάρκας), χωρὶς νὰ ἐφάπτονται μεταξύ των. Παραδίδομεν εἰς τὸν μαθητὴν πολλὰ κέρματα ἄλλου χρώματος καὶ τὸν προκαλοῦμεν νὰ τοποθετήσῃ καταλλήλως ἰσάριθμα ἐξ αὐτῶν. Ἐὰν ὁ μαθητὴς ἐπιτύχῃ, ἀραιώνομεν τὴν μίαν σειρὰν (ἢ συμπύσσομεν) μεθ' ὃ ἐρωτῶμεν : Τώρα εἶναι τὰ κίτρινα ὅσα καὶ τὰ πράσινα ;

— Αἱ ἀυγόθλακι καὶ τὰ ἀυγά.

— Αἱ κούκλια καὶ τὰ σακκιδιά των.

— Τὰ ἀνθρωπάκια νὰ ἐφοδιασθῶν μὲ μπαστοῦνι.

— Νὰ ἐφοδιασθῶν καὶ μὲ σακκιδία καὶ μὲ μπαστοῦνι.

Πα ρ α τ η ρ ή σ ε ι ς :

1. Πρὸς ἄνετον διεξαγωγὴν τῶν ἀνωτέρω παιγνιδῶν προασχέσεων, ὁ διδάσκαλος δύναται νὰ χρησιμοποίῃ καὶ διδακτικὰς μονάδας ἐκ τῶν Κατευθυνομένων Δραστηριοτήτων, τοῦ Μαθήματος Παρατηρήσεως κλπ. Πρὸς δῆλωσιν τῆς ἐσωτερικῆς ταύτης ἐνόττητος τῶν ἀσχολιῶν τῶν μαθητῶν τῆς Α' τάξεως, ἀνεγράφησαν ἐν τῷ προγράμματι τοῦ Μαθήματος Παρατηρήσεως τρεῖς ἐνόττητες περιλαμβανούσαι τὰς ἀνωτέρω παιγνιδῶδες προασκήσεις, ὥστε καὶ ὁ μὴ ἐφαρμοζὼν τὴν Ἐνιαίαν Διδασκαλίαν νὰ ὀδηγῆται εἰς τὸ νὰ μὴ ὑψόνῃ ἀνυπερβλήτα φράγματα μεταξὺ τῶν διαφόρων μαθημάτων.

2. Εἰς τὸν διδάσκαλον ἐναπόκειται νὰ περικόψῃ ὅσας ἐκ τῶν ἀνωτέρω προασχέσεων εὐρίσκει δυσεφαρμοστέας διὰ τὸ σχολεῖόν του, ἢ νὰ προσθέσῃ ἐτέρας παρεμφερεῖς, ἐφ' ὅσον ἤθελεν κρίνη τοῦτο ἀναγκάσιον.

II.—Ἀπαριθμήσεις¹.

Οἱ ἀριθμοὶ 1-50.

Αἱ ἀπαριθμήσεις δυνατὸν ν' ἀναφέρονται εἴτε εἰς ἀσυνεχῆ μεγέθη (λ.χ. εἰς τὰ συναισθηματικὰ καὶ ἄλλα ἀντικείμενα), εἴτε εἰς συνεχῆ (λ.χ. τὴν διὰ βημάτων ἢ ἄλλων φυσικῶν μονάδων μέτρησιν τοῦ μήκους τῆς αἰθούσης διδασκαλίας).

Αἱ ἀπαριθμήσεις ἀποβλέπουσι εἰς ἀδρομερῆ ἀντίληψιν σειρᾶς ἀριθμῶν. Προηγούμενα κατασκευαὶ σειρῶν ἐκ συναισθηματικῶν ἀντικειμένων (λ.χ. ψαλίδια τῆς χειροτεχνίας των) καὶ προφορικῆς ἀπαριθμήσεως αὐτῶν. Ἐπονταὶ κατασκευαὶ σειρῶν ἐξ «ἀντικειμένων - συμβόλων», ἤτοι μικροτέρων ἀντικειμένων καὶ συναισθηματικῶν καὶ προφορικῆς ἀπαριθμήσεως τούτων. Ἐν τέλει, γίνεται γραπτὴ ἀναπαράστασις τῶν ποσῶν, ἤτοι ἀντικατάστασις τῆς σειρᾶς τῶν ἀντικειμένων, διὰ τῆς ἀντιστοίχου σειρᾶς ἀριθμῶν.

Κατ' ἀρχὰς αἱ ἀπαριθμήσεις γίνονται διὰ μετακινήσεως τῶν ἀντικειμένων κατόπιν γίνονται διὰ ψάσεως αὐτῶν τέλος δι' ἀπλῆς δεξιῶς.

Αἱ ἀπαριθμήσεις θὰ γίνωνται πρῶτον μὲν προχωρητικῶς, ἔπειτα δὲ καὶ ὀπισθοχωρητικῶς.

Θὰ γίνωνται ἐπίσης κατὰ ζεύγη, ἢ ἀνὰ τριάδας κλπ.

Σκόπιμον εἶναι κατὰ μὲν τὸ πρῶτον τρίμηνον αἱ ἀπαριθμήσεις νὰ μὴ ὑπερβαίνουσι τὸν 12, κατὰ δὲ τὸ δεύτερον τρίμηνον νὰ μὴ ὑπερβαίνουσι τὸν 22.

Ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν ἀπαριθμήσεις καὶ διὰ κρῶτον ρυθμικῶς παραγομένον ὑπὸ τοῦ διδάσκοντος καὶ ὑπὸ τῶν μαθητῶν διὰ κρούσεως δακτύλου τῆς χειρὸς ἢ ἄλλου ἀντικειμένου ἐπὶ τοῦ θρανίου².

1. Προϋποτίθεται ὅτι ὁ ἀναγνώστης κατέχει τὰς ἐννοίας «συναισθηματικὰ ἀντικείμενα» καὶ «ἀντικείμενα - σύμβολα». Βλ. Ν. Καραχρίστου.

2. Τὸ παρὸν κεφάλαιον ἀποτελεῖ κατὰ τὸ πλεῖστον ἀπήχθησιν τῶν παραδόσεων Εἰδικῆς Διδακτικῆς τοῦ κ. Ν. Καραχρίστου εἰς τὴν Πανεπιστημιακὴν Μετεκπαίδευσιν Δημοδιδασκάλων 1934 - 1935. Πρὸς, καὶ σελ. 60 - 63 καὶ 79 - 84 τοῦ βιβλίου του : «Ἡ Ἀριθμητικὴ καὶ ἡ Γεωμετρία στὸ Δημοτικὸν καὶ Σχολεῖον». Ἡ τελευταία παράγραφος προέρχεται ἀπὸ τὸ «Πρόγραμμα τῶν μαθημάτων τῶν σχολείων τῆς Στοιχειώδους Ἐκπαίδευσως — Μετὰ πολλῶν μεθοδικῶν ὀδηγῶν», τοῦ ἀεμινησίου Σ. Καλλιάρη, τὸ ἐκδοθὲν ὑπὸ τῆς Διδασκαλικῆς Ὀμοσπονδίας (Ἐκδοσις Π. Δημητράκου, 1949).

III.— Αἰσθητοποιήσεις — Ἀναλύσεις κλπ.

1. Ἀπουσία καὶ παρουσία : τίποτε, ἓν, πολλά.
2. Αἰσθητοποιήσεις καὶ γραφὴ τῶν ἀριθμῶν 1, 2, 3, 4, 5, 6.
¹Αριθμησις ἀνωῦσα διὰ προσθέσεως, $1 + 1 = 2$, $2 + 1 = 3$ κλπ.
 Τὰ σημεῖα + καὶ =
²Αριθμησις κατωῦσα δι' ἀφαιρέσεως $6 - 1 = 5$, $5 - 1 = 4$ κλπ.
 Τὰ σημεῖα — καὶ =
³Ἀλύσεις καὶ ἀνασύνθεσις τῶν ἀριθμῶν 2, 3, 4, 5 καὶ 6. Σύγκρισις καὶ διαφορά τούτων.
- Ἀπλὰ προβλήματα προσθέσεως καὶ ἀφαιρέσεως μεταξὺ τῶν ἀριθμῶν τούτων.
3. Οἱ ἀριθμοὶ 7, 8 καὶ 9, ὡς ἀνωτέρω.
4. Τὸ ψῆφίον 0.
5. Ὁ ἀριθμὸς 10 (οὐχὶ ἡ δεκάς).
6. Εὗρεσις τοῦ ἀριθμοῦ, ὅστις πρέπει νὰ προστεθῇ εἰς τοὺς 1 - 9, ἵνα συντελεσθῇ ὁ ἀριθμὸς 10.

⁴Ἀφθονοὶ σχετικαὶ ἀσκήσεις καὶ προβλήματα μέχρι τελείας κτήσεως τῆς ἰκανότητος ταύτης, ἥτις ἀποτελεῖ τὸ ὑπόβαθρον τοῦ νοερώς λογίζεσθαι. Εὐκαιρικαὶ περιοδικαὶ ἐπαναλήψεις μέχρι λήξεως τοῦ σχολικοῦ ἔτους πρὸς ἐδραίωσιν τῆς ἀπαξ κτηθείσης ἰκανότητος.

7. Ἀπλὰ προβλήματα προσθέσεως καὶ ἀφαιρέσεως μεταξὺ τῶν ἀριθμῶν 1 - 10.
8. Ἡ δεκάς. Ἡ ἔννοια τῆς δεκάδος ἀποτελεῖ σημαντικὸν σταθμὸν εἰς τὴν ἀριθμητικὴν διδασκαλίαν τῆς Α' τάξεως.

Συνδύζων ὁ διδάσκαλος τὴν ἀριθμητικὴν διδασκαλίαν μὲ τὴν χειροτεχνίαν καὶ τὰς σιωπηρὰς ἐργασίας, ὁδηγεῖ τοὺς μαθητὰς νὰ κατασκευάσουν κομβολόγια ἀποτελούμενα ἀπὸ 10 χάνδρας, ἢ κομβία, ἢ βελανίδια, ἢ ἄλλους καρπούς· νὰ συσκευάσουν μέσα εἰς μικρὰ σακκούλια δέκα ὑσπρια καὶ ἐπὶ τοῦ σακκουλιῦ ν' ἀναγράψουν τὸν ἀριθμὸν 10· νὰ συνδέσουν εἰς δεσμίδα, διὰ κλωστῆς, 10 πυρεῖα ἢ 10 ὀδοντογλυφίδας, τὸ αὐτὸ δὲ θὰ πράξῃ καὶ ὁ διδάσκαλος μὲ 10 ξυλάκια μήκους 15 - 20 ἑκατοστῶν.

— Μετὰ ταῦτα ἂς φιλοτεχνήσῃ ὁ διδάσκαλος μὲ χαρτοκολλητικὴν ἢ ἀπλῆν ἰχνογράφην ἀνοικτὸν αὐτοκίνητον περιέχον 10 ἐπιβάτας, φωλεὰν πτηνοῦ μὲ 10 νεοσσούς, ἢ ἄλλας καταλλήλους ἀριθμητικὰς εἰκόνας. Ἐὰν κατασκευασθοῦν διὰ χαρτοκοπτικῆς ἐκ λεπτοῦ χαρτονίου, θὰ εἶναι δυνατὸν οἱ ἐπιβάται, τὰ πτηνὰ κλπ. νὰ εἶναι κινητὰ καὶ νὰ εἰσέρχονται ἢ νὰ ἐξέρχονται τοῦ αὐτοκινήτου, τῆς φωλεᾶς, κλπ. κατὰ τὰς ἀνάγκας τῆς διδασκαλίας προσθέσεως καὶ ἀφαιρέσεως.

— Τέλος, οἱ μαθηταὶ θὰ ὁδηγηθοῦν εἰς τὴν κατασκευὴν ἀκόμη πλέον ἀφηρημένων ἐποπτικῶν μέσων, ἥτοι κλειστῶν κυτίων μὲ τὴν ἐπιγραφὴν 10, χαρτοταινιῶν τῶν 10 ἑκατοστῶν (βραδύτερον τῶν 20 καὶ 50 ἑκατοστῶν), τὴν κατασκευὴν ὁμοιωμάτων δεκαδράχμου νομίσματος καὶ 10 νομισμάτων μονοδράχμων ἐκ χαρτονίου τοποθετημένων μεμονωμένως ἢ εἰς στήλας.

9. Προβλήματα αφαιρέσεως (έντος τοῦ 10) καὶ τῶν τριῶν εἰδῶν, ἦτοι : α) Ἐναζήτησις τοῦ ὑπολοίπου (εἶχα 9 μῆλα, ἔδωσα τὰ 6 πόσα μοῦ ἔμειναν ;). β) Ἐναζήτησις τοῦ ἀγνώστου μέρους ἑνὸς ἀθροίσματος τοῦ ὁποίου εἶναι γνωστὸν τὸ ἕτερον μέρος (ἔχω 9 μῆλα, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ 6 μοῦ τὰ ἔδωσε ἡ μητέρα καὶ τὰ ἄλλα μοῦ τὰ ἔδωσε ὁ πατέρας ; πόσα προέρχονται ἀπὸ τὸν πατέρα ; ἢ, ἐτοιμαζόμεθα νὰ προσφέρωμε γεῦμα εἰς 9 προσκεκλημένους καὶ ἔχομεν 6 πιάτα, πόσα νὰ ζητήσωμε νὰ μᾶς δανείσῃ ἡ θεία ;). γ) Ἡ ἀφαίρεσις δυνατὸν νὰ εἶναι σὺ γ κ ρ ι σ ι ε κατὰ τὴν ὁποίαν ζητεῖται ὄχι πλέον τὸ ὑπόλοιπον, ἀλλὰ ἡ διαφορά (λ.χ. ἕνα μολυβδοκόνδυλον ἔχει μῆκος 9 ἑκατοστῶν, ἕνα ἄλλο ἔχει μῆκος 6 ἑκατοστῶν ποῦ εἶναι τὸ μεγαλύτερον καὶ ποῖα ἡ διαφορά των ;).

10. Κατασκευὴ σειρῶν, ὡς κάτωθι :

9 + ; = 10	10 = 9 + ;	10 - 9 = ;	10 - ; = 9	9 ἔως τὸ 10 = ;
8 + ; = 10	10 = 8 + ;	10 - 8 = ;	10 - ; = 8	8 ἔως τὸ 10 = ;
7 + ; = 10	10 = 7 + ;	10 - 7 = ;	10 - ; = 7	7 ἔως τὸ 10 = ;
6 + ; = 10	10 = 6 + ;	10 - 6 = ;	10 - ; = 6	6 ἔως τὸ 10 = ;
5 + ; = 10	10 = 5 + ;	10 - 5 = ;	10 - ; = 5	5 ἔως τὸ 10 = ;
4 + ; = 10	10 = 4 + ;	10 - 4 = ;	10 - ; = 4	4 ἔως τὸ 10 = ;
3 + ; = 10	10 = 3 + ;	10 - 3 = ;	10 - ; = 3	3 ἔως τὸ 10 = ;
2 + ; = 10	10 = 2 + ;	10 - 2 = ;	10 - ; = 2	2 ἔως τὸ 10 = ;
1 + ; = 10	10 = 1 + ;	10 - 1 = ;	10 - ; = 1	1 ἔως τὸ 10 = ;

Ἡ κατασκευὴ τῶν σειρῶν ἄς γίνηται ὄχι μόνον καθέτως, ἀλλὰ καὶ ὀριζοντίως. Μετὰ ταῦτα θὰ γίνηται κατασκευὴ τῶν αὐτῶν σειρῶν καὶ κατ' ἀντίστροφον διάταξιν, κατόπιν δὲ καὶ ἀνακατωτά, ὑπὸ μορφὴν σιωπηρῶν ἐργασιῶν, δεικταρίων ἐξατομικευμένης διδασκαλίας, ἢ κατ' οἶκον ἐργασιῶν.

Ἐρμηνευτικὰ σχόλια.

Ὡς προελέχθη, ἕκαστον μέλος τῆς σειρᾶς θὰ κατασκευάζεται πρῶτον ἐμπράκτως διὰ καταλλήλου χειρισμοῦ συγκεκριμένων ἀντικειμένων (δηλ. ἐκάστη μερική πράξις τῆς σειρᾶς θὰ λυεῖται ἐμπράκτως καὶ ἐπανειλημμένως) καὶ μόνον ὅταν ἡ ἐμπρακτικὸς ἐκτέλεσις τῆς πράξεως καταστῇ τέλειον κτῆμα τῶν μαθητῶν θὰ γίνηται προφορικῆ ἀνακεφαλαιώσις τῶν «διαδραματισθέντων» καὶ καταγραφή τούτων εἰς τὸν πίνακα ὑπὸ μορφὴν ἀριθμητικῶν συμβόλων.

Ἐνδεκνικαί γενικῶς ὅπως ἐξ ἀφορμῆς τῶν προσθέσεων (λ.χ. $6 + 3 = 9$) γίνονται καὶ αἱ ἀφαίρεσεις αἱ ὁποῖαι προκύπτουν ἐξ αὐτῶν διασκευτικῶς (= εὑρεσις τοῦ ἀγνώστου μέρους ἑνὸς ἀθροίσματος τοῦ ὁποίου εἶναι γνωστὸν τὸ ἕτερον μέρος λ.χ. $9 = 6 + ;$), ἢ προχωρητικῶς (εὑρεσις διαφορᾶς, λ.χ. ἀπὸ τὸ 6 ἔως τὸ 9 = 3), ἢ ὀπισθοχωρητικῶς (εὑρεσις τοῦ υπολοίπου λ.χ. $9 - 6 = 3$).

Διότι :

— Τοιοῦτοτρόπως ἀσχοῦνται οἱ μαθηταὶ εἰς τὴν εὑρεσιν καὶ τῆς διαφορᾶς (μεταξὺ συνεχῶν μεγεθῶν, εἰς δὲ τὰς ἀνωτέρας τάξεις καὶ εἰς προβλήματα κέρδους, ζημίας, οἰκονομίας, ἅτινα εἶναι προβλήματα διαφορᾶς), οὐχὶ δὲ μόνον εἰς εὑρεσιν τοῦ υπολοίπου.

— Ἀσχοῦνται καὶ ἐπὶ συνεχῶν μεγεθῶν (μῆκος, εἰς δὲ τὰς ἀνωτέρας τάξεις, χρόνος, διαδρομὴ κινήτων), οὐχὶ δὲ μόνον ἐπὶ ἀσυνεχῶν μεγεθῶν (πλήθους ὁμοειδῶν ἀντικειμένων).

— Προσέτι, εἰσαγόνται ἐγκαίρως καὶ ἀβιάστως εἰς τὴν διατύπωσιν «β» ἀπὸ 9 ἔσον

3», είναι δὲ εἰς πάντας γνωστή ἡ δυσχέρεια τῆς τριαύτης διατυπώσεως ὅταν ἀρχίζουν τὴν γραπτὴν λύσιν προβλημάτων ἀφαιρέσεως, ἐφ' ὅσον προγενεστέρως εἰργάζοντο μόνον μὲ τὴν διατύπωσιν «9 ἔξω 6 ἴσον 3».

— Τέλος, διὰ τοῦ ἀνωτέρου συνδυασμοῦ τῆς προσθέσεως μὲ τὰ διάφορα εἶδη τῆς ἀφαιρέσεως, προάγεται καὶ ἡ εἰδολογικὴ μόρφωσις τῶν μαθητῶν διότι διὰ τοῦ συνδυασμοῦ τούτου καλλιεργεῖται ἡ ἀναστρεψιμότης τῆς νοητικῆς ἐνεργείας, ἥτις ἀποτελεῖ τὸ κύριον γνώρισμα τῆς λογικῆς σκέψεως.

11. Αἰσθητοποιήσεις τῶν ἀριθμῶν 11 - 20.

12. Ἀριθμησις ἀνιῶσα διὰ προσθέσεως, ὡς ἀνωτέρω.

13. Ἀριθμησις κατιῶσα δι' ἀφαιρέσεως, ὡς ἀνωτέρω.

14. Ἀνάλυσις τῶν ἀριθμῶν 12, 14, 15, 16, 18 καὶ 20 εἰς ἴσους προσθετέους.

15. Πρόσθεσις μονοψήφιων, ὧν τὸ ἄθροισμα ὑπερβαίνει τὸ 10 μετ' ἀνάλυσιν τοῦ ἐτέρου τῶν προσθετέων εἰς δύο ἀριθμούς, ὧν ὁ ἕτερος νὰ ἰσῶται τῇ ἀπὸ τοῦ 10 διαφορᾷ τοῦ ἐτέρου προσθετέου, π.χ. $8 + 7 = 8 + 2 + 5$.

16. Ἀφθονοὶ ἀσκήσεις ἐφαρμογῆς καὶ προβλήματα ἐπὶ περιπτώσεων τῆς προηγουμένης ἐνότητος (ἦτοι τῆς ὑπ' ἀριθ. 15), διότι αὕτη ἀποτελεῖ τὸ θεμέλιον τοῦ νοερῶς λογίζεσθαι. Οἱ μαθηταὶ δεῖν νὰ καταστούν κάτοχοι τῆς τεχνικῆς ταύτης μέχρι πλήρους αὐτοματοποιήσεως ἐν τέλει. Ἀπαραίτητοι αἱ περιοδικαὶ ἐπαναλήψεις εὐκαιρικῶς, μέχρι λήξεως τοῦ σχολικοῦ ἔτους πρὸς παχισποίησιν τῆς ἄπαξ κτηθείσης ἱκανότητος.

17. Ἀφαιρέσεις ἀπὸ διψήφιου μονοψήφιου ἀριθμοῦ τοιοῦτου, ὥστε ἡ διαφορὰ νὰ εἶναι μονοψήφιος ἀριθμός. Ἀσκήσις πρὸς ἀνάλυσιν τοῦ ἀφαιρετέου εἰς δύο ἀριθμούς, ὧν ὁ ἕτερος νὰ ἰσῶται τῇ διαφορᾷ τοῦ 10 ἀπὸ τοῦ μειωτέου, π.χ. $15 - 8 = 15 - 5 - 3$.

18. Ἀφθονοὶ ἀσκήσεις ἐφαρμογῆς καὶ προβλήματα ἐπὶ περιπτώσεων τῆς προηγουμένης ἐνότητος, ἰσχυρόντων καὶ ἐν προκειμένῳ κατ' ἀναλογίαν τῶν ἐν παραγράφῳ 16 ὀριζομένων.

19. Ἡ δωδεκάς.

20. Οἱ ἀριθμοὶ 21, 22, 23 καὶ 24.

21. Γραπτὰ προσθέσεις εἰς ὀριζοντίαν γραμμὴν περιλαμβάνουσαι τρεῖς προσθετέους. Ὁ ὅρος «ἄθροισμα».

22. Γραπτὰ ἀφαιρέσεις (εἰς ὀριζοντίαν γραμμὴν) ἀναζητήσεως ὑπολοίπου. Ὁ ὅρος «υπόλοιπον».

23. Ὁμοίως, ἀφαιρέσεις ἀναζητήσεως τῆς διαφορᾶς. Ὁ ὅρος «διαφορὰ».

24. Γραπτὰ ἀφαιρέσεις ἀναζητήσεως τοῦ ἀγνώστου μέρους ἐνὸς ἀθροίσματος (ὄρα παράγραφον 9).

25. Γραπτὰ προσθέσεις καὶ ἀφαιρέσεις εἰς ὀριζοντίαν γραμμὴν ($8 + 3 - 5$, $8 - 5 + 3$).

26. Κατὰ στήλας γραπτὰ προσθέσεις καὶ γραπτὰ ἀφαιρέσεις, ἐντὸς πάντοτε τοῦ 20, ἤ, τὸ πολὺ, τοῦ 24.

27. Γραπτὰ ἀπλᾶ προβλήματα (μία πρᾶξις).

IV.— Μετρήσεις και Μονάδες μετρήσεως¹.

Ἡ διδασκαλία τῆς Πατριδογνωσίας, τὸ Μάθημα τῆς Παρατηρήσεως, ἡ Ἐνιαία Διδασκαλία, ὡς καὶ ὁλόκληρος ὁ ἐσωσχολικός καὶ ἐξωσχολικός βίος δίδουν λαβὴν εἰς τὸν μαθητὴν πρὸς πολυαριθμούς ἐκτιμήσεις, μετρήσεις, οἰκειοποίησιν τῆς γεωμετρικῆς μορφῆς τῶν ἀντικειμένων, ἐξοικειώσιν του μὲ τὰς ἐννοίας τοῦ χρόνου, τῆς ταχύτητος κλπ.

Καθῆκον τῆς ἀριθμητικῆς διδασκαλίας εἶναι νὰ μὴ ἀφήσῃ ἀνεκμετάλλευτον τὸν πλοῦτον αὐτόν. Προάγουσα ὅμως καὶ συστηματικοποιῶσα τὰς σχετικὰς ἱκανότητας τῶν μαθητῶν, δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ὑπερβῇ τὸ προσῆκον, ἤτοι νὰ παραγνωρίσῃ τὸν βαθμὸν τῆς πνευματικῆς ὀριμότητος τῶν μαθητῶν.

— Εἰς ἀπάσας τὰς κατωτέρω περιπτώσεις οὐδέποτε θὰ γίνεται ὑπέρβασις τοῦ 20, ἢ τὸ πολὺ τοῦ 24.

Α' Μετρήσεις μηκῶν.

1. Κατ' ἀρχάς, χρησιμοποίησις φυσικῶν μονάδων μετρήσεως : ὄργυιά, πῆχυς χειρός, σπιθαμὴ, δάκτυλος χειρός, βῆμα, πόδι.

2. Ἐκτιμήσεις καὶ μέτρησις μηκῶν διὰ δεδομένης μονάδος μετρήσεως. Ἐπὶ παραδείγματι, μέτρησις τῆς τραπέζης διὰ ταινίας ἐκ χάρτου.

3. Ἐκτιμήσεις καὶ μέτρησις μηκῶν λαμβανομένων ὡς μονάδος, σ υ μ φ ὶ ν ὡ ς π ρ ὸ ς ἕ κ ἄ σ τ η ν π ε ρ ῖ π τ ω σ ι ν, τοῦ (γαλλικοῦ) μέτρου, ἢ τῆς παλάμης (1/10 τοῦ μέτρου), ἢ τοῦ δακτύλου (1/100 τοῦ μέτρου).

Γραφὴ ἀντιστοίχως : 4 μ. ἢ 3 π., ἢ 8 δ.

Αἱ μετρήσεις αἱ συνεπαγόμεναι μέτρα ὁμοῦ μὲ παλάμης, εἴτε παλάμης ὁμοῦ μὲ δακτύλους ἀφήνονται διὰ τὸ τέλος τοῦ ἔτους, ἢ καὶ παραπέμπονται εἰς τὸ ἐπόμενον σχολικὸν ἔτος.

Γραφὴ ἀντιστοίχως : 3 μ. 7 π., εἴτε 5 π. 8 δ.

4. Μετροῦνται : ἡ αἶθουσα διδασκαλίας, ὁ πίναξ, ὁ διάδρομος, τὰ ἐπιπλα κλπ. Μετροῦνται ἐπίσης εὐθεῖαι γραμμικὰ κεχρακμένα ἐπὶ τοῦ πίνακος, ἐπὶ τοῦ ἐδάφους, ἐπὶ χάρτου.

5. Εἰς τοὺς μαθητὰς ἀνατίθεται νὰ χαράξουν γραμμὰς δεδομένου μήκους.

Β' Μετρήσεις χωρητικότητων.

1. Ἐκτιμήσεις καὶ μέτρησις τῆ βοηθεῖα δοχείων καθημερινῆς χρήσεως (ποτηριῶν, φλυτζανιῶν κλπ.).

2. Ἐκτιμήσεις καὶ μέτρησις διὰ χρησιμοποίησεως τῶν ἐπισήμων μέτρων χωρητικότητος, ἤτοι τοῦ λίτρου καὶ τοῦ ἡμιλίτρου.

Γραφὴ : 7 λ. ἢ 1 ἡμίλ., ἢ 3 λ. + 1 ἡμίλ.

1. Διὰ τῆς παραγρ. 3 τῆς ὑπ' ἀριθ. 6/19-1-1959 Πράξεως τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου (Φ.Ε.Κ. 24, τ.Α') καθωρίσθησαν καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα ὡς μονάδες μετρήσεως αἱ τοῦ Διεθνοῦς Συστήματος.

Γ' Τὰ σταθμά.

1. Ἐκτίμησις καὶ ζύγισις τῇ βοηθείᾳ φυσικῶν ἀντικειμένων λαμβανομένων ὡς μονάδων : ἀμυγδάλων, βάλων κλπ.

2. Ἐκτίμησις καὶ ζύγισις λαμβανομένων ὡς μονάδων «χιλιογράμμου» καὶ τοῦ «ἡμι-χιλιογράμμου».

Δ' Τὰ νομίσματα.

Πληρωμὴ εἰς κέρματα τῆς 1 δραχμῆς, τῶν 2, 5, 10 καὶ 20 δραχ.

Πληρωμὴ εἰς πεντηκοντάλεπτα καὶ δεκάλεπτα κέρματα.

(Πραγματογνωσίαις ἐνότης ὑπ' ἀριθ. 18, ὡς καὶ πᾶσα σχετικὴ ἀφορμῆ).

Ε' Ὁ Χρόνος.

1. Αἱ ἡμέραι τῆς ἐβδομάδος. Σήμερα, χθές, αὔριον. Πρωινό, ἀπόγευμα.

2. Ἡμέρα, ὥρα, μισὴ ὥρα.

3. Εἰς τὸ ὠρολόγιον, ἀνάγνωσις τῆς ὥρας καὶ τῆς ἡμισείας ὥρας.

4. Καταρτισμὸς ἡμερολογίου πεπραγμένου τῆς τάξεως, μὴ ὑπερβαίνοντος ἐκάστοτε τὴν ἐβδομάδα.

(Πατριδογνωσίαις ἐνότητες ὑπ' ἀριθ. 6 καὶ 29, ὡς καὶ πᾶσα σχετικὴ ἀφορμῆ).

V.— Γεωμετρικὰ σχήματα.

1. Ἀναζήτησις καὶ ἀναγνώρισις ἐντὸς τοῦ περιβάλλοντος κύβλων, ὀρθογωνίων (παράλληλογράμμων) καὶ τετραγώνων.

2. Διάκρισις καὶ κατονομασία τούτων, ἄνευ περαιτέρω ἐπεξεργασίας ἢ ἄλλης τινὸς ἐνεργείας.

3. Κατασκευὴ τούτων διὰ χαρτοδιπλωτικῆς καὶ χαρτοκοπτικῆς. Ὁμοίως, τῇ βοηθείᾳ ξυλῶν, νήματος κλπ.

4. Ἰχνογράφησις τούτων, ἄνευ χρησιμοποίησεως κανόνος ἢ ἐτέρου μέσου, ἐπὶ λευκοῦ καὶ ἐπὶ τετραγωνισμένου χάρτου.

* *

* *

* *

ΤΑΞΙΣ ΔΕΥΤΕΡΑ

Γενικῶς : α) Οἱ μέχρι τοῦ 120 ἀριθμοί. β) Ἀπὸ τοῦ Μαρτίου, περίπου, ἐμφανίζεται ὁ πολλαπλασιασμός. γ) Ἀπὸ τοῦ Πάσχα καὶ πέραν, ἀπαριθμήσεις μέχρι τοῦ 1000. δ) Διαιρέσεις σποραδικῶς καὶ εὐκαιρικῶς μόνον τελοῦνται, δύνανται δὲ καὶ ἐντελῶς νὰ παραλείπωνται.

Εἰδικώτερον :

I.— Παιγνιώδεις ἀσκήσεις.

1. Δύνανται νὰ τελῶνται ὑπὸ μορφὴν ἐξατομικευμένης διδασκαλίας (ἢ καὶ κοινῆς τῆς τάξεως διδασκαλίας, ἐφ' ὅσον συντρέχει εἰδικὸς λόγος) παιγνιώδεις προασκήσεις παραπλήσιαι πρὸς τὰς ἐν τῷ προγράμματι τῆς Α' τάξεως ἀνταρραφόμενας.

2. Ἀριθμητικὰ παίγνια δέον νὰ χρησιμοποιῶνται εἰς εὐρεῖαν κλίμακα πρὸς ἐφαρμογὴν τῶν ἐκάστοτε διδασκομένων, ἀποφευγομένης ὅμως πάσης ἐκζητήσεως καὶ ὑπερβολῆς.

* *

II.— Ἀπαριθμήσεις.

1. Κατασκευὴ σειρῶν, ὡς ἐν τῇ προηγουμένη τάξει, καὶ ἀπαριθμήσεις ἀσυνεχῶν καὶ συνεχῶν ποσοτήτων :

α) μέχρι τοῦ 100·

β) μέχρι τοῦ 120· καὶ

γ) μέχρι τοῦ 1000 (ἀπὸ τοῦ Πάσχα καὶ ἐπέκεινα).

2. Χρησιμοποίησις δεσμῶν ξυλαρίων, συνδεδεμένων ἀνὰ δέκα, ἐπεχουσῶν θέσιν «ἀντικειμένων - συμβόλων» τῶν ἀσυνεχῶν ποσοτήτων.

3. Χρησιμοποίησις μετροταινιῶν, καταλλήλως ὑποδηρημένων εἰς μονάδας καὶ δεκάδας (καὶ τελευταῖαι σημειοῦνται δι' ἐρυθρᾶς μελάνης), συνιστωσῶν σειρὰν συνεχῶν ποσοτήτων.

4. Χρησιμοποίησις καταλλήλων ἀθυρμάτων καὶ ἀριθμητικῶν εἰκόνων (ἐπὶ παραδείγματι ἀμαξοστοιχία ἐκ δέκα ὀχημάτων, ἐκάστου τῶν ὁποίων ἐπιβαίνουν δέκα ἐπιβάται), ὡς καὶ παντὸς ἑτέρου κατὰ τὴν κρίσιν τοῦ διδασκάλου προσφόρου μέσου. Ὡς τοιαῦτα νοοῦνται τὰ ἐπιτρέποντα χειρισμούς ἢ τὰ ὑποδηλοῦντα ἐνέργειαν, δέον δὲ ταῦτα νὰ μὴ συσχετίζουσι στερεοτύπως τὸν ἀριθμὸν πρὸς ὠρισμένην ἰδιότητα (χρῶμα, διάταξις κλπ.) ἄσχετον πρὸς τὴν ἀληθῆ φύσιν τοῦ.

* *

III.— Αισθητοποιήσεις — Ἀναλύσεις — Πράξεις¹.

1. Ἐπανάληψις τῆς ὑπ' ἀριθ. 6 ἐνότητος τῆς Α' τάξεως (ἀσκήσεις συμπληρώσεως τῆς δεκάδος).

2. Ἐπανάληψις τῶν ὑπ' ἀριθ. 15 καὶ 16 ἐνοτήτων τῆς Α' τάξεως (ἀσκήσεις προσθέσεως με' ὑπέρβασιν τῆς δεκάδος).

3. Ἐπανάληψις τῶν ὑπ' ἀριθ. 17 καὶ 18 ἐνοτήτων τῆς Α' τάξεως.

4. Ἐπανάληψις τῆς ὑπ' ἀριθ. 25 ἐνότητος τῆς Α' τάξεως.

5. Ἡ τρίτη δεκάς :

α) αἰσθητοποιήσεις καὶ γραφὴ τῶν ἀριθμῶν 21 - 30·

β) ἀριθμητικὴ ἀνιούσα καὶ κατιούσα καὶ διὰ παραλείψεως ἐν τῷ μεταξὺ ἀριθμῶν·

γ) πρόσθεσις καὶ ἀφαίρεσις ἐντὸς τῆς δεκάδος ταύτης·

δ) πάλαιπλαισιασμός τοῦ 2 καὶ 3 ἐπὶ τοὺς ἀριθμοὺς 1 - 10 (ἀπλῆ παρουσίασις)·

ε) σχετικὰ ἀριθμητικὰ παίγνια·

στ) σχετικὰ ἀπλᾶ προφορικὰ προβλήματα.

6. Ἡ τετάρτη δεκάς, ὡς ἀνωτέρω.

7. Ἀσκήσεις εἰς τὸ ν ο ε ρ ῶ ς λογιζεσθαι καθ' ὑπέρβασιν τῆς δεκάδος :

α) Πρόσθεσις μονοψήφιου εἰς διψήφιον, ὥστε νὰ ἀποτελεσθῇ ὁ ἀριθμὸς 30, ὡς λ.χ. $23 + 7 = 30$. Ὁμοίως καὶ διὰ τὸν ἀριθμὸν 40.

β) Πρόσθεσις ἀριθμῶν ἐχόντων δεκάδας καὶ μονάδας εἰς ἀριθμὸν ἔχοντα καθαρὰς δεκάδας καὶ τὴν ἀπάλιν (κατ' ἀρχὰς ἐντὸς τῶν τριῶν πρώτων δεκάδων), ὡς λ.χ. $15 + 10, 5 + 20$.

γ) Πρόσθεσις ἀριθμοῦ ἔχοντος δεκάδας καὶ μονάδας εἰς ἀριθμὸν ἔχοντα ὡσαύτως δεκάδας καὶ μονάδας, ἄνευ ὑπερβάσεως τοῦ 30, ὡς λ.χ. $15 + 14 = 15 + 10 + 4$. Ἀκολουθῶς ὅμοιαι προσθέσεις ἄνευ ὑπερβάσεως τοῦ 40.

δ) Πρόσθεσις δύο διψήφιων, τὸ ἄθροισμα τῶν ὁποίων δίδει καθαρὰς δεκάδας, ὡς λ.χ. $18 + 12 = 18 + 10 + 2 = 30$. Ἀκολουθῶς, ὅμοιαι προσθέσεις ἄθροισμα τῶν ὁποίων εἶναι ὁ 40.

ε) Πρόσθεσις διψήφιων αἰ μονάδες τῶν ὁποίων ὁμοῦ λαμβανόμεναι ἀποτελοῦν ἀριθμὸν μεγαλύτερον τῆς δεκάδος, ὡς λ.χ. $17 + 18$. Ἀνάλυσις τῶν μονάδων τοῦ ἐνὸς εἰς δύο ἀριθμοὺς, ὧν ὁ ἕτερος μετὰ τῶν μονάδων τοῦ πρώτου ἀποτελεῖ πλήρη δεκάδα, ἦτοι $17 + 18 = 17 + 10 + 8 = 17 + 10 + 3 + 5$.

Π α ρ α τ ῆ ρ η σ ι ς : Ἐκάστη τῶν ἀριθμητικῶν τούτων πράξεων ἐκτελεῖται ὑπὸ τοῦ διδασκάλου ἐμπράκτως, δύο ἢ καὶ περισσοτέρας φοράς, βάσει τῶν δεσμίδων ξυλαρίων. Ἐπανλαμβάνεται ἐμπράκτως ὑπὸ διαφόρων μαθητῶν ἐνώπιον τῆς τάξεως. Περιγράφεται προφορικῶς ὁ τρόπος καθ' ὃν ἐνήργησαν. Ἀφοῦ καὶ ἡ περιγραφή γίνη κτῆμα τῶν μαθητῶν καὶ διατυπωθῇ ὅσον τὸ δυνατὸν λακωνικώτερον, ἢ τοιαύτη διατύπωσις καταγράφεται εἰς τὸν πίνακα δι' ἀριθμητικῶν συμβόλων.

1. Πρβλ. καὶ τὰ ὅσα, σχετικῶς πρὸς τὴν Ἀριθμητικὴν, ἐλέχθησαν εἰς τὰ «Προλεγόμενα».

Ἀναγινώσκονται τὰ ἐπὶ τοῦ πίνακος ἀριθμητικὰ σύμβολα. Εἰς τὸ ἐπόμενον μάθημα ἐκτελοῦνται καθ' ὅμοιον τρόπον 2 - 3 εἰσέτι παρόμοιαι πράξεις, μεθ' ἧ συνάγεται τὸ γενικόν, ἧτοι ὁ κανὼν, ὑπὸ μορφὴν ὁδηγίας πρὸς δρᾶσιν τοῦ μαθητοῦ εἰς ἀναλόγους περιπτώσεις. Καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τοῦ σχολικοῦ ἔτους, ἀκόμη καὶ κατὰ τὰ ἐπόμενα σχολ. ἔτη, δεόν νὰ γίνωνται παρόμοιαι ἀσκήσεις ἐπαναληπτικῶς, ἵνα ὁ μαθητὴς ἀποκτήσῃ ὀριστικῶς καὶ παγίως τὴν τεχνικὴν τοῦ νοερώς λογίζεσθαι.

8. Ἐκάστη ἐκ τῶν ἀνωτέρω περιπτώσεων προσθέσεως, θὰ ἀκολουθῆται ἀπαραιτήτως καὶ ὑπὸ τῆς ἀντιστοίχου περιπτώσεως ἀφαιρέσεως.

9. Ἀσκήσις εἰς τὸ γ ρ α π τ ῶ ς λ ο γ ῖ ζ ε σ θ α ι :

α) Κατὰ στήλας πρόσθεσις (τρῆς τὸ πολὺ προσθετέοι), ἄνευ κρατουμένων.

β) Ὅμοίως, μετὰ κρατουμένων.

γ) Κατὰ στήλας ἀφαιρέσεις, ἄνευ δανεισμοῦ δεκάδων.

δ) Ὅμοίως, μετὰ δανεισμοῦ δεκάδων.

ε) Προβλήματα ἀφαιρέσεως καὶ τῶν τριῶν εἰδῶν (ἀναζητήσεως ὑπολοίπου, διαφορᾶς, ἀγνώστου μέρους ἀθροίσματός τινος).

10. Ἡ πέμπτη δεκάς καὶ αἱ ἐφεξῆς μέχρι τῆς δεκάτης, ὡς ἀνωτέρω, ἧτοι συμφώνως πρὸς τὰς παραγράφους 5, 7, 8 καὶ 9.

11. Καταρτισμὸς καὶ ἀπόπειραι ἀπομνημονεύσεως τοῦ Πυθαγορείου Πίνακος πολλαπλασιασμοῦ.

12. Ἀνάλυσις ἀριθμῶν εἰς τοὺς παράγοντας αὐτῶν, π.χ. $24 = ; X 8$,
 $24 = ; X 3$, $24 = 3 X ;$, $24 = ; X ;$

Οἱ ἀριθμοὶ ἐκλέγονται οὕτως ὥστε νὰ μὴ παρέχουν ὑπόλοιπα.

13. Ἀριθμοὶ ἄρτιοι καὶ περιττοί.

14. Νοεραὶ πρόσθεσις τριῶν ἀριθμῶν.

15. Νοεραὶ διαδοχικαὶ ἀφαιρέσεις : $18 - 6 - 4$, $39 - 10 - 5 - 3 =$

16. Νοεραὶ διαδοχικαὶ προσθαιρέσεις τοῦ τύπου
 $12 - 7 \dots + 3 \dots - 6 \dots + 9 =$

17. Κατὰ στήλας γραπταὶ πρόσθεσις μετέσφαρας τὸ πολὺ προσθετέου.

18. Ἀπλᾶ προβλήματα ἀφαιρέσεως, ἄνευ δανεισμοῦ δεκάδος. Ἀκολουθῶς μετὰ δανεισμοῦ.

19. Προβλήματα μετὰ δύο πράξεις, τῶν ὁποίων ἡ λύσις δύναται νὰ εὑρεθῆ κατὰ τρόπον συγκεκριμένον.

20. Ἐννοια τοῦ ἡμίσεος, τοῦ $1/4$ καὶ τοῦ $1/3$.

*
**

*
**

*
**

IV.— Μετρήσεις και Μονάδες μετρήσεως.

Ὅς και ἐν τῇ Α' τάξει, οἱ μαθηταὶ θὰ προβαίνουν εἰς πολυαριθμούς μετρήσεις καὶ ζυγίσεις εἴτε ἐν τῷ πλαισίῳ τῆς ἐνιαίας διδασκαλίας καὶ τῶν διαφόρων μαθημάτων, εἴτε ἐν τῷ πλαισίῳ τῆς ἀριθμητικῆς διδασκαλίας ὑπὸ μορφὴν εἰδικῶν ἀσκήσεων.

Α' Μετρήσεις μηκῶν.

Ἐπαναλήψεις, συμπληρώσεις, συγκεκριαλαιώσεις ἐπὶ τῆς ὕλης τῆς προηγουμένης τάξεως.

1. Ἐκτίμησις καὶ μέτρησις τῶν διαστάσεων ἀντικειμένων ἐκφραζομένη εἰς (γαλλικὰ) μέτρα, παλάμας, δακτύλους.

Γραφή: 7 μ. 6 π., ἢ 3 π. 9 δ.

2. Ἐκτίμησις καὶ μέτρησις εὐθειῶν. Χάραξις εὐθειῶν δεδομένου μήκους.

3. Λῆψις τοῦ διπλασίου, τοῦ τριπλασίου, ἢ τοῦ τετραπλασίου δεδομένων μηκῶν (ἰχνογράφως). Ὁμοίως, λῆψις τοῦ ἡμίσεος, τοῦ ἐνὸς τετάρτου, τοῦ ἐνὸς τρίτου.

4. Ἐκτίμησις μηκῶν εἰς μέτρα (τὸ πολὺ : 4), εἰς παλάμας (τὸ πολὺ : 10), εἰς δακτύλους (τὸ πολὺ : 30). Ἐλεγχος καὶ διόρθωσις ἐκάστην φοράν.

Β' Μετρήσεις χωρητικότητων.

Ἐπαναλήψεις, συμπληρώσεις, συγκεκριαλαιώσεις ἐπὶ τῆς ὕλης τῆς προηγουμένης τάξεως.

1. Ἐκτίμησις καὶ μέτρησις τοῦ περιεχομένου δοχείων καθημερινῆς χρήσεως διὰ χρησιμοποίησεως τοῦ λίτρου, τοῦ διλίτρου, τοῦ ἡμιλίτρου, τοῦ δεκάτου τοῦ λίτρου.

Γραφή: 4 λ. ἢ 3 δέκατα λ. ἢ 5 λ. + 1/2 λ. =

2. Λῆψις δεδομένης ποσότητος ὕδατος, ἄμμου, πριονιδίου κλπ.

Γ' Τάσταμα.

Ἐπαναλήψεις, συμπληρώσεις, συγκεκριαλαιώσεις ἐπὶ τῆς ὕλης τῆς προηγουμένης τάξεως.

1. Ἐκτίμησις καὶ ζυγίσις τῇ βοηθεῖα σταθμῶν τῶν 5 χιλιογράμμων, 2 χιλιογράμμων, 1 χιλιόγραμμου, 500 γραμμαρίων (1/2 χιλιογράμμου).

Γραφή: 2 χιλιόγραμμα + 1/2 χιλιόγραμμα.

2. Λῆψις δεδομένου βάρους ἄμμου, πριονιδίων κλπ.

(Πραγματογνωσίας ἐνόητες ὑπ' ἀριθ. 8, 9 καὶ 10, ὡς καὶ πᾶσα σχετικὴ ἀφορμὴ).

Δ' Τὰ νομίσματα.

Πληρωμαὶ εἰς κέρματα καὶ ὑποδιαρέσεις τῆς 1 δραχμῆς, 2 δραχμῶν, 5 δρα-

χιμῶν, 10 δραχμῶν, 20 δραχμῶν, ὡς καὶ 50 λεπτῶν (1/2 δραχμῆς) 20 λεπτῶν καὶ 10 λεπτῶν. Εἰς χαρτονομίσματα τῶν 50 καὶ 100 δραχμῶν.

Π α ρ α τ ῆ ρ σ ι ς : "Ὅλαι αἱ ἀνωτέρω μετρήσεις καὶ ἀσκήσεις δέον κατὰ κανόνα νὰ μὴ ὑπερβαίνουν τὸν ἀριθμὸν 100.

Ε' Ὁ χ ρ ὄ ν ο ς.

1. Σήμερα, χθὲς καὶ αὔριο· προχθὲς καὶ μεθαύριον. Ἡμεραγία. Μισὸ μεροκάματο. Πρωϊνό, ἀπόγευμα, βράδυ. Μεσημέρι (μεσημβρία) καὶ μεσάνυχτα (μεσονύκτιον). Πρὸ μεσημβρίας — μετὰ μεσημβρίαν.

Ἡ ἑβδομάς, ὁ μῆν.

2. Οἱ μῆνες τοῦ ἔτους μετὰ τοῦ ἀντιστοιχοῦντος εἰς ἓνα ἑκάστον ἀριθμοῦ ἡμερῶν.

3. Τὸ ἡμερονύκτιον, ἡ ὥρα, τὸ λεπτὸν (διάρκεια).

Εἰς τὸ ὠρολόγιον, ἀνάγνωσις τῆς ὥρας, τῆς ἡμισείας ὥρας, τοῦ τετάρτου τῆς ὥρας, τῶν πενταλέπτων.

4. Συχνὴ χρησιμοποίησις τοῦ ἡμεροδείκτου καὶ καταρτισμὸς σχολικοῦ ἡμερολογίου πεπραγμένων.

5. Πρὸ Χριστοῦ — μετὰ Χριστὸν (ἀπλῆ νύξις).

(Ἐπανάληψις τῆς ὑπ' ἀριθ. 29 πατριδογνωστικῆς ἐνότητος τῆς Α' τάξεως. Πατριδογνωστικαὶ ἐνότητες Β' τάξεως ὑπ' ἀριθ. 2, 3 καὶ 32, Ὁρησκευτικὴ διδασκαλία, ὡς καὶ πᾶσα σχετικὴ ἀφορμῆ).

ΣΤ' Ἡ Θ ε ρ μ ο κ ρ α σ ί α.

1. Ἡ χρησιμοποίησις τοῦ θερμομέτρου καὶ ἡ σύγκρισις τῶν θερμοκρασιῶν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποτελέσουν ἀφορμὴν πρὸς ἐκτέλεσιν ποικίλων καὶ ἐνδιαφερόντων ὑπολογισμῶν.

2. Διὰ τῆς ἀναπαραστάσεως, ἡμέρα τῇ ἡμέρα, ἐπὶ φύλλου χάρτου τοῦ πραγματικοῦ ὕψους τῆς στήλης ὑδραργύρου, εἰσάγονται οἱ μαθηταὶ εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ διαγράμματος.

3. Χρησιμοποιεῖται κατὰ προτίμησιν θερμόμετρον μεγάλου μεγέθους.

(Πατριδογνωστικῆς ἐνότητος ὑπ' ἀριθ. 2 καὶ 32, ὡς καὶ πᾶσα σχετικὴ ἀφορμῆ).

* * *

V. Γεωμετρικά σχήματα.

Ἐπαναλήψεις, συμπληρώσεις, συγκεφαλαιώσεις ἐπὶ τῆς ὕλης τῆς προηγουμένης τάξεως.

1. Ἀναζήτησις καὶ ἀναγνώρισις ἐντὸς τοῦ περιβάλλοντος ὀρθογωνίων (παράλληλογραμμῶν), τετραγώνων, τριγώνων καὶ κύκλων.

2. Διάκρισις καὶ κατονομασία τούτων.

3. Κατασκευὴ τούτων διὰ χαρτοκοπτικῆς, ξυλαρίων, νήματος κλπ.

4. Διὰ τῶν προϊόντων τῆς χαρτοκοπτικῆς κατασκευὴ διακοσμητικῶν συμπλεγμάτων.

5. Ἰχνογράφεισι ὀρθογωνίων παράλληλογραμμῶν καὶ τετραγώνων δεδομένων διαστάσεων, ἀνευ χρησιμοποίησεως κανόνος ἢ ἐτέρου μέσου, ἐπὶ φύλλου χαρτοῦ λευκοῦ ἢ τετραγωνισμένου.

6. Χάραξις τῶν διαγωνίων καὶ τῶν διαμέσων τοῦ ὀρθογωνίου παράλληλογραμμοῦ καὶ τοῦ τετραγώνου. Σχετικαὶ ἀσκήσεις χαρτοδιπλωτικῆς καὶ χαρτοκοπτικῆς.

* *

* *

* *

5. ΓΡΑΦΗ καὶ ΚΑΛΛΙΓΡΑΦΙΑ

Α' Κατευθυντήριοι ἀπόψεις.

1. Ἡ ἀξία τῆς Καλλιγραφίας ἠμφεσβητήθη κατὰ τὸ μεταξὺ τῶν δύο παγκοσμίων πολέμων χρονικὸν διάστημα, ἥδη ὅμως οὐδόλως ὑποτιμᾶται αὕτη. Ἀντιθέτως, πλὴν τῆς ἀνέκαθεν ἀναγνωριζομένης ἀξίας τῆς Καλλιγραφίας διὰ τὸν πρακτικὸν βίον καὶ διὰ τὴν καλλιέργειαν ὀρισμένων ἀτομικῶν ἀρετῶν —ὡς ἡ ἐπιμέλεια, ἡ ὑπομονή, ἡ ἀκρίβεια, ἡ καλαισθησία καὶ ἡ καθαριότης— σήμερον ἀναγνωρίζεται εἰς αὐτὴν καὶ ψυχοθεραπευτικὴ ἀξία, δι' ἣν ἡ γραφοθεραπεία καὶ ἡ γραφικὴ ἀναπαιδαγωγία ἀποτελοῦν μεθόδους ἐφαρμοζομένας εἰς τὰ διάφορα Ψυχοπαιδαγωγικὰ Κέντρα.

2. Ὅμοιως εἶχεν ἀμφισβητηθῆ κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ μεσοπολέμου καὶ ἡ ἀξία τῆς διὰ μέσου τῶν αἰώνων διχομορφωθείσης πλαγίας συνδεδεμένης γραφῆς, κατεβλήθησαν δὲ προσπάθειαι εἰσαγωγῆς νέων συστημάτων γραφῆς, ἰδίως τῆς λεγομένης γραφῆς Script. Αἱ προσπάθειαι ὅμως αὗται δὲν ἐτελεσφόρησαν, νῦν δὲ εἰς τὰ ἀναλυτικὰ προγράμματα τῶν Εὐρωπαϊκῶν χωρῶν¹ ἐπικρατεῖ ἐκ νέου ἡ πλαγία συνδεδεμένη γραφή, ὡς συγκεντροῦσα τὰ περισσότερα πλεονεκτήματα καὶ τὰ ὀλιγώτερα μειονεκτήματα².

3. Ἄλλως παρ' αὐτῶν, ὅστις συνετέλεσεν ὥστε τὸ μάθημα τῆς Καλλιγραφίας νὰ καταστῇ σημεῖον ἀντιλεγόμενον μεταξὺ τῶν ἐκπαιδευτικῶν λειτουργῶν, εἶναι ἡ κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους ἐπελθοῦσα μεταβολὴ τῶν ὀργάνων καὶ μέσων γραφῆς.

Ἑρμηνευτικὸν σχόλιον.

Κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετίας ἐξηρανίσθησαν τὸ ἀβάνιον καὶ τὸ πετροκόνδυλον, ἐνεφάνισθη δὲ καὶ διεδόθη εἰς εὐρείαν κλίμακα ὁ στυλογράφος ξηρᾶς μελάνης. Ἐκ παραλλήλου ἐπεξετάθησαν σημαντικῶς ἀπ' ἐνὸς μὲν ἡ δακτυλογράφους, ἀπ' ἑτέρου δὲ ἡ χρῆσις στυλογράφου ὑγρᾶς μελάνης. Ἐνεκα τῶν ἐξελίξεων τούτων, περιωρίσθη σημαντικῶς ἐν τῷ κοινωνικῷ βίῳ ἡ χρῆσις τοῦ μολυβδοκονδύλου καὶ τῆς συνήθους χαλυβδίνης γραφίδος μετὰ τῶν συμπαραμαρτούντων αὐτῇ (κονδυλοφόρου καὶ μελανοδοχείων). Ἀντιθέτως ἡ χρῆσις τῆς κιμωλίας καὶ τοῦ μελανοπίνακος διὰ σχολικοὺς σκοποὺς οὐδεμίαν ἀξιόλογον μεταβολὴν ἐσημείωσεν, πλὴν τοῦ ὅτι ἡ τοιαύτη χρῆσις δὲν ἀποτελεῖ πλέον ἀποκλειστικὸν σχεδὸν προνόμιον τοῦ διδασκάλου, ὡς συνέβαινε πρότερον. Ἐπίσης καὶ τὸ μολυβδοκόνδυλον ἐξακολουθεῖ παρ' ἡμῶν νὰ χρησιμοποιεῖται διὰ σχολικοὺς σκοποὺς.

— Διανύομεν κατὰ ταῦτα μεταβατικὴν περίοδον, τῆς ὁποίας οὐδεὶς δύναται νὰ προβλέψῃ τὴν διάρκειαν, ἐκ τούτων δὲ δημιουργεῖται μεταξὺ τῶν ἐκπαιδευτικῶν

1. Παράβαλε τὰ ἀναλυτικὰ προγράμματα Γαλλίας, Βελγίου καὶ Γενεύης.

2. «Elimination sans discussion de cette juxtaposition a priori du script, l'écriture illogique par excellence...». R. Olivaux : «L'éducation et la rééducation graphiques», σελίς 38.— Βλ. ἐπίσης τὴ μελέτη τῶν R. Zazzo καὶ M. Hurtig, ὑπὸ τὸν τίτλον : «L' inclination de l'écriture». Εἰς περιοδικὸν *Enfance*, τεῦχος 2/1960.

τό ψυχολογικόν κλίμα ἀβεβαιότητος. Ὅμως, ὑπὸ τὰς συνθήκας αὐτάς, τὸ σχολεῖον δέον νὰ ἐνεργῇ μετὰ περισκέψεως, ἀπομιμούμενον ἐν προκειμένῳ τὴν ναυτικὴν ἐκπαίδευσιν, ἢ ὅποια ἐξακολουθεῖ νὰ θεμελιούται ἐπὶ τῆς ἱστοπλοΐας, μολονότι ἀπὸ ἐνὸς καὶ ἡμίσεος αἰῶνος αὕτη ἐξετοπίσθη ὑπὸ τῆς ἀτιμῆρους ναυτιλίας, νῦν δὲ καὶ ἡ τελευταία ἤρχισεν ὑποσκελιζομένη ὑπὸ τῆς ἀτομοκινήτου.

Ἔνεκα τῶν ἀνωτέρω λόγων, ἡ διδασκαλία τῆς γραφῆς καὶ τῆς καλλιγραφίας εἰς τὰς προηγμένας χώρας ἐξακολουθεῖ νὰ θεμελιούται ἐπὶ τῆς συνήθους χαλυβδίνης γραφίδος (μετὰ τοῦ σχετικοῦ κονδυλοφόρου καὶ τῆς ὑγρᾶς μελάνης), καίτοι δὲν ἀπαγορεύεται ἡ χρῆσις τῶν λοιπῶν μέσων. Τὴν αὐτὴν κατεύθυνσιν ἀκολουθεῖ καὶ τὸ παρὸν πρόγραμμα.

Ἑρμηνευτικὸν σχόλιον.

Εἶναι ἄλλως τε αὐταπόδεικτον ὅτι ὁ δυνάμενος νὰ χειρισθῇ προσκρίτως τὴν καθιερωμένην γραφίδα καὶ τὸν κονδυλοφόρον θὰ δύναται ἐπίσης νὰ χειρίζεται καὶ τὸν στυλογράφον. Ἐν τούτοις, εἰδικαὶ ἀσκήσεις μετὰ στυλογράφους διαφόρων τύπων, μετὰ ἀποτυπωτικῶν χάρτην (καρμπόν) καὶ μετὰ γραφομηχανῆν, σκόπιμον εἶναι νὰ εἰσαχθῶν ἐν περιπτώσει ἐπεκτάσεως τῆς ὑποχρεωτικῆς φοιτήσεως καὶ ὑπάρξεως σχετικῶν ὕλικων μέσων.

4. Σκοπὸς τοῦ μαθήματος τῆς Καλλιγραφίας εἶναι νὰ ἀποκτήσουν οἱ μαθηταὶ τὴν ἰκανότητα πρὸς εὐανάγνωστον, εὐχερῆ, ἀπλὴν καὶ καλαισθητὸν γραφῆν, τῶν γραπτῶν ἐργασίων τούτων διακρινομένων διὰ τὴν τάξιν καὶ καθαριότητα¹.

— Οἱ τὸ πρῶτον φοιτῶντες εἰς τὸ σχολεῖον μαθηταὶ ἐπιθυμοῦν νὰ γράφουν. Ἡ τοιαύτη αὐθόρμητος τάσις πρὸς γραφὴν ἐμφανίζεται καὶ πρὸ τῆς φοιτήσεώς των εἰς τὸ σχολεῖον, ὀφειλομένη εἰς τὸ παράδειγμα τοῦ οἰκογενειακοῦ περιβάλλοντος, ἐνισχύεται δὲ ἄμα τῇ ἐνάρξει τῆς φοιτήσεως, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ παραδείγματος τῶν πρεσβυτέρων μαθητῶν². Ὁ διδάσκαλος δέον νὰ ὑποβάλῃ τὴν τάσιν ταύτην καὶ νὰ τὴν προσανατολίξῃ πρὸς τὸν ἀνωτέρω σκοπὸν, ρυθμίζων ἐκάστοτε τὴν παιδευτικὴν του ἐπίδρασιν συμφώνως πρὸς τὰ σχετικὰ δεδομένα τῆς ψυχολογίας τοῦ παιδός³.

5. Ἡ ἀπόκτησις προσωπικῆς γραφῆς ἀποτελεῖ σκοπὸν κείμενον πέραν τοῦ δημοτικοῦ σχολείου.

Ἑρμηνευτικὰ σχόλια.

Προϋπῆσις πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ τελικοῦ τούτου σκοποῦ εἶναι ἡ ἐκμάθησις, τήρησις καὶ ἐφαρμογὴ τῶν κανόνων τῆς Καλλιγραφίας, ἀποκλειομένης ὡς καταστροφικῆς πάσης ἀμεθοδίας, ἀδιαφορίας ἢ ἀνοχῆς ἰδιοτροπιῶν.

Ἐν τούτοις ἀναποφεύκτως παρατηρεῖται διαφοροποίησις τῆς γραφῆς ἐν τῇ τάξει εἰς τρῶπον ὧστε νὰ ὑπάρχουν τῶσι «γραφικαὶ χαρακτῆρες» ὅσοι καὶ οἱ μαθηταὶ. Τὴν διαφοροποίησιν ταύτην δὲν δύναται ὁ διδάσκαλος νὰ ἐξαλείψῃ ἄνευ σοβαρᾶς καταπίεσεως τῆς ἀτομικότητος τῶν μαθητῶν, δι' ἃ δέον νὰ καθοδηγῇ τοὺς μαθητάς του μετὰ τοιαύτης λεπτότητος (διδασκτικῶν τάκτ) ὧστε νὰ προάγῃ τὴν καλλιγραφικὴν τὸν δεξιότητα, συμφώνως πρὸς τοὺς ὑπὸ τοῦ προγράμματος τιθεμένους μερικοὺς σκοποὺς, χωρὶς νὰ παραβιάσῃ τὴν ἀτομικότητά των.

1. Πρᾶξις Κ.Γ.Δ.Σ.Ε. ὑπ' ἀριθ. 131/23-12-1955.

2. Ν. Καραχρίστου : «Ἡ ἀνάγνωσις ἐν δημοτικῷ μετὰ σχολεῖον» σελ. 78.

3. Οὐνέσκο : «L'enseignement de la lecture et de l'écriture», ὑπὸ W. Grey, σελ. 238. — R. Dottrens : «Écriture et Personnalité», εἰς Education Nationale, τεύχος 12/22.3.1962.

Πρὸς τούτους, εὐθύς ὡς ἡ γραφή τῶν μαθητῶν ὑπερβῆ τὰ πρῶτα στάδια τῆς, ἔτσι τῆς πιστῆς ἀπομιμήσεως τῆς γραφῆς τῶν ἐνηλίκων—εὐθύς δηλαδή ὡς ὁ μαθητὴς ἀρχίσει νὰ ἀποκτῇ τὴν δυνατότητα πρὸς δειλὴν ἔκφρασιν διὰ τῆς γραφῆς τῆς σκέψεώς του—ἐκδηλώνεται διὰ τῆς γραφῆς ἡ γεννωμένη προσωπικότης. Καθῆκον συνεπῶς τοῦ διδασκάλου τῶν ἀνωτέρων τάξεων τοῦ δημοτικοῦ σχολείου εἶναι νὰ μὴ ἐμποδίσῃ τὸν μαθητὴν ἀπὸ τοῦ ν' ἀπελευθερωθῇ ἀπὸ τὸ ὁμοίωμορον καὶ ἀπρόσωπον ὑπόδειγμα, εἰς τὴν ἐκμάθησιν τοῦ ὁποίου ὑπεβλήθη κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς φοιτήσεως¹.

6. Ἡ ἀνέλιξις τῆς γραφικῆς καὶ καλλιγραφικῆς ἱκανότητος τοῦ παιδιοῦ ὑποδιαιρεῖται εἰς ὀρισμένα στάδια, τὰ ὅποια ἡ ψυχολογία προσπαθεῖ ἐπ' ἐσχάτων νὰ διευκρινήσῃ.

Εἰδικώτερον :

α) Αἱ ψυχολογικαὶ ρίζαι τῆς ἐν λόγῳ ἱκανότητος δέου ν' ἀναζητηθοῦν εἰς τὴν γενικὴν κινητικότητα τῆς βρεφικῆς ἡλικίας καὶ τὴν καίσθησι-κινητικὴν νοημοσύνην, ἡ ὅποια χαρακτηρίζει τὴν ἡλικίαν αὐτῆν.

β) Κατὰ τὴν νηπιακὴν ἡλικίαν, ἡ ἄσκησις τῆς χειρὸς, ἰδιαίτερος δὲ τῆς ἄκρας χειρὸς, εἰς τὴν ἐκτέλεσιν σκοπίμων καὶ σχετικῶς λεπτῶν κινήσεων, ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν προϊούσαν δικιοητικὴν ἀνέλιξιν τοῦ νηπίου, ἐπιτρέπουσιν τὴν ὑπ' αὐτοῦ πραγματοποιήσασιν «σκαλαθουράτων» ἐπὶ τῆς ἄμμου ἢ καὶ ἐπὶ φύλλου χάρτου.

γ) Ἐκ τῶν «σκαλαθουράτων» τούτων γεννῶνται ἀφ' ἑνὸς ἡ ἰχνογράφησις καὶ ἀφ' ἑτέρου ἡ γραφή, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ οἰκογενειακοῦ, τοῦ κοινωνικοῦ καὶ τοῦ σχολικοῦ περιβάλλοντος.

Ἑρμηνευτικὸν σχόλιον.

Μολοντοὶ ἡ μελέτη τῶν ζητημάτων τούτων ἔγχεσε προσφάτως, ἕνεκα δὲ τούτου τὰ σχετικὰ συμπεράσματα δὲν δύνανται νὰ θεωρηθοῦν ὡς ἀπολύτως ἀσφαλῆ, τὰ μέχρι τοῦδε παρίστατα τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεῖνης καταλήγουσιν εἰς τὰ ἑξῆς :

Πρώτη φάσις. Ἀπὸ τῆς ἡλικίας τῶν 18 μηνῶν, τὰ νήπια τὰ ὅποια διαβίου ἐντὸς εὐμενοῦς οἰκογενειακοῦ περιβάλλοντος, ἀρχίζουν σκαλαθούρατα ἀνοργάνωτα (ὀφειλόμενα εἰς ἀδέσποτον καὶ ἀνοργάνωτον κίνησιν).

Δευτέρα φάσις. Ἀπὸ τῆς ἡλικίας τῶν δύο καὶ ἡμίσεως ἕως τριῶν ἐτῶν αὐτόματα δειάρθωσις τῶν σκαλαθουράτων (ὀφειλομένη εἰς χειρονομίαν ἐκουσίαν, μολοντοὶ οὐχὶ ἐμπρόθετον ὡς πρὸς τὰ ἀποτελέσματά τῆς).

Τρίτη φάσις : Ἀπὸ τῆς ἡλικίας τῶν 4 ἐτῶν περίπου : α) ἐμπρόθετος δειάρθωσις τοῦ σκαλαθουράτου μετὰ προθέσεως πρὸς ἀναπράστασιν (ἔτσι πρόκειται διὰ τὰ πρῶτα ἀτελῆ ἰχνογραφήματα)· β) ἀπομίμησις γραφῆς : τὸ νήπιον ἀπομιμνῆται ἀπλῶς μίαν δραστηριότητα τῶν ἐνηλίκων καὶ ἀκολούθως ἐρωτᾷ «τί ἔγραψα». Κατ' ἀρχὴν χαράσσει συνεχεῖς ἑλικνοειδεῖς ἢ τεθλασμένας γραμμὰς κατ' ἀπομίμησιν τῶν στίχων βραδύτερον τεμαχίζει τὰς γραμμὰς τούτας κατ' ἀπομίμησιν τῶν λέξεων μετὰ ταῦτα ἐμφανίζονται, κατ' ἀπομίμησιν πάντοτε, ὀρισμένα μεμονωμένα γράμματα, συνήθως τὸ ο καὶ τὸ ε' ἐν τέλει ἐκφράζει τὴν ἐπιθυμίαν νὰ γράψῃ τὸ ὄνομά του καὶ ζητεῖ νὰ τοῦ παράσχουν σχετικὸν ὑπόδειγμα. Ἡ φάσις αὕτη τεμαχίζεται διὰ τῆς ἐν τῷ σχολείῳ συστηματικῆς ἐκμάθησεως τῆς γραφῆς καὶ ἀναγνώσεως².

7. Τὰ παιδιὰ τῆς συγχρόνου ἐποχῆς σπανίως εὐρίσκονται ὑπὸ συνθήκας ἐπι-

1. R. Olivaux : «L'éducation et la rééducation graphiques», σελ. 39 - 43.

2. R. Olivaux : «L'éducation et la rééducation graphiques», σελ. 18 - 25.

τρεπούσας τὴν πλήρη καὶ ἁρμονικὴν ἐκδίπλωσιν τῆς κινητικότητος των. Ἀπὸ γραφικῆς ἀπόψεως, πλεῖστα παιδάκια ἐγγρίζοντα τὴν σχολικὴν ἡλικίαν δὲν κατορθώνουν νὰ ἐπιδοθῶν εἰς τὰς ἐπιφανειακῶς ἀσκόπους ἐλευθέρως ἐκεῖνας δραστηριότητας, αἱ ὁποῖαι θὰ τὰ εἶχον ὀδηγήσει ἀπὸ τὰ σκαλαθύρματα τῆς πρώτης νηπιακῆς ἡλικίας εἰς τὸ ἐκφραστικὸν ἰχνογράφημα καὶ εἰς τὴν γραφὴν. Ἐκ τῆς καταστάσεως ταύτης προκύπτει ἡ ὑποχρέωσις τῆς ἀγωγῆς ὅπως ἔλθῃ ἐπίκουρος τοῦ τὸ πρῶτον φοιτῶντος εἰς τὸ σχολεῖον μαθητοῦ, διὰ τῆς εἰσαγωγῆς καταλλήλου συστήματος παιγνιωδῶν προασκήσεων¹.

— Ἐξ ἄλλου, ἡ πλειοψηφία τῶν παιδιῶν ἀδυνατεῖ νὰ ἐκμάθῃ εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τὰς περιπλοκοὺς μορφὰς γραφῆς τὰς ὁποίας χρησιμοποιοῦν οἱ ἐνήλικες, δι' ὃ κατὰ τὸ πρῶτον ἔτος ἐνδείκνυται ἡ χρησιμοποίησις ἀπλοποιημένων μορφῶν. Ἐνεκα τῶν ἀνωτέρω λόγων ἡ διδασκαλία τῆς Γραφῆς καὶ τῆς Καλλιγραφίας κατανέμεται ἐν τῷ παρόντι προγράμματι εἰς τρία στάδια τὰ ἐξῆς :

- α) Προπαρασκευὴν τῆς γραφῆς.
- β) Ἐκμάθησιν τῆς γραφῆς (πρώτην γραφὴν) καὶ
- γ) Ἐκμάθησιν περιπλοκοτέρων μορφῶν γραφῆς².

8. Ἡ Καλλιγραφία ἀποτελεῖ δεξιότητα. Γνωστοῦ ὄντος ὅτι αἱ δεξιότητες προσκτιῶνται διὰ τοῦ παραδείγματος καὶ σταθεροποιοῦνται διὰ τῆς ἀσκήσεως, ἔπειτα ὅτι τὸ κέντρον τοῦ βάρους τῆς διδακτικῆς ἐνεργείας θὰ τοποθετηται εἰς τὴν πρόσκτισιν καὶ εἰς τὴν ἐμπέδωσιν — ἀσκησιν.

Κατὰ ταῦτα, ἐφαρμογὴν ἐν προκειμένῳ ἔχει ἡ ὑποδειγματικὴ μορφή τῆς διδασκαλίας ἐν τούτοις ἡ παροχὴ προφορικῶν ὀδηγιῶν πρὸ τῆς ἐνάρξεως, ὡς καὶ ἐπεξηγήσεων, ἐν συνδυασμῷ πρὸς διορθώσεις διαρκούσης τῆς ἐκτελέσεως, εἶναι ἀπαραίτητος.

— Ἡ κτῆσις τῆς δεξιότητος ταύτης ἀποτελεῖ δυσχερὲς ἐγχείρημα. Ἀπαιτεῖ μεθοδικὴν καὶ συστηματικὴν προσπάθειαν τόνσον ἐκ μέρους τοῦ διδασκάλου, ὅσον καὶ ἐκ μέρους τοῦ μαθητοῦ, ἡ δὲ ἐπαλληλία τῆς διδακτέας ὕλης συμφώνως πρὸς τὴν παιδοκεντρικὴν ἀρχὴν ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν ἀρχὴν τῆς ἀνιούσης δυσχερείας, ἰδίως εἰς τὰς κατωτέρας τάξεις, ἔχει σημασίαν ἐγγίζουσάν τὴν σημασίαν ἣν ἐνέχει ἡ ἐπαλληλία τῆς ὕλης διὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς ἀριθμητικῆς.

9. Ἡ μέριμνα τῆς Καλλιγραφίας ἐκτείνεται εἰς τέσσαρα ἐπίπεδα : α) τὸ γράμμα· β) τὴν λέξιν· γ) τὸν στίχον· καὶ δ) τὴν σελίδα³.

Ἀπαραίτητον τυγχάνει, ὅπως τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ διδασκάλου ἐπισύρουν ἀπαντὰ τὰ ἀνωτέρω ἐπίπεδα.

1. «La clé de l'écriture et du dessin» ὑπὸ L. Havranek, ἔκδοσις Flammarion, 1954.
2. «L'enseignement de la lecture et de l'écriture», ὑπὸ W. Grey. Ἐκδοσις UNESCO, ἔτος 1956, σελ. 238 καὶ ἐξῆς, κεφάλαιον «Buts et structure du programme».
3. «L'inadaptation scolaire et ses remèdes», ἔκδοσις Bourrelier, σελ. 105.

Β' Πρόγραμμα

ΤΑΞΙΣ ΠΡΩΤΗ

Γενικαί ὁδηγίαι :

— Κατὰ τὰς πρώτας ἡμέρας γίνονται μόνον παιγνιώδεις προασκήσεις· αὗται εἶναι γενικωτέρας φύσεως (χειροτεχνικῆς - ἰχνογραφικῆς - προ-γραφικῆς), δι' ἃ δύνανται νὰ τελῶνται καὶ κατὰ τὰς ὥρας τῆς Χειροτεχνίας, Ἰχνογραφίας καὶ Κατευθυνομένων Δραστηριοτήτων.

— Βραδύτερον, παραλλήλως πρὸς τὰς ὡς ἄνω παιγνιώδεις προασκήσεις, γίνονται συστηματικαί προασκήσεις γραφῆς· δύναται ὅμως ὁ διδάσκαλος, ἐὰν κρίνη τοὺς μαθητὰς του ἱκανῶς προηγμένους, νὰ διακόψῃ τὰς παιγνιώδεις προασκήσεις.

— Ἡ διδασκαλία τῆς κυρίως γραφῆς ἀρχίζει πρῶτως, ἤτοι εὐθὺς ὡς ἀρχίσῃ ἡ διδασκαλία τῆς πρώτης ἀναγνώσεως· τοῦτο οὐδὲν ὀλιγωρῶν κωλύει τὸ νὰ συνεχίζονται ἐκ παραλλήλου τόσοι αἱ παιγνιώδεις προασκήσεις, ὅσον καὶ αἱ συστηματικαὶ προασκήσεις¹.

Εἰς τὴν περίπτωσιν μεμονωμένων μαθητῶν τῶν ὁποίων ἡ γραφὴ χωλαίνει ἔνεκα εἰδικῶν λόγων καὶ πέραν τοῦ Δεκεμβρίου, ἐφαρμόζεται τὸ σύστημα τῆς ἐξατομικευμένης διδασκαλίας· ὅλη τῆς τοιαύτης ἐξατομικευμένης διδασκαλίας εἶναι αἱ παιγνιώδεις προασκήσεις, αἱ συστηματικαὶ προασκήσεις, ὡς καὶ ἀσκήσεις ἀναπαιδαγωγήσεως.

— Ὁ ἀριθμὸς τῶν καθ' ἑβδομάδα μαθημάτων Γραφῆς - Καλλιγραφίας θὰ κυμαίνεται κατὰ τὴν κρίσιν τοῦ διδασκάλου μεταξὺ τριῶν καὶ ἑξ. Ἡ κατὰ μάθημα εἰδικὴ γραφικὴ ἐργασία τῶν μαθητῶν θὰ διαρκῇ ἐπὶ πέντε λεπτὰ τῆς ὥρας περίπου. Ἐπὶ πλεόν τοῦ ὡς ἄνω πενταλέπτου, τὸ μάθημα περιλαμβάνει τὸν χρόνον ὁ ὁποῖος ἀπαιτεῖται διὰ τὴν παροχὴν ὁδηγιῶν καὶ ὑποδειγμάτων ὑπὸ τοῦ διδασκάλου, ὡς καὶ τὸν χρόνον ὁ ὁποῖος ἀπαιτεῖται πρὸς ἔλεγχον καὶ διόρθωσιν τῶν γραπτῶν τῶν μαθητῶν. Πάντως, ἀκόμη καὶ ὅταν πρόκειται περὶ πληθωρικῶν τάξεων, ἡ διάρκεια τοῦ μαθήματος δὲν πρέπει νὰ ὑπερβαίῃ τὰ 15 λεπτὰ τῆς ὥρας. Ἐπειδὴ, εἰς τὴν ἐν λόγω περίπτωσιν, τὸ ὑπὸ τοῦ Ὁρολογίου Προγράμματος διατιθέμενον ἑβδομαδιαῖός ἐν ἡμῶριον δὲν ἐξαρκεῖ, ὁ ἐπὶ πλεόν ἀπαιτηθησόμενος χρόνος λαμβάνεται ἐκ τῆς ἀναγνωστικῆς διδασκαλίας (ὡς συνέβαινεν ἀνεκὰθεν), ἐν ἀνάγκῃ δὲ καὶ ἐξ ἄλλων μαθημάτων, τὰ ὁποῖα τυχὸν παρουσιάζουν κατὰ καιροὺς χρονικὰ περιθώρια.

1. Οὐνέσκο : «L'enseignement de la lecture et de l'écriture», σελ. 239 (στίχοι 28 - 30), σελ. 240 (στίχοι 7 - 8), σελ. 242 (στίχοι 9 - 13).

I. Παιγνιώδεις προασκήσεις.

A' Παιγνιώδεις προασκήσεις χειροτεχνικής φύσεως προάγουσαι τὴν εὐκίνησιαν τῆς ἄκρας χειρὸς καὶ τῶν δακτύλων, ὡς ἀπαιτοῦσαι ἀκριβείαν, ποιότητα καὶ ταχύτητα τῆς κινήσεως:

α) Κατασκευαὶ κομβολογίων, ἀρχόμεναι ἀπὸ τῆς ἀπλῆς συνδέσεως χανδρῶν διὰ σύρματος.

β) Δεσίματα καὶ λυσίματα κόμβων καὶ θηλειῶν μὲ σπάγγους.

γ) Ἀσκήσεις συλλήψεως μικρῶν ἀντικειμένων (λ.χ. φασολίων) διὰ τῶν δακτύλων τῆς μιᾶς χειρὸς καὶ πληρώσεως δι' αὐτῶν τῆς φούκτας μέχρι τοῦ ἀνωτάτου δυνατοῦ ὅριου, ἄνευ ἐπεμβάσεως τῆς ἐτέρας χειρὸς.

δ) Ἀσκήσεις σφυροκοπήματος: 1) καρφίου εἰς καυσόξυλον, κατὰ ποικίλους τρόπους, ἐν ἀνάγκῃ δὲ πυρείων εἰς τεμάχιον πλαστιλίνης· 2) διὰ μολυβδοκονδύλου φέροντος ἀμβλεῖαν αἰχμὴν ἐπὶ τεμαχίου χάρτου· σὺν τῷ χρόνῳ σμικρύνομεν τὴν πρὸς διάστιζιν ἐπιφάνειαν.

B' Παιγνιώδεις προασκήσεις ἰχνογραφικῆς φύσεως καὶ ἐμμέσως γραφικῆς:

α) Ἀδέσμευτα σκαλαθύρματα ἐπὶ τεμαχίων χάρτου δι' ἐγγρώμου μολυβδοκονδύλου. β) Καθοδήγησις τῆς χειρὸς πρὸς χάραξιν σπειροειδῶν κατασκευασμάτων, μακρῶν παραλλήλων γραμμῶν, σιγμάτων. γ) Κυκλοειδῆ σημεῖα. δ) Ἐκ τῶν ὑστέρων κατονομασία ὑπὸ τοῦ μαθητοῦ ἐνὸς τοιοῦτου κατασκευάσματος ὡς περιπτώτως ὀρισμένον ἀντικείμενον. ε) Ἀκολουθεῖ ἢ ὑπὸ τοῦ μαθητοῦ ἐνσυνειδήτως προσάθεται ἰχνογραφικῆς ἀναπαραστάσεως ἀντικειμένων, ὅποτε ὁ διδάσκαλος παρουσιάζει πρότυπα καὶ γενικῶς ἀκολουθεῖ τὸ πρόγραμμα τῆς ἰχνογραφίας.

Γ' Παιγνιώδεις προασκήσεις ἀμεσώτερον γραφικῆς φύσεως:

α) Δεδεσμευμένα σκαλαθύρματα ἐκτελούμενα μὲ μονοκονδυλιάν δι' ἐγγρώμου μολυβδοκονδύλου (λ.χ. ἡ πεταλοῦδα ξικινᾶ ἀπὸ ὀρισμένου ἄνθος, διαγράφει εἰς τὸν ἀέρα περίπλοκον τροχίαν καὶ τέλος ἐπικάθεται εἰς ἄλλο ἄνθος· ὁ μαθητὴς χαράσσει ἐπὶ φύλλου χάρτου ἀκανόνιστον ἢ σπειροειδῆ πολύπλοκον τροχίαν, δεσμευόμενος μόνον ὡς πρὸς τὰ σημεῖα τῆς ἀφετηρίας καὶ τοῦ τέρματος τῆς διαδρομῆς).

β) Ἡμιδεσμευμένα εὐθεῖαι: ροπή πρὸς πᾶσαν κατεύθυνσιν (τὰ κατόπουλα ἐτρόμαξαν)· ροπή ἐκ τῶν κάτω πρὸς τὰ ἄνω κατὰ τρόπον παράλληλον (τὸ σιτάρι φυτρώνει)· ροπή ἐκ τῶν ἄνω πρὸς τὰ κάτω κατὰ τρόπον παράλληλον (τὰ σῦκα πέφτουν ἀπὸ τῆ συκιά)· ροπή ὀριζοντίως καὶ παραλλήλως ἐξ ἀριστερῶν πρὸς τὰ δεξιὰ (ὁ ἄνεμος παρασύρει χαρτάκια κλπ.), ἐπίσης δὲ καὶ ἐκ δεξιῶν πρὸς τὰ ἀριστερά.

γ) Ἡμιδεσμευμένα εὐθεῖαι ὡς ἀνωτέρω, μεγαλύτερου ὅμως μήκους (οἱ μαθηταὶ ἐξέρχονται εἰς διάλειμμα καὶ ἀπὸ τὴν ἐξώθυραν τοῦ διδακτηρίου διασπείρονται πρὸς ὅλα τὰ σημεῖα τῆς αὐλῆς, ἢ ἐπανέρχονται εἰς τὴν εἴσοδον).

δ) Λαβύρινθοι έλικοειδεῖς (ὁ βοσκὸς ἀναζητεῖ στὸ δάσος τὸ χαμένο ἀρνάκι).

ε) Μαιάνδροι μὲ τεθλασμέναις γραμμῶς (οἱ μαθηταὶ παίζουσι κυνηγητό).

στ) Κυκλοειδεῖς τροχιαὶ (τυλίγομε κουβάρι - τὸ ἄλογο γυρίζει στὸ μαγγο-
νοπήγαδο).

ζ) Λαβύρινθοι καὶ μαιάνδροι κανονικοῦ σχήματος (περιδιαβάζω ἀνάμεσα στὶς
ἄλλες τοῦ κήπου).

η) Ἡμικυκλικὰ τόξα, τῶν ὁποίων ἡ κυρτὴ ἐπιφάνεια εὐρίσκεται πρὸς τὰ ἄνω καὶ
τῶν ὁποίων τὸ μέγεθος ποικίλλει ἐκάστοτε (τὰ παιδιὰ παίζουσι κουτσό).

θ) Τόξα ἡμιελλειψοειδῆ, ὡς ἀνωτέρω.

ι) Παράλληλοι εὐθεῖαι : κατακόρυφοι (τὰ κρεμασμένα ρόδια), ὀριζόντιοι (τὰ
τηλεγραφικὰ σύρματα), πλάγια 45 μοιρῶν (ἡ βροχὴ ἔρχεται ἀπὸ δεξιά, ἀπὸ
ἀριστερά).

Ἑ ρ μ η ν ε υ τ ι κ ἄ σ χ ὄ λ ι α.

"Ἀπασα αἱ ἀνωτέρω παιγνιώδεις προασκήσεις ἔχουσι ἐνδεικτικὸν χαρακτήρα. Ὁ διδά-
σκαλος καὶ οἱ μαθηταὶ θὰ ἐπινοήσουσι καὶ ἄλλαις παραπλησίαις τοιαύταις. Θὰ παραλειφθοῦν
δὲ ἐξ ἄλλου ὅσαι τυχόν δι' οἰονδήποτε λόγον ἤθελον κριθῆ ἀνεφάρμοστοι ἢ περιτταί.

Πολλὰ τῶν ἀνωτέρω προασκήσεων δυνατὸν κατὰ τὴν ὥραν τῆς Γυμναστικῆς νὰ δρα-
ματοποιηθοῦν ὑπὸ μορφήν μιμητικοῦ παιγνίου. Ἡ τοιαύτη δραματοποίησις : π ρ ο η γ ε ῖ τ α ι
τῆς γραφικῆς ἐκτελέσεως.

ια) Γραφὴ μὲ διαφόρους ὕλας ἐντὸς τοῦ πλαισίου τῆς Ἑνιαίας διδασκαλίας,
ἤτοι ἀπομιμήσεις γραμμῶν, λέξεων καὶ μικρῶν φράσεων ἐκτελούμεναι διὰ κιμω-
λίας, διὰ πινέλων καὶ πυρεῖων ἐμβεβατισμένων εἰς ἔγχρωμον ὕγρον, διὰ ξυλάρου
ἐπὶ μαλακοῦ ἐδάφους, διὰ τοῦ δακτύλου ἐπὶ τῆς ἄμμου κλπ.

* *

* *

* *

II. Συστηματικαὶ προασκήσεις.

Χρησιμοποιεῖται λευκὸς χάρτης ἢ μονόγραμμον.

Α' Κοῖλα ἡμικύκλια :

Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰ παλαιότερον ἰσχύοντα, σήμερον θεωρεῖται ὅτι χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τῆς γραφῆς εἶναι οὐχὶ ἡ εὐθεῖα γραμμὴ ἀλλὰ ἡ καμπύλη.

1. Πρωταρχικὸν στοιχεῖον τῆς γραφῆς εἶναι τὸ ἡμικύκλιον, τὸ κοῖλον τοῦ ὁποίου εἶναι ἐστραμμένον πρὸς τὰ ἄνω (ποτηράκι) :

Ἐπιμονή, ἵνα ἡ ἐκτέλεσις γίνηται ἰσοδυνάμως καὶ ἰσοπαχῶς, ὥστε ἀμφότερα τὰ κέρατα νὰ εἶναι ἰσοῦψῃ, ἰσοπαχῇ καὶ ἀμφιπλευρίου συμμετρίας.

2. Σειραὶ τοιοῦτων ἡμικυκλίων πρῶτον κατ' αὐξουσαν, εἶτα δὲ καὶ κατὰ φθίνουσαν διάταξιν (ράφι φαρμακείου) :

3. Συστήματα ὁμοκέντρων ἡμικυκλίων (ἡμι-στόχων), ἐν πρώτοις μετὰ «ράβδου στηρίξεως», εἶτα δὲ ἄνευ αὐτῆς καὶ κατὰ τὴν ἀκόλουθον χρονικὴν προτεραιότητα ἐκτελέσεως ἐκάστου ἡμικυκλίου ἐντὸς ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ ὁμοκέντρου συστήματος :

4. Σύνδεσις τοιούτων ἡμικυκλίων εἰς ὀριζοντίαν γραμμὴν (γκυρλάντα) :

— Ἐπιμονή, ὥστε τὸ σύστημα νὰ εἶναι κανονικόν.

Β' Κυρτὰ ἡμικύκλια :

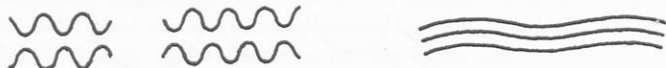
Τὰ χέρατα τούτων εἶναι ἐστραμμένα πρὸς τὰ κάτω (γεφύρι).

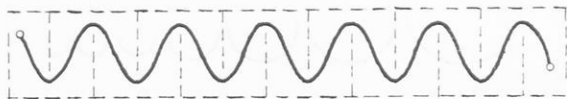
— Ἀκολουθεῖται ἡ αὐτὴ ὡς ἄνω ἐπαλληλία ἰδιαιτέρων ἀσκήσεων (μεμονωμένα ἡμικύκλια, σειρὰ κατ' ἀξίουςαν καὶ φθίνουσαν διάταξιν, ὁμόκεντρα συστήματα, γκυρλάντα).

Γ' Κύματα :

1. Αἱ προασκήσεις τῆς ομάδος ταύτης ἀποτελοῦν ἀνακεφαλαίωσιν καὶ προέκτασιν τῶν κοίλων καὶ κυρτῶν ἡμικυκλίων.

2. Ἐνδεχομένως μετὰ βοηθητικῆς γραμμῆς :

3. Ἐνδεχομένως τῇ βοηθείᾳ ὄργανου (διατρήτου χαρτονίου — συμπαγοῦς χαρτονίου τοῦ ὁποίου ἀκολουθεῖται διὰ μολυβδοκονδύλου τὸ περίγραμμα) :

(ἰσοϋψῆς διάταξις)

(αὐξουσα διάταξις)

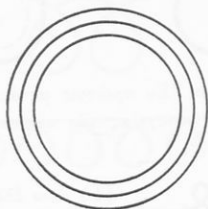
(φθίνουσα διάταξις)

(κατ' ἐναλλαγὴν αὐξουσα)

Δ' Κυκλοειδῆ σχήματα:

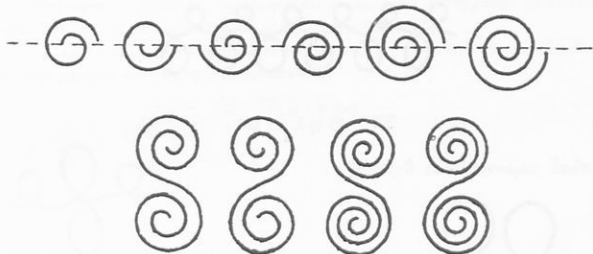
1. Τρεῖς ὁμόκεντροι κύκλοι, ἀδασμεύτως ἐκτελούμενοι (δὲν ἀπαιτοῦμεν μονοκονδυλιάν, οὐδὲ ὀρίζομεν σημεῖον ἀφετηρίας):

2. Ὡσειδῆς σχῆμα ἐκτελούμενον διὰ μονοκονδυλιάς. Ἀφετηρία τῆς κινήσεως τὸ ἄνω δεξιὸν τοῦ σχήματος μὲ κατεύθυνσιν πρὸς τὰ ἀριστερά.

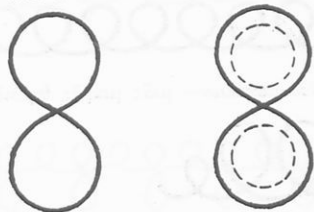

3. Ἐνδεχομένως τῇ βοηθείᾳ ὀργάνου, ἐκτελοῦνται «κοχλῆαι» καὶ σπεῦραι.

Ε' Φιόγκοι:

1. «Τὸ ὀκτώ».

Ἐνδεχομένως μετὰ βοηθητικῶν ἐσωτερικῶν κύκλων.

2. «Τὸ πλαγιασμένο ὀκτώ».

Ἐνδεχομένως μετὰ βοθητικῶν ἑσωτερικῶν κύκλων :

3. «Ἄλυσσιδες ἀπὸ ὀκτώ». Ἐν πρώτοις μετὰ βοθητικῆς ὀριζοντίας γραμμῆς, πάντως ἄνευ λύσεως τῆς συνεχείας τῆς κινήσεως (ἦτοι διὰ μονοκονδυλίας) καὶ κατὰ ποικίλους συνδυασμούς.

(Τὸ ἄνω ἔλλειψοειδὲς εἶναι ἴσον πρὸς τὸ κάτω).

(Τὰ ἄνω ἔλλειψοειδῆ εἶναι μεγαλύτερα).

Τὰ κάτω εἶναι μεγαλύτερα

↑
(Ἐναλλαγὴ κατὰ ζεύγη μεγαλύτερα-μικρότερα - μεγαλύτερα).

ΣΤ' Θηλειαί :

1. Ἀπλῆ μεμονωμένα θηλειά :

2. Ἄλυσσιδα (ἢ γκυρλάντα) :

3. Συνδυασμὸς μιᾶς μικρᾶς — δύο μεγάλων — μιᾶς μικρᾶς θηλειᾶς.

— Εἰς ἀπάσας τὰς ἀνωτέρω περιπτώσεις ἢ κινήσεις τῆς χειρὸς ἀκολουθεῖ φορὰν ἀντίθετον πρὸς τὴν κίνησιν τῶν δεικτῶν τοῦ ὥρολογίου.

4. Αἱ τρεῖς ἀντίστοιχοι ἀντίθετοι περιπτώσεις, ἦτοι :

— Εἰς τὰς ὑπερθεν τρεῖς περιπτώσεις ἢ κινήσεις τῆς χειρὸς τελεῖται κατὰ τὴν φορὰν τῶν δεικτῶν τοῦ ὥρολογίου.

Ἑρμηνευτικὰ σχόλια.

α) Ἀμφότεραι αἱ κινήσεις τῆς παραγράφου ΣΤ' θεωροῦνται ὡς τὸ θεμέλιον τῆς συνδεδεμένης γραφῆς.

β) Ἐπιτρέπεται, κατὰ τὴν κρίσιν τοῦ διδασκάλου, νὰ προταχθοῦν αἱ ἀσκήσεις τῆς παραγράφου ΣΤ' καὶ νὰ ἐπακολουθήσουν αἱ τῆς παραγράφου Ε'.

γ) Ἐν τῇ Α' τάξει δὲν ἐπιχειρεῖται ἐκμάθησις τῆς συνδεδεμένης γραφῆς, δέον ὅμως νὰ λαμβάνηται μέριμνα διὰ τὴν προετοιμασίαν τῆς.

Ζ' Ἑλικες :

Η' Ἀνάλυσις καὶ σύνθεσις.

Θ' Τριφύλλια και άνθη, ενδεχομένως μετά βοηθητικής γραμμής :

Σημειώσεις :

Τὰ ἀνωτέρω σχήματα δύνανται νὰ χρησιμοποιηθοῦν τόσοι κατὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς Ἰχνο-
γραφίας, πρὸς διακόσμησιν, ὅσοι καὶ κατὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς Ἀριθμητικῆς.

III. Γραφή.

1. Κατὰ τοὺς πρώτους μῆνας τοῦ διδακτικοῦ ἔτους ἡ διδασκαλία τῆς Γραφῆς συνδυάζεται μετὰ τὴν καθημερινὴν διδασκαλίαν τῆς πρώτης ἀναγνώσεως, τῆς ὁποίας συνήθως δέον ν' ἀποτελῇ τὸ ἐπιστέγασμα.

— Εἰς ὅσα σχολεῖα ἐφαρμόζεται ἡ ὀλικὴ μέθοδος πρώτης ἀναγνώσεως, θὰ γίνεταί : κατ' ἀρχὰς ἡμισυνειδητὴ ἀντιγραφή τῶν φράσεων αἱ ὁποῖαι ἐχρησιμοποιεῖσθαι ὡς ἀναγνωστικὸν ὕλικόν, ἐκ παραλλήλου πρὸς τὰς τυχόν ἐργασίας ἐν τῷ μαθητικῷ τυπογραφεῖῳ τῆς τάξεως· βραδύτερον, ὅταν ἐπιστῇ ἡ στιγμή ἐμφανίσεως μεμονωμένων γραμμάτων, οἱ μαθηταὶ ἀσχοῦνται εἰς τὴν συνειδητὴν καὶ ἀρτίαν γραφὴν αὐτῶν, ἰδίᾳ τῶν τῆς μικρᾶς ἀλφαβήτου.

— Εἰς τὰ λοιπὰ σχολεῖα διδάσκεται ἡ ἀρτία γραφή τοῦ ἐκάστοτε ἐν τῇ ἀναγνώσει παρουσιαζομένου νέου γράμματος.

2. Ὅμοιος, ἀρτία γραφή τῶν ἐκάστοτε διδασκομένων ἀριθμῶν.

3. Κατὰ τὸ στάδιον τοῦτο τῆς διδασκαλίας, ἀρτία γραφή τοῦ γράμματος σημαίνει τὰ ἑξῆς :

— Ὅρθὴν φορὰν τῆς χειρὸς λ.χ. προκειμένου περὶ τοῦ ὄμικρον ἢ χειρ' φέρεται ἐκ τῶν ἄνω καὶ δεξιᾶ πρὸς τὰ ἀριστερὰ καὶ τὰ κάτω κλπ.

— Ὅλοκλήρωσιν τῆς κινήσεως τῆς χειρὸς λ.χ. τὸ ὄμικρον νὰ εἶναι τελείως κλειστόν.

— Ἐκτέλεσιν διὰ μονοκονδυλίας τοῦ ὄμικρον, τοῦ βῆτα κλπ., ἐκτέλεσιν διὰ δύο διακεκριμένων κινήσεων τοῦ ἦτα, τοῦ κάπα κλπ., ἐκτέλεσιν διὰ τριῶν κινήσεων τοῦ γράμματος μῦ.

— Τέλος, προσήκουσαν γραφὴν τῶν ἐπιστίχων, ὑποστίχων καὶ ὑπερστίχων.

Ἑρμηνευτικὰ σχόλια.

α) Τὰ ἀμφίστιχα ἐμφανίζονται βραδύτερον.

β) Οἱ ἔροι «ἐπίστιχον, ὑπόστιχον κ.λπ.» δὲν διδάσκονται ἐν τῇ τάξει ταύτῃ.

γ) Οἱ μαθηταὶ γράφουν ἐπὶ τετραγράμμου, τοῦ ὁποίου τὸσον τὸ ἀνώτερον διάστημα, ὅσον καὶ τὸ κατώτερον εἶναι κατὰ τὸ ἦμισυ εὐρύτερα τοῦ μεσαίου.

δ) Ταυτοχρόνως, ἢ καὶ ὀλίγον βραδύτερον, χρησιμοποιεῖται ἐκ παραλλήλου καὶ μονόγραμμον τετράδιον, διὰ τὰς ποικίλας (πέραν τῆς εἰδικῆς ἀσκήσεως) γραπτὰς ἐργασίας.

4. Ἡ μορφή τῶν γραμμάτων δέον νὰ εἶναι συγγενῆς πρὸς τὴν τῶν τυπογραφικῶν στοιχείων τοῦ ἀλφαβηταρίου, μετὰ τὰς προσαρμογὰς πρὸς τὴν ἀντίστοιχον καλλιγραφικὴν μορφήν· ἐπὶ παραδείγματι, τὸ γράμμα γάμα θὰ γράφεται εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς διὰ μονοκονδυλίας καὶ μετὰ ἀνοικτὸν τὸ κάτω ἦμισυ αὐτοῦ, ἔστω καὶ ἂν ἐν τῷ ἀλφαβηταρίῳ χρησιμοποιεῖται τυπογραφικὸν στοιχεῖον εἰκονίζον συμπαγῆς τὸ περὶ οὗ πρόκειται κάτω ἦμισυ τοῦ γράμματος τούτου.

5. Ὁ διδάσκαλος χρησιμοποιεῖ πάντοτε γραφὴν ἐλαφρῶς, σχεδὸν ἀνεπαισθήτως, κεκλιμένῃ πρὸς τὰ δεξιὰ. Τὸ παράδειγμα τοῦτο ἐπιηραίνει αὐτομάτως καὶ ἀβιάστως τὴν τάξιν, ὁ διδάσκαλος ὅμως οὐδαμῶς θά ἐξαναγκάζη σχετικῶς τοὺς μαθητὰς. Ἀντιθέτως, εὐχαρίστως οὗτος ἀποδέχεται καὶ τὴν ὀρθὴν γραφὴν τῶν μαθητῶν ἐκείνων, οἱ ὅποιοι ἐπιηραίνονται ἐκ τῶν τυπογραφικῶν στοιχείων τοῦ ἀλφαβηταρίου. Ἀπαγορεύει ὅμως ὁ διδάσκαλος τὴν γραφὴν μὲ κλίσιν πρὸς τὰ ἀριστερά¹, διορθώνει δὲ τὴν ἀκαλαίσθητον γραφὴν τὴν ἔχουσαν ὑπερβολικὴν κλίσιν πρὸς τὰ δεξιὰ.

6. Ἡ χρῆσις πετροκονδύλου καὶ ἀβακίου ἀπαγορεύεται.

— Ὅσακις ἡ οἰκονομικὴ κατάστασις τῶν μαθητῶν καὶ ἐν γένει τοπικαὶ συνθήκαι ἐπιτρέπουν τοῦτο, δέον νὰ προτιμᾶται ἡ χρῆσις τοῦ στυλογράφου ξηρᾶς μελάνης ἔναντι τῆς χρήσεως τοῦ μολυβδοκονδύλου². Ἐπιδιώκεται καλὴ ἐκτέλεσις ἐκάστου γράμματος, ὥστε νὰ παρέλκη ἡ χρῆσις γομολάστιγας.

— Ὁ χρόνος ἐνάρξεως τῆς χρήσεως γραφίδος μετὰ κονδυλοφόρου καὶ ὑγρᾶς μελάνης ἐπαφίεται εἰς τὴν κρίσιν τοῦ διδασκάλου, ἐντὸς πάντοτε τοῦ πρώτου ἐξαμήνου τοῦ διδακτικοῦ ἔτους, μὴ ἀποκλειομένης δὲ τῆς τοιαύτης χρήσεως καὶ ἀπὸ τῆς πρώτης ἡμέρας τῆς φοιτήσεως εἰς τὸ σχολεῖον³, διὰ γραφίδος πάντως τῆς ὁποίας τὸ ἄκρον εἶναι ἀμβλύ.

— Ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν θά γίνεται ἀσκήσις καὶ εἰς τὴν χρῆσιν μολυβδοκονδύλου. Αἱ γραπταὶ ἀσκήσεις ἀριθμητικῆς καὶ ἄλλων μαθημάτων θά γράφονται μὲ μολυβδοκόνδυλον.

7. Ἀσκήσις εἰς τὴν καλὴν γραφὴν τῶν κεφαλαίων γραμμάτων, ἐν ᾧ μέτρῳ ἐμφανίζονται ταῦτα εἰς τὴν ἀναγνωστικὴν διδασκαλίαν. Ἡ ἐν λόγῳ ἀσκήσις περιορίζεται εἰς τὰ ἐξῆς καὶ μόνον :

— Τὴν κανονικὴν γραφὴν τοῦ γράμματος, συμφῶνως πρὸς τὸ τυπογραφικὸν ὑπόδειγμα τοῦ ἀλφαβηταρίου καὶ ἄνευ ὑπερβολικῆς πιέσεως τῆς χειρός.

— τὸ κανονικὸν ὕψος τοῦ κεφαλαίου γράμματος, ἤτοι τὴν καταπολέμησιν τῆς τάσεως πολλῶν μαθητῶν ὅπως ἐξομοιώνουν τὰ κεφαλαία μὲ τὰ ἐπίστιχα.

8. Γραφὴ λέξεων, πρώτον μονοσυλλάβων εἶτα δὲ καὶ δισυλλάβων. Ἀσκήσις τῶν μαθητῶν εἰς τὴν τήρησιν κανονικῶν διαστημάτων ἀπὸ γράμματος εἰς γράμμα (μεταξὺ δύο γραμμάτων τῆς αὐτῆς λέξεως νὰ χωρῆ νοερῶς μόνον ἓν ἰῶτα).

— Ἀσκήσις εἰς τὸν τονισμόν καὶ τὸν πνευματισμὸν τῶν μικρῶν, ὅσον καὶ τῶν κεφαλαίων γραμμάτων.

— Ἡ γραφὴ εἶναι ἀσύνδετος, καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τοῦ διδακτικοῦ ἔτους.

9. Γραφὴ ὁμάδων λέξεων : α) μονοσυλλάβου μετὰ δισυλλάβου, λ.χ. Τὸ μῆλο· β) μονοσυλλάβου μετὰ δισυλλάβου καὶ μονοσυλλάβου, λ.χ. Τὸ μῆλο τῆς· γ) δύο

1. R. Olivaux : «L'éducation et la rééducation graphiques» εἰς σελ. 38, στίχοι 23 - 27.

2. Βελγικὸν Ἀναλυτικὸν Πρόγραμμα, ἔτος 1957, σελ. 144 : «Il faut proscrire l'emploi du crayon...».

3. α) Ἐνθα ἀνωτέρω, εἰς σελ. 143, παράγρ. 6. β) Γενεῦσις Ἀναλυτ. Πρόγραμμα, ἔτος 1957, σελ. 90 (τῆς Ἑλληνικῆς Μεταφράσεως ὑπὸ Κ. Πετρίτη, σελ. 68) : «Χρησιμοποίησις τῆς μελάνης ἀπὸ τοῦ μηνὸς Φεβρουαρίου» ἐν τῇ ἀνωτέρᾳ τάξει τοῦ Νηπιαγωγείου.

δισυλλάβων, λ.χ. "Ελα Λόλα· δ) μικρῶν φράσεων· ε) δύο ἢ καὶ τριῶν μικρῶν ἀνεξαρτήτων προτάσεων.

— "Άσκησις τῶν μαθητῶν εἰς τὴν τήρησιν κανονικῶν διαστημάτων ἀπὸ λέξεως εἰς λέξιν (μεταξὺ δύο λέξεων νὰ χωρῆ νοερῶς μόνον ἓν ἄλφα).

— "Άσκησις εἰς τὴν στίξιν : τελεία στιγμῆ, ἐρωτηματικόν· βραδύτερον, τὸ κόμμα, ἐνδεχομένως καὶ τὸ θαυμαστικόν.

— Αἱ ἀσκήσεις τῆς παρούσης παραγράφου συνεχίζονται μέχρι λήξεως τοῦ διδακτικοῦ ἔτους.

— Ἐγκατάλειψις τοῦ τετραγράμμου τετραδίου, ὅταν ὁ διδάσκαλος κρίνῃ ὅτι ἡ γραφικὴ ἱκανότης τῶν μαθητῶν προήχθη εἰς βαθμὸν καθιστῶντα περιττὴν τὴν περαιτέρω χρῆσιν τοῦ τετραγράμμου.

10. Ἄντιγραφὴ κατ' οἶκον ὀλίγων λέξεων, καθημερινῶς, ἐπὶ μονογράμμου τετραδίου.

— Ἡ ἄσκησις αὕτη ἐκτείνεται καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τοῦ διδακτικοῦ ἔτους.

11. Γραφὴ καὶ ἀντιγραφὴ ἐπὶ μονογράμμου, ἢ καὶ ἄνευ οἰασδῆποτε βοηθητικῆς γραμμῆς, κειμένων προερχομένων ἐκ τῆς Ἑνιαίας Διδασκαλίας καὶ τῶν ποικίλων δραστηριοτήτων τῶν μαθητῶν, χρησιμοποιουμένων πρὸς τοῦτο τετραδίων, μεμονωμένων φύλλων χάρτου διαφόρων μεγεθῶν, χάρτου ἰχνογραφίας (δι' ὑποτίλους ἐπεξηγηματικούς ἰχνογραφημάτων), χαρτονίων πρὸς φιλοτέχνησιν πινακίδων καὶ καρτελλῶν ἢ πρὸς τήρησιν ἡμερολογίων, φακέλων ἐπιστολογραφίας κλπ.

— Αἱ ἀσχολίαι αὗται ἐκτείνονται καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τοῦ διδακτικοῦ ἔτους.

* *

* *

* *

IV.—'Ασκήσεις άναπαιδαγωγήσεως.

1. Ούχι σπανίως αί περί τήν γραφήν διαταραχαί καί καθυστερήσεις όφείλονται εις διαταραχάς τοῦ χαρακτήρος, αί όποίαι μέ τήν σειράν των όφείλονται εις άνωμάλους οικογενειακάς ή άλλας συνθήκας. Είς τάς περιπτώσεις ταύτας δέον ν' άναζητηται τό άρχικόν νοσηρόν αίτιον τής καθυστερήσεως καί νά έπιχειρηθαι ή κατά τό δυνατόν θεραπεία αὐτοῦ, νά άποφεύγονται δέ έπιμελώς αί έπιτιμήσεις, διότι προκαλοῦν έπιδεινώσειν τής καταστάσεως τοῦ μαθητοῦ.

2. Προκειμένου περι καθυστερήσεων όφειλομένων εις άναστολήν τής όμαλῆς γραφικῆς άνελίξεως τοῦ μαθητοῦ κατά τήν προσχολικήν ήλικίαν ένεκα δυσμενοῦς βιολογικῆς καταστάσεως τοῦ 'Οργανισμοῦ του ή άνεπαρκoῦς μορφωτικῆς έπιδράσεως τοῦ οικογενειακοῦ καί λοιποῦ τοπικοῦ περιβάλλοντος,

έπιβάλλεται έν πρώτοις νά διαγνωσθῆ εις ποίαν βαθμίδα τής άνελίξεως έσημειώθη ή άναστολή, εἴτα δέ νά εφαρμοσθοῦν αί εις τήν βαθμίδα ταύτην, ώς καί τās μεταγενεστέρας αὐτῆς, προσιδιάζουσαι παγκινώδεις προασκήσεις, αίτινες θά εἶναι παραπλήρησι πρὸς τās έν άρχῇ τοῦ προγράμματος παραθεσίσας καί θά λαμβάνουν χώραν διαρκoῦσης τής εξατομικευμένης διδασκαλίας.

3. 'Επί βαρυτέρων περιστατικῶν ώφέλιμοι εἶναι καί αί κάτωθι,

Έ ν ό ρ γ α ν ο ι ά σ κ ή σ ε ι ς :

'Επί διαφανoῦς πλακός εκ celluloidε διαστάσεων 4 X 12 έκ.ατ., ό διδάσκαλος κατασκευάζει δι' έγκοπῆς έν τετράγωνον (2 X 2 έκ.ατ.), ένά κύκλον (διαμέτρου 2 έκ.ατ.) καί έν ισόπλευρον τρίγωνον (πλευράς 2 έκ.ατ.). Διά τῶν γεωμετρικῶν τούτων σχημάτων ό μαθητής δύναται νά πραγματοποιήσῃ πλῆθος γραφικῶν συνδυασμῶν, ή δέ διαφάνεια τοῦ γνώμονος τούτου έπιτρέπει εις τόν μαθητήν νά παραθέτῃ μετ' άκριβείας τά διάφορα στοιχεῖα.

Τοιαῦται άσκήσεις δυνατόν νά εἶναι αἱ έξῆς: α) Πλήρωσις έπιφανειῶν (διά χρησιμοποίησεως έγχρώμου μολυβδοκονδύλου, χρωματίζεται τό κοῖλον τοῦ κύκλου, εἴτα δέ καί τῶν λοιπῶν σχημάτων τοῦ γνώμονος). β) Χάραξις περιγραμμάτων, ένάρξεως γνωμένης από τοῦ κύκλου. γ) Χάραξις τμήματος τοῦ περιγράμματος. δ) Συνδυασμός γραμμικῶν χαράξεων διά παραθέσεως (τετράγωνον σὺν τρίγωνον = οἰκία, κύκλος σὺν τρίγωνον = κεφαλή φέρουσα πῖλον κλπ.). ε) Συνδυασμός γραμμικῶν χαράξεων δι' έγκλωβισμοῦ. Πρὸς τοῦτο άπαιτεῖται ή κατασκευή ένός δευτέρου γνώμονος όμοίου πρὸς τόν πρώτον, αλλά μικροτέρων διαστάσεων (1 X 1 έκ.ατ.). 'Εναρξίς από τής κατασκευῆς όμοκέντρων κύκλων. στ) Χρησιμοποίησις ώς γνώμωνων (άντι κοίλων) συμπαγῶν σχημάτων εκ χαρτονίου : Χρησιμοποίησις καί τοιοῦτων συμπαγῶν γνώμωνων παριστάντων ζῶα, οἰκίσκους κλπ. Διά τοῦ συνδυασμοῦ άμφοτέρων τῶν εἰδῶν τῶν γνώμωνων (κοίλων καί συμπαγῶν) φιλοτέχνησις σκηνῶν εκ τοῦ βίου.

Ἐτεραι ἐνόργανοι ἀσκήσεις :

α) Χρησιμοποίησις τοῦ κανόνος (ρήγας) : Χάραξις γραμμῆς καθωρισμένου μήκους, χάραξις παραλλήλων γραμμῶν κλπ.

β) Ἀσκήσεις ἀποτυπώσεως (ζεσηκώματος) : Ἐν πρώτοις ἐθίζεται ὁ μαθητὴς εἰς τὸ νὰ χρωματίξῃ (νὰ ἐνδυναμώσῃ) δι' ἐγχρώμου μολυβδοκονδύλου τὸ περιγράμμα μαύρου ἰχνογραφήματος. Ἀκολούθως ἐθίζεται εἰς τὸ νὰ ἀποτυπώσῃ (ζεσηκώσῃ) ἰχνογραφήματα δι' ἐπιθέσεως ἐπ' αὐτῶν διαφανοῦς χάρτου (ὁ διαφανὴς χάρτης πρέπει νὰ στερεώνηται προηγουμένως διὰ πλατυκεφάλων καρφίδων (πυναίξες).

γ) Ἀσκήσεις ἀποτυπώσεως γραμμάτων.

δ) Χάραξις τοῦ περιγράμματος κινητῶν γραμμάτων ἐκ χαρτονίου.

ε) Ἀντιγραφή τῶν περιγραμμάτων τούτων, πρώτων διὰ πινέλλου (ἐμβαπτιζομένου εἰς ὑδρόχρωμα ἢ καὶ μελάνην), κατόπιν διὰ μολυβδοκονδύλου, ἐν τέλει περιορισμὸς τῶν διαστάσεων τῶν ἰχνογραφουμένων γραμμάτων.

4. Πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν δύνανται ἐπικουρικῶς νὰ χρησιμοποιηθοῦν καὶ αἱ συστηματικαὶ προασκήσεις γραφῆς καὶ καλλιγραφίας αἱ ὁποῖαι ἐφημερίζοντο παλαιότερον.

V.— Ταχυγραφία

— Ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ μηνὸς Μαΐου ἄσκησις τῆς τάξεως εἰς τὴν καθ' ὑπαγόρευσιν γραφῆν βραχυτάτων κειμένων, λ.χ. μικρῶν ἀριθμητικῶν προβλημάτων.

— Ὁ ρυθμὸς ὑπαγορεύσεως δεῖν νὰ εἶναι προσηρμοσμένος εἰς τὰς μικρὰς δυνατότητας τῶν μαθητῶν τῆς τάξεως, πάντως ὅμως τοιοῦτος ὥστε νὰ παρορμᾷ τοὺς νοηλεστέρους τῶν μαθητῶν εἰς τὸ νὰ μὴ ὑπολείπονται τῶν μέσης ταχύτητος.

— Αἱ ἀσκήσεις ταχείας γραφῆς διεξάγονται μὲ στυλογράφον ξηροῦ μελάνης¹. Παρορμᾷ ὁ διδάσκαλος τοὺς μαθητὰς ὅπως κατὰ τὸ δυνατόν μὴ ἀνυψώσων τὴν γράφουσαν χεῖρα, ἤτοι ὅπως ἐκτελοῦν διὰ μονοκονδυλίας τὸ ἦτα, τὸ κάπα, τὸ ρῶ καὶ λοιπὰ γράμματα, τὰ ὁποῖα ἐξέμαθον μὲ δύο κινήσεις. Ὑποδεικνύει οὗτος ἐξ ἄλλου εἰς τοὺς μαθητὰς, ὅτι ἡ καλλιγραφικὴ μορφή² τῶν γραμμάτων ὑποβοηθεῖ τὴν ταχυγραφίαν. Παρὰ ταῦτα, ἐξακολουθεῖ ἐφαρμοζόμενον τὸ σύστημα τῆς ἀσυνδέτου γραφῆς.

1. Πρὸβλ. τὴν ὑπ' ἀριθ. 65 - 338 τῆς 3-9-1965 ἐγκύκλιον τοῦ Γαλλικοῦ Ὑπουργείου Παιδείας (δημοσιευθεῖσαν εἰς τὸ Bulletin Officiel de l'Education Nationale, τεύχος 35 τῆς 30-9-1965, σελ. 2066) : «... ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας τυγχάνει συνήθους χρήσεως ἡ γραφὴ cursive, ἡ ὁποία εἰς οὐδεμίαν στιγμὴν ἀπαιτεῖ διαφοροποιημένην πίεσιν τῆς χειρὸς. Τὰ ἴχνη ἔχουν ὁμοίωμορον πλάτος καὶ εἶναι κεχαρμαγμένα διὰ συνεχοῦς κινήσεως. Δὲν πρέπει λοιπὸν νὰ ἀπαγορεύωμεν τὰ ὄργανα (γραφῆς) μὲ ἀπόθεμα μελάνης, οὔτε καὶ τοὺς στυλογράφους ξηροῦ μελάνης τοῦ παρουσιάζοντος πλεονεκτήματα πρακτικῆς φύσεως, ὑπὸ τὸν ἕρον ὅτι θὰ εἶναι καλῶς διαλεγμένα καὶ ὅτι θὰ ἐπιτρέπουν, χωρὶς ὑπερβολικὴν προσπάθειαν τῶν δακτύλων, τοῦ καρπού καὶ τοῦ πήχους, τὴν βαθμικὴν ἐπίτευξιν συνδεδεμένης, κανονικῆς καὶ ἀρκετᾶ ταχείας γραφῆς. Οἱ διδάσκαλοι ὀφείλουσι νὰ ἐπιτρεποῦν τὴν καλὴν χρῆσιν τῶν διαφόρων τούτων τύπων ὀργάνων γραφῆς... ».

Σημειωτέον, ὅτι «γραφὴ cursive» σημαίνει «γραφὴν ταχείας χαράξεως καὶ ἀρκετᾶ ἐλευθεράν, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν καλλιγραφικὴν γραφὴν» (τὸν ὀρισμὸν αὐτὸν παρέχει τὸ Λεξικὸν Grand Larousse).

2. Ὁ ὅρος «καλλιγραφικὴ μορφή τῶν γραμμάτων» χρησιμοποιεῖται ἐναυθα κατ' ἀντιδιαστολὴν πρὸς τὴν «τυπογραφικὴν μορφήν», δηλαδή ὑπὸ τὴν ἑνωσιν τῆς cursive καὶ κατ' ἀντιδιαστολὴν πρὸς τὴν scripte.

VI.— Καλλιγραφία.

1. Περί τὰς ἀρχὰς Μαρτίου, ἦτοι εὐθὺς ἄμα τῷ πέρατι τοῦ Α' μέρους τοῦ ἀλφαβηταρίου καὶ ταυτοχρόνως πρὸς τὴν παρούσασιν τῆς ἀλφαβήτου κατὰ τὴν Γραμματικὴν καὶ Ὁρθογραφικὴν Διδασκαλίαν,

ὁ διδάσκαλος ἀναρτᾷ εἰς ἐμφανὲς σημεῖον τῆς αἰθούσης διδασκαλίας εὐμεγέθη χαρτοτασίαν φέρουσαν ἰχνογραφημένα τὰ 24 γράμματα τῆς μικρᾶς ἀλφαβήτου, κατὰ τὴν καλλιγραφικὴν αὐτῶν μορφήν, ἄνευ προσθέτων διακοσμήσεων καὶ ὑπὸ κλίσειν πρὸς τὰ δεξιὰ 22,5 μοιρῶν ¹.

2. Ἐπὶ τετραγράμμου τετραδίου καὶ διὰ στυλογράφου ξηρᾶς μελάνης, γραφὴ ὀλοκλήρου τῆς μικρᾶς ἀλφαβήτου ὑπὸ τὴν καλλιγραφικὴν αὐτῆς μορφήν, ἵνα οἱ μαθηταὶ μ υ η θ ο υ ν ά δ ρ ο μ ε ρ ω ε εἰς τὴν καλλιγραφικὴν γραφὴν τῶν γραμμάτων. Πρὸς ἐπίτευξιν τούτου θά ἀπαιτηθῶν ἐπαναλήψεις ἐκτεινόμεναι εἰς ὀκτὼ περίπου μαθήματα. Ἡ χρονικὴ κατανομή τῶν ἐπαναλήψεων τούτων ἐπαρῆται εἰς τὸν διδάσκαλον, ἢ τελευταία ὅμως ἐξ αὐτῶν σκοπιμῶν εἶναι ὅπως ἐνεργηθῆ κατὰ τὰς παραμονὰς τῆς λήξεως τοῦ διδακτικοῦ ἔτους.

3. Διδασκαλία 3 - 4 ἐκάστοτε ἀσυνδέτων γραμμάτων τῆς μικρᾶς ἀλφαβήτου. Δὲν θά ἐπιζητῆται διὰ μιᾶς τελειότης, δι' ὃ θά ἀκολουθῆται ἡ ἐν τῇ ἀλφαβήτῳ διαδοχὴ τῶν γραμμάτων καὶ οὐχί ἡ γενετικὴ αὐτῶν σειρά.

Εἰδικώτερον, οἱ ἐν προκειμένῳ ἐπιδιωκόμενοι ἀντικειμενικοὶ σκοποὶ εἶναι μόνον οἱ ἑξῆς :

α) ἡ περαιτέρω ἐξοικείωσις τῶν μαθητῶν μετὰ τὴν καλλιγραφικὴν μορφήν τῶν γραμμάτων

β) ἡ ἐντύπωσις εἰς αὐτοὺς τοῦ καλλιγραφικοῦ π ῆ, τοῦ ψ ῆ καὶ ἄλλων γραμμάτων, ἢ μορφή τῶν ὁποίων διαφέρει ριζικῶς ἀπὸ τῶν ἀντιστοίχων τυπογραφικῶν στοιχείων

γ) ἡ διὰ κανονικῆς πιέσεως τῆς χειρὸς χάραξις τῶν γραμμάτων, ἰδίᾳ δὲ ἡ ἄνευ χαλαρώσεως τοῦ μυικοῦ τόνου χάραξις τῆς ἀπολήξεως τῶν κάτω τμημάτων τῶν ὑποστίχων (προπαντὸς τῆς ἀπολήξεως τῆς οὐρᾶς τοῦ ρ ῶ, τοῦ μ ῦ κλπ. ὡς καὶ τῆς ἀπολήξεως τοῦ προσθίου ποδῶς τοῦ λ ά μ δ α)

δ) ἡ μύησις τῶν μαθητῶν εἰς τὴν γραφὴν τῶν ἀμφοιστίχων καὶ

ε) ἡ περαιτέρω ἐξάσκησις τῶν μαθητῶν εἰς τὴν διάκρισιν ἐπιστίχων, ὑπερστίχων, ὑποστίχων.

— Ἀφοῦ ἐντὸς 4 - 5 ἑβδομάδων ἐξαντληθῆ τοιοῦτοτρόπως ἡ μικρὰ ἀλφαβήτος, ἐπαναλαμβάνεται ἐξ ἀρχῆς ἡ αὐτὴ ἐργασία μετὰ περισσοτέρας ἀπαιτήσεως ὡς πρὸς τὴν ἐπίτευξιν τῶν ἀνωτέρω τεθέντων ἀντικειμενικῶν σκοπῶν.

— Τὸ μικρὸν τ α ῦ γράφεται κατὰ τὸν τρόπον παραπλήσιον πρὸς τὸν τῆς τυπογραφίας, εἰ δυνατόν δὲ μετὰ μονοκονδυλίαν.

4. Τὰ εὐκολώτερα ἐκ τῶν κεφαλαίων γραμμάτων, ἦτοι τὰ Α, Β, Δ, Ε, Ζ, Λ, Μ, Ν, Ο, Π, Τ, Φ, Χ, Ψ, Ω, πάντοτε ἄνευ πολλῶν διακοσμήσεων.

1. Βελγικὸν Ἀναλυτικὸν Πρόγραμμα, ἔτος 1957, σελ. 143.

5. Τὰ ζεύγη : Β—β, Ε—ε, Ο—ο, Τ—τ, Υ—υ, Χ—χ, Ψ—ψ, Ω—ω.

6. Γραφή λέξεων καὶ φράσεων, πάντοτε μὲ ἀσύνδετον γραφήν.

7. Ἐκμετάλλευσις, διαρκούντος ὁλοκλήρου τοῦ διδακτικοῦ ἔτους, εὐκαιριῶν παρεχομένων ὑπὸ τῆς Ἑνιαίας Διδασκαλίας καὶ τοῦ ἐν γένει σχολικοῦ βίου πρὸς ἐφαρμογὴν τῶν μεμαθημένων.

8. Παροχὴ ἀτομικῆς βοήθειας, διαρκούντος ὁλοκλήρου τοῦ διδακτικοῦ ἔτους, εἰς ὅσους ἐκ τῶν μαθητῶν χολαίνουσι.

Π α ρ α τ ῆ ρ η σ ι ς :

Σκόπιμον εἶναι ὅπως τὰ εὐπορότερα τῶν σχολείων προμηθευθῶν διπτύχους ἢ τριπτύχους μαυροπίνακας. Τοῦτων μία ἐκ τῶν ἐπιφανειῶν δεῖον νὰ ἔχη μονίμως διαρρυθμισθῇ κατὰ τὸ τετράγραμμον σύστημα, ἑτέρα δὲ κατὰ τὸ μόνόγραμμον.

* *

* *

* *

Τ Α Ξ Ι Σ Δ Ε Υ Τ Τ Ε Ρ Α

I. Προασκήσεις.

Ἐπαναλαμβάνονται αἱ ἐν τῇ Α' τάξει διδασχθεῖσαι «Συστηματικαὶ προασκήσεις».

— Ἐκ τούτων, αἱ ὑπὸ στοιχεῖα Ε', Στ', Ζ' καὶ Η' ἐκτελοῦνται ἤδη ρυθμικῶς (ἴρα σχετικῶς κατωτέρω καὶ τὸ Κεφάλαιον V, παράγρ. 2).

II. Γραφή.

1. Χρησιμοποιοῦνται μονόγραμμον τετράδιον καὶ γραφίς μετὰ κονδυλοφόρου καὶ ὑγρᾶς μελάνης. Ἐκ τῶν διαφόρων τύπων χαλυβδίνης γραφίδος προτιμητέος ὁ λεγόμενος «καμπούριτσα» καὶ οἱ συγγενεῖς πρὸς αὐτόν.

Ἀποκλείονται αἱ γραφίδες διαρκείας καὶ ταχυγραφίας (λ.χ. τύπου Iridinoid), ὡς καὶ αἱ τύπου X.

2. Ἐπιμονὴ ἀπὸ τῆς πρώτης ἡμέρας ὅπως οἱ μαθηταὶ :

— τηροῦν καλὴν στάσιν τοῦ σώματος καὶ ἀντιβραχίονος·

— κρατοῦν προσηκόντως τὸν κονδυλοφόρον·

— τοποθετοῦν καταλλήλως τὸ τετράδιον ἐπὶ τοῦ θρανίου·

— τοποθετοῦν καταλλήλως τὸν ἀπορροφητικὸν χάρτην ἐπὶ τοῦ ἀνοικτοῦ τετραδίου, ἵνα μὴ ἔρχωνται εἰς ἄμωσον ἐπαφὴν αἱ χεῖρες μὲ τὸ τετράδιον·

— χειρίζονται καταλλήλως τὴν γραφίδα, τὸν κονδυλοφόρον καὶ τὸ μελανοδοχεῖον, ὥστε νὰ μὴ ρυπαίνουσι τὸ γραπτόν, τὰ δάκτυλα, ἢ τὰ ἐνδύματά των.

3. Ἀντιγραφὴ καθημερινῶς, ἐν τῷ σχολείῳ πρῶτον, βραδύτερον δὲ κατ' οἶκον, κειμένου ἐκ τοῦ ἀναγνωστικοῦ μὴ ὑπερβαίνοντος τὸν ἕνα καὶ ἥμισυ στίχον τ ο ὦ τ ε τ ρ α δ ί ο υ, κατὰ δὲ τὸ δεύτερον ἐξάμηνον τοὺς τρεῖς στίχους τοῦ τετραδίου.

4. Διὰ τῆς τριαυτῆς ἀντιγραφῆς ἐπιδιώκεται : α) ἡ ἐπανάληψις καὶ ἐμπέδωσις τῶν διδασχθέντων ἐν τῇ Α' τάξει·

β) ἡ προαγωγή τῆς περὶ τὸ γράφειν εὐχερείας τῶν μαθητῶν·

γ) ἡ ἐπέκτασις τῶν διδασχθέντων ἐν τῇ Α' τάξει· τὰ ἀποσιωπητικά, τὰ διαλυτικά, τὰ εἰσαγωγικά, ἡ παρένθεσις, ἡ ἀπόστροφος· καὶ

δ) ἡ καλαισθητος ὀργάνωσις τοῦ κειμένου εἰς στίχους, ἐνδεχομένως καὶ εἰς παραγράφους (λ.χ. τὸ περιθώριον· ἐν ἀρχῇ τοῦ πρώτου στίχου τῆς παραγράφου ἀφήγουμεν πρὸς τὰ ἀριστερὰ κενὸν χώρον ἴσον πρὸς διάστημα δύο γραμμῶν· εἰς τὸ τέλος τοῦ στίχου τὸ ἐνωτικόν, ἐφ' ὅσον συντρέχει περίπτωσις, συμφώνως πρὸς τὰ περὶ συλλαβισμού ἐν τῇ Γραμματικῇ διδασχθέντα· ἐγκαιρος διακοπὴ τῆς γραφῆς εἰς τὸ πρὸς τὰ δεξιὰ ἄκρον τοῦ στίχου καὶ συνέχισις εἰς τὸν ἐπόμενον στίχον· ἢ

παῦλα εἰς τὸ τέλος τῆς παραγράφου· ἡ παῦλα εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ στίχου ἐν περιπτώσει στιχομυθίας κλπ.)· καὶ

ε) ἡ ἐφαρμογὴ τῶν διδασκομένων ἐν τῇ Καλλιγραφίᾳ.

5. Χρονολόγησις καὶ ὑπογραφή τοῦ μαθητοῦ κάτωθι τοῦ καθημερινοῦ κειμένου ἀντιγραφῆς ἐκ τοῦ ἀναγνωστικοῦ βιβλίου.

6. Κατὰ τὸ δεύτερον ἐξάμηνον : γραφὴ ἐπὶ τῆς ἐτικέτας τοῦ ἐξωφύλλου τῶν τετραδίων καὶ βιβλίων ἐκάστου μαθητοῦ τῶν ἀπαραιτήτων ἐνδείξεων περὶ τοῦ προορισμοῦ τοῦ τετραδίου ἢ βιβλίου καὶ περὶ τῶν στοιχείων ταυτότητος τοῦ κατόχου του.

7. Καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τοῦ διδακτικοῦ ἔτους : γραφὴ ἀφθόνων κειμένων ποικίλου περιεχομένου ἐξ ἀφορμῆς τῆς Ἑνιαίας Διδασκαλίας, τῆς Πραγματογνωσίας κλπ. (οἶον : ἐπιστολῶν, προσκλήσεων, ἡμερολογίων παρατηρήσεων, πινακίδων κ.ο.κ.) διὰ χρησιμοποίησεως οἰουδήποτε προσφόρου πρὸς γραφὴν μέσου (ἐγχρώμων μολυβδοσκονδύλων, ἐγχρώμων κιμωλιῶν, ὑδροχρωμάτων, χαρτονίων κλπ.).

III. Γραφικὴ ἀναπαιδewγῆσις.

Ἀρχομένου τοῦ διδακτικοῦ ἔτους, ὁ διδάσκαλος τῆς δευτέρας τάξεως θὰ διαπιστώσῃ ὅτι τινὲς τῶν διωτῶν ἐν τῇ τάξει μαθητῶν χωλαίνουν καὶ περὶ τὴν γραφὴν. Ἐνδεχομένως χωλαίνουν καὶ τινες ἐκ τῶν προαχθέντων ἐκ τῆς Α' τάξεως μαθητῶν. Ἀνάγκη ἢ κακογραφία νὰ καταπολεμηθῇ εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς. Ἡ σχετικὴ ἐπέμβασις τοῦ διδασκάλου ἐνεργεῖται κατὰ τοὺς κάτωθι τρόπους :

1. Προκειμένου περὶ σφαλμάτων τὰ ὅποια εἶναι κοινὰ εἰς πλείονας μαθητὰς καλεῖται εἰς ἐξ αὐτῶν εἰς τὸν πίνακα καὶ γράφει τὸ ἐπίμαχον γράμμα, ἐπακολουθεῖ δὲ καλῶς κριτικὴ ἐκ μέρους τῆς τάξεως. Προκαλεῖται ὁ μαθητὴς νὰ διορθώσῃ, συμμορφούμενος πρὸς τὰς γενομένας ὑποδείξεις, ἐὰν δὲ οὗτος δυσκολεύεται, σπεύδει εἰς ἐπιουρίαν τοῦ ὁ διδάσκαλος (ὁ ὅποιος μεταξύ ἄλλων : α) παρέχει ὀρθὸν ὑπόδειγμα β) ἐὰν καὶ πάλιν ὁ μαθητὴς διστάξῃ, ὁ διδάσκαλος τὸν προκαλεῖ νὰ γράψῃ ἐπ' αὐτοῦ τοῦτου τοῦ ὑποδειγματικοῦ γράμματος καὶ δὴ ἐπανειλημμένως γ) ἐν ἀνάγκῃ, ὁ διδάσκαλος λαμβάνει τὴν χεῖρα τοῦ μαθητοῦ καὶ τὴν ὀδηγεῖ καταλλήλως, μέχρι ἐντυπώσεως τῆς ὀρθῆς γραφῆς).

2. Προκειμένου περὶ μεμονωμένων κρουσμάτων κακογραφίας, παρέχεται ὑπὸ τοῦ διδασκάλου ἀτομικὴ βοήθεια κατὰ τρόπον παραπλήσιον πρὸς τὸν ἀνωτέρω.

3. Ἐπὶ βαρυτέρων περιστατικῶν ἐφαρμόζονται κατ' ἀναλογίαν τὰ ἐν τῇ Α' τάξει ὑποδειχθέντα μέτρα.

IV. Ταχυγραφία.

Ἦς ἐν τῇ Α' τάξει, ἀπὸ τῆς ἀρχῆς ὅμως τοῦ διδακτικοῦ ἔτους.

— Κατὰ τὸ δεύτερον ἐξάμηνον ἐπιχειρεῖται ἢ διὰ μονοκονδυλίας γραφὴ μονοσυλλάβων λέξεων.

V. Καλλιγραφία.

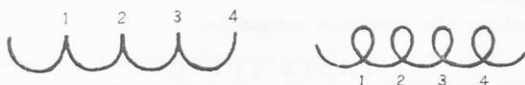
1. Καθ' ὅλον τὸ πρῶτον τρίμηνον ἐνεργεῖται ἐπανάληψις τῆς ὕλης τῆς Α' τάξεως (Κεφάλαιον VI, παράγραφοι 1 - 5).

2. Ἀσκήσις πρὸς ρυθμικὴν γραφὴν ἐκάστου γράμματος, βραδύτερον καὶ τῶν μονοσυλλάβων λέξεων.

Ἑρμηνευτικὰ σχόλια.

α) Ὁ ρυθμὸς δημιουργεῖ εἶδος τι δεσμοῦ μεταξύ τῆς σκέψεως καὶ τῆς κινήσεως τῆς χειρὸς· χαλαρώνει τὴν μυϊκὴν σύσπασιν· διευκολύνει τὴν ἀπομνημόνευσιν.

β) Ἴνα συνάψωμεν τὸν ρυθμὸν πρὸς τὴν κίνησιν, συνοδεύομεν τὴν κίνησιν με προφορικὴν ἀριθμῆσιν¹, ὡς κατωτέρω:

Προκειμένου δὲ περὶ γραφῆς γραμμάτων, συνοδεύομεν τὴν ὑποδειγματικὴν γραφὴν τοῦ γράμματος (π.χ. τοῦ ἰώτα), ἥτις γίνεται ἐπαναληπτικῶς, μετὰ τὰς ἐξῆς ρυθμικὰς ἐκφωνήσεις: κα...ά...τω—ἐπάνω· ἐπαναλαμβάνοντες καὶ αὖθις τὴν ὑποδειγματικὴν γραφὴν τοῦ αὐτοῦ γράμματος, ἐκφωνοῦμεν: «δυνατὰ—ἀπαλά», ὑπονοοῦντες τὸν τρόπον ἐξακρίσεως πίεσεως ἐπὶ τῆς κυμαλίας ἢ τῆς γραφίδος· ἐπαναλαμβάνοντες καὶ πάλιν τὴν ὑποδειγματικὴν γραφὴν τοῦ αὐτοῦ γράμματος, ἐκφωνοῦμεν: «παχύ...ὕ—λεπτό», ὑπονοοῦντες ὅτι τὸ τμήμα τοῦ γράμματος τὸ ὅποιον ἐκτελεῖται διὰ καθοδικῆς κινήσεως τῆς χειρὸς πρέπει νὰ γίνῃ παχύ, ἐνῶ τὸ τμήμα τὸ ἐκτελούμενον δι' ἀνοδικῆς κινήσεως δεῖ νὰ γίνῃ λεπτόν, τοῦτο δὲ θὰ ἐπιτευχθῆ δι' ἐλαττώσεως τῆς πίεσεως τῆς χειρὸς ἐπὶ τοῦ γράφοντος ὄργανου.

3. Γραφὴ τῶν γραμμάτων τῆς μικρᾶς ἀλφαβήτου, κατὰ τὴν γενετικὴν αὐτῶν σειρὰν, πρῶτον² τῶν γεννωμένων ἐκ τοῦ ὄμικρον (ο, ρ, φ, ω, ε, δ, θ, β), εἶτα τῶν γεννωμένων ἐκ τοῦ ἰώτα (ι, η, κ, μ, υ, π), τέλος δὲ καὶ τῶν λοιπῶν (α, σ, ς, γ, τ, λ, χ, ν, ψ, ζ, ξ). Ἐπιτρέπεται εἰς τὸν διδάσκαλον ὅπως τροποποιῇ ἐλαφρῶς τὴν ἀνωτέρω σειρὰν, ὡσάκις ἤθελε προκύπτῃ ἀποχρῶν λόγος.

4. Συνδεδεμένη γραφή:

α) Σύνδεσις μεμονωμένων γραμμάτων διὰ συνδεδετικῶν βοηθητικῶν γραμμῶν, ὥστε νὰ ἀπαρτίζεταί γκυρλάντα· ἐπὶ παραδείγματι γκυρλάντα ἀπαρτιζομένη ἀπὸ πέντε ἢ περισσότερα ὦ μ ε γ α, ἀπὸ ἐξ ἢ περισσότερα γ ά μ α κ.ο.κ.

β) Γκυρλάντα δημιουργουμένη ἀπὸ τὴν ἐπανάληψιν ζεύγους γραμμάτων, ἀρχικῶς ὑποστίχου με ἐπίστιχον, εἶτα ὑπερστίχου με ἐπίστιχον κ.ο.κ. συμφώνως πρὸς

1. R. Olivaux : «L'éducation et la rééducation graphiques», σελ. 35 - 36.

2. Ὅρα καὶ Δ. Ἀνδρεάδου : «Πρακτικὸς Ὁδηγὸς τοῦ Μονοταξίου Δημοτ. Σχολείου», τόμος Α' σελ. 359 καὶ τόμος Β' σελ. 342.

τὴν ἀρχὴν τῆς ἀνιούσης δυσχερείας καὶ ἐφ' ὅσον δημιουργεῖται εὐάρεστον αἰσθητικὸν ἀποτέλεσμα :

ζεζεζεζεζε

bobobobobo

γ) Γραφὴ λέξεων, πρῶτον μονοσυλλάβων, εἶτα δισυλλάβων περιχουσῶν 4 - 5 τὸ πολὺ γράμματα.

5. Παρουσίασις τῶν κεφαλαίων γραμμάτων.

Τ Α Ξ Ι Σ Τ Ρ Ι Τ Η

I. Γραφή.

1. Γραφὴ ὡς ἐν τῇ Β' τάξει, μετὰ περισσοτέρων ἤδη ἀπαιτήσεων. Ἡ κατ' οἶκον ἀντιγραφὴ κειμένου ἐκ τοῦ ἀναγνωστικοῦ βιβλίου ἐκτείνεται ἤδη εἰς 2 - 3 στίχους τοῦ βιβλίου.

2. Ἐπιδιώκεται μετ' ἐπιμονῆς ἡ ἐφαρμογὴ τῶν ὄσων ἔμαθον ἐν τῇ Κάλλιγραφίᾳ καὶ τῶν ὄσων ἐξακολουθοῦν νὰ μαθαίνου ἐν αὐτῇ. Ὁρθογραφικὰ καὶ ἄλλα σφάλματα μαρτυροῦντα ἀπροσεξίαν καὶ ἔλλειψιν εὐσυνειδησίας ἐλέγχονται αὐστηρῶς. Ἐλέγχεται ἐπίσης αὐστηρῶς ἡ τυχὸν ρύπανσις τοῦ γραπτοῦ, ἡ τῶν δακτύλων, ὡς καὶ ἡ παραμέλησις τῆς ἐμφανίσεως τοῦ ὅλου τετραδίου. Ὁ διδάσκαλος ὑποχρεοῦται νὰ ἀσκήσῃ καθημερινόν, οὐσιαστικόν καὶ ἐνδελεχῆ ἐλεγχον τῶν γραπτῶν καὶ τῶν τετραδίων.

3. Ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν ἀσκήσεις πρὸς καλαισθητὸν ὀργάνωσιν κειμένου εἰς παραγράφους.

4. Περὶ τὰ μέσα τοῦ δευτέρου ἔξαμήνου ὀλίγαι ἀσκήσεις πρὸς καλαισθητὸν ὀργάνωσιν τῆς σελίδος. Πρὸς τοῦτο ἀρκεῖ νὰ γράψουν οἱ μαθηταὶ ἡμίσειαν σελίδα, ἢ καὶ ὀλίγον τι πλέον αὐτῆς.

II. Γραφικὴ ἀναπαιδαγωγίης.

Ὡς ἐν τῇ προηγούμενῃ τάξει.

III. Ταχυγραφία.

Ἰποδεικνύεται εἰς τοὺς μαθητὰς ὅτι αὕτη ἐπιτυγχάνεται διὰ τῆς ἐντάσεως τῆς προσπαθείας των, διὰ τοῦ ἐθισμού των, διὰ τῆς ἐφαρμογῆς τῆς πλαγίας καλλι-

γραφικῆς γραφῆς, ἰδιαιτέρως δὲ διὰ τῆς ἐφαρμογῆς τῆς συνδεδεμένης γραφῆς, ὥστε —εἰ δυνατόν— νὰ γράφεται διὰ μονοκονδυλιᾶς ἐκάστη λέξις, ὑπὸ τὸν ὕρον πάντως ὅτι δὲν θὰ καθίσταται τὸ κείμενον δυσανάγνωστον ἢ ἀκαλαίσθητον.

IV. Καλλιγραφία.

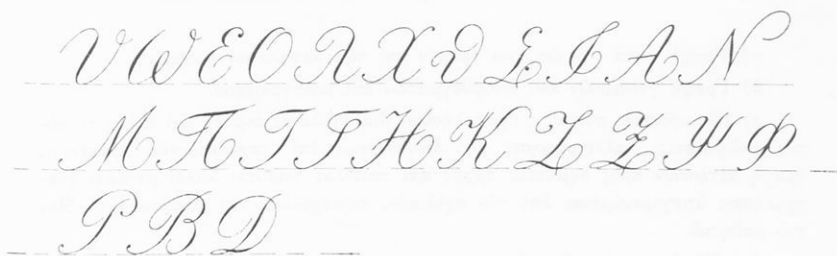
1. Οἱ μαθηταὶ γράφουν διὰ μελάνης ἐπὶ τριγράμμου καὶ ὑπὸ κλίσειν πρὸς τὰ δεξιὰ 22,5 μοιρῶν.

2. Ἐκαστον μάθημα διαρκεῖ ἐπὶ ἓν πλήρες διδακτικὸν ἡμῶριον ἢ γραπτὴ ὁμῶς ἄσκησις τῶν μαθητῶν διαρκεῖ δέκα περίπου λεπτὰ (τὰ ὑπόλοιπα 15 περίπου λεπτὰ ἀφιεροῦνται εἰς τὴν διδασκαλίαν ἣτις προηγεῖται τῆς ἀσκήσεως τῶν μαθητῶν καὶ εἰς τὴν διόρθωσιν ἣτις ἐπακολουθεῖ τὴν ἄσκησιν).

3. Κατὰ τὸ πρῶτον διδακτικὸν ἐξάμηνον ἐπαναλαμβάνεται ἡ ὕλη τῆς προηγούμενης τάξεως.

4. Παρουσίασις τῶν γραμμάτων τῆς μικρᾶς ἀλφαβήτου κατὰ τὸ σύστημα τῆς ὀρθῆς, ἀσυνδέτου καὶ ἰσοπαχοῦς γραφῆς, με τὸν ἀποκλειστικὸν καὶ μόνον σκοπὸν τοῦ νὰ γράφουν κατὰ τὸ σύστημα τοῦτο τὰς ἐπικεφαλίδας τῶν σελίδων, ἢ τοὺς τίτλους τῶν παραγράφων κατὰ τὰς ἀσκήσεις σελιδοποιήσεως, τὰς προβλεπομένας ὑπὸ τοῦ οἰκείου προγράμματος Γραφῆς. Χρησιμοποιοῦσι πρὸς τοῦτο γραφίδος με ἀμβλιᾶν αἰγμῆν. Χρησιμοποιοῦσι ἐπίσης ἐγχρώμων μολυβδοκονδύλων, στυλογράφων ξηρᾶς μελάνης διαφόρων χρωμάτων, ὑγρᾶς μελάνης διαφόρων χρωμάτων, πινέλου καὶ ὑδροχρωμάτων κλπ.

5. Γραφὴ τῶν κεφαλαίων γραμμάτων κατὰ τὸ σύστημα τῆς καλλιγραφικῆς πλαγίας γραφῆς καὶ κατὰ τὴν ἐξῆς σειρὰν :

6. Γραφὴ κυρίων ὀνομάτων, περιεχόντων τὸ διδασκόμενον γράμμα.

7. Γραφὴ ἀριθμῶν.

Τ Α Ξ Ι Σ Τ Ε Τ Α Ρ Τ Η

Ἐπαναλαμβάνεται ἡ ὕλη τῆς προηγούμενης τάξεως. Συμπληροῦνται τὰ τυχόν ἀπομεινάντα κενὰ καὶ προάγεται ἡ δεξιότης τῶν μαθητῶν εἰς ὅλα τὰ ἐπὶ μέρους σημεῖα τοῦ προγράμματος.

Τ Α Ξ Ι Σ Π Ε Μ Π Τ Η

1. Γ ρ α φ ῆ. Οἱ μαθηταὶ τελειοποιῦνται εἰς ὅλα τὰ σημεῖα τοῦ προγράμματος, τῶν ὁποίων αἱ βάσεις ἐτέθησαν εἰς τὰς προηγούμενας τάξεις.

2. Γ ρ α φ ι κ ῆ ἄ ν α π α ι δ α γ ῶ γ η σ ι ς. Καταπολεμοῦνται τὰ τυχόν κρούσματα κακογραφίας, καθ' ὃν τρόπον ὑπεδείχθη εἰς τὰς προηγούμενας τάξεις.

3. Τ α χ υ γ ρ α φ ί α. Καλλιεργεῖται μετὰ περισσοτέρας ἤδη ἐπιμονῆς καὶ ἐπιζητοῦνται ὑψηλότεραι ἐπιδόσεις.

4. Κ α λ λ ι γ ρ α φ ί α : α) Παρουσίασις τῶν κεφαλαίων γραμμάτων κατὰ τὸ σύστημα τῆς ὀρθίας, ἀσυνδέτου καὶ ἰσοπαχοῦς γραφῆς, ἐπὶ τριγράμμου.

β) Γραφὴ τῶν γραμμάτων τῆς μικρᾶς ἀλφαβήτου κατὰ τὸ σύστημα τῆς πλαγίας γραφῆς ἐπὶ μονογράμμου μὲν τετραδίου, τὸ ὅποιον ὅμως χρησιμοποιοῦν ὥσει νὰ ᾔτο τετράγραμμον, ὥστε τὰ γράμματα νὰ εἶναι εὐμεγέθη (τοιουτοτρόπως τὰ ἐπίστιχα καταλαμβάνουν ὀλόκληρον τὸ διάστημα μεταξύ δύο γραμμῶν).

γ) Γραφὴ κατὰ τὸν ὡς ἄνω τρόπον καὶ τῶν κεφαλαίων γραμμάτων.

δ) Γραφὴ γνωμικῶν καὶ ἀποφθεγμάτων ἐπὶ μονογράμμου.

ε) Εὐκαιρικῶς σύνταξις προσκλήσεων διὰ σχολικὰς ἐορτὰς καὶ ἄλλας τοιαύτας ἐκδηλώσεις, καλλιγραφίας τῆς διευθύνσεως ἐπὶ ταχυδρομικῶν φακέλων, γραφὴ αἰτήσεων πρὸς δημοσίας ἀρχὰς καὶ ποικίλαι τοιαῦται καλλιγραφικαὶ ἐνασχολήσεις ὑπαγορευόμεναι ἀπὸ τὸν σχολικόν, περισχολικόν καὶ οἰκογενειακόν βίον τοῦ μαθητοῦ.

στ) Τὸ Λατινικὸν Ἀλφάβητον.

Τ Α Ξ Ι Σ Ε Κ Τ Η

Καίτοι δὲν ἀναγράφεται τακτὴ ὥρα ἐν τῷ ὄρωλογίῳ προγράμματι,

ὁ διδάσκαλος μεριμνᾷ, ὅπως, ἐν τῷ πλαισίῳ τῶν διαφόρων μαθημάτων καὶ

τῶν ποικίλων σχολικῶν δραστηριοτήτων, ἐφαρμόζονται τὰ ὅσα οἱ μαθηταὶ ἐξέμα-
θον ἐν ταῖς προηγουμέναις τάξεσιν καὶ ὅπως προάγεται ἡ σχετικὴ δεξιότης τῶν
μαθητῶν, συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς ταχυγραφίας·

ἐξακολουθεῖ ὁ διδάσκαλος νὰ ἐπιμελῆται τῆς ἰδίας αὐτοῦ γραφῆς, ἐν παντὶ
καὶ πάντοτε·

τέλος, παρέχει ὁ διδάσκαλος ἰδιαιτέραν βοήθειαν εἰς τοὺς τυχὸν ἔχοντας ἀνάγκη
αὐτῆς μαθητάς.

— Τελειοποιήσις τοῦ λατινικοῦ ἀλφαβήτου.

* *

* *

* *

6. ΙΧΝΟΓΡΑΦΙΑ

Είς τὰ «Προλεγόμενα» διευκρίναμεν τὴν ἀπόψιν ὅτι τὸ πρόγραμμα τῆς Ἰχνογραφίας πρέπει νὰ καταρτισθῇ τῇ συνεργασίᾳ παιδαγωγῶν καὶ ἐιδικῶν προσώπων. Ἐν ἀναμονῇ, παραθέτομεν κατωτέρω τὸ πρόσφατον Γαλλικὸν Ἀναλυτικὸν Πρόγραμμα, ὅπερ ἐκκοινοποιήθη διὰ τῆς ὑπ' ἀριθ. 65 - 353 τῆς 24-9-1965 ἐγκυκλίου τοῦ Γαλλικοῦ Ὑπουργείου Παιδείας¹. Τὸ πρόγραμμα τοῦτο συνοδεύουν λεπτομερεῖς Ὁδηγίαι (Instructions) καταλαμβάνουσαι 12 περίπου πυκνοτυπωμένας σελίδας. Μολοντί, ὡς ὑπεδηλώσαμεν εἰς τὰ «Προλεγόμενα», αἱ Ὁδηγίαι ἀποτελοῦν ἀναπόσπαστον μέρος ἐνὸς συγχρόνου ἀναλυτικοῦ προγράμματος, ἀδυνατοῦμεν νὰ τὰς παραθέσωμεν ἐνταῦθα (διὰ λόγους οἰκονομικούς).

Ἐφέλμιον θὰ εἶναι διὰ τὸν ἀναγνώστην νὰ κάμῃ τὴν σύγκρισιν τοῦ παρόντος προγράμματος Ἰχνογραφίας μὲ τὸ παλαιὸν Γαλλικὸν πρόγραμμα τοῦ ἰδίου μαθήματος, τὸ ὅποιον ἐδημοσίευσαν ἐν μεταφράσει εἰς τὸ Β' τεῦχος τοῦ βιβλίου μας «Συμβολὴ εἰς τὴν Συγκριτικὴν Παιδαγωγικὴν». Εἰς τὸ αὐτὸ βιβλίον μας ὁ ἀναγνώστης θὰ εὕρῃ ἐπίσης μετάφρασιν τοῦ ἀναλυτικοῦ προγράμματος Ἰχνογραφίας τῆς Γενεῖης.

(Γαλλικοῦ Ὑπουργείου Παιδείας)

Πρόγραμμα ἰχνογραφίας.

Τάξεις τῆς Στοιχειώδους Ἐκπαιδεύσεως

ΤΑΞΙΣ ΠΡΩΤΗ

Ὁράριον 1 ὥρα 30' — Ἰχνογραφία ἢ χειροτεχνία.

Ἡ φροντίς πρὸς κτῆσιν τῶν θεμελιωδῶν μαθημάτων δὲν πρέπει νὰ ἔχῃ ὡς συνέπειαν τὴν παραμέλησιν ἐνὸς ἐκφραστικοῦ μέσου τὸ ὅποιον εἶναι ἔμφυτον στὰ παιδιά . . . Ὅχι μόνον δὲν πρέπει νὰ παραβιάζεται (εἰς βάρος τοῦ μαθήματος τῆς ἰχνογραφίας) τὸ ἐπίσημον ὄραριον, ἀλλ' ἐπὶ πλέον ἡ ἰχνογράφησις —καθ' ἃ βοθητικῶν μέσων τῶν λοιπῶν διδασκομένων μαθημάτων— πρέπει νὰ πλουτίζῃ τὰς ἀσκήσεις ἀναγνώσεως, τὰς λεξιλογικὰς ἀσκήσεις, τὰς λεκτικὰς ἀσκήσεις, τὰς ἀριθμητικὰς ἀσκήσεις, τὰς ἀσκήσεις ἀπαγγελίας.

Ἐν τούτοις ἡ ἰχνογράφησις παραμένει, εἰς τὴν ψυχολογικὴν αὐτὴν βαθμίδα, ἓνα μέσον φυγῆς (ἀπὸ τὴν πραγματικότητα) καὶ ἀπελευθερώσεως, ἐπίσης δὲ καὶ ἓνα παιγνίδι· ἐνδείκνυται νὰ τροφοδοτῶμεν τὴν εὐαισθησίαν, τὴν παιδικὴν φαντασίαν καὶ νὰ παραμένωμεν ἐν ἐπαφῇ μὲ τὸν (παραμυθένιο) κόσμον τοῦ ἐξαισίου.

Ἀσκήσεις :

Α'. — Ἐλευθέρα ἔκφρασις μὲ ἀφειρητὴν διηγήσεις, θρύλους, ποιήματα καὶ μουσικὰς ἐντυπώσεις.

1. Βλ. τὸ «Bulletin Officiel de l'Education Nationale», τεῦχος 36 τῆς 7-10-1965.

Β'.— Λήψεις ἐπαφῆς μὲ τὴν ζωσαν πραγματικότητας : διὰ τῆς ἰχθυογραφῆσεως ἀφῆγγις σκηνῶν ἀναφερομένων εἰς τὴν ζωὴν τοῦ παιδιοῦ : εἰς τὸ σχολεῖον, ἐντὸς τῆς οἰκογενείας, ἐντὸς τοῦ περιβάλλοντός του, ἐντὸς τῆς φύσεως (γοργές σιλουέττες ἐκφράζουσαι τὴν ζωὴν).

α) Ἡ φύσις, αἱ οἰκίαι, τὰ στοιχεῖα, τὰ ζῶα.

β) Ἀνάγνωσις εἰκόνων ἀρχῆς γενομένης ἀπὸ ἀντίγραφα μεγάλων καλλιτεχνῶν, ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὰ διαφέροντα καὶ τὴν διανοητικὴν βαθμίδα τοῦ παιδιοῦ τῆς πρώτης τάξεως.

γ) Αἰσθητοποίησις λέξεων καὶ φράσεων ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν ἐκμάθησιν τῆς πρώτης ἀναγνώσεως, ἢ ἐν συνδυασμῷ πρὸς βραχέα κείμενα τὰ ὅποια οἱ μαθηταὶ ἀνέγνωσαν, ἀπήγγειλαν ἢ ἤκουσαν.

Γ'.— Πρωταίπαρατηρήσεις : ἀπλᾶ ἀντικείμενα καθημερινῆς χρήσεως, τὰ ὅποια ἐκλέγονται πάντοτε μὲ καλαισθησίαν· ἄνθη· καρποὶ· φυλλώματα. Ἀπόπειραι ἐκφράσεως μὲ κηλίδας (λεκέδες), ἢ γοργὴ καὶ ἐγχρωμος σχεδιαγράφησις (esquisse) ἐπάνω σὲ κάποιο φόντο. Ἀναζήτησις ἐπιτυχοῦς κατανομῆς τῶν κηλίδων ἐπὶ τοῦ φύλλου χάρτου.

Δ'.— Πρωταίγνώσεις διατάξεως ἐχούσης διακοσμητικὸν χαρακτήρα : χαρτοκολλητικὴ (τεμαχίων χάρτου) — ἐνάρθρωσις τῶν στοιχείων — ἐμπειρία τοῦ χρώματος.

Ε'.— Πλαστικὴ : (ζῶα, ἀνθρωπάκια κτλ.).

Νὰ ἐξοβελισθοῦν τὰ φύλλα χάρτου πολὺ μικροῦ σχήματος καὶ τὸ ρηγωμένο χαρτί. Νὰ προτιμῶνται χαρτὰ λευκά, ἢ ἐγχρωμα. Νὰ χρησιμοποιεῖται κατὰ προτίμησιν ἢ ζωγραφικῆ· εἴτε μὲ τὸ πινέλλο ἢ τὴν βούρτσα, εἴτε μὲ ράκος, μὲ βαμβάκι ἢ τὸ δάκτυλο· ὁμοίως ἢ κιμαλία ζωγραφικῆς, τὸ κάρβουνο καὶ τὸ κραιγιόνι. Νὰ ἐξοβελισθοῦν τὰ σκληρὰ μολυβδοκόνδυλα.

Τ Α Ξ Ε Ι Σ Δ Ε Υ Τ Ε Ρ Α Κ Α Ι Τ Ρ Ι Τ Η

(Cours élémentaire)

Καὶ ἡ ἡλικία αὕτη εἶναι ἀκόμη ἐποχὴ αὐθουρμήτων δημιουργιῶν· ἐν τούτοις ἢ ἐλευθέρᾳ ἐκφρασίᾳ ἐξελίσσεται πρὸς κάποιαν μορφήν περισσότερον στοχαστικὴν. Ὑπὸ τὰς συνθήκας αὐτὰς ὁ ρόλος τοῦ διδασκάλου εἶναι διττός : ἀπ' ἐνὸς νὰ ἐπιτρέψῃ τὴν συνειδητοποίησιν τῶν νέων δυνατοτήτων, ἀπ' ἐτέρου νὰ διαφυλάξῃ τὴν δημιουργικὴν φαντασίαν.

Ἡ ἀνάγνωσις φέρει τὸ παιδί εἰς ἐπαφὴν καὶ μὲ ἄλλας θεωρήσεις, πέραν τῆς ἰδικῆς του. Τὸ καλεῖ νὰ ὑλοποιήσῃ τὰς ἀνακαλύψεις του διὰ τῆς ἰχθυογραφῆσεως· ἀντιστοίχως, τὸ γεγονός τοῦ μεταφράζειν διὰ τῆς ἰχθυογραφῆσεως τὰ δεδομένα τῆς παρατηρήσεως καὶ τὰ παιγνιδίσματα τῆς φαντασίας εὐνοεῖ τὰς προόδους τοῦ γραπτῶς ἐκφράζεσθαι.

Ἀσκήσεις :

Α'.— Πλαστικὴ ἐρμηνεία θεμάτων μελετηθέντων κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ

γλωσσικοῦ μαθήματος, διὰ τὰ αἰσθανθοῦν τὸ κάλλος αὐτῶν, τὴν ποιήσιν των, τὸ χρῶμα καὶ τὴν ζῶην.

Β'.— Ἀνάγνωσις εἰκόνων ἀρχῆς γενομένης ἀπὸ ἀντίγραφα ἀριστουργημάτων, ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὰ διαφέροντα καὶ τὴν διανοητικὴν βαθμίδα τῶν παιδιῶν τῆς ἡλικίας αὐτῆς.

Γ'.— Ἰχνογραφήματα πρὸς ὑποστήριξιν ἐρευνῶν ἱστορικῆς φύσεως, γεωγραφικῆς, φυσιογνωστικῆς : παρατήρησις φυτῶν, ζῴων, ἀντικειμένων, τεκμηρίων, ἀντικειμένων συγκεντρωμένων εἰς ομάδας.

Δ'.— Ἰχνογραφήματα ἀπὸ μνήμης συμφώνως πρὸς στοιχεῖα προκαταβολικῶς παρατηρηθέντα εἴτε ἐν τῇ αἰθούσῃ διδασκαλίας, εἴτε ἐκτὸς αὐτῆς (κατευθυνόμενοι περὶπατοί).

Ε'.— Ἐγχρωμοὶ ἐρμηνεῖαι μουσικῶν ἐντυπώσεων, ταυτόχρονοι πρὸς τὴν ἀκρόασιν δίσκου γραμμοφώνου.

ΣΤ'.— Ἐλεύθερα ἰχνογραφήματα, ἐκτελούμενα ἐντὸς τῆς αἰθούσης διδασκαλίας, ἢ καὶ ἐκτὸς αὐτῆς.

Ζ'.— Πρῶται γνώσεις διατάξεων διακοσμητικῆς φύσεως, διὰ διευθετήσεως καὶ κολλητικῆς διαφόρων ὑλικῶν ἐπὶ δεδομένης ἐπιφανείας : χαρτιῶν, προϊόντων χαρτοκοπτικῆς ὑφασμάτων ἀπεξηραμένων φύλλων πτερῶν σπερμάτων κλπ.

Η'.— Ὀμαδικὰ ἰχνογραφήματα.

Θ'.— Πλαστικὴ (ζῶα, ἀνθρωπάκια, ἀντικείμενα κτλ.).

ΤΑΞΕΙΣ ΤΕΤΑΡΤΗ ΚΑΙ ΠΕΜΠΤΗ

(Cours moyen)

Εἰς τὰς ἐν λόγῳ τάξεις τὸ παιδί θὰ ἀρχίσῃ τὴν ἐκμάθησιν τῶν ἐκφραστικῶν μέσων. Θὰ μάθῃ τὰ παρατηρῆ μετὰ περισσότερας προσοχῆς τὰς μορφάς, τὰς ἐπιφανείας καὶ τὰ χρώματα· θὰ ἀνακαλύψῃ τὰς τεχνικάς. Ἡ πορεία τοῦ πνεύματος, ἢ ὅποια περὶ τὴν ἡλικίαν τῶν 9-10 ἐτῶν καθίσταται πλέον ὀρθολογιστικῆ, τείνει νὰ κωδικοποιήσῃ καὶ νὰ ἐρμηνεύσῃ τὰς ἐκ τῶν αἰσθήσεων προελθούσας ἐντυπώσεις.

Ἄ σ κ ή σ ε ι ς :

Α'. Χρησιμοποίησις πρὸς καλαισθητικούς σκοποὺς τῶν ἱστορικῶν, γεωγραφικῶν καὶ φυσιογνωστικῶν ἐρευνῶν, αἱ ὅποιαί διέπονται ὑπὸ τῆς παρατηρήσεως.

Β'. Ἀνάπτυξις τῆς εὐκαισθησίας καὶ τῆς καλαισθησίας διὰ τῆς παρατηρήσεως ἀντιγράφων ἔργων μεγάλων καλλιτεχνῶν.

Γ'. Ἀπόπειραι ἐκφράσεως διὰ τοῦ ἴχνους γραμμῆς (trait) —τῇ βοήθειᾳ τοῦ μολυβδοκονδύλου ἢ τοῦ πινέλλου— καὶ διὰ τοῦ χρώματος, με ἀφετηρίαν τὴν ἀνάλυσιν ἀπλῶν ἀντικειμένων. Σκαριφήματα (croquis).

Δ'. Πρόσκτησις τῶν κυριωτέρων νόμων αἱ ὅποιοι διέπουν τὰς ἐπιφανείας, συμφώνως πρὸς τὰς ἀρχὰς τῆς ἐπαναλήψεως, τῆς ἐναλλαγῆς, τῆς ἀκτινοβολίας καὶ τῆς συμμετρίας.

Ε'. Πρῶται ἀρχαὶ ἀφορῶσαι εἰς τὴν ἀρμονίαν τῶν χρωμάτων : χρώματα

διυγῆ (pures), χρώματα ζεστά, χρώματα ψυχρά και φαιά ἔγχρωμα (gris colorés).

ΣΤ'. Ἰχνογραφήματα ἀπὸ μνήμης προοριζόμενα νὰ ἀσκῆσουν τὸν ὀφθαλμὸν εἰς τὸ νὰ ἀκολουθῆ τὰς διακριτικὰς γραμμὰς (traits distinctifs) παρατηρηθέντων ἀντικειμένων, διὰ νὰ συγκρατήσῃ ταύτας καὶ νὰ τὰς ἀποδώσῃ εἰς μεταγενέστερον χρόνον.

Ζ'. Ἰχνογράφησις κατὰ φαντασίαν μὲ ἀφετηρίαν ἓνα θέμα, ἓνα τεκμήριον, μίαν σκηνὴν ἢ ἓνα κείμενον, τοιαύτης φύσεως ὥστε ἰδιαζόντως τοῦτο νὰ ὑποβάλλῃ μορφὰς καὶ χρώματα.

Η'. Ἰχνογραφήματα καὶ σκαρίφηματα (croquis) ἐκτελούμενα ἐκτὸς τοῦ σχολείου, κατὰ τὴν διάρκειαν κατευθυνόμενων περιπάτων.

Θ'. Ὀμαδικὰ ἰχνογραφήματα.

Ι'. Βαθμολογημένον σκαρίφημα (croquis coté = μὲ δεδομένας διαστάσεις) ἄνευ χρήσεως ὀργάνου (à main levée) ἀπλουστάτων ἀντικειμένων (τοῦβλο, σφυρί κλπ.).

ΙΑ'. Πλαστικὴ (φυτὰ, ζῶα, ἀνθρωπάκια, ἀντικείμενα κλπ.).

ΙΒ'. Κατασκευὴ προσωπίδων, ἀνδρεικέλων καὶ προπλασμάτων ποικίλης φύσεως.

* *

* *

* *

7' ΚΑΤΕΥΘΥΝΟΜΕΝΑΙ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

Α' Κατευθυντήριαι απόψεις.

Κατευθυνόμεναι δραστηριότητες: είναι ο τρόπος διδασκαλίας και αγωγής κατά τον όποιον ο μαθητής απολαμβάνει ώρισμμένης ελευθερίας δράσεως, επίσης δε και ώρισμμένης ελευθερίας ως προς την έκλογήν των δραστηριοτήτων του. Ούτω, τόσον τὸ θέμα καὶ ὁ τρόπος ἐπεξεργασίας του, ὅσον καὶ οἱ διανοῦται σταθμοὶ πρὸς πραγμάτωσιν τοῦ τεθέντος σκοποῦ, ὀφείλου νὰ πηγάζου ἀπὸ τὸν μαθητὴν: Ἐν τούτοις, ὁ διδάσκαλος ὀφείλει νὰ ἐπεμβαίη, ὅσκις τοῦτο ἀποβαίνει ἀπαραίτητον, ἄλλοτε μὲν διεγείρων τὴν ἐνεργητικότητα τοῦ μαθητοῦ, ἄλλοτε δὲ ὑπομιμνήσκων ὀρισμμένην ἔρευναν, ἢ διασαφηνίζων τὸν ἐπιδιωκόμενον σκοπὸν, ἢ ὑποδεικνύων λυσιτελέστερον τρόπον ἐκτελέσεως. Ἰδίως ὅμως ἐπεμβαίνει, ἀπαιτῶν ὁλοκληρώσειν τῆς ἐλευθερίας ἀναληφθείσης ἐργασίας.

Κατὰ ταῦτα, αἱ Κατευθυνόμεναι Δραστηριότητες προέρχονται ἀπὸ τὴν αὐθουρησίαν τοῦ μαθητοῦ, κατευθύνονται ὅμως, ὑπὸ τοῦ διδασκάλου ὥστε ἀφ' ἑνὸς νὰ διατηροῦν πάντοτε ἐποικοδομητικὸν χαρακτῆρα, μὴ ἀντιστρατευόμενον πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς αγωγῆς καὶ ἀφ' ἑτέρου νὰ μὴ ἐκφυλίζονται εἰς ἀπλήν διασκέδασιν.

Πρὸς τούτοις, ἡ ἐπέμβασις τοῦ διδασκάλου ὀφείλει σὺν τῷ χρόνῳ νὰ ἐλαττωῦται, διότι σκοπὸς του δέον νὰ εἶναι τὸ νὰ ἐθίσῃ τὸν μαθητὴν, ὅσον τὸ δυνατόν ἐνωρίτερον, εἰς τὸ νὰ σκέπτεται καὶ νὰ δρᾷ αὐτοτελῶς.

Αἱ Κατευθυνόμεναι Δραστηριότητες συγγενεῦσιν πρὸς τὴν αὐτενεργὴν διδασκαλίαν (διδασκτικὴ ἀρχὴ τῆς αὐτενεργείας, ἡ ὅποια δέον νὰ διέπῃ τὴν διδασκαλίαν ἐν γένει) καὶ πρὸς τὰς Ἐλευθέρας Δραστηριότητας, δὲν ταυτίζονται ὅμως πρὸς αὐτάς, μιλῶντι τὰ μεταξὺ αὐτῶν ὅρια εἶναι ἐνίοτε δυσδιάκριτα¹. Ἦτοι αὐτὴ ἄλλοτε στενὴ συγγένεια ἐπιτρέπει εἰς τὸν διδάσκαλον νὰ μεταβαίη ἀβιάστως ἀπὸ τοῦ ἑνὸς τομέως εἰς τὸν ἕτερον, ἦτοι χωρὶς νὰ τεμαχίξῃ τὴν παιδαγωγικὴν του ἐνέργειαν, ὅπερ ἀνταποκρίνεται εἰς τὰς συγχρόνους ἐπιστημονικὰς ἀντιλήψεις περὶ ἐνότητος τῆς διδασκαλίας καὶ τῆς αγωγῆς.

Ἡ καθιέρωσις ἐν τῷ προγράμματι εἰδικῶν ὥρῶν ἀφιερωμένων εἰς τὰς Κατευθυνόμενας Δραστηριότητας ἐπιδιώκει, προσέτι, ἀφ' ἑνὸς τὴν γενίκευσιν εἰς ἅπαντα τὰ σχολεῖα τῶν σχετικῶν σποραδικῶν πρωτοβουλιῶν τὰς ὅποιας ἐθελοντικῶς τρόπον

1. Πρὸβλ. C. H. Dobinson: «L'enseignement de demain» εἰς περιοδικὸν «Repères», τεῦχος 3 καὶ εἰς «Education Nationale», τεῦχος 36/10-12-1964, σελ. 11: «... Ὁ σχολικὸς βίος τῆς αἰῶνος ὀφείλει νὰ περιλαμβάνῃ εἰς τὰ προγράμματα τοὐλάχιστον 4-5 ὥρας Ἐλευθέρων Δραστηριοτήτων ἐβδομαδικῶς, διὰ τὰς ὅποιας θὰ εἶναι μὲν χρήσιμοι ἢ βοηθεῖαι (τοῦ διδασκάλου) καὶ αἱ ὀδηγίαι, ὅγῃ ὅμως καὶ οἱ περιορισμοὶ καὶ αἱ ὑποχρεώσεις... «αὐλοῦ»... ἐπιστημονικὰ ὁμάδες ἐρασιτεχνῶν: ἀστρονομίας, γεωλογίας, μελέτης τῆς φύσεως, ἀρχαιολογίας... ἰδανικὸν «ὁ ἐλεύθερος ἄνθρωπος» τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος... ἡ προσωπικὴ πνευματικὴ καλλιέργεια (culture personnelle) εἶναι τὸ πολυτιμότερον ἀγαθόν...».

τινα ανέλαβαν μέχρι τούδε πολλοί φιλότιμοι [διδάσκαλοι, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὴν ἔνταξιν τῶν πρωτοβουλιῶν τούτων εἰς τὸ κανονικὸν ὠράριον ἐργασίας τοῦ διδασκάλου, γνωστοῦ ὄντος ὅτι μέχρι τούδε αὐταὶ συνεπήγαντο συγχάνεις μὲν ὑπερωριακὴν ἐργασίαν τοῦ διδασκάλου, ἐνίοτε δὲ διαταραχὴν τοῦ συνήθους ρυθμοῦ τῆς σχολικῆς ἐργασίας (προετοιμασία σχολικῶν ἐορτῶν, συνεδριάσεις μαθητικῆς κοινότητος κ.λ.π.).

Σημειωτέον, ἐν τέλει, ὅτι διὰ τῆς καθιερώσεως τῶν Κατευθυνομένων Δραστηριοτήτων ἀποδεσμεύεται εἰς μεγαλύτεραν ἢ πρότερον ἔκτασιν ἡ αὐθορμησία οὐχὶ μόνον τοῦ μαθητοῦ ἀλλὰ καὶ τοῦ διδασκάλου.

Εἰδικώτερον σκοποὶ τῶν Κατευθυνομένων Δραστηριοτήτων εἶναι :

1. Ἡ καλλιέργεια τῆς ἐν γένει ἐνεργητικότητος τοῦ παιδὸς καὶ ἡ ἀγωγή αὐτοῦ διὰ τῆς δράσεως.
2. Ἰδιαιτέρως, ἡ καλλιέργεια τῆς δημιουργικότητος τοῦ παιδός¹.
3. Ἡ ὀρθὴ ψυχαγωγία τοῦ παιδὸς καὶ ὁ ἐθισμὸς του εἰς κατάλληλον ὀργάνωσιν τοῦ ἐλευθέρου χρόνου του.
4. Ἡ ἀνάπτυξις τῆς κοινωνικότητος καὶ τῆς συνεργατικότητος του.
5. Ὁ στενωτέρως σύνδεσμος τοῦ σχολείου πρὸς τὸν περιβάλλοντα κοινωνικὸν καὶ ἐπαγγελματικὸν βίον.
6. Ἡ υποβοήθησις τῆς λοιπῆς διδασκαλίας καὶ ἀγωγῆς.

Αἱ Κατευθυνόμεναι Δραστηριότητες, συμφώνως, πρὸς τὰς ἐκάστοτε περιστάσεις, θὰ διεξάγονται εἴτε ὑφ' ὀλοκληροῦ τῆς τάξεως, ὡς συνεργαζομένης κοινότητος, εἴτε καθ' ὁμάδας, εἴτε ἀτομικῶς ὑπὸ τῶν μαθητῶν.

Εἰς σπάνιας τινὰς περιπτώσεις θὰ ἐπιτρέπηται ἡ συνέχισις αὐτῶν καὶ κατ' αἶκον, μετὰ πιθανῆς συνεργασίας τῶν γονέων, ἐφ' ὅσον ὁ διδάσκαλος θὰ ἔχη πεισθῆ ὅτι ἡ συνεργασία αὕτη δὲν ὑπερβῆ ὠρισμένα ὄρια, πέραν τῶν ὁποίων θὰ κατέλθον εἰς κατάπνιξιν τῆς δημιουργικότητος τοῦ μαθητοῦ.

Β'. Π ρ ό γ ρ α μ μ α.

Ἀντιστρατεύεται πρὸς τὴν ἔννοιαν καὶ τὸν σκοπὸν τῶν δραστηριοτήτων τούτων ὁ καθορισμὸς ἀκριβοῦς καὶ ὑποχρεωτικῶν προγράμματος, κατανοητῶν εἰς τὰς διαφοροῦς τάξεις. Τὸ ὄρθον εἶναι, ὅπως ἡ καθημερινὴ ἐπιχειρήσις καὶ τὰ λοιπὰ διδασκά-

1. Αὕτη εἶναι ἀπαραίτητος πρὸς οἰκοδομίαν τελείας προσωπικότητος, μικρὰν ὅμως θέσιν κατέχει ἐν τῇ συνήθει διδασκαλίᾳ. Πράγματι, ἐν τῇ λοιπῇ διδασκαλίᾳ τελεῖται κυρίως μὲν καλλιέργεια διαφορῶν αὐτοματισμῶν ἀναγομένων εἰς ποικίλας δεξιότητας καὶ γνώσεις, ἐν μέρει δὲ ἀνάπτυξις κριτικῶν πνεύματος. Ταῦτα ὅμως εἶναι ἀνεπαρκῆ, διότι ἀνευ ταυτοχρόνου καλλιέργειας τῆς δημιουργικότητος καταλήγουν εἴτε εἰς πλήρη πνευματικὴν στερότητα, εἴτε εἰς πνευματικὴν στάσιν γενικῆς ἀρνήσεως ἐξ Ἰσοῦ στείραν.

Ἐπιτυγχάνεται δὲ ἡ καλλιέργεια τῆς δημιουργικότητος τοῦ παιδὸς : διὰ τῆς παροχῆς εὐκαιριῶν πρὸς δημιουργίαν διὰ τῆς ἀναπτύξεως τῆς ὀρέξεως πρὸς δημιουργίαν καὶ τῆς χαρᾶς ἐπὶ τῇ δημιουργίᾳ τέλος, διὰ τῆς προσκλήσεως ὑπὸ τοῦ παιδὸς τῆς θεμελιώδους τεχνικῆς τῆς δημιουργίας, συνισταμένης εἰς τὴν σύλληψιν σκοποῦ καὶ ὑποθέσεων, ἐπίγνωσιν τῶν ἐμποδίων καὶ καταβολὴν ἐπιμόνου ἐκουσίας προσπάθειας μέχρις ὑπερνήσεως αὐτῶν, ἐπαλήθευσιν τῶν ὑποθέσεων καὶ παλινδρομήσεις μέχρις ἐξευρέσεως τῆς ὀρθῆς ὁδοῦ, συνέχισιν τῆς προσπάθειας μέχρις ὀλοκληρωτικῆς ἐπιτεύξεως τοῦ τεθέντος σκοποῦ.

μενα μαθήματα αβιάστως διεγείρουν ποικίλα διαφέροντα τῶν μαθητῶν καὶ προμηθεύουν πολυάριθμα θέματα.

“Ὅθεν, ἐνδεικτικῶν ἀπλῶς χαρακτηῖρα ἐνέχουν οἱ κατωτέρω παρατιθέμενοι :

Τύποι Κατευθυνομένων Δραστηριοτήτων :

ΤΑΞΕΙΣ : Α', Β', Γ', Δ', Ε', ΣΤ'.

1. Δραστηριότητες κοινωνικῆς ἢ ἠθικῆς φύσεως :

— Μαθητικὴ Κοινότης (συνεδριάσεις κ.λ.π.).

— Ὅμαδες Ἐρυθροῦ Στχυροῦ Νεότητος κ.λ.π.

— Σχολικὴ ἀλληλογραφία.

— Μαθητικὴ ἐφημερίς.

— Σχολικὸς Κινηματογράφος.

— Ὀργάνωσις τιμητικῶν δεξιῶσεων ἢ ἐορταστικῶν ἢ ἀπλῶς ψυχαγωγικῶν ἐσπερίδων.

— Κοινωνικὴ δρᾶσις : δένδρoφύτευσις κοινοχρήστων χώρων, ἐξυγίανσις τῆς περὶ τὴν κρήνην τοῦ χωρίου περιοχῆς, φιλοanthρωπικὴ δραστηριότης κ.λ.π. Ἀσκήσεις ὀδικῆς κυκλοφορίας, προλήψεως ἀτυχημάτων ἐν γένει, ἀντιμετωπίσεως θεομηριῶν.

— Σπουδὴ τοῦ βίου ἐνδόξων ἀνδρῶν καὶ σύνταξις σχετικῶν μονογραφιῶν, ἢ ὀργάνωσις ἀναμνηστικῶν ἐκδηλώσεων.

2. Ἐνδοσχολικαὶ ὑπηρεσίαι :

— Καθαρισμὸς, συντήρησις καὶ ἐπισκευὴ ἐπιπλῶν καὶ ἐγκαταστάσεων (π.χ. ἐλαιοχρωματισμὸς τοῦ μαυροπίνακος).

— Καλλιέργεια σχολικοῦ κήπου.

— Σχολικὴ τυπογραφία.

3. Δραστηριότητες καλλιτεχνικῆς φύσεως :

— Τὸ ὥραϊον ἐν τῇ φύσει : Ψυχαγωγικαὶ ἐκδρομαὶ εἰς ὠραίας τοποθεσίας καὶ αἰσθητικὴ ἀπόλαυσις τῶν καλλῶν τῆς φύσεως, συμφῶνως πρὸς τὰς ψυχολογικὰς δυνατότητας ἐκάστης μαθητικῆς ἡλικίας· αἰσθητικὴ ἀπόλαυσις ἀνθέων, πτηνῶν, κρουστάλλων· καταρτισμὸς σχετικῶν λευκωμάτων, λήψις φωτογραφιῶν, ἐφ' ὅσον τοῦτο καθίσταται δυνατόν, ἰγνογραφικὴ καὶ χειροτεχνικὴ ἀναπαράστασις· ἀκρόασις τοῦ φλοίσβου, τοῦ παφλασμοῦ καὶ τοῦ ρόχθου τῶν ὑδάτων· ἀκρόασις τοῦ θροῦ τοῦ ἀνέμου, τοῦ κελαδήματος τῶν πτηνῶν κ.λ.π.

— Τὸ ὥραϊον ἐν τῇ Τέχνῃ : ἐπισκέψεις εἰς μουσεῖα, μνημεῖα, πινακοθήκας, ἐκθέσεις ζωγραφικῆς καὶ γλυπτικῆς κ.λ.π.

— Δραματοποιήσεις, Κοκυλοθέατρον, Παιδικὴ Σκηνή, παρακολούθησις παιδικῶν θεατρικῶν παραστάσεων διδομένων ὑπὸ ἀξιολόγων θιάσων ἐνηλίκων.

— Μῦσις εἰς τὴν μουσικὴν : Παιδικὴ χωρωδία, ἀκρόασις δίσκων καὶ ραδιοφωνικῶν ἐκπομπῶν, παρακολούθησις καταλλήλων συναυλιῶν.

— Παιδικὸ μπαλλέτο καὶ παιδικὴ παντομίμα, τῇ συνοδείᾳ δίσκων γραμμοφώνου.

— Ἱστορία τῆς Τέχνης (μουσικῆ, ζωγραφικῆ, γλυπτικῆ, θεάτρον, κ.λ.π.).

— Λαογραφικαὶ σπουδαὶ σχετικαὶ πρὸς τὰς καλλιτεχνικὰς ἐκδηλώσεις τῆς λαϊκῆς ψυχῆς (κεντήματα, ποίησις, μουσικὴ κ.λ.π.)

4. Δραστηριότητες επιστημονικής φύσεως :

— Πειραματισμοί ἐν τῇ φυσικῇ, τῇ χημείᾳ καὶ τῇ φυσικῇ ἱστορίᾳ.

— Σπουδαὶ ζώων, φυτῶν, ὀρυκτῶν, προϊόντων, μηχανῶν.

— Καταρτισμὸς σχετικῶν συλλογῶν.

— Σπουδὴ τοῦ ἐνάστρου οὐρανοῦ.

5. Δραστηριότητες ἱστορικῆς καὶ γεωγραφικῆς φύσεως :

— Ἐπισκέψεις εἰς Μουσεῖα καὶ ἀρχαιολογικοὺς χώρους.

— Ἐπισκέψεις καὶ διερευνήσεις ἀρχείων (σχολικῶν, κοινοτικῶν, ἐκκλησιαστικῶν, συμβολαιογραφικῶν κ.λ.π.), ἐφ' ὅσον τοῦτο εἶναι πρακτικῶς δυνατὸν, ἢ σπουδῆ φωτοτυπιῶν, ἀξιολόγων χειρογράφων καὶ ἐντύπων.

— Διεξαγωγή ἀπλουστάτων ἐρευνῶν καὶ σύνταξις σχετικῶν στοιχειωδῶν μονογραφικῶν, ὡς ἐπὶ παραδείγματι : τὸ χωρίον μας διὰ μέσου τῶν αἰῶνων (ἐν ἀναφορᾷ πάντοτε πρὸς τὴν γενικὴν ἱστορίαν τῆς Ἑλλάδος)· τὰ τοπωνύμια τῆς περιοχῆς· ἢ προέλευσις τῶν ἐπωνύμων τῶν οἰκογενειῶν τοῦ χωρίου· ἀνάγνωσις καὶ ἐρμηνεῖα ἐπιγραφῶν ἐντετοιχισμένων εἰς ναοὺς, μοναστήρια καὶ ἄλλα παλαιὰ οἰκοδομήματα· ἢ ἐξέλιξις τῆς Κοινοτήτός μας (ἢ τοῦ δήμου, ἢ τῆς ἐπαρχίας μας) κατὰ τὴν τελευταίαν ἑκατονταετίαν ἀπὸ ἀπόψεως ἐκπαιδεύσεως (καταρτισμὸς σχετικῶν χάρτου ἐκπαιδευτικῶν ἰδρυμάτων), ἢ ἀπὸ ἀπόψεως μέσων συγκοινωνίας (ὑπόζυγια—ἄμαξα—σιδηρόδρομος—αὐτοκίνητον κ.λ.π.) καὶ ἐπικοινωνίας ἢ ἀπὸ ἀπόψεως βιοτικῶν ἀνέσεων (ὑδρευσις, ἄρδευσις, φωτισμός, θέρμανσις), διατροφῆς, ἀτομικῆς καὶ δημοσίας ὑγείας (καταπολέμησις ἐλονοσίας καὶ μολυσματικῶν νόσων).

— Συγκέντρωσις ἀποσπασμάτων ἱστορικῶν κειμένων ἀναφερομένων εἰς τὴν περιοχὴν (ἐν πρωτοτύπῳ ἢ ἐν μεταφράσει).

— Συγκέντρωσις λογοτεχνιμάτων ἢ ἀντιγράφων ἔργων ζωγραφικῆς κ.λ.π. ἀναφερομένων εἰς τὴν περιοχὴν.

— Βιογραφίαι ἐπιφανῶν ἀνδρῶν (πατριαρχῶν, ἔθνικῶν ἡρώων, λογίων καὶ ἐπιστημῶνων πανελληνίου ἀκτινοβολίας κ.λ.π.) γεννηθέντων ἢ δρασάντων ἐν τῇ περιοχῇ, ἀνηκόντων δὲ εἰς τὰς παρελθούσας γενεάς, τῶν ὁποίων ἡ ἱστορικὴ καθιέρωσις εἶναι ἀναμφισβήτητος καὶ ὀριστικὴ.

— Ἐκπόνησις γενεαλογικοῦ δένδρου τοῦ μαθητοῦ, ἢ ἐπιφανοῦς τινός προσωπικότητος τοῦ προηγούμενου ἑδαφίου.

— Ἀπλᾶ μονογράφιαι ὡς ἐν τῇ ἐπομένῃ παραγράφῳ (λ.χ. ἢ ναυπήγησις πλοίων διὰ μέσου τῶν αἰῶνων : (ἀπὸ τοῦ μονοξύλου τῶν πρωτογόνων εἰς τὰ σύγχρονα ἀτομικίνητα σκάφη), μετὰ καταρτισμοῦ σχετικῶν λευκωμάτων καὶ συλλογῆς χαρακτηριστικῶν προσπλάσμάτων (λ.χ. ἢ καραβέλλα τοῦ Χριστοφοροῦ Κολόμβου, ὁ « Ἀβέρωφ » τῶν Βαλκανικῶν πολέμων κ.λ.π.).

6. Δραστηριότητες γεωγραφικο-οικονομικῆς καὶ ἐθνο-
λογικῆς φύσεως.

— Ἐπισκέψεις εἰς ἐργοστάσια καὶ ἄλλα τεχνικὰ ἔργα, μετὰ συντάξεως σχετικῶν μονογραφικῶν. Συλλογαὶ βιοτεχνικῶν προϊόντων.

— Ἀναζητήσεις ἀναφερόμεναι εἰς ὀρισμένην πρώτην ὕλην (λ.χ. τὸ ἔριον, τὸν βάμβακα, τὴν ρητίνην).

— Έρευναι καὶ μονογραφίαι ἀναφερόμεναι εἰς ὠρισμένας βιομηχανικὰς κατηγορίας (λ.χ. ἡ βιομηχανία χρωμάτων ἐν Ἑλλάδι καὶ ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ, ἡ βιομηχανία πλαστικῶν ὑλῶν).

— Έρευναι καὶ μονογραφίαι δημογραφικοῦ καὶ στατιστικοῦ περιεχομένου, ὡς ἐπὶ παραδείγματι : ὁ πληθυσμὸς τοῦ χωρίου κατὰ τὰς ἀπογραφὰς τῶν ἐτῶν 1920, 1928, 1940, 1952, 1961· οἱ μαθηταὶ τοῦ σχολείου κατὰ τὰ ἐτῆ 1910, 1920, 1930, 1950, 1960· ὁ ἀριθμὸς αἰγοπροβάτων τῆς κοινότητος κατὰ διαφόρους περιόδους συμφώνως πρὸς τὰ ὑπάρχοντα ἐπίσημα στοιχεῖα ἐξ ἀπογραφῶν, φορολογικῶν καταλόγων κ.λ.π.

— Ἡ ἔκτασις καὶ ἡ ρυμοτομία τῆς πόλεως κατὰ τὰς διαφόρους ἱστορικὰς ἐποχάς, ἰδιαιτέρως δὲ ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 20οῦ αἰῶνος. Παράγοντες τῆς ἀναπτύξεως τῆς πόλεως. Ρυθμὸς τῆς ἀναπτύξεώς της. Ποῦ καὶ διατὶ δημιουργοῦνται νέαι συνοικίαι.

— Ἡ ποιότης τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ χωρίου: λαϊκὰ ὀνομασίαι (ἄσπρα χρώματα, κοκκινιά, ἀμύρες κ.λ.π.) καὶ ἐπιστημονικὰς προσδιορισμὸς αὐτῆς (ἀσβεστοῦχος ἔδαφος, ἀργιλῶδες, ἀμῶδες, ἀλατοῦχος κ.λ.π.) κατὰ τοποθεσίας. Ἐκπόνησις ἐδαφολογικοῦ χάρτου τῆς περιοχῆς. Σχέσις τῆς ποιότητος τοῦ ἐδάφους πρὸς τὰς ἐπικρατούσας καλλιιεργείας. Ἐκπόνησις καλλιεργητικοῦ τοπογραφικοῦ διαγράμματος τῆς περιοχῆς (ἐπὶ διαφανοῦς φύλλου χάρτου) καὶ ἐπίθεσις τούτου ἐπὶ τοῦ ἐδαφολογικοῦ χάρτου (ἀμφότερα τὰ διαγράμματα δέον νὰ ἔχουν συνταχθῆ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς αὐτῆς κλίμακος σμικρύνσεως) πρὸς σύγκρισιν καὶ συναγωγὴν καταλλήλων συμπερασμάτων.

— Τὸ ὑπέδαφος τῆς περιοχῆς : Συγκέντρωσις δειγμάτων πετρωμάτων, παρατήρησις τῶν ὑλικῶν τῶν ἐξαγομένων κατὰ τὴν ἀνόρυξιν φρεάτων, συλλογὴ ἀπολιθωμάτων, ἐπίσκεψις λατομείων, ἐπίσκεψις φυσικῶν ἢ τεχνικῶν τομῶν τοῦ ἐδάφους κατὰ τὴν διάνοξιν ὕδων, σπηραίων κ.λ.π. Διάκρισις καὶ ὀνομασία τῶν ἀνωτέρω δειγμάτων, μελέτη οὐσιωδῶν τινῶν χαρακτῆρων τοῦ ὑπεδάφους (διαπερατότης ὑπὸ τοῦ ὕδατος, σκληρότης κ.λ.π.), ἀναγνώρισις γεωλογικῶν στρωμάτων. Ἰχνογραφικὴ ἢ χειροτεχνικὴ ἀναπαράστασις τῆς γεωλογικῆς τομῆς τοῦ φρέατος, τοῦ λατομείου κ.λ.π.

— Ἐκπόνησις γεωλογικοῦ χάρτου τοῦ ὑπεδάφους τῆς περιοχῆς.

— Τὰ ὑπόγεια ὕδατα τῆς περιοχῆς. Ἐκπόνησις σχετικοῦ χάρτου.

— Ἐπίδρασις ἐπὶ τῆς οἰκονομίας τῆς περιοχῆς.

— Συνθετικὰ καὶ συγκριτικὰ ἔρευναι στοιχειώδους μορφῆς, ὡς ἐπὶ παραδείγματι: Ἡ παραγωγὴ αἴτου εἰς τὰ διάφορα διαμερίσματα τῆς Ἑλλάδος ἢ εἰς τὰς διαφόρους χώρας τοῦ κόσμου. Ἡ Ἑλληνικὴ Ἐμπορικὴ Ναυτιλία εἰς τὸν διεθνή στίβον. Ἡ ἀνάπτυξις τοῦ Ἑλληνικοῦ τουρισμοῦ καὶ σύγκρισις μετὰ τὴν τουριστικὴν κίνησιν ξένων χωρῶν ὁ ἐξηλεκτρισμὸς τῆς Ἑλλάδος. Τὰ μέσα συγκοινωνίας διὰ μέσου τῶν αἰῶνων τὰ μέσα ἐπικοινωνίας διὰ μέσου τῶν αἰῶνων κ.λ.π.

— Τοπικὰ ἐνδυμασίαι διαφόρων Ἑλληνικῶν περιοχῶν:

— Ἡ Ἑλληνικὴ ἐνδυμασία διὰ μέσου τῶν αἰῶνων.

— Σύγχρονοι γεωργικὰ μηχανὰ καὶ ἐργαλεῖα.

— Ἡ καλλιέργεια τῆς Ἑλληνικῆς γῆς διὰ μέσου τῶν αἰῶνων.

— Διάφοροι τύποι ἀνθρωπίνων κατοικιῶν ἐν τῷ κόσμῳ, ὡς ἐπὶ παραδείγματι:

ή παγοκαλύβη τῶν Ἑσκιμῶν, ἢ ἐκ δερμάτων σκητῆ τῶν Ἐρυθροδέρμων, τὰ πλοία—κατοικία ὠρισμένων Ἀσιατῶν κ.λ.π.

—Ἡ κατοικία τοῦ ἀνθρώπου διὰ μέσου τῶν αἰῶνων, ἀπὸ τῶν σπηλαίων τῶν πρωτογόνων καὶ ἀπὸ τῶν παραλιμνίων πασσαλοπήκτων οἰκισμῶν τῆς λιθικῆς ἐποχῆς μέχρι τῶν συγχρόνων οὐρανοξυστῶν.

—Κατασκευὴ μαχητῶν καὶ ἀναγλύφων.

—Διαγράμματα, λευκώματα, ἐκθέσεις προϊόντων κ.λ.π.

Γ' Γενικαὶ μεθοδικαὶ ὑποδείξεις.

1. Πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ τῶν Κατευθυνομένων Δραστηριοτήτων ἀπαιτεῖται σοβαρὰ προπαρασκευὴ ἐκ μέρους τοῦ διδασκάλου ἐκάστοτε.

2. Εἰς τὰ ὀλιγοθέσια σχολεῖα αἱ περισσότεραι τῶν Κατευθυνομένων Δραστηριοτήτων θὰ τελῶνται κατὰ τὸν χρόνον τῶν σιωπηρῶν ἐργασιῶν ὑποκαθιστώσας ἐν μέρει τὰς συνήθεις γραφικῆς φύσεως ἀσκήσεις.

3. Εἰς τὰς κατωτέρας τάξεις τῶν πολυθεσίων σχολείων, αἱ εἰς τὴν ἡλικίαν αὐτὴν προσιδιάζουσαι ἐκ τῶν Κατευθυνομένων Δραστηριοτήτων, θὰ ἐνυφάνωνται κατὰ τὸ δυνατὸν εἰς τὴν συνήθη διδασκαλίαν. Κατὰ τὴν κρίσιν τοῦ διδασκάλου ἕμως θὰ διεξάγωνται καὶ αὐτοτελεῖς Κατευθυνομένοι Δραστηριότητες (καλλιέργεια σχολικοῦ κήπου, καθαρῶς ψυχαγωγικοὶ περίπατοι κ.λ.π.).

4. Πολλάκις αἱ Κατευθυνομένοι Δραστηριότητες ἀπαιτοῦν ὅπως οἱ μαθηταὶ μεταβαίνουν ἐκτὸς τοῦ διδασκαστορίου πρὸς συγκέντρωσιν ὕλικου (ἐπισκέψεις μουσείων, ἐργοστασίων, ἀναδιφῆσις ἀρχαίων κ.λ.π.). Ἐν τούτοις, μόνον ἐντὸς τῆς τάξεως θὰ συζητῶνται, θὰ συγκρίνωνται καὶ θὰ χρησιμοποιῶνται αἱ ἀτομικῶς ἢ ὁμαδικῶς συλλεγεῖσαι παρατηρήσεις.

5. Ἐκαστον εἶδος τῶν Κατευθυνομένων Δραστηριοτήτων ἔχει τὴν ἰδίαν αὐτοῦ μεθολογίαν (συνεδριάσεις μαθητικῆς κοινότητος, προπαρασκευὴ σχολικῶν ἐορτῶν κ.λ.π.). Αὕτη εἶναι γνωστὴ εἰς τοὺς πλείστους τῶν ἐκπαιδευτικῶν λειτουργῶν, βελτιοῦται δὲ συνεχῶς διὰ τῶν κατὰ τόπους παιδαγωγικῶν συνεδρίων.

Καινοφανὲς εἶναι μόνον ἡ σύνταξις δημογραφικῶν μονογραφιῶν, ἐφ' ᾧ ἀντὶ τῆς παροχῆς ἀφηρημένων ὁδηγιῶν παρατίθεται κατωτέρω περιληπτικῶς σχετικὸν παράδειγμα. Τὸ παράδειγμα τοῦτο δέον νὰ θεωρηθῆ ὄχι ὡς πάγιον σχῆμα πρὸς στερεότυπον ἐπανάληψιν, ἀλλ' ὡς ἀπλοῦν ἐρέθισμα. Ἡ φαντασία τοῦ διδασκάλου, αἱ ἰδιαίτεροι ἀνάγκαι ἐκάστης μονογραφίας καὶ ἡ αὐτενέργεια τῶν μαθητῶν θὰ δημιουργοῦν δι' ἕκαστον θέμα τὴν ἐκάστοτε προσιδιάζουσαν πορείαν. Εἰς πᾶσαν περίπτωσιν : α) Ὁ διδάσκαλος δέον ἐκ τῶν προτέρων νὰ συλλαμβάνῃ τὸν σκοπὸν τῆς ἐργασίας καὶ τὴν γενικωτάτην κατευθυντήριον γραμμὴν καὶ β) οἱ μαθηταὶ, αὐτενεργοῦντες καὶ συνεργάζομενοι μεταξύ των καὶ μετὰ τοῦ διδασκάλου, δέον νὰ καταρτίζουσι σύντομον γραπτὸν διάγραμμα, ἥτοι σχέδιον τῆς ἐργασίας. Εὐνόητον εἶναι ὅτι τοιοῦτου εἶδους μονογραφίας θὰ συντάσσων μόνον οἱ μαθηταὶ τῆς Ἑκτης τάξεως, σπανίως δὲ καὶ οἱ τῆς Πέμπτης.

Π α ρ ά δ ε ι γ μ α σ υ ν τ ά ξ ε ω ς δ η μ ο γ ρ α φ ι κ ή ς μ ε λ έ τ η ς τ ῆ ς
Κ ο ι ν ό τ η τ ο ς .

Θ έ μ α : «'Από τήν τάξιν εἰς τήν Κοινότητα».

Α'. Γενική συζήτησις— Καταρτισμὸς σχεδίου ἐργασίας.

Β' "Ἐκαστος μαθητὴς συμπληρώνει ἀτομικὸν δελτίον περιέχον τὰ ἐξῆς στοιχεῖα :

Ἐνοματεπώνυμον.

Ἡμερομηνία καὶ τόπος γεννήσεως.

Διεύθυνσις.

Σύνθεσις τῆς οἰκογενείας (Πατήρ, μήτηρ, 1 ἀδελφὸς 15 ἐτῶν, Εἴμαι : 2/2, ἦτοι ὁ δεύτερος ἐπὶ δύο ἀδελφῶν).

Ἐπάγγελμα πατρὸς.

Ἐπάγγελμα μητρὸς.

Τόπος ἐργασίας αὐτῶν.

Γ'. Διαιρέσεις τῆς τάξεως εἰς ομάδας καὶ ὑποομάδας, αἵτινες ἀναλαμβάνουσι τὴν ἐπεξεργασίαν εἰδικωτέρων ζητημάτων, ὡς τὰ ἐξῆς :

1. Γεωγραφικὸς ἐντοπισμὸς τῆς κατοικίας τῶν μαθητῶν.

2. Γραφικὴ παράστασις τῆς διασπορᾶς τῆς κατοικίας τῶν μαθητῶν.

Δ'. Ἐκτέλεσις :

Ἐν πρώτοις, ἀποδελτίωσις.

Ἀκολούθως, ὡς πρὸς τὸ

π ρ ὠ τ ο ν ζ ῆ τ η μ α : ἀκριβὴς ὑπολογισμὸς τῆς διαδρομῆς τῶν μαθητῶν ἀπὸ τῆς κατοικίας των μέχρι τοῦ σχολείου· κατάδειξις τῆς ἀνεπαρκείας τῶν ἀυθαίρετων ἐκτιμήσεων, ὡς καὶ τοῦ ὑποδεκαμέτρου, μεθ' ὃ χρῆσις τοῦ καμπυλομέτρου.

δ ε ὑ τ ε ρ ο ν ζ ῆ τ η μ α : ὑπαγωγή τῶν κατοικιῶν τῶν μαθητῶν εἰς ἐσωτερικάς, πλησιεστέρας καὶ ἀπωτέρας γειτονίας, ἡ εἰς ζῶνας ἀνὰ 100 (ἢ 200 ἢ 300) μέτρα ἀπὸ τοῦ σχολείου· γίνονται προτάσεις καὶ διάφοροι (ἀνεπιτυχῶς) ἀπόπειραι γραφικῆς παραστάσεως, μεθ' ὃ καταστρώνεται σύστημα ὁμοκέντρων κύκλων μετὰ κέντρον τὸ σχολεῖον· δημιουργοῦνται αὐτῶ ζῶναι, ἐκάστη τῶν ὁποίων ἀντιστοιχεῖ πρὸς 100 (ἢ 200 ἢ 300) μέτρα καὶ ἐντὸς τῆς ὁποίας ἀναγράφεται ὁ ἀριθμὸς τῶν κατοικοῦντων μαθητῶν (λ.χ. εἰς τὴν ἐσωτερικὴν 22, εἰς τὴν ἐπομένην 15, εἰς τὴν ἐξωτερικὴν 10)· τέλος, οἱ ἀπόλυτοι ἀριθμοὶ ἐκάστης ζώνης μετατρέπονται εἰς ποσοστὰ ἐπὶ τοῖς ἑκατόν.

Ε' Ἐτερον μερικὸν ζήτημα: Καταρτισμὸς σχολικοῦ χάρτου τῆς Κοινότητος.

Ἐ κ τ έ λ ε σ ι ς : Ὅμάδες μαθητῶν ἐπισκέπτονται τοὺς διευθυντὰς τῶν λοιπῶν σχολείων τῆς πόλεως καὶ λαμβάνουσι σχετικὰς πληροφορίας, μεθ' ὃ ἡ τάξις προβαίνει εἰς σχετικὴν πινακογράφησιν καὶ σύνταξιν χάρτου τῶν σχολικῶν περιφερειῶν τῆς πόλεως.

ΣΤ'. Ἐτερον μερικὸν ζήτημα: «'Εξέλιξις τοῦ πληθυσμοῦ τῆς πόλεως».

Ἐ κ τ έ λ ε σ ι ς : Οἱ μαθηταὶ ζητοῦν πληροφορίας ἀπὸ τὴν ἀρμόδιαν Κοινο-

τικήν άρχήν ή συμβουλευόνται σχετικώς στατιστικώς έπετηρίδας, μεθ' ό προβαίνουν εις πινακογράφειαν του πληθυσμού, επί παραδείγματι :

Έτος	Κάτοικοι
1940	3.989
1950	5.254
1960	6.164

Τά αποτελέσματα ταύτα μετατρέπονται εις διάγραμμα, παριστών διά καμπύλης γραμμής τήν αύξομείωσιν του πληθυσμού.

Προκαλούμενοι οί μαθηταί καταρτίζουν μερικώτερα «σχέδια έργασίας», ώς τό κατωτέρω :

Ζητήματα :

Είς τί ύφείλεται ή αύξησις του πληθυσμού κατά 910 άτομα εντός τής τελευταίας δεκαετίας;

Υπόθεσις :

Αύξησις των γεννήσεων.

Έπέκτασις των βιομηχανικών εγκαταστάσεων.

Ανέγερσις νέων κατοικιών.

Επαλήθευσις :

α) Κατά πληροφορίας ληφθείσας (άπό τās τάδε πηγάς) ιδρύθησαν (τόσα) νέα σχολεία (μέσης εκπαιδευσεως και επαγγελματικά), ώστε προσεικύσθησαν πολλοί νέοι εκ των πέριξ χωρίων.

β) Κατά πληροφορίας (ληφθείσας άπό τās τάδε πηγάς) έπεξετάθη τό ύπάρχον εργοστάσιον, ώστε προσεικύσθησαν άρκετοί νέοι εργάται μετά των οικογενειών των.

Ζ'. Έτερα μερικά ζητήματα :

1) Σχέσις μεταξύ τής αύξήσεως του πληθυσμού τής κοινότητος και του άριθμού των μαθητών των δημοτικών σχολείων.

2. Τόπος καταγωγής των μαθητών (έφ' όσον πρόκειται περι συνοικιών μεγάλων πόλεων, έμφανιζουσών συρροήν έτεροδημοτών).

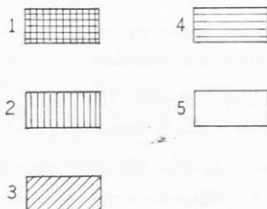
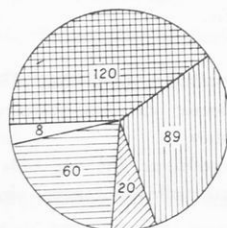
3. Έπάγγελμα γονέων - εργασία τής γυναικός - ταξινόμησις επαγγελματών.

Τά ζητήματα ταύτα εξετάζονται κατά τρόπους παραπλησίους προς τούς άνωτέρω εκτεθέντας, τά δέ αποτελέσματα παρουσιάζονται άφ' ενός μèn υπό μορφήν στατιστικών πινάκων, άφ' έτέρου δέ υπό μορφήν ποικίλων συμβολικών παραστατικών διαγραμμάτων κατά τά εν τή στατιστική καθιερωμένα πρότυπα.

Ἐπὶ παραδείγματι :

Τόποι γεννήσεως τῶν μαθητῶν :

Τόποι	Μαθηταὶ κατὰ Τάξεις						Μαθητῶν Σύνολον	Κυκλικὸς τομεὺς εἰς μοίρας.
	Α'	Β'	Γ'	Δ'	Ε'	ΣΤ'		
1. Ἀθῆναι	21	20	20	16	20	23	120	145
2. Ἀττικὴ - Βοιωτία	12	10	15	20	22	10	89	108
3. Πελοπόννησος	2	6	4	4	2	2	20	24
4. Λοιπὴ Ἑλλάς	9	11	10	13	10	7	60	73
5. Αἴγυπτος κ.λπ.	—	—	2	1	2	3	8	10
Σύνολον	44	47	51	54	56	45	297	360

Τοιοῦτου εἶδους μελέτη δύναται νὰ καλύψῃ, αὐτὴ καὶ μόνη, ὁλόκληρον τὸ διδασκτικὸν ἔτος.

Τοῦτο ὅμως εἶναι ἀσύμφορον, δι' ὃ σκόπιμον κρίνεται ὅπως διατεθοῦν δι' αὐτὴν 10—20 διδασκτικαὶ μονάδες, μὴ περιλαμβανομένου εἰς αὐτὰς τοῦ χρόνου ὅστις ἀπαιτεῖται διὰ τὴν μετάβασιν τῶν μαθητῶν ἐκτὸς τοῦ σχολείου, ὁμαδικῶς ἢ κατὰ μόνους, πρὸς συγκέντρωσιν πληροφοριῶν, καθ' ὅσον αἱ προπαρασκευαστικαὶ αὐταὶ τῆς μονογραφίας ἐξορμήσεις, δεόν νὰ τελῶνται εἰς ὥρας ἐκτὸς τοῦ ὥρολογίου προγράμματος.

8. - ΕΛΕΥΘΕΡΑΙ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

Α' Κατευθυντήριοι άπόψεις.

Τò σχολείον όφείλει νά προνοή, έν τῷ μέτρῳ τοῦ δυνατοῦ, καί διά τὰς Ἐλευθέρας Δραστηριότητας τῶν μαθητῶν. Τò καθήκον τοῦτο άπορρέει άφ' ἐνός έκ τῆς άπαιτήσεως ὅπως ὁ έν τῷ σχολείῳ βίος τοῦ μαθητοῦ μή άφίσταται κατά πολύ, τοῦ οἰκογενειακοῦ βίου του, άφ' ἐτέρου δέ έκ τῆς άπαιτήσεως ὅπως άφίηται ὁ παῖς νά ζῆ καί τήν προσωπικήν του ζωήν, άνευ μεσολαβῆσεως τοῦ ἐνήλικος. Παλαιότερον, ὑπῆρχε βαθεῖα τομή μεταξύ σχολικοῦ βίου, χαρακτηριζομένου ὑπό πλήρους ψυχολογικοῦ καταναγκασμοῦ, καί λοιποῦ παιδικοῦ βίου, χαρακτηριζομένου συχνάκις ὑπό άσυδοσίας ἤτις ἐξικνεῖτο ἐνίοτε μέχρι άντικοινωνικῶν ἐκδηλώσεων ὡς ὁ πετροπόλεμος, ἡ λεηλασία κήπων, ὁ βασανισμός ψυχοπαθῶν καί ἀναπήρων ατόμων, ἡ καταστροφή φωλεῶν πτηνῶν κ.λ.π. Τò χάσμα τοῦτο μεταξύ σχολικοῦ καί ἐξωσχολικοῦ βίου τῶν μαθητῶν ἐμετριάσθη κατά τὰς τελευταίας δεκαετίαι, ἀλλά δέν ἐγεφυρώθη τελείως. Ἐξ ἄλλου, ἡ ἐκτός τοῦ οἴκου ἐπαγγελματική ἐργασία τῆς γυναικός, προσλαμβάνουσα διαρκῶς μεγαλύτεραν ἔκτασιν, ὑπαγορεύει εἰς τὸ δημοτικόν σχολεῖον τήν υποχρέωσιν νά διατηρῆ ὑπό τῶν ἐλεγχῶν του ἐπί περισσοτέρας ὥρας ἡμερησίως τὸν παιῖδα, ἀλλά ὑπό συνθήκας ψυχολογικῆς χαλαρώσεως καί ἐλευθερίας.

Ἐφ' ὅσον, τέλος, διατυπῶνται ἐνίοτε ἡ άποψις ὅτι, τὸ δημοτικόν σχολεῖον—καίτοι ἔπαυσεν ἐπ' ἐσχάτων νά εἶναι μονομερῶς νοησιαρχικόν—ἐξακολουθεῖ νά ἔχη έν τῇ βαθυτέρῃ οὐσίᾳ του χαρακτήρα ἐντόνως «διαμορφωτικόν», ἔπεται ὅτι διά τῆς καθιερώσεως τῶν Ἐλευθέρων Δραστηριοτήτων—έν συνδυασμῷ καί πρὸς τὰ λοιπά μέτρα τὰ άπορρέοντα ἐκ τῆς διδακτικῆς άρχῆς τῆς αὐτενεργείας—ὁ τοιοῦτος χαρακτήρ τοῦ δημοτικοῦ σχολείου μετριάζεται καί ἐπανερχεται εἰς τὰ φυσιολογικά του ὅρια.

Προνοεῖ δέ τὸ σχολεῖον διά τὰς Ἐλευθέρας Δραστηριότητας τῶν μαθητῶν, ὅταν :

α) Ἀναγνωρίζη τήν ἀναγκαιότητα τῶν δραστηριοτήτων τούτων

β) Διαθέτῃ έν τῷ ὠρολογίῳ προγράμματι τὸν διά τήν διεξαγωγήν των άπαιτούμενον χρόνον

γ) Προσαρμόζη καταλλήλως τήν ὕλικήν του ὀργάνωσιν, ἐφοδιαζόμενον με τὰς ἀπαραιτήτους ἐγκαταστάσεις, ὄργανα καί λοιπά ὕλικά μέσα καί

δ) Συνειδητοποιῆ εἰς μαθητάς καί διδασκάλους τὸν ρόλον ἐκάστου καί τὸν ὀρθὸν τρόπον διεξαγωγῆς τῶν δραστηριοτήτων τούτων.

Ὁ ρ ι σ μ ὅ ς : Ἐλευθέραι Δραστηριότητες εἶναι ἐκεῖναι κατά τὰς ὁποίας αἱ άσχολίαι τῶν μαθητῶν εἶναι κατά πάντα ἀδέσμευτοι, αὐθόρμητοι καί τῆς ἐλευθερίας ἐκλογῆς των, ἐντός πάντοτε τοῦ πλαισίου τοῦ ἠθικοῦ νόμου. Ἐπιδίδονται δέ οἱ μαθηταί εἰς αὐτάς εἴτε κατά μόνας εἴτε καθ' ὀμάδας.

Ἡ παρουσία τοῦ διδασκάλου, κατά τήν διεξαγωγήν καί τῶν δραστηριοτήτων,

τούτων, είναι πάντοτε χρήσιμος, συνήθως δὲ καὶ ἐπιβεβλημένη. Δύναται δηλονότι ὁ διδάσκαλος νὰ ἐμπιστευθῆται ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν τὴν ἐν ἀπουσίᾳ του διεξαγωγὴν Ἐλευθέρων Δραστηριοτήτων, ἐφ' ὅσον ἤθελεν ἔχει ἀνυψώσει τοὺς μαθητὰς εἰς τὸ προσήκον ἐπίπεδον ἠθικῆς αὐτονομίας. Τοῦτο σημαίνει ὅτι καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν ἡ παρουσία τοῦ διδασκάλου ὑφίσταται, ἀλλ' ἀντὶ νὰ εἶναι αὕτη ὕλική εἶναι ἠθικὴ. Σημαίνει ἐπίσης ὅτι ἡ ἀπουσία τοῦ διδασκάλου δὲν εἶναι ὀλοσχερῆς, ὑφειλομένη εἰς ἀπασχόλησίν του μὲ ἀτομικὰς αὐτοῦ ὑποθέσεις, ἀλλ' ἀπλῶς ὅτι οὗτος κατὰ τὸν χρόνον ἐκεῖνον συνεργάζεται μὲ ἄλλας ομάδας μαθητῶν καὶ εἶναι εἰς γνῶσιν τῶν μαθητῶν ὅτι οὗτος δύναται νὰ ἐμφανισθῇ ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν, ἐφ' ὅσον ἡ ἀνάγκη τὸ καλέσῃ.

Ὁ ρόλος τοῦ διδασκάλου, κατὰ ταῦτα, περιορίζεται εἰς τὰ ἐξῆς καὶ μόνον :

α) ἐπαγρυπνεῖ ὁ διδάσκαλος ἵνα μὴ οἱ μαθηταὶ ἐκτρέπωνται εἰς ἀσχολίας ἐπικινδύνους δι' αὐτοὺς τοὺς ἰδίους καὶ διὰ τὰ περὶ αὐτοὺς πρόσωπα καὶ πράγματα, ἢ καθ' οἰονδήποτε τρόπον ἐπιβλαβεῖς διὰ τὴν ὑγείαν των καὶ τὴν ἠθικὴν των ὑπόστασιν· καὶ

β) θέτει ὁ διδάσκαλος ἑαυτὸν εἰς τὴν διάθεσιν τῶν μαθητῶν ἐκεῖνων οἱ ὁποῖοι οἰκειοθελῶς θὰ ἐξήτουν τὰς συμβουλὰς ἢ καὶ τὴν ἔμπρακτον βοήθειάν του, ἐν ὅψει συγκεκριμένης τινὸς δυσχερείας κατὰ τὴν διεξαγωγὴν τῆς ἐλευθέρως δραστηριότητός των.

Σημειωτέον, ὅτι εἰς τὸν διδάσκαλον (ἰδίᾳ τῶν δύο κατωτέρων τάξεων) παρέχεται ἡ ἐλευθερία, ὅπως ἐνυφαίνῃ τὰς Ἐλευθέρως Δραστηριότητας εἰς τὰ συνήθη μαθήματα συγχωνεύων οὗτω ἐν ὅλῳ ἢ ἐν μέρει τὰς τακτὰς ἐν τῷ ὄρωλογιῳ προγράμματι ὥρας τῶν Ἐλευθέρων Δραστηριοτήτων, πρὸς τὰς τακτὰς ὥρας τῶν διαφόρων μαθημάτων, ἐφ' ὅσον τοῦτο θὰ ἐπετυγχάνετο κατὰ τρόπον φυσικὸν καὶ ἀβίαστον, ἤτοι ἄνευ ἀλλοιώσεως τοῦ ἐσωτερικοῦ χαρακτῆρος τῶν δραστηριοτήτων τούτων.

Β' Πρόγραμμα

Ἰσχύει καὶ ἐν προκειμένῳ ἡ παρατήρησις ἡ ὅποια ἐγένετο, ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῶν Κατευθυνόμενων Δραστηριοτήτων, ὅτι, δηλαδή, ἀντιστρατεύεται πρὸς τὴν ἔννοιαν καὶ τὸν σκοπὸν τῶν δραστηριοτήτων τούτων ὁ καθορισμὸς λεπτομεροῦς προγράμματος, κατανεμημένου εἰς τὰς διαφόρους τάξεις.

Πράγματι, μοναδικοὶ καθοριστικοὶ παράγοντες τῶν Ἐλευθέρων Δραστηριοτήτων τῶν μαθητῶν πρέπει νὰ εἶναι : ἡ ἐσωτερικὴ ζωτικὴ ὁρμὴ τῶν παιδιῶν· τὰ σχετικῶς μόνιμα ἢ καὶ τὰ στιγμιαῖα διαφέροντά των· ἡ παρέχουσα ἐρεθίσματα πρὸς διέγερσιν τῆς ἐσωτερικῆς ζωτικότητος καὶ τῶν διαφερόντων τῶν μαθητῶν καθημερινὴ ἐπικαιρότης· ἐπίσης ἡ λοιπὴ διδασκαλία, ἐφ' ὅσον διεξάγεται κατὰ τρόπον ἀποδεδειγμένον τὸ ψυχικὸν δυναμικὸν καὶ τὴν αὐθόρμησιν.

Διὰ τοὺς λόγους τούτους παρατίθενται ἐνδεικτικῶς κατωτέρω τὰ κυριώτερα Εἷδη Ἐλευθέρων Δραστηριοτήτων.

ΤΑΞΕΙΣ : Α', Β', Γ', Δ', Ε', ΣΤ'.

— Παιδιά.

— Ἀθλοπαιδιά.

— Παιγνιώδεις ἀσχολίαι τῆς ἐλευθέρως ἐκλογῆς τῶν μαθητῶν, ὡς ἐπὶ παραδείγματι: αὐθόρμητοι χειροτεχνικαὶ ἐνασχολήσεις μὲ πηλόν, μὲ ἄμμον, μὲ μικροὺς ξυλί-

νοους κύβους, με μεγαλύτερα τεμάχια ξύλου, με όπτοπλίνθους κ.λ.π., προκειμένου δὲ περὶ πρεσβυτέρων μαθητῶν καὶ με συναρμολόγησιν μηχανικῶν ἀθυρμάτων, ἢ ἄλλας κατασκευάς· αὐθόρμητοι ἰχνογραφῆσεις· αὐθόρμητοι ἀπαγγελίαι λαϊκῶν στιχουργημάτων μετὰ (ἢ ἄνευ) σχετικῶν ρυθμικῶν ἐκφραστικῶν κινήσεων· αὐθόρμητοι ἀνακοινώσεις, διηγῆσεις καὶ συζήτησεις· αὐθόρμητος προβολὴ καὶ λύσις αἰνιγμάτων, γρίφων, σταυρολέξων κ.λ.π. κ.λ.π.

—Χορός.

—Περίπατος ψυχαγωγίας.

—Θέατρον σκιῶν (καρχακιάζης).

—Ἀνάγνωσις παιδικῶν διηγημάτων πρὸς ἴδιαν τέρψιν, ἢ εἰς ἐπήκουσον συμ-μαθητῶν.

—Ἄλλαι δραστηριότητες ὑποκινούμεναι ἀπὸ τὸ τοπικὸν περιβάλλον, φυσικὸν καὶ κοινωνικὸν (λ.χ. κηπουρικὴ, ἀναστροφή με ζῶα, χρησιμοποίησις τῶν ὀργάνων καὶ ἐγκαταστάσεων τύπου «Παιδικῆς Χαρᾶς», κάλανθα, χορωδία (Ἐπιταφίου κ.λ.π.).

Γ' Γενικαὶ μεθοδικαὶ ὑποδείξεις.

1. Ὁ ἀνωτέρω κατάλογος Ἐλευθέρων Δραστηριοτήτων τῶν μαθητῶν δὲν εἶναι ἐξαντλητικὸς, δεδομένου ὅτι οὐδεὶς δύναται ἐκ τῶν προτέρων νὰ προβλέψῃ τὰς ἀφθό-νοους καὶ ποικίλας δραστηριότητας τὰς ὁποίας ἐν τῇ σχολικῇ πράξει θὰ ἐξαπολύσῃ ἢ αὐθορμησίαν τῶν μαθητῶν.

2. Πολλὰ τῶν ὡς ἔνω Ἐλευθέρων Δραστηριοτήτων ὁμοιάζουσιν ἐξωτερικῶς πρὸς τὰς Κατευθυνόμενας Δραστηριότητας ἢ καὶ πρὸς τὴν συνήθη διδασκαλίαν. Ὁ διδά-σκαλος ὅμως ὀφείλει νὰ μὴ λησμονῇ ὅτι ἡ ὁμοιότης εἶναι φαινομενικὴ, διότι μεταξὺ τῶν δύο τούτων κατηγοριῶν μαθητικῶν ἐνασχολήσεων ὑφίσταται βαθυτάτη διαφορὰ ὡς πρὸς τὴν οὐσίαν των. Ἐπαναλαμβάνεται ὅτι προκειμένου περὶ τῶν Ἐλευθέρων Δρα-στηριοτήτων, αὕτη ἐγκρίεται εἰς τὴν πλήρη ἀποδέσμευσιν τῆς αὐθορμησίας τῶν μαθη-τῶν.

3. Ἀπραξία (ραχάτι) καὶ ἐσωτερικὴ περισυλλογὴ (ρεμβασμός) θὰ ἐπιτρέπονται ἐντὸς λογικῶν ὁρίων, ἐξουδετερουμένης καταλλήλως πάσης νοσηρᾶς ὑπερβολῆς.

4. Κατὰ συνέπειαν, πλήρης ἐλευθερία παρέχεται εἰς τὸν διδάσκαλον ὅπως ὀργαν-ώσῃ ἐκάστου τὰς Ἐλευθέρων Δραστηριοτήτων καθ' ὃν τρόπον ὁ ἴδιος ἤθελε κρίνῃ σίμπλον, ἐξ οὗ καὶ ἡ μεγίστη εὐθύνη του διὰ τὴν ὀρθὴν διεξαγωγὴν τοῦ δυσχε-ροῦς τούτου ἐγχειρήματος.

* *

* *

* *

ΤΕΥΧΟΣ ΤΡΙΤΟΝ

(Όροφή τοῦ προγράμματος)

ΠΡΟΣΧΕΔΙΟΝ
ΑΝΑΛΥΤΙΚΟΥ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ
ΤΟΥ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ ΣΧΟΛΕΙΟΥ

Δηλαδή :

Αί γενικαί γραμμαί τῆς ὕλης τῶν ἀνωτέρων τάξεων
τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου.

Όροφὴ τοῦ προγράμματος.

Ὁ τελειόφοιτος τῆς Ἑκτῆς τάξεως τοῦ Δημοτικοῦ σχολείου πρέπει νὰ ἔχη φθάσει εἰς τὴν ἀκόλουθον βαθμίδα ὡς πρὸς τὰ ἐπὶ μέρους μαθήματα :

1. ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ

Περίπου ως ἐν τῷ ἰσχύοντι προγράμματι (ἔτους 1913).

2. ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ

α) Ἀνάγνωσις καὶ Λογοτεχνικὴ Ἀγωγή: Ὁ μαθητὴς μέχρι τέλους τῆς Δ' τάξεως πρέπει νὰ ἔχη κατακτήσει ὁλοσχερῶς τὸν μηχανισμόν τῆς ἀναγνώσεως. Δηλαδή ἡ ἀνάγνωσις του πρέπει νὰ εἶναι ἀπταιστος, ρέουσα καὶ ἐκφραστικὴ, ἀκόμη καὶ ἐπὶ κειμένων δημοτικῆς γλώσσης οὐχὶ βραχυπερίδδων. Ἐπειδὴ ἡ μόλις κτηθεῖσα ἀναγνωστικὴ δεξιότης εἶναι εὐθραυστος, εἰς τὰς τάξεις Ε' καὶ ΣΤ' θὰ ἐπιδιώκεται ἡ παραιοποίησις τῆς. Προσέτι θὰ συνεχισθῶν καὶ θὰ ἐνταθῶν αἱ ἀσκήσεις ταχέως ἀναγνώσεως¹.

Ἀπὸ τοῦ δευτέρου ἐξαμήνου τῆς Ε' τάξεως ἐκφραστικὴ ἀνάγνωσις κειμένων Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας. Ὁμοίως, στοιχειώδης ἐρμηνεία κειμένων τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας.

Σύντομος βιογραφία τῶν οἰκείων συγγραφέων.

Ἡ διδασκαλία θὰ διεξάγεται βάσει ἀναγνωστικοῦ, τὸ ὁποῖον θὰ ἔχη μορφή ἀνθολογίας μετὰ συντόμων βιογραφικῶν σημειωμάτων. Ἡ ὕλη τῆς ἀνθολογίας θὰ εἶναι διατεταγμένη κατὰ χρονολογικὴν σειρὰν, με ἀφετηρίαν τὰ δημοτικὰ τραγούδια τοῦ 18ου αἰῶνος καὶ τὸν Ρήγαν. Ἐκάστης περιόδου θὰ προηγῆται σύντομον ἱστορικὸν σημείωμα διὰ τοῦ ὁποῖου, κατὰ τρόπον προσίτων εἰς τὸν μαθητὴν, θὰ ἐπισημαίνωνται τὰ κυριώτερα χαρακτηριστικὰ τῆς πνευματικῆς ζωῆς τοῦ Ἔθνους κατὰ τὴν δεδομένην περίοδον, ἐν παραλληλισμῷ πρὸς τὰ πολιτικὰ γεγονότα καὶ τὴν γενικωτέραν κοινωνικὴν κατάστασιν.

Τοιουτοτρόπως, ὁ τελειόφοιτος θὰ ἔχη ἔλθει εἰς ἐπαφὴν με τὰ ἰστορικὰ καὶ νεοελληνικὰ κείμενα καὶ ἐπὶ πλέον θὰ ἔχη ἐντάξει τὰς κυριώτερας κορυφὰς τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας εἰς γενικώτερον ἐνιαῖον σύστημα, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον εἶναι ὑψίστης σπουδαιότητος διὰ τὴν ὅλην πνευματικὴν του συγκρότησιν.

Καλλιέργεια τῆς ὀρέξεως πρὸς ἀνάγνωσιν καὶ αἰσθητικὴν ἀπόλαυσιν λογοτεχνημάτων καὶ μετὰ τὴν ἀποφοίτησιν ἐκ τοῦ σχολείου.

β) Γραμματικὴ καὶ Ὀρθογραφικὴ διδασκαλία:

Συμφώνως πρὸς τὴν «Νεοελληνικὴν Γραμματικὴν (τῆς Δημοτικῆς)», τῶν Τριανταφυλλίδη κ.λ.π., ὡς αὕτη συνεπληρώθη μεταγενεστέρως.

1. Τὸ ἄρθρο 5, παράγρ. 2, τοῦ Ν. Δ. 4379/64 ὀρίζει:

«Ἡ Δημοτικὴ εἶναι ἡ γλῶσσα τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου, τῆς διδασκαλίας καὶ τῶν βιβλίων του. Οἱ μαθηταὶ τῶν δύο τελευταίων τάξεων τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου ἀναγνώσκουν» περιοπὰς ἐκ τῶν εὐαγγελίων καὶ κείμενα τῆς Καθαραιούσης ἀπλῶς διὰ νὰ ἐξοικειώνωνται πρὸς αὐτά».

γ) Λεξιλογικαί Ἀσκήσεις :

Συμφώνως πρὸς τὰ σχετικά τεύχη, τὰ ὅποια ἐξέδωσεν ὁ Μανόλης Τριανταφυλλίδης¹.

δ) Ἐκθέσεις προφορικαί καὶ γραπταί :

Ὁ τελειόφοιτος πρέπει νὰ εἶναι ἱκανὸς : νὰ ἀπειθῆναι συντόμως προσλαλιάς ἐνώπιον ἀκροατηρίου χωρὶς νὰ παθαίνει τράκι· νὰ διεξάγῃ συζητήσεις, τηρῶν τοὺς κανόνας τοῦ ἐλευθέρου διαλόγου· νὰ διευθῆναι συζητήσεις ὡς ἄνω· νὰ συντάσῃ ἐλευθέρως ἐκθέσεις, εἰς τὰς ὁποίας μὲ λιτότητα, ἢ καὶ μὲ πλούσια ἐκφραστικὰ μέσα, νὰ ἐκφράξῃ τὰς σκέψεις καὶ τὰς συγκινήσεις του· νὰ συντάσῃ αἰτήσεις, ἀναφοράς, πρακτικὰ καὶ ἄλλα ἔγγραφα.

3. ΞΕΝΗ ΓΛΩΣΣΑ

Ὁ τελειόφοιτος τοῦ δημοτικοῦ σχολείου δέον : νὰ γνωρίζῃ τὸ Λατινικὸν Ἄλφάβητον· νὰ γράφῃ εὐκρινῶς καὶ εὐχερῶς τὰ γράμματα τοῦ Λατινικοῦ Ἄλφαβήτου· νὰ ἀναγινώσκῃ καὶ νὰ ἀντιγράφῃ ξενογλώσσους ἐπιγραφὰς (π.χ. διευθύνσεις ἐπιστολῶν) μὲ λατινικοὺς χαρακτῆρας· νὰ γνωρίζῃ μερικὰς στερεοτύπους φράσεις εἰς τὴν ξένην γλῶσσαν (χαριετισμὸν, ποῦ εἶναι τὸ Ταχυδρομεῖον κ.λ.π.)· νὰ ἔχῃ ἀποθησαυρίσει 50 οὐσιαστικά, 20 ἐπίθετα καὶ 30 ρήματα· νὰ ἔχῃ ἐκμάθει τὴν κλίσιν τῶν κυριωτέρων ρημάτων εἰς τοὺς εὐχρηστούς χρόνους, προσέτι δὲ τὴν ἐρωτηματικὴν καὶ τὴν ἀρνητικὴν μορφήν των· νὰ ἔχῃ ἐκμάθει τὴν κλίσιν 5 ἀντωνυμιῶν· νὰ ἀναγινώσκῃ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἤττον ἀπταιστώως εὐχερῆ κείμενα.

Καλλιέργειαι τῆς ὁρέξεως πρὸς αὐτομόρφωσιν καὶ μετὰ τὴν ἀποφοίτησιν, διὰ τῆς παρακολούθησεως ραδιοφωνικῶν μαθημάτων, διδασκαλίαι δι' ἀλληλογραφίας, διὰ χρησιμοποιοήσεως δίσκων τύπου Linguaphone κ.τ.λ.

4. ΑἴΩΓΗ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΟΥ

Περὶπου, ὡς ἐν τῷ προγράμματι τοῦ 1957 (Φ.Ε.Κ. 14/30.1.1957, τ.Α').

5. ΙΣΤΟΡΙΑ

Μέχρι τῆς σημερινῆς ἐποχῆς (ἀγών τῆς Κύπρου ὑπὲρ τῆς αὐτοδιαθέσεως καὶ τῆς ἑνώσεως μὲ τὴν Ἑλλάδα).

Ἑρμηνευτικὰ σχόλια :

Εἰς τὰς τρεῖς κατωτέρας τάξεις γίνεται ἱστορικὴ προπαιδεία ἐν τῷ πλαισίῳ τῆς «Μελέτης τοῦ Τοπικοῦ Περιβάλλοντος», ἀπὸ δὲ τοῦ Β' ἐξαμήνου τῆς Γ' τάξεως, ἐνδεχομένης, καὶ ὑπὸ μορφήν ἰδιαιτέρου μαθήματος εἰς τακτὴν ὥραν.

Ἀφορμὴν πρὸς ἱστορικὴν προπαιδείαν παρέχουν τὰ τοπικὰ ἱστορικὰ μνημεῖα, αἱ τοπικαὶ ἱστορικαὶ προσωπικότητες, αἱ τοπικαὶ λαϊκὰ παραδόσεις κ.τ.λ.

1. Μερικὰ σημεῖα τῶν ὁποίων ὁμοίως εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐκσυγχρονισθοῦν. Πρέπει ἰδίως νὰ ληρθῇ ὑπ' ὄψιν ὅτι ὁ σημερινὸς κοινωνικὸς βίος εἶναι ἐπηρεαζόμενος ἀπὸ τὴν τεχνικὴν συνεπῶς, μερικὰ παραδείγματα καὶ ἀσκήσεις, τὰ ὅποια θεμελιώνονται ἐπὶ τῆς ἀγροτικῆς ζωῆς, δὲν εἶναι πλέον οἰκεία εἰς τοὺς μαθητὰς τῶν περισσοτέρων σχολείων.

Διὰ καταλλήλων ἀναγνωσμάτων καὶ ἄλλων ἐρεθισμάτων θὰ δοθοῦν ἀφορμαὶ πρὸς διδασκαλίαν ὑπὸ παραμυθοειδῆ μορφήν χαρακτηριστικῶν τινῶν τοῦ βίου τῶν πρωτογόνων, ὡς καὶ ἄλλων στιγμῶν τῆς Προϊστορίας ἐν γένει, προτιμωμένων τῶν στοιχείων ἐκεῖνων τὰ ὅποια θέλγουν τὴν παιδικὴν φαντασίαν.

Ἐπίσης ὑπὸ μορφήν παραμυθοειδῆ θὰ διδαχθοῦν ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς μυθολογίας τὰ μέρη ἐκεῖνα τὰ ὅποια ἔχουν ἱστορικὸν ὑπόβαθρον (Τρωϊκὸς πόλεμος κ.λ.π.), ὥστε νὰ ἐπέλθῃ στοιχειώδης τις ἐξοικειώσις τῶν μαθητῶν πρὸς τὸν Κρητικὸν καὶ τὸν Μυκηναϊκὸν πολιτισμὸν, ἀνάλογος πρὸς τὰς πνευματικὰς δυνατότητας τῆς ἡλικίας αὐτῆς, τῆς ὁποίας πάντως ἡ νοστροπία δὲν ἔχει παραμείνει ἀνεπηρέαστος ἀπὸ τὸ τεχνοκρατικὸν πνεῦμα τὸ ὅποιον διέπει τὴν ἐποχὴν μας.

6. ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ

Α' Ἐπιδιώξεις :

Συνειδητοποίησις τῆς ἐπιδράσεως τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος ἐπὶ τὸν ἄνθρωπον, ἀλλὰ καὶ τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τὸ φυσικὸν περιβάλλον.

Στοιχεῖα μαθηματικῆς γεωγραφίας.

Γνώσις τῆς ἰδιαιτέρας πατρίδος τοῦ μαθητοῦ καὶ τῆς μείζονος γεωγραφικῆς περιοχῆς (διαμερίσματος) εἰς τὴν ὅποιαν ἡ ἰδιαιτέρα πατρίς ὑπάγεται.

Κατανόησις τῶν ποικίλων αἰτιῶδῶν σχέσεων αἱ ὅποια ὑφίστανται μεταξὺ τῶν διαφόρων γεωγραφικῶν στοιχείων.

Ἀπομνημόνευσις τῶν κυριωτέρων γεωγραφικῶν στοιχείων τῆς Ἑλλάδος.

Ὁμοίως, τῆς Εὐρώπης.

Ὁμοίως, τῶν λοιπῶν ἡπείρων.

Προπαντὸς ὅμως, ἰκανότης τοῦ τελειοφοίτου ὅπως, μετὰ τὴν ἀποφοίτησίν του, ἐξετάζῃ μεθοδικῶς καὶ αὐτενεργῶς οἰανδήποτε χώραν, διὰ τῆς ἀναδρομῆς εἰς γεωγραφικοὺς χάρτας καὶ ἄλλας πηγὰς καὶ τῆς ὀρθῆς χρησιμοποιήσεως τούτων.

Β' Αἱ γενικαὶ γραμμαὶ τοῦ προγράμματος θὰ εἶναι αἱ ἐξῆς:

Τάξις Τρίτη, δεῦτερον ἐξάμηνον : Αἱ πρὸς τὴν ἐπαρχίαν τοῦ μαθητοῦ γειτονικαὶ ἐπαρχίαι καὶ ὁ νομὸς τοῦ μαθητοῦ (ὡς σύνολον).

Ἡ μείζων γεωγραφικὴ περιοχὴ, εἰς τὴν ὅποιαν ὑπάγεται ἡ ἰδιαιτέρα πατρίς τοῦ μαθητοῦ.

Τάξις Τετάρτη. Αἱ λοιπαὶ μείζονες περιοχαὶ τῆς Ἑλλάδος καὶ ἡ Ἑλλάς ἐν τῷ συνόλῳ τῆς.

Τάξις Πέμπτη. Αἱ ὅμοροι τῆς Ἑλλάδος χώραι (συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς Ἰταλίας).

Αἱ χώραι τῆς ἀνατολικῆς λεκάνης τῆς Μεσογείου (μέχρι καὶ τῆς Τυνησίας).

Αἱ κυριώτεραι χώραι τῆς Ἀσίας (εἴτε ἀπὸ πολιτικῆς εἴτε ἀπὸ γεωγραφικῆς ἀπόψεως) ἐν τῷ πλαισίῳ τῶν οἰκείων μείζονων γεωγραφικῶν περιοχῶν ἐξεταζόμεναι, ὡς λ.χ. Πρὸσω Ἀσία ἢ Ἐγγὺς Ἀνατολή : Ἀραβία. Μέση Ἀνατολή : Περσία. Νότιος Ἀσία : Ἰνδία. Ἀπὸ Ἀνατολῆς : Κίνα—Ἰαπωνία. Βόρειος Ἀσία : Σιβηρία. Ἡ Ἀσία ὡς σύνολον.

Ἡ Εὐρώπη : Γενικὴ ἐπισκόπησις.

Γενικά τινά περί Ἠνωμένων Πολιτειῶν τῆς Ἀμερικῆς.

Ἡ γῆ : Ἡ ξηρά καὶ ἡ θάλασσα. Αἱ ἤπειροι. Οἱ ὠκεανοί. Γεωγραφικὸν πλάτος καὶ μήκος. Ζῶναι τῆς γῆς.

Τάξις Ἑκτη :

Μαθηματικὴ Γεωγραφία.

Αἱ κυριώτεραι χῶραι τῆς Εὐρώπης ἐν τῷ πλαισίῳ τῶν οἰκείων μειζόνων γεωγραφικῶν περιοχῶν ἐξεταζόμεναι, ὡς λ.χ. Δυτικὴ Εὐρώπη : Γαλλία—Μεγάλῃ Βρετανία κ.λ.π.

Ἡ ἀμερικανικὴ ἤπειρος. Αἱ κυριώτεραι χῶραι τῆς ἀμερικανικῆς ἤπειρου ἐν τῷ πλαισίῳ τῶν οἰκείων μειζόνων γεωγραφικῶν περιοχῶν ἐξεταζόμεναι. Ἰδιαιτέρα καὶ λεπτομερεστέρα ἐξέτασις τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν τῆς Ἀμερικῆς.

Ἡ Ἀφρική ἐν τῷ συνόλῳ τῆς καὶ κατὰ μείζονας γεωγραφικὰς περιοχάς.

Ἡ Ὠκεανία.

Ἡ Ἑλλάς.

Ἡ Ἑλλάς καὶ ὁ κόσμος.

8. ΦΥΣΙΟΓΝΩΣΙΑ

(Ζωολογία—Φυτολογία—Ὀρυκτολογία—Βιολογία).

Εἰς τὰς τάξεις Γ' καὶ Δ' θὰ διδάσκωνται τὰ ζῶα καὶ φυτὰ τῆς Ἑλλάδος. Θὰ ἐπενεχθοῦν τροποποιήσεις τινές εἰς τὸ σύστημα τῶν συμβιωτικῶν κοινοτήτων καὶ θὰ θεσπισθῇ μύησις εἰς τὴν ταξινομήσιν (κατ' ἀρχὰς αὐθόρμητοι ποικίλοι ταξινομήσεις τῶν μαθητῶν συμφώνως πρὸς διάφορα ἐκάστοτε ἐμπειρικὰ κριτήρια, βραδύτερον ἀπόπειραι ἐπιστημονικῆς ταξινομήσεως, συμφώνως πρὸς ἓνα καὶ μόνον χαρακτηριστήρα).

Ἡ ὕλη τῆς Ὀρυκτολογίας θὰ παραμείνῃ περίπου ἡ αὐτή, δέον ὅμως νὰ καταβληθῇ προσπάθεια ὅπως μὴ παραλείπεται ἡ διδασκαλία τῆς, συνάμα δέ ὅπως τὸ διδακτικὸν προσωπικὸν ἐκπαιδευθῇ καὶ μετεκπαιδευθῇ καταλλήλως τύσον ἀπὸ ἐπιστημονικῆς, ὅσον καὶ ἀπὸ μεθοδικῆς ἀπόψεως.

Π ρ α κ τ ι κ α ῖ Ἀ σ κ ῆ σ ε ι ς :

1) Καλλιέργεια σχολικοῦ κήπου καὶ πειραματικὰ ἐργασίαι ἐν αὐτῷ.

2) Παρακολούθησις τῆς βλαστήσεως καὶ ἀναπτύξεως φυτῶν εἰς γλάστρας, μετὰ τήρησεως ἡμερολογίου.

3) Ὀργάνωσις ζωοτροφείου καὶ ἐνυδρείου, περιποίησης τῶν τροφίμων αὐτοῦ, τήρησις σχετικῶν ἡμερολογίων. Ἐκτροφὴ μεταξοσκωλήκων, περιποίησης κυψελῶν.

4) Ἀναγνώρισις τῆς τοπικῆς χλωρίδος καὶ πανίδος (ιδίως πτηνῶν, ἰχθύων καὶ ἐντόμων).

5) Ἀναγνώρισις τῶν τοπικῶν ὀρυκτῶν.

6) Καταρτισμὸς συλλογῆς φυτολογίας.

7) Καταρτισμὸς συλλογῆς ὀρυκτολογίας.

8) Καταρτισμὸς συλλογῆς ζωολογίας (ταριχεύσεις κ.τ.λ.).

9) 'Επισκέψεις εις ἀγροκτήματα, ἐργαστήρια, βιομηχανικάς ἐγκαταστάσεις, λατομεία κ.τ.λ.

10) Χρήσις τοῦ μεγεθυντικοῦ φακοῦ.

11) Συλλογή ἐντύπου καὶ φωτογραφικοῦ ὕλικου.

12) 'Ανταλλαγὰι πληροφοριῶν καὶ εἰδῶν μὲ ἄλλα σχολεῖα.

13) Μορφωτικὰ κινηματογραφικὰ παραστάσεις.

Εἰς τὴν Πέμπτην τάξιν:

Ἡ διδασκαλία ζώων καὶ φυτῶν τῶν ξένων χωρῶν θὰ περιορισθῇ δραστηκώτατα (γενικὴ εἰκὼν ἐρήμου: ὁ φοῖνιξ—ἡ κάμηλος· γενικὴ εἰκὼν παρθένου δάσους: ὁ ἐλέφας—ἡ τίγρις—ὁ πύθων—οἱ πίθηκοι· γενικὴ εἰκὼν τῶν καλλιεργείων τῶν τροπικῶν χωρῶν μετὰ μονογραφικῆς ἐξετάσεως δύο ἢ τριῶν ἐκ τῶν κυριωτέρων ἀπὸ οἰκονομικῆς ἀπόψεως φυτῶν κ.ο.κ.). Εὐνόητον, ὅτι ἡ ὡς ἄνω διδασκαλία θὰ συνάπτεται πρὸς τὴν γεωγραφικὴν διδασκαλίαν (ἐνεκα τοῦτου δὲ ἡ διδασκαλία ζώων καὶ φυτῶν τῶν ξένων χωρῶν θὰ ἀρχίξῃ περὶ τὸν μῆνα Νοέμβριον).

Ἐκ τῆς Φυτολογίας:

Γενικὰ χαρακτηριστικὰ τῶν φυτῶν.

Τὰ μέρη τοῦ φυτοῦ (εἶδη ριζῶν, εἶδη βλαστῶν, φύλλων, ἀνθέων κ.λ.π. κ.λ.π.). Πολλαπλασιασμὸς τῶν φυτῶν¹.

Ἐξάσκησις τῶν μαθητῶν εἰς τὴν ἀναγνώρισιν τῶν φυτῶν τὰ ὅποια εὐδοκιμοῦν εἰς τὴν περιοχὴν τῆς κοινότητός των.

Ἐξάσκησις τῶν μαθητῶν εἰς τὴν χρῆσιν μεγεθυντικοῦ φακοῦ, ἢ καὶ μικροσκοπίου.

Ἐκ τῆς Ὄρυκτολογίας:

α) Στοιχειώδεις γνώσεις χρησιμεύουσαι ὡς ὑπόβαθρον τῆς διδασκαλίας τῆς Γεωγραφίας (εἶδη πετρωμάτων καὶ μεταβολαὶ αὐτῶν), τῶν γεωργικῶν ἐφαρμογῶν (ποιότης ἐδαφῶν) καὶ τῶν βιομηχανικῶν ἐφαρμογῶν (κυριώτεροι πρῶτοι ὕλοι καὶ καύσιμοι ὕλοι).

β) Ἐξοικείωσις τῶν μαθητῶν πρὸς τὴν εἰς τὴν Ὄρυκτολογίαν προσιδιάζουσαν μέθοδον ἐρευνῆς.

γ) Ἐξάσκησις τῶν μαθητῶν εἰς τὴν ἀναγνώρισιν τῶν πετρωμάτων καὶ ὄρυκτῶν τὰ ὅποια ἀπαντῶνται εἰς τὴν περιοχὴν τῆς κοινότητός των.

δ) Ἐξάσκησις τῶν μαθητῶν εἰς τὴν χρῆσιν μεγεθυντικοῦ φακοῦ κ.τ.λ., ὡς καὶ εἰς τὴν διεξαγωγὴν ἀπλουστάτων πειραμάτων καὶ ἐφαρμογῶν.

Ἐκ τῆς Βιολογίας: Κύτταρα—κρυσταλλοί—Ιοί. Μονοκύτταροι καὶ πολυκύτταροι ὄργανισμοί. Πῶς τρέφεται καὶ πῶς πολλαπλασιάζεται ἡ ἀμοιβάς. Τὸ ὄν τῆς ὄρνιθος ἀπὸ τῆς πρώτης ἡμέρας τῆς ἐπόφασεως μέχρι καὶ τῆς ἐκκολάψεως τοῦ νεοσσου. Χρῆσις μικροσκοπίου.

1. Ἡ περισσότερα ἐκ τῆς ἀνωτέρου ὕλης δύναται νὰ διδαχθῇ μετὰ τὸ Σεπτέμβριον καὶ Νοέμβριον, μέρος δὲ αὐτῆς θὰ διδαχθῇ βραδύτερον, συμφώνως πρὸς τὰς ἐκαστοῦ ἐπιπαρατούσας ἐποχικὰς συνθήκας.

Ἐκ τῆς Ὑγιεινῆς : Μικρόβια—Μολυσματικὰ νόσοι—Προφύλαξις—Ἀποστείρωσις—Ἀπολύμανσις. Ἐμβόλια. Ἀτυχήματα : πρόληψις καὶ παροχὴ πρώτων βοηθειῶν εἰς ποίαν ὁμάδα αἵματος ἀνήκει ἕκαστος μαθητῆς.

Πειραματικὰ Ἔργασίαι εἰς τὸν σχολικὸν κῆπον καὶ τὸ σχολικὸν ζωοτροφεῖον.

Εἰς τὴν Ἑκτὴν Τάξιν. Ἐπιδιώκεται ἀφ' ἑνὸς μὲν ὁλοκλήρωσις τῆς παιδαγωγούσης διδασκαλίας τῶν προηγουμένων ἐτῶν, ἐφ' ἑτέρου δὲ ἀμεσώτερα προπαρασκευῆ τοῦ μαθητοῦ διὰ τὸν πρακτικὸν βίον.

Α' Ὁλοκλήρωσις τῆς παιδαγωγούσης διδασκαλίας τῶν προηγουμένων ἐτῶν :

α) Ἀνθρωπολογία, μετ' ἐφαρμογῶν εἰς τὴν Ὑγιεινὴν.

β) Στοιχειώδης ταξινομήσις τῶν ζώων. Μονογραφικὴ ἐξέτασις 1—2 ἀσπονδύλων.

γ) Στοιχειώδης ταξινομήσις τῶν φυτῶν. Μονογραφικὴ ἐξέτασις 1—2 σποριοφύτων.

δ) Ἐκ τῆς Βιολογίας : Τὰ πλέον προσιτὰ ἐκ τῶν πορισμάτων περὶ κληρονομικότητος (τοῦ Μέντελ), κατὰ τρόπον ἀπλουστατον. Τὰ στοιχειωδέστατα περὶ βιολογικῆς προσαρμογῆς εἰς τὸ περιβάλλον, ὡς κατακλιεῖς τῶν προδιδαχθέντων (πῶς προσατεύονται τὰ ζῶα καὶ φυτὰ ἐναντι τοῦ ψύχους, πῶς ἀμύονται κατὰ τῶν ἐχθρῶν των κ.λ.π.)¹.

Β'. Ἀμεσώτερα προπαρασκευῆ τοῦ μαθητοῦ διὰ τὸν πρακτικὸν βίον :

α) Τὰ φυσικὰ καὶ χημικὰ λιπάσματα, ἐν σχέσει πρὸς τὴν ποιότητα τοῦ ἐδάφους καὶ ὑπεδάφους.

β) Τὰ φυτοφάρμακα, ἡ ἐνδεδειγμένη χρῆσις των, πρόληψις σχετικῶν ἀτυχημάτων.

γ) Τὰ κυριώτερα ζιζάνια τῆς περιοχῆς. Καταπολέμησις.

δ) Ἡ διαλογή καὶ συσκευασία τῶν πρὸς ἐξαγωγὴν ἐγχωρίων προϊόντων (ὄπωρων, σταφυλιῶν, λαχανικῶν, ξηρῶν καρπῶν κ.τ.λ.).

ε) Μέθοδοι συντηρήσεως τῶν πρὸς μεταγενεστέρην κατανάλωσιν προοριζομένων ἐκ τῶν ἐγχωρίων προϊόντων (πολτὸς τομάτας, χυμὸς πορτοκαλιῶν, κονσέρβαι λαχανικῶν, ἐναποθήκευσις ἐντὸς ψυγείων ὀπωροκηπευτικῶν καὶ γαλακτοκομικῶν προϊόντων, ἀλίπαστα κ.λ.π.). Σχετικοὶ κανόνες ὑγιεινῆς, ἀφορῶντες εἴτε εἰς τὸν παραγωγὸν εἴτε εἰς τὸν καταναλωτὴν.

στ) Πρακτικὰ ἀσκήσεις ἐν τῷ σχολείῳ ἢ καὶ ἐκτὸς αὐτοῦ, ἐφ' ὧν τῶν ἀνωτέρω περιπτώσεων, ἐφ' ὅσον τὸ πρᾶγμα δὲν προσκρούει εἰς ἀνυπερβλήτους δυσχερείας.

ζ) Μονογραφικὴ ἐξέτασις τοῦ σίτου (φυτοῦ). Ἡ σιτοκαλλιέργεια ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ τοῦ μαθητοῦ, ἐν Ἑλλάδι, ἐν τῷ κόσμῳ.

η) Ὁμοίως τῆς ὀρύζης, ἢ τῆς ἐλαίας, ἢ τῆς ἀμπέλου, ἢ τοῦ κηπουτοῦ, ἢ ἑτέρου φυτοῦ καλλιεργουμένου ἐντατικῶς ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ τοῦ μαθητοῦ.

θ) Μονογραφικὴ ἐξέτασις τοῦ βάμβακος (φυτοῦ). Ἡ βαμβακοκαλλιέργεια καὶ ἡ βιομηχανία τοῦ βάμβακος ἐν Ἑλλάδι καὶ ἐν τῷ κόσμῳ. Τὰ τυχόν ἐν τῇ κοινότητι

1. Ἡ ἀνωτέρω ὕλη θὰ προσδιορισθῇ ἐν κειρῷ λεπτομερέστερον.

καλλιεργούμενα βιομηχανικά φυτά. Ἄλλα βιομηχανικά φυτά (ἀπλῆ κατονομασία).

ι) Σχετικαὶ δραστηριότητες ἐν τῷ σχολικῷ κήπῳ καὶ ἐν τῷ ἐργαστηρίῳ (λ.χ. οἰνοποιεῖα, παρασκευὴ ζύθου κ.τ.λ.).

ια) Κτηνοτροφία—πτηνοτροφία—μελισσοκομία.

Μονογραφικὴ ἐξέτασις ἐνὸς ἢ δύο ζώων τῆς περιουχῆς.

Περὶ τῆς ἐπιλογῆς τῶν καταλλήλων ποικιλιῶν (ράτσας), ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὰ περὶ κληρονομικότητος διδασχθέντα.

Διατροφή ζώων. Ἀσθένεια. Ὑγιεινὴ τῶν σταύλων, ὀρνιθῶνων καὶ κυψελῶν. Πρόληψις ἀτυχημάτων εἰς τὰ ζῶα καὶ εἰς τοὺς ἀνθρώπους, ἰδίᾳ εἰς τὰ μικρὰ παιδιὰ.

Στοιχεῖα γαλακτοκομίας, μετὰ πρακτικῶν ἐπιδείξεων, ἢ καὶ ἀσκήσεων. Πρόληψις ἀτυχημάτων (καταναλωτῶν καὶ παραγωγῶν).

Ἡ κτηνοτροφία—πτηνοτροφία—μελισσοκομία ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ τοῦ μαθητοῦ, ἐν Ἑλλάδι, ἐν τῷ κόσμῳ¹.

ιβ) Ὑγιεινὴ τῆς κατοικίας.

ιγ) Αἱ κοινωνικαὶ νόσοι : ἀλκοολισμός, φυματίωσις, καρκίνοσ κ.λ.π.

ιδ) Ἡ διατροφή τῶν βρεφῶν : μητρικὸν γάλα, συντετηρημένον γάλα, (σακχαροῦχον, ἐβαπορέ, κονιοποιημένον, ἀποβουτυρωμένον κ.λ.π.), γαλακτοῦχα ἔλαινα κ.λ.π.

ιε) Τὰ δάση : χρησιμότης, ὀρθολογιστικὴ ἐκμετάλλευσις, προστασία.

ιστ) Ὁ ἄνθρωπος καὶ ἡ φύσις. Προστασία τοῦ τοπίου. Ἐθνικὸν δρυμόν². Ρύπανσις τῆς θαλάσσης καὶ τῶν ποταμῶν³. Μόλυνσις τοῦ ἀτμοσφαιρικοῦ ἀέρος τῶν πόλεων⁴. ληπτέα μέτρα, ἀτομικῶσ καὶ ὑπὸ τῆς ὀλότητος.

8. ΦΥΣΙΚΗ καὶ ΧΗΜΕΙΑ

καὶ Πρακτικαὶ ἀσκήσεις Φυσικῆσ καὶ Χημείασ.

Τάξις Πέμπτη.

α) Ἐκ τῆς Φυσικῆσ :

1. Καταστάσεις τῆς ὕλης : γνωρίσματα στερεῶν, ὑγρῶν, ἀερίων.

2. Διαστολὴ καὶ συστολὴ τῶν σωμάτων.

Θερμότης—Θερμοκρασία—Θερμόμετρα.

¹ Ἐν συνεχείᾳ, αἱ ὑπ' ἀριθ. 2, 3, 4, 6 καὶ 7 ἐνόητες τοῦ Ε.Α.Π. τοῦ 1913 (ἐξήρηθη ἢ ὑπ' ἀριθ. 5 ἐνόητες περὶ ἀτομομηχανῶν, διότι θὰ προσθεθοῦν κατωτέρω αἱ μηχαναὶ ἐσωτερικῆσ καύσεωσ).

3. Βαρύτης καὶ ἀπλᾶ μηχαναί : αἱ ἀντίστοιχοι ἐνόητες τοῦ Ε.Α.Π. τοῦ 1913 (ὑπ' ἀριθ. 1, 2 καὶ 3). Κατακόρυφον ἐπίπεδον, ὀριζόντιον ἐπίπεδον.

4. Ὑδροστατικὴ : αἱ ἀντίστοιχοι ἐνόητες τοῦ Ε.Α.Π. τοῦ 1913 (ὑπ' ἀριθ. 1, 2,

---

1. Τὰ τμήματα ἐκεῖνα τῆς ἀνωτέρω ὕλης, τὰ ὅποια ἐμμέσωσ μόνον ἐνδιαφέρουν τοὺσ μαθητάσ τῶν μεγάλων ἀστικῶν κέντρων (λ.χ. ἡ ὕγιεινὴ τῶν σταύλων), θὰ διδάσκωνται εἰς αὐτοὺσ συνοπτικῶσ, ἐνίοτε μάλιστα ὑπὸ μορφήν ἀπλῶν νόξεων.

3 και 4), ιδιαιτέρως δὲ ἡ τελευταία, περὶ τοῦ ὕδατος ὡς κινητηρίου δυνάμεως, γενομένης εἰδικῆς μνείας τοῦ φράγματος τοῦ Ἀχελφού, καὶ λοιπῶν μεγάλων τεχνικῶν ἔργων παραγωγῆς λευκοῦ ἄνθρακος.

5. Ἡ ἀτμόσφαιρα. Ἀτμοσφαιρική πίεσις. Βαρόμετρα. Ὑδραντλία. Ἀεραντλία. Ἀεροθλιπτικὰ μηχαναί. Ἀεροπλάνα (ἐλικοφόρα).

6. Ἀεροπλάνα ἀεριοθούμενα. Πύραυλοι. Τεχνητοὶ δορυφόροι τῆς γῆς. Διαστημόπλοια.

7. Μηχαναὶ ἐσωτερικῆς καύσεως.

8. Πῶς ἡ παλινδρομικὴ κίνησις μεταβάλλεται εἰς περιστροφικὴν καὶ ἀνάπαλιν. Τὸ ποδήλατον, τὸ αὐτοκίνητον, ὁ γεωργικὸς ἐλκυστήρ (τρακτέρ) καὶ ἄλλαι μηχαναί.

9. Παρχωγῶν καὶ διάδοσις τοῦ ἤχου. Ταχύτης τοῦ ἤχου. Ἀνάκλασις, ἤχῳ καὶ ἀντήχησις. Ἠχεῖα, μουσικὰ ὄργανα, φωνογράφος, μηχανητόφωνον, μεγάφωνον, μικρόφωνον.

Πρακτικαὶ ἀσκήσεις Φυσικῆς.

1. Ροὴ τῶν στερεῶν κατὰ κόκκους. Ἀέριον ἐγχρωμα. ἄχρα ἔχοντα ὁσμὴν ἄχρα ἄσμα (ἀνιχνεύμενα διὰ τῆς διόδου των μέσῳ ὑγροῦ τινος).

2. Ἀνάγνωσις θερμομέτρου— γραφικὴ παράστασις διακυμάνσεως θερμοκρασιῶν. Χρῆσις βροχομέτρου καὶ σχετικὰ γραφικὰ παραστάσεις. Τὸ μετεωρολογικὸν δελτίον—Πρόγνωσις καιροῦ.

3. Νῆμα τῆς στάθμης. Χρῆσις ἀλφαδίου. Ἴσορροπία σωμάτων ἐπὶ ὁριζοντίου ἐπιπέδου. Παιγνιώδεις ἀσκήσεις ἰσορροπίας καὶ εὐρέσεως τοῦ κέντρου τοῦ βάρους.

4. Ὑδροστατικὴ: ἀπλὰ ἐφαρμογαὶ καὶ παιγνιώδεις ἀσκήσεις. Ἀπαραίτητος ἡ κατασκευὴ ὑπὸ τῶν μαθητῶν ὑδραυλικῶ στροβίλου, πρὸς μύσην αὐτῶν εἰς τὸν τρόπον προωθήσεως τῶν πυραύλων. Ἀνάγνωσις μετρητοῦ ὕδατος τῆς Ἑταιρείας Ὑδάτων. Εὐρεσις τοῦ εἰδικοῦ βάρους.

5. Ἀνάγνωσις βαρομέτρων— γραφικὰ παραστάσεις πιέσεων. Οἰνήρυσις. Κατασκευὴ καὶ ἐξαπόλυσις μπαλλωνῶν καὶ μικρῶν ἀεροστάτων (θερμοῦ ἀέρος).

6. Ἀποσύνδεσις, συντήρησις (λάδωμα, ἐνδεχομένως καὶ γρασσάρισμα) συσκευῶν καθημερινῆς χρήσεως, ὡς λ.χ. κλειδαριᾶς, κρουνοῦ ὕδατος, ἀεραντλίας ποδοσφαίρου ἢ ποδηλάτου κ.τ.λ.

7. Ἐπισκευαὶ καὶ κατασκευαὶ ἀντικειμένων, χρησίμων εἰς τὸν καθημερινὸν βίον, ἐξαπολύουσαι ἐνεργητικότητος προσομοιάζουσας πρὸς τὰς τοῦ ξυλουργοῦ, κλειθροποιοῦ, φανοποιοῦ, ἀμμοκονιαστοῦ. Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ τῶν ἐργασιῶν τούτων, χρησιμοποίησις τῶν συνηθετέρων ἐργαλείων μετὰ προηγουμένην ἐρμηνεῖαν τοῦ χειρισμοῦ των: σφυρίου, τανάλιας, πένσας, πλάνης, πριονίου κ.τ.λ.

8. Παιγνιώδεις ἀσκήσεις καὶ ἀριθμητικαὶ ἀσκήσεις κινήσεων ἰσοταχῶν, ὁμαλῶς ἐπιταχυνόμενων, ἐπιβραδυνόμενων. Ὅμοια ἀσκήσεις καὶ προβλήματα ἀφορῶντα εἰς

δύο κινητά ἴσοταχῶς κινούμενα ἐπὶ ὁμοίων ἢ διαφορετικῶν τροχιῶν.

Ἀσκήσεις καὶ προβλήματα ἀφορῶντα εἰς τὰς σχέσεις μεταξὺ ταχύτητος, ἀποστάσεως καὶ χρόνου διαδρομῆς (διανυθεῖσα ἀπόστασις εἰς τὴν μονάδα τοῦ χρόνου ἀναγκαιῶν χρόνος πρὸς διαδρομὴν τῆς μονάδος ἀποστάσεως).

9. Ἐπισκέψεις εἰς ἐργοστάσια, εἰς τεχνικὰ ἔργα, εἰς ἐπιχειρήσεις κοινῆς ὠφελείας.

10. Παρakoλύθησις προβολῶν διδακτικῶν κινηματογραφικῶν ταινιῶν (νοκυμανταίρ).

* *

β) Ἐκ τῆς Χημείας.

1. Αἱ ὑπ' ἀριθ. 1, 2 καὶ 3 ἐνόητες τοῦ Ε.Α.Π. τοῦ 1913.

2. Καύσεις. Ζωηραὶ καύσεις μετάλλων (ἐπὶ παραδείγματι μαγνησίου, κόνεως ἀλουμινίου, σιδήρου). Βραδεῖαι καύσεις. Ὄξειδώσεις: σκωρία τοῦ σιδήρου, τοῦ μολύβδου κ.λ.π.

3. Διάκρισις φυσικῶν καὶ χημικῶν φαινομένων.

4. Τεχνηταὶ ἴνες (νάυλον κ.τ.λ.). Ἡ βιομηχανία πλαστικῶν.

Π ρ α κ τ ι κ α ἰ ἄ σ κ ῆ σ ε ι ς Χ η μ ε ἰ α ς .

1. Ἀπλᾶ μέσα πρὸς ἀνίχνευσιν ἢ ἀναγνώρισιν τοῦ διοξειδίου τοῦ ἀνθρακος, τοῦ ὀξειγόνου, τοῦ ὕδρογόνου.

2. Προστασία τῶν μετάλλων ἀπὸ τῆς σκωρίας.

3. Προσδιορισμὸς τῶν ἰδιοτήτων τοῦ καλλιεργησίου ἐδάφους καὶ τοῦ ὑπεδάφους του : συστατικὰ στοιχεῖα τοῦ ἐδάφους (ἄργιλλος, ἀσβέστιον, ἄμμος, φυτόχομα, κ.λ.π.). Γονιμοποιὰ στοιχεῖα τοῦ ἐδάφους (ἄζωτον, φωσφορικὸν ὀξύ, ποτάσσα, ἀσβέστιον) ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὰ βιολογικὰ στοιχεῖα τοῦ ἐδάφους (μικρὸβια). Βελτίωσις τοῦ καλλιεργησίου ἐδάφους (ἐπὶ παραδείγματι διὰ τῆς προσθήκης ἀσβέστου, λιπασμάτων κ.λ.π.).

4. Ἐπίσκεψις ἐργοστασίων.

5. Διάφοροι ἀσκήσεις καὶ πειραματισμοί, ἀκίνδυνοι διὰ τοὺς μαθητάς.

6. Μορφωτικαὶ κινηματογραφικαὶ προβολαί.

Τάξις Ἑκτη.

α) Ἐκ τῆς Φυσικῆς :

1. Τὸ φῶς : σώματα αὐτόφωτα, ἑτερόφωτα κ.τ.λ. Διάδοσις τοῦ φωτός—ἀποτελέσματα εὐθυγράμμου διαδόσεως. Ταχύτης. Ἀνάκλασις (κάτοπτρα).

Διάθλασις : Πρίσμα, περισκόπιον, φακί, μικροσκοπία, προβολεὺς, φωτογραφικὴ μηχανή, κινηματογραφικὴ μηχανή. Ἀνάλυσις τοῦ φωτός : οὐράνιον τόξον, χρώματα τῶν σωμάτων.

2. Ἠλεκτρικὸν φῶς. Λαμπτήρες διὰ πυρακτώσεως καὶ δι' ἀραιῶν ἀερίων.

3. Παραγωγή ἡλεκτρικοῦ ρεύματος. Ἠλεκτρικὰ στοιχεῖα. Στῆλαι. Συσσωρευταί.

4. Μαγνητοηλεκτρικά μηχαναί. Μαγνήται. Γήϊνος μαγνητισμός, μαγνητική βελόνη, πυξίς.

5. Μεταφορά ηλεκτρικού ρεύματος. Ἀγωγοί (καλοί—κακοί).

6. Ἡλεκτρική ἀντίστασις. Φωτοηλεκτρικὸν φαινόμενον, ὁμίλων κινηματογράφος. Ἡλεκτρική ἰσχύς. Ἡλεκτρικὸς σπινθήρ.

7. Ἀτμοσφαιρικός ἠλεκτρισμός. Ἀστραπή—κεραυνός—ἀλεξικέραυνον.

8. Μαγνήτισις διὰ ρευμάτων. Ἡλεκτρομαγνήται. Ἡλεκτρικὸς κώδων, ἠλεκτρικὸς τηλεγράφος. Δυναμοηλεκτρικά μηχαναί. Ἐπαγωγὴ διὰ μαγνήτου. Τηλέφωνον (ἀκουστικὸν τηλεφώνου).

9. Κύματα ηλεκτρομαγνητικά, Ἡλεκτρονικά λυχνία. Κρυσταλλολυχνία. Ἀσύρματον τηλεφώνον. Ραδιόφωνον. Τηλεόρασις. Ραντάρ.

10. Τὸ ἄτομον, ἡ ἀτομικὴ ἐνέργεια, οἱ ἀτομικοὶ ἀντιδραστήρες, ἐφαρμογαί (εἰς τὴν κίνησιν πλοίων, τὴν ἰατρικὴν κ.τ.λ.).

Π ρ α κ τ ι κ α ἰ ὁ σ κ ῆ σ ε ι ς Φ υ σ ι κ ῆ ς.

Ἐκαστὸν κατὰ μέρος ἔχει ἐνδεικτικὴν ἀξίαν, καθ' ὅσον οὕτε ὑποχρεωτικὸς οὐτε ἐξαντλητικὸς εἶναι.

Α'. Ἀ σ κ ῆ σ ε ι ς.

Ἀσκήσεις προσανατολισμοῦ διὰ τῆς πυξίδος ἐπὶ τοῦ ἐδάφους καὶ ἐπὶ τοῦ χάρτου.

Ἀνάγκη τῶν ἐνδείξεων μετρητοῦ ηλεκτρικοῦ ρεύματος τῆς Δ.Ε.Η.

Προσδιορισμὸς τῆς καταναλώσεως ηλεκτρικοῦ ρεύματος ὑπὸ μιᾶς ἐστίας ἠλεκτρικῆς κουζίνας, ἐνὸς ἠλεκτρικοῦ ξυραφιοῦ κ.λ.π.

Ἀντικατάστασις μιᾶς ἀσφαλείας ἢ ὅποια ἕκαστ. Διάκρισις ὡς πρὸς τὴν ἔντασιν (τόσα ἀμπέρ).

Τοποθέτησις ἠλεκτρικοῦ λαμπτήρος.

Διάκρισις τῶν ἠλεκτρικῶν λαμπτήρων ὡς πρὸς τὴν ἰσχύν εἰς βᾶτ καὶ ὡς πρὸς τὴν τάσιν εἰς βόλτ.

Λειτουργία τοῦ ἠλεκτρικοῦ κινητήρος (ἔνυ ἐπιστημονικῆς ἐρμηνείας). Μετάδοσις τῆς κινήσεως (ἱμάντες, ἄλυσσιδες, ρουλεμάν).

Ἀποσύνδεσις ἠλεκτρικοῦ φανοῦ (τῆς τσέπης).

Ἀποσύνδεσις ἠλεκτρικοῦ κώδωνος.

Ἐκτέλεσις ἀσκήσεων περιεγραμμένων εἰς ἐκλεκτὰ εἰδικὰ ἐγχειρίδια¹ (πιθανὸν ὑπὸ μορφὴν Ἑνιαίας Διδασκαλίας).

Β'. Ἐ π ι σ κ ῆ σ ε ι ς εἰς ἐργαστᾶσια κ.λ.π.

Γ'. Ὀ ρ γ ἄ ν ω σ ε ι ς π ρ ο β ο λ ῶ ν διδακτικῶν κινηματογραφικῶν ταινιῶν.

Δ'. Σ υ ν θ ε τ ι κ ῆ ἑ ξ ἔ τ α σ ι ς μ ι ᾶ ς ο ἰ κ ῖ α ς ἐκλεγομένης ἐπὶ τόπου.

α) Ὑλικὰ κατασκευῆς καὶ καταλληλότης αὐτῶν οἱ τοῖχοι καὶ ἡ στέγη.

β) Προσανατολισμὸς, ἀερισμὸς, φωτισμὸς, διαρροῦθμισις καὶ ὕγκος τῶν δωματίων.

γ) Ὑδραυλικαὶ ἐγκαταστάσεις· ἐγκαταστάσεις ὑγεινῆς (ἀποχέτευσις κ.τ.λ.).

δ) Θέρμανσις. Συσκευαὶ θερμάνσεως.

1. Ὁ Διευθυντὴς τοῦ 14ου Δημοτ. Σχολεῖου Περιστερίου, κ. Α. Κοπανᾶς, προσέβη εἰς λίαν ἐπιτυχεῖς ἐπιδείξεις ἐνόπιον τῶν Διδασκάλων τῆς ΣΤ' Περιφερείας Ἀθηνῶν καὶ ἐνόπιον τῶν Μετεκπαιδευομένων Δημοδιδασκάλων.

ε) Ἡλεκτροφωτισμός καὶ οἰκιακὰ χρήσεις τοῦ ἠλεκτρικοῦ ρεύματος. Τὸ τιμολόγιον Τ.3.

στ) Δυνατότητες ἐκσυγχρονισμοῦ, ἰδίᾳ τῆς ἀγροτικῆς κατοικίας.

β) Ἐκ τῆς Χημείας :

1. Ὁ ἄνθραξ καὶ τὰ ἐξ αὐτοῦ.

2. Βάσεις καὶ ὀξέα.

3. Μέταλλα καὶ ἀμέταλλα.

4. Τὸ ἀνθρακικὸν νάτριον (σόδα).

5. Τὸ ἀνθρακικὸν κάλιον (ποτάσσα). Σάπων. Ἄλλα ἀπορρυπαντικά.

6. Ὁ φωσφόρος.

7. Τὸ νίτρον.

8. Αἱ ζυμώσεις—οἶνονπνευματικὴ ζύμωσις.

9. Αἱ πλαστικὰ ὕλα.

10. Ἡ βιομηχανία χρωμάτων.

Π ρ α κ τ ι κ α ἰ ἄ σ κ ῆ σ ε ι ς Χ η μ ε ἰ α ς .

1. Ἀνίχνευσις ὀξέων. Προσδιορισμός ἐδαφῶν ὡς ἐμφανιζόντων ὄξινον ἢ ἀλλοκληκὴν ἀντίδρασιν καὶ βελτίωσις αὐτῶν.

2. Ἐγκλήματα ἐκ κακῆς χρήσεως ὀξέων. Προληπτικὰ μέτρα καὶ πρῶται βοήθειαι.

3. Κατασκευὴ σάπωνος.

4. Χρῆσις τῶν καταλλήλων ἀπορρυπαντικῶν δι' εἰδικούς ἐκάστοτε σκοπούς. Ἐξάλειψις λεκέδων ἀπὸ ἐνδύματα.

5. Ἐπισκέψεις εἰς ἐργοστάσια καὶ ἄλλας ἐγκαταστάσεις.

6. Διάφοροι ἀσκήσεις καὶ πειραματισμοί, ἀκίνδυνοι διὰ τοὺς μαθητάς.

7. Ὁργάνωσις προβολῶν διδακτικῶν κινηματογραφικῶν ταινιῶν.

9. ΑΡΙΘΜΗΤΙΚΗ καὶ ΓΕΩΜΕΤΡΙΑ

Τάξις Τρίτη.

Ι. Οἱ μ ἔ χ ρ ι τ ο ῦ 1200 ἄ ρ ι θ μ ο ἰ .

Πλήρης ἐκμάθησις τοῦ μηχανισμοῦ τῆς προσθέσεως καὶ ἀφαιρέσεως, γραπτῶς.

Πλήρης ἐκμάθησις τοῦ μηχανισμοῦ τοῦ πολλαπλασιασμοῦ, γραπτῶς μὲ μονοψήφιον πολλαπλασιαστήν. Προβλήματα μὲ διψήφιον πολλαπλασιαστήν.

Τελεία ἐκμάθησις τῆς διαιρέσεως μὲ μονοψήφιον διαιρέτην, γραπτῶς. Γραπτὴ λύσις ἰκανοῦ ἀριθμοῦ προβλημάτων διαιρέσεως μὲ διψήφιον διαιρέτην.

Ἄσκησις τῶν μαθητῶν εἰς τὸ νοερῶς λογιῆσθαι (βάσει λεπτομερεστέρου προγράμματος ἐν καιρῷ καθαρτισθησμένου). Αυτόματοποίησις τῶν πινάκων προσθέσεως, ἀφαιρέσεως καὶ πολλαπλασιασμοῦ, ἐντὸς τοῦ 100.

Ἄσκησις τῶν μαθητῶν εἰς ταχεῖς νοερούς λογαρισμούς (βάσει λεπτομερεστέρου προγράμματος ἐν καιρῷ καθαρτισθησμένου).

II. Ἀπὸ τοῦ Πάσχα καὶ ἐπέκεινα ἀπαριθμήσεις μέχρι τοῦ 2.000, τοῦ 2.400, τοῦ 3.000 καὶ τοῦ 3.600.

III. Μετρήσεις καὶ μονάδες μετρήσεως: μηχανῶν, χωρητικότητων, βάρους, χρημάτων, χρόνου, θερμοκρασίας.

IV. Ἀναγνώρισις γεωμετρικῶν σχημάτων, ἰχνογραφικῆ καὶ χειροτεχνικῆ ἀναπαράστασις αὐτῶν καὶ ἄλλαι συναφεῖς ἀσχολίαι.

Τάξις Τετάρτη.

I. Οἱ πολυψήφιοι ἀκέραιοι ἀριθμοὶ.

1. Ἐπιμονὴ εἰς τὴν ὀρθὴν γραφὴν τοῦ 1001, 1010, 10.050 κ.λ.π.

2. Αἱ τέσσαρες πράξεις τῆς Ἀριθμητικῆς, γραπτῶς.

Πλήρης οἰκείωσις τοῦ σχετικοῦ μηχανισμοῦ.

3. Προβλήματα: Ἀναζητήσεως τοῦ κέρδους καὶ τῆς ζημίας ἀναζητήσεως τῆς τιμῆς πωλήσεως καὶ τῆς τιμῆς ἀγορᾶς. Ἡμερομισθίων καὶ μισθῶν δαπανῶν οἰκονομίας καὶ ἀποταμιεύσεως. Βάρους μεικτοῦ, καθαρῶ, ἀποβάρου, ἀπομειώσεως (φύρας).

4. Διαίρισις μεταξὺ προβλημάτων διαίρεσεως μερισμοῦ καὶ προβλημάτων διαίρεσεως μετρήσεως, μετ' ἰδιαιτέρας ἐξασκήσεως εἰς τὰ τελευταῖα ταῦτα.

II. Ἀσκήσεις εἰς τὸ νοερῶς λογίζεσθαι καὶ εἰς γοργοῦς νοεροῦς λογαριασμοὺς (βάσει λεπτομερεστεροῦ προγράμματος ἐν καιρῷ καταρτισθησμένου).

III. Οἱ δεκαδικοὶ ἀριθμοὶ ἐν συνδυασμῶ πρὸς ποικίλας μετρήσεις (βλ. παρ. III τοῦ προγράμματος τῆς Γ' τάξεως).

IV. Συμμεγεῖς ἀριθμοὶ: Ἐμπειρικοὶ ὑπολογισμοὶ τῆς χρονικῆς διαρκείας μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως τοῦ ἡλίου (ἢ δύο ἄλλων χρονικῶν στιγμῶν), ὡς καὶ τῆς χρονικῆς διαρκείας μεταξὺ δύο ἡμερομηνιῶν εἰς ἡμέρας, μῆνας, ἔτη. Ἐννοια τῶν συμμεγεγῶν ἀριθμῶν. Ἐφαρμογὴ τῶν συμμεγεγῶν εἰς προβλήματα μὲ ζῆνα νομίματα.

V. Προβλήματα ἀναγωγῆς εἰς τὴν μονάδα.

VI. Εἰσαγωγῆ εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ κλάσματικοῦ ἀριθμοῦ.

Ὅροι τοῦ κλάσματος. Γραφὴ τοῦ $1/2$, $1/4$, $1/8$.

Γραφὴ τοῦ $1/10$ τοῦ $1/100$ καὶ τοῦ $1/1000$.

VII. Μὲ ἀφετηρίαν τὴν παρατήρησιν τοῦ περιβάλλοντος.

A'. Ἐμπειρικὴ ἔννοια καὶ ὀνομασία:

1) Γραμμῶν καὶ διευθύνσεων ἐν τῷ χώρῳ: εὐθεῖα, καμπύλη, τεθλασμένη, παράλληλος (τηλεγραφικὰ σύρματα κ.λ.π.), κατακόρυφος (κυπαρίσσι, τηλεγραφόζυλο, ὄρθιος μαθητῆς κ.λ.π.), ὀριζοντία (πλαγιασμένος μαθητῆς, ἐπιφάνεια τραπέζης κ.λ.π.).

2) Γωνιῶν: ὀξεία—ἀμβλεία—ὀρθή (σχηματισμὸς τούτων διὰ καταλλήλου κάμψεως τοῦ ἀντιβραχίονος ἐν σχέσει πρὸς τὸν βραχίονα, μὲ κορυφὴν γωνίας τὸν ἀγκῶνα ὁμοίως, διὰ τάσεως ὀλοκλήρου τῆς χειρὸς ἐν σχέσει πρὸς ὀλόκληρον τὸ σῶμα, μὲ κορυφὴν γωνίας τὸν ὦμον).

Β'. Κατασκευῆ γεωμετρικῶν σχημάτων καὶ στερεῶν, ἰγνογραφικῶς καὶ χειροτεχνικῶς, ἐν συνδυασμῷ πρὸς ποικιλίας μετρήσεις τῶν πλευρῶν καὶ τῶν ἀκμῶν τῶν.

VIII. Ἐννοια τοῦ κύβου. Ἐννοια τοῦ τετραγώνου· εὗρεσις τῆς περιμέτρου. Τὸ γαλλικὸν μέτρον καὶ τὸ τετραγωνικὸν μέτρον (πρῶτῃ παρουσίαις).

IX. Χρῆσις τοῦ κανόνος καὶ τοῦ γνώμονος.

Τάξις Πέμπτη.

Ἐκ τῆς Ἀριθμητικῆς :

I. Τὰ κλάσματα (βάσει λεπτομερεστέρου προγράμματος, ἐν καιρῷ καταρτισθ-
σαμένου).

II. Προβλήματα μεθόδου ἀναγωγῆς εἰς τὴν μονάδα (ἀκεραίων, δεκαδικῶν, κλα-
σματικῶν ἀριθμῶν).

III. Ἀπλῆ μέθοδος τῶν τριῶν.

IV. Ἐκατομύριον· δισεκατομύριον.

Ἐπισημειώσεις εἰς τὸ νοερῶς λογίζεσθαι καὶ εἰς γοργοὺς νοεροὺς λογαριασμοὺς ἐπὶ ἀκεραίων καὶ τινῶν δεκαδικῶν.

Προβλήματα συμμεικτῶν ἀριθμῶν (αἱ ἀπλούστεραι καὶ συνηθέστεραι περιπτώσεις).

Ἐκ τῆς Γεωμετρίας :

I. Τὸ ὀρθογώνιον παραλληλεπίπεδον καὶ τὰ ἐξ αὐτοῦ· τὸ ὀρθογώνιον παραλλη-
λόγραμμον καὶ τὰ ἐξ αὐτοῦ. Εὗρεσις τῆς περιμέτρου τοῦ ὀρθογωνίου παραλληλογράμ-
μου.

II. Εὗρεσις τοῦ ἐμβαδοῦ τοῦ ὀρθογωνίου παραλληλογράμμου. Τὸ τετραγωνικὸν
μέτρον καὶ αἱ ὑποδιαίρέσεις του, λεπτομερέστερον. Εὗρεσις τῆς ἐπιφανείας τοῦ ὀρθο-
γωνίου παραλληλεπιπέδου.

III. Εὗρεσις τοῦ ὄγκου τοῦ ὀρθογωνίου παραλληλεπιπέδου.

Τὸ κυβικὸν μέτρον καὶ αἱ ὑποδιαίρέσεις του.

Διάκρισις μεταξὺ ὄγκου καὶ χωρητικότητος.

Ἀντιστοιχία τῶν μονάδων μετρήσεως ὄγκου, χωρητικότητος καὶ βάρους.

IV. Ἐπανάληψις τοῦ κύβου καὶ τοῦ τετραγώνου, λεπτομερέστερον.

Εὗρεσις τοῦ ἐμβαδοῦ τοῦ τετραγώνου, τῆς ἐπιφανείας τοῦ κύβου, τοῦ ὄγκου τοῦ
κύβου.

Σύγκρισις τοῦ ὀρθογωνίου παραλληλεπιπέδου πρὸς τὸν κύβον, τοῦ δὲ ὀρθογω-
νίου παραλληλογράμμου πρὸς τὸ τετράγωνον.

V. Τετράγωνον ἀριθμοῦ, ἀριθμητικὴ πρόοδος, γεωμετρικὴ πρόοδος, ἔννοια τῆς
τετραγωνικῆς ρίζης, κύβος ἀριθμοῦ (περὶ ὅλων αὐτῶν ἀπλῶν νύξεις, εὐκαιρικῶς,
πρὸς πλουτισμὸν τοῦ λεξιλογίου τῶν μαθητῶν καὶ μόνον).

VI. Ὄρθον παραλληλεπίπεδον, βάσεως (πλαγίου) παραλληλογράμμου καὶ τὰ ἐξ
αὐτοῦ.

Συγκρίσεις.

Μετρήσεις, ἐμβαδόν, ἐπιφάνεια, ὄγκος.

Γωνία, σύγκρισις γωνιῶν πρὸς τὰς γωνίας τοῦ ὀρθογωνίου παραλληλογράμμου καὶ τοῦ τετραγώνου, εἶδη γωνιῶν.

VII. Ἡ τετραγωνικὴ πυραμὶς, τὸ τρίγωνον καὶ τὰ ἐξ αὐτῶν. Ἐμβαδόν, ἐπιφάνεια, ὄγκος.

Περὶ γωνιῶν.

VIII. Ἡ τριγωνικὴ πυραμὶς καὶ ἄλλα εἶδη πυραμίδων, συντόμως.

IX. Χειροτεχνικὰ κατασκευαί.

Χρῆσις τοῦ κανόνος, τοῦ γνῶμονος καὶ τοῦ μοιρογνωμονίου· γεωμετρικὸν σχέδιον.

Ἴχνογράφησις ἄνευ χρήσεως ὄργάνου.

Τάξις Ἑκτη.

A'. Ἐκ τῆς Ἀριθμητικῆς :

I. Ἀπλῆ μέθοδος τῶν τριῶν—Προβλήματα ποσοστῶν, ὄλων τῶν κατηγοριῶν.

Σύνθετος μέθοδος τῶν τριῶν.

II. Ἐκατομμύριον, δισεκατομμύριον, τρισεκατομμύριον—ἀσκήσεις γραφῆς.

Ἄσκησις εἰς τὸ νοερῶς λογίζεσθαι καὶ εἰς γοργοὺς νοεροὺς λογαριασμοὺς ἐπὶ ἀκεραίων, δεκαδικῶν καὶ εὐκάλων προβλημάτων ποσοστῶν.

III. Προβλήματα τόκου ὄλων τῶν εἰδῶν, διὰ χρησιμοποίησεως τῆς συνθέτου μεθόδου τῶν τριῶν. Προκειμένου περὶ προβλημάτων εἰς τὰ ὅποια ζητεῖται ὁ τόκος, ἐπιτρέπεται καὶ ἡ ἐκμάθησις τοῦ σχετικῆς τύπου.

Ἐμπορικὸν ἔτος (12 μῆνες τῶν 30 ἡμερῶν).

IV. Προβλήματα ἐξωτερικῆς (καὶ μόνον) ὑφαίρέσεως.

V. Μερισμὸς εἰς μέρη ἀνάλογα.

Εὗρεσις τοῦ μέσου ὄρου.

Προβλήματα ἑταιρείας.

VI. Ἐθισμὸς εἰς τὴν τήρησιν βιβλίου ἐσόδων καὶ ἐξόδων, ἐν συνδυασμῶ πρὸς τὰς δραστηριότητας τῆς σχολικῆς κοινότητος (μαθητικὴ αὐτοδιοίκησις, ὀρθῶς νοουμένη, ὑφ' αἰκνδήποτε μορφήν).

B'. Ἐκ τῆς Γεωμετρίας :

I. Ὄρθος κυκλικὸς κύλινδρος, κύκλος καὶ τὰ ἐξ αὐτῶν.

Χρῆσις τοῦ διαβήτου καὶ τοῦ μοιρογνωμονίου.

II. Κόλουρος τετραγωνικὴ πυραμὶς, τραπέζιον.

III. Ὄρθον πρίσμα, πολύγωνον.

Εὗρεσις τοῦ ἔμβαδου οἰοῦνδήποτε πολυγώνου διὰ τῆς ὑποδιαίρέσεως αὐτοῦ εἰς τρίγωνα, ὀρθογώνια παραλληλόγραμμα καὶ τραπέζια.

IV. Ὄρθος κυκλικὸς κῶνος, Κόλουρος κῶνος. Βαρέλιον.

V. Σφαῖρα καὶ τὰ ἐξ αὐτῆς.

VI. Γεωμετρικὸν σχέδιον, Ἴχνογράφησις σχημάτων καὶ στερεῶν μὲ ἐλευθέραν χεῖρα, κατασκευὴ σχημάτων καὶ στερεῶν συμφάνως πρὸς βαθμολογημένον ὑπόδειγμα (ἢ τοῦλάχιστον ἀνάγνωσις καὶ ἐρμηνεία τοῦ βαθμολογημένου διαγράμματος).

Χρῆσις φύλλων χάρτου μὲ τετραγωνίδια.

Γ' Ἄλλαι Μαθηματικαὶ γνῶσεις καὶ ἰκανότητες.

1. Βάρος κατὰ μονάδα μήκους· μήκος κατὰ μονάδα βάρους. Π.χ. κοπή τεμαχίων σύρματος ἀνὰ 0,20, ἢ 0,30 μ. καὶ ζυγισεὶς αὐτῶν· κοπή τεμαχίων σύρματος βάρους 20, 10, 5 γραμμαρίων καὶ μέτρησις τοῦ μήκους αὐτῶν· αἱ αὐταὶ ἀσκήσεις μετ' ἐπιπέδου διαιμετρήματος· παρόμοιαι ἀσκήσεις μετ' ἐλάσματα (λαμαρίνες) ἐκ διαφόρων μετάλλων κ.τ.λ. κ.τ.λ.).

2. Ἐμβάθυνσις εἰς τὴν ἔννοιαν τῆς κλίμακος.

Καταρτισμὸς σχεδιαγραμμάτων τῆς αἰθούσης διδασκαλίας, τοῦ σχολικοῦ κήπου κ.τ.λ., ὑπὸ διαφορετικῆν ἐκάστοτε κλίμακα.

3. Εἰδικὸν βάρος καὶ εἰδικὸς ὄγκος (λύσις προβλημάτων διὰ χρησιμοποίησεως σχετικῶν πινάκων).

Χρῆσις τοῦ ζυγοῦ πρὸς προσδιορισμὸν μηκῶν, ἐμβαδῶν, ὄγκων καὶ χωρητικότητων.

4. Χρῆσις τοῦ πίνακος τῶν τετραγώνων καὶ τῶν ἀριθμῶν 1—100 πρὸς ἀνεύρεσιν τῆς τετραγωνικῆς ρίζης (μετ' ἄλλο ἀριθμοῦ).

5. Προβλήματα ἀμοιβῆς τῆς ἐργασίας καὶ οἰκογενειακὸς προϋπολογισμὸς.

6. Ὁ προϋπολογισμὸς τῆς Μαθητικῆς Κοινότητος.

Ὁ προϋπολογισμὸς τοῦ Δήμου ἢ τῆς Κοινότητος.

7. Προβλήματα ἐκ τοῦ οἰκογενειακοῦ βίου· φόροι, ἀσφάλιστρα πυρὸς κ.τ.λ., κοινωνικὰ ἀσφαλίσεις, κληρονομίαι, καταθέσεις εἰς τὸ Ταμιευτήριον, ἀγορὰ ὀμολογιῶν δανείων, ἀγορὰ μετοχῶν, συνεταιρικὴ μερίς, μέρισμα κ.τ.λ.

8. Κυβισμὸς σκύρων, οἰκοδομικῶν ὑλικῶν, ξυλείας.

Ὅγκομέτρησις διὰ τοπικῶν μονάδων μετρήσεως σιτηρῶν καὶ ἄλλων ξηρῶν καρπῶν (κοιλὸ, μεσάδι καὶ ἄλλα τοπικὰ μέτρα), ὡς καὶ ὑγρῶν (λ.χ. γλεῦκος· μπότσα, κανάτι, κάρο κ.τ.λ.), μετ' ἀναγωγῆς εἰς τὸ ἐπίσημον σύστημα μέτρων καὶ σταθμῶν.

9. Μέτρησις γωνιῶν καὶ τόξων κύκλου.

10. Προβλήματα τροπῆς τετραγωνικῶν τεκτονικῶν πῆξεων εἰς τετραγωνικὰ μέτρα καὶ τἀνάπαλιν.

* *

* *

* *

ΤΕΥΧΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟ

ΣΥΝΤΟΜΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ
ΥΠΟΜΝΗΜΑ

*Άλλα Αναλυτικά Προγράμματα.
Προσθήκες.
Παροράματα.

ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΕΝΤΡΟ

ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΕΝΤΡΟ

ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΕΝΤΡΟ
ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΕΝΤΡΟ

Α' ΣΥΝΤΟΜΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΥΠΟΜΝΗΜΑ

Λοκετές από τις πληροφορίες που ακολουθούν ερχονται για πρώτη φορά στη δημοσιότητα.

Ενκαίριο θά ήταν να έχουμε πληροφορίες και για το αναλυτικό πρόγραμμα που εφαρμόζουν τα κοινοτικά δημοτικά σχολεία των Ελλήνων της διασποράς. Ήξε άλλον, μερικοί από τους νέους μας επιστήμονες καλό θά ήταν να επιδοθούν στη μελέτη της εκπαίδευσης της Επτανήσου, της Σάμου, της Δωδεκανήσου κ.τ.λ. μέχρι της Ενόςσεως των με την Ελλάδα. Επίσης καλό θά ήταν να επιδοθούν στην ιστορική μελέτη της παιδαγωγικής κινήσεως στην κοινή Ελλάδα κατά τον τελευταίο αιώνα και στη σύνταξη βιογραφιών των Ελλήνων Παιδαγωγών, σαν εκείνη που συνέταξε η Λεσπονίς Μαρία Αμαριώτου για τον Ι. Κοκκώνη.

* *

Έτος 1819. Ο Γ. Κλεβούλος εισάγει την Αλληλοδιδασκτική Μέθοδο στο Ίάσιο¹.

* *

Έτος 1821. Ο Γ. Κλεβούλος εισάγει το σύστημα αυτό και στην Ελλάδα¹.

* *

Έτος 1829. Ο Καποδίστριας, διά του υπ' αριθ. 45 Ψηφίσματος, καταρτίζει¹ Επιτροπή, ή όποια, κατόπιν εισηγήσεως του Ι. Κοκκώνη, διαρρυθμίζει την κατά το έγχειρίδιο του Sarazin χρησιμοποιουμένη αλληλοδιδασκτική μέθοδο². Διά του υπ' αριθ. 1032/12.7.1830 Διατάγματος, το έγχειρίδιο αυτό καθιερώνεται ως επίσημος «Όδηγός Αλληλοδιδασκτικής Μεθόδου».

* *

Έτος 1834. Το άρθρο 1 του από 6/18 Φεβρουαρίου 1834 Νόμου όρίζει τα διδακτέα στα Δημοτικά Σχολεία μαθήματα³.

* *

1. Χρ. Λέβας: «Ιστορία της Εκπαίδευσεως». Έκδοσις Ο.Ε.Σ.Β., 1942, σελ. 129.

2. Ένθα άνωτέρω, σελ. 115 και 130-161.

3. Ένθα άνωτέρω, σελ. 67.

Έτος 1855. 'Η ύπ' ἀριθ. 2389/9.6.1855 ἐγκύκλιος ρυθμίζει, μεταξύ ἄλλων, καὶ τὸ ὄραριον τῆς ἐργασίας τῶν διδασκάλων¹.

* *

Έτος 1856. Τὸ Διάταγμα τῆς 23 Ἰουλίου 1856 τροποποιεῖ ἐν μέρει τὸν ὁδηγὸ τῆς Ἀλληλοδιδασκτικῆς Μεθόδου².

* *

Έτος 1878. 'Ο Νόμος ΧΘ' ὀρίζει τὰ διδασκτέα μαθήματα· περιορίζει τὴ γλωσσικὴ διδασκαλία εἰς μόνον τὰ Νέα Ἑλληνικὰ καὶ αὐξάνει τὰ Φυσικὰ καὶ Μαθηματικά³.

* *

Έτος 1879. Ἔτος μεγάλων ζυμώσεων. 'Ο «Ἑλληνικὸς Διδασκαλικὸς Σύλλογος»⁴ ἀσχολεῖται σὲ ἐπανειλημμένες εἰδικές συνελεύσεις του μετὰ τὴν κατάργησιν τῆς Ἀλληλοδιδασκτικῆς Μεθόδου καὶ τὴν εἰσαγωγὴν τῆς «Συνδιδασκτικῆς». Πρόκειται γιὰ μιὰ ἐπανάστασιν στὰ ἐκπαιδευτικὰ μας πράγματα. Οὐσιαστικά, κατὰ τὴν ἐποχὴ αὐτῆ γεννιέται τὸ σύγχρονον δημοτικὸν σχολεῖον. Ἐν τούτοις, ἀπὸ τὰ πρακτικὰ τῶν συνελεύσεων τοῦ Ἑλληνικοῦ Διδασκαλικοῦ Συλλόγου καταφαίνεται, ὅτι ἡ ὑποχρεωτικὴ ἐκπαίδευσις, τοῦ ἔχει νομοθετηθῆ μετὰ τὸ ἄρθρον 6 τοῦ νόμου τῆς 6/18 Φεβρουαρίου 1834, δὲν ἔχει γίνεαι ἀκόμη πραγματικότης.

Παραθέτομε χαρακτηριστικὰ ἀποσπάσματα ἀπὸ τὰ πρακτικὰ τοῦ δημοσιεύθησαν στὸ περιοδικὸν «Πλάτων»⁵. Τὰ πρακτικὰ αὐτὰ μᾶς μεταφέρουν στὴν ἀτμόσφαιρα τῆς ἐποχῆς, στίς ἀνησυχίας τῆς, στὰ προβλήματα τῆς⁶. Μᾶς φέρουν σὲ ζωντανὴν ἐπαφὴν μετὰ τὸ ἦθος καὶ τὸ ὕφος τῶν τότε παιδαγωγῶν, τῶν ὁποίων οἱ εὐγενεῖς φυσιογνωμίαις ἐσβήσαν σχεδὸν ἀπὸ τῆ μνήμης τοῦ Κλάδου⁷. Καίριος εἶναι

1. Ἐνθα ἄνωτέρω, σελ. 90.

2. Ἐνθα ἄνωτέρω, σελ. 73 καὶ 90.

3. Ἐνθα ἄνωτέρω, σελ. 73.

4. 'Ο Ἑλληνικὸς Διδασκαλικὸς Σύλλογος περιελάμβανε ἀδιακρίτως: Καθηγητὰς καὶ Ἰγρηγητὰς τοῦ Πανεπιστημίου, Παιδαγωγούς, Καθηγητὰς Γυμνασίου, Ἑλληνοδιδασκάλους καὶ Δημοδιδασκάλους. Τὰ μέλη τοῦ Συλλόγου (ἐταῖροι) ὑπηρετοῦσαν τόσον στὴν ἐλευθέρῃ, ὅσο καὶ στὴν Τουρκοκρατούμενῃ Ἑλλάδι, καθὼς καὶ σὲ Ἑλληνικὰς κοινότητες τοῦ Ἐξωτερικοῦ. 'Ο Ἀριστοτέλης Κουρτίδης ἦταν ἀκόμη δημοδιδασκάλος. 'Ο Σύλλογος ἐξέδιδε μηνιαῖον περιοδικόν, τὸ ὁποῖον ὁμοῦς συνήθως ἐξεδίδετο κατὰ δῆμον, σὲ διπλὰ τεύχη. Τίτλος τοῦ περιοδικοῦ ἦταν ὁ ἑξῆς: «Πλάτων-Σύγγραμμα περιοδικόν, παιδαγωγικὸν καὶ φιλοσοφικόν».

5. Τεύχη: Ἰανουαρίου-Φεβρουαρίου 1882, Μαρτίου-Ἀπριλίου 1882 καὶ Μαΐου-Ἰουνίου 1882.

6. Μερικὰ ἀπὸ τὰ ὁποῖα ὑπὸ νέα μορφή ἐμφανίζονται καὶ σήμερον, ὅπως π.χ. ἡ ἐπιμόρφωσις τῶν δασκάλων, ἡ βαθμιαία εἰσαγωγὴ τοῦ νέου συστήματος, ὁ συστηματικὸς μετὰ νέα διδασκτικά βιβλία κ.τ.λ.

7. Μόνον ὁ κ. Ν. Καραχρίστου τοὺς ἐμνημόνευσε κατὰ τίς παραδόσεις του καὶ τοὺς συμπεριλαμβάνει στὸ τμήμα Βιβλιογραφίας τῶν συγγραμμάτων του.

νά ἐγκαταλείψωμε τὴν ἄγονη μεγαλαυχία μας καὶ νά συνειδητοποιήσωμε ὅτι ἀγῶνες γιὰ τὴν ἀνύψωση τοῦ λειτουργήματος καὶ τῶν λειτουργῶν διεξάγονται ἀπὸ τὴν παλαιὰ ἐποχὴ καὶ ὅτι ἐμεῖς, οἱ νεώτεροι, εἴμεθα οἱ εὐτυχεῖς κληρονόμοι τῶν προϊόντων τοῦ μόχθου, τῶν πρωτοβουλιῶν καὶ τῶν θυσιῶν τῶν προκατόχων μας. Ἴδου τώρα τὰ κείμενα :

« Περίληψις τῶν πρακτικῶν τῶν εἰδικῶν συνελεύσεων τοῦ 1878-79 ».

« Ἐν τῇ Α' εἰδικῇ συνελεύσει, γενομένη τῇ 18ῃ Φεβρουαρίου 1879 ὁ πρόεδρος » κ. Δ.Γ. Πετρίδης, ἐπὶ τοῦ πρώτου τῶν προκηρυχθέντων περὶ δημοτικῆς παι-
» δεύσεως ζητημάτων τοῦ ἔτους ἐκείνου διεξεληθὼν διὰ μακρῶν τὰ περὶ τῆς ὧν
» δημοτικῶν σχολείων καταστάσεως, οὔσης τότε, κατὰ τὴν κοινὴν ὁμολογίαν ἀθλίως,
» κατέδειξεν ὅτι ἐδεῖτο αὐτῆ συντόμου διαρρυθμίσεως καὶ βελτιώσεως καὶ κατελήγων
» ἐξέφρασε γνώμην ὑπὲρ τῆς ταχείας μεταβολῆς τοῦ ἐπικρατοῦντος ἐμπειρικοῦ καὶ
» μηχανικοῦ τρόπου τῆς διδασκαλίας, ἀφομοιουμένων ὅσον τάχιστα τῶν δημοτικῶν
» σχολείων πρὸς τὸ ἐν Ἀθήναις συσταθὲν πρότυπον τῆς Κυβερνήσεως, τὸ ἐν τῷ
» νέῳ Διδασικεῖῳ πληρέστατα λειτουργοῦν.....

« Ἐν τῇ Β' εἰδ. συνλεύσει τῆς 25 Φεβρουαρίου προεδρεύοντος τοῦ ἀντιπρο-
» ἔδρου κ. Κ. Ι. Γραμματικοπούλου ὁ κ. Β. Γεννηματᾶς ἰσχυρίσθη ὅτι τὸ νέον
» διδακτικὸν σύστημα, ὅπερ προτείνεται ὅπως εἰσαχθῆ εἰς τὰ δημοτικὰ σχολεῖα
» ἀντὶ τοῦ παλαιοῦ καὶ δεδοκιμασμένου, πλην τοῦ ὅτι ἀπαιτεῖ ὑπερόγκους δαπάνας,
» ἄς τὸ Ἐθνὸς ἀδυνατεῖ κατὰ τὴν γνώμην του, ν' ἀναλάβῃ, οὐδὲως εἶνε πιθανόν
» κατ' αὐτὸν ὅτι θ' ἀποβῆ ὠφελιμώτερον καὶ μᾶλλον καρποφόρον ἐκείνου. Πρὸς
» βεβαίωσιν δὲ τοῦ λόγου του ἔκρινε βιβλία τινὰ συσταχθέντα κατὰ τὸ νέον διδα-
» κτικὸν σύστημα, ἅτινα κατὰ τὴν γνώμην του ἤκιστα εὗρεν ὠφέλιμα καὶ διδακτικά.
» Εἶτα ὁ κ. Ἴω. Πάνος διὰ γραπτῆς συντόμου ὁμιλίας ἐπελήφθη τῆς λύσεως τῶν
» ὑπὸ τοῦ Διοικ. Συμβουλίου προκηρυγμένων ζητημάτων καὶ ἰσχυρίσθη οὗτος
» ὅτι τὸ παλαιὸν διδακτικὸν σύστημα εἶναι ἀρμοδιώτερον καὶ ὠφελιμώτερον τοῦ
» προτεινομένου, ὡς μὴ ὑπαρχόντων ἐτι διδασκάλων πρὸς ἐφαρμογὴν αὐτοῦ.

« Μετὰ δὲ τούτου ὁ κ. Σπ. Μωραΐτης λαβὼν τὸν λόγον κατέδειξεν ἐν συντόμῳ
» τὰς ἀρετὰς τοῦ νέου διδακτικοῦ συστήματος, ἐξήγησε κατὰ τινὰ μέθοδον θὰ γί-
» νηται ἡ διδασκαλία τῶν μαθημάτων, κατέστρωσε δὲ καὶ ἠρμήνευσε πλήρως πρό-
» γραμμα σχολεῖου τετραετοῦς μαθητείας, καὶ ἐκ τριῶν τμημάτων συνσταμένου,
» ὑφ' ἑνὸς διδασκάλου αὐτοπροσώπως γενομένης τῆς ἐν αὐτῷ διδασκαλίαις».

« Ἐν τῇ Γ' εἰδ. συνλεύσει τῆς 4ης Μαρτίου..... ὁ κ. Ι. Πάνος ἀνέπτυξε
» τίνι τρόπῳ γίνεται ἡ διδασκαλία ἐν τοῖς δημοτικοῖς σχολείοις ἐν Ἀγγλίᾳ, ὅπου
» ἐδίδαξεν ἐπὶ τινὰ ἔτη, καὶ ἐπαναλαμβάνει ὅτι ἄνευ τῆς βοήθειαις τῆς ἀλληλοδιδα-
» κτικῆς μεθόδου, εἶνε ἀδύνατον, νὰ λειτουργήσῃ ἡ συνδιδασκτικὴ ἢ ὑπὸ τῶν νεω-
» περιζόντων προτεινομένη. Ἐπειτα λαβὼν τὸν λόγον ὁ κ. Π.Π. Οἰκονόμος εἶπεν
» ὅτι ἡ εἰς πλήρη ἐνέργειαν ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως τεθεῖσα συνδιδασκτικὴ, ἥτοι ἡ
» Παιδαγωγικὴ μέθοδος πόρισμα οὐσα μακρᾶς μελέτης καὶ πείρας τῶν σοφῶν
» περὶ τὰ τοιαῦτα γερμανῶν εἶναι ἀσυγκρίτῳ λόγῳ ἀνωτέρα καὶ καρποφωρότερα
» τῆς ἐν Ἑλλάδι κακῶς ἐφαρμοσθείσης ἀλληλοδιδασκτικῆς καθόσον ἡ μὲν γίνεται

» διὰ μόνου τοῦ διδασκάλου, ἢ δὲ διὰ μαθητῶν καὶ μᾶλλον διὰ τούτων. Ἦθελε δὲ
» εἶνε ἄντικρυς ἀναχρονισμὸς καὶ διαστροφή τῶν πραγμάτων ἐὰν ἠθέλομεν ἐξακο-
» λουθήσει νὰ ἐπιτρέπωμεν εἰς μαθητὰς νὰ διδάσκωσιν ἐκεῖνα τὰ ὅποια αὐτοὶ ἔχουσιν
» ἀνάγκην νὰ διδαχθῶσι. Μετὰ δὲ τὸν κ. Οἰκονόμου ὁ προεδρεύων κ. Γραμματικό-
» πούλος, εἶπεν ἐπειδὴ πάντες οἱ ἐταῖροι πείθονται ὅτι ἡ συνδιδασκτικὴ μέθοδος εἶνε
» κατὰ πάντα ἀνώτερα τῆς ἀλληλοδιδασκτικῆς παρακαλεῖται ἡ συνέλευσις ν' ἀπο-
» φανθῇ τίνι τρόπῳ δύναται αὕτη νὰ ἐπεκταθῇ καὶ εἰς τὰ τῶν δῆμων σχολεῖα. Ὁ
» δὲ κ. Σιμόπουλος εἶπεν ὅτι ἀνάγκη ὅπως πρῶτον λειτουργήσῃ αὕτη κανονικῶς
» ἐν τοῖς τῶν Νομῶν σχολείοις καὶ εἶτα νὰ ἐπεκταθῇ εἰς τὰ τῶν δῆμων, καθόσον,
» θὰ ἐξετασθῇ πρῶτον τίνες ἐλλείψεις δύνατον νὰ προκύψωσιν ἐν τῇ ἐφαρμογῇ. Ὁ
» κ. Μωραΐτης εἶπεν, ἐπειδὴ διὰ τοῦ ἐνὸς Διδασκαλείου δὲν θὰ γίνῃ δυνατὸν νὰ
» ἀπολυθῶσιν οἱ ἀναγκαιοῦντες εἰς ὅλον τὸ Βασίλειον διδάσκαλοι, εἰμὴ μετὰ εἰκοσα-
» εἰκόν, διὰ τοῦτο κατ' ἀνάγκην θὰ ἐξακολουθήσωσι νὰ διδάσκωσιν οἱ παλαιοί,
» ἀλλὰ πρέπει νὰ ἀσκηθῶσι καὶ συμμορφωθῶσι πρὸς τὸ ἐν ἐνεργείᾳ ἤδη νέον διδα-
» κτικὸν σύστημα. Ὁ δὲ κ. Γεννηματᾶς προστίθησιν ὅτι, ἂν τὸ νέον διδασκτικὸν
» σύστημα δύναται νὰ λειτουργήσῃ καὶ διὰ τῶν παλαιῶν διδασκάλων, δὲν πρέπει
» οἱ νέοι διδάσκαλοι νὰ ἔχωσιν ἀνώτερα δικαιώματα καὶ μισθόν.

« Ἐν τῇ Δ' εἰδικῇ συνελεύσει, γενομένη τῇ 11 Μαρτίου 1879 ὁ κύριος Α.
» Λιακόπουλος παρατηρεῖ ὅτι δὲν ἔπρεπε νὰ τεθῇ τὸ ζήτημα «πῶς θέλει γίνεσθαι ἡ
» διδασκαλία ἐν τοῖς πλήρεσι δημοτικαῖς σχολείοις καὶ πῶς ἐν τοῖς μὴ τοιούτοις»,
» ἀλλ' ἔπρεπε πρῶτον νὰ λυθῇ κατ' ἀρχήν, ἂν πρέπει νὰ εἰσαχθῇ τὸ συνδιδασκτικὸν
» σύστημα ἐν τοῖς δημοτικαῖς σχολείοις ἐν γένει· ὁ δὲ προεδρεύων Ἀντιπρόεδρος
» κ. Κ. Γραμματικόπουλος ἀντιπροετήρησεν ὅτι τὸ Διοικητικὸν Συμβούλιον θεωρεῖ
» τὸ ζήτημα τοῦτο λεγόμενον καὶ διὰ τοῦτο προέτεινε τίνι τρόπῳ δέον νὰ γίνῃ ἡ
» ἐφαρμογὴ τοῦ συστήματος τούτου ἐν τοῖς διαφόροις δημοτικαῖς σχολείοις. Εἶτα
» ὁ κ. Θ. Μιχαλόπουλος ἐρωτᾷ παρεμπιπτόντως ἂν προσεκλήθῃ καὶ ὁ ἡμέτερος
» Σύλλογος εἰς τὸ Συνέδριον τῶν Συλλόγων ὑπὸ τοῦ «Παρνασσῶ», τοῦ λαβόντος
» τὴν πρωτοβουλίαν τῆς συγκλήσεως τούτων· ὁ δὲ κύριος Ἀντιπρόεδρος ἀπήγγησε
» καταφατικῶς, καὶ ὅτι ὡς ἀντιπρόσωπον τοῦ Συλλόγου ἐξελέξατο τὸ Συμβούλιον
» τὸν ἐταῖρον καὶ καθηγητὴν τοῦ Πανεπιστημίου κ. Γ. Μιστριώτην· τούτου τὴν
» ἐκλογὴν ἐπεδοκίμασεν ἡ συνέλευσις. Μετὰ δὲ ταῦτα ὁ κ. Λιακόπουλος ἀνέγνω
» γραπτὴν ὁμιλίαν, δι' ἧς ἐξέφερε τὴν γνώμην ὅτι εἶδει νὰ ἐπικρατήσῃ ἐν τῇ διδασκα-
» λίᾳ ἡ μικτὴ λεγόμενη μέθοδος ἐξ ἴσου καὶ εἰς τὰ τῶν ἀρρένων καὶ εἰς τὰ τῶν θη-
» λέων σχολεῖα. Εἶτα ὁ κ. Βλ. Σκορδέλης ὡσαύτως διὰ γραπτῆς ὁμιλίας ἐξέκρινε
» τὰ πλεονεκτήματα τοῦ νέου διδασκτικοῦ συστήματος καὶ συνιστᾷ τὴν ταχυτέραν
» αὐτοῦ ἐφαρμογὴν ἐν ἅπασιν τοῖς Δημοτικαῖς σχολείοις, καὶ προτείνει βελτιώσεις
» τινὰς ἐπενεχθησομένας εἰς τὰ νῦν δημοτικὰ σχολεῖα ἕως οὗ εἰσαχθῇ πλήρες τὸ
» νέον σύστημα, ἕπερ γενήσεται εὐθὺς ὡς ἀποφαιτήσῃ τοῦ Διδασκαλείου οἱ κατὰ
» τὸ σύστημα τοῦτο ἀσκηθῆσόμενοι καὶ καταρτισθῆσόμενοι διδάσκαλοι.

« Μετὰ τούτων ὁ κ. Ἄρ. Χαροκόπος διὰ γραπτῆς ὡσαύτως ὁμιλίας ὑποστηρί-
» ζει τὸ νέον διδασκτικὸν σύστημα καὶ ὑποτυπῶι πρόγραμμα μαθημάτων, ἅτινα
» δέον νὰ διδάσκωνται καὶ εἰς τὰ τῶν κομῶν καὶ χωρίων σχολεῖα. Εἶτα ὁ Ἄδ.

» Ἰωαννίδης συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς χρησιμότητος τοῦ παλαιοῦ συστήματος εἰς τὰ
» πολυπληθῆ σχολεῖα, εἰς ἃ κατ' ἀνάγκην δέον νὰ λειτουργῇ τούτο, ἄλλως δὲ τὴν
» συνδιδασκτικὴν μέθοδον ἀναγνωρίζει ὡς τὴν ἀρίστην καὶ ὠφέλιμωτάτην.

«Μετὰ τούτων ὁ κ. Ἰω. Πάνος ὑποστηρίζει τὴν μικτὴν μέθοδον, καθόσον,
» εἶπεν, εἶνε ἀδύνατον νῦν ὡς ἔχουσι τὰ τῶν δημοδιδασκάλων νὰ ἐφαρμοσθῇ ἡ
» συνδιδασκτικὴ, ἥτις βαρμηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον δέον νὰ τεθῇ εἰς ἐνέργειαν ἐκ τοῦ
» φόβου, εἶπε, μήπως σπεύδοντες ἐμβάλωμεν εἰς σύγχυσιν τὴν διδασκαλίαν καὶ
» καταστήσωμεν ὅλως ἀχρήστους τοὺς ὑπάρχοντας δημοδιδασκάλους, οἵτινες πα-
» ρέσχον ἱκανὰς ὑπηρεσίας εἰς τὸ ἔθνος· ἔθεν ἀδικώτατον θέλει εἶναι νὰ ἀπορρίψω-
» μεν αὐτοὺς ὡς ἀχρήστους πλέον τῇ νέᾳ μεθόδῳ.

«Μετὰ τούτων ὁ κ. Γεννηματῆς ἐρωτᾷ κατὰ τίνα διδασκτικὰ βιβλία θέλει γί-
» νεσθαι ἡ ἐφαρμογὴ τῆς νέας διδασκτικῆς μεθόδου ; ὁ δὲ κ. Χαροκόπος παρέσχεν
» ἐξηγήσεις τινὰς ἐπὶ τούτῳ.

«Εἶτα ὁ κ. Ἰ. Α. Σακελλάριος, ἀναγνωρίζων τὴν ὑπεροχὴν τῆς συνδιδασκτικῆς
» μεθόδου καὶ τὴν ἀνάγκην τῆς καταργήσεως τῆς παλαιᾶς, προτείνει, ἵνα ὁ Σύλλο-
» γος συστήσῃ εἰς τὴν Κυβέρνησιν, ὅπως καλέσῃ ἐκ διαδοχῆς καὶ ἐκ διαλειμμά-
» των τοὺς Δημοδιδασκάλους εἰς τὸ Διδασκαλεῖον καὶ ἀσκήσῃ αὐτοὺς εἰς τὴν νέαν
» μέθοδον, ἵνα χρησιμοποίησῃ τούτους εἰς τὴν διδασκαλίαν καὶ νὰ μὴ ἀδικήσῃ αὐ-
» τοὺς ἀφαιροῦσα τὸν ἄρτον τῶν οἰκογενειῶν αὐτῶν διὰ τῆς ἐκ τῆς ὑπηρεσίας ἀπολύ-
» σεως αὐτῶν ὡς ἀχρήστων· τοσοῦτῳ μᾶλλον, καθόσον τὸ ὑπάρχον Διδασκαλεῖον
» δὲν δύναιται ἐν συντόμῳ χρόνῳ νὰ μορφώσῃ τοὺς ἀπαιτούμενους ὑπὸ τῆς ἀνάγκης
» τῶν ὑπαρχόντων δημοτ. σχολείων διδασκάλους.

.....
«Ἐν δὲ τῇ Ε' εἰδικῇ συνελεύσει τῆς 17 Μαρτίου 1879 πρῶτος λαβὼν τὸν
» λόγον ὁ κ. Π. Π. Οἰκονόμος εἶπεν ὅτι πάντες οἱ λαβόντες μέρος εἰς τὴν συζήτη-
» σιν συνεφώνησαν ὅτι τὰ δημοτικὰ σχολεῖα ὑπολείπονται πολὺ τοῦ σκοποῦ των,
» ὁ δὲ σκοπὸς τούτων εἶναι νὰ διοργανωθῶσιν οὕτως ὥστε δι' αὐτῶν νὰ παιδαγω-
» γῆται ὁ λαὸς καλλίτερον· ὑπέβαλε δὲ τὰς ἐξῆς προτάσεις:

«Α'. Ἀφ' ἐνός μὲν ἡ συνέλευσις τῶν ἐταίρων νὰ συστήσῃ πενταμελῆ ἐπιτρο-
» πείαν ἥτις α') νὰ ἐπενέγκῃ τὰς δεούσας τροποποιήσεις καὶ βελτιώσεις εἰς τὸ
» ὑπάρχον ἤδη πρόγραμμα τῶν δημ. σχολείων β') νὰ ἐκλέξῃ ἐκ τῶν ὑπαρχόντων
» βιβλίων τὰ καλλίτερα πρὸς χρῆσιν τῶν δημοτικῶν σχολείων γ') νὰ σκεφθῇ ὁ-
» πῶται ὁδὸν γιὰ ἐδύνατο νὰ διευκολύνωσι τοὺς νῦν δημοδιδασκάλους εἰς καλλι-
» τέραν ἀσκήσιν τοῦ ἔργου των.

«Β'. Ἀφ' ἐτέρου δὲ νὰ ὑποβληθῶσιν εἰς τὴν Κυβέρνησιν αἱ ἐξῆς προτάσεις.
» α') ἡ συνέλευσις τῶν ἐταίρων τοῦ Ἑλλήν. Διδ. Συλλόγου ἐξετάσασα τὸ γερμανικὸν
» σύστημα καὶ ὡς πρὸς τὴν παιδαγωγικὴν αὐτοῦ ἀξίαν καὶ ὡς πρὸς τὸ δυνατόν
» τῆς ἐφαρμογῆς αὐτοῦ ἐν Ἑλλάδι ἐπέστη ὅτι τούτο καὶ ὠφέλιμον καὶ ἐφαρμι-
» σιμον εἶναι β') παρακαλεῖ τὴν κυβέρνησιν πρὸς ταχεῖαν αὐτοῦ διάδοσιν νὰ συ-
» στήσῃ ἐπὶ τοῦ παρόντος τοιλάχιστον ἐν ἑτὶ διδασκαλεῖον πρὸς μόρφωσιν
» δημοδιδασκάλων γ') ὡς πρὸς τοὺς ὑπάρχοντας δημοδιδασκάλους ἐπειδὴ εἶνε
» ἀδύνατον νὰ ἐργασθῶσι κατὰ τὸν νέον διοργανισμὸν τῶν σχολείων ἄνευ εἰδικῆς

» προπαιδύσεως εἰς τὸ ἔργον ἢ συνέλευσις ἀπεφάσισε νὰ παρακαλέσῃ τὴν Κυβέρ-
» νησιν νὰ καλέσῃ ἐπὶ τοῦ παρόντος τοὺς πρωτοβαθμίους ὅπως οὗτοι λάβωσιν ὁ-
» δηγίας ἐν τῷ Διδασκαλείῳ δ') ὡς πρὸς ἐκείνους ὅμως τῶν πρωτοβαθμίων, οἱ-
» τινες κατέτριψαν σύμπαντα τὸν βίον αὐτῶν διδάσκοντες καὶ ὅσους βραῦναι ἤδη
» τὸ γῆρας, ἢ συνέλευσις νομίζει ὅτι καθήκον ἔχει ἡ Κυβέρνησις ὅπως ἀπκλάξῃ
» μὲν αὐτοὺς τῆς ὑπηρεσίας, ἐξακολουθῇ δ' ὅμως παρέχουσα αὐτοῖς πλήρη τὴν
» μισθοδοσίαν αὐτῶν.

«Μετὰ τὸν κ. Οἰκονόμον ἀναστάς ὁ κ. Πάνος εἶπεν ὅτι παραδέχεται τὴν ἀρ-
» χὴν τοῦ νὰ συσταθῇ ἐπιτροπὴ καθὰ ὁ κ. Οἰκονόμος ἀπεφῆγαντο.

«Μετὰ τοῦτον ὁ κ. Μανουῖσος μετὰ βραχὺ προοίμιον εἰσέρχεται εἰς τὴν ἐξέ-
» τασιν ἐνὸς ἐκάστου ζητήματος, καὶ ὡς πρὸς τὸ πρῶτον συμπεραίνει α') ὅτι ἡ
» μέθοδος πρέπει νὰ ᾖ ἡ μικτὴ τείνουσα εἰς τὴν συνδιδασκικὴν β') ὅτι εἰς τὰ
» χωρία ὅπου δὲν εἶναι οὔτε Ἑλληνικὰ Σχολεῖα, οὔτε Γυμνάσια, πρέπει νὰ ᾖ
» καὶ πλήρῃ δημοτικὰ σχολεῖα καὶ οἱ ἱκανώτεροι διδάσκαλοι, διότι εἰς τὰς πόλεις
» εἰσὶ καὶ ἄλλα ἐκπαιδευτήρια διὰ τοῦτο ἐπεθύμει, λέγει, ὅλοι οἱ διδάσκαλοι νὰ
» ᾖ τοῦ αὐτοῦ βαθμοῦ καὶ νὰ διορίζωνται οἱ ἱκανοί, ἀλλὰ νὰ λαμβάνωσι μισθὸν
» ἱκανοποιούντα αὐτοὺς ἐπαρκῶς. Ἐπὶ τοῦ β' ζητήματος λέγει ὅτι ὁ διδάσκαλος
» ἐξασφαλίζει τὴν θέσιν του ἐὰν ᾖ εὐσυνείδητος, ἐὰν ἡ διαγωγὴ του ᾖ γνω-
» στὴ εἰς τὸ Διευθυντήριον, πρὸς τοῦτο δὲ λέγει ὅτι θὰ ᾖ καλὸν οἱ διδασκαλισταὶ
» νὰ ἐνδαικτώνται εἰς τὸ Διδασκαλεῖον γ') ἢ ἐποπτεῖα νὰ γίνηται διὰ μέσου ἀντι-
» προσώπου τῆς Κυβερνήσεως ἀμερολήπτου. Ἐξ ἐπόπται νὰ ἐπιθεωρῶσι τὰ σχο-
» λεῖα δις τοῦ ἔτους ἢ καὶ συχνότερον.

«Τὰ διδάκτρα νὰ λείψωσι καὶ νὰ προστεθῇ εἰς τὴν μισθοδοσίαν τῶν διδασκά-
» λων τῶν μὲν ὑπηρετούντων εἰς μικρὰς πόλεις τὸ 1/4 τῆς μισθοδοσίας των, τῶν
» δὲ εἰς τὰς μεγάλας πόλεις τὸ 1/2 αὐτῆς.

«Περὶ δὲ τῶν δημοδιδασκάλων τοῦ παλαιοῦ Διδασκαλείου εἶπεν ὅτι δὲν πρέπει
» νὰ ὑπάρξῃ οὐδεμίαν διαφορά πρὸς τοὺς τοῦ νέου, ἀλλὰ νὰ κληθῶσιν οἱ πρῶτοι καὶ
» διδασθῶσι τὴν νέαν μέθοδον.

«Μετὰ τὸν κ. Μανουῖσον ἔλαβε τὸν λόγον ὁ κ. Π. Παυλάτος, ὅστις συνηγό-
» ρησεν ὑπὲρ τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ νέου συστήματος, ἐκθείς τὸν σκοπὸν τῆς δημοτικῆς
» ἐκπαιδύσεως καὶ καταδείξας τὸ κατεπεῖγον τῆς βελτιώσεως τῶν παρ' ἡμῖν δη-
» μοτικῶν σχολείων, συνεπέρανεν ὑπὲρ τῆς εἰσαγωγῆς, ἐν ἅπασι τοῖς δημοτικαῖς
» σχολεῖσις τοῦ Κράτους ὁμοιόμορφου διδασκαλίας κατὰ τὸ ἐφαρμοζόμενον ἐν τῷ
» Προτύπῳ Σχολείῳ τῆς Κυβερνήσεως σύστημα.

«Ἐν τῇ ε' εἰδ. συνελεύσει, γενομένη τῇ 4 Ἀπριλίῳ 1879.....λαβὼν τὸν
» λόγον ὁ κ. Δημ. Γιαννόπουλος, εἰς τῶν ἀρχαίων Νομαρχικῶν Δημοδιδασκάλων
» καὶ τότε ἐταῖρος τοῦ Συλλόγου, διευθυντῆς τοῦ Α' ἐνταῦθα δημοτικοῦ σχολείου,
» ὑπερήσπισε διὰ μακρῶν τὴν παλαιὰν μέθοδον, ἰσχυρισθεὶς ὅτι αὕτη ἐφαρμοζο-
» μένη καλῶς ὑπὸ ἱκανοῦ καὶ φιλοπόνου διδασκάλου δύναται νὰ παράγῃ τοὺς αὐτοὺς
» ἀγλαοὺς καρποὺς προόδου τῶν διδασκομένων παιδῶν, οἷους καὶ ἡ περιζήτητος
» νέα συνδιδασκικὴ ἢ δὲ παρὰ πάντων ὁμολογουμένη ἀκαρπία τῶν πλείστων δη-

» μωτικῶν σχολείων, ἣν ὠμολόγησε καὶ αὐτός, προῆλθεν ἐκ τῆς ἀνικανότητος καὶ
» ἀπαιδευσίας τῶν ἐν αὐτοῖς διδασκόντων καὶ οὐχὶ ἐκ τῆς ἀκαταλληλότητος τῆς με-
» θόδου. Οὐχ ἤττον δ' ὠμολόγησεν ὅτι κρίνει ἀναγκαίαν καὶ αὐτὸς μεταρρυθμισίνα
» καὶ ἐπὶ τῷ βέλτιον τροπολογίαν τῆς μεθόδου ταύτης ἀναλόγως τῶν σημερινῶν
» περιστάσεων καὶ τῆς προόδου τοῦ αἰῶνος ἡμῶν ὡσαύτως συνέστησεν εἰς τὴν συν-
» ἔλευσιν τῶν ἐταίρων ὅπως γένηται ἡ δέουσα φροντίς ὑπὸ τῶν ἀρμοδίων καὶ περὶ
» καταλλήλων διδακτικῶν βιβλίων. Τέλος δὲ προέτεινε, ὅπως τὸ περὶ μεθόδου
» ζήτημα συζητηθῆ ὅσον τὸ δυνατόν εὐρύτατα, ἵνα προκύψῃ ὀριστικὴ τις ἀπόφα-
» σις, ἀπόρροια οὐσα ἐμβριθοῦς καὶ πεφωτισμένης συζητήσεως καὶ κατέληξε συ-
» στήσας εἰς τὴν συνέλευσιν ἵνα αἰτήσῃται παρὰ τοῦ ὑπουργείου ὅπως χορηγη-
» θῶσι καὶ εἰς τοὺς παλαιούς δημοδιδασκάλους τὰ αὐτὰ δικαιοῦματα, οἷα διὰ τοῦ
» νέου νόμου περὶ ἀνασυστάσεως τῶν διδασκαλείων παρέχονται εἰς τοὺς δημοδι-
» δασκάλους τοὺς ἐκ τούτων ἀπολυθησομένους, ἄλλως νὰ δοθῆ ὡς σύνταξις πλήρης
» ὁ μισθὸς τῶν ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ γεγηρακότεων, ὅπως ἀποχωρίσασιν αὐτῆς ἔχοντες
» κἂν τὰ πρὸς τὸ ζῆν ἀναγκαῖα διὰ τὸ ὑπολειπόμενον ἐλάχιστον μέρος τῆς ζωῆς τῶν.

«Ἐἶτα λαβὼν τὸν λόγον εἰς τῶν καθηγητῶν ἐταίρων ὁ κ. Ν. Γεωργιάδης εἶ-
» πεν ὅτι ἂν ὀρθῶς ἐτέθη ὡς ἐτέθη, τὸ ζήτημα, ὅτι ἵνα εφαρμοσθῆ καλῶς εἴτε ἡ
» συνδιδασκτικὴ εἴτε ἡ μικτὴ μέθοδος ἀπαιτοῦνται οἱ καλῶς κατηρτισμένοι διδά-
» σκαλοι, φρονεῖ ὅτι τοιοῦτοι ὑπάρχουσιν καὶ ἔννοσέ τοὺς ἐλληνοδιδασκάλους, οἱ-
» τινες βεβαίως εἶναι ἱκανώτεροι τῶν δημοδιδασκάλων καὶ ἐπομένως, ἂν μεταρρυθμι-
» σθῶσι τὰ ἐλληνικὰ σχολεῖα καὶ ἀνατεθῆ εἰς αὐτοὺς ἡ διδασκαλία τῆς προκαταρ-
» κτικῆς παιδεύσεως, δύναται οὗτοι νὰ διδάξωσιν ἐπωφελῶς καθ' οἷανδήποτε
» μέθοδον εἴτε συνδιδασκτικὴν εἴτε μικτήν· οὕτω φρονεῖ ὅτι τὸ τῆς μεθόδου ζή-
» τημα λύεται εὐκόλως διὰ τῆς ἱκανότητος τῶν διδασκόντων, διότι τί ἄλλο εἶναι
» τὸ λεγόμενον σύστημα τῆς διδασκαλίας εἰ μὴ τὸ ποσὸν καὶ ποιὸν τῶν διδασκῶν
» μαθημάτων καλῶς καὶ ἐπαρκῶς διδασκόμενον ὑπὸ διδασκάλων καλῶς κατηρτι-
» σμένων καὶ δυναμένων νὰ διδάσκωσιν ἐπαρκῶς. Αὐτὸς τοῦλάχιστον τοῦτο πα-
» ρετήρησεν ἐν Γερμανίᾳ, ὅτε εἶδε μαθητὰς τοῦ δημοσικοῦ σχολείου δυναμένους νὰ
» κἀμνωσι λογαριασμοὺς μετὰ λόγου κάλλιον μαθητῶν γυμνασίου.....

«Ἐν τῇ Ζ' εἰδικῇ συνελεύσει τῆς 14 Ἀπριλίου 1879 ..... ὁ ἐκ τῶν καθηγητῶν
» ἐταίρος κ. Χαρ. Πούλιος λαβὼν τὸν λόγον ἀνέγνω γραπτὴν ὁμίλιαν περὶ τοῦ ὑπὸ
» συζήτησιν ζητήματος τῆς καταλληλοτέρας διδασκτικῆς μεθόδου (καὶ κατέληξεν)
» ..... «ἀλλ' ἡ Κυβέρνησις ἀπέδειξεν ὅτι οὐ μόνον δὲν θὰ φεισθῆ δαπάνης, ἀλλὰ καὶ
» ἀνεγνώρισεν ἤδη διὰ τῆς ἰδρύσεως τοῦ ἐν Ἀθήναις Διδασκαλείου, ὅτι ἀνάγκη νὰ
» μεταβάλῃ τὸ παρ' ἡμῖν σύστημα τῆς κατωτέρας παιδεύσεως, διὰ τὸ ὅποιον ἔπρεπεν
» ἀπὸ καρδίας νὰ χαίρωμεν, ἀντὶ νὰ συζητῶμεν ἐνταῦθα περὶ μεθόδων, καὶ νὰ ἐν-
» θαρρύνωμεν αὐτὴν εἰς τὴν ταχέϊαν ἰδρυσιν καὶ δευτέρου καὶ τρίτου, δι' ὧν εἶνε
» ἔλπις ν' ἀποκτήσῃ τὸ Ἔθνος διδασκάλους, οἷους ἀπαιτεῖ ἡ ἐποχὴ ἡμῶν.

«Γοιαῦτα ἐν περιλήψει εἶπεν ὁ κ. Πούλιος, προσέθηκε δὲ ὅτι ὅσον ἀφορᾷ εἰς
» τοὺς ὑπάρχοντας δημοδιδασκάλους δύναται νὰ χρησιμοποιήσῃ ἡ κυβέρνησις
» καλοῦσα αὐτοὺς ὅπως πρακτικῶς διδασκῶσιν εἰς τὸ πρότυπον σχολεῖον τοῦ διδα-
» σκαλείου τὰ τῆς νέας μεθόδου, ἵνα ὀλίγον κατ' ὀλίγον καταστήσῃ καὶ τοὺς ὑπάρ-

» χοντας ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ διδασκάλους χρησίμους εἰς τὴν νέαν διδασκτικὴν μέθοδον.
«Εἶτα λαβὼν τὸν λόγον ὁ ἐκ τῶν παιδαγωγικῶν ἐταῖρος κ. Βλ. Σκορδέλης
» ἀνέγνω γραπτὴν διατριβὴν δι' ἧς ἀπαντῶν πρὸς τοὺς ὑπερασπιστὰς τοῦ ἐπικρα-
» τοῦτος συστήματος τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως, λέγει ὅτι ὅσον δίκαια καὶ
» ἂν ἦνε τὰ εἰς αὐτὸ ἀποδιδόμενα ὑπὸ τινῶν ἐγκώμια καὶ ὅσον σεβασμὸν καὶ ἂν
» ἔχωμεν πρὸς μέθοδον ἐν ᾗ ἐδιδάχθημεν, ὑφείλομεν ν' ἀνκηρωρίσωμεν, ὅτι ἡ ἐπο-
» χὴ αὐτῆς παρήλθε καὶ ὅτι καιρὸς νὰ εἰσαγάγωμεν τὸ νέον παιδαγωγικὸν σύστημα.
» Ἐξήγησεν ἱστορικῶς τὴν αἰτίαν τῆς παρ' ἡμῶν ἐπικρατήσεως τῆς ἀλληλοδιδα-
» κτικῆς μεθόδου· κατέδειξε τὰς ὑπαρχούσας μεγάλας ἐλλείψεις ἐν τῇ διδασκαλίᾳ
» καὶ μάλιστα ἐν τῇ μορφώσει τοῦ ἕθους. Εἶπεν ὅτι ἡ παιδαγωγία πρέπει νὰ εἶνε
» ἐθνικὴ, ὅτι τὸ νέον σύστημα βαθμηδὸν θέλει εἰσαχθεῖσθαι μορφουμένον διδασκά-
» λων κατ' αὐτὸ καὶ τέλος προέτεινε μεταρρυθμίσεις τινὰς ὅσον οὐσιώδεις διὰ τὴν
» παιδαγωγίαν τόσον εὐκόλους εἰς τὸ νὰ εἰσαχθῶσιν.»

.....

* *

Ἔτος 1880. Τὸ διάταγμα τῆς 3 Σεπτεμβρίου 1880 καταργεῖ τὸ Ἀλληλο-
διδασκτικὸν σύστημα καὶ εἰσάγει τὸ Συνδιδασκτικόν.¹ Οἱ τάξεις τῶν δημοτικῶν σχο-
λείων ἀπακρυσταλλώθησαν σὲ τέσσαρες².

Ὀλίγους μῆνας προηγουμένως, τὴν 15 Φεβρουαρίου 1880, ἐξεδόθησαν ὑπὸ
τοῦ τότε Γενικοῦ Ἐπιθεωρητοῦ τῶν σχολείων Δ.Γ. Πετρίδη καὶ ἐπεκυρώθησαν
ὑπὸ τοῦ Ὑπουργοῦ Ν. Παπαμιχαλοπούλου «Στοιχειώδεις πρακτικαὶ ὁδηγίαι τῆς
διδασκαλίας τῶν μαθημάτων ἐν τοῖς δημοτικαῖς σχολείοις».

Οἱ ὁδηγίαι αὐτὲς ἀποτελοῦν τὸ πρῶτο ἐπίσημον πρόγραμμα τῆς Στοιχειώδους
Ἐκπαιδεύσεως³. Σχετικὰ, ὁ Χρ. Λέφας παρατηρεῖ: «Μέχρι τοῦ 1881 δὲν ὑ-
πῆρχε πρόγραμμα μαθημάτων τοῦ Δημοτικοῦ σχολείου. Ἡ διδασκαλία ἐγένετο
ὅπως ἕκαστος διδάσκαλος ᾔθελε καὶ καθ' ἣν ὥραν ᾔθελεν, ἐπὶ τῇ βιάσει τοῦ Ὁ-
δηγοῦ τῆς Ἀλληλοδιδασκτικῆς μεθόδου, τὸν ὅποιον ὁμοῦς ἕκαστος ἠλλόιοιτε κατὰ τὰς
ἀντιλήψεις του. Πρόγραμμα δὲν ὑπῆρχε, ἐπιθεωρηταὶ πρὸς καθοδήγησιν τῶν δι-
δασκάλων δὲν ὑπῆρχον, οἱ διδάσκαλοι ἦσαν ἀμόρφωτοι... Τὸ Ὑπουργεῖον τῆς
Παιδείας ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ Πρόγραμμα δὲν ἔδιδε τόσην σημασίαν...»⁴

* *

1. Χρ. Λέφας: «Ἱστορία τῆς Ἐκπαιδεύσεως», σελίς 124.

2. Ἐνθα ἄνωτέρω, σελ. 91.

3. Χρ. Λέφας: «Ἱστορία τῆς Ἐκπαιδεύσεως», σελ. 91.

4. Ἐ. ἀ. σελ. 90.

Έτος 1894. Δημοσιεύθηκαν τὰ πρῶτα ἄρτια καὶ ἐπιστημονικὰ προγράμματα τῶν διαφόρων τύπων τῶν δημοτικῶν σχολείων, τὰ ὅποια εἶχαν καταρτισθῆ ἀπὸ τὸν παιδαγωγὸ Χαρίσιου Παπαμάρκου¹.

Σχετικὰ, ὁ Δ. Γεωργακάκης² παρέχει τὴν ἐξῆς πληροφορία: «Συμφάνως πρὸς τὴν ἀρχὴν ταύτην (κατὰ συγκεντρικούς κύκλους διάταξιν) ἔχει συνταχθῆ κατὰ τὸ πλεῖστον τὸ ἀναλυτικὸν πρόγραμμα τῶν μαθημάτων τοῦ πλήρους Δημοτικοῦ Σχολείου τῶν ἀρρένων, τὸ ἐκ δ' ὀθὲν τ' ὄ 1890 ὑπὸ τοῦ μακροχρόνου Χαρίσιου Παπαμάρκου, Γενικοῦ Ἐπιθεωρητοῦ τῶν δημοτικῶν σχολείων κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην. . .».

Ἐπειδὴ δὲν ἔχομε τὸν ἀπαιτούμενον χρόνον γιὰ νὰ ἀναδιψήσωμε βιβλιοθήκας, νὰ βροῦμε τὸ πρωτότυπον τοῦ Προγράμματος ἐκείνου καὶ νὰ διαπιστώσωμε αὐθεντικὰ σὲ τί ὑφίσταται ἡ διαφορὰ χρονολογίας τοῦ μᾶς παρέχοντι οἱ πληροφορίες τοῦ Λέφα ἀπ' ἐνός, ἡ μαρτυρία τοῦ Δ. Γεωργακάκη ἀπ' ἑτέρου,

διατυπώνομε τὴν εἰκασία ὅτι ἡ μὲν χρονολογία τοῦ Λέφα ἀναφέρεται σὲ ἐπίσημη δημοσίευση τῶν Προγραμμάτων στὴν Ἐφημερίδα τῆς Κυβερνήσεως, ἡ δὲ χρονολογία τοῦ Γεωργακάκη σὲ ἀνέπισημη ἔκδοσιν ἐνὸς ἀρχικοῦ πυρήνα τοῦ Προγράμματος ἀπὸ τὸν ἴδιον τὸν Παπαμάρκου.

*
*
*

Έτος 1895. Ὑψιζεῖται ὁ Νόμος ΒΤΜΘ', ἔπειτα ἀπὸ εἰσήγγησιν τοῦ Χ. Παπαμάρκου. Μὲ τὸ ἄρθρον 10 τοῦ νόμου αὐτοῦ εἰσῆχθη στὰ δημοτικὰ σχολεῖα «ἡ διδασκαλία τῆς Γραμματικῆς τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς γλώσσης ἐν συγκρίσει μὲ τὴν τῆς καθωμιλημένης», ἡ ἔρμηνεῖα μερῶν ἐκ τῶν ὁμαλωτέρων πεζῶν συγγραφέων τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς γλώσσης κ.τ.λ. κ.τ.λ.³

*
*
*

*
*
*

*
*
*

1. Ἐ. ἀ. σελ. 97 καὶ ἐξῆς (παρατίθενται ἐντεταμέναι ἀποσπάσματα τῶν προγραμμάτων).
2. Βλ. Ρ. Conrad-Δ. Γεωργακάκη: «Στοιχεῖα Παιδαγωγικῆς καὶ τῶν Βοηθητικῶν αὐτῆς Ἐπιστημῶν». Τόμος Β': «Στοιχεῖα Γενικῆς Παιδαγωγικῆς καὶ Γενικῆς Διδακτικῆς». Ἐκδοσὴ 4η, ἔτους 1926, τεύχος Β', σελ. 75-76. Τὴν πληροφορία αὕτη ἐπικυρώνει καὶ ὁ κ. Ν. Καραχρίστου, ὁ ὅποιος στὸ κεφάλαιον Θ' (Ὅλιγα ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴν Βιβλιογραφίαν) τοῦ βιβλίου του «Νέα Ἀναλυτικὰ καὶ Ὁρολόγια Προγράμματα τῶν ἐξαετῶν Δημοτικῶν Σχολείων μας» καὶ εἰδικότερα στὴ σελ. 164, σημειώνει: «33. Παπαμάρκου Χαρίσιου «Ἀναλυτικὰ προγράμματα τῶν μαθητῶν τῶν πλήρων δημοτικῶν σχολείων τῶν ἀρρένων». Ἀθῆναι, 1890, σῆμα 8ον, σελίδες 90».
3. Βλ. Ν. Καραχρίστου: «Νέα Ἀναλυτικὰ καὶ Ὁρολόγια Προγράμματα τῶν ἐξαετῶν Δημοτικῶν Σχολείων μας», ἔτος 1954, σελ. 121. Ἐπίσης, Χρ. Λέφα: «Ἱστορία τῆς Ἐκπαιδευτικῆς», σελ. 74.

Κρητική Πολιτεία¹

(Έτη 1899 - 1908).

α) Έτος 1899. Δημοσιεύεται το «Όρολόγιον Πρόγραμμα τῶν μαθημάτων τοῦ μονοτάξιου Δημοτικοῦ Σχολείου». Αναφέρεται λεπτομερέστατα σέ ὅλες τίς ἡμέρες τῆς ἐβδομάδος καί εἶναι ὁμοίμορφο γιά ὅλα τὰ σχολεῖα τῆς Κρήτης. Π.χ.

Δευτέρα

Ἀπό τῆς 8 - 9 πρῶνῃς ὥρας

Ἡ Δ' τάξις διδάσκεται Ἀνάγνωσιν.

Ἡ Α' » ἐπασχολεῖται εἰς Γραφήν.

Ἡ Β' » » » Μελέτην.

Ἡ Γ' » » » Γραφήν καί Καλλιγραφίαν.

Ἀπό τῆς 9 - 10 ὥρας

Ἡ Α' τάξις διδάσκεται Ἀνάγνωσιν.

Ἡ Β' » ἐπασχολεῖται εἰς Ἀκρόασιν.

Ἡ Γ' » » » Μελέτην.

Ἡ Δ' » » » Γραφήν καί Καλλιγραφίαν.

Ἀπό τῆς 10 - 10 1/4

Διάλειμμα

Ἀπό τῆς 10 1/4—11

κ.τ.λ. κ.τ.λ. κ.τ.λ.

β) Έτος 1900. Δημοσιεύεται τὸ ὑπ' ἀριθ. 3 τῆς 5.2.1900 Διάταγμα, περὶ ἐξετάσεως τῶν προσωρινῶς διωρισμένων δημοδιδασκάλων.

—Ἀριθ. Διατάχ. 35. Διάταγμα περὶ ἐξετάσεων ἐν τοῖς παντὸς βαθμοῦ Δημοσίοις Ἐκπαιδευτήρσι: «Ἡμεῖς Πρίγκιψ Γεώργιος τῆς Ἑλλάδος, Ὑπάτος Ἀρμοστής ἐν Κρήτῃ ἔχοντες ὑπ' ὄψιν... (ἀκολουθοῦν 123 ἄρθρα) ...Ἐν Χαλάρῃ τῇ 19 Μαΐου 1900». Τὸ συνοδεύει ἡ ὑπ' ἀριθ. 1512/20.5.1900 «Ἐγκύκλιος, Πρὸς

1. Τὰ κείμενα τῆς παραγράφου αὐτῆς εἶναι ὑψίστης σημασίας τόσο γιὰ τὴν ἱστορίαν τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκπαιδεύσεως, ὅσο καὶ γιὰ τὴν ἱστορίαν τῆς Κρήτης. Ἀποτελεῖ μεγάλη παράλειψις τὸ ὅτι ὡς σήμερα δὲν ἀναδημοσιεύθησαν, ὥστε ἄφ' ἑνὸς νὰ καταστῶν προσιτὰ στοὺς μελετητὰς καὶ ἄφ' ἑτέρου νὰ ἀποδοθῇ ὁ ὀφειλόμενος φόρος τιμῆς στὴς πολιτικὰς καὶ ἐκπαιδευτικὰς προσωπικότητας ποὺ ἀγωνίστηκαν τὸν ἀγῶνα τὸν καλὸν, κατὰ τὴν μεγάλην ἐκείνην ἐποχὴν.

Σήμερα, ἀπὸ τῆ φύση τῶν πραγμάτων, ἡ τιμητικὴ εὐθύνη γιὰ τὴν ἐκδόσιν σὲ ἐνικεῖο τόμῳ ὅλων αὐτῶν τῶν κειμένων ἀνήκει στὸ «Σύλλογον Δημοδιδασκάλων Φίλων τοῦ Βιβλίου Ἐκπαιδευτικῆς Περιφερείας Πεδιάδος», ὁ ὁποῖος ἄλλως τε ἀπὸ τὸ 1959 ἔχει προγραμματίσει τὴν ἐκδόσιν αὐτήν.

τους κ.κ. Γυμνασιάρχες και Διευθυντές Προγυμνασίων, τὸν Διευθυντὴν τοῦ Ἱεροδιδασκαλείου, τοὺς Νομαρχιακοὺς Ἐπιθεωρητὰς (Δημοτικῶν Σχολείων), Διευθυντὰς καὶ διδασκάλους τῶν Δημοτικῶν Σχολείων», τὴν ὁποία ὑπογράφει «Ὁ ἐπὶ τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως καὶ τῶν Θρησκευμάτων Σύμβουλος, Ν. Γιαμαλάκης».

γ) **Ἔτος 1901**: «Ἀναλυτικὸν Πρόγραμμα τῶν Δημοτικῶν καὶ Ἑλληνικῶν Σχολείων καὶ τῶν Γυμνασίων—ἐν Χανίοις, ἐκ τοῦ Τυπογραφείου τῆς Κυβερνήσεως, 1901». Ἐκoinοποιήθη διὰ τῆς ἀπὸ 18.9.1901 ἐγκυκλίου, τὴν ὁποία ὑπογράφει «Ὁ Γενικὸς Ἐπιθεωρητὴς Π.Π. Οἰκονόμος».

Στὴ σελίδα 3 τοῦ ἐν λόγῳ τεύχους παρατίθεται τὸ Ὁρολόγιον Πρόγραμμα τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου, τὸ ὁποῖο ἔχει ὡς ἑξῆς :

	Τάξις Α'	Τάξις Β'	Τάξις Γ'	Τάξις Δ'
1. Θρησκευτικὰ	2	2	3	3
2. Ἑλληνικὰ	6	6	6	6
Γραμματικὴ	1	1	3	3
Γραφή	3	3	3	3
3. Ἱστορία	(2)	2	3	3
4. Ἀριθμητικὴ καὶ Γεωμετρία	3	3	3	3
5. Φυσικὰ καὶ Πραγματογραφία	3	3	4	4
6. Γεωγραφία	1	1	2	2
7. Ἰχνογραφία	1	1	2	2
8. Ὡδικὴ	2	2	2	2
9. Γυμναστικὴ	2	2	2	2
10. Τεχνικὰ ἔργασια καὶ κηπουρικὴ	1	1	1	1
	27	27	34	34

—Ἐπίσης, ἐξεδόθη τὴν 30.7.1901 : «Ἀριθ. Νόμου 391. Νόμος, περὶ ὄργανισμοῦ τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως». Ἀποτελεῖται ἀπὸ 197 ἄρθρα καὶ διαλαμβάνει : Εἶδη ἐκπαιδευτηρίων. Τμῆμα Α', περὶ νηπιαγωγείων. Τμῆμα Β', κεφάλαιον Α', Περὶ δημοτικῶν σχολείων κεφάλαιον Β', Περὶ τῶν διδασκτέων μαθημάτων κεφάλαιον Γ', περὶ υποχρεωτικῆς φοιτήσεως κεφάλαιον Δ', Περὶ προσόντων, μισθοῦ καὶ προαγωγῆς τῶν δημοδιδασκάλων. Τμῆμα Τρίτον, Ἑλληνικὰ σχολεῖα. Τμῆμα Δ', Ἀνώτερα παρθεναγωγεῖα. Τμῆμα Ε', Περὶ γυμνασίων καὶ ἡμιγυμνασίων. Τμῆμα ΣΤ', Περὶ συστάσεως Διδασκαλείου (ιδρύεται στὸ Ἡράκλειον). Τμῆμα Ζ', Περὶ Ἱεροδιδασκαλείου. Τμῆμα Η', Περὶ σχολείων ἑτεροθρήσκων. Τμῆμα Θ', Περὶ διοικήσεως καὶ Ἐπιθεωρήσεως τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως. Τμῆμα Ι', Περὶ σχολικῶν Ἐπιτροπειῶν. Τμῆμα ΙΑ', Περὶ πειθαρχικοῦ συμβουλίου τῶν λειτουργῶν τῆς Ἐκπαιδεύσεως. Τμῆμα ΙΒ', Περὶ διδασκαλικῶν συνεδρίων καὶ πρακτικῶν ἀσκήσεων τῶν δημοδιδασκάλων. Τμῆμα ΙΓ', Περὶ μισθοῦ τοῦ προσωπικοῦ τῆς μέσης καὶ ἀνωτέρας ἐκπαιδεύσεως. Τμῆμα ΙΔ', Περὶ μονιμότητος, μεταθέσεως καὶ ποινῶν τῶν λειτουργῶν τῆς Ἐκπαιδεύσεως. Τμῆμα ΙΕ', Γενικὰ δια-

τάξεις. Τμήμα ΙΣΤ', Περὶ νυκτερινῶν σχολῶν καὶ ὑποχρεωτικῆς φοιτήσεως ἐν αὐταῖς. Τμήμα ΙΖ', Περὶ διδασκαλίας τῶν ξένων γλωσσῶν. Μεταβατικὰ διατάξεις.

δ) Ἔτος 1902. «Κρητικὴ Πολιτεία—Ἀνωτέρα Διεύθυνσις τῆς Παιδείας καὶ τῆς Δικαιοσύνης—Διάταγμα, Περὶ τῶν ἀπολυτηρίων ἐπὶ προβιβασιμῶν καὶ συμπληρωτικῶν ἐξετάσεων ἐν τοῖς παντὸς βαθμοῦ δημοσίοις καὶ ἰδιωτικοῖς ἐκπαιδευτηρίοις—Ἐν Χανίοις, ἐκ τοῦ Τυπογραφείου τῆς Κυβερνήσεως, 1902». Ἀριθ. Διατ. 44/20.5.1902.

ε) Ἔτος 1903. Ἐξεδόθη τὴν 26.6.1903 : «Ἀριθ. Νόμου 485. Νόμος, Περὶ ὀργανισμοῦ τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως» ἀποτελούμενος ἀπὸ 175 ἄρθρα καὶ ἓνα ἀκροτελεύτιο.

στ) Ἔτος 1904. «Κρητικὴ Πολιτεία—Ἀνωτέρα Διεύθυνσις τῆς Παιδείας καὶ τῆς Δικαιοσύνης—Πρόγραμμα Ὁρολόγιον καὶ Ἀναλυτικὸν τῶν Διατάξεων Δημοτικῶν Σχολείων—Ἐν Χανίοις, ἐκ τοῦ Τυπογραφείου τῆς Κρητικῆς Πολιτείας, 1904».

Ὁρολόγιον Διατάξεων Δημοτικοῦ Σχολείου
Τάξεις

	Α'	Β'	Γ'	Δ'
1. Θρησκευτικὰ (Ἱερὰ Ἱστορία καὶ Εὐαγγέλιον)	—2—		—3—	
2. Ἑλληνικά. α) Ἀνάγνωσις	5	5	5	5
β) Γραμματικὴ	—	2	2	4
γ) Γραφὴ	—2—		—1—	
δ) Λεκτικὰ ἀσκήσεις (Πραγματογνωσία)	—4—			
3. Μαθηματικά. α) Ἀριθμητικὴ	3	3	3	3
β) Γεωμετρία			1	
4. Ἑλληνικὴ Ἱστορία			2	
5. Φυσικὴ α) Ἱστορία			2	
β) Πειραματικὴ			1	
6. Γεωγραφία α) Πατριδογραφία	—2—	1		
β) Γενικὴ Γεωγραφία			—2—	
7. Ὀδικὴ καὶ ἐκκλησιαστικὰ ἄσματα	—	1	—	—
8. Ἰχνογραφία			—1—	
9. Γυμναστικὴ	—	1	—	—
10. Γεωργικὰ ἔργασια	—	1	—	—
Ἦτοι α' Ἐκάστη τάξις μόνη	8	10	10	12
β' Συνδιδασκαλίαι α' καὶ β', γ' καὶ δ' τάξεως		9		13
γ' Συνδιδασκαλίαι β' καὶ γ' τάξεων			1	
δ' Συνδιδασκαλίαι πασῶν τῶν τάξεων	—	5	—	—
Ἦτοι ὅρα ἐργάσιμοι τῶν δύο διδασκάλων.....		68		

ζ) Έτος 1908 : «Βασιλείον τῆς Ἑλλάδος-Διατάγματα καὶ ἐγκύκλιαι Δημοσίας Παιδείας - Ἐν Χανίοις ἐκ τοῦ Τυπογραφείου τῆς Κυβερνήσεως, 1908». Τὸ τεῦχος αὐτὸ περιέχει τέσσερα Διατάγματα (ὑπ' ἀριθ. 39, 40, 41 καὶ 42) καὶ δύο ἐγκυκλίους. Τὰ διατάγματα αὐτῇ τῇ φορᾷ ἔχουν ἐκδοθῆ ἀπὸ τὴν «Ἐκτελεστικὴ Ἐπιτροπὴ» καὶ ἀποβλέπουν στὴν εἰσαγωγὴ στὴν Κρήτη τῆς Ἑλληνικῆς Νομοθεσίας περὶ διδασκαλίας τῆς Γυμναστικῆς καὶ περὶ ἀργίας τῶν σχολείων. Π. χ.

Ἄριθ. Διατάγ. 41.

Διατάγμα

Ἡ Ἐκτελεστικὴ Ἐπιτροπὴ

ἔχουσα ὑπ' ὄψιν τὸ ὑπὸ χρονολογίαν 30 Σεπτεμβρίου Φήφισμα τῆς Βουλῆς τῶν Κρητῶν, τὰ ἄρθρα... τοῦ νόμου 485 ὡς καὶ τὸ ἄρθρον 5 τοῦ ΒΧΚΑ' νόμου τοῦ Ἑλληνικοῦ Βασιλείου περὶ Γυμναστικῆς

Ἀποφασίζει

Ἄρθρον μοναδικόν. Εἰσάγει ἐν Κρήτῃ τὸ ὑπὸ ἡμερομηνίαν 12.9.1899 Διατάγμα τοῦ Ἑλληνικοῦ Βασιλείου... ἔχον ὡς ἔπεται...

Ἐν Χανίοις τῇ 4 Δεκεμβρίου 1908

Ἡ Ἐκτελεστικὴ Ἐπιτροπὴ	Τὰ μέλη
Ὁ Πρόεδρος	Ἑλ. Βενιζέλος
Α. Μιχελιδάκης	Χ. Πωλογεώργης
	Ε. Λογιάδης
	Μίνως Πετυχάκης

(Τέλος τοῦ κεφαλαίου περὶ Κρητικῆς Πολιτείας)

* *

* *

* *

Έτος 1901. Αποστέλλονται κατόπιν διαγωνισμού στήν Ευρώπη, ως ύπότροφοι του Κράτους δι' ευρύτερας σπουδάς, οι: Δ. Λάμπας και Ν. Έξαρχόπουλος (παιδαγωγικά)· Ι. Χρυσάφης και Φ. Καρβελᾶς (γυμναστική)· Γιαβάσης και Γεωργαντής (τεχνικά)¹.

* *

Έτος 1913. Εκδίδεται τὸ Β.Δ. τῆς 1.9/10.9.1913, Φ.Ε.Κ. 174, τ. Α', «Περὶ ὀρίσμου τῶν μαθημάτων, τοῦ δι' ἑκάστον τούτων πρὸς διδασκαλίαν ἀναγκαίου χρόνου, καὶ περὶ τῆς κατὰ τάξεις κατανομῆς τῆς διδακτέας ὕλης εἰς τὰ πλήρη δημοτικά σχολεῖα ἀρρέων καὶ θηλέων».

Τὸ Διάταγμα αὐτὸ καθιερώνει τὸ Ἐπίσημο Ἀναλυτικὸ Πρόγραμμα πού, κατὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος του, ἐξακολουθεῖ νὰ ἰσχύη ἕως σήμερα (παρὰ τὴν πολεμικὴ πού ὑπέστη ἀπὸ τὰ πρῶτα χρόνια τῆς ἐμφανισέως του² καὶ ἐξακολουθεῖ ἀδιάκοπα νὰ υφίσταται ὡς σήμερα).

* *

Έτος 1919. Τροποποιεῖται τὸ Ἐπίσημο Ἀναλυτικὸ Πρόγραμμα τοῦ 1913 ὡς πρὸς τὴ γλωσσικὴ διδασκαλίαν τῶν 4 πρώτων τάξεων τοῦ δημοτικοῦ σχολείου, οἷς ὅποιες εἰσάγεται ἡ δημοτικὴ γλώσσα³.

Ἐκδίδονται: α) τὸ Β.Δ. τῆς 12.3/12.4.1919, Φ.Ε.Κ. 79, τ. Α', «Περὶ ὀρθογραφικῶν ἀπαίσεων εἰς τὴν γλωσσικὴν διδασκαλίαν τῶν τριῶν πρώτων τάξεων τοῦ δημοτικοῦ σχολείου» καὶ ἡ ὑπ' ἀριθ. 311/1.11.1919 Πράξις τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Συμβουλίου καὶ

β) τὸ Β.Δ. τῆς 25.11/23.12.1919, Φ.Ε.Κ. 271, τ. Α' καὶ ἡ ὑπ' ἀριθ. 340/17-2-1920 Πράξις τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Συμβουλίου (σχετικὸ καὶ τὸ Β.Δ. τῆς 17.10/31.10.1923, Φ.Ε.Κ. 313, τ. Α').

Πρᾶξις 340

Ἐν Ἀθήναις τῇ 17 Φεβρουαρίου 1920.

Συνελθὼν τὸ Ἐκπαιδευτικὸν Συμβούλιον κατήρτισε σχέδιον ὀδηγιῶν διὰ τὴν ὀρθογραφικὴν καὶ γραμματικὴν διδασκαλίαν τῆς Δ' τάξεως τοῦ δημοτικοῦ σχολείου, ὅπερ, κατατεθὲν ἐν τῷ ἀρχεῖῳ τοῦ Συμβουλίου ἐν πρωτοτύπῳ, ὑποβάλλεται ἐν ἀντιγράφῳ εἰς τὸ Σὺν Ἰπουργεῖον πρὸς ἐγκρισιν.

Ὁ Πρόεδρος

Δ. Λάμπας

1. Χρ. Λέφα: ἔθθα ἀνωτέρω, σελ. 186.

2. Καὶ ὄχι μόνον ἀπὸ θεωρητικῶς παιδαγωγούς, ὁπαδούς τοῦ Σχολείου Ἐργασίας. Βλέπε ἐπὶ παραδείγματι: Δημοσθ. Μ. Ἀνδρεᾶδου «Πρακτικὸς Ὁδηγὸς τῆς λειτουργίας τοῦ Μονοταξίου Δημοτ. Σχολείου», Ἐκδόσις Δημητράκου. Τόμος Α', 1929. Τόμος Β', 1934. Εἰς τὸ τέλος τοῦ τόμου αὐτοῦ ὑπάρχει καὶ «Σχέδιον ἀναλυτικοῦ προγράμματος τῆς διδακτέας ὕλης ἐν τῷ ἑλληνικῷ μονοταξίῳ Δημοτ. Σχολεῖῳ», καθὼς καὶ «Σχέδια ὀρολογίου προγραμμάτων κατὰλληλα διὰ διαφόρους τύπους μονοταξίῳ δημοτικῶν σχολείων».

3. Βλ. σχετικῶς: α) «Ἡ γραμματικὴ διδασκαλίαν τῶν τριῶν πρώτων τάξεων τοῦ δημοτικοῦ σχολείου», τεῦχος «Δελτίου Ἰπουργεῖου Ἐκκλησιαστικῶν καὶ Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως — Παράρτημα, ἀρ. 3η» καὶ β) «Ἡ γλωσσικὴ διδασκαλίαν τῆς Δ' τάξεως τοῦ δημοτικοῦ σχολείου», τεῦχος «Δελτίου Ἰπουργεῖου Ἐκκλησιαστικῶν κ.λ.π. Παράρτημα ἀρ. 5, Ἀθήναι 1920».

Έτος 1929: Τò άρθρο 5 τοῦ Νόμου 4397 ὀρίζει τὰ διδασκτέα μαθήματα.

* *

Έτος 1930: Ἀπό 1 - 6 Σεπτεμβρίου 1930 συνέρχεται στήν Ἀθήνα «Συνέδριον τῶν Ἐπιθεωρητῶν τῶν Δημοτικῶν Σχολείων», εἰς τὴν ἡμερησία διάταξη ἀναγράφονται καὶ τὰ ἐξῆς θέματα : «2. Ποῖαι τροποποιήσεις πρέπει νὰ γίνουσι εἰς τὸ ἀναλυτικὸν καὶ ὀρολογίον πρόγραμμα τοῦ δημ. σχολείου. 3. Ἡ προσήκουσα λειτουργία τοῦ μονοταξίου δημοτικοῦ σχολείου (ἀριθμὸς μαθητῶν καὶ τάξεων, ποιὸν διδασκάλων, διδασκτικὰ βιβλία, διδασκτέα ὕλη καὶ μέθοδος διδασκαλίας κ.τ.λ.)».

Εἰσηγῆται ἐπὶ τοῦ θέματος τῆς τροποποιήσεως τοῦ Ἀναλυτικοῦ Προγράμματος ἦταν τρεῖς : ὁ τότε Ἐπιθεωρητὴς Κομοτηνῆς κ. Σ. Βασιλικόπουλος, ἡ εἰσηγήτρια τοῦ ὁποίου ὑπῆρξε ἐκτενέστατη καὶ ἐξουχιστική, ὁ τότε Ἐπιθεωρητὴς Χίου Κ. Κωνσταντινίδης, τοῦ ὁποίου ἡ εἰσηγήτρια ὑπῆρξε ἐπίσης ἐμπεριστατωμένη καὶ ὁ τότε Ἐπιθεωρητὴς Κορινθίας κ. Β. Παπαγεωργίου. Τὰ πρακτικὰ τῶν εἰσηγήσεων καὶ τῶν συζητήσεων ἐπὶ τοῦ θέματος αὐτοῦ καλύπτουν τίς σελίδες 165 - 304 τοῦ ὑπὸ τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας ἐκδοθέντος τόμου «Τὰ Ἐκπαιδευτικὰ Συνέδρια τοῦ 1930».

Ἡ συζήτηση ἐπὶ τοῦ θέματος τοῦ Μονοταξίου Δημοτικοῦ Σχολείου, ποὺ σὲ πολλὰ σημεῖα ἐφάπτεται μὲ τὸ θέμα τοῦ Ἀναλυτικοῦ Προγράμματος, καλύπτει τίς σελίδες 304 - 407 τοῦ ἐν λόγω τόμου (Εἰσηγήσεις Ἡλία Βλάχου καὶ Ζ. Καπερνάρου).

* *

Έτος 1934: Ἐκδίδεται τὸ Διάταγμα τῆς 4.6/16.7.1934 «Περὶ Ὀρολογίου καὶ Ἀναλυτικοῦ προγράμματος τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης (ἀπλῆς καθαρευούσης) ἐν τῇ Ε' καὶ ΣΤ' τάξει τοῦ δημοτικοῦ σχολείου».

* *

Έτη 1938 - 1940: α) Εἰσάγεται τὸ μάθημα τῆς Ἑθνικῆς Ἀγωγῆς κάθε Τετάρτη πρῶτὰ τὰ σχολεῖα ἀργοῦν καὶ οἱ μαθηταὶ ἐκπαιδεύονται ἀπὸ ἀξιωματούχους τῆς Ἑθνικῆς Ὀργανώσεως Νεολαίας, οἱ περισσότεροι τῶν ὁποίων εἶναι δημοδιδασκαλοὶ, ποὺ ἔχουν καὶ τὴν ιδιότητα τοῦ Ἐφέδρου Ἀξιωματικοῦ.

β) Ὑπουργικὴ Ἀπόφασις τῆς 14.12.1938 συγκατεῖ Ἐπιτροπὴ, ὑπὸ τὴν προεδρία τοῦ Μ. Τριανταφυλλίδη, γιὰ νὰ συντάξῃ Γραμματικὴ τῆς Δημοτικῆς γιὰ τοὺς ἐκπαιδευτικοὺς λειτουργοὺς.

* *

Έτη 1940 - 1942: Ὁ Ο.Ε.Σ.Β. ἐκδίδει τὴν «Νεοελληνικὴν Γραμματικὴν (τῆς Δημοτικῆς)», τὴν ὁποία συνέταξε ἡ Ἐπιτροπὴ Τριανταφυλλίδη κ.τ.λ. Τὸ βιβλίον ἀρχίζει νὰ τυπῶνται τὸ Νοέμβριον τοῦ 1940 καὶ ἡ ἐκτύπωσὴ του τελειώνει τὸν Ἰούλιον τοῦ 1941. Τίθεται σὲ κυκλοφορίαν Ἰούλιον - Αὐγούστου τοῦ 1942· τὸ Δεκέμβριον τοῦ 1942 ἐμφανίζονται στίς ἡμερήσιες ἐφημερίδας τῶν Ἀθηνῶν τὰ πρῶτα σχετικὰ σχόλια¹.

1. Βλ. «Ἐλεύθερον Βῆμα», «Ἡ Πρωτὰ».

Έτος 1945: Έγκυκλιος (του Υπουργού Κ. Αμαντου) θεσπίζει τή διδασκαλία τής Γραμματικῆς τῆς Δημοτικῆς σέ ὅλες τίς τάξεις τοῦ δημοτικοῦ σχολείου. Ἡ ἐγκύκλιος δὲν ἐπέζησε.

Καθ' ὅλη τή μεταπολεμική περίοδο βασιλεύει στή σχολική πράξη πλήρης σύγχυση ὡς πρὸς τή γλωσσική διδασκαλία. Ἄλλοι διδάσκουν Γραμματικὴ τῆς δημοτικῆς καὶ ἄλλοι τῆς καθαρῆς· ἄλλοι ἐφαρμόζουν τὸ ὄρολόγιο πρόγραμμα τοῦ 1913 καὶ ἄλλοι τοῦ 1934, ἐνῶ ἀρκετοὶ ἐνεργοῦν κατὰ τίς δικές τους ἐμπνεύσεις.

* *

Έτος 1949: α) Ἀπὸ 17 - 22 Ὀκτωβρίου 1949 συνέρχεται στὴν Ἀθήνα Συνέδριο τῶν Ἐκπαιδευτικῶν καὶ Ὑγειονομικῶν Ἐπιθεωρητῶν. Στὴν ἡμερησία διάταξη ἀναγράφεται καὶ τὸ θέμα : « Ἠθική ἀγωγή καὶ ἀγωγή τοῦ πολίτου. Ἐνοια καὶ περιεχόμενον αὐτῆς εἰς τὸ Δημοτικὸν Σχολεῖον καὶ τὴν Μέσσην Ἐκπαίδευσιν. Τρόποι ἐπιτεύξεως καλλιτέρων ἀποτελεσμάτων. Εἰσηγγεῖται οἱ Ἐκπαιδευτικοὶ Σύμβουλοι κ.κ. Γ. Ζομπανάκης καὶ Ἰ. Σκουτερόπουλος». Διεξήχθη εὐρύτατη συζήτηση, στὴν ὁποία ἔλαβαν μέρος καὶ ἐξέχουσες πνευματικῆς προσωπικότητες τῆς χώρας. Ἐπειδὴ ἐξεδηλώθη διχασμὸς ἀντιλήψεων, καὶ μάλιστα κάποια ὀξύτητα, ἡ σχετικὴ περικοπὴ τῶν πορισμάτων τοῦ Συνεδρίου¹ ἀναφέρεται μόνον στὰ σχολεῖα μέσης ἐκπαίδευσως...

β) Πάντως, τὸ μάθημα εἰσήχθη στὰ δημοτικὰ σχολεῖα διὰ τῆς ὑπ' ἀριθ. 77586/21.9.1949 ἐγκυκλίου τοῦ Υπουργείου Παιδείας, ἡ ὁποία περιήλθε στὰ Γραφεῖα τῶν Ἐπιθεωρητῶν ἀκριβῶς κατὰ τίς ἡμέρας ποὺ οἱ ἴδιοι βρισκόνταν στὴν Ἀθήνα καὶ μετεἶχαν τοῦ Συνεδρίου².

Τὰ κυριότερα σημεῖα τῆς ἐγκυκλίου εἶναι τὰ ἐξῆς : «... Ἡ ἀναπροσαρμογὴ » τῆς ἐργασίας καὶ τῆς ζωῆς τοῦ σχολείου πρὸς τὰ μεγάλα προβλήματα τοῦ μεταπολεμικοῦ παρόντος καὶ τὴν προοπτικὴν τοῦ ἀμέσου μέλλοντος διὰ τὴν διάπλασιν μιᾶς ρωμαλεωτέρας σωματικῶς καὶ ψυχικῶς γενεᾶς, ἀποτελεῖ τὸν κεντρικὸν ἄξονα, περὶ τὸν ὁποῖον πρέπει νὰ περιστρέφεται ἡ καθημερινὴ σκέψις καὶ τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ἀσχολουμένων μὲ τὰ ἐκπαιδευτικὰ πράγματα τῆς πατρίδος. Ἀπὸ τῆς βασικῆς ταύτης σκέψεως ὁρμώμενος προήλθον εἰς τὴν ἀπόφασιν » τῆς εἰσαγωγῆς ἀπὸ τοῦ νέου σχολικοῦ ἔτους εἰς τὰ παντοῦ βαθμοῦ καὶ εἴδους σχολεῖα τοῦ μαθήματος τῆς Ἀγωγῆς τοῦ Πολίτου...

«Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι τὸ ἰσχύον ἀναλυτικὸν πρόγραμμα τῶν μαθημάτων » τοῦ δημοτικοῦ σχολείου περιλαμβάνει πενιχρά τινὰ στοιχεῖα τῆς «Πολιτικῆς

1. Βλ. τὴ σελίδα 418 τοῦ τόμου «Πρακτικὰ Συνεδρίου Ἐκπαιδευτικῶν (Γεν. Ἐπιθεωρητῶν Μέσης καὶ Στοιχειώδους Ἐκπαίδευσως, Ἐπιθεωρητῶν Δημοτικῶν Σχολείων καὶ Ὑγειονομικῶν Ἐπιθεωρητῶν Σχολείων)—Ἐν Ἀθήναις 17 - 22 Ὀκτωβρίου 1949». Ἐκδόσει Ὑπουργείου Ἐθνικῆς Παιδείας, Ἀθῆναι 1949. Εἰσηγήσεις καὶ συζητήσεις καλύπτουν τίς σελ. 183 - 284 τοῦ ἐν λόγω τόμου.

2. Ἐπὶ παραδείγματι, στὴν Α' Περιφέρεια Ρεθύμνης ἡ ἐγκύκλιος εἰσήχθη τὴν 18.10.1949 (ἀριθ. πρωτ. 1314). Ἡ ἐγκύκλιος εἶναι ἐντυπὸς καὶ ἀποτελεῖται ἀπὸ 6 σελίδες. Τὴν ὑπογράφει ὁ κ.Κ. Τσάτσος.

» 'Αγωγῆς» διδασκόμενα καὶ πολὺ ὀρθῶς, εἰς μὲν τὰς Β', Γ', Δ' τάξεις μετὰ τοῦ μαθη-
» ματος τῆς Πατριδογνωσίας, εἰς δὲ τὰς Ε' καὶ ΣΤ' μετὰ τῆς Γεωγραφίας. 'Αλλ'
» εἶναι ἐπίσης ἀληθές, ὅτι οὔτε τὸ ποσὸν καὶ ποιὸν τοῦ ὕλικου εἶναι ἐπαρκές, οὔ-
» τε ἡ διάταξις... οὔτε ἡ γενομένη διδασκαλία τοιαύτη ὥστε ὁ ἀπολυόμενος τοῦ
» δημοτικοῦ σχολείου καὶ εἰσερχόμενος εἰς τὸ ἐπάγγελμα νὰ φέρῃ μαζί του ἕν ἑλά-
» χιστον ἀποθησαύρισμα ἀποσαφηνισμένων καὶ συστηματικῶν γνώσεων ὡς ἴδιον
» κτῆμα...

«Τὸ Σχολεῖον πρέπει νὰ ἀποκαθάρσῃ τὰ πνεύματα ἀπὸ τὰ δηλητήρια τῶν
» ὀλοκληρωτικῶν καθεστώτων, ὑπὸ οἰονδήποτε ὄνομα καὶ ἂν κρύπτονται, διὰ νὰ
» δυναθῇ νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ἐλευθέραν ἐξέλιξιν τῶν μαθητῶν καὶ νὰ ἐνώσῃ ἐν τῇ ψυχῇ
» αὐτῶν τὸ ἔθνηκόν καὶ τὸ δημοκρατικὸν συναίσθημα. Ἴδου ὁ λόγος διὰ τὸν ὁποῖον ἐπι-
» μένομεν, ὅπως ἡ διδασκαλία τῆς 'Αγωγῆς τοῦ Πολίτου εἰσαχθῇ εἰς τὸ πρόγραμμα
» τοῦ δημοτικοῦ σχολείου, εἰς μὲν τὰς 4 πρώτας τάξεις ὡς ὕλη
» εὐκαιρικὴ ἢ πατριδογνωστικὴ, λαμβανομένη ἐκ τοῦ ἀμέσου πε-
» ριβᾶλλοντος τῶν μαθητῶν καὶ προσφερομένη κατὰ τὸ σύστημα τῆς ἐνιαίας
» συγκεντρώσεως, εἰς δὲ τὰς δύο τελευταίας τάξεις ὡς εὐκαι-
» ρικὴ μὲν ἐξ ἀφορμῆς τῆς διδασκαλίας τῶν ἄλλων μαθημάτων, ἀλλὰ καὶ
» ὡς αὐτοτελὲς μονόωρον μάθημα, πρὸς συστηματοποίησιν τῶν εἰς
» τὰς προηγούμενας τάξεις διδαχθέντων στοιχείων τοῦ μαθήματος τούτου...

«'Αλλ' ἡ ἀγωγή δὲν συντελεῖται μόνον μὲ τὰς συνήθεις διδακτικὰς συνατάξας
» καὶ τὰ α priori ἀξιώματα καὶ παραγγέλματα. Ἐξαρτᾶται πολὺ περισσότερο
» ἀπὸ τοὺς τρόπους τῆς ζωῆς καὶ τῆς δράσεως τῶν μαθητῶν μέσα εἰς τὰ πλαίσια
» μιᾶς πλουσιᾶς σχολικῆς ζωῆς¹. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον ἐπιβάλλεται ἡ βαθμι-
» αία μεταρρύθμισις ἐκάστης ἐξέως καὶ τοῦ ὅλου σχολείου
» εἰς μίαν μικρὰν ὀργανωμένην κοινωνίαν, ὅπου δύναται ἀλη-
» θῶς νὰ ἐκκολληθοῦν, νὰ ἀσκηθοῦν καὶ ἀναπτυχθοῦν ὅλα αἱ ἀρεταὶ τῶν μελ-
» λόντων πολιτῶν...²»

γ) Τὴν ἴδια χρονιά, ὁ ἀείμνηστος Σπ. Καλλιᾶφας ἐκδίδει τὸ βιβλίον «Πρό-
» γραμμα τῶν μαθημάτων τῶν σχολείων τῆς Στοιχειώδους Ἐκπαιδεύσεως μετὰ
» πολλῶν μεθοδικῶν ὁδηγιῶν.

δ) Ὁ κ. Ν. Καραχρίστος δημοσιεύει στὸ περιοδικὸ «Παιδεία», ἔτος Γ',
» τεύχος 30/15.3.1949, μελέτη ὑπὸ τὸν τίτλον : «Νέο πρόγραμμα τῶν τριῶν πρώτων
» τάξεων τοῦ δημοτικοῦ σχολείου».

* *

Ἔτος 1951 : Τὸ Κεντρικὸ Γνωμοδοτικὸ καὶ Διοικητικὸ Συμβούλιον Ἐκ-
» παιδεύσεως (ἔτσι εἶχε ὀνομασθῆ τότε τὸ γνωστὸ μας Ἐκπαιδευτικὸ Συμβούλιον),
» διὰ τῆς ὑπ' ἀριθ. 2499/12.4.1951 διαταγῆς του πρὸς τοὺς Γενικοὺς Ἐπιθεωρητὰς
» τῆς Στοιχειώδους Ἐκπαιδεύσεως, ἐζήτησε νὰ συγκληθοῦν παιδαγωγικὰ συνέ-

1. Τὴν παιδαγωγικὴ σημασίαν τῆς σχολικῆς ζωῆς πρώτος ἐτόνισε ὁ Ἄλ. Δελμούζος.
» Καὶ πρώτος αὐτὸς ἐφάρμοσε στὴν πράξιν τὸ θεσμὸν, κατὰ τρόπον ὑποδειγματικὸν καὶ ἀμίμητον.

2. Ὅλες οἱ ὑπογραμμίσεις εἶναι δικῆς μας.

δρια με θέμα τήν τροποποίηση τοῦ Ἀναλυτικοῦ Προγράμματος. Εἰδικότερα, τὰ παιδαγωγικά συνέδρια ἔπρεπε νά ἀποφασίσουν :

«...Ποῖαι αἱ ἐπενεχτέαι τροποποιήσεις τοῦ ἰσχύοντος Ἀναλυτικοῦ Προγράμματος ἐν συνδυασμῷ καί πρὸς τήν ὀργάνωσιν ἐξωσχολικῆς καί ἐσωσχολικῆς ζωῆς καί δὴ ὡς πρὸς : 1) Τὸ ποσὸν τῆς ὕλης (Προσθήκη ἢ μείωσις ὕλης καὶ τὰ μάθημα καὶ κατὰ τάξεις). 2) Ἐκλογὴν τῆς ὕλης (ἀρχαί ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὁποίων θά γίνη ἡ ἐκλογή τῆς ὕλης: στενωτέρα πατρίς, παιδικὴ ζωὴ, διαφέροντα ἢ βιώματα τοῦ παιδός, ἀπαιτήσεις τῆς συγχρόνου ζωῆς κ.λ.π.). 3) Διάταξιν τῆς ὕλης καὶ βάσει ποίων ἀρχῶν. 4) Σύνολον ὥρων ἐβδομαδιαίας ἐργασίας κατὰ τάξεις καὶ μάθημα. 5) Ἐκτασιν καὶ ὀργάνωσιν σχολικῆς καὶ ἐξωσχολικῆς ζωῆς. 6) Μήπως ἐπιβάλλεται προσθήκη νέου τινὸς μαθήματος ἢ μαθημάτων καὶ τίνων; Εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο ἀνάγκη νά κινηθῶμεν λαμβάνοντες πάντοτε ὑπ' ὄψιν ἐν μέγιστον τῆς πνευματικῆς τοῦ παιδὸς ἀνθεκτικότητος...».

Ἄφου συνῆλθαν, κάπως βεβιασμένα βέβαια, τὰ παιδαγωγικά αὐτὰ συνέδρια κάθε ἐκπαιδευτικῆς περιφερείας ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ ἀρμοδίου Ἐπιθεωρητοῦ Δημοτικῶν Σχολείων καὶ κατέληξαν σὲ πορίσματα.

Ὅλοι οἱ Ἐπιθεωρηταί, οἱ ὅποιοι ἀνῆκαν στὴ δύναμιν τῆς κάθε Γενικῆς Ἐπιθεωρήσεως, συνῆλθαν σὲ σύσκεψιν ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ προϊσταμένου των Γενικοῦ Ἐπιθεωρητοῦ καὶ κατήρτισαν πόρισμα ἐπὶ τῆς τροποποιήσεως τοῦ Ἀναλυτικοῦ Προγράμματος.

Τέλος, ὅλα αὐτὰ τὰ πορίσματα ὑποβλήθησαν στὸ Ἐκπαιδευτικὸ Συμβούλιον καὶ στὸ Ὑπουργεῖον Παιδείας, ἀλλὰ δὲν ἐδόθη συνέχεια στὸ ζήτημα, ἀφοῦ ἄλλως τε σχεδὸν ταυτοχρόνως ἡ χώρα εἰσῆλθε σὲ προεκλογικὴ περίοδο καὶ κατὰ μῆνα Σεπτέμβριον διεξήχθησαν ἐκλογές.

—Τὴν ἴδια χρονιά, δημοσιεύονται οἱ Α.Ν. 1825 (Φ.Ε.Κ. 150, τ. Α') καὶ 1859 (Φ.Ε.Κ. 185, τ. Α'), Περὶ συστάσεως Ἰδρυμάτων Κρατικῶν Ὑποτροφιῶν.

* *

Ἔτος 1952: Κατὰ μῆνα Μάϊον τὸ Ι.Κ.Υ. διεξάγει τὸν πρῶτον διαγωνισμὸν τοῦ ἀποστολῆς ὑποτρόφων στὸ Ἐξωτερικὸν καὶ κατὰ μῆνα Νοέμβριον ἀναχωροῦν στὸ Ἐξωτερικὸν οἱ πρῶτοι ὑπότροφοι.

Εἶναι ἡ πρώτη φορὰ κατὰ τὴν ὁποία χορηγοῦνται ὑποτροφίαι ἐξωτερικοῦ σὲ δημοδιδασκάλους καὶ Ἐπιθεωρητὲς δημοτικῶν σχολείων μετὰ μοναδικὸν προσόν τὰ διδασκαλικά πτυχία τους¹.

* *

1. Οἱ Κ. Πετρίτης, Ἡλ. Ξηροτύρης καὶ Σπ. Ράλλης μεταβαίνουν στὴ Γενεύη. Ἐκεῖ συνεχίζεται τὸ ἔργον τῶν Clararède καὶ Bover ἀπὸ τοὺς R. Dottrens καὶ J. Piaget περισητισμένους ἀπὸ πλείους διεθνῶς φήμης παιδαγωγῶν καὶ ψυχολόγων. Ἡ προσωπικότητα τοῦ R. Dottrens ἀκτινοβολεῖ σὲ ὅλες τὰς γαλλόφωνες χώρας, ἐνῶ ὁ J. Piaget, πέραν τῶν χωρῶν αὐτῶν, ἔχει ἐπιβληθῆ καὶ στὴ Μεγάλῃ Βρεταννίᾳ καὶ στὶς Ἡνωμένες Πολιτεῖας.

Έτος 1954 : α) Ο κ. Ν. Καρχαρίστος εκδίδει βιβλίο υπό τον τίτλο: «Νέα Αναλυτικά και Ώρολόγια προγράμματα των έξαιετών Δημοτικών Σχολείων μας»¹.

β) Δημοσιεύεται το Ν. Δ. 3094 «Περί μέτρων πρὸς καταπολέμησιν τοῦ Ἀναλφαβητισμοῦ».

* *

Έτη 1953 ἕως 1957: Σύνταξη Ἀναλυτικοῦ Προγράμματος.

—1953 : Τὸ Ὑπουργεῖο Παιδείας, διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 90458/4.9.1953 ἐγγράφου του πρὸς τὸ Ἐκπαιδευτικὸ Συμβούλιο (Κ.Γ.Δ.Σ.Ε.), καλεῖ τὸ ἐν λόγω Συμβούλιο νὰ προβῆ κείς τὴν μελέτην πρὸς ἀναμόρφωσιν τοῦ Ἀναλυτικοῦ Προγράμματος τῆς διδασκαλίας τῶν μαθημάτων εἰς τὰ σχολεῖα Μέσης καὶ Στοιχειώδους Ἐκπαιδευσεως καὶ παρέχει τὶς γενικὲς γραμμὲς ἐπὶ τῶν ὁποίων κατὰ τὴ γνώμη του πρέπει νὰ στηριχθῆ ἡ ἀναμόρφωσις.

Τὸ Κ.Γ.Δ.Σ.Ε. διὰ τῆς ὑπ' ἀριθ. 94/8.10.1953 πράξεώς του, συγκροτεῖ ἐκ τῶν μελῶν του δύο Ἐπιτροπές: μία γιὰ τὸ πρόγραμμα τῆς Στοιχειώδους (Γ. Ζουμπανάκης, Ἄνδρ. Παπαγεωργακόπουλος, Γρηγ. Καρύδης, Ζαχ. Κωτσίκης — Αἰρετὸς Ἐκπαιδ. Σύμβουλος Στοιχειώδους — καὶ Ἀθ. Παπακωνσταντίνου) καὶ ἄλλη γιὰ τὸ πρόγραμμα τῶν σχολείων Μέσης Ἐκπαιδευσεως.

—1954 : Διὰ τῆς ὑπ' ἀριθ. 52β τῆς 22.6.1954 πράξεως τοῦ Κ.Γ.Δ.Σ.Ε. καταρτίζεται Ἐπιτροπὴ ἡ ὁποία «θὰ ἐπιμεληθῆ τῆς ἐπεξεργασίας τοῦ εἰδικοῦ μέρους (τοῦ προγράμματος), ἐκάστου μέλους αὐτῆς δυναμένου νὰ συνεργασθῆ μετ' ἄλλων εἰδικῶν προσώπων διὰ τὸν καταρτισμὸν τοῦ ἀναλυτικοῦ προγράμματος τῆς ὁμάδος μαθημάτων τῆς εἰδικότητός του».

Πράξις Κ.Γ.Δ.Σ.Ε. ὑπ' ἀριθ. 56/2.7.1954 : Ἡ Ἐπιτροπὴ τῆς ὑπ' ἀριθ. 94/1953 πράξεως καταθέτει σχέδιον ἀναφερόμενον εἰς τὸ Γενικὸν Μῆρος τοῦ προγράμματος (40 περίπου δακτυλογραφημένες σελίδες)².

—1955 :

α) Πράξις τοῦ Κ.Δ.Γ.Σ.Ε. ὑπ' ἀριθ. 15/4.2.1955.

β) Πράξεις τοῦ Κ.Δ.Γ.Σ.Ε. ὑπ' ἀριθ. 25/1.3.1955 καὶ 33/18.3.1955 :

Συζήτηση ἐπὶ τοῦ ὑπὸ τοῦ κ. Γρηγορίου Καρύδη καταρτισθέντος ἀναλυτικοῦ προγράμματος τῶν γλωσσικῶν μαθημάτων τοῦ δημοτικοῦ σχολείου καὶ λήψη ἀποφάσεως ὡς πρὸς τὸ ἀναλυτικὸ πρόγραμμα τῆς Ἀναγνώσεως καὶ τῆς Γραφῆς, Σύνθεση τοῦ Συμβουλίου: Πρόεδρος, Ν. Μιχαλόπουλος, Μέλη: Γ. Ζουμπανάκης, Α. Παπαγεωργακόπουλος, Δ. Γκιζελῆς, Ι. Πλαμιανάκος, Δ. Χατζῆς, Γ. Καρύδης, Ἀθ. Παπακωνσταντίνου, Π. Ξιφάρης, Αἰρετὸς Μέσης Ἐκπαιδευσεως καὶ Θ. Ἀντωνόπουλος, Αἰρετὸς Στοιχ. Ἐκπαιδευσεως (διαδεχθεὶς τὸν Ζ. Κωτσίκην).

γ) Πράξεις τοῦ Κ.Δ.Γ.Σ.Ε. ὑπ' ἀριθ. 34/22.3.1955 καὶ 37/1.4.1955 :
«Ἐπεξεργασία τοῦ ὑπὸ τοῦ κ. Καρύδη καταρτισθέντος σχεδίου ἀναλυτικοῦ προ-

1. Στὸ «Χαράκτημα τοῦ Διδακτικοῦ Βήματος» τῆς 30.11.1953 ὁ Σπ. Καλλιάρης δημοσιεύει ἄρθρον «Περί τῶν προγραμμάτων τῶν σχολείων στοιχειώδους καὶ μέσης ἐκπαιδευσεως».

2. Εἶναι λοιπὸν τὸ ὅτι τόσο τὸ κείμενον αὐτὸ, ὅσο καὶ οἱ ἐπόμενες πράξεις τοῦ Κ.Γ.Δ.Σ.Ε., οἱ σχετιζόμενες μετ' αὐτὸ Ἀναλυτικὸ Πρόγραμμα, δὲν συγκεντρώθηκαν σὲ τόμο καὶ δὲν ἐδημοσιεύθησαν, ὥστε νὰ τεθῶν στὴ διάθεσιν τῶν ἐκπαιδευτικῶν λειτουργῶν καὶ γενικὰ κάθε ἐνδιαφερόμενου μελετητῆ τῶν ἐκπαιδευτικῶν μας πραγμάτων. Ἡ συγκέντρωσις καὶ δημοσίευσις τῶν σπουδαίων αὐτῶν τευχερῶν θὰ προσέφερε καὶ σήμερα ἀκόμη ὕπηρεσιες.

γράμματος διὰ τὸ μάθημα τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ λήψις ἀποφάσεως ὅπως ὑποβληθῆ εἰς τὸ Ὑπουργεῖον τὸ τελικὸν σχέδιον διὰ τὰ μαθήματα : « Ἀνακοινώσεις καὶ Συζητήσεις » καὶ « Λεξιλογικὰ Ἀσκήσεις ».

δ) Πράξεις τοῦ Κ.Δ.Γ.Σ.Ε. ὑπ' ἀριθ. 38/5.4.1955 καὶ 40/8.4.1955 : Συζήτησις καὶ λήψις ἀποφάσεως γιὰ τὰ μαθήματα : 1) Ἐκθέσεων καὶ 2) Ὁρθογραφικῶν Ἀσκήσεων.

ε) Πράξεις τοῦ Κ.Δ.Γ.Σ.Ε. ὑπ' ἀριθ. 41/12.4.1955, 42/14.4.1955 καὶ 43/26.4.1955 : Ἐπεξεργασία τοῦ ὑπὸ τοῦ κ. Γρ. Καρύδη καταρτισθέντος ἀναλυτικοῦ προγράμματος γιὰ τὸν κλάδο τοῦ μαθήματος τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης « Τὸ παραμύθιον » καὶ λήψις σχετικῆς ἀποφάσεως.

στ) Πράξεις τοῦ Κ.Δ.Γ.Σ.Ε. ὑπ' ἀριθ. 45/29.4.1955, 46/3.5.1955, 48/6.5.1955 καὶ 53/10.5.1955 : Ἐπεξεργασία τοῦ σχεδίου ἀναλυτικοῦ προγράμματος τοῦ μαθήματος τῆς Γραμματικῆς εἰς τὸ Δημοτ. Σχολεῖον καὶ λήψις σχετικῆς ἀποφάσεως, μειοψηφούντων τῶν κ.κ. Γ. Ζομπανάκη, Ἄθ. Παπακωνσταντίνου καὶ Θ. Ἀντωνοπούλου.

ζ) Πράξεις τοῦ Κ.Δ.Γ.Σ.Ε. ὑπ' ἀριθ. 111/8.11.1955, 112/10.11.1955, 113/11.11.1955 καὶ 114/15.11.1955 : Ἐπεξεργασία τοῦ ὑπὸ τῆς ἐκ τοῦ Προέδρου (Ν. Μιχαλοπούλου) καὶ τοῦ κ. Δ. Γκιζελῆ καὶ ἄλλων Ἐπιτροπῆς καταρτισθέντος προγράμματος τῶν Φυσικογνωστικῶν καὶ τῆς Φυσικῆς τοῦ δημοτικοῦ σχολείου καὶ λήψις σχετικῆς ἀποφάσεως.

η) Πράξεις τοῦ Κ.Δ.Γ.Σ.Ε. ὑπ' ἀριθ. 117/22.11.1955, 118/24.11.1955, 119/25.11.1955 καὶ 120/29.11.1955 : Ἐπεξεργασία τοῦ ἀναλυτικοῦ προγράμματος τῶν « Παιριδογνωστικῶν Μαθημάτων¹⁾ » καὶ τῆς Ἀγωγῆς τοῦ Πολίτου καὶ λήψις σχετικῆς ἀποφάσεως.

θ) Πράξις τοῦ Κ.Δ.Γ.Σ.Ε. ὑπ' ἀριθ. 121/1.12.1955 : Ἐπεξεργασία τοῦ ἀναλυτικοῦ προγράμματος τῆς Ἱστορίας τοῦ δημοτικοῦ σχολείου καὶ λήψις σχετικῆς ἀποφάσεως κατὰ πλειοψηφίαν (τὸ πρόγραμμα τοῦ μαθήματος τῆς Ἱστορίας ποὺ ἐδημοσιεύθη στὴν Ἐφημερίδα τῆς Κυβερνήσεως κατὰ τὸ 1957 παρουσιάζει ὁρισμένες διαφορὰς πρὸς τὸ κείμενον ποὺ εἶχε ἐγκριθῆ ἀπὸ τὸ Συμβούλιον).

ι) Πράξις τοῦ Κ.Δ.Γ.Σ.Ε. ὑπ' ἀριθ. 122/2.12.1955 : Ἐπεξεργασία τοῦ ἀναλυτικοῦ προγράμματος τοῦ μαθήματος τῆς Γεωγραφίας καὶ λήψις σχετικῆς ἀποφάσεως, μειοψηφούντος τοῦ κ. Δ. Γκιζελῆ.

ια) Πράξεις τοῦ Κ.Δ.Γ.Σ.Ε. ὑπ' ἀριθ. 124/8.12.1955 καὶ 125/9.12.1955 : Ἐπεξεργασία τοῦ μαθήματος τῶν Μαθηματικῶν διὰ τὸ δημοτικὸν σχολεῖον, εισηγούμενου τοῦ Προέδρου (Ν. Μιχαλοπούλου), ὅστις προήδρευσε τῆς Ἐπιτροπῆς, ἣτις κατήρτισεν ἐν σχεδίῳ τὸ συζητηθὲν πρόγραμμα καὶ λήψις σχετικῆς ἀποφάσεως.

ιβ) Πράξεις τοῦ Κ.Δ.Γ.Σ.Ε. ὑπ' ἀριθ. 126/13.12.1955, 127/15.12.1955,

1. Φαίνεται ὅτι στὴν ἀρχὴ τὰ εἶχαν ἀποκαλέσει « Κοινωνικὰ Μαθήματα » κατ' ἀντιστοιχίαν πρὸς τὰ Social Studies. Φαίνεται ἐπίσης ὅτι εισηγήθη ἦταν ὁ κ. Παπακωνσταντίνου, γιὰ τὰ Παιριδογνωστικά, καὶ ὁ κ. Ζομπανάκης, γιὰ τὴν Ἀγωγή τοῦ Πολίτου.

128/16.12.1955, 129/20.12.1955, 130/22.12.1955, 131/23.12.1955 και 132/29.12.1955 : 'Επεξεργασία ἀφ' ἑνὸς μὲν τοῦ ὑπὸ τῆς 'Επιτροπῆς τοῦ κ. 'Αντωνοπούλου» καταρτισθέντος σχεδίου προγράμματος τῶν Τεχνικῶν Μαθημάτων, ἀφ' ἑτέρου δὲ τοῦ ἀναλυτικοῦ προγράμματος τῶν Θρησκευτικῶν, τοῦ καταρτισθέντος ὑπὸ τοῦ κ. Α. Παπαγεωργακοπούλου καὶ λήψῃ ἀποφάσεως γιὰ τὰ Θρησκευτικὰ, καθὼς καὶ γιὰ τὰ Τεχνικὰ καὶ Οἰκοκυρικὰ.

γ) Πράξις τοῦ Κ.Γ.Δ.Σ.Ε. ὑπ' ἀριθ. 132/29.12.1955 : Εἰσηγουμένου τοῦ κ. Θ. 'Αντωνοπούλου, ἐπεξεργασία καὶ λήψῃ ἀποφάσεως ἐπὶ τοῦ ἀναλυτικοῦ προγράμματος τοῦ μαθήματος τῆς Μουσικῆς.

δ) Πράξις τοῦ Κ.Γ.Δ.Σ.Ε. ὑπ' ἀριθ. 133/30.12.1955 : 'Επεξεργασία καὶ λήψῃ ἀποφάσεως ἐπὶ τοῦ ἀναλυτικοῦ προγράμματος τῆς Σωματικῆς 'Αγωγῆς.

—1956: Πράξεις Κ.Γ.Δ.Σ.Ε. ὑπ' ἀριθ. 1/3.1.1956, 2/5.1.1956, 3/10.1.1956, 9/24.1.1956 καὶ 19/16.2.1956. Ρυθμίζουν τὰ ὁρολόγια προγράμματα τῶν διαφόρων τύπων δημοτικῶν σχολείων, πολυθεσιῶν καὶ ὀλιγοθεσιῶν, καὶ τὰ τῆς συνδιδασκαλίας τῶν διαφόρων τάξεων τῶν ὀλιγοθεσιῶν σχολείων.

—1957, 'Ιανουάριος. Δημοσιεύεται στὴν 'Εφημερίδα τῆς Κυβερνήσεως (τεῦχος Α', ἀριθ. 14 τῆς 30.1.1957) τμημα μόνον τοῦ ὑπὸ τοῦ Κ.Γ.Δ.Σ.Ε. καταρτισθέντος προγράμματος.

* *

* *

* *

'Ετη 1957 - 1960 : 'Εκπαιδευτικὴ πολιτικὴ.

—'Επιτροπὴ Παιδείας. Διὰ τῆς ὑπ' ἀριθ. 42400/14.6.1957 'Αποφάσεως τοῦ Προέδρου τῆς Κυβερνήσεως συνεστήθη 'Επιτροπὴ διὰ τὴν μελέτην, διατύπωσιν καὶ ὑποβολὴν προτάσεων ὡς πρὸς τὴ στοιχειώδη, τὴ Μέση καὶ τὴν 'Ανωτάτην 'Εκπαίδευσιν καὶ γιὰ τὴν ὕλην ἐνίσχυσιν τῶν ἀρίστων μαθητῶν καὶ σπουδαστῶν.

Πρόεδρος τῆς 'Επιτροπῆς ὤρίσθη ὁ τότε Ὑπουργὸς τῆς Παιδείας κ. 'Αχ. Γερουσιωτόπουλος, μέλη δὲ αὐτῆς οἱ κ.κ. Χ. Φραγκίστας, 'Ανδρ. Λαμιάς, Δημ. Πίππας, Ν. Λοῦρος, 'Αλ. Τσιφιντάνης, Λεων. Ζέρβας, Ι. Θεοδωρακόπουλος, Κ. Μπόνης, Θ. Παρασκευόπουλος, Γ. Παλαιολόγος καὶ Ε. Παπανούτσος. Εἰσηγητὴς ἐπὶ τοῦ θέματος τῆς στοιχειώδους 'Εκπαιδεύσεως (Προσχολικὴ ἡλικία - Σχολικὴ ἡλικία) ὑπῆρξεν ὁ κ. Θ. Παρασκευόπουλος¹, ὁ ὁποῖος ἀνεφέρθη καὶ στὸ ἀναλυτικὸ πρόγραμμα. Τὰ πορίσματα τῆς 'Επιτροπῆς παρεδόθησαν στὸν Πρόεδρο τῆς Κυβερνήσεως τὴν 10.1.1958, εἰς δὲ τὸ κεφάλαιον ΙΙ (Στοιχειώδης 'Εκπαίδευσις) ἡ παράγραφος 4 ἀναφέρεται στίς βασικὰς ἀρχὰς οἱ ὁποῖες πρέπει νὰ διέπουν τὸ πρόγραμμα καὶ ἡ παράγραφος 5 στὴ γλώσσα τοῦ δημοτικοῦ σχολείου².

1. Βλ. τὸ τεῦχος : «Πορίσματα 'Επιτροπῆς Παιδείας, 24 'Ιουνίου - 10 'Ιανουαρίου 1958 'Αθήνα, ἐκ τοῦ 'Εθνικοῦ Τυπογραφείου, 1958», σελ. 90 καὶ ἐξῆς.

2. 'Ενθα ἀνωτέρω, σελ. 39 - 40.

— Διακομματική 'Επιτροπή Παιδείας κατηρτίσθη τὴν 17 'Ιανουαρίου 1958 ἐξ 22 μελῶν τοῦ Κοινοβουλίου διὰ νὰ ἀδηγήσῃ εἰς τὴν ἀποκρυστάλλωσιν μιᾶς σταθερᾶς καὶ μονίμου πολιτικῆς ἐπὶ τῆς Παιδείας.

Μέλη τῆς 'Επιτροπῆς ὠρίσθησαν οἱ κ.κ. Κ. Καλλιᾶς, Ν. Σπέντζας, Δ. Βουρδουμπᾶς, 'Αθ. Μίχας, Κ. 'Αποσκίτης, Α. Λαυμάς, Γερ. Λύχνος, Α. Παπαθανάσης, 'Αγγ. Καμβύσης, Δ. Στεφάνου, Δ. 'Ιωάννου, Γ. Ρουμάνης, Γ. Παπανδρέου, Γ. 'Αθανασιάδης - Νόβας, Θ. Τσάτσος, Ν. Μπακόπουλος, Μ. Στεφανίδης, Κ. Βουδούρης, Κ. Πετρόπουλος, 'Ηλίας 'Ηλιού, Π. Κανελλόπουλος, καὶ Θεοδ. Λυμπερίδης. 'Η 'Επιτροπή ὅμως δὲν ἐπέζησε, διότι διελύθη ἡ Βουλὴ.

— 'Εκπαιδευτικὴ Μεταρρύθμιση τοῦ 1959. Τὸ καλοκαίρι τοῦ 1959 ἡ 'Επιτροπὴ Νομοθετικῆς Ἐξουσιοδοτήσεως (τοῦ ἄρθρου 35 τοῦ Συντάγματος) συνεζήτησε τὰ ἐκπαιδευτικὰ νομοσχέδια, τὰ ὅποια δημοσιεύθηκαν ὡς Νομοθετικὰ Διατάγματα τὸ Σεπτέμβριο τοῦ 1959. Τὸ Ν.Δ. 3971/59 «Περὶ Τεχνικῆς καὶ Ἐπαγγελματικῆς Ἐκπαιδεύσεως, ὀργανώσεως τῆς Μέσης Ἐκπαιδεύσεως καὶ Διοικήσεως τῆς Παιδείας» κατήργησε τὸ Κ.Γ.Δ.Σ.Ε. καὶ ἔδωσε τὸ Ἄνωτατο Ἐκπαιδευτικὸ Συμβούλιο, ὑποδιαιρέσεις τοῦ ὁποίου ὑπῆρξαν τὸ Ἄνωτατο Συμβούλιο Ἐκπαιδευτικοῦ Προγράμματος ('Ολομέλεια) καὶ τὸ Α.Σ.Ε.Π. Γενικῆς Ἐκπαιδεύσεως. Τὸ Ἄνωτατο Συμβούλιο Ἐκπαιδευτικοῦ Προγράμματος Γενικῆς Ἐκπαιδεύσεως, δηλαδὴ ὁ ἐγκέφαλος τῆς Στοιχειώδους καὶ Μέσης Ἐκπαιδεύσεως κατὰ τὴν περίοδον ἐκείνην, τίθεται εἰς λειτουργίαν τὴν 22 'Ιουνίου 1960. Εἰσέρχονται στὸ Α.Ε.Σ. δύο κατ' ἀπόσπασιν μέλη, εἰδικότητος Στοιχειώδους Ἐκπαιδεύσεως, λαμβανόμενα ἐκ τῶν Ἐπιθεωρητῶν καὶ Γενικῶν Ἐπιθεωρητῶν Στοιχειώδους Ἐκπαιδεύσεως¹. Ἐνα μόνιμο μέλος τοῦ Α.Ε.Σ. εἶναι εἰδικότητος Παιδαγωγικῶν Στοιχειώδους Ἐκπαιδεύσεως². Μαζὶ μὲ τὸν Αἰρετὸ Στοιχειώδους ἢ Στοιχειώδους Ἐκπαιδεύσεως ἀριθμεῖ στὸ Α.Ε.Σ. 4 ἐκπαιδευτικοὶ τῆς. Προσωρινά, οἱ ἐκπαιδευτικοὶ τῆς Στοιχειώδους γίνονται 5, λόγῳ ἐπακόλουθου ἐνεργῆς ὑπηρεσίας τῆς ἀεμνήστου Εἰρήνης Παϊδούση.

**

**

**

Ἔτη 1956 - 1965.

α) Στὸ ὑπ' ἀριθ. 18/13.2.1956 Φ.Ε.Κ. (Παράρτημα) δημοσιεύεται ἡ ὑπ' ἀριθ. 9235/6.2.1956 Ὑπουργικὴ Ἀπόφασις «Περὶ προκηρύξεως διαγωνισμοῦ πρὸς συγγραφήν βιβλίου Γραμματικῆς διὰ τοὺς μαθητὰς τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου», κατόπιν τῆς ὑπ' ἀριθ. 6/17.1.1956 πράξεως τοῦ Κ.Γ.Δ.Σ.Ε. Τὰ κυριότερα σημεία τῆς Προκηρύξεως εἶναι τὰ ἑξῆς :

1) Ὁ σκοπὸς τοῦ βιβλίου :

Τὸ βιβλίον τοῦτο ἔχει κυρίως σκοπὸν νὰ χρησιμεύσῃ ὡς βοήθημα τῶν μαθη-

1. Πρῶτοι εἰσελθόντες οἱ Γ. Κετίνος καὶ Κ. Πετρίτης.

2. Ὁ κ. 'Αθ. Παπακωνσταντίνου.

των διὰ τὴν ἐπανάληψιν, ἀπομνημόνευσιν καὶ ἐμπέδωσιν τῶν ἐν τῷ σχολεῖῳ μεθοδικῶς διδασχθέντων γραμματικῶν ὁρισμῶν, ἐννοιῶν καὶ κανόνων τῆς παραδεδομένης γραπτῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης ὑπὸ μορφῇ ὁρισμένην, ἀπλήν καὶ σαφῆ. Θὰ βοηθήσῃ ἐπίσης τοὺς μαθητὰς νὰ χρησιμοποιήσῃ τὴν ὀρθὴν ἱστορικὴν ὀρθογραφίαν τῶν ἄνευ γλωσσικῶν ἀκροτήτων γραμματικῶν τύπων, τοῦ ποιητικοῦ, λογοτεχνικοῦ καὶ προφορικοῦ λόγου, οἵτινες χρησιμοποιοῦνται εἰς τὰ ἀναγνωστικά των. Τέλος θὰ βοηθήσῃ τοὺς μαθητὰς διὰ τὴν ἐμπέδωσιν τῶν διδασχθέντων περὶ τῆς δομῆς τῆς φράσεως καὶ τῶν συμπληρωματικῶν μερῶν αὐτῆς καὶ διὰ τὴν συνειδητοποίησιν τῶν ἀπλοστέρων συντακτικῶν φαινομένων καὶ τῶν διεπόντων ταῦτα κανόνων.

2) Ἡ ἔλη τοῦ βιβλίου.....

4) Τρόπος ἐκθέσεως τῆς ἔλης:

α) .....

β) Τὰ χρησιμοποιούμενα πρότυπα παραδείγματα καὶ αἱ λέξεις τῶν γυμνασμάτων καὶ ἀσκήσεων πρέπει νὰ λαμβάνονται ἀποκλειστικῶς ἐκ τοῦ γλωσσικοῦ ἔλικου τῆς παραδεδομένης ἀπλῆς γραπτῆς γλώσσης, τοῦ γνωστοῦ εἰς τοὺς μαθητὰς, πρὸς ἀποφυγὴν συγχύσεως μεταξὺ τῶν τύπων τῆς ἀρχαίας, τῆς ἀπλῆς γραπτῆς καὶ τῆς τοῦ καθ' ἡμέραν λόγου.....

ε) Ὅσον ἕκαστον κεφάλαιον θὰ παρατίθεται ὑπὸ μορφῇ παρατηρήσεων οἱ ἀποκλίνοντες τῶν τύπων τῆς γραφομένης τύποι τῆς καθ' ἡμέραν προφορικῆς χρήσεως ἢ τοῦ ποιητικοῦ καὶ λογοτεχνικοῦ ἔφους, ἐφ' ὅσον βεβαίως οὗτοι εἶναι ἀπληγμένοι γλωσσικῶν ἀκροτήτων καὶ δὲν ἀντιβαίνουν εἰς τὸ πανελλήνιον γλωσσικὸν αἴσθημα, καθ' ἃ ἐν τῷ ἐπισήμῳ ἀναλυτικῷ προγράμματι τοῦ μαθήματος τῆς Γραμματικῆς τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου ὁρίζεται.

Ὅττω λ.χ. ἐν τοῖς περὶ ἄρθρων καὶ θηλυκῶν ἀ' κλίσεως παρὰ τὰ κανονικὰ αἱ χῶραι, αἱ θέραι θὰ τίθενται ὑπὸ μορφῇ παρατηρήσεων καὶ αἱ ἀποκλίσεις τοῦ προφορικοῦ λόγου, οἱ κότες, οἱ γάτες, ἐν τοῖς περὶ θηλυκῶν —ις, —εως γ' κλίσεως παρὰ τὰ ἢ κυβερνήσις, (κυβερνήσι), τῆς κυβερνήσεως, αἱ κυβερνήσεις τῶν κυβερνήσεων, ποιήσις, ποιήσεως, ποιήσεις, ποιήσεων θὰ τίθενται ὑπὸ μορφῇ παρατηρήσεων τὰ μεταπεσόντα εἰς τὴν πρότην κλίσιν παλαιὰ τριτόκλιτα ἢ βρόσις τῆς βρόσεως, οἱ βρόσες τῶν βροσῶν, ῥάχη, ῥάχης, ῥάχες, ῥαχῶν, ἐν τοῖς συγκοπτομένοις τῆς γ' κλίσεως, παρὰ τὰ μητήρ, πατήρ, πατήρ, πατέρες, πατέρων θὰ τίθενται ὑπὸ μορφῇ παρατηρήσεων καὶ οἱ ἑτερόκλιτοι τύποι τούτων ἢ μητέρα, τῆς μητέρας (ἀ' κλίσις) αἱ μητέρες, τῶν μητέρων (ὄχι μητρῶν) κατὰ τὴν γ' κλίσιν ὁ πατέρας, τοῦ πατέρα (ἀ' κλίσις), οἱ πατέρες, τῶν πατέρων (γ' κλίσις).

Ὅμοίως παρὰ τὰ ἔλεγον, ἔβλεπον, εἶδον(=ἀ' ἐν. καὶ γ' πληθ.) θὰ τίθενται ὑπὸ μορφῇ παρατηρήσεων οἱ τύποι τοῦ προφορικοῦ λόγου ἔλεγα - ἔλεγαν, ἔβλεπα - ἔβλεπαν, εἶδα - εἶδαν, παρὰ τὸ ἡγάπων, ἐτίμων τὰ ἀγαποῦσα - ἀγαποῦσαν, ἐτιμοῦσα - ἐτιμοῦσαν κλπ.

Τονίζεται ὅτι μοναδικὸς σκοπὸς τῶν παρατηρήσεων τούτων εἶναι ἡ καθοδήγησις τῶν μαθητῶν εἰς τὴν ὀρθογράφειαν τῶν συνηθεστέρων ἐκ τῶν παραλλασσόντων ἀπὸ τῆς παραδεδομένης γραπτῆς γλώσσης τύπων, τῶν πανελληνίως ἐπι-

γρατούντων και μη προσκροόντων, εις τὸ πανελλήνιον γλωσσικὸν αἴθημα.

στ) Μετὰ τὴν ἔκθεσιν τῆς ἔλης τῆς Γραμματικῆς θὰ παρατεθῆ ἡ ἔλη τοῦ Συντακτικοῦ, ἡ ἐν τῇ προτάσει τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Συμβουλίου περὶ τοῦ ἀναλυτικοῦ προγράμματος τοῦ μαθήματος τῆς γραμματικῆς καθοριζομένη.....

* *

β) Εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 14/30.1.1957 Φ.Ε.Κ., τ. Α', δημοσιεύεται τὸ ἀπὸ 6.1.1957 Β.Δ. «Περὶ τοῦ ἀναλυτικοῦ καὶ ὁρολογίου προγράμματος τῶν Πατριδογνωστικῶν μαθημάτων τῶν Δημοτικῶν Σχολείων», βασιζόμενο στις ὑπ' ἀριθ. 120, 121 καὶ 122 πράξεις τοῦ Κ.Δ.Γ.Σ.Ε., πού ἐμνημονεύσαμε προηγουμένως.

Τὸ ἄρθρο μόνον τοῦ Διατάγματος αὐτοῦ διευκρινίζει ὅτι πρόκειται γιὰ τὴν Πατριδογνωσίαν, τὴν Ἱστορίαν, τὴν Ἄγωγὴν τοῦ Πολίτου καὶ τὴν Γεωγραφίαν μετὰ στοιχείων Τουρισμοῦ ἄλλοι, ὅτι τὸ πρόγραμμα αὐτὸ θὰ ἐτέθητο σὲ ἐφαρμογὴ ἀπὸ τὸ σχολικὸ ἔτος 1957-1958.

Ἄγνωστο παραμένει, τὸ γιὰτὶ ἐδημοσιεύθη τμημα μόνον τοῦ Ἀναλυτικοῦ Προγράμματος πού εἶχε καταρτίσει τὸ Κ.Δ.Γ.Σ.Ε. Ὅμως καὶ τὸ τμημα αὐτὸ δὲν ἐτέθη σὲ ἐφαρμογὴ, γιὰτὶ δὲν ἐξεδόθη σχετικὴ ἐγκύκλιος¹. Ἐν τούτοις ὑπῆρξαν μεμονωμένες περιπτώσεις δασκάλων, ἡ καὶ Ἐπιθεωρητῶν, πού ἀποπειράθηκαν νὰ τὸ ἐφαρμόσουν, χωρὶς κανεὶς νὰ τοὺς ἐμποδίσῃ, γιὰτὶ κανεὶς δὲν ἤξερε μὲ βεβαιότητα ἐὰν ἰσχύῃ ἡ ὄχι.

Παρὰ ταῦτα, προκηρύχθηκε διαγωνισμὸς πρὸς συγγραφήν βιβλίου Γεωγραφίας γιὰ τίς τάξεις Ε' καὶ ΣΤ' τοῦ δημοτικοῦ σχολείου² καὶ Ἄγωγῆς τοῦ Πολίτου, σύμφωνα μὲ τὸ δημοσιευθὲν πρόγραμμα. Ὅμως, τὸ Α.Σ.Ε.Π. Γενικῆς Ἐκπαιδεύσεως³ ἀπέρριψε ἅλα τὰ ὑποβληθέντα δοκίμια. Ἐκ τῶν ὑστέρων ἐγκρίθηκαν ὡς ἐλεύθερα ἀναγνωσμάτα μερικὰ ἐγχειρίδια Ἄγωγῆς τοῦ Πολίτου καὶ, καθὼς φαίνεται, τὸ μάθημα αὐτὸ διδάχθηκε σὲ μερικὰ σχολεῖα. Ὅπως εἶναι γνωστὸ, τὸ Ν.Δ. 4379/1964, «Περὶ ὀργανώσεως καὶ Διοικήσεως τῆς Γενικῆς Ἐκπαιδεύσεως», δὲν προβλέπει μάθημα Ἄγωγῆς τοῦ Πολίτου.

Γενικὰ, κατὰ τὰ τελευταῖα χρόνια, ἡ μᾶλλον κατὰ τίς τελευταῖες δεκαετηρίδες, τὸ Ἀναλυτικὸ Πρόγραμμα τοῦ 1913 ἐν μέρει μόνον ἐφαρμόζεται· δηλαδὴ ἐφαρμόζεται κατὰ τὸ μέτρο πού εἶναι προσαρμοσμένα πρὸς αὐτὸ τὰ διάφορα διδακτικὰ ἐγχειρίδια, τὰ ὅποια παρανόμως ἔχουν εἰσχωρήσει καὶ στις κατώτερες τάξεις τοῦ δημοτικοῦ σχολείου.

Στὴ λυπηρὴ αὐτὴ κατάστασις συνετέλεσαν ἐπίσης—ἐκτός ἀπὸ τίς παλινοφίδες τῆς Διοικήσεως τῆς Ἐκπαιδεύσεως, πού προαναφέραμε, καὶ ἐκτός ἀπὸ τὴν χαλάρωσι τῆς Ἐποπτείας τῶν Σχολείων—οἱ ἀδιάκοποι ἐπιθέσεις τῶν ὑπαδῶν τοῦ Σχολείου Ἐργασίας, κατὰ τὴ διάρκειαν τοῦ μεσοπολέμου, ἐναντίον τοῦ Ε.Α.Π. τοῦ 1913.

1. Βλέπε κατωτέρω τὴν ἐξήγησιν ἡ ὅποια περιέχεται σὲ περιουχὴ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 51126/7.5.1962 ἐγγράφου τοῦ Ἰπουργείου Παιδείας πρὸς τὸ Α.Σ.Ε.Π. Γενικῆς Ἐκπαιδεύσεως.

2. Ἰπουργικὴ Ἀπόφασις ὑπ' ἀριθ. 21308, Φ.Ε.Κ. 49/8.4.1958, Παράρτημα.

3. Τὸ Κ.Δ.Γ.Σ.Ε. εἶχε ἐν τῷ μεταξύ καταργηθῆ καὶ εἶχε ἀντικατασταθῆ ἀπὸ τὸ Α.Ε.Σ.

Ἐπί πλέον, πίσω ἀπὸ τὶς ἐπικρίσεις αὐτὲς ὑχυρώθηκαν πολλοὶ ἀμελεῖς ἢ ἀμέθοδοι διδάσκαλοι γιὰ νὰ μὴ ἐφαρμόζουν κανένα πρόγραμμα.

* *

γ) Διὰ τῆς ὑπ' ἀριθ. 102925/12.9.1962 Ὑπουργικῆς Ἀποφάσεως συνεκροτήθη Ἐπιτροπὴ ἀπρὸς ὑποβολὴν ὑποδείξεων διὰ τὴν ἐπὶ νέων μεθόδων ἀναπροσαρμογῆν τῆς διδασκαλίας τοῦ μαθήματος τῶν Ἑλληνικῶν εἰς τὰ σχολεῖα Μέσης Ἐκπαιδεύσεως, ὥστε οἱ ἀπόφοιτοι αὐτῶν νὰ εἶναι πλήρως ἀκόχοι τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης». Πρόεδρος τῆς Ἐπιτροπῆς ὤρίσθη ὁ Πρόεδρος τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Συμβουλίου κ. Π. Γεωργιῶντζος, μέλη δὲ αὐτῆς οἱ κ.κ. Γ. Κουρμούλης, Γ. Ζώρας, Κ. Γεωργιῶλης, Χρ. Θεοδωράτος, Γρηγ. Εὐθυμίου, Ν. Μποχλόγυρος καὶ Δαμιανὸς Στρουμπούλης. Ἡ ἐπιτροπὴ συνῆλθε σὲ τρεῖς συνεδριάσεις (31.10.1962, 21.12.1962 καὶ 14.1.1963) καὶ συνέταξε Πρακτικὸν, ἀποτελούμενον ἀπὸ 19 πολυγραφημένες σελίδες, κυριότερα σημεῖα τοῦ ὁποῦ, ἐνδιαφέροντα τὸ δημοτικὸν σχολεῖον, εἶναι τὰ ἑξῆς :

1. Ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα εἶναι μία καὶ ἀδιαίρετος.
2. Ὀλέθρια εἶναι αἱ μορφωτικαὶ συνέπειαι ἐκ τῆς ἐκδοχῆς ὅτι ἔχομεν δύο γλώσσας νὰ διδάξωμεν.
3. Ἐκ τῶν ρυθμιστικῶν τάσεων τῆς σχολικῆς γλώσσης ἐδημιουργήθη διδακτικὸν χάος.
4. Ὁφείλομεν λοιπὸν εἰς τὸ Δημοτικὸν Σχολεῖον νὰ διδάξωμεν ἐπιμελῶς τὴν γραπτὴν ἔθνηκὴν γλῶσσαν καὶ τὴν γραμματικὴν τῆς χωρὶς νὰ παραλείπωμεν καὶ τὰς ἰδιωκισίας καὶ ἄλλας ἀποκλίσεις τοῦ προφορικοῦ καὶ τοῦ ποιητικοῦ λόγου¹.
5. Εἶναι ἀναγκαῖον ἡ γλωσσικὴ μόρφωσις εἰς τὴν Ἑθνηκὴν γραφομένην γλῶσσαν νὰ ἀρχίσῃ συστηματικῶς εἰς τὸ Δημοτικὸν Σχολεῖον ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἐγκεκριμένης ὑπὸ τοῦ κράτους Γραμματικῆς² διὰ τὸ Δημοτικὸν Σχολεῖον³.
6. Αἱ βαθμίδες τῶν γυμνασίων (τὶς ὁποῖες πρόβλεπε τὸ Ν.Δ. 3971/59) νὰ μεταβληθῶσιν εἰς κύκλους καὶ νὰ αὐτονομηθῆ ὁ πρῶτος κύκλος ὑπὸ τὸν ἀπαράβατον ὄρον τῆς ἀξήσεως τοῦ τριτοῦς δευτέρου κύκλου εἰς τετραετῆ ἄνευ ἐπιμηχύνσεως τῶν ἐτῶν τῆς συναγωγικῆς σχολικῆς φοιτήσεως, ὅπερ κατορθοῦται: Διὰ τῆς εἰσόδου εἰς τὴν Α' τάξιν τοῦ Γυμνασίου τῶν ἀποφοίτων τῆς Ε' τάξεως τοῦ Δημοτικοῦ σχολείου ἄνευ οἰκασθήποτε μεταβολῆς τοῦ Δημοτικοῦ σχολείου, εἰς τὸ ὁποῖον θὰ συνεχίσουν νὰ φοιτοῦν οἱ μὴ μεταβαίνοντες εἰς τὸ Γυμνάσιον ἀπόφοιτοι τῆς Ε' τάξεως· οὗτω δημιουργοῦνται καὶ αἱ προϋπεθέσεις τῆς ἀξήσεως τῶν τάξεων τοῦ Δημοτικοῦ εἰς ἑπτὰ ἢ ὀκτώ⁴.

1. Σελ. 12 τοῦ πολυγραφημένου κειμένου.

2. Πρόκειται περὶ τοῦ βιβλίου τῶν κ.κ. Α. Βαμπούλη καὶ Γ. Ζούκα : «Γραμματικὴ τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης πρὸς χρῆσιν τῶν μαθητῶν τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου». Πρὸβλ. τὴν σελ. 6 τοῦ πολυγραφημένου. Τὸ βιβλίον ἐκυκλοφόρησε κατὰ τὸ 1963 σὲ Β' ἐκδοσιν, ἀπὸ τὸν Ο.Ε.Δ.Β.

3. Βλ. τὴ σελ. 14 τοῦ πολυγραφημένου.

4. Ἐπὶ τοῦ σημείου αὐτοῦ (τοῦ ὑπ' ἀριθ. 6) ἐμειψήθησαν οἱ κ.κ. Ν. Μποχλόγυρος καὶ Δ. Στρουμπούλης, τότε Τεχνικὸν Σύμβουλον. Βλ. τὴν σελ. 18-19 τοῦ πολυγραφημένου.

Και τῆς Ἐπιτροπῆς αὐτῆς οἱ προτάσεις ἔμειναν χωρὶς πρακτικὸ ἀποτέλεσμα, δεδομένου ἄλλως τε, ὅτι ἔπειτα ἀπὸ μερικοὺς μῆνες ἐπῆλθε κυβερνητικὴ μεταβολή.

* * *

δ) Τὸ Ὑπουργεῖο Παιδείας, διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 51126/7.5.1962 ἐγγράφου τοῦ πρὸς τὸ Α.Σ.Ε.Π. Γενικῆς Ἐκπαιδεύσεως, ζητεῖ νὰ καταρτισθῇ νέο ἀναλυτικὸ καὶ ὠρολόγιον πρόγραμμα.

Τὸ Ὑπουργικὸ ἐγγράφον διαλαμβάνει καὶ τὰ ἑξῆς : «τὸ δημοσιευθὲν εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 14/30.1.1957 Φ.Ε.Κ. πρόγραμμα τῶν Πατριδογνωστικῶν μαθημάτων, ὅπερ παρουσιάζει ἀδυναμία καὶ ὑπὸ ἔποψιν ἐπιλογῆς καὶ χρησιμοποίησεως ὀρισμένων ἐπιστημονικῶν ὄρων, δὲν ἐτέθη εἰς ἐφαρμογήν. Ἐπιθυμοῦμεν νὰ τονίσωμεν ἰδιαιτέρως ὅτι τὸ πρόγραμμα πρέπει καὶ ἀπὸ ἀπόψεως γλωσσικῆς ἱστορίας νὰ ἀπηχῆ τὰς συγχρόνους ἀντιλήψεις τοῦ Ἔθνους, ὅπερ ὑπερβάν τὸ στεῖρον στάδιον τοῦ διχασμοῦ, ἀποκτᾶ συνείδησιν τοῦ ἐνιαίου τῆς γλώσσης του, ἣς μορφᾷ ἐξελίξεως εἶναι ἡ ἀρχαία, ἡ βυζαντινὴ, ἡ καθαρῆουσα καὶ ἡ δημοτικὴ».

Οἱ ὑπόλοιποι μῆνες τοῦ 1962 διέρρευσαν χωρὶς νὰ σημειωθῇ καμμιά ἐξελίξις ἐπ' αὐτῷ ζήτημα αὐτῷ, ἀφ' ἑνὸς γιὰ τὸ Α.Σ.Ε.Π. Γενικῆς Ἐκπαιδεύσεως εἶχε ἐκκρεμεῖς προγενέστερες ὑποθέσεις καὶ ἀφ' ἑτέρου, γιὰ τὸ κατὰ τοὺς τελευταίους μῆνες τοῦ 1962 ἐπῆλθαν μεταβολαὶ εἰς τὴν σύνθεσιν τῶν Α.Σ.Ε.Π. καὶ Α.Σ. Δ.Ε.Π.

—1963. Τὸ Α.Σ.Ε.Π. Γενικῆς Ἐκπαιδεύσεως ἀσχολεῖται γιὰ πρώτη φορὰ μὲ τὸ παραπάνω ὑπουργικὸ ἐγγράφον στὴν ὑπ' ἀριθ. 2/15.1.1963 πράξι του.

Μεταξὺ 30.4.1963 καὶ 6.4.1964 τὸ Α.Σ.Ε.Π. Γενικῆς Ἐκπαιδεύσεως ἐπιλαμβάνεται μετὰ ζήσεως τῆς συντάξεως τοῦ ἀναλυτικοῦ προγράμματος.

* * *

* * *

* * *

Σύνθεση τοῦ Α.Σ.Ε.Π. Γενικῆς Ἐκπαιδευτικῆς
τῆς 29 Ἰουλίου 1963 :

1. Δημ. Γκιζελῆς, Πρόεδρος.
2. Σοφία Γεδεών, Ἀντιπρόεδρος.
3. Εὐάγγ. Καλφαρέντζος, κατ' ἀπόσπασιν Ἐκπαιδευτικὸς Σύμβουλος.
4. Κωνστ. Πετρίτης, κατ' ἀπόσπασιν Ἐκπαιδευτικὸς Σύμβουλος.
5. Ἡλίας Ἀσημακόπουλος, Αἰρετὸς Ἐκπαιδευτικὸς Σύμβουλος Στοιχειώδους Ἐκπαιδευτικῆς.
6. Στέφανος Κότσιρας, Αἰρετὸς Ἐκπαιδευτικὸς Σύμβουλος Μέσης Ἐκπαιδευτικῆς.

Ἀπεσπασμένοι παρὰ τοῦ Α.Σ.Ε.Π. δυνάμει τοῦ ἄρθρου 42 τοῦ Ν.Δ. 3971/59.

1. Παν. Μπρατσιώτης, Ἀκαδημαϊκός.
2. Χρῆστος Θεοδωρᾶτος, Γενικὸς Ἐπιθεωρητὴς Μέσης Ἐκπαιδευτικῆς.
3. Κωνστ. Παναγάκης, Μαθηματικὸς.
4. Γρηγ. Εὐθυμίου, Φιλολόγος.

—1964 : Τὴν 7.4.1964 κοινοποιεῖται στὸ Α.Σ.Ε.Π. ἡ ὑπ' ἀριθ. 43109/6.4.1964 Ὑπουργικὴ Ἀπόφασις «Περὶ συγκροτήσεως Ἐπιτροπῶν πρὸς μελέτην τοῦ ἀναλυτικοῦ προγράμματος σχολείων Στοιχ. καὶ Μέσης Ἐκπαιδευτικῆς». Συνεστήθησαν 4 ἐπιτροπές : τρεῖς γιὰ τὰ μαθήματα τοῦ γυμνασίου (Φιλολογικά, Μαθηματικά—Φυσικά, Γεωγραφία) καὶ μία γιὰ τὰ μαθήματα τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου (Ἀθ. Παπακωνσταντίνου, Πρόεδρος, Σοφία Γεδεών, Γ. Μαραζιώτης, Θ. Φωτεινόπουλος, Κ. Πετρίτης). Ἀπὸ τὴν ἴδια ἡμερομηνία τὸ Α.Σ.Ε.Π. Γενικῆς Ἐκπαιδευτικῆς ἐσταμάτησε τὴν ἐπεξεργασία τῆς σχετικῆς εἰσηγήσεως καὶ οὐσιαστικὰ περιέπεσε σὲ ἀχρηστία.

Σύνθεση τοῦ Α.Σ.Ε.Π. Γενικῆς Ἐκπαιδευτικῆς
τῆς 7 Ἀπριλίου 1964 :

1. Σοφία Γεδεών, Πρόεδρος.
2. Δημ. Γκιζελῆς, Ἀντιπρόεδρος.
3. Εὐάγγ. Καλφαρέντζος, κατ' ἀπόσπασιν Ἐκπαιδευτικὸς Σύμβουλος.
4. Κωνστ. Πετρίτης, κατ' ἀπόσπασιν Ἐκπαιδευτικὸς Σύμβουλος.
5. Νικόλαος Μπάρκας, Μόνιμος Ἐκπαιδευτικὸς Σύμβουλος.
6. Κωνστ. Κούρκουλας, Μόνιμος Ἐκπαιδευτικὸς Σύμβουλος.
7. Γ. Κανᾶς, Μόνιμος Ἐκπαιδευτικὸς Σύμβουλος.
8. Γ. Μαραζιώτης, Αἰρετὸς Ἐκπαιδευτικὸς Σύμβουλος Στοιχειώδους Ἐκπαιδευτικῆς.
9. Χαρ. Περδικάρης, Αἰρετὸς Ἐκπαιδευτικὸς Σύμβουλος Μέσης Ἐκπαιδευτικῆς.

Τὸ Α.Σ.Ε.Π. Γενικῆς Ἐκπαιδευτικῆς ἐφρουροῦσε μέχρι τῶν διακοπῶν τοῦ Αὐγούστου 1964, ὅποτε, λόγω ἐφαρμογῆς τοῦ Νόμου περὶ 35ετίας τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων, μερικὰ ἀπὸ τὰ μέλη του συνταξιοδοτήθηκαν ἐνῶ μερικὰ ἄλλα μετατέθηκαν στὸ Α.Σ.Δ.Ε.Π., ὅπου ἐπίσης εἶχαν δημιουργηθῆ κενά. Μετὰ τὴς διακοπῆς δὲν συνεδρίασε πλέον, διότι δὲν ὑπῆρχε ἀπαρτία.

Τὴν 3 Φεβρουαρίου 1965 τὸ Α.Σ.Δ.Ε.Π. συνήλθε σὲ τελευταία συνεδρίαση, διότι τὸ Ἄνωτατο Ἐκπαιδευτικὸ Συμβούλιο κατηγορήθη.

* *

ε) τὴν 24.10.1964, στὸ ὑπ' ἀριθ. 182 Φ.Ε.Κ., τ. Α', δημοσιεύεται τὸ ὑπ' ἀριθ. 4379/1964 Νομοθετικὸ Διάταγμα «περὶ ὀργανώσεως καὶ διοικήσεως τῆς Γενικῆς (Στοιχειώδους καὶ Μέσης) Ἐκπαιδευτικῆς». Τὸ ἄρθρο 5 ὀρίζει ὅτι: «Ἡ Δημοτικὴ εἶναι ἡ γλῶσσα τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου, τῆς διδασκαλίας καὶ τῶν βιβλίων του. Οἱ μαθηταὶ τῶν δύο τελευταίων τάξεων τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου ἀναγινώσκουν περιεκτικὰ ἐκ τῶν Εὐαγγελίων καὶ κείμενα τῆς Καθαρεύουσας ἀπλῶς διὰ νὰ ἐξοικειώνονται πρὸς αὐτά». Τὸ ἄρθρο 7 ἀναφέρεται στοὺς σκοποὺς τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου, ὀρίζει τὰ διδακτέα μαθήματα καὶ τὰ περὶ συντάξεως τοῦ Ἀναλυτικοῦ Προγράμματος.

—1 Δεκεμβρίου 1964.

—8 Δεκεμβρίου 1964.

—Τὴν 5 Ἰανουαρίου 1965 ἀντιτίθεται στοὺς ἐκπαιδευτικοὺς Συμβούλους Γ. Μαραζιώτη καὶ Κ. Πετρίτη νὰ προβοῦν σὲ ἀντικατάσταση τοῦ β' μέρους τῶν ἀναγνωστικῶν Δ', Ε' καὶ ΣΤ' τάξεων τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου, μὲ κείμενα γραμμένα στῆ δημοτικὴ γλῶσσα. Τὸ Α' μέρος ἐνὸς ἢ δύο ἀπὸ τὰ ἀναγνωστικά αὐτὰ ἔχει κίβλας τυπωθῆ. Ἡ Διοίκηση βιάζεται νὰ τυπωθῆ καὶ τὸ Β' μέρος, γιὰ νὰ δοθοῦν τὰ βιβλία ἀμέσως στὰ παιδιά, δεδομένου ὅτι τὰ σχολεῖα κιντεῦν νὰ διεξέλθουν τὸ Α' μέρος. Τὰ κείμενα δημοτικῆς ποῦ θὰ ἀντικαταστήσουν τὰ κείμενα τῆς καθαρῆς πρέπει, σύμφωνα μὲ τὴν ἐντολή, νὰ προέρχωνται ἀπὸ παλαιὰ ἐγκριμμένα ἀναγνωστικά. Ἡ ἐπιλογή ἔγινε μέσα σὲ βραχύτατο χρονικὸ διάστημα, ὅμως ὁ Ο.Ε.Δ.Β. δὲ μπόρεσε νὰ τυπώσῃ τὰ βιβλία ἀμέσως. Ἐπωφελήθηκαν διάφοροι ἐκδότες καὶ κυκλοφόρησαν ἀνεπίσημα ἀναγνωστικά στῆ δημοτικὴ, ἐνῶ πολλοὶ διευθυντὲς σχολείων ἐξακολούθησαν νὰ χρησιμοποιοῦν ἀπὸ τὸ ἐγκριμμένο ἀναγνωστικὸ καὶ τὰ κεφάλαια τὰ γραμμένα στῆ καθαρῆς. Τὰ ἀναμορφωμένα ἀναγνωστικά κυκλοφόρησαν κανονικὰ στὰ σχολεῖα ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ σχολικοῦ ἔτους 1965 - 66, ἀφοῦ προηγουμένως ἐπέρασαν ἀπὸ ἐπιτροπὴ (ἦταν τυπωμένα πιά) τὴν ὁποία συγκρότησε ὁ νέος Ὑπουργὸς τῆς Παιδείας.

—Τὴν 3 Φεβρουαρίου 1965 κυκλοφορεῖ τὸ ὑπ' ἀριθ. 50/2.2.1965 Φ.Ε.Κ. τ. Γ', στὸ ὁποῖο δημοσιεύεται τὸ Β.Δ. μὲ τὸ ὁποῖο διορίζονται ὁ Πρόεδρος, ὁ Ἀντιπρόεδρος καὶ τὰ πρῶτα Μέλη τοῦ Παιδαγωγικοῦ Ἰνστιτούτου ἢ σχετικῆς πράξης τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου εἶχε δημοσιευθῆ τὴν 30.1.1965.

—Τὴν 7 Φεβρουαρίου 1965, θάνατος Λουκῆ Ἀκριτά, Ὑπουργοῦ Παιδείας.

—Τὴν 22 Ἰουλίου 1965 κλιμάκιο τοῦ Παιδαγωγικοῦ Ἰνστιτούτου ἐπίλαμβάνεται τῆς συντάξεως νέου ἀναλυτικοῦ προγράμματος τῶν δημοτικῶν σχολείων.

Β' ΑΛΛΑ ΑΝΑΛΥΤΙΚΑ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ

α) 'Η ύπ' αριθ. 93704/28.8.1954 'Υπουργική 'Απόφαση (Διευθύνσεως Σχολικής 'Υγεινῆς) καθορίζει τὸ σκοπὸ καὶ τὸ ἀναλυτικὸ πρόγραμμα τῶν Μαθητικῶν Κατασκηνώσεων 'Υπουργείου Παιδείας.

β) Διὰ τῆς ύπ' αριθ. 129224/723/19.10.1957 ἐγκυκλίου τοῦ 'Υπουργείου Παιδείας (Γμ. Ακίτης 'Επιμορφώσεως) κοινοποιεῖται ταυτάριθμος 'Υπουργική 'Απόφαση, ἣ ὁποία ἐγκρίνει τὸ ὑπὸ τοῦ Κ.Δ.Γ.Σ.Ε. καταρτισθὲν, διὰ τῆς ύπ' αριθ. 15/7.2.1957 πράξεώς του, 'Αναλυτικὸ καὶ 'Ωρολόγιον πρόγραμμα τῶν νυκτερινῶν σχολείων Στοιχειώδους 'Εκπαιδεύσεως. 'Εδημοσιεύθη στὸ ύπ' αριθ. 303/18.11.1957 Φ.Ε.Κ., τ. Β'.

γ) 'Αναλυτικὸν Πρόγραμμα μαθημάτων Κέντρων Διδασκαλίας ἐνηλίκων ἀναλφαβήτων : Πρῶτος κύκλος. Δεύτερος κύκλος (πολυγραφημένο κείμενο χωρὶς ἄλλες ἐνδείξεις).

δ) 'Υπουργική 'Απόφαση 149251/28.11.1957, ἀναδημοσιευομένη (εἰς τὸ ὄρθον) στὸ ύπ' αριθ. 162/4.6.1958 Φ.Ε.Κ. τ. Β' «Περὶ τοῦ ἀναλυτικοῦ καὶ ὠρολογίου προγράμματος τῶν Μουσουλμανικῶν Σχολείων».

ε) 'Αναλυτικὸ Πρόγραμμα Νηπιαγωγείου : Τὸ ἄρθρο 2, παράγρ. 4 τοῦ Νόμου 4397/1929, ὡς ἐτροποποιήθη μεταγενεστέρως, ὀρίζει ὅτι : «Τὰ τῶν παιδιῶν, ἀσχολῶν καὶ ἀσκήσεων τῶν νηπίων ἐν τοῖς νηπιαγωγείοις, κανονισθῆσονται διὰ Προεδρικοῦ Διατάγματος προτάσει τοῦ 'Εκπαιδευτικοῦ Συμβουλίου».

Παρέρχονται ἅπρακτα 31 χρόνια. Τέλος, τὸ 'Υπουργεῖο ἀπευθίνει στὸ Α.Σ. Ε.Π. Γενικῆς 'Εκπαιδεύσεως τὸ ύπ' αριθ. 151015/15.12.1960 'Ερώτημα, περὶ ἐκπαιδεύσεως ἀναλυτικοῦ προγράμματος τοῦ Νηπιαγωγείου. Τὸ Α.Σ.Ε.Π. Γενικῆς 'Εκπαιδεύσεως, εἰσηγούμενου τοῦ Αἰρετοῦ 'Εκπαιδευτικοῦ Συμβούλου Στοιχειώδους 'Εκπαιδεύσεως Ν. Δημητροκάλλη, προβαίνει, διὰ τῶν ύπ' αριθ. 8/31.1.1961 καὶ 10/7.2.1961 πράξεών του, στὴ σύνταξιν τοῦ 'Αναλυτικοῦ Προγράμματος τοῦ Νηπιαγωγείου.

Στὸ ύπ' αριθ. 124 τῆς 9.8.1962 Φ.Ε.Κ., τ. Α', δημοσιεύεται τὸ ύπ' αριθ. 494/1962 Βασιλικὸν Διάταγμα «Περὶ τοῦ 'Αναλυτικοῦ Προγράμματος τῶν Νηπιαγωγείων τοῦ Κράτους». Ἐχουν περάσει 33 χρόνια ἀπὸ τότε ποῦ ἔγινε ὁ Νόμος.

στ) α' 'Αναλυτικὸν καὶ 'Ωρολόγιον Πρόγραμμα τῶν ἐξαταξίων Ρωμαίτικων Σχολῶν πρώτης παιδεύσεως—'Ισταμπούλ, 1954—'Εκ τοῦ Πατριαρχικοῦ Τυ-

πογραφείου—'Αριθ. εκδόσεως 45». Πρόκειται για τόμο, από 304 σελίδες + 13' σελίδες. Στή σελ. γ' αναγράφονται τὰ ἐξῆς :

Τ. Δ.
Διεύθυνσις Παιδείας
'Ισταμπούλ.
Τμῆμα Ἰδιωτικῶν Σχολῶν
'Αριθ. 326 - 512

7 Ἰουλίου 1954

Πρὸς τὴν Διεύθυνσιν τοῦ Ζαπτείου Παρθεναγωγείου.
Τὸ Ἀναλυτικὸν καὶ Ὁρολόγιον Πρόγραμμα τῶν Ρωμαϊκῶν Σχολείων τῆς Α' Παιδείσεως ἐνεκρίθη ὑπὸ τοῦ Ἀνωτάτου Ἐκπαιδευτικοῦ Συμβουλίου τῇ 16.6.1954 διὰ τῆς ὑπ' ἀριθ. 142 ἀποφάσεως αὐτοῦ. Παρκαλῶ ὅπως ἀποστείλητε εἰς ἅπαντα τὰ Ρωμαϊκὰ Σχολεῖα ἀντίγραφον τοῦ ἐν λόγῳ Ἀναλυτικοῦ καὶ Ὁρολογίου Προγράμματος ἵνα τεθῆ εἰς ἐφαρμογὴν.

'Ο Διευθυντὴς τῆς Παιδείας ἀ. ἄ.
'Οσμάν Γκιουνέγ

Εἰς δὲ τῇ σελίδα δ' ἀναγράφονται τὰ ἐξῆς :

Τὸ παρὸν Ἀναλυτικὸν καὶ Ὁρολόγιον Πρόγραμμα, ἐκπονηθὲν ὑπὸ Ἐκπαιδευτικῆς Ἐπιτροπῆς, συσταθείσης πρωτοβουλίᾳ τοῦ Συνδέσμου πρὸς ἐπίσχεσιν τῶν Σχολῶν καὶ γενόμενον δεκτὸν ὑπὸ τῶν Κοινοτικῶν ἀρχῶν καὶ τῶν Διευθύνσεων τῶν Δημοτικῶν καὶ Σχολῶν, ἐνεκρίθη κατόπιν προσθηκῶν τιῶν ἐπὶ τὰ βελτίω, γενομένων ὑπὸ τοῦ Ἀνωτάτου Ἐκπαιδευτικοῦ Συμβουλίου τοῦ Κράτους, βάσει τοῦ Ἐπισήμου Τουρκικοῦ Προγράμματος Πρώτης Παιδείσεως.

* *

ζ) ΚΥΠΡΟΣ. Στὸν ὠραῖο τόμο ποὺ φέρει τὸν τίτλο «Ἐπετηρὴς Παιδαγωγικῆς Ἀκαδημίας Κύπρου, 1960 - 1961», καὶ ποὺ ἀποτελεῖται ἀπὸ τρία Μέρη, τὸ Μῆρος Β' περιέχει τὸ «Νέον Ἀναλυτικὸν Πρόγραμμα τῶν Δημοτικῶν Σχολείων». Τὸ περὶ οὗ πρόκειται Μῆρος Β' καλύπτει τίς σελίδες 179 - 246 τοῦ βιβλίου, ἔχει δὲ εἰδικώτερον ὡς ἐξῆς :

Θρησκευτικὰ	σελ.	179
Τὸ Γλωσσικὸν μάθημα	»	184
'Αριθμητικὴ	»	193
Πατριδογνωσία	»	197
'Ιστορία	»	199
'Αγωγή τοῦ Πολίτου	»	205
Γεωγραφία	»	206
Φυσιογνωσία	»	210
Οἰκοκυρικὰ	»	220
Μουσικὴ	»	226
Σωματικὴ Ἀγωγή	»	229
Τέχνη	»	235

* *

* *

* *

Με τὴ διάπυρη εὐχὴ γιὰ γρήγορη Ἑνωσι τῆς μαρτυρικῆς Κύπρου
μὲ τὴ Μητέρα Ἑλλάδα, κλείνομε τὴ συγγραφὴ τοῦ παρόντος βιβλίου.

*
* *

*
* *

*
* *

Γ' ΠΡΟΣΘΗΚΕΣ

1. Στή σελίδα 23 να προστεθῆ Ὑποσημείωση, ὡς ἄρ.θ. 3, ἡ ἐξῆς :

Βλέπε στό περιοδικό *Education Nationale*, τεύχος 780/17.2.1966 :

α) ἄρθρο τοῦ R. Gal, Προϊσταμένου τοῦ Τμήματος Ἑρευνῶν τοῦ Ἐθνικοῦ Παιδαγωγικοῦ Ἰνστιτούτου τῆς Γαλλίας, ὑπό τόν τίτλο «*Pour une orientation positive et démocratique*» καί

β) ἄρθρο τοῦ J.Chateau, Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Μπορντώ, ὑπό τόν τίτλο «*Eduquer ou rééduquer*», ἀπό τό ὁποῖο ἀποσποῦμε τήν ἐξῆς ἀποκαλυπτική περικοπή : «Φαίνεται ὅτι ἐπιτέλους οἱ ἀρμόδιες ἀρχές τῆς χώρας μας » ἀρχίζουν νά συγκινοῦνται ἀπό τό μεγάλο ἀριθμό τῶν ἀπορροσάστων παιδιῶν » καί νά ἐγγράφουν στόν προϋπολογισμό δημοσίων ἐπενδύσεων σχετικές πιστώσεις... » Ἡ ἐν προκειμένῳ κρατική πολιτική εἶναι δυνατὸν νά ἀκολουθήσῃ δύο κατευθύνσεις..... Ἡ πρώτη κατεύθυνση ἀποβλέπει κυρίως στή θεραπεία ἔχει τό πλεονέκτημα νά ἐννοῇ τήν ἀνάπτυξη ἰνστιτούτων, ἰδιωτικῶν κυρίως, μωρικά ἀπό τὰ ὅποια κάνουν χροστές δουλειές. Χάρη στήν πολιτική αὐτή ἀνοίγεται ἐπαγγελματική διέξοδος στοὺς ψυχολόγους καί στοὺς εἰδικευμένους γυατρούς· ἐργάζονται ἐπίσης οἱ φαρμακευτικὲς βιομηχανίες καί οἱ οἰκοδομικὲς ἐπιχειρήσεις » ἀναπτύσσεται ἔτσι ἡ παραγωγή καί δημοσιογεῖται ἡ ἐντύπωση ὅτι ἡ πολιτική αὐτή συντελεῖ στή γενική ἀνάπτυξη τῆς χώρας. Ἐλεσκόφηρν ἄλλοτε στόν Καναδά ἕνα τέτοιο ἰνστιτούτο, τό ὁποῖο δὲν ἐδέχτο παρά μόνον παιδιά μὲ Δείκτη Νοημοσύνης ἀνώτερο τοῦ 120 : ἦταν στ' ἀλήθεια ἕνα ὄραιο ἴδρυμα καί, νομίζω, μὴ καλὴ ἐπιχείρηση. Ἡ ἄλλη πολιτική προσπαθεῖ κυρίως νά προλάβῃ...».

* *

2. Στὴν Ὑποσημείωση τῆς σελ. 25 νά προστεθῆ ἡ ἐξῆς παράγραφος :

Παράβαλε καί τὴν ὁμιλία τοῦ κ. R. Zazzo στό Διεθνὲς Συνέδριο Προσχολικῆς Ἡλικίας (O.M.E.P.) τῶν Ἀθηνῶν (1958, αἴθουσα Παρουασσοῦ). Μεταφέρομε ἐδῶ τὴν ἐξῆς περικοπή ἀπὸ τὴ σελίδα 28 τοῦ πολυεργαζομένου (γαλιζοῦ) κειμένου.

« Ἀπὸ τίς περισσότερες ἐρευνες προκύπτει ἕνα χωροχρηματικὸ γεγονός : » ἤδη στὰ παιδιά ἡλικίας τριῶν ἐτῶν διαπιστώνεται ὀρισμένη σχέση μεταξύ τοῦ ἐπιπέδου νοημοσύνης των καί τοῦ κοινωνικοῦ ἐπιπέδου τῶν γονέων. Διαπιστώνεται ὅμως ἐπίσης καί ἡ ἰσότητά κατὰ τὴν ἀφαιρησία : δὲν ὑπάρχει διαφορὰ κατὰ τό πρῶτο ἔτος τοῦ βίου. Ἡ σχέση μεταξύ νοημοσύνης καί κοινωνικοῦ ἐπιπέδου ἐμφανίζεται γύρω στήν ἡλικία τῶν δύο ἐτῶν... »

« Ἡ ἐμφανεία εἶναι σαφής : ἡ αὔξουσα καί ἀθροιστική ἐπίδραση τοῦ περι-

» βάλλοντος είναι εκείνη ή οποία επιταχύνει περισσότερο ή λιγότερο τὸ ρυθμὸ
» τῆς νοητικῆς ἀνεξίτητος...».

Μετάφραση τῆς ὁμιλίας τοῦ κ. Ζαζσο εἶχε δημοσιευθῆ στο περιοδικὸ
«Βιβλιοθήκη Γονέων», τοῦ κ. Π. Παυλοῦρου.

*
**

3. Στὴ σελίδα 81, στήν Ὑποσημείωση.

Προστίθεται ὅτι περὶ Gaudig ὁ κ. Π. Κοροντζῆς δίνει τὶς χρονολογίες
1860 - 1923 (στὸ βιβλίον του «Εἰδικὴ Διδακτικὴ—Τόμος Α'», σελ. 25), μὲ τὶς
ὁποῖες συμφωνεῖ καὶ τὸ *Lexikon der Pädagogik der Gegenwart*.

*
**

4. Στὴ σελίδα 272 νὰ προστεθῆ ἡ ἐξῆς παράγραφος :

— Ἔτος 1966. Ἐπαναλειτοργεῖ ἡ Μετεκπαίδευση δημοδιδασκάλων. Σύμ-
φωνα ὅμως μὲ τὸ Ν.Α. 4379/1964, τὸ ἔργο τῆς Μετεκπαίδευσως ἔχει περι-
έλθει στὸ Παιδαγωγικὸ Ἰνστιτοῦτο.

Καλοῦνται πρὸς Μετεκπαίδευση γιὰ τὸ πρῶτο ἔτος 122 δημοδιδασκάλων.
Διευθυντῆς Σπουδῶν τῶν Μετεκπαιδευομένων Δημοδιδασκάλων ὀρίζεται ὁ Σύμ-
βουλος τοῦ Παιδαγωγικοῦ Ἰνστιτοῦτου Κωνστ. Πετριτῆς καὶ Ἀναπληρωτῆς του
ὁ Πάροδος Ἀνδρέας Γκόγκος. Σημειώτεον ὅτι ὁ διευθυντῆς σπουδῶν δὲν ἔχει ἀο-
μοδιότητα οὔτε ὡς πρὸς τὸν καθορισμὸ τῶν διδακτῶν μαθημάτων, οὔτε ὡς πρὸς
τὴν ἐπιλογή τοῦ διδακτικοῦ προσωπικοῦ.

Τὴν 31 Ἰανουαρίου 1966 συγκεντρώνονται στὴν αἴθουσα τελετῶν τῆς Παν-
τείου Σχολῆς οἱ μετεκπαιδευόμενοι λειτουργοὶ τόσο τῆς στοιχειώδους ὅσο καὶ τῆς
μέσης ἐκπαίδευσως, καθὼς καὶ πολλοὶ ἐπίσημοι προσκεκλημένοι. Γίνεται ἀγασμὸς
καὶ ὁ Ὑπουργὸς τῆς Παιδείας κηρύσσει τὴν ἑνωξὴ τῶν Μετεκπαιδευομένων. Μετὰ
τὴν ἐπίσημη αὐτὴ τελετὴ, οἱ μετεκπαιδευόμενοι δημοδιδασκάλων καὶ τὸ διδακτικὸ
προσωπικὸ μεταβαίνουν στὸ μεγάλο ἀμφιθέατρο τῆς Παντείου, ὅπου θὰ παραδί-
δονται τὰ μαθήματα, ἕως ὅτου ἡ Μετεκπαίδευση ἀποκτήσῃ δική της στέγη. Ὁ
Διευθυντῆς Σπουδῶν ἀπεθνήκει σύντομη προσφώνηση, μετὰ τὴν ὁποία οἱ Μετεκ-
παιδευόμενοι ἀποχωροῦν. Ἀπὸ τὴν ἐπομένη, 1 Φεβρουαρίου 1966, ἀρχίζουν τακτικὰ
τὰ μαθήματα, μὲ πλῆρες ὄραριο ἐργασίας καὶ χωρὶς ἐνδιάμεσες κενεὲς ὥρες.

Ἡ προσφώνηση τοῦ Διευθυντοῦ Σπουδῶν ἔχει ὡς ἐξῆς :

Κύριοι Μετεκπαιδευόμενοι

Ἡ τελετὴ ἡ ὁποία διεξήχθη σήμερα θὰ ἀναγραφῆ, καὶ θὰ καταλάβῃ περι-
λαμπρὴ θέση, στὰ Χρονικὰ τῆς Πρωτοβαθμίου Ἐκπαίδευσως.

Πραγματικὰ, ἡ σημερινὴ ἡμέρα εἶναι ἱστορικὴ, γιατί σημειώνει : ἀφ' ἑνὸς
μὲν τὴν ἐπαναλειτοργίαν τῆς Μετεκπαιδευομένων τῶν Δημοδιδασκάλων, ἀφ' ἑτέ-
ρου δὲ τὴν ἀνακίνησιν τοῦ θεσμοῦ αὐτοῦ, καθὼς τουλάχιστο θέλομε νὰ τὸ ἐλπίζωμε.

Ἡ Μετεκπαίδευση τῶν Δημοδιδασκάλων, ἡ ὁποία ἰδρύθη στὰ 1922 ἀπὸ τὸν

αείμνηστο Νικόλαο Ξεραρχόπουλο, αποτέλεσε μοχλό προόδου για τή Στοιχειώδη Έκπαίδευση και πολύτιμο απόκτημα για τον κλάδο των Δημοδιδασκάλων.

Κάθε Ίούλιο, από τις πόλεις τής Μετεκπαιδύσεως ξεχρόνταν δεκάδες πτυχιούχων τής, προς κάθε γωνιά τής Έλληνικῆς γῆς, μεταλαμβάνοντες τὰ φῶτα τής Έπιστημονικῆς Παιδαγωγικῆς και ἀκτινοβολώντας στήν Περιφέρειά τους.

Με τήν πάροδο τῶν ἐτῶν, οἱ πτυχιούχοι αὐτοὶ αποτέλεσαν φάλαγγα δόξαληρυ, ἡ ὁποία συνετέλεσε στήν ἀνύψωση τῆς παιδευτικῆς ἐργασίας μέσα στο Δημοτικό Σχολεῖο και, κατ' ἐπέκτασιν, στήν ἀνύψωση τοῦ μορφωτικοῦ ἐπιπέδου τοῦ Έλληνικοῦ λαοῦ.

Ἐξ ἄλλου, ἡ φάλαγγα αὐτὴ αποτέλεσε τήν πρωτοπορία τοῦ Διδακταλικοῦ Κλάδου.

Ἀπὸ τήν πρωτοπορία αὐτὴ προῆλθαν τὰ στελέχη ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα ἐπαξίως ἐπάνδρωσαν τῆς ἡγετικῆς θέσεως, πού παλαιότερα κατείχοντο ἀπὸ πρόσωπα ἐξοκλαδικῆς προελεύσεως.

Αὐτὸ αποτέλεσε σπουδαῖο παράγοντα προόδου, τόσο τοῦ λειτουργήματος ὅσο και τῶν λειτουργῶν, γιά τοὺς ἐξῆς λόγους :

1) Τὰ ἐκ δημοδιδασκάλων ἡγετικά στελέχη ἦταν σὲ θέση νὰ ἐκπληρώνουν καλύτερα τήν ἀποστολή τους, γιατί ἐγνώριζαν σὲ ὅλη τῆς τήν ἔκταση και σὲ ὅλο τὸ βάθος τῆς τῆς λειτουργία τῆς Στοιχειώδους Έκπαιδύσεως.

2) Αἰσθάνθηκε ἀνακούφιση και ὑπερηφάνεια και αὐτοπεποίθηση ὁ διδακταλικὸς κόσμος, ὅταν εἶδε ὅτι αὐτοδιοικεῖται.

3) Συγκρατῆθηκαν και παρέμειναν μέσα στοὺς κόλπους τῆς Στοιχειώδους Έκπαιδύσεως πολλὰ ἐκλεκτὰ (ἢ ἀπλῶς ἀνήσυχα) στοιχεῖα τῆς, τὰ ὁποῖα προηγουμένως ἐτρέποντο πρὸς ἄλλα ἐπαγγέλματα, δηλαδὴ πρὸς ἐπαγγέλματα πού ἐξασφάλιζαν στοὺς ἐνδιαφερομένους ὑψηλότερες ἀπολαυές, ἢ περισσότερη κοινωνικὴ αἰγλή: ἐτρέποντο ἐπὶ παραδείγματι πρὸς ὑπαλληλικὴ σταδιοδρομία στο Ὑπουργεῖο Γεωργίας και ἄλλες δημόσιες ὑπηρεσίες, ἐγίνονταν καθηγηταὶ Μέσης Έκπαιδύσεως, ἀξιωματικοὶ στο Στρατὸ κ.λ.π.

4) Ἡ πρωτοπορία αὐτὴ παρέσχε και στοὺς λοιποὺς δημοδιδασκάλους τὸ ἠθικό ἐρεῖσμα γιά νὰ διεκδικήσουν και νὰ ἐπιτύχουν τὴ βαθμολογικὴ τους ἐξέλιξη, σημαντικότεροι σταθμοὶ τῆς ὁποίας ὑπῆρξαν : ἡ ἐξομοίωση τῶν δημοδιδασκάλων πρὸς τοὺς λοιποὺς διοικητικούς πολιτικούς ὑπαλλήλους κατὰ τὸ 1926· ἡ ἐναξίη τῶν δημοδιδασκάλων στήν Α' Κατηγορία τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων κατὰ τὸ 1951· και ἡ πρόσφατη κατάκτηση τοῦ βαθμοῦ Διευθυντοῦ Α' τάξεως.

Ἡ κοινὴ γνώμη στή χώρα μας και εἰδικότερα ὁ διδακταλικὸς μας κόσμος, πρέπει νὰ ἔχουν ὑπ' ὄψη τους και νὰ ἐκτιμῆσουν κατ' ἀξίαν τὸ γεγονός, ὅτι ἄλλες χώρες δὲν εἶναι τόσο γενναῖες σὲ χορήγηση ἐκπαιδευτικῶν ἀδειῶν· γεγονός πού μαρτυρεῖ ὅτι ἡ χώρα μας προηγεῖται σὲ δημοκρατικότητα ἄλλων χωρῶν, οἱ ὁποῖες ὡστόσο εἶναι οικονομικὰ περισσότερο προηγμένες.

Ἡ ἀνακάλυψη τοῦ θεσμοῦ, γιά τήν ὁποία προηγουμένως ἐμιλήσαμε, ἐγκεῖται στο ὅτι ἀπὸ σήμερα ἡ Μετεκπαίδευση τῶν Δημοδιδασκάλων περιέρχεται

στους Δημοδιδασκάλους, εκπροσωπούμενους ἐν προκειμένῳ ἀπὸ τὸ Διευθυντὴ Σπουδῶν καὶ τὸ Τμήμα Πρωτοβαθμίου Ἐκπαιδεύσεως τοῦ Παιδαγωγικοῦ Ἰνστιτούτου, τὰ Μέλη τοῦ ὁποίου θὰ ἀποτελέσουν κατὰ πλειοψηφίαν καὶ τὸ διδακτικὸ προσωπικὸ τῆς Μετεκπαιδεύσεως.

Τὸ γεγονός αὐτὸ ἀποτελεῖ νέα κατάκτηση τοῦ Κλάδου τῆς Στοιχειώδους Ἐκπαιδεύσεως, κατάκτηση, τὴν ἠθικὴ σημασίαν τῆς ὁποίας ὁ καθένας ἀντιλαμβάνεται, ὥστε παρέλκει νὰ τὴν ἀναπτύξωμε περισσότερο.

Γιὰ ὅλους αὐτοὺς τοὺς λόγους, μεγίστη εἶναι ἡ εὐθύνη τὴν ὁποία ἀναλαμβάνομε ὅλοι μας. Μπορῶ νὰ παράσχω τὴ διαβεβαίωση ὅτι ὁ Διευθυντὴς καὶ τὸ Διδακτικὸ Προσωπικὸ ἔχουσι πλήρη ἐπίγνωση τῆς εὐθύνης αὐτῆς καὶ ὅτι θὰ πράξωμε πᾶν τὸ ἀνθρώπινος δυνατὸν γιὰ τὴν ἐπιτυχεῖ ἐκπλήρωση τῆς δυσχεροῦς ἀποστολῆς μας. Ἐπίσης, ἔχουσι τὴ βεβαιότητα ὅτι τὴν ἴδια συναίσθηση εὐθύνης θὰ ἐπιδείξουν καὶ οἱ Μετεκπαιδευόμενοι.

Ἐκ παραλλήλου, ἐπικαλούμεθα τὴν ἠθικὴ συμπαράσταση ὅλων τῶν ἀρμοδίων παραγόντων, ἰδιαιτέρως δὲ τῶν τῆς Στοιχειώδους Ἐκπαιδεύσεως, συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν ὁργανώσεων τοῦ διδακτικοῦ καὶ ἐποπτικοῦ προσωπικοῦ.

Ἀπὸ τὴ θέσις αὐτὴ ἐκφράζομε θερμότες τις εὐχαριστίαις μας πρὸς ὅλους ἐκείνους οἱ ὁποῖοι μᾶς βοηθοῦν στὰ πρῶτα μας αὐτὰ δύσκολα βήματα, ἰδιαιτέρως δὲ πρὸς τὴν Πάντειο Σχολή, ἡ ὁποία μὲ ἀφθαστὴ προθυμίαν καὶ εὐγένειαν μᾶς παρεχώρησε τὴ φιλοξενία τῆς.

* *

* *

* *

Δ' ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΑ

1. Στή σελίδα 13, στίχο 25 : αντί 27 'Ιουλίου, γράφε 29.
2. » » 59, στίχο 12 - 13 : αντί Travail, γράφε Travail.
3. » » 59, στίχο 14 : αντί Fichier-, γράφε Fichiers.
4. » » 60, στίχο 6 : αντί θέτει, γράφε θέτη.
5. » » 60, στίχο προτελευταίο : αντί «μέσα σ' αυτό τον ίδιο χώρο της γνώσεως», γράφε:
«μέσα σ' αυτό τον ίδιο τὸ χώρο της γνώσεως».
6. » » 81, στίχο 20 : αντί ἐμφύγωνο, γράφε ἐμφύγωνοκ.
7. » » 89, στίχο προτελευταίο : αντί λεπτομερῆ, γράφε λεπτομερῆ.
8. » » 91, στίχο 25 : αντί καὶ ἐθνικολαϊκός, γράφε καὶ ὁ ἐθνικολαϊκός.
9. » » 92: 'Ολόκληρος ὁ ὑπ' ἀριθ. 6 στίχος νὰ μεταφερθῆ στὴν ἀρχὴ τῆς σελίδας, δη-
λαδὴ νὰ γίνῃ ὁ πρῶτος στίχος τῆς σελίδας.
10. » » 93, στίχο 17 : αντί «ἀνωτέρω», γράφε «ἀνωτέρων».
11. » » 116, στίχο 18 : μετὰ τὴ λέξη «ἀτμόσφαιρα» κλείνει ἡ παρένθεση.
12. » » 122, στίχο 31 : αντί «ἱστορία», γράφε «ἱστορίου».
13. » » 124, στίχο 4 : αντί 1917, γράφε 1919.
14. » » 136, στίχο 18 : αντί «ἐπὶ τῆ βάσει», γράφε «ἠ ἐπὶ τῆ βάσει».
15. » » 144, παράγραφο 4, στίχο 3 : μετὰ τὴ λέξη «κινησιασθητικῶς» νὰ προστεθοῦν
οἱ λέξεις «καὶ βιοματικῶς».
16. » » 149, παράγραφο 31, στίχο 4 : αντί «ἐν τῷ μέτρῳ», γράφε «ἐν ᾧ μέτρῳ».
17. » » 151, παράγραφο 7, στίχο 2 : αντί «καὶ ψυχρότερος», γράφε «καὶ ὁ ψυχρότερος».
18. » » 156: οἱ στίχοι 25 - 26 νὰ διαμορφωθοῦν ὡς ἑξῆς «...τῆς διδασκαλίας καὶ συνε-
πῶς ἀποτελοῦν καθήκον ἕλων σχεδὸν τῶν μαθημάτων, κατ' ἐξοχὴν ὁμως...».
19. » » 164, στίχο 1 : μετὰ τὴ λέξη «ἀριθμοῦ» νὰ προστεθῆ κόμμα.
20. » » 180, στίχο τελευταίο : αντί écriture, γράφε écriture.
21. » » 212, στίχο 23 : αντί «Ἦτοι αὕτη», γράφε «Ἦ τοιαύτη».
22. » » 218, στίχο 26 : αντί (ἀνεπιτυχῶς), γράφε (ἀνεπιτυχεῖς).
23. » » 218, στίχο 28 : αντί «αὐτῶ», γράφε «οὐτῶ».
24. » » 219, στίχο 7 : αντί «παριστόν», γράφε «παριστάνον».
25. » » 230, αντί: 8. ΦΥΣΙΟΓΝΩΣΤΙΚΑ, γράφε 7.

ΣΥΛΛΟΓΗ

Ε΄ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Σελίς

ΤΕΥΧΟΣ ΠΡΩΤΟ — ΠΡΟΛΟΓΟΜΕΝΑ	5
I. ΤΟ ΜΗΝΥΜΑ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ	7
II. Π Ρ Ο Ξ Ι Σ Τ Ο Ρ Ι Α	11
III. ΕΝΑΣ ΚΙΝΔΥΝΟΣ	14
IV. ΚΑΙΝΟΥΡΙΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ	15
Α΄ Παραγωγικότητα και Ἐγωγή	16
(Θέσεις, σελ. 16—17.—Παιδαγωγικὲς συνέπειες: ἡ 1η στῆ σελ. 17, ἡ 2η στῆ σελ. 17, ἡ 3η στίς σελ. 18—27, ἡ 4η στίς σελ. 27—47 καὶ ἡ 5η στίς σελ. 47—48. Συμπέρασμα στίς σελ. 48—49).	
Β΄ Προπαγάνδα — Κριτικὸ πνεῦμα — Δημιουργικότητα	49
Γ΄ Προγραμματισμένη Διδασκαλία — Διδακτικὲς μηχανές	55
V. ΓΙΑ ΤΗΝ ΤΕΧΝΙΚΗ ΤΗΣ ΣΥΝΤΑΞΕΩΣ ΤΩΝ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΩΝ ..	68
α) Μερικὰ εἰδικότερα προβλήματα	68
β) Ἡ ἀναθεώρηση τῶν προγραμμάτων	71
γ) Μεθοδικὲς ὁδηγίαις — Διάρθρωση καὶ ὄγκος ἀναλυτικοῦ προγράμματος ..	72
VI. Ε Π Ι Μ Ε Τ Ρ Ο	81
ΤΕΥΧΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ — ΣΧΕΔΙΟ ΑΝΑΛΥΤΙΚΟΥ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ	83
ΕΙ Σ Α Γ Ω Γ Η	85
Μ Ε Ρ Ο Σ Ι	
Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Α΄	
Προεισαγωγικαὶ παρατηρήσεις διὰ τοὺς διδάσκοντας	88
Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Β΄	
Γενικαὶ ἀρχαί	90
Μ Ε Ρ Ο Σ Ι Ι	
Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Α΄	
Ἐνιαία Διδασκαλία	95
Α΄ Κατευθυντήριοι ἀπόψεις	95
Β΄ Πρόγραμμα ἐνοτήτων Ἐνιαίας Διδασκαλίας	97
Τάξις Α΄	97
Τάξις Β΄	98
Γ΄ Συμπληρωματὶ καὶ παρατηρήσεις	100

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Β'

'Ωρολόγιον πρόγραμμα	101
Α' Κατευθυντήριαι απόψεις	101
Β' Πίναξ ώρολογίου προγράμματος Έξαθεσίων Σχολείων	103
Γ' Παρατηρήσεις	103

Μ Ε Ρ Ο Σ Ι Ι Ι.

Ε Ι Δ Ι Κ Α Μ Α Θ Η Μ Α Τ Α

1. ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ	107
2. ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ τῶν Α' καὶ Β' τάξεων	109
α) Ἀνάγνωσις (Τάξις Α' σελ. 109, Τάξις Β' σελ. 113)	109
β) Γραμματικὴ καὶ ὀρθογραφικὴ διδασκαλία	124
γ) Λοιπὴ γλωσσικὴ καλλιέργεια	125
Ἀνακοινώσεις — Συνδιαλέξεις	127
Παραμύθια καὶ παραμυθοειδεῖς ἀφηγήσεις	129
Λεξιλογικαὶ ἀσκήσεις	130
3. ΜΕΛΕΤΗ ΤΟΥ ΤΟΠΙΚΟΥ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ	135
3α Πατριδογνωσία	138
Α' Κατευθυντήριαι απόψεις	138
Β' Πρόγραμμα	139
Τάξις Α'	139
Τάξις Β'	145
Τάξις Γ'	150
Γ' Γενικαὶ μεθοδικαὶ ὑποδείξεις	153
3β Μάθημα Παρατηρήσεως	155
Α' Κατευθυντήριαι απόψεις	155
Β' Πρόγραμμα	156
Τάξις Α'	156
Τάξις Β'	158
Γ' Γενικαὶ μεθοδικαὶ ὑποδείξεις	160
3γ Κατευθυνόμεναι Δραστηριότητες (βλ. σελ. 212)	
4. Α Ρ Ι Θ Μ Η Τ Ι Κ Η	162
Α' Κατευθυντήριαι απόψεις	162
Β' Πρόγραμμα	165
Τάξις Α'	165
I. Παιγνιώδεις προασκήσεις	165
II. Ἀπαριθμήσεις	168
III. Αἰσθητοποιήσεις — Ἀναλύσεις	169
IV. Μετρήσεις καὶ μονάδες μετρήσεως	172
V. Γεωμετρικὰ σχήματα	173

Τάξεις Β'	174	
I. Παιγνιώδεις ασκήσεις	174	
II. Ἀπαριθμήσεις	174	
III. Αἰσθητοποιήσεις—Ἀναλύσεις—Πράξεις	175	
IV. Μετρήσεις καὶ μονάδες μετρήσεως	177	
V. Γεωμετρικὰ σχήματα	179	
5. ΓΡΑΦΗ καὶ ΚΑΛΛΙΓΡΑΦΙΑ	180	
Α' Κατευθυντήριοι ἀπόψεις	180	
Β' Πρόγραμμα	184	
Τάξεις Α' (Γενικὴ ὁδηγία)	184	
I. Παιγνιώδεις προασκήσεις	185	
II. Συστηματικὴ προασκήσεις	187	
III. Γραφή	194	
IV. Ἀσκήσεις ἀναπαιδευτικῶν	197	
V. Ταχυγραφία	198	
VI. Καλλιγραφία	199	
Τάξεις Β'	201	
I. Προασκήσεις	201	
II. Γραφή	201	
III. Γραφικὴ ἀναπαιδευτικῶν	202	
IV. Ταχυγραφία	202	
V. Καλλιγραφία	203	
Τάξεις Γ'	204	
Τάξεις Δ'	206	
Τάξεις Ε'	206	
Τάξεις ΣΤ'	206	
6. ΙΧΝΟΓΡΑΦΙΑ	208	
7. ΚΑΤΕΥΘΥΝΟΜΕΝΑΙ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ	212	
Α' Κατευθυντήριοι ἀπόψεις	212	
Β' Πρόγραμμα (Α', Β', Γ', Δ', Ε', ΣΤ' τάξεων)	213	
Γ' Γενικαὶ μεθοδικαὶ ὑποδείξεις	217	
8. ΕΛΕΥΘΕΡΑΙ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ	221	
Α' Κατευθυντήριοι ἀπόψεις	221	
Β' Πρόγραμμα (Α', Β', Γ', Δ', Ε', ΣΤ' τάξεων)	222	
Γ' Γενικαὶ μεθοδικαὶ ὑποδείξεις	223	
ΤΕΥΧΟΣ ΤΡΙΤΟ (Ὁροφὴ τοῦ Προγράμματος)		
ΠΡΟΣΧΕΔΙΟ ΑΝΑΛΥΤΙΚΟΥ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ		
ΤΩΝ Γ', Δ', Ε', ΚΑΙ ΣΤ' ΤΑΞΕΩΝ		225
1. Θρησκευτικὰ	227	
2. Ἑλληνικὴ γλῶσσα	227	

3. Ξένη γλῶσσα	228
4. Ἀγωγή τοῦ Πολίτου	228
5. Ἱστορία	228
6. Γεωγραφία	229
7. Φυσιογνωσία (Ζωολογία—Φυτολογία—Ὄρυκτολογία—Βιολογία)	230
8. Φυσικὴ καὶ Χημεία	233
9. Ἀριθμητικὴ καὶ Γεωμετρία	237
ΤΕΥΧΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟ	243
Α' ΣΥΝΤΟΜΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΥΠΟΜΝΗΜΑ	245
Β' ἌΛΛΑ ΑΝΑΛΥΤΙΚΑ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ	273
Γ' ΠΡΟΣΘΗΚΕΣ	277
Δ' Π Α Ρ Ο Ρ Α Μ Α Τ Α	281
Ε' Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α	283

*
* *

ESSAI
DE
NOUVEAU PLAN D' ETUDES
DES ECOLES PRIMAIRES

par
Constantin PETRITIS

TABLE DES MATIERES

	Page
I. AVANT—PROPOS	5
(Productivité et éducation, p. 16; Propagande-Esprit critique- Activité créatrice, p. 49; Enseignement programmé, p. 55; Elaboration des programmes, p. 68).	
II. PROJET DE PLAN D' ETUDES (concernant la 1 ^{re} et la 2 ^{me} années scolaires)	83
1 ^{re} Partie: Principes	
2 ^{me} Partie: A' Méthode des centres d' intérêt	95
B' Programme et horaire	101
3 ^{me} Partie: Disciplines (Religion, Langue maternelle, Etude du mi- lieu, Leçon d' observation, Mathématiques, Ecriture, Dessin, Activités dirigées, Activités libres).....	107
III. AVANT—PROJET DE PLAN D' ETUDES	225
(concernant les années scolaires: 3 ^{me} , 4 ^{me} , 5 ^e , et 6 ^{me} ; discipli- nes: Religion, Langue maternelle, Langue étrangère, Education civique, Histoire, Géographie, Sciences, Arithmétique et Géomé- trie).	
IV. APERCU HISTORIQUE	243

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΑ ΕΠΙΚΑΙΡΑ

«Μορφωτικά Στοιχεία Πόλεως Ἡρακλείου - Κρήτης». Τόμος Α'. Συνεργασία Κ. Ι. Πετρίτη και Δημοδιδασκάλων Περιφέρειας Πεδιάδος. Ἡράκλειο - Κρήτης, 1960.

«Συμβολή εἰς τὴν Συγκριτικὴν Παιδαγωγικὴν—Τὸ Νεώτατον Ἀναλυτικὸν Πρόγραμμα τῆς Γενεῦσης», ὑπὸ Κ. Ι. Πετρίτη. Τεῦχος Α': «Συγκριτικὴ ἀνάλυσις καὶ συναφῆ ζητήματα». Ἡράκλειο - Κρήτης 1960.

«Συμβολή εἰς τὴν Συγκριτικὴν Παιδαγωγικὴν», ὑπὸ Κ. Ι. Πετρίτη. Τεῦχος Β': «Τὸ ἀναλυτικὸν πρόγραμμα τῆς Γενεῦσης, τὸ ἀναλυτικὸν πρόγραμμα τῆς Γαλλίας, αἱ περὶ ἀναλυτικοῦ προγράμματος Συστάσεις τῆς 21ης Διεθνοῦς Διασκεψέως τῆς Δημοσίας Ἐκπαίδευσέως». Ἡράκλειο - Κρήτης 1961.

«Δοκίμιο γιὰ ἓνα Νέο Ἀναλυτικὸ Πρόγραμμα τῶν Δημοτικῶν Σχολείων», ὑπὸ Κ. Ι. Πετρίτη. Ἀθῆναι 1966.